

T.C.KÜLTÜR BAKANLIğI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜğÜ

Yayın No: 1880

XVIII.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
II

27-31 MAYIS 1996

ANKARA

KÜLTÜR BAKANLIğI YAYINLARI

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları

Yayın No:51

YAYIMA HAZIRLAYANLAR

İsmail EROğLU

Handan EREN

Fahriye BAYRAM

Filiz KAYMAZ

Nuray TARLAN

A.Handi ERGÜNER

DİZGİ

Birsen KIZILDAğ

Yaşar MORKAYA

ISBN : 975 17-1720-5 (Takım)

975-17-1722-1 (Cilt)

ISSN : 1017-7655

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

KÜLTÜR BAKANLIğI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ

ANKARA-1997

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Ömer ÖZYİĞİT 1995 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları.....	1
Wolfgang RADT Pergamon 1995 Yılı Çalışmaları Raporu	27
Halûk ABBASOĞLU Perge Kazısı 1995 Yılı Ön Raporu.....	41
Haluk ABBASOĞLU, Wolfram MARTINI Perge Akropolisinde 1995 Yılında Yapılan Çalışmalar.....	51
Jale İNAN Perge Tiyatrosu Yayın Çalışmalarının Ön Raporu	65
Daria De Bernardi FERRERO Excavations and Restorations in Hierapolis During 1995	85
Klaus RHEIDT Die Ausgrabungen in Aizanoi 1995	101
Marc WAELKENS, P.M.VERMEERSCH Sagalassos 1995	119
Recep MERİÇ, Akın ERSOY Metropolis 1995 Yılı Kazı Raporu.....	153
Jürgen BORCHHARDT Bericht Der Grabungskampagne in Limyra 1995	163
Fahri IŞIK Patara 95.....	191

Cengiz IŞIK, Adnan DİLER, Fatih BABAÖĞLU Kaunos Araştırmaları Ön Raporu 1995.....	219
Ersin DOĞER Hisarönü/Çubuk Rodos Amphora Atölyeleri Kazısı.....	235
Numan TUNA Burgaz Arkeolojik Kazıları, 1995	255
Ramazan ÖZGAN 1995 Knidos Kazıları Raporu	273
Ender VARİNLİOĞLU Harpasa'da Açmalar ve Zeus Pıgindenos Tapınağı Kazısı	297
Ahmet TIRPAN Lagina Hekate Temenosu 1995	309
Yvon GARLAN, İsmail TATLİCAN 1994 ve 1995 Yılları Zeytinlik (Sinop) Amphora Atölyeleri Kazısı.....	337
Dominique KASSAB TEZGÖR, İsmail TATLİCAN Sinop-Demirci Anfora Atölyelerinin 1995 Kazısı	353
Eugenia EQUINI SCHNEIDER Excavations and Research at Elaiussa Sebaste:1995 First Campaign ..	367
Levent ZOROĞLU Kelenderis 1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları	383
Levent ZOROĞLU Tarsus Cumhuriyet Alanı 1995 Yılı Kazısı	401
Abdullah YAYLALI, Vecihi ÖZKAYA Kyzikos 1995 Arkeolojik Kazı Etkinlikleri	409
Chris S.LIGHTFOOT 1995 Yılı Amorium Kazısı.....	431
Kazuo ASANO The Excavation of Church III on Gemiler Ada Near Fethiye	451

S.Yıldız ÖTÜKEN 1995 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı	471
Sait BAŞARAN Enez (Ainos) 1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları	489
Ara ALTUN, Oktay ASLANARA İzmit Çini Fırınları Kazısı 1995 Çalışmaları.....	515
M.Oluş ARIK Alanya Kalesi 1995 Yılı Çalışmaları	531
Rüçhan ARIK 1995 Yılı Kubad-Abad Kazı Çalışmaları.....	533
Nurettin YARDIMCI 1995 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları.....	541
Bekir DENİZ Aksaray-Melik Mahmut Gazi Hangah (Darphane) Kazısı-95	559
Beyhan KARAMAĞARALI 1995 Ani Kazısı.....	577

1995 YILI PHOKAİA KAZI ÇALIŞMALARI

Ömer ÖZYİĞİT *

1995 yılı çalışmaları, antik Phokaia kentindeki son dönem kazılarının yedinci kazı mevsimidir. Bu çalışmalar, 30.06.1995 günü başlamış ve 04.12.1995 günü sona ermiştir¹. 1995 çalışmaları, antik kent yerleşiminin olduğu alanlarda yapılmıştır. 1993 yılı çalışmaları sırasında, Phokaia'nın asıl kent yerleşiminin yarımada olmayıp anakarada olduğu ortaya çıkmıştır². 1995 yılı çalışmaları ise, bu durumu daha da kesinleştirmiştir. 1995 yılında Phokaia'da yapılan çalışmaları başlıca iki grupta toplayabiliriz³ :

1) Antik Kent Merkezindeki Kazı Çalışmaları

2) 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda Yapılan Kazı Çalışmaları

1) Antik Kent Merkezindeki Kazı Çalışmaları (Çizim:1)

Foça modern yerleşimi içerisinde Fevzipaşa Mahallesi, 189. sokak 1992 ve 1993 yıllarında kazılmış ve Phokaia antik kentinin Arkaik

(*) Prof.Dr. Ömer ÖZYİĞİT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Bornova - İZMİR.

(1) Kazı çalışmalarında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün temsilcisi olarak İzmir Müzesi'nden Arkeolog İlikmet Ortakaya görev almıştır. 1995 yılı çalışmalarının giderleri Kültür Bakanlığı ve birtakım özel girişimciler tarafından sağlanmıştır. Tariş Genel Müdürlüğü, Ercüment Kuyumcu, Yavuz Tatış, Volkan Sucukçu ve Aykut Güsar'a yardımları nedeniyle teşekkürü borç bilirim.

(2) Ö.Özyiğit, "1993 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *XVI.Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara 1995, 432-437.

(3) 1995 yılı çalışmalarına arkeolog olarak Gamze Özbütev, Mustafa Acar, Sabri Arıca, Tayfun Selçuk, Aynur Civelek, Sabriye Çıbuk, Nevzat Güngör, Esin Aksoy ve H.Ertan Aksoy katılmıştır. Kazının mimarı Y.Mimar Restorasyon Uzmanı Ercüment Kuyumcu idi. Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencilerinden Ebru Türkdamar ve Erkin Oskay mimari çizimler üzerinde çalışmışlardır. Kazı çalışmaları Ege, Dokuz Eylül, Mimar Sinan, İstanbul, Selçuk ve Anadolu üniversitelerinin konuyla ilgili bölümlerinden yaklaşık 35 öğrenciyle yürütülmüştür. Çalışmalara katkıları nedeniyle herkese teşekkür ederim.

Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar katmanları ortaya çıkarılmıştır⁴. 1995 yılındaki asıl kazı çalışmalarında 1993 yılında kazılmış olan bu sokağın yanında bulunan alanda yapılmıştır. Bu alan, günümüze ait yapıların bulunmadığı en geniş meydandır; bu nedenle antik kentin asıl yerleşim katmanlarının ortaya çıkarılıp korunması için bu alanda çalışılmıştır.

1993 yılı çalışmaları sırasında, burada bulunan iki mozaikten biri kaldırılarak restore edilmiş ve İzmir Müzesi'ne götürülmüştü; diğeri ise yerinde onarılmıştı. Bu yılki çalışmaların başlangıcında Geç Roma Dönemi'ne ait bu mozaığın etrafında bir çevre düzenlemesi gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu alan, 5x5 m'lik karelere bölünmüş ve kazılar bu kareler içerisinde 4x4 m'lik açmalar içerisinde yapılmıştır (Çizim: 1; Resim: 1). Açmalar arasında 1 m genişliğinde köprüler bırakılmıştır. Bu köprüler, açmaların birbirinden daha kolay ayrılmasını sağlamak, kesitleri daha iyi görebilmek, yapı tabanlarını kolaylıkla saptayabilmek ve el arabalarının geçişine olanak sağlamak için bırakılmıştır. Açmaların büyütülmesi gerekli yerlerde köprüler kaldırılmış ve kazılan alanlarda bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bütün açmalar harfler ve rakamlarla isimlendirilmiştir (Resim: 2).

Antik kent merkezinin bu alanında yapılan kazılarda Phokaia'nın Arkaik Dönem'den Erken Bizans Dönemi'ne kadar katmanları ortaya konulmuştur.

Arkaik Dönem Yerleşimi: Arkaik Dönem yerleşimine en derin kazılan iki ayrı yerde rastlanılmıştır. Ne yazık ki Arkaik Dönem yerleşimine ait yapılar su içerisinde bulunmaktadır; bu nedenle İ.Ö.7. ve 6.yüzyıl katmanlarında çalışmak kolay değildir. Foça'da sit alanlarının genişletilmesinden önce, 1984-1992 yıllarında dere ve çaylar iptal edilerek üzerine inşaatlar yapılmıştır. Dağlardan gelen suların denize ulaşamamış olması nedeniyle, taban suyu yükselmiştir. Kazılan açmalarda belli bir düzeyden sonra, tatlı su fışkırmaktadır.

Kazı alanının güneydoğusunda I8 ve H8 açmalarında, Hellenistik Dönem' duvarının altında 2.10 m uzunlukta Arkaik Dönem'e ait bir duvar ele geçirilmiştir. Bu duvarın en üst düzeyi denizden 1.71 m dir. Oldukça iyi korunmuş olan bu duvar, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzan-

(4) Bkz. Dipnot 2.

maktadır. I8 Açması'nda, Arkaik Dönem duvarı düzeyinde, küçük bir alanda oldukça kaliteli seramik ve terracotta parçaları bulunmuştur.

Öte yandan H6 Açması'nda da Arkaik Dönem'e ait duvarlara rastlanılmıştır. Bu yapının yönü de I8/H8 açmalarındaki duvarla aynı yönde uzanmakta olup, yaklaşık aynı düzeydedir. Yine H6 Açması'nda bu dönemin başka bir evresine ait duvarlar da ele geçmiştir.

Klasik Dönem Yerleşimi: Arkaik Dönem yerleşimi üzerinde Klasik Dönem yerleşimi saptanmıştır. Bu katmana ait duvarlar, I7/I8 açmalarında bulunmuştur (Resim: 3). Ele geçen seramiğe göre, İ.Ö.5.yüzyıldan olması gereken bu yapı katının duvarları, doğu-batı ve kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Bu dönemde de duvarların taşları toprak harç ile birbirine tutturulmuştur. 52-53 cm genişliğindeki Klasik Dönem duvarlarının temelleri ise 60 cm kadardır. Klasik Dönem duvarlarının korunan en üst düzeyi, denizden 2.42 m dir. Temel üstünde de, 65 cm kadar yüksekliği korunmuştur. İ.Ö.5.yüzyıldaki duvarların taş örgüsü, Arkaik Dönem'dekinden daha farklıdır. Arkaik Dönem'de duvarlar 20-30 cm uzunluğunda, 10-30 cm yüksekliğindeki değişik biçim ve boyutlardaki taşlardan örülüyordu. İ.Ö.5.yüzyıl duvarları 30-35 cm uzunluğunda, 5-10 cm yüksekliğindeki yassı taşlarla oluşturulmuştur. Bu tür taş duvar örgüsüne, İonia bölgesinde Klazomenai, Erythrai, Ephesos, Yılancıburnu gibi birçok merkezde rastlanmıştır. Klasik Dönem duvarlarına G6/H6 açmalarında da rastlanılmıştır; ancak bu açmalardaki duvarlar daha az korunmuştur. Klasik Dönem mimarisinin oldukça uzun zaman yaşadığını ve Erken Hellenistik Dönem içerisinde de devam ettiğini görmekteyiz. Bu zamana ait siyah firnisli kalıp yapımı kaseler bulunmuştur (Resim: 4,5).

Hellenistik Dönem Yerleşimi: Değişik dönemlere ait tabakaların duvarlarının arasındaki düzey farkı az olduğu için, antik yapılar birbirinin içine girmiş olarak görülmektedir. Hellenistik Dönem katmanına ait duvarlar G7, H7, H8 ve I7, I8 açmalarında karşımıza çıkmaktadır (Resim: 6). Klasik Dönem duvarlarının üstüne oturan bu döneme ait duvarlar, Arkaik Dönem katmanının duvarları doğrultusunda uzanmaktadır. Bu açmalarda üç ayrı mekana ait duvarlar ortaya konmuştur. Bu mekanlar belki de peristyle tipteki bir eve aittir. En güneydeki Hellenistik Dönem duvarı (H8-I8 açmaları), 70-72 cm genişliğindeki kalın ve yüksek bir temel üzerine oturmuştur. Bu temelden Arkaik Dönem duvarının üzerine oturmuş olduğundan yukarıda sözünü etmiştik. Az korunan Hellenistik Dönem yapısının iki odasının sınırları bellidir. Bu odalara doğu tarafından giriliyor olmalıydı. Çünkü, I7 açmasında 115 cm uzunluğunda, 65 cm genişliğinde ve 22 cm yüksekliğinde oldukça büyük bir eşik taşı

bulunmuştur. Hellenistik Dönem duvarları 46 cm genişliğinde ölçülmüştür. Bu duvarlar, Roma ve Erken Bizans Dönem'i duvarları tarafından oldukça büyük bir tahribata uğratılmıştır. E6 ve H6 açmalarında da Hellenistik Dönem'e ait olabilecek birtakım temellere rastlanılmıştır.

Roma Dönemi Yerleşimi: Bu döneme ait iki ayrı evre saptanmıştır. Erken evreye ait duvarlar G7-H7 açmalarında ele geçmiştir. 53 cm genişliğinde toprak harçla yapılmış bu duvarın temelleri daha geniştir. Ayrıca Roma Dönemi'nin ikinci evresine ait duvarlara H7, H5, G5 açmalarında da rastlanılmıştır. Bu duvarların örgüsünde kireç harcı kullanılmıştır. Bu duvar genellikle 55 cm genişliğindedir. Bu döneme ait duvarlar çok iyi korunmamıştır. Alanın tarla olarak kullanılması sırasında, çok sayıda duvarın taşları in situ yerlerinden sökülüştür. G6 / H6 açmalarında meydana çıkarılan Roma Dönemi'ne ait bir toprak tabanın üzerindeki çökmüş çatıya ait çatı kiremitlerinin görünüşü son derece ilginçtir.

Bizans Dönemi Yerleşimi: Bu zamana ait oldukça büyük bir yapı, F5-7, G5-8 açmalarında ortaya çıkarılmıştır (Resim: 7). Bu yapının derin temelleri daha altta bulunan diğer dönemlere ait yapıların düzeyine indiği için onları oldukça büyük tahribata uğratmıştır. Bu yapıya ait H7-G8 açmalarındaki odanın doğu-batı doğrultusunda orijinal genişliği 4.43 m olarak ölçülmüştür. Odanın her bir duvarının genişliği farklıdır. Bu odanın tabanı değişik boyutlardaki, yüzeyi düzgün kırık mermer parçalarının horasan harç içerisine yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Deniz seviyesinden 2.56 m yükseklikteki bu taban, kuzeyindeki mekanın tabanından daha yüksektir. Kuzeyindeki mekanın tuğla döşeli tabanının deniz seviyesinden yüksekliği 1.80 m'dir. Bu tuğlaların boyutları 27x13x3 cm ve 27x27x3 cm olarak ölçülmüştür. Bu odanın duvarları, beyaz renkli kireç sıva ile 1,5 cm kalınlığında sıvanmıştır. F6 ve F7 açmalarında bu döneme ait çok büyük bir salonun tabanı deniz seviyesinden 2.63-2.68 m düzeyinde bulunmuştur. Bu büyük salonun tabanı dikdörtgen biçimde büyük boyutlu mermer plakalarla döşenmişti. Bu plakaların içlerinde ve çevrelerinde yer yer daha dar mermer plaka ve mozaik bordürler yer almaktadır. Salonun kenarlarında, yani mermer plakaların etrafı ise, beyaz ve lacivert renkli tesseralardan oluşturulan mozaikle çerçevelenmiştir. Bu büyük yapının Bizans Dönemi'nde hangi işlev için yapıldığı ise, ileriki yıllarda yapılacak kazılarda anlaşılacaktır.

2) 3. Derece Arkeolojik Sit Alanlarında Yapılan Kazı Çalışmaları

Foça'da 3. Derece Arkeolojik Sit alanlarında 1995 yılı kazı mevsiminde iki ayrı yerde çalışılmıştır:

A) Megaron Alanı Kazı Çalışmaları (Çizim: 2-5)

Çalışmaların yapılmış olduğu İsmetpaşa Mahallesi, 19 pafta, 102 ada, 23 nolu parsel, Phokaia antik kentinin ortalarına yakın bir yerde bulunmaktadır. 1989-1990 yılı kazıları sırasında kazılan Roma seramik çöplüğünün yakınında olup⁵, kuzeyinde kalmaktadır. 260 m² yüzölçümünde olan parselin uzunluğu yaklaşık 20 m, genişliği ise 13 m civarındadır. Üç tarafı günümüze ait yapılarla çevrili parselin batısında cadde bulunmaktadır⁶.

Kazı çalışmalarına 23 Eylül 1995 tarihinde başlanmış, olumsuz hava koşulları nedeniyle bitirilemeyen çalışmalara 1996 kazı mevsiminde devam edilmek üzere 23 Kasım 1995 tarihinde ara verilmiştir.

Kazı alanı deniz düzeyinden yaklaşık 2,5 m yüksekliktedir. Çalışmalar sonucunda söz konusu alanın yoğun bir arkeolojik alan olduğu ve dönemler boyu kullanım gördüğü anlaşılmıştır (Resim: 8). Bu kullanım süreleri⁶ ayrı döneme ayrılmıştır. En alttan gelen malzeme Geç Geometrik ve Subgeometrik Dönem'e aittir. Bunun üzerinde ise Oryantallı ve Arkaik dönemlerde kullanılmış olan bir megaron, tam plan verecek biçimde ele geçmiştir (Resim: 9). İ.Ö.7.yüzyılın sonlarına doğru oluşturulmuş olan bu megaronun, yaklaşık 100 yıl yaşayarak İ.Ö.5.yüzyılın başlarına kadar devam ettiği anlaşılmıştır. Bu parseldeki kazılar, İ.Ö.7. ve 6.yüzyıllarda Phokaia yerleşiminin buralara kadar uzanmış olduğunu ortaya koymuştur. Bu megaron, Phokaia'da şimdiye kadar Arkaik Dönem'e ait tam plan veren en eski tek yapıdır; bu nedenle önemi oldukça fazladır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan megaronun batıya bakan bölümünde iki sütunlu bir pronaosu bulunmaktadır (Çizim:3,4). İon stilindeki sütun kaidesinden az bir bölüm ele geçmiştir. Pronaosun arkasında asıl yaşama mekanı bulunmaktadır. Bu yaşama

(5) Ö. Özyiğit, "1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara 1991, 127-153 ; aynı yazar, "1990 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara 1992, 99-122.

(6) Söz konusu parselin 3. Arkeolojik Sit Alanı olması nedeni ile parsel sahibi Halise Erensoylu inşaat yaptırmak amacıyla İzmir Müzesi Müdürlüğü'ne başvurmuş, İzmir Müzesi uzman arkeologlarından Neşide Gencer burada 1994 yılında kazılar yapmış ve ortaya çıkan buluntular sonunda hazırladığı rapor İzmir 1 Nolu Koruma Kurulu'nda değerlendirilmiş ve yeniden kazı başkanlığınca burada bilimsel nitelikli kazıların gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

mekanının pronaostan girilen bölümü ince bir duvarla ayrılarak dar bir ara bölüm yaratılmıştır. Bu bölüm asıl oturma mekânını kapıdan gelen soğuktan daha iyi korumaktaydı. Megaronun kuzeyinde ise taş döşeli bir bahçenin var olduğu anlaşılmıştır. Bu tür yan bahçeyi, yine çağdaşı olan Bayraklı kazılarında ele geçmiş bir megaronda görmekteyiz⁷.

Megaronun dış duvarları 80 cm kalınlığındadır. Dış duvarlarda temelin hemen üstünde 92 cm uzunluğunda, 48 cm genişliğinde, 23 cm kalınlığında orthostat biçiminde büyük blok taşlar bulunmaktaydı (Resim:10). Bu duvarların iç örgüleri ise daha küçük taşlardan oluşturulmuştu (Resim: 11). Taşlar toprak harçla birleştirilmiştir.

Girişi batıda olan megaronun planı, templum in antis biçimindedir. Megaronun uzunluğu 12,45 m, genişliği ise 6,45 m olarak saptanmıştır. Yaklaşık 80 m² lik bir alana sahiptir. Megaronun genişliğinin uzunluğuna oranı, 1/2 dir. Biz bu oranı çağdaşlarında da bulmaktayız. Örneğin Bayraklı'daki Çifte Megaron'un batıdaki uzunluğu 10.75 m, genişliği ise 5.25 m'dir. Ayrıca yine bu Çifte Megaron'un hemen güneyinde ele geçen diğer bir megaron ise, tek sıra korunmuş taş duvarı ile Smyrna Athena Tapınağı'nın cellasının taş işçiliğine büyük benzerlik göstermektedir⁸. Yani bu megaron Athena Tapınağı cellası ile aynı tarihten olmalıdır. Bu megaronun uzunluğu 12 m, genişliği ise 6 m civarındadır. Bayraklı megaronları, Phokaia örneğinden farklı olarak kuzey-güney doğrultusunda olup, güneye bakmaktadır. 1/2 oranına sahip bu üç megaron çağdaştır. İ.Ö.7.yüzyılın ikinci yarısında Bayraklı ve Phokaia örnekleri ışığı altında megaron formunda 1/2 oranını görmekteyiz; ancak bu oran tapınak mimarlığında değil daha çok sivil mimarlıkta karşımıza çıkmaktadır; çünkü megaron formundaki tapınaklar bu zamanda ince uzundur.

Megaronun batısında yer alan pronaos, 4.88 m genişliğinde ve 2.60 m uzunluğundadır. Bu ölçüleriyle yaklaşık 12 m² lik alana sahip pronaosta yapılan kazılarda megarona girişin bulunduğu yerde tüf taşından büyük bir plakaya rastlanılmıştır (Çizim: 2,3; Resim: 12). Bu plakanın güneybatı köşesinde ise ağzı güneye bakan bir lekythos bulunmuştur (Resim: 13). Taş plaka kaldırıldığında altında pişmiş topraktan yapılmış bir çocuk lahdi ortaya çıkmıştır (Resim: 14). Tüf taşı plakanın

(7) E.Akurgal, *Eski İzmir, I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara 1993, Şek.19-20 a-c, Şek.30-31.

(8) E.Akurgal, "Batı Anadolu'da Konut, Yerleşme ve Kent Planlaması (M.Ö.3000-30)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme (Housing and Settlement in Anotolia a Historicle Perspective)*, İstanbul 1996, 130, Res.16.

bu çocuk lahdini kapatmak için kullanıldığı anlaşılmıştır. Lahit içerisindeki çocuk iskeleti nemli ortam nedeniyle oldukça tahribata uğramıştır. Lahdin içerisinde ise yalnız bronzdan bir iğne ele geçmiştir. Yan yatmış tarzda bulunan lekythosun ağzı lahdin başı ile aynı yönde bulunmaktadır. Lahit kuzey-güney doğrultusunda olup, baş tarafı lekythosa uygun olarak güney yönündedir. Üzerinde palmet süslemesi bulunan bu lekythos İ.Ö.5.yüzyılın ilk yarısındanadır⁹. Lahdin ölü hediyesi olarak kullanılan bu lekythos, İ.Ö.5.yüzyılın ilk yarısında megaronun pronaosu içerisine gömü yapıldığını ve bu tarihten önce megaronun tümünden terk edilmiş olduğunu bize göstermektedir. Diğer bir deyişle, lekythos hediyeli pişmiş toprak çocuk lahdi, megaron için terminus ante quem'dir. Buna göre megaron yapısı, en geç İ.Ö.5.yüzyılın başlarında terk edilmiş olmalıdır.

Megaronun kuzeyinde tüf taşından yapılmış, büyük taş plakalarla döşenmiş ve çok az korunmuş bir döşemeye rastlanılmıştır. Bu taş döşeme büyük olasılıkla megaronun yanındaki bir bahçeyi oluşturmaktaydı. Taş plaka döşeli bu taban, doğudan batıya doğru hafifçe genişlemektedir (Çizim: 4,5). Aynı duruma, Bayraklı'daki Çifte Megaron'un yanındaki avlusunda da rastlamaktayız¹⁰. Phokaia megaronunun bu avlu alanı doğuda bir duvarla sınırlanmaktadır. Avlunun taş döşemesinin altında ise İ.Ö.7.yüzyılın sonundan önceye giden malzeme ele geçirilmiştir. Örneğin bu buluntular içerisinde pişmiş topraktan, içi dolu olarak elle yapılmış bir erkek heykelciği bulunmuştur (Resim: 15)¹¹. Megaronun altından ve çevresinden daha alt düzeylerde ele geçen seramik malzeme, İ.Ö.7.yüzyılın ikinci yarısından daha geç gitmemektedir; bu nedenle bu megaron, İ.Ö.7.yüzyılın sonlarında yapılmıştır.

Megaronun güneyinde ve güney duvarına bitişik birtakım duvarlar ve taş döşeli bir platform ele geçirilmiştir (Çizim: 2,3). Bu duvarlar megaronla çağdaştır. Bu duvarların ne işe yaradıkları tam olarak anlaşılamamıştır. Belki de megarona ait bir altarın ya da fırının duvarlarıydı. Bu bölümün doğu-batı yönündeki genişliği orijinal ölçüde (3.22 m) bulunmuştur. Belki de kareye yakın bir plana sahipti. Batı yönündeki duvar ise, buraya çıkışı sağlayan bir basamak olmalıydı.

(9) D.C.Kurtz, *Athenian White lekythoi. Patterns and Painters*, Oxford 1975, Pl.69.2.

(10) Bkz. Dipnot 7

(11) Chr. Blinkenberg, *Lindos I. Fouilles et Recherches 1902-1914*, Berlin 1931, Pl.80 No.1862, Pl.86 No.1946-1948 ; S.Mollard - Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains*, I, Musée National du Louvre, Paris 1954, Pl.XL B 374 ; C.Bayburtluoğlu, *Erythrai II. Pişmiş Toprak Eserler*, Ankara 1977, Lev.I / 1, 2.

Megaron büyük olasılıkla kiremitli bir beşik çatı ile örtülmekteydi; bu nedenle çatının iki dar tarafında yani, doğu ve batıda birer alınlık olmalıydı. Megaronun kiremitleri son derece az sayıda ele geçirilmiştir. Kalypterleri yarım yuvarlak profile sahiptir. Mahya kiremitleri de yarım yuvarlak profile sahiptir. Bu formdaki kalypter ve mahyalar, İ.Ö.6.yüzyılın başlarından önceye aittir. Çatı kiremitlerinin bu biçime sahip olmaları megaronun oluşturulma tarihini de İ.Ö.6.yüzyıldan daha geriye götürmektedir. Bu kiremit parçaları Phokaia'da elimize geçmiş en eski kiremit parçalarıdır. Bu parçalardan ve plandan yola çıkarak, megaronun ve çatısının eski durumu hakkında bilgi edinebilmekteyiz (Çizim: 5).

Megaron terk edildikten sonra bu alan, üçüncü Dönem'inde nekropolis olarak kullanılmıştır. İ.Ö.5.yüzyıla ait ve yukarıda sözü edilen pişmiş toprak çocuk lahdi ile mezar olarak kullanılmış üç amphora, bu alanın nekropolis alanı olarak kullanıldığını bize göstermektedir. Amphoralar Khios, Samos ve yerel tiptedir. Amphoralarda yakarak ölü gömme tekniği görülmektedir. Bu alan İ.Ö.5.yüzyılın başlarından yaklaşık İ.Ö.425 yıllarına kadar nekropolis olarak kullanılmıştır.

Megaronun batı bölümü (C1, D1-2 plan kareleri), dördüncü Dönem'de önce kiremit, daha sonra seramik üreten bir atölyenin çöplüğü olarak kullanılmıştır (Çizim: 2). Atölye ise kazı alanının daha batısında, yani caddenin altında bulunuyor olmalıdır. Bu alan İ.Ö.5.yüzyılın son çeyreğinden itibaren kiremit çöplüğü olarak kullanılmış; atölye kiremit üretimini İ.Ö.4.yüzyılın ilk yarısında da sürdürmüş olmalıdır. Erken Hellenistik Dönem'de ise atölyenin kiremit yerine seramik ürettiğini görmekteyiz. Bu çöplükler 1996 yılı kazı mevsiminde ayrıntılı olarak kazılacaktır. Megaronun içerisinde A2 ve B2 plan karelerinde güney duvarına bitişik olarak yapılan yuvarlak yapı, bir fırın görünümünde ise de aslında Klasik Dönem kiremit ve seramik atölyesinin su sağladığı kuyu olmalıdır (Çizim: 2,3; Resim: 9,10).

Megaron alanı, beşinci dönemde yine nekropolis olarak kullanılmıştır. Bu zamanda yani, Hellenistik ve Erken Roma dönemlerinde tüf taşından yapılmış lahitlerle doğrudan gömüye rastlanmaktadır. Nitekim B1 plan karesinde tüf taşından iki ayrı lahit bulunmuştur (Çizim:2). Bu lahitlerden biri oldukça tahrip edilmiş durumda, diğeri ise korunmuş olarak ele geçirilmiştir. Beşik çatı biçiminde kapağa sahip iyi korunmuş lahit, alanın güneyindeki günümüze ait evin duvarının altında kalmaktadır. Buna karşın lahdin içi araştırılmış ve bir ölü hediyesine rastlanılmamıştır. Ayrıca arazideki taban suyunun yüksek olması nedeni ile iskelet de korunmamıştır.

Söz konusu alan, Roma Dönem'i boyunca kullanım görmemiştir. Bu durum kentin daha da küçüldüğünü ortaya koymaktadır. Roma Dönemi'nde çöplükler, yerleşim küçüldüğü için kent merkezine daha da yaklaşmıştır. Bu alanda en üst düzeydeki malzeme, terra sigillata seramik çöplüğüne aittir. Ne yazık ki bu çöplüğün büyük bölümü erozyonla yok olmuştur. Ele geçen seramikler genellikle İ.S.6.yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu tarihten sonra bu alanda herhangi bir yerleşim görmemekteyiz. Olasılıkla sonraki yüzyıllarda bu alan, tarla olarak kullanılmıştır.

Kazılan bu parselin, Arkaik Dönem ve öncesinde iskana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki antik dönem yerleşimi, bu zamanda buraya kadar uzanmaktaydı. Arkaik Dönem sonrasında ise, bu alanın İ.Ö.5.yüzyıldan itibaren nekropolis, kiremit ve seramik atölyesi çöplükleri olarak kullanılmış olması, antik yerleşimin gitgide küçüldüğünü bize göstermektedir.

B) Su Kanalı Kazı Çalışmaları (Çizim:6)

Phokaia antik kentinin 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda bulunan Atatürk Mahallesi 30L.IVd pafta, 1253 ada, 3 nolu parselde Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 30.11.1993 gün ve 338 sayılı İlke Kararı gereği kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar 27.7.1995 - 8.9.1995 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

2339,06 m² lik bu parsel, Foça Arkeolojik Sit Alanları'nın en güney noktasında yer almaktadır. Çan Dede Tepesi'nin batı yamacında, asfalt yolun hemen bitişiğinde kalan bu parselin ortasından bir dere geçmektedir. Kazılar öncesinde antik çağa ait herhangi bir yapı kalıntısı ve izi görülmemektedir. L biçimindeki parselin doğu bölümünde dört, denize yakın batı bölümünde ise üç açma kazılmıştır. Yapılan kazılarda tüm parselde açılan açmaların beşinde herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamıştır.

3 ve 4 nolu açmalarda Erken Roma Dönem'ine ait bir su kanalı ortaya çıkartılmıştır. Parselin üst düzeyinde bulunan bu iki açma kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. 3 nolu açmanın köşelerinin denizden yüksekliği 8.23 m ile 9.02 m arasında değişmektedir. Tarım toprağı yüzeyde 30-35 cm kalınlıktadır. Bu tarım toprağının hemen altında bir su kanalının duvarlarına 8.39 m-8.59 m düzeylerinde rastlanılmıştır (Resim: 16). Kanal duvarları 32 cm kalınlıktadır. Kanalın genişliği ise 60-70 cm arasında değişmektedir. Duvarlar küçük boyutlu taşların kireç harçla birbirlerine tutturulmalarıyla oluşmuştur. Kanalın içi tamamen toprakla dolmuştur. Bu toprak tabakasının humuslu, taşsız

killi, koyu kahverengi renkli ve yumuşak olduğu gözlemlenmiştir. Bu toprak tabakası, zamanla kanalın içerisinde oluşmuştur. 3 nolu açmanın içerisinde kanalın 12 m uzunluğundaki bölümü ortaya çıkarılmıştır. Açmanın güneybatı bölümünde kanal duvarında tahribat bulunmaktadır (Resim: 17). Kanalın üstten 50 cm ye kadar olan bölümünün taşlarını tutturmada kullanılan kireç harcı çok iyi korunmamıştır. Alt taraftaki kireç harç, çok daha iyi durumdadır.

Açmanın güney ucunda kanalın tabanına 5.88 m seviyesinde ulaşılmıştır. Bu noktada kanalın korunan yüksekliği $8.49 - 5.88 = 2.61$ m dir. Anakaya kanalın bu noktasında 6.73 m seviyesinde başlamaktadır. Yani kanalın $6.73 - 5.88 = 0.85$ m lik bölümü anakayaya oyulmuş bulunmaktadır. Kireç harçlı duvarlar anakaya üzerinde yükselmektedirler. Kanalın anakayaya oyulan bölümündeki genişliği 63 cm dir. Yine kanalın bu noktasında 7.54 m yükseklikte seramik parçalarına rastlanmıştır. Roma Dönemi'ne ait bu seramik parçaları, kanalın tabanından $7.54 - 5.88 = 1.66$ m yükseklikte bulunmuştur. Yani bu seramikler, kanalın kullanımı sırasında, 1.66 m lik bölümünün dolduğu bir zamanda akıntıyla buraya gelmiş olmalıdır. Buna göre kanalın yapımı, seramiklerin tarihinden daha önce olmalıdır.

4 nolu açma, parselin üst bölümünün en güneyinde yer almaktadır (Resim: 18). Bu açma, 3 no lu açmada ortaya çıkarılan kanalın devamını bulmak için kazılmıştır. 1.5 m genişliğinde 10 m uzunluğunda açılan bu açmanın köşelerinin denizden yüksekliği 7.54-10.70 m arasında değişmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, arazinin bu noktadaki eğimi oldukça fazladır. Kanalın duvarlarının üst seviyesi 8.08-8.17 m dir. Ancak bu açmadaki kanalın kuzeybatı duvarı ise iyi korunmamış olup, 7.15 m düzeyinde ele geçmiştir. 4 no lu açmada kanal duvarının korunan en büyük yüksekliği, $8.08 - 5.81 = 2.91$ m dir (Resim: 19). 3 nolu açmada ele geçen kanalın özelliklerinin burada da devam etmiş olduğu görülmektedir. Kanal duvarlarının genişliği 32 cm dir. Bu duvarlar anakaya üzerinde yükselir ve tabanı ise, anakaya içerisine oyulmuştur. Kanalın anakaya içerisine oyulmuş olan genişliği 62 cm dir.

Açmada kanalın üzerinde 8.34 m düzeyinde az sayıda antik çağa ait seramik parçası ele geçmiştir. Bunların Çan Dede Tepesi'nden sü-rüklenerek gelmiş olması olasıdır. Kanalın içerisindeki dolgu ise, 3 nolu açmada olduğu gibi suların getirdiği toprak olup, humuslu ve yumuşaktır. Kanal dolgusu içerisinde deniz seviyesinden 6.78 m yükseklikte seramik parçalarıyla bir adet stroter parçası bulunmuştur. Bunlar kanalın yaklaşık 90-100 cm yukarısında bulunmuştur. Stroterin üzerindeki parmak ile yapılmış izler, bu keramik parçasının İ.S.2.yüzyıldan olabileceğini göstermektedir; bu nedenle İ.S.2.yüzyıl içerisinde kanalın 1

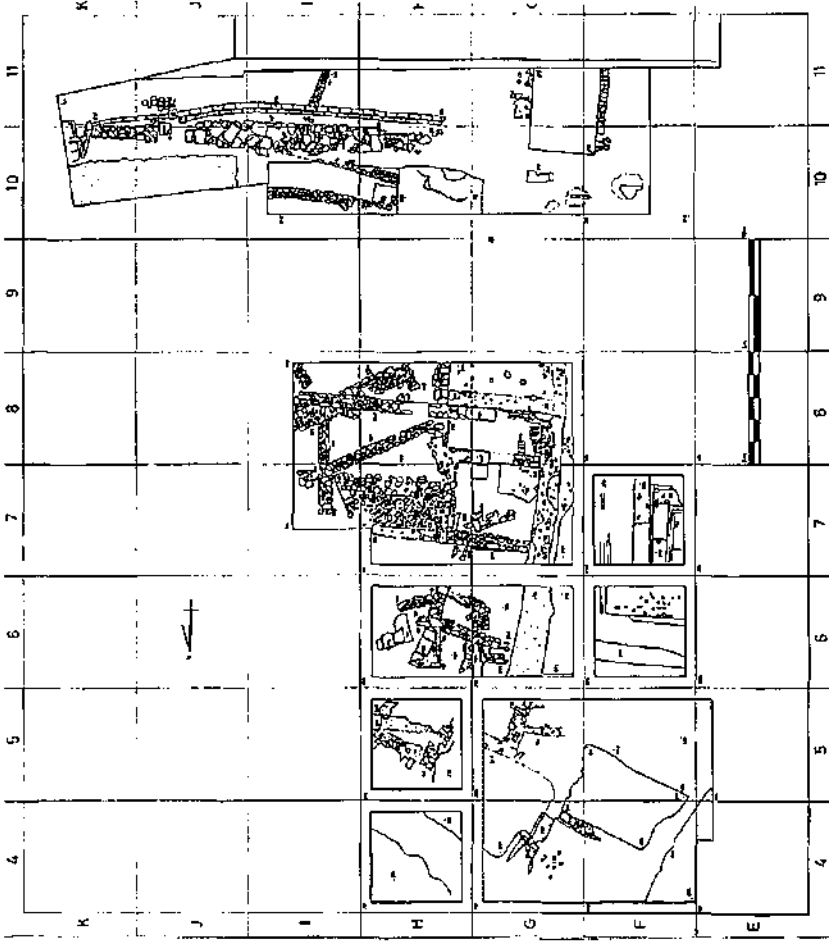
m kadar dolduğu, 3 nolu açmadan da anlaşıldığı üzere İ.S.2.yüzyılın ikinci yarısında veya sonlarında, kanalın dolma düzeyinin 1.66 m ye kadar ulaştığı görülmektedir.

Su Kanalının Tarihlenmesi

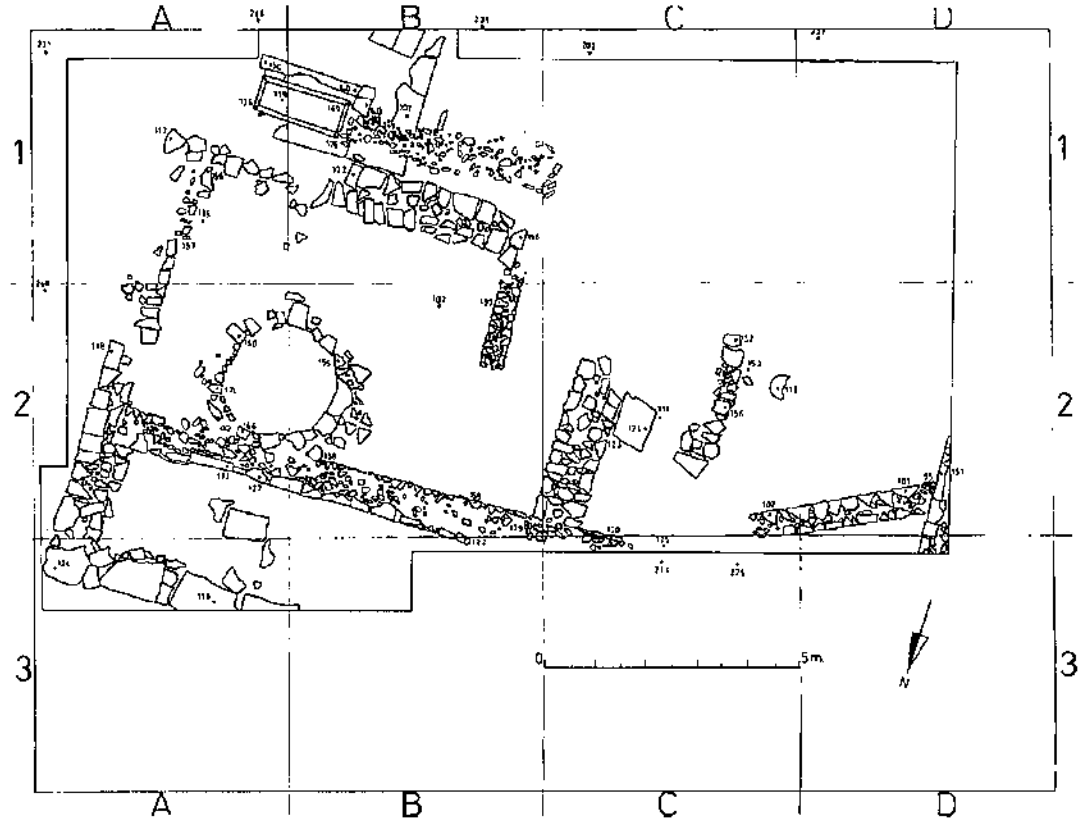
Foça ilçesi, Atatürk Mahallesi, 30L.IVd pafta, 1253 ada, 3 nolu parselde yapılan kazılarda bulunan kanal, temiz su kanalı olup, antik Phokaia kentine Roma Dönemi'nde su getirmek için kullanılıyor olmalıydı. Kanalın duvar taşlarının kireç harcı ile yapılması, Hellenistik Dönem'den sonra inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca kanalın duvar taşlarının arasında kiremit, tuğla ve seramik parçalarının bulunması, duvar stilini erkene götürür. Bu özellikler, kanalın Geç Roma Dönemi'nden çok daha önceye ait olduğunu gösterir. Öte yandan kanalın duvarlarının saf kireç harcıyla oluşturulması ve duvarlarının kalınlığının çok fazla olmayışı (32 cm) da stil açısından Roma Dönemi'nin erken bir zamanından olduğunu vurgular. Öte yandan yukarıda sözünü ettiğimiz 3 nolu açmada kanalın tabanından 1.66 m yükseklikteki dolgu toprağı içerisinde bulunan çanak çömlekler, İ.S.2.yüzyılın ikinci yarısından veya 3.yüzyılın başlarındadır¹². Bu seramikler bu tarihte kanalın 1.66 m lik bölümünün kullanım sırasında dolmuş olduğunu göstermektedir. Buna göre kanalın yapımı, seramiklerin tarihinden daha önce olması gerekmektedir. Öte yandan yine yukarıda değindiğimiz üzere 4 nolu açmada kanalın tabanından 90-100 cm yukarıda bulunan İ.S.2.yüzyıla ait stroter parçası da yine, kanalın İ.S.2.yüzyıl içerisinde 1 m kadar dolduğunu göstermektedir. Bütün bunlara göre kanalın kullanım süresini göz önünde bulundurarak, kullanım sırasında dolmaya başlamış olduğu İ.S.2.yüzyıldan önce, İ.S.1.yüzyılda oluşturulmuş olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Öte yandan yukarıda değinildiğı gibi kanalın duvar stili de bize yine bu tarihi göstermektedir. Demek ki İ.S.1.yüzyılda Phokaia antik kentine temiz su, kentin güney tarafındaki kaynaklardan bu kanalla sağlanıyordu.

1996 yılı kazı mevsiminde daha geniş olanaklarla yarıda kalan kazı çalışmalarına devam edilecektir. Antik kent merkezindeki kazılar, Phokaia'nın sivil yerleşimine ışık tutacak, Arkaik Dönem megaronunun önündeki kiremit ve seramik çöplüğünün ortaya çıkarılması da Klasik Dönem çatı kiremiti ile Erken Hellenistik Dönem seramik kronolojilerine önemli katkıda bulunacaktır.

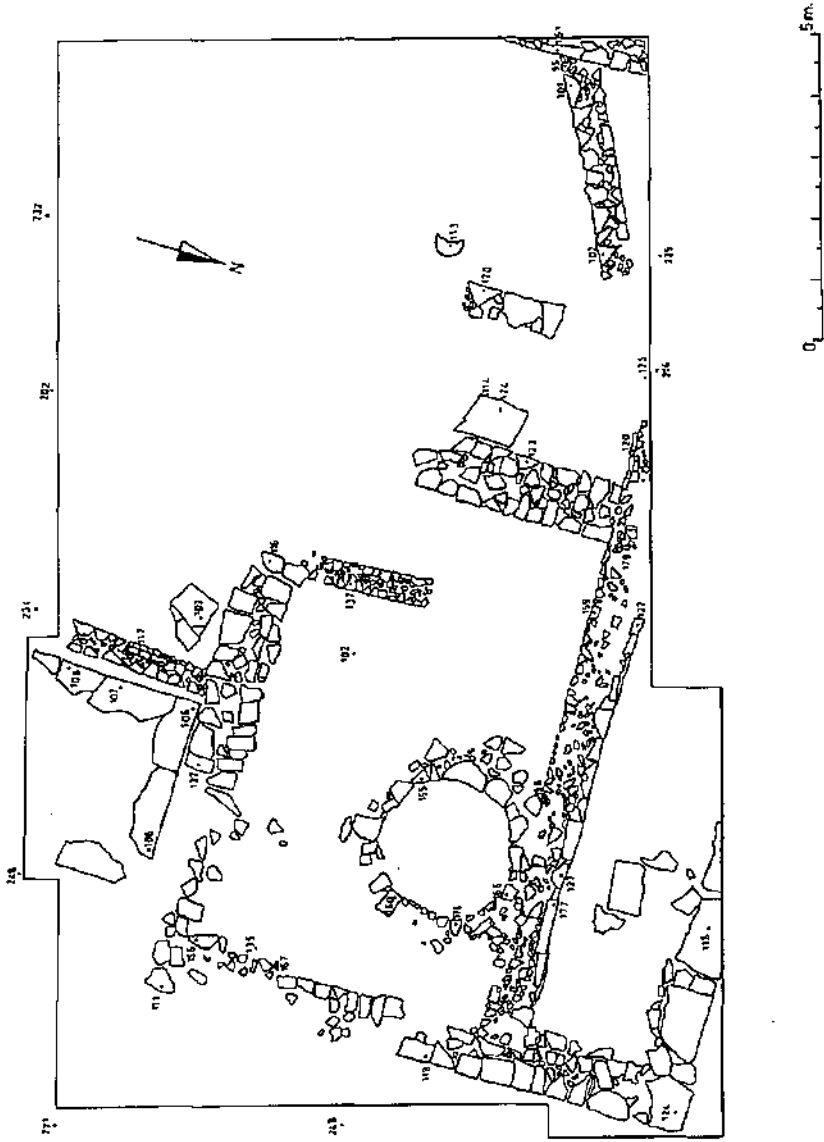
(12) H.S.Robinson, *Pottery of The Roman Period. The Athenian Agora V*, Princeton, New Jersey 1959. Pl.61, No.J 28, 54.

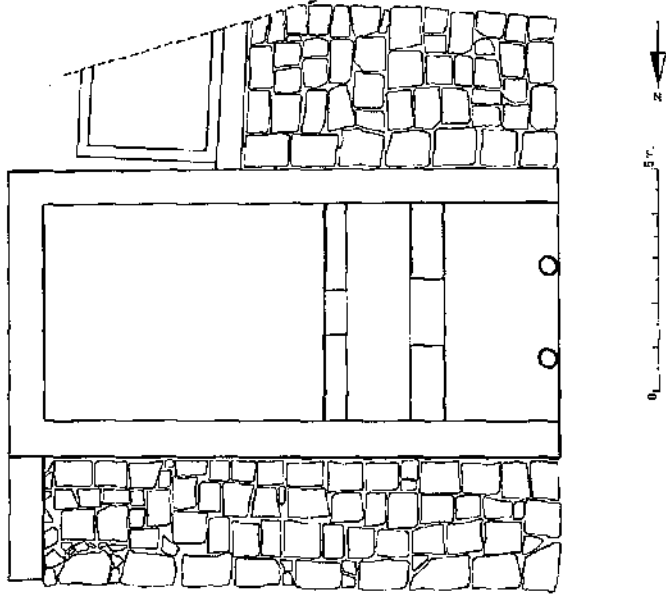
Çizim 1: Phokaia antik kent merkezinin planı

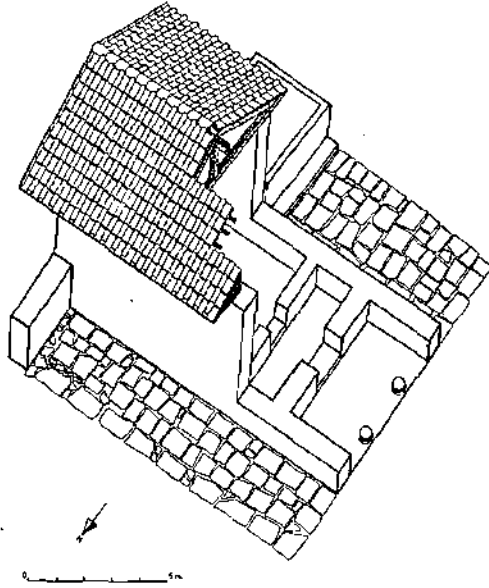
Çizim 2: Foça ilçesi, İsmetpaşa Mahallesi, 19 pafta, 102 ada, 23 nolu parselde ortaya çıkarılan kalıntıların planı (Çizen M. Acar).

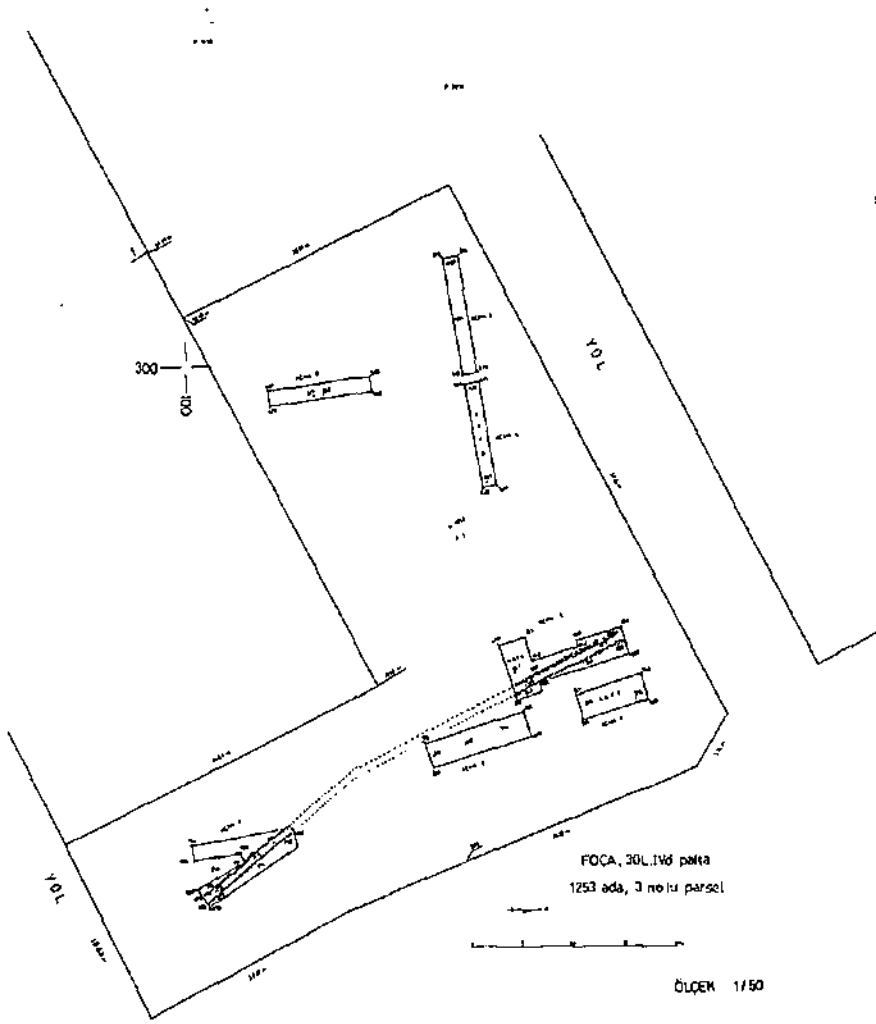
Çizim 3: Çizim 2'deki parselde bulunan Arkaik Dönem megaron yapısının planı (Çizen: M. Acar)

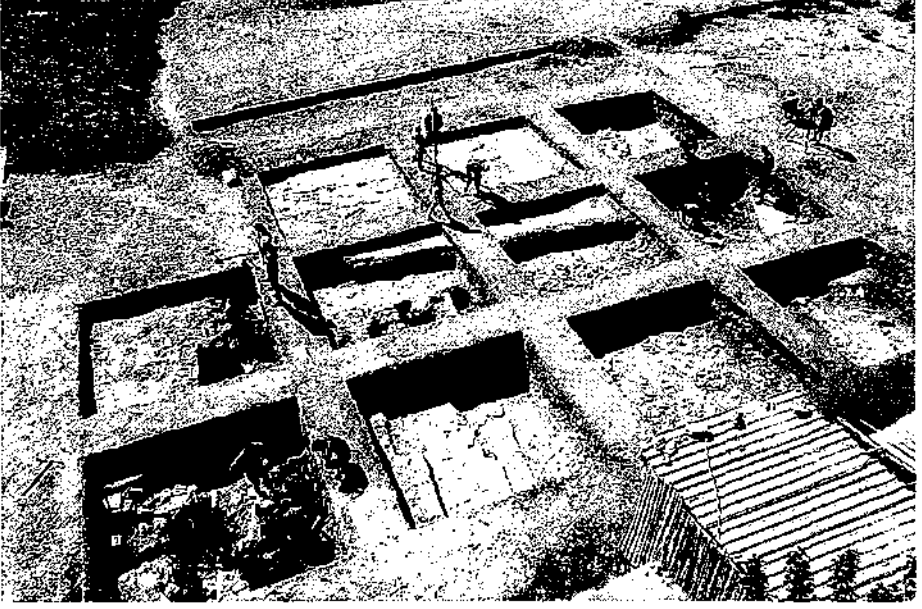
Çizim 4: Arkaik Dönem megaronunun planını tamamlama önerisi, İ.Ö. 7. yüzyıl sonları

Çizim 5: Arkaik dönem megaronunun restitüsyonu, İ.Ö.7. yüzyıl sonları

Çizim 6: Foça ilçesi, Atatürk Mahallesi, 30 L. IV d pafta, 1253 ada, 3 no lu parselde kazılan sondajların ve Roma Dönemi su kanalını gösteren plan (Çizen: M. Acar)

Resim 1: Antik kent merkezindeki kazıların genel görünüşü

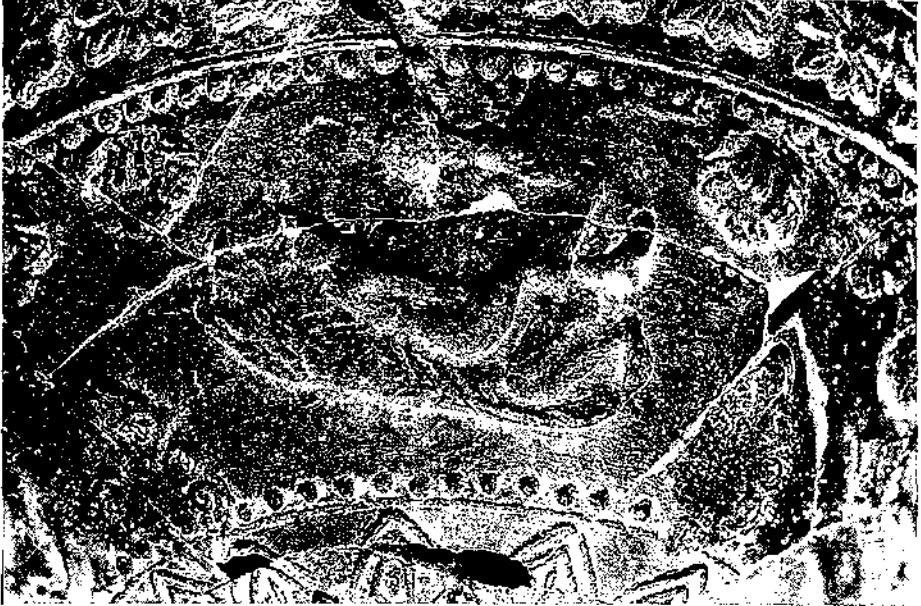
Resim 2: Antik kent merkezindeki kazıların genel görünüşü

Resim 3: Antik kent merkezinde H 7-8, I 7-8 plankarlerinde Klasik ve Hellenistik Dönem'e ait duvarlar

Resim 4: Kalıp yapımı kase, I 8 Açması, * 1.75 , İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısı

Resim 5: Resim 4'deki kaseden bir ayrıntı, İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısı.

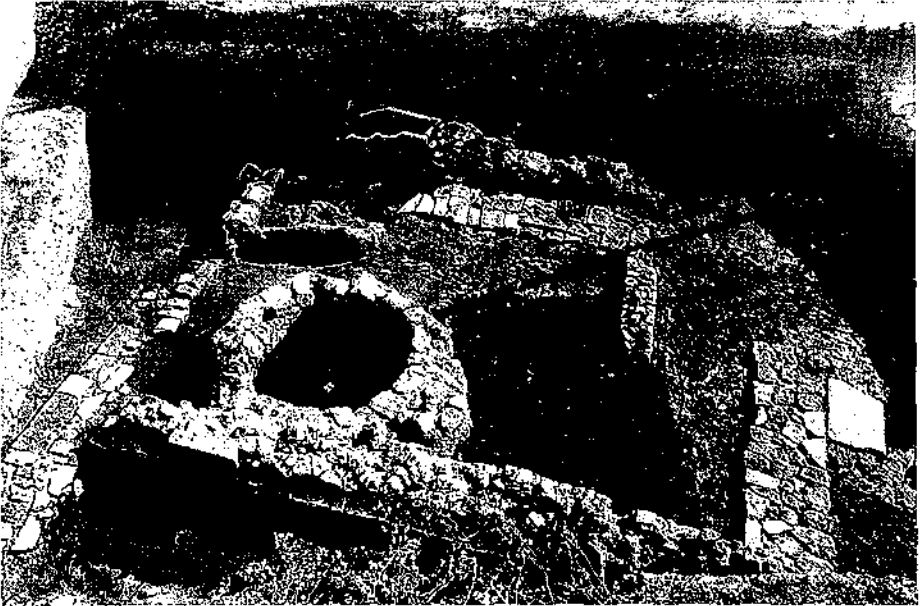
Resim 6: Antik kent merkezinde H 7-8, I 7-8 plankarelerinde Klasik ve Hellenistik Dönem'e ait duvarlar

Resim 7: Antik kent merkezinde G 7-8 plankarelerindeki Bizans Dönemi yapısından bir görünüm

Resim 8: Megaron alanı kazı çalışmalarından genel bir görünüm

Resim 9: Arkaik Dönem megaronunun genel görünüşü, İ. Ö. 7. yüzyıl sonları

Resim 10: Arkaik Dönem megaronunun kuzeydoğu köşesinden görünüşü, İ.Ö. 7. yüzyıl sonları

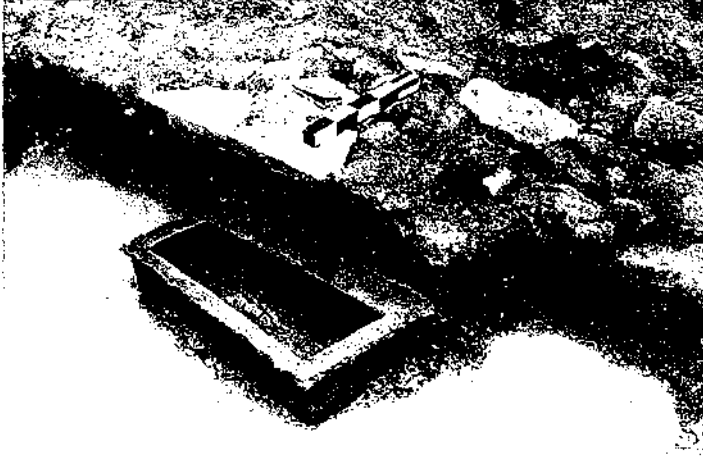
Resim 11: Arkaik Dönem megaronunun kuzey duvarının içten görünüşü, İ.Ö. 7. yüzyıl sonları

Resim 12: Arkaik Dönem megaronunun ön odası içerisinde bulunan pişmiş toprak lahdin üstündeki taş kapı ve yanındaki lekythosun in situ durumu, İ.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısı

Resim 13: Palmec süslemeli lekythos. İ.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısı

Resim 14: Arkaik Dönem megaronunun ön odası içerisinde bulunan pişmiş toprak lakit, İ.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısı

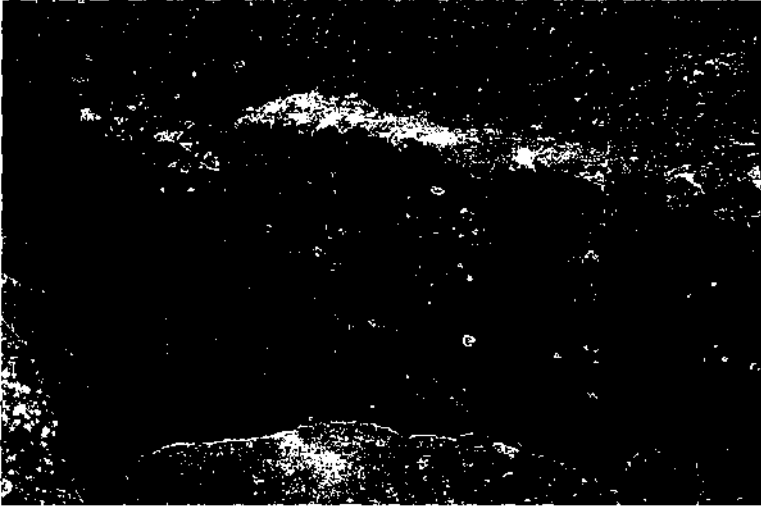
Resim 15: Pişmiş topraktan yapılmış erkek heykelciği. Arkaik Dönem megaronunun kuzey avlu döşemesinin altında bulunmuş. İ.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı

Resim 16: Foça ilçesi, Atatürk Mahallesi, 30L. IVd. pafta, 1253 ada, 3 nolu parselde bulunan su kanalı, İ. S. 1. yüzyıl

Resim 17: Roma Dönemi su kanalı, İ. S. 1. yüzyıl

Resim 18: Roma Dönemi su kanalı, İ. S. 1. yüzyıl

Resim 19: Roma Dönemi su kanalı. İ. S. 1. yüzyıl

PERGAMON

1995 YILI ÇALIŞMALARI RAPORU

*Wolfgang RADT**

Çalışmalara 31 Temmuz'da başlandı ve 20 Ekim'de son verildi. Kazı, Traianeum'daki küçük çaplı araştırmalar ve antik kent yerleşim alanında sokak sondajlarının sürdürülmesi ile sınırlı kaldı.

SOKAK SONDAJLARI

Hellenistik Dönem Pergamon'u kent planının araştırılmasına yönelik olan ve yıllardan beri süregelen sokak sondajları programı devam ettirildi. 1995 sezonunda, kentin, henüz kazılmamış olan yerleşim bölgesinin kuzeydoğusunda, surla çevrili kent alanının sarp ve kayalıkla kaplı ucunun önünde bulunan son bir sokağın yaklaşık 100 metrelik bölümü bulundu. Komşu sokakların birbirine olan uzaklıkları ± 70 metreye, bu sokakta da uyulduğu görüldü. En doğuda, yeni bulunan sokak, üzeri hiç bozulmamış düzgün taş levhalarla kaplı, bugüne kadar bulunan en uzun doğrultuya sahipti. Merdiven şeklinde yukarıya doğru çıkan sokağın uzunca bir bölümüne, ayakların daha sağlam basabilmesi için enine yivler açılmıştır. Ayrıca, aynı sokakta birkaç kaplama taşlarının üzerine kaba olarak sigma harfleri kazınmıştır. Bu gibi harflerin atelye amblemi veya taş ocağı hesaplaşma işaretleri olduğu düşünülmektedir.

PERGAMON SUNAĞI

Pergamon Sunağı'ndaki ölçüleri alınan ve çizilen taş sıraları planda tamamlandı. Sunak temelinin ana ölçüleri şöyledir: Doğu tarafı 36,82 m, kuzey tarafı 34,17 m, batı tarafı 36,87 m güney tarafı 33,82 m, dir. Kuzey ve güney tarafı arasındaki sapmanın sebebi, güney tarafta hizanın tam

(*) Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü Ayazpaşa Camii Sok. 48 80090 Gümüşsuyu/İSTANBUL

doğru olmaması ve burada bulunan daha eski bir döneme ait bir sarnıcın girintisinden kaynaklanmaktadır.

Sunağa ait mermer parçalarının üzerinde çalışmalar sürdürüldü. Çalışmaların ağırlık noktasını, sunağın merdiven boşluğunun çevresindeki galerilerin arşitrav ve korniş parçaları oluşturmuştur. Yapı elemanlarının birbirine uyan çok sayıdaki parçaları tamamlanabildi. Eski yayınlarda sözü edilen bir sütunlu galerinin iç köşesinin bulunması özellikle önemliydi. 1,63 m uzunluğundaki arşitravların merdivenin yan taraflarında bulunan çıkmaların iç kısımlarına ait olduğu şeklindeki eski varsayım doğrulandı.

TRAIANEUM

Arkeolojik çalışmalar, buluntuların değerlendirilmesinin sürdürülmesiyle ve öncül yapılaşmayı aydınlatmaya yönelik doğu avlusunda iki küçük açma açılmasıyla sınırlı kaldı. Burada Hellenistik Dönem'e ait önemli yapı kalıntılarına rastlamak umudu gerçekleşmedi.

Bunun yerine, her iki açmada, neredeyse hemen Roma avlusunun seviyesinin altında opus caementicium'dan iki tonoz başlığının kuzey uçları-bunlardan biri K tonozunun kuzeyinde ve diğeri I tonozunun kuzeyinde-ortaya çıktı. Doğu avlusunda bu denli kuzeyde iki tonozun var olmasından, batı avlusunda olduğu gibi burada da avlu döşemesini taşıyan bir dizi küçük tonozun yer aldığı sonucu çıkmaktadır.

Teras Duvarı

Traianeum terasının ön duvarı, büyük kesme taşlardan oluşan bir dış kabuğa sahipti. Tahminen Geç Antik Dönem'de bu kabuğun orta kesiminin doğusundaki alandan, yaklaşık 15 metre uzunluğunda bir parçası bir kez kırılmıştır. Tahribat, eski kesme taşlarıyla özenle onarılmıştı. Teras duvarın bu kesimi Bizans Dönemi'nde en az bir kez daha onarım geçirmiştir. Bu dönemde traianeum'un teras duvarı, Pergamon kale duvarının bir parçası haline getirilmiştir. Tahribat gören yer, kale duvarının da inşa edildiği aynı karma teknikle yamanmıştı.

Tarihi bu yamaların büyük bir bölümü, 1988/1989 kışında teras duvarın aynı kesiminde yine patlamıştır. Teras duvarın neden tam bu bölümde birkaç kez parçalandığı sorusuna kesin bir yanıt verilemez. Büyük bir olasılıkla, bu alanın arkasındaki kayanın yapısı (tüf taşı hattı?) ve su dengesi (büyük miktarda nem) önemli etken olmalıdır. Teras duvarın yeniden inşasıyla, bu işi Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün projesine göre yerine getirecek deneyimli bir Türk inşaat firması görevlendirildi.

Yıkılan yerin batı tarafında henüz ayakta duran, ama kısmen kalınlık yapan ve kısmen de yerinden oynayan kesme taş sıraları numaralanarak yerlerinden alındı. İskele aşama aşama yükseltilerek yıkılan yer önce harçla ve sonra yalıtıcı bir tabaka ile sıvandı. İskele bundan sonra yıkılan yerin en alt kısmına kadar indirildi ve buraya, Roma Dönemi dökme duvarının içerisine kadar uzanan bir hatıl yapıldı. Bu hatıl betonlandı ve yalnız duvarın cephesinde eski kesme taşlar-Roma Dönemi'nde olduğu gibi, "Gizli Kaplama" olarak kullanıldı. Duvar aynı şekilde sıra sıra yükseltildi. Duvar örülürken cephede eski kesme taşlar-olabildiği kadar-asıl yerlerinde kullanıldı; bunların arkasında ise küçük taşlarla ve harçla bir tür modern caementicium yapıldı. Ön cephe içine üst kısımlarda, Bizans Dönemi tamirini yansıtmaları için, kırık tuğla parçaları kondu. Yıkılan yerin tüm uzunluğu boyunca bir üstteki katmanları taşıması için üç değişik kotta betonarme hatıllar yerleştirilmiştir. Bu hatıllar yine beton bağlantılarla arkaya, antik caementicium'un içine bağlanmıştır. Su birikmesini önlemek için, yeni duvarın içinden dış tarafa doğru, farklı yükseklik ve aralıklarla drenaj boruları yapıldı. Yeni örülen duvarın tümü, kiremit parçalarından elde edilen kırmızı harçla derzleme yapılarak eski duvardan ayrıldı.

Teras duvarın arkasından, duvar boyunca, tonozların içinden geçen koridorun altından gizli bir atık su kanalı geçirildi.

Z YAPISI

Stuko Onarımı

Halen depoda bulunan ve Z Yapısı'nın Maske Mozaikli Salonu'na ait stuko bezemeler, bir grup uzman tarafından yürütülen, onarım çalışmasında ilerlemeler kaydedildi. Geri kalan tüm parçalar temizlenerek sağlamlaştırıldı. Kırmızı blokların çoğu ve pilasterler ile sütun başlıklarının diğer parçaları biraraya getirildi. Sarı paneller ile bunlara ait renkli kenar profillerinin ince işçiliğine ve tümlenmesine başlandı. Pilasterlerin, Roma Dönemi'nde yapılan tamamlama olduğu anlaşılan karmaşık kaide profillerinin yeniden yapılması çok zaman almıştır. Roma Dönemi'ne ait yedek bir sütun başlığının tamamlanması ve sağlamlaştırılması da aynı şekilde çok zaman almıştır. Z Yapısının üzerine inşa edilecek koruyucu yapının detay planlaması ile görevli mimarlarla sıkı bir işbirliği sonucunda, stukolu Hellenistik duvarın yüksekliği ve yapısı üzerine ve Maske Mozaikli Salon'un Roma Dönemi'nde yenilenmesi sırasında bu duvarda yapılan değişiklikler konusunda yeni bilgiler elde edildi.

Z Yapısı Üzerine İnşa Edilecek Koruyucu Yapı İçin Ön Çalışmalar

Koruyucu yapının ayrıntılı planlanmasına yerinde başlandı. Plan, inşaat amacıyla bir kez daha arazi üzerinde detaylı olarak ölçüldü ve çizildi. Ayrıca çok sayıda görünüş, perspektif ve kesit çizilip, çelik çatı konstrüksiyonu için çok sayıda ayrıntılı çizim yapıldı. Yerel bir tesviyeciye, planı çizen mimarların denetiminde ve çizimlerine göre bir dizi deneme parçası yaptırıldı.

Fotoğraf: E.Steiner, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Pergamon Arşivi.

PERGAMONBERICHT ÜBER DIE KAMPAGNE 1995

Wolfgang RADT*

Die Kampagne begann am 31. Juli und endete am 20. Oktober. Die Grabungstätigkeit beschränkte sich auf kleine Nachuntersuchungen am Trajaneum und die Fortsetzung der Gassensondagen im antiken Wohnstadtgebiet.

GASSENSONDAGEN

Das seit Jahren laufende Programm der Gassensondagen zur Erforschung des Stadtplans des hellenistischen Pergamon wurde fortgesetzt. 1995 wurde im Nordosten des noch unausgegrabenen Wohnstadtbereichs die letzte Gasse vor dem steil ansteigenden und von Felsen übersäten Ende des ummauerten Stadtgebietes auf fast 100 m Länge gefunden. Der allgemeine Abstand von plus/minus 70 m zu der Nachbargasse ist auch bei dieser Gasse eingehalten.

Die neu gefundene östlichste Gasse hat die bisher längste noch intakte Strecke von Abdeckung mit steinernen Deckplatten.

Eine längere Strecke der als Treppe aufwärts führenden Gasse ist mit Querrillen versehen, die den Füßen besseren Halt geben sollten. Außerdem sind mehrere Abdeckplatten dieser Gasse mit dem roh eingemeißelten Buchstaben Sigma (###) versehen. Bei solchen Buchstaben wird es sich um die Kennzeichnung von Werkabschnitten oder um Steinbruch-Abrechnungsmarken handeln.

PERGAMONALTAR

Die Vermessungs- und Aufnahmearbeiten am Pergamon-Altar wurden fortgeführt.

Die 1994 schon aufgenommenen Steinlagen des Fundaments wurden im Plan noch ergänzt. Die Hauptmaße des Altarfundaments sind: Ostseite

(*) Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü Ayazpaşa Camii Sok. 48 80090 Gümüşsuyu/İSTANBUL

36,82 m; Nordseite 34,17 m; Westseite 36,87 m; Südseite 33,82 m Die Abweichung zwischen Nord- und Südseite ergibt sich durch die nicht exakte Fluchtung der Südseite und die dort befindliche Einbuchtung für eine ältere Zisterne.

Die Aufnahme der Marmorwerkstücke vom Altar wurde fortgesetzt. Einen Schwerpunkt bildeten Gebälkteile der Hallen aus dem Bereich der ehemaligen Altarfreitreppe. Mehrere Werkstücke konnten durch Anpassung von Fragmenten vervollständigt werden. Besonders wichtig war die Wiederauffindung einer schon in der alten Publikation enthaltenen Säulenhalleninnenecke. Die alte Annahme wird bestätigt, daß 1,63 m lange Architrave zu den Innenseiten der Risalite im Bereich der Freitreppe gehörten.

TRAJANEUM

Die archäologischen Arbeiten beschränkten sich auf die Fortsetzung der Fundbearbeitung sowie auf zwei abschließende kleine Grabungsschnitte im Osthof, mit dem Ziel, die Vorgängerbebauung zu klären. Die Hoffnung, hier noch auf relevante hellenistische Baureste zu stoßen, erfüllte sich nicht.

Statt dessen tauchten in den beiden Schnitten fast unmittelbar unter dem römischen Hofniveau die Nordenden von zwei Gewölbekappen aus opus caementicium auf, und zwar eines nördlich von Gewölbe K und eines nördlich von Gewölbe I. Aus dem Vorhandensein von zwei Gewölben so weit nördlich im Osthof ergibt sich die Erkenntnis, daß auch dort, genau wie im Westhof, eine Reihe von kleinen Gewölben lag, die das Hofpflaster trugen.

Schildmauer

Die Frontmauer der Trajaneumsterrasse hatte eine Außenschale aus großen Quadern.

In vermutlich spätantiker Zeit ist diese Schale im Bereich östlich der Mitte auf eine Länge von etwa 15 m einmal ausgebrochen. Der Schaden wurde sehr ordentlich mit den alten Quadern repariert.

Mindestens eine, wenn nicht zwei weitere Reparaturen erlebte dieselbe Strecke der Schildmauer in spätbyzantinischer Zeit. Damals wurde die Schildmauer des Trajaneums zu einem Teil der Burgmauer von Pergamon umfunktioniert. Man hat die Ausbruchsstelle in derselben Mischtechnik geflickt, in der auch die übrige Burgmauer errichtet wurde.

Im Winter 1988/89 brach ein großer Teil dieser historischen Flickungen wieder aus des gleichen Strecke der Schildmauer heraus.

Warum die Schildmauer gerade in diesem Abschnitt mehrmals eingebrochen ist, läßt sich nicht mit Sicherheit sagen. Mit großer Wahrscheinlichkeit spielten die Zusammensetzung des Felsens hinter diesem Bereich (eine Strecke von Tuffstein?) und der Wasserhaushalt (größere Ansammlungen von Feuchtigkeit) eine entscheidende Rolle.

Mit dem Wiederaufbau der Schildmauer wurde eine besonders erfahrene türkische Baufirma beauftragt, die die Arbeit nach den Vorgaben der Deutschen Archäologischen Instituts durchführte.

Die auf der Westseite des Ausbruchs zwar noch stehenden, aber teils ausgebauchten und abgelösten Quaderschichten wurden nummeriert und abgetragen. Mit schrittweiser Erhöhung des Gerüsts wurde die Ausbruchfläche zunächst mit Mörtel beworfen und mit einer Isolierschicht verputzt. Das Gerüst wurde dann wieder abgebaut und am unteren Rand des Ausbruchs eine Stufe für die Gründungsschicht der neuen Mauer tief nach hinten in das römische Gußmauerwerk eingearbeitet. Die Gründungsschicht wurde betoniert und nur an der Mauerfront wurden die alten Quader wie in römischer Zeit als "verlorene Schalung" verwendet. Auf die gleiche Weise wurde die Mauer nun Schicht für Schicht hochgezogen, wobei in der Front jeweils die alten Quader, nach Möglichkeit genau an ihrer alten Stelle, verwendet wurden, dahinter aus kleinen Steinen und Mörtel eine Art modernes Caementicium hergestellt wurde. In den oberen Bereichen wurde auch Dachziegelbruch in der Mauerfront sichtbar verbaut, um die Textur der byzantinischen Flickung wiederherstellen zu lassen. In drei verschiedenen Höhenschichten wurde auf ganze Länge je eine armierte Betonschwelle als Auflager für die nächsten Schichten eingebracht. Diese Schwellen sind mit Betonankern nach rückwärts in die antike Caementiciummasse eingebunden. In verschiedenen Höhen und Abständen wurden Drainagerohre aus dem Inneren der neuen Mauer an die Außenseite geführt, um Feuchtigkeitsstau zu verhindern. Die gesamte neu aufgeführte Mauerfläche wurde durch eine rote Fuge aus Ziegelsplittmörtel vom alten Bestand abgesetzt.

Hinter der Schildmauer wurde auf deren gesamte Länge eine Drainage unsichtbar unter dem Korridor in den Gewölben angelegt.

BAUZ

Stuckrestaurierung

Die Restaurierung der z. Zt. im Depot befindlichen Stuckverkleidung von der Nordwand des Maskenmosaikraums in Bau Z durch eine Gruppe von Spezialisten machte gute Fortschritte.

Es wurden alle noch übrigen Teile gereinigt und gefestigt. Viele der roten Spiegelquadern und weitere Teile der Pilaster und Kapitelle wurden zusammengesetzt. Mit der Feinbearbeitung und Zusammensetzung der gelben Pancele und ihrer farbigen Randprofile wurde begonnen. Viel Zeit beanspruchte der Aufbau der komplizierten Fußprofile der Pilaster, die sich als römische Ergänzungen herausstellten. Aufwendig war auch die Zusammensetzung und Festigung eines römischen Ersatzkapitells.

In enger Zusammenarbeit mit den für die Detailplanung des Schutzbaus über Bau Z anwesenden Architekten konnten neue Erkenntnisse zu Höhe und Detailaufbau der hellenistischen Stuckwand und deren Veränderungen bei einer römischen Renovierung des Maskenmosaikraumes gewonnen werden.

Vorarbeiten für einen Schutzbau über Bau Z

Die Detailplanung für den Schutzbau wurde am Ort aufgenommen. Der Grundriß wurde für die Zwecke des Baus im Gelände nochmals detailliert eingemessen und gezeichnet. Ferner wurden mehrere Ansichten, Perspektiven und Schnitte gezeichnet und zahlreiche Detailzeichnungen für die stählerne Dachkonstruktion erstellt. Nach diesen Zeichnungen wurden eine Reihe von Probeteilen unter Aufsicht der entwerfenden Architekten von einem örtlichen Schlosserbetrieb hergestellt.

Abbildungsnachweis: E. Steiner, Fotoarchiv Pergamon im DAI Istanbul.

Abb. 1: Hellenistische Gasse im nord-östlichen philetairischen Stadtgebiet (Gassensondage 24/95), von Süden

Resim1: Philetairos yerleşim alanının kuzeydoğusunda bulunan Hellenistik Dönem'e ait sokak (sokak sondajları 24/95), güneyden

Abb . 2: Wie Abb. 1, Detail mit Buchstaben Sigma und Aufrauung der Stufen

Resim 2: Hellenistik Dönem'e ait sokak, sigma harfleri ve basamaklardaki çizikler

Abb. 3: Trajaneum, Osthof. Oberseite eines römischen Gewölbes aus opus caementicium, nördlich von Gewölbe I, von Süden

Resim 3: Traianeum, Doğu avlu. Opus caementicium tekniğinde bir Roma tonozunun üst tarafı, I tonozunun kuzeyinde, güneyden

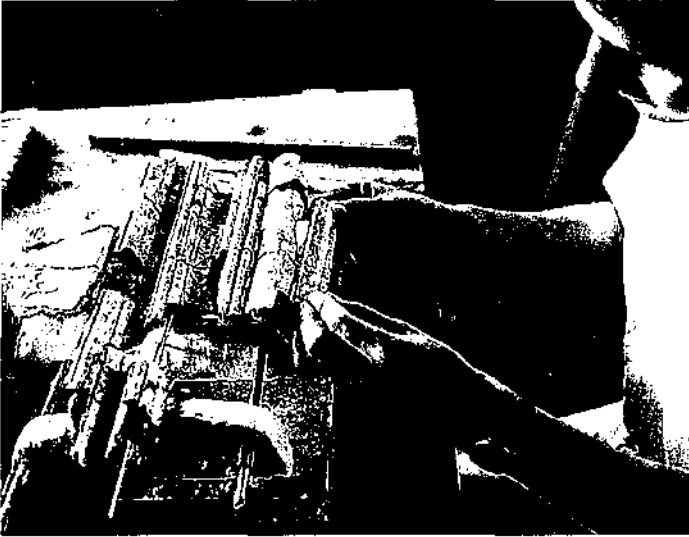

Abb. 4: Restaurierung einer Stuck- Pilasterbasis aus Bau z
Resim 4: Z Yapıdan bir stuko pilaster kaidesinin onarımı

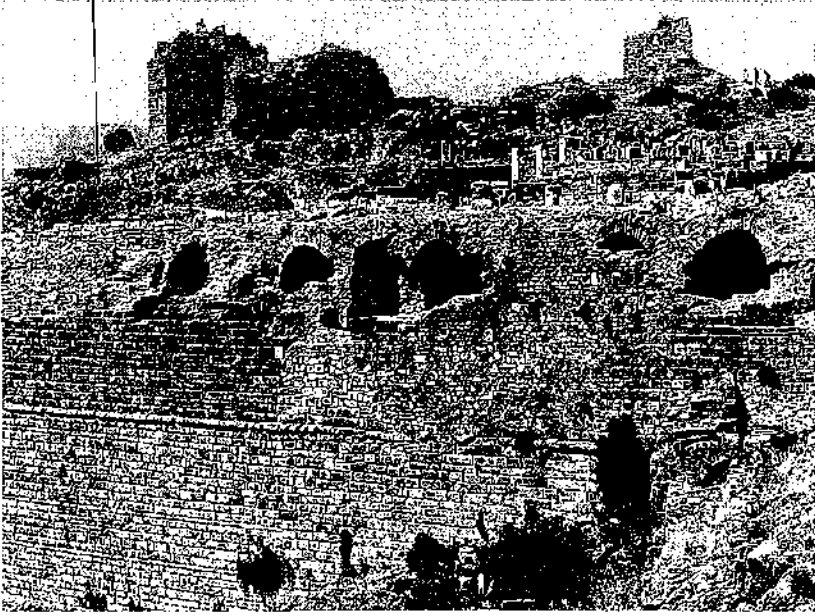

Abb. 5: Schildmauer des Trajaneums mit der antik/ byzantinischen Flickstalle, vor dem Einsturz (Foto 1976)

Resim 5: Traianeum teras duvarındaki Antik/Bizans yama yerleri, yıkılmadan önce (Fotoğraf 1976)

Abb. 6: Die Ausbruchsstelle von 1988 zu Beginn des Wiederaufbaus (Foto 1995)

Resim 6: 1988 yılında yıkılan yerin yeniden yapılmasına başlangıç (Fotoğraf 1995).

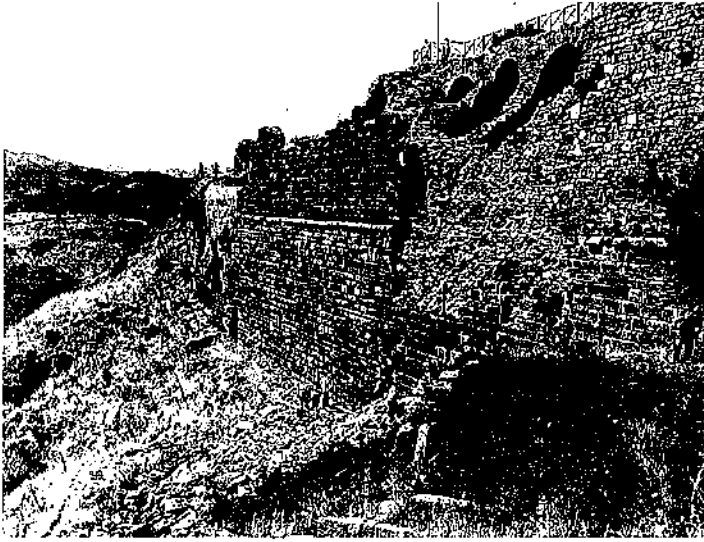

Abb. 7: Beginn des Gerüstbaus (1995)
Resim 7: İskelenin kurulması (1995)

Abb . 8: Beginn der Maurerarbeiten
Resim 8: Taşçuların işe başlaması

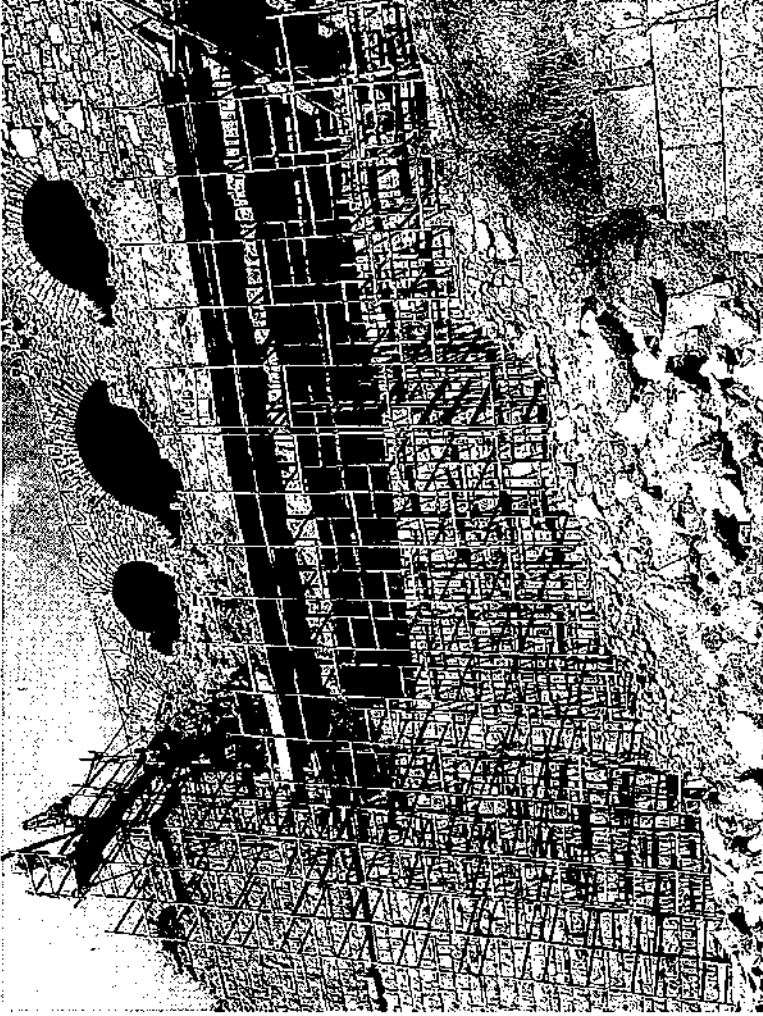

Abb. 9: Zustand im Oktober 1995
Resim 9: 1995 Ekim ayındaki durum

PERGE KAZISI 1995 YILI ÖN RAPORU

*Halûk ABBASOĞLU**

1995 yılı Perge kazı ve onarım çalışmaları, T.C.Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi "Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi" tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kazı ekibi, bu satırların yazarının başkanlığı altında, Epigrafya Uzmanı Prof.Dr.Sencer Şahin (Akdeniz Üniversitesi), Arkeolog Yrd. Doç. Dr. İnci Delemen (İ.Ü.E.F.), Arkeolog-Nümitzmat Doç. Dr. Oğuz Tekin (İ.Ü.E.F.), arkeologlar Turgut Zeyrek M.A. (İ.Ü.E.F.), Nalan Fırat M.A. (İ.Ü.E.F.), Selma Bulgurlu M.A. (İ.Ü.E.F.), Ş. Sedef Çokay (İ.Ü.E.F.), E.Çiğdem Demir, Restoratör Y.Mimar Sevim Silay (İ.T.Ü.), Topograf Adnan Şakar, Teknisyen Akif Doğan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı öğrencileri Aşkın Özdzibay, Müjde Türkmen, Aysel Uzunkaya, Zeynep Yılmaz, Murat Dural ve Bora Eşiz'den oluşmuştur. Ayrıca, 1994 yılında başladığımız "Roma Öncesi Perge" adlı proje 1995 yılında yine Almanya Giessen Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Wolfram Martini ile beraber yürütülmüştür. Bu projeye ayrıca Arkeolog Dr. Norbert Eschbach, arkeoloji öğrencileri Ingrid Laube, Matthias Recke ve Desinatör Renate Martini

(*) Prof. Dr. Halûk ABBASOĞLU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Fen P.I.T.-34459 İSTANBUL

(1) Verdiği izin ve edenekler ile 1995 yılında başkanlığında yürütülen Perge Kazı ve Onarım Çalışmaları'nın yapılmasına olanak sağlayan T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tüm yetkililerine teşekkürü bir borç bilirim. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, verdiği izin ve araç gereç ile çalışmalarımıza destek olmuştur. Türk Tarih Kurumu yıllardır gelenekselleşen parasal katkısını devam ettirmiştir. Keza Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu da parasal destek sağlamıştır. Ayrıca Sayın Hans-Hermann Pauw (Grillo Dış Ticaret A.Ş.) sağladığı destekle korumaya yönelik bazı malzeme giderlerini karşılamamıza yardımcı olmuştur. Tüm bu kişi, kurum ve yetkililerine Perge Kazısı ekibi adına şükranlarımı arz ederim.

katılmışlardır. T.C.Kültür Bakanlığı'nı Antalya Müzesi uzmanlarından Arkeolog Azize Yener ve Müze Araştırmacısı Ünal Çınar temsil etmiştir².

1995 yılı çalışmalarımız beş ana grupta incelenebilir: (Çizim:1)

I. KAZILAR

A. KONUT ALANI (Çizim:2)

Kentin doğusunda, Hellenistik surlara yakın alanda, kazısına 1988 yılında başlanan konut alanı kazısına³ 1995 yılında, 1994'te ortaya çıkarılan 32 no lu avlunun kuzeyindeki 33,34,35 ve 36 no lu mekanlarda devam edilmiştir (Resim: 1). Eve, 34 no lu mekanın kuzeyindeki kapıyla girilmektedir. 34 no lu mekan, dikdörtgen planlı bir geçiş koridoru olup, doğudaki 33 ve 35 no lu odalar ile batıdaki 36 no lu oda buraya açılmaktadır. Bu koridor, güneyde 32 no lu büyük avluya bağlanmaktadır. 34 no lu mekanın sıkıştırılmış toprak zemininin altından mekanın doğu duvarına paralel, kuzey güney doğrultusunda uzanan, atık su kanalı yer almaktadır.

33 no lu mekan, dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Mekan, batı duvarındaki geniş bir kapıyla 34 no lu mekana açılmaktadır. Güney duvarında bir niş mevcuttur. Sıkıştırılmış toprak zeminli bu mekanda, kandi, çok sayıda unguentarium, sikke, maden ve cam eserlere ait parçalar ele geçmiştir.

35 no lu mekan, 2.36 x 1.50 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, küçük bir mekan olup, zemini pişmiş toprak levhalar ile döşelidir. Batıdaki girişin ön kısmındaki ve mekanın güneydoğu köşesinde zemin çökmüştür.

36 no lu mekan, yaklaşık kare planlıdır. Güneydoğudaki kapı, 34 no lu mekana açılmaktadır. Güney duvarında 32 no lu mekana açılan, söveli ve eşikli daha büyük bir kapı, geç bir dönemde örülerek kapatılmıştır. Üzerinde iki arslan figürü ile yarım yuvarlak altı oyuk bulunan bezemeli mermer masa levhası, dönemin lüks yaşamını yansıtan mekanın en önemli buluntusudur (Resim: 2,3)

- (2) 1995 yılı için ön görülen programın gerçekleşmesini sağlayan kazı kurulunun tüm üyelerine özverili çalışmaları için kalpten teşekkür ederim.
- (3) Haluk Abbasoğlu, "Perge Kazısı 1988 Yılı Ön Raporu", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2, 1989, 211-227; "Perge Kazısı 1991 Yılı Ön Raporu", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 1993, 597-611; "Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Raporu", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 1996, 107-120

B. NEKROPOL

Kentin doğu ve batısında yer alan iki nekropolden doğudaki bugün Toparlar Köyü'nün yoğun iskanı altındadır. Keza batı nekropolü de halen birinci derece arkeolojik sit alanı olmasına karşın kamulaştırılmamış, özel mülkiyettedir, ancak doğu nekropolüne oranla daha seyrek yapılaşmaya sahne olmuştur. Buna rağmen bu bölgede nekropolün tahribatının önüne geçmek zaman zaman mümkün olamamaktadır. Antalya Müzesi uzmanları tarafından yapılan bir kontrol çalışmasında üzerinde Uyuyan Ariadne figürü bulunan büyük bir lahit kapağının ortaya çıkarılışı (Resim: 4) 1994 yılında başladığımız nekropol çalışmalarımıza 1995'de daha yoğun bir şekilde devam etmemize neden olmuştur.

Uyuyan Ariadne figürlü kapağın bulunduğu çevrede yaptığımız çalışmalar burada büyük bir mezar yapısının varlığını ortaya koymuştur (Resim: 5). Kuzey ve güney duvarlarında tabanı kireç taşından muntazam bloklarla döşeli ikişer niş bulunan, dikdörtgen planlı mezar odasının doğu duvarına, sonradan tuğla örgü ile apsis ilave edilmiştir. Mezar yapısının girişi batıdan olup, döşeme farklılıklarından dolayı, mekanın batısı ve doğusu iki farklı mekan görünümündedir. Girişin arkasında zemin mozaik döşeli olup, günümüze dek sadece kenarda, yer yer bordür kısmı koruna gelmiştir.

Yapının doğu kısmı da mozaik döşelidir. Mozaik, batı kenarda ve ortada tahrip olmuştur. Beyaz, lacivert ve kırmızı renk tesserae kullanılmıştır. Bordür içinde kalan alanda geometrik motifler yer almaktadır.

Mekanın doğusundaki apsiste bir lahitin oturduğu kaide tesbit edilmiştir. Bu kaide, muhtemelen çalışmalarımız sonucunda teknesi bulunamayan, kapağında Uyuyan Ariadne tasviri olan bir lahite ait olabilir.

Bu bölümün güney nişi içinde, semerdam biçimli kapağı açılmış, kırksız tüm bir lahit in-situ bulunmuştur (Resim: 6). Tekne, köşelerde Nike, ortada ise Eros figürlerinin taşıdığı girland kabartmalı olup, girlandlar arasında masklar yer almaktadır. Söz konusu bu lahit, gene Perge'den çıkmış Antalya Müzesi'nde sergilenen biri kapaklı, diğeri kapaksız, M.Ş 2. yüzyıla tarihlenen iki lahit ile benzerlik göstermektedir. Böylece bu tip lahitlerin Perge'de yapılmış olduğu düşünülebilir. Gerek eksiksiz günümüze gelmesi gerekse işçiliğinin güzelliği açısından büyük bir önemi bulunan bu lahit, Antalya Müzesi'ne götürülerek konservasyonuna hemen başlanmış, teşhire hazır hale getirilmiştir.

C. HELLENİSTİK KULELER

Hellenistik kulelerin ve oval avlunun planlanmasının hemzaman olup olmadığı hususunda A.M. Mansel⁴ ve H.Lauter'in⁵ ileri sürdüğü karşıt görüşlere açıklık kazandırmak amacıyla, 1995 yılı kazı çalışmalarımızda programlandığı şekilde avlu ve Hellenistik kulelerde sondajlar açılmış, oval avlunun Hellenistik Dönem'deki planın rölöve çalışmaları sürdürülmüştür. Bunun sonucunda yapıda her iki bilim adamının görüşlerinin aksine Hellenistik, Erken İmparatorluk ve İmparatorluk Dönemi olmak üzere üç yapı evresi saptanmış, oval avlunun bugünkü haliyle Hellenistik Dönem'e ait olamayacağı görüşü ağırlık kazanmıştır.

Batı kulenin içinde yapılan incelemelerde, batıya bakan kemerin daha sonra buraya açılmış olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu ikinci kemer, kuzeyde avlunun doğusundaki galeriye açılan Hellenistik kemer ile büyük farklılık göstermektedir. Hellenistik kemerin yüksekliği diğer kemerden daha alçak olup, gerek kemerin duvara oturma noktasında, gerekse ön yüzünde profilli silmeler yoktur. Buna karşın, batıya bakan kemerin dış yüzünde üç fascialı arkivolt biçiminde kemer taşları bulunmakta, kemerin oturma yeri profilli bir silmeden oluşmaktadır.

Roma Dönemi'ne ait bu kemerin içinde bulunan kulenin ikinci kapısının yapımı sırasında, kule zemininin Roma Dönemi'nde yükseltilmiş olma ihtimali kuvvetlidir. Batı kule içerisinde zemin katında yer alan ikinci bir mazgal deliği de kuleler arasındaki yanaklıkların, kulelerle beraber planlanmış orijinal Hellenistik kısımlar olmadığını kanıtlamıştır. Mazgal deliği güneybatıya bakmakta ve bu yanaklığın tam dış kenarına rastlamakta olup, bu hali ile mazgalın atış sahası daralmaktadır. Dolayısıyla yanaklıklar, kapının savunma fonksiyonunu yitirdiği Erken İmparatorluk Dönemi'nde ilave edilmiş olmalıdır.

II. ONARIM VE KORUMA ÇALIŞMALARI

Daha önceki yıllarda çıkan ve zamanla çeşitli nedenlerle yıkılan veya kırılan mimari elemanlar onarılmıştır. 28 no lu mekandaki çeşmenin dökülen kaplama levhaları yapıştırılmış, çeşmenin duvar dokusu sağlamlaştırılmıştır.

-
- (4) A.M. Mansel, "1953 Antalya Bölgesi (Pamphylia) Kazılarında Dair Rapor", *Türk AD* 6, 1956.3-10; "1946-1955 Yıllarında Pamphylia'da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar", *Bellesten* 22, 1958, 211-240." Pamphylia Şehir Surları ve Şehir Kapıları", *Atatürk Konferansları*, 1964, 215-234.
- (5) H. Lauter, "Das hellenistische Südtor von Perge", *BjB* 70, 1971, 1-11.

Nekropol alanında ortaya çıkan zemin mozayığının üstü kum ve tuğla ile kapatılarak korumaya alınmıştır.

III. YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Hellenistik ve Roma Dönemi Perge kentinin kuzeyinde, yüksek bir plato üzerinde yer alan akropolisin Roma öncesi yerleşimini arkeolojik açıdan aydınlatmak amacıyla 1994 yılından başlanan çalışmalar⁶, 1995 yılında da sürdürülmüştür⁷.

IV. DİĞER ÇALIŞMALAR

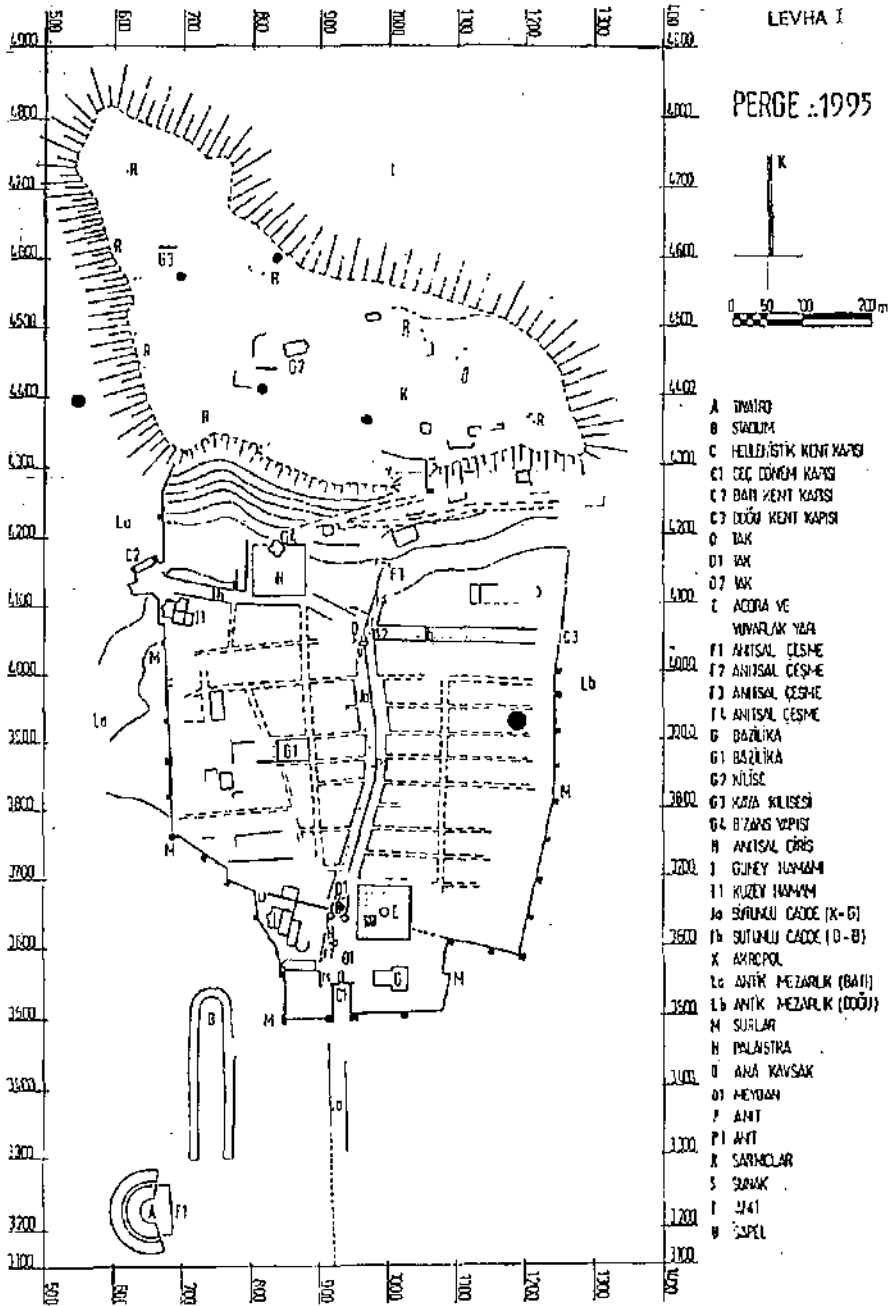
Tüm kenti kapsayan karelej için gerekli 100 metrelik röper noktaların tesbitine Topograf Adnan Şakar tarafından devam edilmiş ve gerekli noktalar akropolise taşınmıştır.

Roma-Geç Roma Dönemi kullanım keramiğinin değerlendirilmesi kapsamında önemli sonuçlara ulaşılan konut alanı keramik çalışmalarına devam edilmiştir. 1995'de yapılan tasnif, çizim, yeni değerlendirmeler ve Sagalassos ekibi uzmanlarıyla yapılan tartışmalar, Perge'deki bazı malların Sagalassos kökenli olabileceğini ortaya koymuştur.

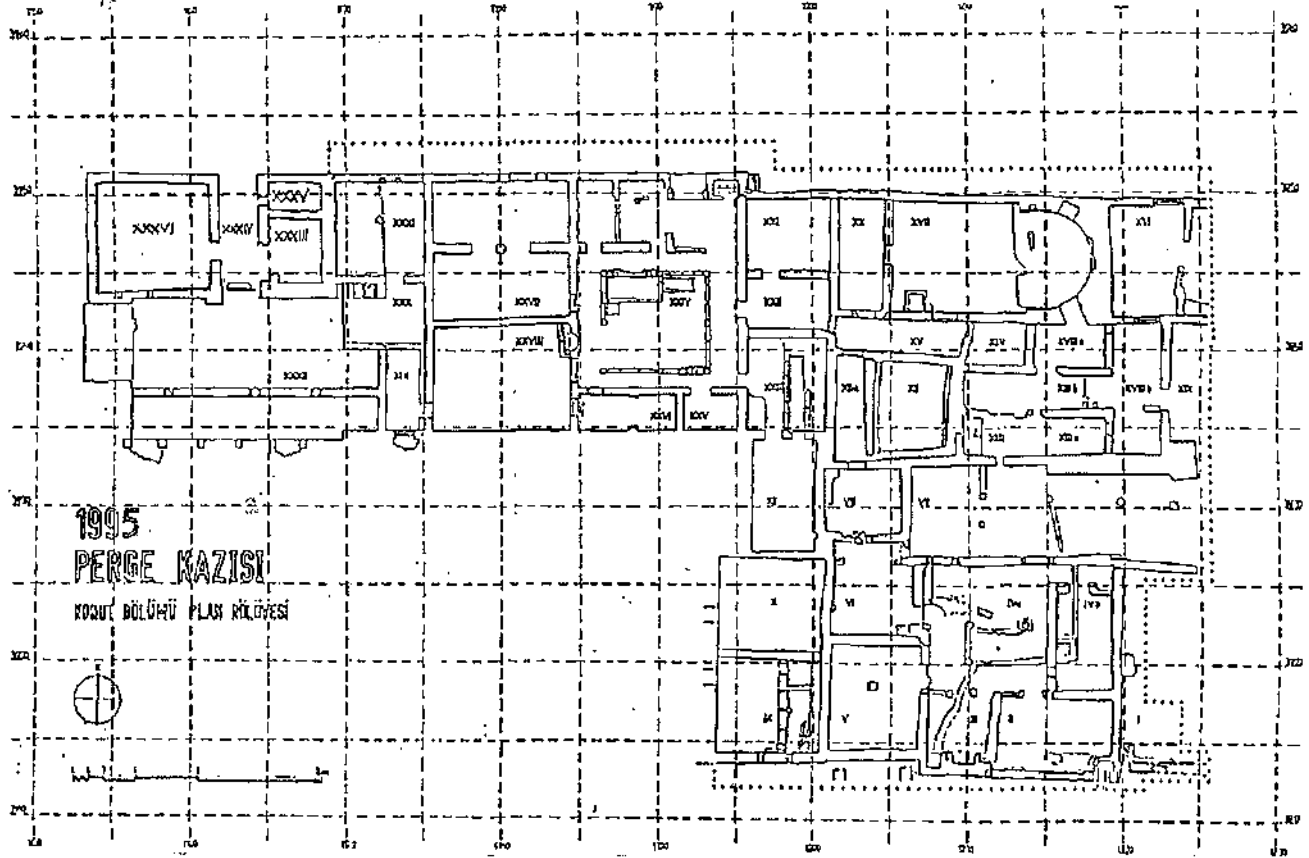
1988-1994 yılları arasında çıkan ve çoğunluğu Geç Roma Dönemi'ne ait olan, cam eser parçalarının tasnif, temizlik ve değerlendirme çalışmaları sürdürülmüş ve ayrıca, 1988-1994 yılları arasında çıkan sik-keler ile 1995 yılı çalışmalarında bulunan 85 adet sikkenin tasnif, temizlik ve değerlendirme çalışmalarına da Doç.Dr.Oğuz Tekin tarafından devam edilmiştir.

Kazı üyesi Prof. Dr. Sencer Şahin ise Perge'de şimdiye dek bulunan yazıtların tümünü tekrar etüd ederek yayın hazırlıklarını sürdürmüştür.

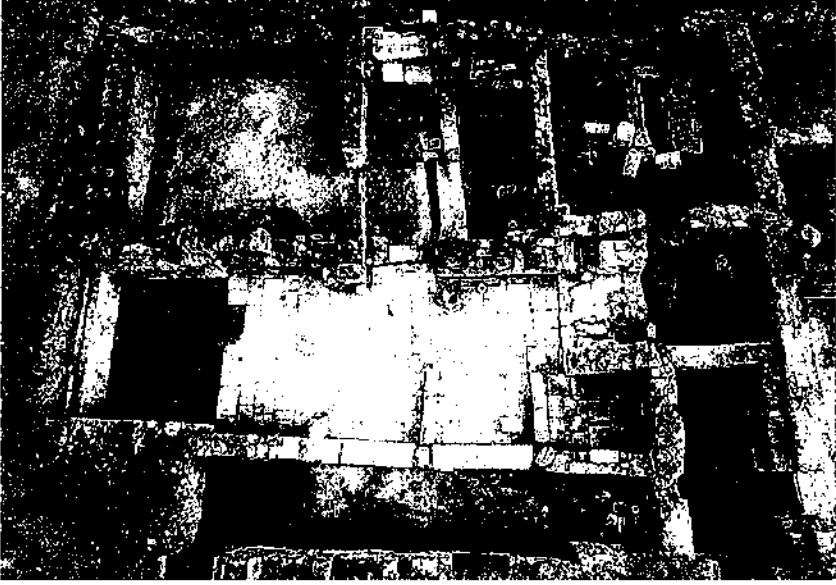
-
- (6) H. Abbasoğlu-W. Martini, "Perge Akropolisi'nde 1994 yılında Yapılan Çalışmalar", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 1996, s. 121-127
(7) 1995 yılı akropol çalışmasıyla ilgili ayrıntılı bilgiler, bu raporun sonunda ayrıca verilmiştir.

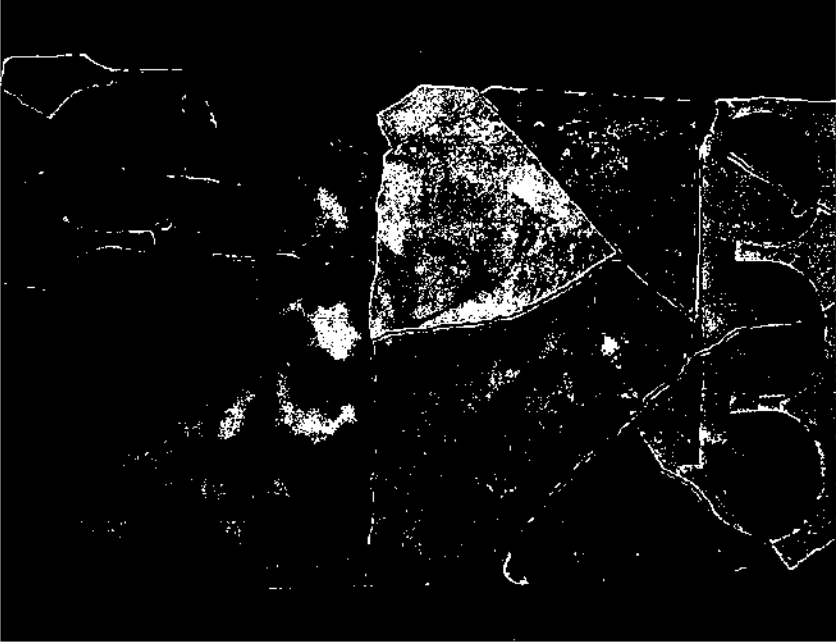
Çizim 1: Perge 1995 kent planı

Çizim 2: Perge 1995 konut alanı rölövesi

Resim 1: Konutlardan 33-36 no lu mekanlar, genel

Resim 2: Konuttan 36 no lu mekandaki mermir masa levhası

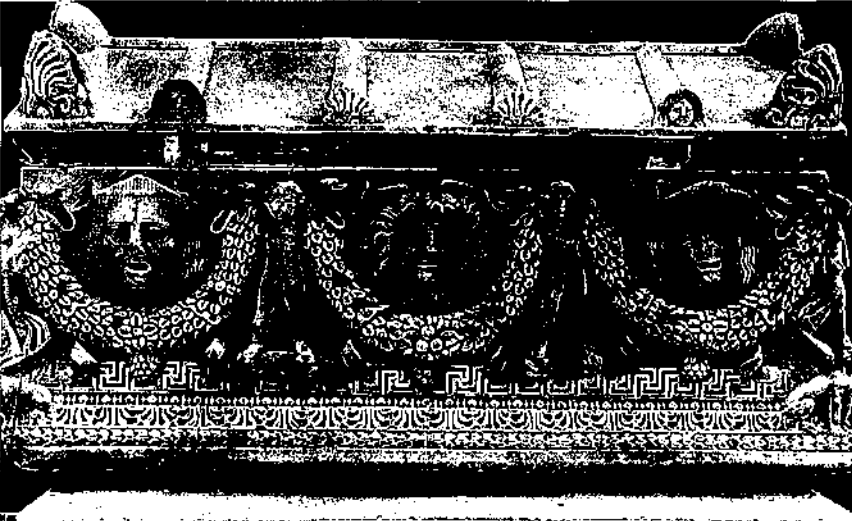
Resim 3: Konutlardan mermer masa levhası detay

Resim 4: Uyuyan Ariadne'li lahit kapağı

Resim 5: Mezar yapısı

Resim 6: Mezar yapısından girlandlı lahit

PERGE AKROPOLİSİ'NDE 1995 YILINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

*Halûk ABBASOĞLU **
Wolfram MARTINI

Perge Akropolisi'nde, 14.08.1995 ve 16.09.1995 tarihleri arasında İstanbul ve Giessen üniversitelerinin ortak projesi olarak, Alman Araştırma Birliği'nin (DFG) parasal desteği ile sondajlarla kontrollü yüzey araştırmalarına devam edilmiştir. Bakanlık Temsilcisi Azize Yener ve Ünal Çınar değerli yardımları ile araştırmaya katkıda bulunmuştur. Dört sene sürmesi planlanan projenin amacı, Hellenistik ve Roma Dönemi Perge kentinin kuzeyinde, yüksek bir plato üzerinde yer alan akropolisin Roma öncesi yerleşimini arkeolojik açıdan aydınlatmaktır (Çizim:1).

1994 yılında akropolisin doğusundaki tepe², güney ve batı yamaçları yüzey araştırmaları ve sondajlar ile yoğun biçimde araştırılmıştı. 1995 yılındaki çalışmalarda ağırlık, batıdaki tepenin en yüksek noktası, güney, doğu ve kuzey yamaçları, iki tepenin arasındaki çukur kısım ve akropolisin güney yamacındaki tahkimatta (2 no lu kapı) yoğunlaşmıştır. Yüzey araştırmaları ve toplam 34 sondajda (K 13-K46 bkz. plan) gerçekleştirilen çalışmalar, yedi kişilik bilimsel bir heyet ve 11 işçi ile yürütülmüştür. Arazi ölçümleri bu sene de Adnan Şakar tarafından gerçekleştirilmiştir.

-
- (*) Prof. Dr. Halûk ABBASOĞLU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Fen PTT 34459/İSTANBUL
Prof. Dr. Wolfram MARTINI, Professur für Klassische Archäologie- Universität Giessen Otto Behaghel Str. 10/D D- 35394 Gessen/ALMANYA
- (1) İstanbul Üniversitesi Perge kazı ekibine, Kültür Bakanlığı Temsilcisi Azize Yener ve Ünal Çınar'a (Antalya), Akropolis ekibini oluşturan Dr. Norbert Eschbach, Ingrid Laube, Renate Martini, Matthias Recke (M.A) (hepsi Giessen Üniversitesi), Murat Dural ve Bora Eşiz'c(İstanbul Üniversitesi) teşekkürü borç biliriz. Ayrıca, şimdiye kadar yapılan ölçüm çalışmalarını için Topoğraf Adnan Şakar'a da teşekkür ederiz.
- (2) H. Abbasoğlu-W. Martini, "Perge Akropolisi'nde 1994 yılında Yapılan Çalışmalar", XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, 1996. 121-127.

I. ROMA ÖNCESİ YERLEŞİMİ

1.1. PREHİSTORİK DÖNEM

K20, K21, K22, K23 ve K 23A sondajlarında yumuşak hamurlu, çömlekçi çarkında yapılmamış, yer yer cilalanmış dış yüzeye sahip kahverengi ve koyu gri tonlarda, profil vermeyen küçük fragmanlar bulunmuştur. Bunların tarihlendirilmeleri henüz mümkün olmamıştır. Bu keramik buluntusu, malzeme çeşitliliği ve her iki tepenin yamacına yayılmış olmasıyla 1994 yılı buluntularına zenginlik kazandırmıştır.

1.2 ARKAİK DÖNEM

Hemen hemen araştırılan bütün alanlarda en alt tabakada anakayanın hemen üzerinde Arkaik Dönem keramik fragmanları bulunmuştur. Az miktardaki Attik siyah figürlü keramik ve İon keramiği fragmanları yanı sıra çoğunluğu özellikle kaba İon keramiği oluşturmaktadır. Bu keramiğin benzerlerine M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısından M.Ö. 6. yüzyılın birinci yarısına kadar Anadolu'nun batı kıyılarından Xanthos'a kadar rastlanmaktadır. Bunlar 1994 yılı buluntularını tamamladığı gibi, Perge Akropolisi'nin en geç, Erken 6. yüzyılda geniş bir sahaya yayılan yerleşime sahip olduğunu göstermektedir.

K20'de Arkaik tabaka içerisinde korunmuş olan, itinalı taş işçiliğine sahip, yumuşak kireç taşından bir blok sırası (Resim: 1), muhtemelen Arkaik Dönem'e ait mimari kalıntılardır. Bu tabaka, Perge'nin kuzeyinde Kestros Vadisi'nde, yataklarına rastlanılan açık yeşil kilden yapılmış, devamlı şeritler, dalgalı hatlar ve konsentrik dairelerle bezeli ince çeperli şimdiye kadar bilinmeyen keramiği (Resim: 2) içermektedir. Geç Geometrik Euboeia-Kyklat keramiğinde rastlanılan paraleller ile bu keramik M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilmekte ve gene bu kültür çevresi ile bağlantıları olduğunu düşündürmektedir. Bu tabaka altındaki anakaya, yer yer düzlenmiş olup, siyah renkte koyu izler ihtiva etmektedir. Bunun hemen kenarında, bir dikmeye ait yuva (?) bulunmaktadır (Resim: 1). Bu alanda daha geniş tutulacak olan bir kazı, muhtemelen Perge'nin erken dönemlerine ait ilginç gözlemlere olanak tanıyacaktır. Zaten bu alanın hemen kuzeyinde ve batısında yapılmış olan sondajlarda (K21 ve K22; yaklaşık 20 m uzaklıkta) hem Prehistorik hem de Arkaik malzeme bulunmuştur.

1.3 KLASİK DÖNEM

Sondajların büyük bir bölümünde Attik firnisli keramiği ve tek tük Attik kırmızı figürlü keramik kırıkları bulunmuştur. Bunlar M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda akropoliste geniş bir alana yayılan bir yerleşime işaret etmektedir. Batıdaki tepenin en yüksek yerinin hemen kuzeyindeki kayadan derinlemesine oyulmuş olan bazı büyük boyutlu temeller, Erken Klasik Dönem'e ait olmalıdır. Sondaj K 34'de temelin üst kenarından 1.55 cm derinlikte bulunan dolguda sadece Arkaik Dönem'e ait keramik bulunmuştur. Bu nedenle temellerin inşası en geç, Erken Klasik Dönem'de olabilir. Bu durum, mekanın kuzeydoğu köşesindeki K32 sondajında bulunmuş olan Attik kırmızı figürlü keramik ve onun da altındaki skyphos dibi (M.Ö.470-450) ile desteklenmektedir. Her iki temel parçası tamamı yaklaşık 9.60 x 18.80 m ölçülere sahip basit, dikdörtgen biçimli bir yapının parçasıdır. Mekan doğuya doğru bir geçit verir. Bu mekana ait ancak sonradan yapılmış bir duvarda, devşirme olarak kullanılmış olan 2.50 m uzunluk ve 1.55 m genişliğe sahip iki parçadan oluşan eşik taşı, bu geçite ait idi. Geç Arkaik tarzdaki küçük bir terrakotta baş da (Resim:3, h:7.2 cm; k.40.95.2) erken döneme ait kalıntılardan biridir. Bu baş, K40'da Roma İmparatorluk Çağı'na ait bir su sisteminin yanında bulunmuştur. Bu nedenle tepenin kuzeydoğu yamacında da Klasik Dönem'e ait kalıntıların olması gerekir.

Akropolisin kenarının hemen aşağısına sürüklenmiş olan yazıt nedeni ile tepenin güneyinde kalan alan içerisinde Ares Tapınağı'nın bulunması gerektiği düşünülmektedir. Bu alanda yapılan K 43 sondajında anıtsal temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntılar K 44 ve K 46 daki temel kalıntıları ile dik açı oluşturmakta ve böylece ortaya çıkan "L" biçimindeki masif temel, yaklaşık 11 x 20.40 m ölçülerine ulaşılmaktadır. K 43'ün neredeyse steril denebilecek dolgusunda anakayada, temelin üst kenarının 1.50 m derininde bir Attik kırmızı figürlü krater kulpu (M.Ö.330 civarı) bulunmuştur. Bu parça ile inşa dönemini tarihlemek mümkün olmalıdır. Zıvana delikleri içeren iki stylobat levhasının (K95. 26-27) ve anıtsal bir ante başlığının (K95.28) bu yapıya ait olup olmadığını söylemek henüz mümkün değildir.

Tepenin en yüksek noktasının doğusunda yapılan K 26 ve K 28 sondajlarındaki temel kalıntıları çok iyi işçilik gösteren kireçtaşı mimari bezeme fragmanları yardımı ile muhtemelen M.Ö.4. yüzyıla tarihlenirler. Bu temellerin Erken İmparatorluk Dönemi anıtsal kaidesinden (bkz.aşağıya) daha önceki yapıya ait olup olmadığı sorusu, ancak geniş çaplı kazılar sonunda mümkündür. Yapılacak kazıların daha güneydeki K 23-23A sondajlarında ortaya çıkmış ve 1.84 m ye kadar korunmuş

olan duvarları da (Resim: 4) içermesi gerekir. Bu duvarın en alttaki ilk iki blok sırası Klasik Dönem'e ait olmalıdır. Başka büyük boyutlu temel kalıntıları (K22) ve kaliteli işçilik gösteren duvarlar (K20'de çok dar atkı taşlı, bosajlı taş işçiliği, K30'da boylama taşları üzerinde orthostatlar) stratigrafik buluntu eksikliği nedeni ile tarihlendirilememektedir.

Aynı durum yüzey araştırmaları ve K13 ile K15 sondajları neticesinde planı saptanan akropolis surlarının dış batı kapısı (2 no lu kapı) için de geçerlidir. Bu yapı vadi tarafına bakan 14 x 14 m ölçülerinde kare planlı bir kule ve yamaç tarafına bakan aynı derinlikte, ancak 6.20 m genişliğe kadar korunmuş olan (?) bir başka kule arasında yer alan, 13.10 genişliğinde ve 6.25 m derinliğinde ön avlu ve onunla bitişik 13.10 x 5.15 m ölçülerinde kapı mekanından oluşan anıtsal bir bastiyondur. Temelinde, el değmemiş bir kısımda keramikler ele geçmediği için yapıyı, yalnızca mimarisine dayanarak Erken Hellenistik Dönem'e tarihlemek mümkündür.

1.4 HELLENİSTİK DÖNEM

Akropolisin güney yamacında, batı kapısının çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında düz işlenmiş çokgen sütun tamburları ve bir köşe sütunu tamburu bulunmuştur. Bunlar en azından "L" planlı bir sütunlu galerinin varlığını ispatlamaktadır. Tamburların bulunduğu alanda bu biçimde bir galeri için yer olmadığından akropolis platosunda, hemen bu kesimin üzerindeki alan, özenle araştırılmış ve bu bağlamda toplam dört sondaj açılmıştır (K16, K18, K19 ve K27).

Akropolisin kenarına paralel güney tarafta en azından beş adet 3.40 x 3.70-4.40 m boyutlarında bir sıra mekanın rekonstrüksiyonu mümkündür. Doğu tarafta bu sıranın nasıl son bulduğu henüz bilinmemektedir. Bu nedenle bu alanda başka sondajların açılması planlanmıştır. Buranın batısında, batıdaki tepenin yumuşak bir eğimle yükselen yamacında da K19 ve K27 sondajlarında aynı mekan ölçülerine sahip dik açıyla birleşen bir oda sırası, daha doğrusu duvar kalıntısı bulunmuştur. Böylece mevcudiyeti tahmin edilen (?) peristylin kenar uzunluğu yaklaşık 45,70 m yi bulmaktadır. K16 ve K18 sondajlarında bir stylobat bulunmamıştır. Fakat bu sondajlardan, yüzyıllar boyunca kullanılmış olan mekan sırasına 30-60 cm mesafeye kadar muhtemelen bütün alanın, Geç Antik Dönem surlarının yapımı için blok elde etmek üzere taş ocağı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

K19'da profilli kireç taşı söveleri olan Hellenistik bir kapıya ait kalıntılar bulunmuştur. K19'un hemen güneydoğusunda yanmış taşlar ile

doğu bir kireç ocağı ortaya çıkarılmıştır. Kapıda geniş eşiğin üzerinde İmparatorluk Çağı'na ait tuğla bina yıkıntısı altında normal insan boyunda büyük zırlı bir heykelle ait mermerden üç büyük parça ve üç adet kırık kırığa oturan küçük fragman bulunmuştur (K19.95.2a-f) (Resim:5). Dizi üzerine çökmüş Deianeira'nın üzerinde Herakles ve Kentavros Nessos'un mücadele sahnesi gibi alışılmadık dışında mitolojik bezemelere sahip çok kaliteli heykelin tipi ve stili, heykelin Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmesini sağlamaktadır ve böylelikle bu zırlı heykel şimdiye kadar bu tarzda yapılmış olan Geç Hellenistik Dönem'e ait tek örnektir.

K15'de bulunmuş olan Dor düzeninde bir fasada ait itinalı birçok mimari eleman (başlık, arkhitrav, Dor frizi) bir başka Geç Hellenistik yapıya aittir. Ancak yeri şimdiye kadar lokalize edilememiştir. Buluntu durumuna göre, batı kapısının zengin dekorasyonuna ait olduğu düşünülebilir. Ayrıca parçaların iyi şekilde korunmuş olmaları akropolisden aşağıya yuvarlanmış olabilecekleri ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Farklı sondajlarda ortaya çıkmış ve Perge'nin M.Ö. 2. ve 1.yüzyıl darpları olan sikkeler, akropolisin Geç Hellenistik Çağ'da parlak bir dönem yaşadığını destekleyen buluntulardır.

Bunların ışığı altında akropolisin kuzey kenarındaki yamaçta bir tiyatro binasının yer alabileceği çukur kısımda, oturma basamakları bulmak amacıyla iki büyük sondaj açılmıştır (K37 ve K38). K37'deki buluntular oturma basamakları ihtimalini tamamen ortadan kaldırmazken, K33'deki kayalığın blok taşlar elde etmek amacıyla taş ocağı olarak kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Burasının Geç Antik Dönem'deki savunma duvarı için taş ocağı olarak kullanılmış olması nedeni ile daha önceki dönemlere ait kalıntıların yok olduğu görülmüştür.

2. ROMA DÖNEMİ

K26 ve K28'de 10.14 m uzunluğunda, en çok 4 m genişliğinde masif temelli İon düzeninde bir duvar açığa çıkarılmıştır. Duvarın bitmemiş olan orthostatları batı tarafta yer yer in situ korunmuştur (Resim: 6). Kaide profili, çifte T-kenetleri ve zıvana delikleri duvarın Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenme ihtimalini kuvvetlendirir. Yer yer tekrar kullanılmış olan, belki Geç Klasik Dönem'e ait temeller ve M.Ö. 4. yüzyıla ait mimari bezemenin taklit edildiği İmparatorluk Dönemi fragmanları, İmparatorluk Dönemi yapısının Geç Klasik Dönem'e ait bir yapının ardılı olup olmadığı sorusunu ortaya atmaktadır: Yapının anıtsal bir kaide veya sunak olduğunu geniş çaplı bir kazı yapılmadan anlamak mümkün değildir.

Arazinin pekçok yerinde İmparatorluk Dönemi'ne ait başka duvarlar tespit edilebilmiştir. Yüksekliği bakımından en iyi korunmuş olan duvar, iki tepe arasındaki çukur alanda, Büyük Basilika I'e paralel ve 5 m kuzeyinde bulunmaktadır. Üzerinde opus caementiciumdan tonoz başlangıcı bulunan büyük blok taşlardan oluşan ve molozla neredeyse tamamen örtülü 46.50 m uzunluğundaki duvar, antik seviyesinin 5-6 m üzerindeki bir yüksekliğe kadar korunmuş olmalıdır. Bu duvara, güneye doğru doğu tarafta 23 m ve batı tarafta 35 m den daha uzun olmak kaydıyla dik açı ile gelen duvar kalıntıları, ayrıca gene güneyde 49 m mesafede paralel gelen temeller, bir kısmı Hıristiyan basilikası olarak kullanılmış olan devasa bir yapıya işaret eder. Büyük mekanın 4 m batısında yaklaşık 31 x 47 m ölçülerinde dikdörtgen planlı, İmparatorluk Çağı'na ait yapı bulunmaktadır. Bu yapının kuzey tarafında nişli odalar ve önünde sütunlu bir galeri yer alır. Mekanın güney yarısındaki yaklaşık 10 x 15 m ölçülerindeki havuzu andırır çukur, gene sonradan açılmış olan (basilika için?) bir taş ocağı olarak yorumlanmalıdır.

Bunun yaklaşık 19 m kuzeyinde ve paralelinde 27.50 x 31 m ölçülerinde bir başka büyük peristyl daha bulunmaktadır. Bu peristyle ait işlenmemiş sütun gövdeleri yer yer günümüze kadar gelmiştir. Perge kazı ekibinin 1992 senesinde Antalya Müzesi'ne teslim ettiği togalı mermer heykel burada bulunmuştur. Daha kuzeyde en azından yaklaşık 20 x 27 m ölçülere sahip daha küçük bir peristyl yer alır; sonradan küçük bir basilikanın (Basilika II) atriumu olarak kullanıldığı için yapının tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Mermer bir saçaklık fragmanı (K 95.20 a-b) peristylin Severuslar döneminde burada yer aldığını kanıtlar (Resim: 7).

Doğu ve batı tepelerdeki daha küçük İmparatorluk Çağı yapılarına karşın, tepelerin arasındaki çukur kısımda büyük boyutlu, gösterişli yapılar vardır. Bu yapılar akropoliste, parlak bir Roma merkezinin varlığını işaret etmektedirler (Çizim: 1). Daha eski binalar, Roma Dönemi'nin anıtsal binaları yapılırken yok edilmiş olmalıdırlar. Bu nedenle bu alanda Roma öncesi mimarisine ait kalıntılar aramak olumlu sonuçlar vermeyecektir.

Akropolisin doğu tarafında İmparatorluk Dönemi'ne ait büyük binalar bulunması ihtimali kuvvetlidir. Güney yamacın dolaşılması sırasında, mimari elemanların yıkılması neticesinde oluşmuş büyük bir yıkıntı saptanmıştır. Bu yıkıntı, 4 no lu kapının güneyindeki büyük cadeden Aşağı Şehir'e inşaat malzemesi temin etmek üzere atılmış olmalıydı. Yer yer zorlukla ulaşılan yıkıntı malzemenin arasında bir kemerin sağ tarafına ait Dor düzeninde iki arkhivolt bloğu vardır. Bunların

üzerinde arkaizan üslupta İmparatorluk Dönemi yazıtı bulunmaktadır. Bu yazıt muhtemelen Diana Pergensis için yazılmış ve akropoliste devşirme olarak kullanılmış diğer bir yazıt ile aynı mimari kontekse ait olabilir.

Aynı alanda üzerinde Artemis Pergaia başı olan mermer bir sütun başlığı bulunmuştur (Resim: 8). Bu parça halihazırda Antalya Müzesi'nde bulunan, zengin bezemeler ile süslü bir sütun başlığının üst kısmı olabilir. Muhtemelen Erken İmparatorluk Çağı'na ait bir adak sütununa aittir. Buluntulardan M.S. 4. yüzyılda akropoliste yerleşimin kestintiye uğradığı anlaşılmaktadır. Eşiğin üzerinde bulunan zirhlı torsunun altında ele geçen iki sikke, heykelin kireç ocağında yanmak üzere parçalara ayrılmasının ve mekanın şiddetli bir depremle tamamen kapanmasının tarihini verir. Akropolisin tahkimatı için mekanların önündeki alanda büyük blokların kırılarak çıkarılması bu tarihten önce gerçekleşmiştir. Bu da terminus ante quem verir. Bu terminus ante quem, İsaerialılar'ın tarihi açıdan kanıtlanmış olan M.S. 4. yüzyılın ortasından sonraki akınları ile uyum içerisindedir.

3. ERKEN BİZANS DÖNEMİ

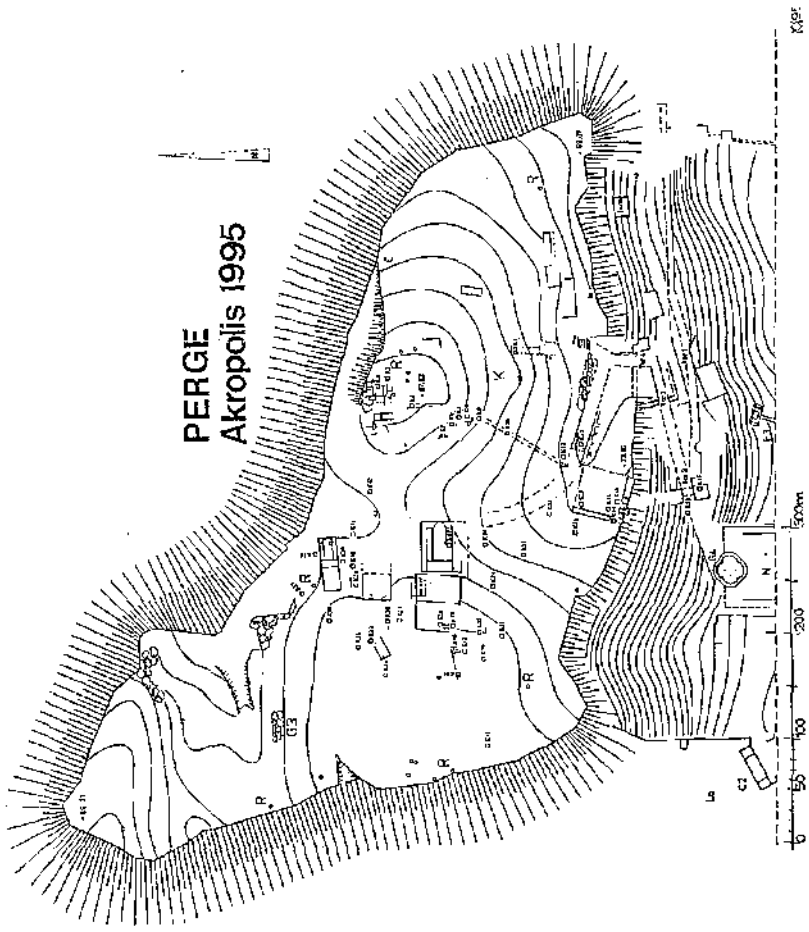
Akropolisin Erken Bizans Dönemi'nde (M.S. 4. 6. yüzyıl) yoğun biçimde yerleşim görmesi yalnızca zengin keramik, az miktarda sikke ve küçük mekanlardan oluşan konutların varlığı ile değil, aynı zamanda iki basilikanın mevcudiyeti ile de anlaşılır.

Narteksli ve üç nefli basilikanın ölçüleri yaklaşık 24 x 49.50 m dir. Muhtemelen batıda yaklaşık 31 x 36 m boyutlarında değişikliğe uğramış bir atrium daha yer almaktadır. Güney duvarında Roma öncesi mimari kalıntıları (Artemis Tapınağı) bulmak ümidi ile açılan K17 sondajında güney duvarın en az 2.45 m, içteki binanın ise en az 1.50 m toprak altında kaldığı, apsisin yaklaşık 4 m ye kadar, yuvarlak kemerli penceresi olan kuzey duvarın ise 7.20 m ye kadar korunduğu anlaşılmıştır. K 17A sondajında stylobat olduğu düşünülen kısma ait mermer kaideler ve sütun fragmanları bulunmuştur. Ayrıca bugünkü seviyenin 30 cm altında, yani basilika zemininin 1.40 m üzerinde, orta nefte beyaz mermerden bir zemin, yan nefte ise polykrom yer mozaığının sarmal dal motifli bordürü açığa çıkarılmıştır (Resim: 9). Yapılan gözlemler neticesinde, burada daha henüz Erken Bizans Dönemi'nde yapılmış olan bir değişikliğin söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Basilikanın yıkıntıları üzerine yeni bir zemin oturtulmuştur. Muhtemelen, aynı zamanda kilise 10 m kısaltılmıştır. Her iki yapı evresinin ta-

rihlendirilmesi henüz mümkün olmamıştır. Akanthus yaprakları arasında yer alan haç motifli bir impost başlık daha önceki yapı evresine ait olmalıdır.

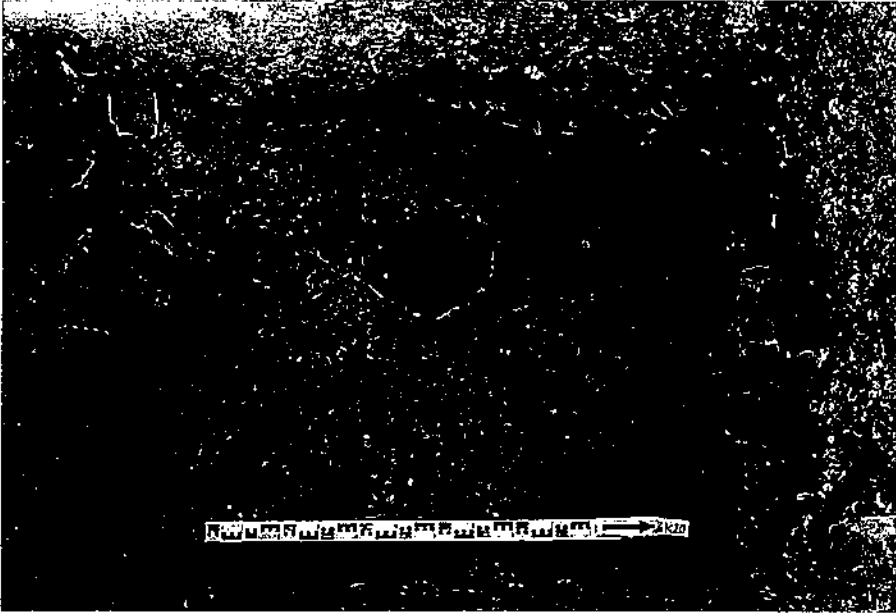
Bu bilgilerin ışığı altında Büyük Basilika I'e bir ikinci basilikanın varlığı eklenebilir. Bu basilika da akropolisin kuzey kenarında tiyatro çukuru diye adlandırdığımız kısmın güneydoğusunda bulunan büyük bir Roma Dönemi binasının içersinde yer alıyordu. Atriumlu ve üç nefli olan Basilika (II) 15 x 49.60 m ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahip idi. 4 m genişliğindeki narteks, dikdörtgen alanı, atrium ve kilise olmak üzere iki eşit parçaya ayırıyordu. Apsisin iki tarafında diakonikon ve prothesis bulunuyordu.

Oldukça büyük ve süslü olan iki basilika akropolisin son parlak döneminin temsilcileridir. Basilikaların ne zaman ve neden artık kullanılmadıklarını veya yıkıldıklarını kazı yapmadan söylemek mümkün değildir. M.S. 6. ve 7. yüzyıl Erken Bizans sikkelerinin eksikliği de bizi, bu konuda mutlak bir sonuca götürmeyi zorlaştırmaktadır.

PERGE
Akropolis 1995

Çizim 1: Perge 1995 akropolis planı

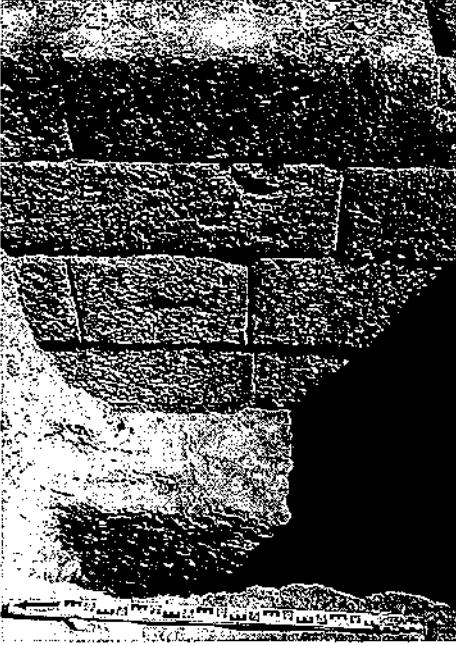
Resim 1: Kayalık zemin üzerinde dikme yuvası

Resim 2: Arkaik keramik

Resim 3: Erken Klasik Dönem'e ait küçük terrakotta baş

Resim 4: Klasik Dönem'e ait duvar (K 23 A)a

Resim 5: Geç Hellenistik Dönem'e ait zırhlı torsa (K19)

Resim 6: Erken İmparatorluk Dönemi kaidesinin güney-batı köşesi

Resim 7: Basilika II nin atriumunda Severus dönemine ait mimari bezeme

Resim 8: Güneybatı yamaçtan Artemis Pergia başlı sütun başlığı parçası

Resim 9: Basilika I'in mimari evresinden mozaik (K17)

PERGE TİYATROSU YAYIN ÇALIŞMALARININ ÖN RAPORU

Jale İNAN*

Perge'de ele geçen yazılı kaynaklar¹, M.S.I.yüzyıldan itibaren Perge'ye bir Roma şehri görünümü kazandırmak amacıyla yapılaşma çalışmalarının başladığını bildirmektedir. 1946 yılından beri Perge'de sürdürülen kazılarda pek çok Roma Dönemi yapısı ortaya çıkartılmıştır². Ancak bu yapıların hiçbiri mimarlık tarihi açısından incelenip yayınlanmadığından, şehrin Roma Dönemi mimarisi hakkında bilgilerimiz çok azdır. Şehrin önemli yapılarından biri olan tiyatrodaki yapılacak bilimsel araştırmaların Anadolu Roma Dönemi mimarisi ve Sanat Tarihi açısından önemli sonuçlar verebileceği düşüncesiyle, 1985 yılında başkanlığında başlayan Sahne Binası'nın kazısı 1992 yılında tamamlanmıştır³. Kazılar sonucunda ele geçen malzemeler, tarafımdan kazı ekibi üyelerine yayınlanmak üzere verilmiştir⁴. Bu amaçla

- (*) Prof. Dr. Jale İNAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi.
- (1) S.Şahin Perge'de ele geçen yazıtların tümünün yayını üstlenmiştir; kendisi bu yayın çalışmasına hazırlık olarak ilk aşamada 1988 yılına kadar yayınlanmış olan yazıtları bir katalog halinde bilim dünyasına sunmuştur.: Ş.Şahin, *EpigrAnat II* (1988) 97.
- (2) Şehrin mimarisi için bk: A.M.Mansel, *AA* 71 (1956) s.99; A.M.Mansel 90 (1975) s.57; A.M.Mansel, *IstMit* 25 (1975) s.367; Ü. İzmirligil, *LX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara (1981), s.514; J.Inan, *IstMit* 39 (1989)s.237.
- (3) 1985 yılında Perge Tiyatrosu'nda başlayan kazılar 1987 yılına kadar başkanlığında sürdürülmüştür. 1988 yılından bu yana Perge'deki kazılar Prof.Dr.Haluk Abbasoğlu'nun başkanlığında devam etmektedir. Haluk Abbasoğlu 1988 yılında tiyatro kazısına devam etmiş, bu yıldan sonra tiyatro kazısına devam etmemeyi uygun görmüştür. Bk: H.Abbasoğlu, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1989), s.213).
- (4) Tiyatro'ya ilgili ilk bilimsel nitelikli yayın Avusturyalı Kont Lanckoronski'ye aittir: K. Lanckoronski, G. Niemann, E. Petersen, *Städte Pamphylens und Pisidiens I* (1890), s.51-55: 1966 yılında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından tiyatro binasının oturma baskalarının onarımı yapılmış, bu sırada Sahne Binası güney bölümü de kazılmıştır ve bir çok mimari elemanlarla birlikte ortaya çıkan bir paye S. Onurkan tarafından yayınlanmıştır. S. Onurkan, *IstMit* 19-20 (1969/1970) 289-298; D.de B.Ferrero'ya ait Anadolu tiyatrolarının tümünü ele alan eserde özellikle Perge Tiyatro'sunun cavea bölümü kapsamlı bir şekilde incelenmiştir: D.de Bernardi Ferrero, *Theatri Classici in Asia Minore III* (1970), s.147-157; tüm bunların dışında 1985 ve 1988 yılları arasında Perge Tiyatro Kazı Çalışmaları, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yıllık sempozyumuna ait yayınlarda ön rapor olarak yer almıştır.

Prof.Dr.Jale İnan heykeller ve Dionysos frizinin, Prof.Dr.Sencer Şahin yazıtların, Arkeolog Dr. Neşe Atik yapının mimari süslemesinin, Yük.Mim.Arzu Öztürk yapının mimarisinin, Arkeolog Hüseyin Sabri Alanyalı Kentaumachie ve Gigantomachie frizinin ve Arkeolog Güler Ateş Kurban Sahnesi frizinin yayınını üstlenmişlerdir. 1993 yılından bu yana kazıya katılan ekip üyelerince yayın çalışmalarının hazırlıkları sürdürülmektedir⁵. 1996 yılı Perge'de kazıların başlangıcınının 50. yılıdır, bu nedenle, aşağıda konu sahipleri tarafından özetlenen Perge Tiyatrosu yayın çalışmalarının ilk sonuçları, 50 yıldır kazılara emeği geçen kişilere adanmıştır.

CEPHENİN MİMARİSİ

Arzu ÖZTÜRK*

1992 yılında sahne cephesi ve orkestranın kazısının tamamlanmasıyla birlikte (Resim: 1), tiyatro cephesinin mimarisi, tarafından doktora tezi olarak üstlenilmiştir⁶. Bugüne kadar yapının restitüsyonu tamamlanmış ve sahnenin yapı evreleri hakkında ilk sonuçlar ortaya çıkmıştır. Resim 1'de görüldüğü gibi, in situ olarak ele geçen proskenion ve halen sahne binasının kuzeyinde, ikinci kat arşitrav seviyesine kadar ayakta kalmış olan arka sahne duvarı restitüsyon için önemli veri

- (*) Yük.Mim.Arzu ÖZTÜRK, Almanya-Cottbus Üniversitesi'nde, Prof.A.Hoffmann'ın doktora öğrencisi.
- (5) Tiyatrodaki kazı, onarım ve yayın çalışmaları her seferinde T.C.Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar esas olarak Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından maddi olarak desteklenmiş, bunun yanı sıra araştırmalara Yük.Müh.Ragıp Devres ve Aydın Kent büyük katkıda bulunmuşlardır. Antalya Aksu İplik Fabrikası, sosyal tesislerinden; Devlet Kara Yolları misafirhanesinden yararlanma olanağı vermişlerdir. Çalışmalarımızın her aşamasında ve çeşitli yönlerden Antalya Müzesi'nin büyük desteğini gördük. Ayrıca vinç ihtiyacımızı kısmen karşılayan Antalya Müzesi, DSİ ve Karayolları'na da teşekkür borçluyuz. Bu bağlamda sözü geçen tüm kamu kuruluşlarına ve kişilere içtenlikle teşekkür.
- (6) Böylesine önemli bir konuyu güven duyarak bana veren Prof.Dr.Jale İnan aynı zamanda çalışmanın her aşamasında bana destek olmuştur. Doktora çalışmalarına 1994 Ekim ayında Prof.Dr.A.Hoffmann yönetiminde Cottbus Teknik Üniversitesi'nde başladım. Cottbus'daki üniversitenin yenileme çalışmalarından dolayı, doktora öğrencileri için uygun bir yer bulunmamaktadır. Bu nedenden dolayı, Berlin'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ndeki Mimarlık Bölümü'nde, bu bölümün başkanı olan Dr.H.L.Schwandner tarafından bana çalışma olanağı sağlanmıştır. Almanya'daki doktora çalışmam 1994 yılında DAAD (Alman Akademik Değişim Programı) 1995 Aralık ayından bu yana da Gerda Henkel Vakfı tarafından finansal olarak desteklenmektedir. Bu kişi ve kuruluşlara çalışmamda verdikleri destekten dolayı çok teşekkür ederim.

olmuştur. Bir diğer önemli veri ise kazılar sırasında tüm yapı elemanlarının kazı çıkış yerlerinin tespit edilmiş olmasıdır. En son olarak taşların teknik özelliklerini gösteren taş çizimlerinin yardımıyla yapının restitüsyonu elde edilmiştir⁷. Restitüsyon çiziminde görüldüğü gibi (Çizim: 1), sahnenin cephesi, proskenion ve üç katlı bir sütun mimarisinden meydana gelmektedir. Proskenion dokuz kapı, kapılar arasında nişler⁸ ve nişler önündeki edikulalardan oluşmaktadır (Çizim: 1,2). Proskenion'un en çarpıcı mimari elemanı kapılar üstüne yerleştirilmiş olan Eros'lu levhalardır. Birinci kat, Dionysos firizi ile süslenmiş sokel üstünde yükselmektedir. Korint düzenindeki birinci katın saçaklığı üç fasialı arşitrav, Eros'lu friz ve konsol kornişten oluşmaktadır. Birinci katın orta bölümü Kurban Sahnesi frizi ve mitolojik deniz yaratıkları ile süslü bir alınlıkla özellikle vurgulanmıştır. İkinci kat Kentaurosachie, üçüncü kat Gigantomachie frizleriyle süslü sokeller üzerinde yükselmektedir. Perge Tiyatrosu'nun cephesi Pamphylia Bölgesi'nde bilinen ilk örnek olarak şaşırtmalı bir cepheye sahiptir. Yani birinci katın edikulaları kapı akslarının üzerindeyken, ikinci katın edikulaları birinci katın aksine, birinci kat sokel akslarının üstünde bulunmaktadır. İkinci katın arka duvarında daha küçük edikulalarla çevrili heykel nişleri yer almaktadır. İkinci katın kompozit düzendeki sütun başlıkları, üç fasialı arşitrav, rozetli friz ve konsol kornişten oluşan bir saçaklık taşımaktadır. İkinci kat Eroslu tympanonla süslü segment ya da üçgen alınlıklarla sona ermektedir⁹. Mimari düzeni birinci katın tekrarı olan üçüncü kat, konsol kornişle sona ermiş olan Attika duvarı üzerinde inşa edilmiştir. Bu katın gırlant taşıyan Eroslar'la bezeli sütun başlıkları, üç fasialı arşitrav, rozetli friz ve masklı kornişten meydana gelen saçaklığı taşımaktadır. Üçüncü katın en dikkat çekici mimari elemanları alınlıklardır. Orta aks, figürlü tympanonla bezeli "Suriye tipi alınlıkla" vurgulanmıştır. Anadolu'da bu güne kadar, tarafımdan paraleline rastlanmamış olan, simetrik yan cephelerdeki Barok tipli küçük alınlıklar ise bölgenin mimarisi açısından şüphesiz çok önemlidir (Resim: 2). Restitüsyonla birlikte yapının evreleriyle ilgili ilk sonuçlar da ortaya çıkmıştır. Proskenionun saçaklığı ile kapılar ve kapılar arasındaki nişler farklı dönemlere aittirler. Saçaklık değiştirilmiş, daha geç bir dönemde ise kapılar duvarla ka-

- (7) 1993 yılından bu yana yayın çalışmasına yönelik olan çizim çalışmaları, tarafımdan ve denetimimde aşağıda adı geçen mimarlık öğrencilerinin yardımıyla tamamlanmıştır. Bu öğrencilere çalışmalarına katkılarından dolayı teşekkür ederim: 1993 S.Hastürk, U.Erdoğan, E.Kurt; 1995 Y.Çelenk, R.Kutlu, Ö.Özcan.
- (8) Proskenion nişleri ilk kez 1988 kazısında ortaya çıkartılmıştır; ancak bu nişler H.Abbasoğlu tarafından yanlış olarak yorumlanmakta, orkestranın tabanına inildiği düşünülmektedir. Bk.H.Abbasoğlu, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1989), s.213.
- (9) Özellikle ikinci kattaki sorunların çözümünü sırasında, yönlendirici önerilerinden dolayı Dr.K.Rheid'te teşekkür borçluyum.

patılmıştır. Birinci katla ikinci kat arasında mimari tasarım ve anlayış açısından farklılık gözlenmekle birlikte, iki katın farklı dönemde inşa edildiğini, mimari detaylar yardımıyla kanıtlamak bu aşamada mümkün değildir. Üçüncü kat ise gerek inşa tekniği gerekse stilistik açıdan gösterdiği farklılıklar nedeniyle daha geç bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır.

Restitüsyonla birlikte ortaya çıkmıştır ki Perge Tiyatrosu, proskenion üzerinde yükselen üç katlı mimarisi ve sahip olduğu özgün mimari elemanlarıyla sadece bölgenin değil Roma Dönemi Anadolu mimarlığının da en önemli yapılarından biridir.

CEPHENİN MİMARİ BEZEMESİ

Neşe ATİK*

Proskenion ve üç katlı mimariye sahip olan Perge Tiyatrosu'nun sahnesi (Çizim: 1) hem malzeme hem de yapı evreleri açısından farklılıklar gösterir. Dokuz kapı ve kapıların arasındaki nişlerden (Çizim: 2; Resim: 1) oluşan proskenion'un, mermerden ve kireçtaşıdan oluşan mimari elemanları vardır. Mermerden olan kapılar ve nişlerin (Çizim: 2, Resim: 3) en yakın benzeri Hierapolis Tiyatrosu'nda görülür ve mimari bezemesi Severuslar devri özelliklerini taşır⁽¹⁰⁾. Kapıların üstünde yer alan, doğa içerisinde aslan, domuz, panter gibi çeşitli hayvanlarla mücadele eden, çıplak ve gladyatör giysili Eros'ları betimleyen levhalar da (Çizim: 2) figürlerin vücut oranları, yer yer oldukça açık bir şekilde gözlenebilen (Örn. ağaçlarda, aslanların yelelerinde) derin kalem izleri nedeniyle Severuslar devrine aittir. Ancak Severuslar devrinde yapılan ya da yenilenen proskenion'un bazı elemanlarının daha sonra değiştirilmiş olduğu görülür. Mimari yönden değiştirilmesi mümkün olan elemanlar; sütunlar, sütun başlıkları (Resim: 3) birbirinden farklı boyutlarda ve farklı bir karakterdedirler. Yazıtlara göre İmparator Tacitus devrinde (275) yapılan ve genellikle orkestradaki değişiklikleri kapsayan yapı faaliyetleri sırasında bu değişiklikler meydana gelmiş olmalıdır⁽¹¹⁾.

Her ne kadar şehrin Erken İmparatorluk Devri'nde büyük mimari faaliyetlere girdiği, Roma şehrine benzetilmek istendiği yazıtlarla be-

(10) D.de Bernardi Ferrero, *Theatri Classici in Asia Minore* I (1966).s.57 vdd.

(11) Bk.aşağıda S.Şahin

lirlenmiş ise de, en erken mimari elemanların yer aldığı, birinci kat mimari bezemeleri itibarıyla en erken, Antoninler devrine tarihlenebilmektedir. Ayrıca birinci kattaki mimari elemanların bir kısmı da Severuslar dönemine aittir. Birinci katın Porta Regia (orta kapı) dışındaki kapılarının söve ve lentoları çok dikkatli ve zarif işçilikleriyle Hadrian devri mimari bezemelerini hatırlatmaktadırlar. Ancak İmparator Hadrian'ın M.S.130 da bölgeye yaptığı ziyaret nedeniyle inşa edilen birçok yapı vardır ve bu yapılar vasıtasıyla Pamphylia Bölgesi'nin Hadrian devri mimari öğeleri bilinmektedir¹². Ancak bu yapılarda görülen mimari bezeme detayları: örn. inci dizisi, yumurta dizisi, palmet yapraklarının aynı eksenlerde yapılması sadece yer yer izlenebilmekte, bezeme detaylarının örn; lotüs çiçeği ve palmet yapraklarının tek tek algılanabilecek şekilde birbirine belli oranlarda yaklaştırılması (Resim: 6) söz konusu değildir. Ama buna karşın yumurta dizisindeki, yumurtaların sivri uçlu olması Hadrian devri özelliğidir. Aynı katta yer alan Dionysos frizinin tarihlenmesini de göz önüne alarak, burada eski geleneğin Antoninler devrinde Pergeli sanatçılar tarafından kısmen sürdürülmüş olabileceğini düşünebiliriz. Binanın birinci katına ait arşitrav frizi ise dolgun yaprakları, tombul Eros'ları ve yaprakların arasında çok az görülen düz yüzeyleri ile (Resim: 4) Severuslar dönemine aittir. Aynı şekilde, doğaya ait birçok personifikasyon ile bezenmiş, bazı detay çalışmaları yarım kalmış Porta Regia'nın lento (Resim: 5) ve söveleri de Severuslar dönemi mimari elemanlarına benzemektedir¹³.

İkinci kattaki rosetli arşitrav frizinin dolgun ve derin kalem izleri gösteren çiçek ve yaprakları, friz yüzeyinde boşluk bırakmayan ifade tarzı, yumurta dizilerindeki, yumurtaların yayvan ve yuvarlak oluşu, inci dizilerindeki kalın ve uzun incilerin yer alması nedeniyle Severuslar devrine işaret etmektedir. En yakın benzeri ise Hierapolis Tiyatrosu'dur¹⁴.

Üçüncü katta da rozetli frizler görülür. Ancak ebat olarak daha dardır. Üçüncü kata ait Severuslar devri (Resim: 9) bezemeli mimari parçaların yanı sıra daha erken ve daha geç mimari parçalar bulunmuştur. Antoninler devrine ait ve benzerleri Miletos şehrinde, Faustina Hamamı'nda bulunan paye başlıklarının varlığı, bu katta devşirme malzeme kullanıldığını göstermektedir¹⁵. Çoğunluğu mermer olan diğer mi-

(12) Örn.Bk.yazıtlarla tarihlendirilmiş olan Attaleia'daki Hadrian Taki, Perge'deki Plankia Magna Taki: K.Lanckoronski, G.Niemann, E.Petersan, *Städte Pamphylens und Pisidiens I* (1890), s.11vd, 20vd, 154vd.; G.Moretti, *ASAtene 6/7*, 1932/24 (1926) 4vdd. M.Akok, *TAD* 19, 1970, 37vdd.; A.M.Mansel, *AA* 1956, 104vdd.

(13) J.B.Perkins, *JHS* 38, 1948, s.72vdd. Lev.7 8.

(14) D.de Bernardi Ferrero, *Theatri Classici in Asia Minore I* (1966), s.57vdd. Bk.Resim 110.

(15) F.Kirschen, *Milet I 9* (1928).

mari parçalara karşın kireçtaşından yapılmı Severuslar devri sonrasına ait parçalar ise Perge Tiyatrosu cephesinde Antoninler, Severuslar devri malzemelerinin yanı sıra bir üçüncü evrenin olduğuna işaret etmektedirler. Bu üçüncü mimari evre yazıtlara göre imar faaliyetlerinin olduğu Tacitus devrine ait olabilir. Ancak üçüncü katın, Severuslar devrinde inşa edilip sonra devşirme malzemenin kullanıldığı bir onarım mı? geçirdiği, ya da Severus devri malzemesinin de devşirme malzeme olarak kullanıldığı bir geç Roma katının mı? söz konusu olduğu konusunda henüz kesin bir söz söylemek doğru değildir. Sağlıklı bir sonuca ulaşmak için, malzemenin çoğunluğunun hangi devre ait olduğu ve Geç Roma malzemesinin üçüncü katta nerelerde kullanıldığının saptanması gerekmektedir.

DIONYSOS FRİZİ

Jale İNAN

Dionysos'un doğumunu, Nymphe'ler tarafından büyütülmesini ve daha sonra bir yetişkin olarak hayatını konu alan friz zamanımıza oldukça iyi durumda korunagelmıştır. Sahnenin güney ve kuzey yarısında aynı sahneler, bir aynadaki akis misali tasvir edilmişlerdir. Her sahne ya aynen ya da benzer bir şekilde ifade edilmiştir. Örn: Resim 10 ve 11 Tgyasos şenliklerine katılan Dionysos'u göstermekle birlikte, sahneler birbirinden farklı şekilde gösterilmişlerdir. Ayrıca levhalardaki işçilik, atelye farkları da gözlenmektedir. Ancak tüm frizde aynı şekilde kıvrak ama abartılı olmayan hareketin gözlenmesi nedeniyle Birinci katın bazı mimari elemanları gibi, Antoninler dönemine tarihlendirilmesi uygundur.

KENTAURUMACHIE VE GIGANTOMACHIE FRİZİ

*Hüseyin Sabri ALANYALI**

Birinci katın sokelinin Dionysos friziyle süslenmiş olması gibi, ikinci ve üçüncü kat sokelleri de Kentauromachie ve Gigantomachie frizleriyle bezenmiştir.

Yüzlerce parçadan oluşan, ikinci katı süsleyen Kentauromachie fri-

(*) Hüseyin Sabri ALANYALI Viyana Üniversitesi'nde öğrenci. Kendisi Prof.Dr.J.Borchardt'ın denetiminde Gigantomachie frizine ait 13 levhayı master tezi olarak tamamlamış, Kentauromachie ve Gigantomachie sahnelerine ait henüz çalışılmamış olan parçaları da doktora tezi olarak hazırlamaktadır.

zinin restorasyonu büyük ölçüde tamamlanmış ve ilk incelemelerine başlanmıştır. Kentaumachie frizi, Peirithoos ile Hippodamcia'nın düğününü konu alır. Ancak törenin başlangıç sahnesine ait tek bir levha (Resim: 12) vardır. Diğer sahneler doğa içerisinde, Kentauroslarla Lapitler arasındaki ikili ya da üçlü gruplar halindeki mücadeleleri göstermektedir. Ayrıca grifonlar ile Kentauroslar ya da panter veya dişi aslanla Kentauroslar'ın savaştığı levhalar da bulunmaktadır.

Yine yüzlerce parçadan oluşan ve üçüncü kat sokelini süsleyen Gigantomachie frizinin restorasyonu büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve bu frize ait 13 levhanın incelenmesi tamamlanmıştır. Gigantomachie frizinde tanrılar ya kendilerine ait hayvanların çektiği araba içinde ya da direk olarak Gigantlara karşı savaşılmaktadırlar. Bazı tanrılara eşlik eden mitolojik kişilerin de yer aldığı tesbit edilmiştir. Örn: Resim 13 de Tanrı Dionysos panterlerin çektiği araba içerisinde ve kendisine savaşta Satyr ile Pan eşlik etmektedir. Frize ait levhalarda tanrılar, sağdan ve soldan ortaya doğru hareket içerisinde tasvir edilmişlerdir. Bu yüzden friz ortada belli bir konuyla birleşiyor olmalıydı.

Kentaumachie ve Gigantomachie'ye ait levhaların stilistik benzerliği, işçiliği aynıdır. Sanatsal açıdan Güney Anadolu ve Suriye bölgesiyle ilişkiler söz konusudur. Frizler Roma, Attika ve Anadolu lahitleriyle karşılaştırılarak İmparator Gallianus (250-265) yılları arasında tarihlenmektedir¹⁶.

KURBAN SAHNESİ FRİZİ

*Güler ATEŞ**

Porta Regia'nin (birinci katın orta kapısı) üzerinde yer alan Kurban Sahnesi frizinde (Resim: 7). Şehrin bereket tanrısı Tyhe bir eliyle Artemis Pergaia idolünü tutmakta diğer eliyle de bereket boynuzunu taşımaktadır. Sahnenin ortasında yer alan Tyhe'ye sağ ve sol yanında kurban sonuçları görülmektedir. Kurban sunucularının farklı yaş gruplarına ait ve portre karakteri gösteren başları, Hierapolis Tiyatrosu'ndaki kurban törenine benzemektedir¹⁷. Bu nedenle Perge şehrinin, imarına katkıda bulunan tarihi kişilikleri yansıtmaya ihtimali üzerinde durulmaktadır.

(*) Güler ATEŞ, Heidelberg Üniversitesi'nde Prof.Dr.T.Hölscher'in doktora öğrencisi.

(16) B.Andreae, *Studien zur römischen Grabkunst* (9.Ergh.RM, 1963).

(17) D.de Bernardi Ferrero, *Theatri Classici in Asia Minore I* (1966), s.59 Resim 97.

HEYKELLER

Jale İNAN*

Üst tabakalarda zengin mimari buluntular veren tiyatronun, özellikle çökmüş olan pulpitum'unun alt seviyesinde ve cavea'nın alt basamaklarında zengin heykel buluntuları ele geçmiştir. Tanrı heykelleri (7 adet) kuzeyden güneye doğru sırasıyla; 1. Marsyas, 2. Herakles, 3. Hermes, 4. Dionysos (Porta Regia'nın üzerinde) 5. Giyimli kadın heykeli, 6. Tyhe (Resim: 14). 7. Hera.

İmparator heykelleri (10 adet) kuzeyden güneye sırasıyla; 1. Büyük İskender, 2. Giyimli erkek heykeli, 3. Başlı, zırlı Trayan (Resim: 15), 4. Başsız, Zırlı İmparator Heykeli, 5. Başsız, Çıplak İmparator Heykeli 6. Başlı, çıplak Trayan heykeli, 7. Torso (zırlı), 8. Başlı, giyimli Hadrian heykeli, 9. Kylamyisli erkek heykeli, 10. başsız imparator heykeli. Büyük ihtimalle İmparator Tacitus devrinde tiyatrodaki yapılan değişikliklere bağlantılı olarak Trayan ve Hadrian başlarında bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. İmparator heykellerinin arkalarına harfler yazarak sıralarının belirtilmesi de İmparator Takitus devrindeki değişiklikler sırasında meydana gelmiş olmalıdır. Heykeller ya numaralanarak indirilmiş ve daha sonra yerine konmuşlardır, ya da şehrin çeşitli yerlerinden toplanarak tiyatroyu daha da zenginleştirilmek üzere tiyatroya getirilmişlerdir. Ancak imparator heykellerinin gövdeleri devir farklılıklarına işaret ettiğinden, devşirme malzeme olmaları söz konusudur.

YAZITLAR

Sencer ŞAHİN *

Tiyatrodaki çalışmalar sırasında ele geçen epigrafik malzeme üç sınıfta toplanabilmektedir. 1. Erken Roma İmparatorluk Devri'ne ait olan yapı yazıtları; 2. Geç Roma Devri'nde İmparator Tacitus dönemine ait olan yapı yazıtları; 3. Devşirme yazılı malzeme.

(*) Prof.Dr.Sencer ŞAHİN. Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Topcular/ANTALYA.

1. Tiyatronun B kapısı diye adlandırılan bölümünde moloz yığını içinde ele geçen bir arşitrav yazıtından, Marcus Plancius Rutlius Varus isminde Pergeli bir senatörün tiyatroda inşaat faaliyetinde bulunduğunu, belki de yapının tamamını finanse ettiğini öğrenmekteyiz. Bu şahıs büyük ihtimalle ünlü Plancia Magna'nın babasıdır. Yazıtta bu senatör Bı-tinya Eyaleti Quaestoru olarak anılmaktadır. Plancia Magna'nın babası Marcus Plancius Varus, Nero zamanında (İ.S.60'lı yıllarda) gerçekten de bu eyaletin questor'luğunu yapmıştır. Şu halde tiyatronun yapım tarihini, bu yazıtı esas alarak, en geç Nero devrine tarihiememiz mümkün gözükmektedir. Yapı yazıtını taşıyan arşitrav büyük bir olasılıkla tiyatronun ana giriş kapısının üzerinde durmaktaydı.

2. İkinci gruptaki yazıtlar, İmparator Tacitus devrine (İ.S.275) ait olup, bu devirde tiyatronun özellikle orkestra ve sahne binası kısımlarında büyük mimari değişiklikler yapıldığını göstermektedir. Orkestrayı çevreleyen ballustradin, seyircileri, vahşi hayvan gösterileri sırasında, muhtemel bir saldırıdan korumak amacıyla, bu devirde yapıldığı anlaşılmaktadır. Tacitus Perge'yi geçici olarak İmparatorluğun başkenti yaptığı için, Pergeliler Roma'daki Colloseum'a özenmiş gözükmektedirler. Yani tiyatro Tacitus devrinde vahşi hayvan gösterilerine uygun biçimde mimari bir değişikliğe uğramıştır. Ayrıca tiyatronun giriş kapıları lentolarında çok az sayıda, yine Tacitus devrine ait ve boya ile yazılmış birçok yazıt ele geçmiştir. Keza bunlar da, Perge'nin varlıklı ailelerinin, tiyatronun orkestra ve sahne binasındaki bazı birimleri bu devirde yaptıklarını açıkça göstermektedir.

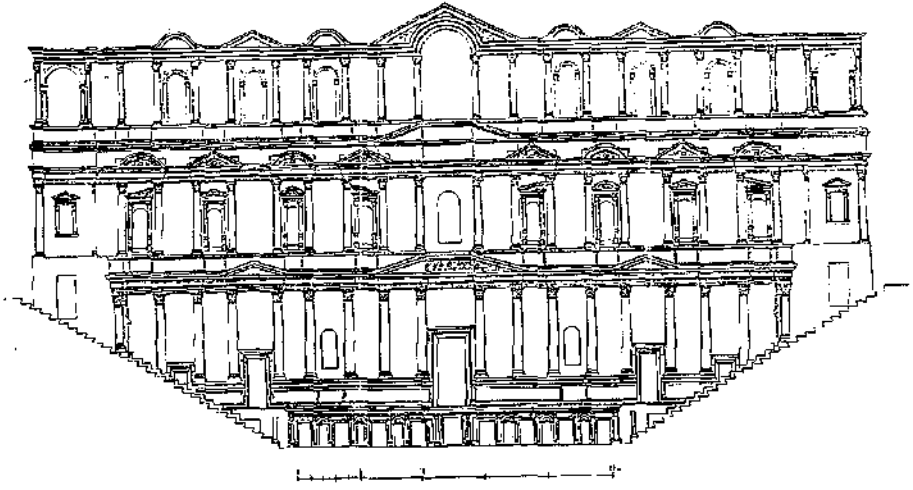
SONUÇ

Jale İNAN

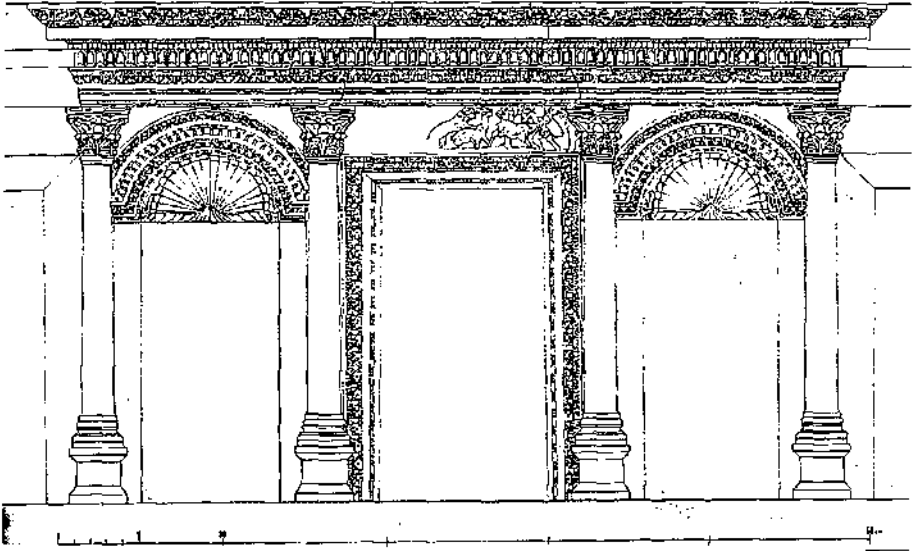
Tiyatroya ait olduğu düşünülen bir yazıtta göre yapının inşaaı en geç İmparator Nero zamanında başlamıştır. Yine S.Şahin'in yazıtlardan tesbit ettiğine göre İmparator Tacitus zamanında (M.S.275), özellikle orkestrada bir takım değişiklikler yapılmıştır. Ancak Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait olan yazıtın sistemli kazılarda ve tiyatronun içinde ele geçmiş olmaması nedeniyle, sahne cephesine ait olması çok kuşkuludur. İmparator Tacitus dönemindeki yapı faaliyetleri de ağırlıklı olarak orkestrayı kapsamaktadır. Bu nedenle, boyayla yazılmış geç devir yazıtları dışında, hiçbiri in situ olmayan yazıtların yardımıyla, sahne binasını kesin olarak tarihlemek mümkün değildir. Sahne binasının tarihlenmesi, sanat tarihi yöntemleri kullanılarak yapılacak olan mimari motif, mimari süsleme, frizler ve tiyatroya ait heykellerin araştırılmasıyla mümkündür. Kısaca açıklamağa çalıştığımız, ilk incelemelerin sonuçları, son derece

görkemli bir sahneye sahip olan tiyatronun birden fazla yapı evresinin olduğu, onarım ve değişiklikler geçirdiğidir.

Şüphesiz Anadolu Roma mimarisinin en etkileyici örneklerinden biri olan bu yapının yayınlanarak bilim dünyasına tanıtılması gerekmektedir. Böyle bir eserin araştırılması ile elde edilecek bilimsel sonuçların Anadolu Roma Dönemi mimarisi ve sanat tarihi açısından önemli ipuçları vereceği kesindir. Kazılar sırasında buluntu kodu ve yeri tesbit edilen mimari parçalar çizimleri yapılmak üzere, geçici olarak stadium'a nakil edilmiştir. 1993'de, söz konusu mimari elemanlarla tiyatronun karşısında bir açık teşhir oluşturulmuştur (Resim: 16). Çelik tellerle çevrilerek korunmaya alınan açık teşhir, ne yazık ki ödenegin bitmesiyle tamamlanamamıştır. Stadium'dan nakli gerçekleştirilemeyen yaklaşık 400 mimari elemanın ilk fırsatta taşınmasına olanak tanınması, projesi hazırlanarak Bakanlığımıza sunulmuş olan drenajının yapılması (Resim: 17), konservasyonu yapılarak ziyarete açılması yapının ve yapıya ait mimari elemanların korunabilmesi için bir gereklilik göstermektedir. Bu konuda Bakanlığımızın gerekli duyarlılığı göstereceğine güveniyoruz.

Çizim 1: Sahne Binası'nın restitüsyonu (Yük. Mim. Arzu Öztürk)

Çizim 2: Proscenion'un restitüsyonu-detay (Yük. Mim. Arzu Öztürk)

Resim 1: Sahne Binası'nın kazıdan sonraki durumu

Resim 2: Üçüncü katın Barok tipi ahınlığına ait köşe parçası

Resim 3:Proskenion'daki nişlerden biri

Resim 4: Birinci katın arşitravından bir detay

Resim 6: Birinci katın kapı sövelerinden birinin detayı

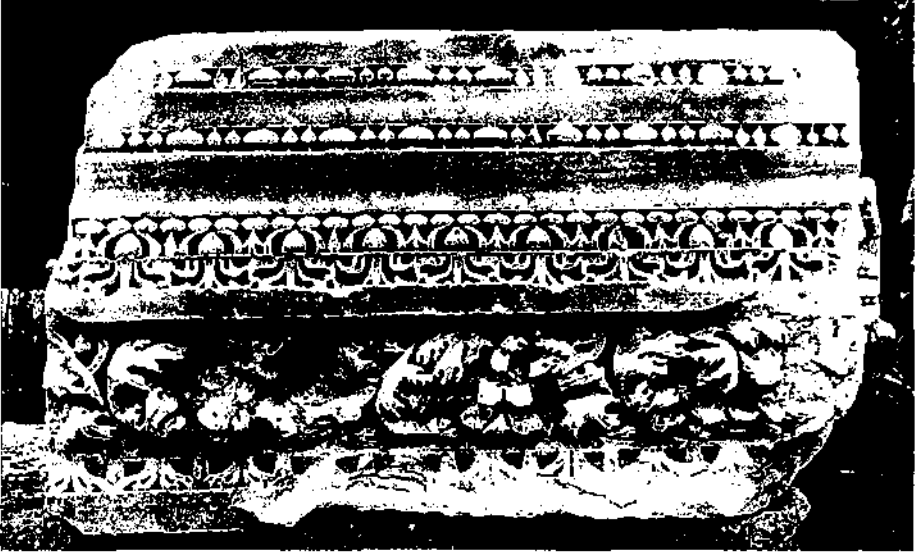
Resim 5: Porta Regia'dan bir detay

Resim 7: Porta Regia'nın üstünde yer alan Kurban Sahnesi Frizi

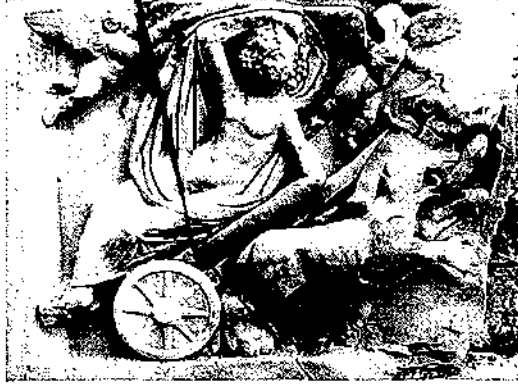
Resim 8: İkinci katın arşitravından bir detay

Resim 9: Üçüncü katın arşitrav parçalarından biri

Resim 10: Dionysos frizinden bir sahne: Menat, Dionysos, Pan ve Eros

Resim 11: Dionysos frizinden bir sahne: Dionysos ve iki Eros

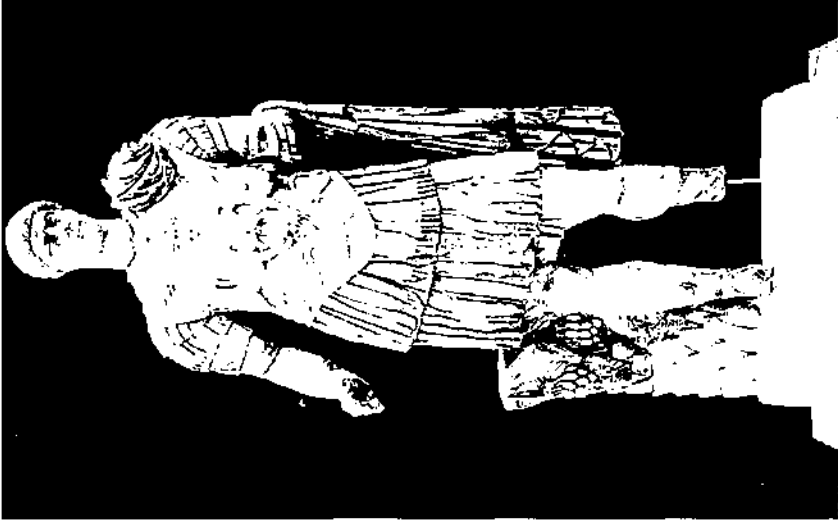
Resim12: Kentauromachie frizinden bir sahne

Resim 13: Gigantomachie frizinden bir sahne

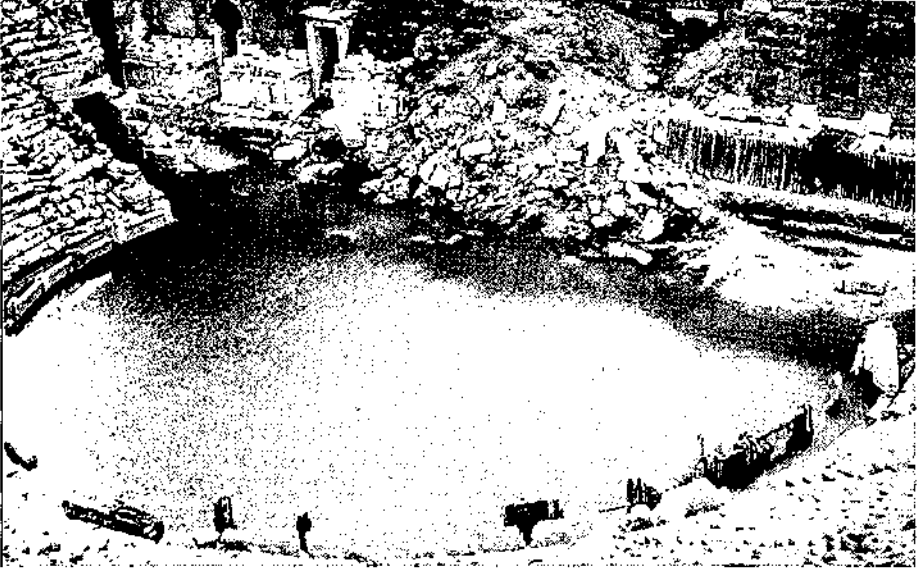
Resim 14: Tyhe

Resim 15: Prayan

Resim 16: Açık hava teşhiri

Resim 17: Tiyatronun orkestrasının kış aylarında su dolu hali

EXCAVATIONS AND RESTORATIONS IN HIERAPOLIS DURING 1995

*Daria De Bernardi FERRERO**

The 1995 excavation and restoration campaign in Hierapolis, led by the Italian Archaeological Mission, was carried out from July 18th to October 13th.

Those who have taken part in the works of the Mission are the full professors: Daria Ferrero De Bernardi, head of the Mission, Polytechnic of Turin; Francesco D'Andria, archaeologist, University of Lecce; Mariapia Rossignani, archaeologist, Catholic University of Milan; the associate professors: Attilio De Bernardi, architect and Paolo Bertalotti, architect, both at the Polytechnic of Turin; Annapaola Zaccaria Ruggiu, archaeologist, University of Venice; the researchers: Donatella Ronchetta Bussolati, archaeologist, Polytechnic of Turin, Grazia Semeraro, archaeologist, University of Lecce; the experts: Franca Ceresa, architect, Mauro Luca De Bernardi, architect, both at the Polytechnic of Turin; Paul Arthur, archaeologist, University of Lecce; Clara Pagano, architect, Turin; the archaeologists: Bruna Bruno, Lorenzo Campagna, Daniela Cottica, Noris Zandò, Roberto Trovò, Francesca Silvestrelli; the restorers: Axel Nielsen, Genoa; Nicola Serra, Matera; the archaeology students: Carlo De Mitri, Pasquale Favia and Roberta Tripaldi, University of Lecce and Matera; the architecture students: Nicoletta Bechis, Simona Bologna, Erica Bonomi, Fiammetta Calà, Silvia Fama, Giorgio Gasco, Isidoro Mastronardi, Armona Olivero, Antonella Pinna, Giovanni Ponzano, Chiara Rigotti, Loredana Titone, Raffaella Bonino.

The representatives of the General Direction of Monuments and Museums of Turkey were: Mr. Emel Örgen from the General Direction

(*) Prof. Dr. Daria De Bernardi FERRERO; Politecnico di Torino Dipartimento di Casa-Citta
Viale Mattioli 39 10125 Torino- ITALYA

until September 27th and Mr. Ali Ceylan, assistant at the Museum of Denizli.

Miss Gülşah Çıkar from Başkent Meslek Yüksekokulu, University of Ankara, took an active part in the Mission's works as well.

The Mission has carried out its activity in different areas:

1) in the northern peripheric area (between the Frontinus Gate and the commercial agorà), under the supervision of Francesco D'Andria, and all along the plateia maior, in front of the nymphaeum of the late-Severian period;

2) in the central area between the temple of Apollo and the theatre (Annapaola Zaccaria Ruggiu);

3) in the southern and northern necropolis (Donatella Ronchetta);

4) in the theatre (Daria De Bernardi Ferrero); the measurements and the drawings were by the students and the experts of the Polytechnic of Turin together with the architects Clara Pagano and Paolo Bertalotti, co-ordinated by Attilio De Bernardi;

5) in the Medieval area of the agorà and in the Seljuk castle (Paul Raymond Arthur).

AREA NO. 1 - Under the Supervision of Francesco D'Andria

1a) Agorà, western side

In order to create a thematic itinerary through the vast area we have proceeded to the restoration of the house-complex which has been excavated in the last years and dating back to the XIth-XIIth centuries A.D. It represents an important testimony of the microasiatic rural architecture of the Byzantine period.

The building has been constructed on the ruins of the stoà dating from the Roman period, with a different orientation.

The soundings, which have been already carried out in the area of the building so as to explore the underlying structures of the Roman portico and which has enabled us to recover some important architectural marble fragments, have been filled up. We have therefore restored the latest levels, and the building structures of the Byzantine house have

been integrated in the most fragmentary parts in order to facilitate the planimetric view of the area and interrupt its progressive degradation caused by the atmospheric agents.

A similar intervention has been carried out in the adjoining area where, in the last years, a big kiln for tiles and bricks, dating back to the Vth-VIth centuries A.D. and included in the structures of the Roman stoà, has been brought to light.

The structure represents an interesting example of a proto-byzantine workshop. As for the kiln, the excavation before the praefurnium has been ended as well. Moreover, the brick structures have been strengthened and the stiles and the barrel vault of the praefurnium have been restored. Finally, the gaps in the building structure have been integrated.

Ib) Frontinus Street. Doric Building of the Flavian Period (latrine)

The excavation of the area has been ended as well as the planimetric drawings of the different phases between the Vth and the VIIth centuries A.D., when the building was destroyed by the violent earthquake.

It has been made clear that the Doric building has been subsequently transformed into a shed, with the construction of division walls and mangers, and then into a barn which has been later destroyed by a fire.

This building has been the object of preservation and restoration activities. The nine monolithic travertine Doric columns that lengthwise divide the room in two naves have been reconstructed thanks to many fragments and placed in their original position together with the Doric capitals and the architrave. The reconstruction of the blocks belonging to the two gates on the southern side has been started as well. Three other pillars of the façade, with Doric semicolumns, have been also reconstructed, but with more difficulty because they were broken into many fragments. As for the façade, a square pillar belonging to the southern side entrance has been placed in its original position.

Ic) Crossroad at the Byzantine Gate

The excavation of the road that crosses the Frontinus Street westward, along the Byzantine walls, has been started as well. The objective is to make the road in front of the "Tomba Bella" practicable, by removing the collapsed blocks belonging to the Byzantine

fortification. Against the walls are many rooms of the Medieval period, belonging to very poor houses.

A headless marble statue representing a magistrate and dating from the Vth century A.D. has been found in this area.

Id) Tritons Nymphaeum

The excavation of the plateia, towards the south, beyond the Byzantine Gate, has been carried on for about 70 metres. In some points, we have brought to light the ancient paving over which are superposed Medieval structures.

As for the Tritons Nymphaeum, we have brought to light the long marble balustrade coinciding with the big basin which was decorated, on the side of the road, with niches and slabs bearing figured marble reliefs.

Many marble architectural fragments (columns, bases, architrave's fragments, frieze, tympan...) have been recovered from the very rich decoration of the nymphaeum.

Particularly interesting are the marble slabs and their reliefs, decorated with the Amazonomachy and the personifications of rivers and springs. It is important to point out the block with the figure of a young river lying on the rocks with his head wreathed with reeds. These reliefs have been mechanically cleaned from the strong calcareous deposits and the detached fragments have been restored.

Among the epigraphic finds I would like to point out the marble block with a metric inscription as well as other fragments from the dedicatory inscription mentioning the Emperor Severus Alexander.

The sculptural block of the nymphaeum enables us to reconstruct an important chapter of the Asia Minor sculpture at the beginning of the IIIrd century A.D. Moreover it points out the presence, in Hierapolis, of a workshop of sculptors who were charged with the decoration of the theatre's stage-front podium.

Ie) in order to create an interesting itinerary for the growing number of tourists, explanatory boards concerning every single monument have been placed in the area of the Agorà and the Frontinus Street.

Area no. 2 - Under the Supervision of Annapaola Zaccaria Ruggiu

In the "House of the Ionic capitals" the stratigraphic excavation of the 1995 season has been focused on the northern-northwestern and western sides in order to complete the planimetry and to make the division of the rooms clear as well as their functions.

The research had also the objective to locate the late structures that have been established on the ruins of the VIIth century as well as to compare them to similar structures discovered over the last years.

The house that has been studied consists of three areas:

2a) on the western side of the peristyle, the excavation has brought to light a little courtyard (no. 55) with a decentralized basin and a re-employment pavement in opus sectile which is very damaged and fragmentary. The area, which is bordered on two sides with a little roofing-portico with a corner column on a high base, was already in very bad conditions because of huge removals of building materials after it collapsed. It probably occurred at about the beginning of the VIIth century.

2b) to the north of the peristyle is a big room (no. 151) that has not been completely brought to light and where, to its eastern side, is a little room that does not communicate with the house (no. 165); however the presence of a door on the eastern side enables us to attribute this room to the most eastern zone of the area, whose function was probably that of a dining-room.

This little room has plastered walls and a pavement with terra-cotta tiles, which is partially preserved.

The room 151 communicates with the peristyle through a large door and with the road 18; the pavement is made with a clay level which has been spread out on the natural rocks, like in other rooms.

A clay pipe, which is a branching of the aqueduc, goes through the room and passes under the thresholds towards the road and the peristyle, where it stops. As soon as the excavation is ended it will be possible to study the function of the room that is anyway connected with the peristyle, even if the structures are simple and rough.

Between the IXth and the XIth centuries the room was used to discharge combustion wastes.

2c) the excavation has been carried on in this northeastern area in order to determine the structure of the late building that has been constructed on the ruins of the house. It consists of three rooms (A 103 that has been already discovered last year; A 156, while the third room is located thanks only to the junctures of the two eastern and western walls) and is flanked, on its western side, by an open area. The elevation of this building makes partly use of the ruins of the precedent structure and is partly built with stone re-employment material and probably with wood and raw clay.

After having drawn and photographed these structures, later removed, it has been possible to clarify the planimetry of the underlying rooms and the link between A 115 and the back area, probably consisting of a courtyard built on the rock (A 176) and connected also with the kitchen (A 119). We have then ended the survey of the tiled pavement of the room 115-116 that shows traces of fires.

We have established the presence of a door that linked the room 115-116 with the road 19 that runs southward along the area. Its function was to allow a direct entrance to the room. It represents an other testimony of the public use of the area which is isolated and separated from the house on the western side.

On the tiled pavement we have found many fragments of plaster matrixes, probably for funerary masks.

In the room 26, that communicates with the opus sectile room, we have carried on the study of the mosaic floor, which began in 1993. We have therefore attested the continuity of the decorative motives and that of the panels frames, one of which is characterized by hexagons in the centre of which are figures of athletes and animals. The frames show a great variety of motives: continuous black and white stripes, triangles, rectangles, intersecting circles, guilloches with two ends of different colours.

We have then proceeded to the inventory of the finds. This work will be carried on during the next season.

Area no. 3 - Under the Supervision of Donatella Ronchetta

During the 1995 season we have again concentrated our attention on the monumental tomb of the northern necropolis, marked with no. 1 in the general planimetry (it has been already briefly described by Humann).

In the 1980s when the ancient road, already asphalted, started to be used by cars and buses, we carried out an excavation essay in order to protect the tomb. In 1986 we acquired important information: we found a building with an exceptional plan, divided in several rooms, on different levels, with symbolic, ritual and funerary functions. It consists of a rectangular room with a wide arched entrance orientated to the East, covered with a barrel vault and illuminated by four loopholes. We suppose that it was used for funerary rituals. Behind it, the funerary room with a barrel vault has an entrance from the north and consists of 4 funerary areas.

On the western side, towards the street, we have brought to light the marble staircase that leads to the upper floor with a pavement with slabs lying on the extrados of the underlying vault. Therefore, the building consists of two funerary rooms that represent the base of a structure in the form of an aedicula-temple.

In 1995 we have taken up again the scale-drawing of the structures (1:20) and we have proceeded to catalogue all the collapsed architectural elements around the building or found on the two sides of the present road (columns shafts, bases, capitals, trabeation's elements). These elements will allow the study for the restoration of the monument as well as the identification of the different phases of transformation and re-employment.

In order to check the hypotheses that have been advanced on the figurative and functional level during the drawing of the plan, and to confirm previously acquired chronological information, we have continued excavating one of the four funerary underground rooms.

The excavation has brought to light bones belonging to successive disturbed burials, many of which were burnt, as well as ceramic fragments of a wash-basin for domestic use, dating to the Vth-VIth centuries A.D.

The most interesting information from the architectural point of view relates to the existence, under the funerary rooms, of a foundation structure which lay at about 4 metres below the road.

We have then proceeded to a re-examine of the little southern necropolis which had already been studied in 1982.

Area no. 4 - Under the Supervision of Daria De Bernardi Ferrero

As for the theatre it has been possible to realize the project presented last year and consisting in the restoration of the steps and the seats of the *ima cavea*. It has been a very difficult work, contrary to our expectations. The seats, mostly damaged, sloping towards the orchestra, broken or missing, have been placed in their original position. Between the base and the bearing surface of many of them were big roots with 14 cm diameter, running along almost all the extent of the cuneus. We had therefore to overturn these steps-seats and pull up in the best possible way the roots in order to try to avoid their reproduction in the future. Some seats were scattered among the blocks that had been removed from the interior of the orchestra; they have been recovered and placed in their original position. Moreover we had to do many integrations, in particular in the two *cunei* adjacent to the fronts of the *parascenia*, which have been more hit by the collapse of the marble blocks of the stage-front podium, the *parascenia* and their travertine walls.

The architrave, broken in three pieces and nine little fragments, and the cornice, split in two pieces, belonging to the marble door from the *parascenia* to the stage, have been restored. As for the travertine slabs that used to cover the back corridor, we had to use the iron beams in the form of a double T because of the extreme friability of the stone and the impossibility of removing them because they were trapped in the walls of the *parascenia*.

The excavation of the latter has shown that for the arrangement of the *parascenia*'s decoration, backing walls have been built. They stretch for all their extent and they therefore show structured transformations in the passage from the most ancient stage to the Severian one.

Moreover, we have proceeded to clear up the backstage that was still covered with earth on the northern side. One of the arched entrance to the *parascenia* from the west, has in its interior a travertine door with stiles and architraves finely decorated and preceded by imposing stairs with ramps on three sides; next to this portal was an other one that was smaller and rougher. It was on a upper level and its entrance normally used part of the stairs of the near portal.

On the northern side of the stile is a long wall of good workmanship. We hope that we will find its destination next year.

Area no. 5 - Under the Supervision of Paul Raymond Arthur

The area no. 5 consists of 5 sectors:

5a) the excavation and the survey of an area dating from the middle Byzantine period, which started in 1994 near the Roman baths adjoining the southern stoà of the agorà, have come to an end.

5b) we have started the analysis of the area overlooking the Frontinus Street, going towards the west, which has been excavated in the 1970s by other colleagues. A building sequence from the Flavian period up to the middle Byzantine period has been brought to light.

5c) we have also started the excavation of a little building dating from the first Byzantine period, which has been constructed against the western tower of the northern Byzantine Gate. According to the first information available after the removal of the ruins of the Byzantine walls, this building has been abandoned, probably after an earthquake occurred at the beginning of the VIIth century.

5d) we carried on with the classification and the drawing of the Medieval findings discovered over the last years and kept in the Mission's stores.

5e) the excavation of the Medieval fortress, dating from between the XIIIth and the XIVth centuries, has been carried on. We have opened inside the walls an excavation site that has revealed the presence of two trapezoidal rooms, leaning against the walls. The presence of travertine did not allow us to reach the original levels. Moreover, the information necessary to carry out a general planimetry of the area have been gathered (A. De Bernardi).

I would like to thank, together with my collaborators, the inspector Miss Emel Örgen, all the officials of the General Direction and in particular the General Director, the Director, the assistants and the researchers of the Museum of Pamukkale with whom we have started a useful cooperation.

I would like to thank as well the FIAT s.p.a. and the Koç Foundation.

Fig.1: Latrina of the Flavion Period

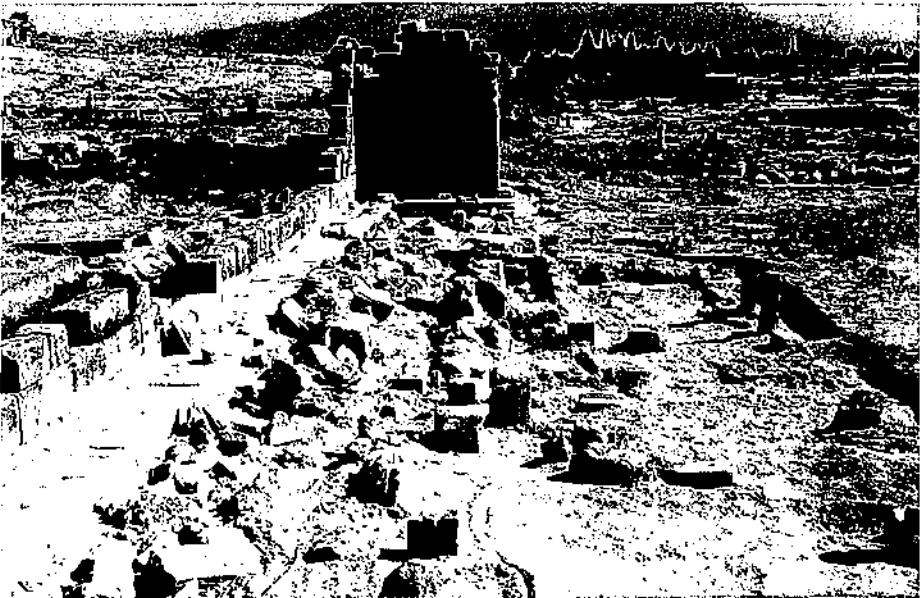

Fig.2: Tritons Nymphaeum

Fig. 3: Tritons Nymphaeum. Marble slabs with the amazonomachy

Fig. 4: Tritons Nymphaeum. Marble slabs with the figure of a young river

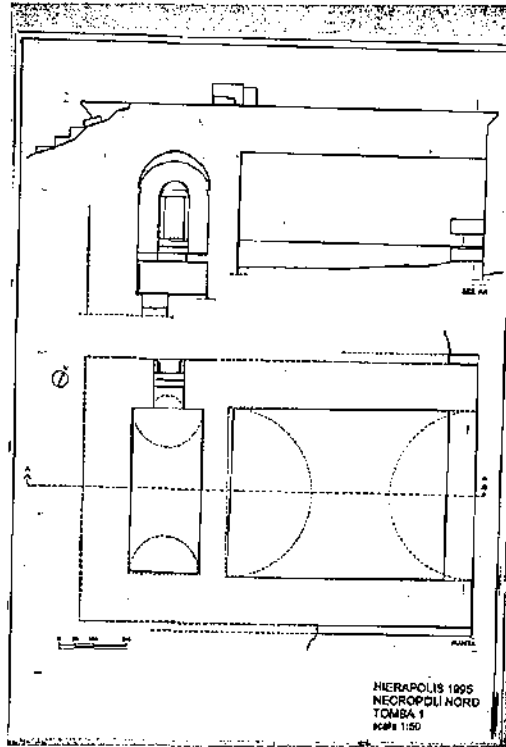

Fig.5: Northern Necropolis. Tomb N. 1 plan and section

Fig. 6: Northern Necropolis. Tomb N.1 The Room

Fig. 7: Northern Necropolis Tomb N.1 The Funerary Room

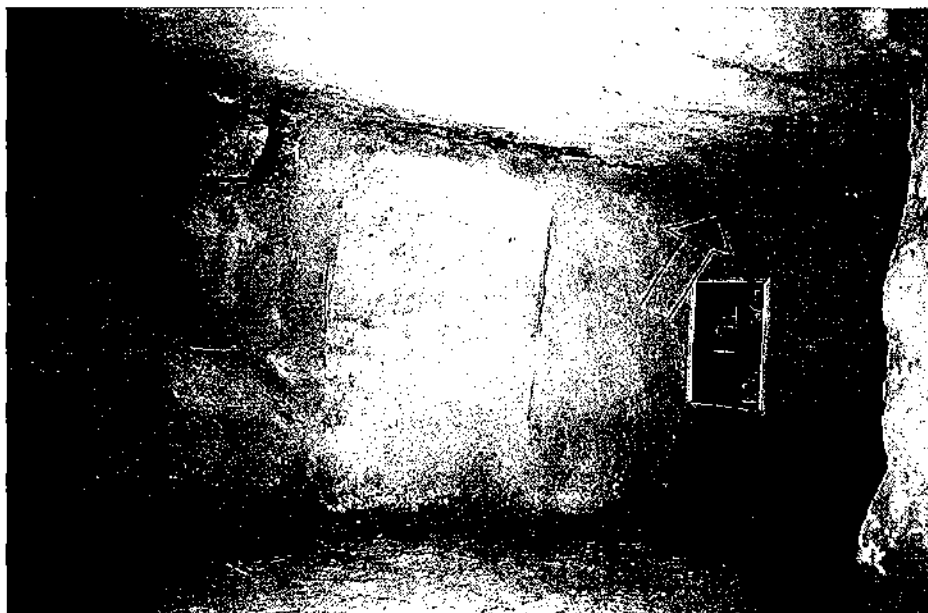

Fig. 8: Northern Necropolis. Tomb N. 1 The Underground Room

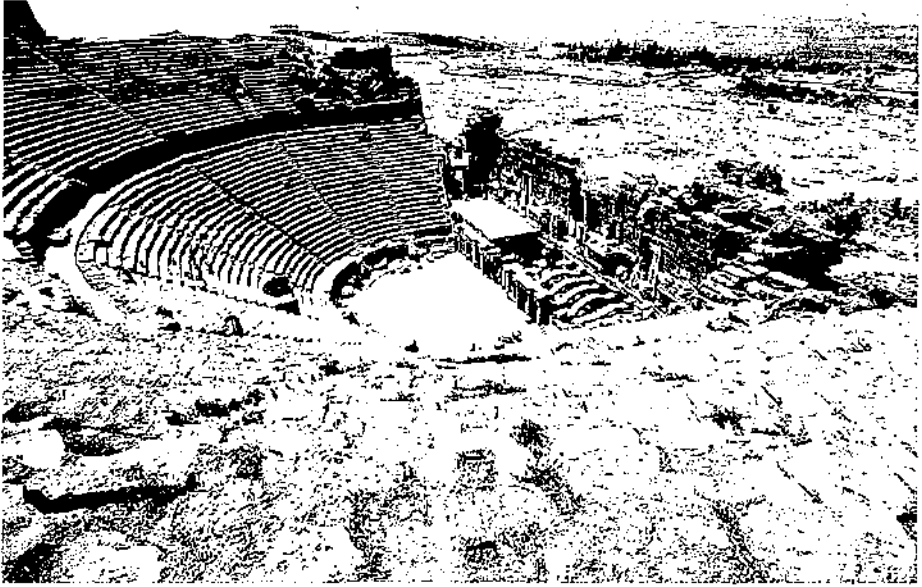

Fig. 9: Theatre. View of the southern part of the Cavea after restorations.

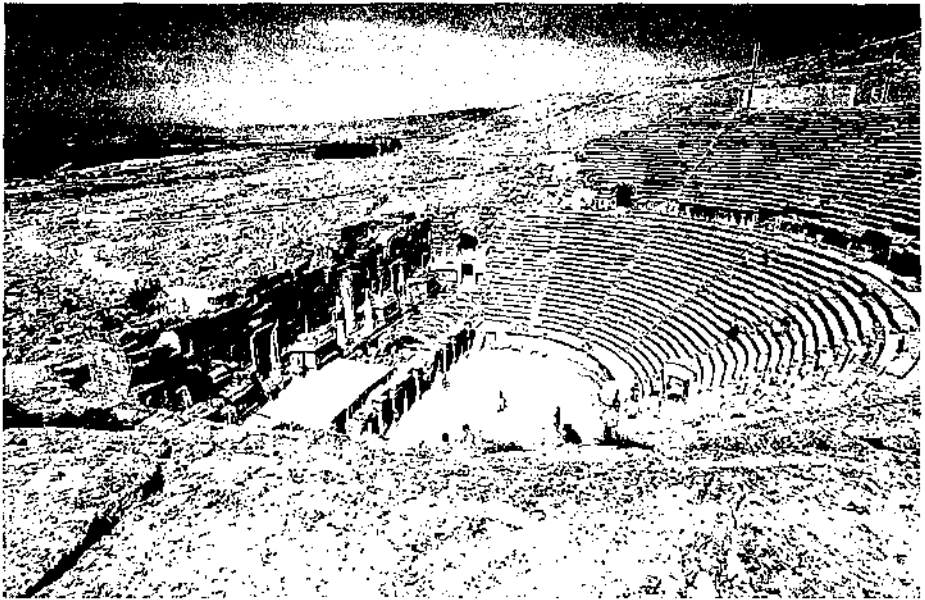

Fig. 10: Theatre. View of the northern part of the Cavea after restorations

Fig. 11: Theatre. Restored architrave and cornice of marble door from the parascenia

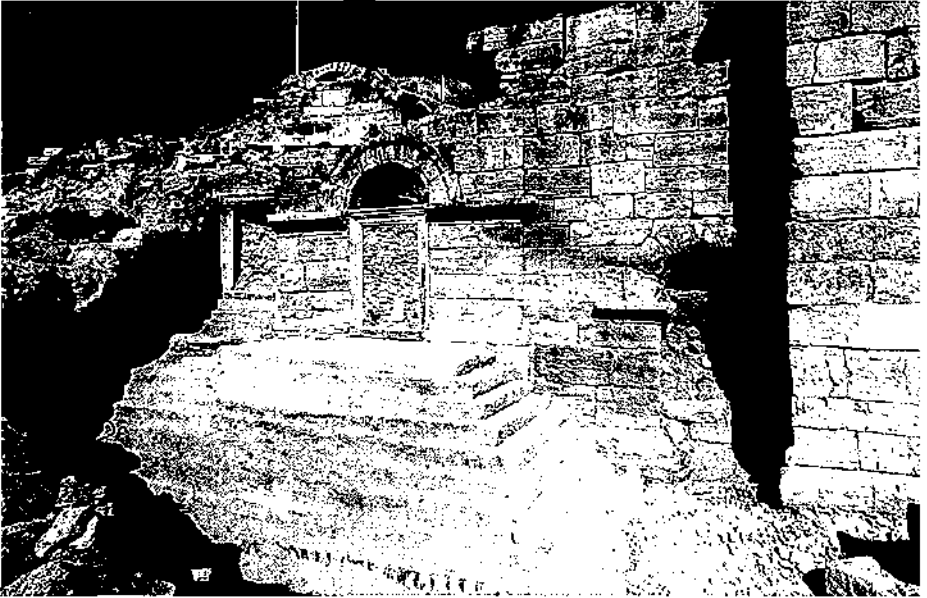

Fig.12: Theatre. Entrance to the parascenia doors and stairs

DIE AUSGRABUNGEN IN AIZANOI 1995

Klaus RHEIDT *

Die Ausgrabungskampagne des Jahres 1995 begann am 24. Juli und endete am 11. September.¹ Das Kulturministerium der Türkei wurde in diesem Jahr vertreten durch Frau Sabiha Pazarçı vom Museum Kütahya, die die Arbeiten in jeder Weise unterstützte.

Grabung zwischen der spätantiken Säulenstraße und dem Rundbau: Zur Klärung der zeitlichen und städtebaulichen Zusammenhänge zwischen der Säulenstraße² und dem südwestlich gelegenen Rundbau³ und zur Erforschung der Vorgängerbebauung wurden die Sondagen 24, 25 und 26 angelegt (Abb.1). Die Bebauung hinter der Südwesthalle (Sondage 24) gliedert sich in drei Abschnitte: die Halle selbst, die Ladenzone dahinter und den Bereich hinter der Ladenzone. Die Halle wird nach Südwesten von einer Spolienmauer abgeschlossen, die auf einem Fundament aus Bruchsteinen steht. Als Schwelle für die Tür zu der dahinterliegenden Kammer wurde ein umgedrehter, großer Türsturz aus einem kaiserzeitlichen Bau verwendet. Zur spätesten Nutzungsphase aus dem späten 5. oder frühen 6. Jh. gehört ein Pflasterfußboden aus quadratischen Ziegelplatten und Steinen auf einem Niveau von ca. 1007, 10 m ü.NN⁴. Die Fußböden und die damit zusammenhängende Niveauerhöhung müssen den Rest eines Durchgangs von der Säulenstraße zum Rundbau dar-

(*) Dr. Ing. Klaus RHEIDT, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69-71, D-14195 Berlin, ALMANYA

(1) An den Arbeiten waren folgende Mitarbeiter beteiligt: K. Rheidt (Grabungsleiter), U. Wulf-Rheidt, M. Wörle, F. Naumann-Steckner, N. Atik, G. Ateş, H. Kökten, S. Şener, B. Karlı, Chr. von Mosch, F. Kuster, Fi. Winiger, S. Keedy, K. Jes, K. Chr. Bruhn, N. Akseki, E. Baylan, E. Durmaz, Ö. Karadavut, D. Johannes, A. Aydın, A. Atila.

(2) Zur Ausgrabung der Säulenstraße s. K. Rheidt, AA 1995, 699 ff.-Ders., XVI. *Kazi Sonuçları Toplantısı* 1994, 57 ff.

(3) R. Naumann-F. Naumann, *Der Rundbau in Aezani*. 10. Beih. Ist Mitt (1973)

(4) Die Datierung der spätesten Bauphase ergibt sich aus einer Münze unter dem Pflaster (M95/14, 491-518 n. Chr.)

stellen, in dessen Umgebung das Niveau wahrscheinlich schon bis über das Sockelprofil angewachsen war. In der lockeren Auffüllung fanden sich in Sondage 25 zwei byzantinische Gräber aus großen undekorierten Dachziegeln, die zeigen, daß die Umgebung des Rundbaus in dieser Zeit als Friedhof verwendet wurde.

Die Spolienmauer mit dem als Schwelle verwendeten Türsturz gehört zur Bauzeit der Säulenstraße, da die Tür und der Hallenstylobat durch einen Kanal miteinander verbunden sind. Dieser Kanal, der knapp unter dem Hallenfußboden verläuft, mündet in den unter dem Plattenpflaster der Straße schräg verlaufenden großen Kanal (s. Abb.1), der durch die Untersuchungen der vergangenen Jahre in die frühe Kaiserzeit datiert werden konnte. Der Fußboden, der zu dieser Phase gehört, muß bei 1006,50 m ü.NN gelegen haben, da sich hier im Profil deutlich eine Benutzungsschicht abzeichnet. Das Niveau dieser Phase paßt gut zu dem des Rundbaus, der, wie in Sondage 25 und 26 festgestellt wurde, auf einer über einen halben Meter dicken Schicht aus Erde und kleinen Steinen über seinem eigentlichen Bruchsteinfundament "schwebt" (Abb.2). Offenbar wurde der ursprüngliche Rundbau einmal abgebrochen und auf höherem Niveau teilweise wiedererrichtet, seine Orthostaten dienten jetzt aber nicht mehr als Sockel für das Macellum, sondern bildeten die Begrenzung des Innenraumes eines Gebäudes, das vier Innenstützen hatte und vielleicht einen kleinen christlichen Kultbau darstellte (Abb.3).

Zu einer Zwischenphase gehören die beiden Schwellen in der tief gründende Südwest- und Nordostmauer in Sondage 24. Diese Phase, zu der auch die Anlage des Fußbodens bei 1006,50 m ü.NN gehört, ist gekennzeichnet durch eine Niveauerhöhung gegenüber dem ursprünglichen Fußboden um etwa einen halben Meter, die der Niveauerhöhung im Bereich des Rundbaus auffällig entspricht. Für die Datierung dieser Phase gibt es zwei Anhaltspunkte: zum einen muß der Rundbau zu Beginn des 4. Jhs. noch in seiner ursprünglichen Funktion als Marktbau bestanden haben, da das diokletianische Preisedikt auf den Sockelaußenseiten angebracht wurde⁵, zum anderen fand sich in Sondage 24 in den Auffüllschichten unter dem Niveau der Zwischenphase eine Münze (M95/58) aus der Zeit zwischen 351-361, die einen *terminus post quem* für die Zwischenphase und für den veränderten Neubau des Rundbaus im 3. Viertel des 4. Jhs. ergibt.

(5) Naumann a. O., 28 ff.

Die frühe Hauptphase im Bereich der Säulenstraße hängt mit der allgemeinen Niveauerhöhung in der frühen Kaiserzeit zusammen⁶. Zu den Mauern dieser Phase gehören kräftige Mörtelmauern, die bis auf die Reste der Vorgängerbebauung hinab gegründet sind und ein orthogonales System bilden (s. Abb.1). Die Münzen aus den Auffüllungsschichten zwischen den Mauern lassen auf eine Bauzeit im 3. Viertel des 1.Jhs.n.Chr. schließen. Auch das Fundament aus Bruchsteinen, das unter dem gesamten Rundbau durchgeschichtet ist, reicht durch die Auffüllschichten hinab bis in die Reste der Vorgängerbebauung hinein. Für die Frage, wann die Anlage des Rundbaus erfolgte, lassen sich lediglich die schlecht erhaltenen Münzen M95/35 und 36 heranziehen, die unter einer Schicht von Marmorabschlägen im Bereich der Oberkante des Rundbaufundamentes gefunden wurden und vermutlich ins 3. Jh. datiert werden können.

Unter den Auffüllschichten und Fundamentmauern wurden die Reste einer dichten Siedlungsbebauung aus späthellenistischer und früh-römischer Zeit freigelegt (Abb.1). Die Mauern dieser Vorgängerbebauung verlaufen schräg zu den orthogonalen Mauern aus dem 3. Viertel des 1.Jhs.n.Chr. Die Mauern und Fußböden dieser Bebauung, die nach den Funden als Werkstätten genutzt wurde, lassen sich in mindestens zwei Phasen untergliedern. Die frühe Phase, die noch in hellenistische Zeit datiert werden kann, muß einmal zerstört und danach erneuert und erweitert worden sein (Abb.4).

Fundbearbeitung/Bearbeitung älterer Grabungen: N. Atik bearbeitete, unterstützt von G. Ateş, N. Akseki und E. Baylan, die Keramik aus den Sondagen der Grabungskampagne 1994. Dabei konnten die Arbeiten am Formenkatalog für die am Ort produzierten Gattungen der feinen Ware beendet werden. Die Durchsicht der Keramik aus den frühen Schichten der Sondagen erbrachte vor allem einige vollständige Gefäßprofile, die gute Beispiele für die bisher kaum erforschte Gebrauchskeramik des Späthellenismus in Zentralanatolien darstellen. Die schon anhand des früher untersuchten Materials gemachte Beobachtung, daß die Keramik der frühen Kaiserzeit zum größten Teil in Aizanoi produziert wurde, ließ sich durch zahlreiche neue Funde, Fehlbrände und Glasurschlacken bestätigen⁷.

K. Jes setzte die im vergangenen Jahr begonnene Dokumentation der Bauornamentik am Bühnenhaus des Theater-Stadion-Komplexes fort.

(6) Vgl. K. Rheidt, AA 1993, 490 f.; AA 1995, 710 ff.

(7) Vgl. N. Atik, AA 1995, 729 ff.

Dabei konnten weitere Argumente für die Rekonstruktion der *scenae frons* und die Scheidung verschiedener Bauphasen gewonnen werden. Die Tabernakelarchitektur des Bühnenfront-Untergeschosses, dem auf der Stadionseite ein dorisches Sockel- und ein von Blendbögen gegliedertes Mittelgeschoß entsprechen, wurde nach Ausweis ihrer Ornamentik schon in hadrianischer Zeit entworfen und in großen Teilen auch ausgeführt. Am Ende des 2.Jhs. müssen dann umfangreiche Umbaumaßnahmen erfolgt sein, die offenbar auch eine ursprünglich nicht vorgesehene Austockung des Bühnengebäudes betrafen.

Chr.v.Mosch reinigte und bearbeitete die Fundmünzen der diesjährigen Kampagne. Die in den letzten Jahren anhand der Fundmünzen erarbeitete Chronologie der verschiedenen Besiedlungsphasen im Bereich der Säulenstraße konnte durch die Neufunde im wesentlichen bestätigt werden. Unter den Fundmünzen aus den Sondagen 24 und 25 befanden sich wieder einige, die in die Arbeit über die Stadtprägungen von Aizanoi aufgenommen werden sollen.

F.Naumann-Steckner und C.Steckner begannen mit der Überarbeitung der Aufzeichnungen und Pläne der Grabungen R.Naumanns beim Thermengymnasion und bei der Thermenanlage im Nordostteil der Stadt Aizanoi für eine geplante Publikation. Im Rahmen der Begehungen in der Umgebung von Çavdarhisar unternahm M.Wörrle zusammen mit G.Ateş Fahrten zu den Dörfern der nordwestlichen Aizanitis, um festzustellen, was dort an schon bekannten antiken Bauteilen und Inschriften noch vorhanden oder bei Umbaumaßnahmen neu zum Vorschein gekommen ist.

Restaurierungsarbeiten: Auch 1995 gehörte die Restaurierung der Säulenstraße wieder zu den zeitlich und finanziell aufwendigsten Arbeiten der Kampagne. Die Architekturteile der Nordosthalle wurden, soweit sie nicht für die Anastylose Verwendung fanden, auf die Rückwand der Halle aufgelegt, die zu diesem Zweck stabilisiert und auf ein einheitliches Niveau gebracht wurde. Die 1994 begonnene Herstellung des fehlenden unteren Säulenschaftes und der kurzen oberen Trommel aus Originalmarmor für die vierte Säule innerhalb der Anastylose eines Teilbereiches der Nordosthalle wurde abgeschlossen. Von der Bruchfläche des erhaltenen Originalfragmentes der Säule wurde ein Negativ- und davon wiederum ein Positivgipsabguß hergestellt, nach dem die Bruchfläche an das neue Unterteil der Säule angearbeitet werden konnte. Anschließend wurden das Originalfragment auf das so vorbereitete neue Unterteil aufgesetzt, die Bruchanpassung nochmals geringfügig überarbeitet, die Teile mit Edelstahldübeln verbunden und mit Epoxidharz verklebt.

Zum Abschluß erfolgte die Glättung der Oberfläche des neuen Unterteils der Säule (Abb.5) sowie die Schließung der Brüche mit Primalmörtel. Danach konnte das letzte vorhandene Kapitell der Nordosthalle aufgelegt werden. Die Gebälkteile, die auf die Säulen verlegt werden sollten, wurden innerhalb der Straße nebeneinander aufgestellt und Klammerlöcher für neue Edelstahlklammern eingearbeitet. Nach dem Eintreffen des Krans konnten zunächst die drei Architrave auf die Kapitelle aufgelegt werden. Der neue Mittelarchitrav wurde mit zwei Edlestahlgewindestäben durch die Kapitelle hindurch mit den Säulenschäften verbunden, ebenso erhielten die beiden Originalarchitrave an den Außenseiten je eine Verdübelung mit den Säulenschäften darunter. Die Edelstahlklammern zur Verbindung der Architrave wurden in die vorbereiteten Klammerlöcher eingelegt und in antiker Technik mit Blei vergossen. Anschließend wurden die beiden Friesblöcke in ein Mörtelbett auf der Architravoberseite verlegt und verklammert und als letztes der Konsolgießblock aufgelegt (Abb.6-8).

Die Architekturteile der Südwesthalle wurden auf einem neu hergestellten Bruchstein/Mörtelfundament verlegt. Die Teile, die nicht für die Architekturproben bzw. für die Anastylose verwendet werden konnten, wurden teilweise auf der Stützmauer, die das Gelände nach Südosten abschließt, gelagert, teilweise wurden sie für die Herrichtung einer kleinen Sitzecke nordwestlich der Säulenstraße, am Fluß verwendet, die den Besuchern der hergerichteten Grabung eine Verweilmöglichkeit bieten soll. Das Straßenpflaster ist durch den Sturz der schweren Gebälkstücke teilweise erheblich beschädigt worden; einzelne der Marmorplatten wurden völlig zersplittert aufgefunden und mussten in mühsamer Kleinarbeit restauriert werden.

Die Restaurierungsarbeiten an dem 1980 von R.Naumann freigelegten Mosaik in der Thermenanlage im Nordosten des Ortes⁸, die im Jahre 1994 begonnen worden waren, konnten 1995 erfolgreich abgeschlossen werden⁹. Das Mosaik wurde an einer Stelle, an der die Mosaikoberfläche stark deformiert und eingesunken war, gehoben und neu verlegt (Abb.9). Einige Hohlstellen im Mosaik wurden zusätzlich, wie im vergangenen Jahr, durch Injizieren einer 10 % igen Primallösung gefestigt und einem primalgebundenen Kalkmörtel ausgefüllt und angepresst. Nach der Restaurierung wurde das gesamte Mosaik mit einem nicht-ionischen Reinigungsmittel gründlich gereinigt.

(8) Zum Mosaik s. F. Naumann, AA 1984, 475 ff.

(9) Die Arbeiten wurden von der Başkent Meslek Yüksekokulu der Ankara Universität durchgeführt und standen unter der Leitung von Frau Dr. II. Kökten, die von S. Şener und B. Karlı unterstützt wurde.

Im Rahmen eines Berufspraktikums an der Restaurierungsabteilung der Başkent Meslek Yüksek Okulu der Ankara Universität führten E.Durmaz und Ö.Karadavut Restaurierungsarbeiten an der Keramik der Grabungskampagnen 1993 und 1994 durch. Dabei wurden ein Krug, ein Krüglein, ein Zweihenkelbecker, zwei Schalen, ein Schälchen, ein Napf und eine grobe hellenistische Amphore zusammengesetzt, die fehlenden Teile mit Gips ergänzt, mit einem jeweils helleren Farbton koloriert und die Gefäße mit einer Schutzschicht aus stark verdünntem Paraloid B 72 überzogen.

Sonstiges: Der im vergangenen Jahr gestohlene große Doppeltürgrabstein, der gegenüber des Dorffriedhofs am Weg nach Demiroluk bei Straßenbauarbeiten freigelegt worden war und bei einem Sammler in Istanbul wiedergefunden wurde, ist zurückgebracht worden und lagert nun innerhalb der Freilichtausstellung hinter dem Tempel. Ebenso ist ein weiterer, 1993 aus der Freilichtausstellung gestohlener Türgrabstein, der ebenfalls in Istanbul wiedergefunden wurde, zurückgebracht worden und lagert nun im Hof des Grabungshauses. Gemeinsam mit der Antikenbehörde und dem örtlichen Museum setzte die Aizanoi-Grabung ihre Bemühungen um ein geeignetes Konzept für die sichere Lagerung der gefährdeten Grabsteine, Altäre, Architekturteile und Inschriften weiter fort.

Publikationen: Berichte von K.Rheidt, M.Wörrle, Chr.v.Mosch und N.Atik über die Ergebnisse der Kampagnen 1992 und 1993 erschienen im Archäologischen Anzeiger 1995. Die neugefundenen Inschriften von Aizanoi wurden von M.Wörrle zusätzlich im Chiron, Bd.25, 1995, publiziert. N.Atik verfasste einen Bericht über die umfangreiche Keramikproduktion von Aizanoi zur Publikation in der Zeitschrift Arkeoloji ve Sanat.

AİZANOİ 1995 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

*Klaus RHEIDT**

1995 yılı Aizanoi kazı ve onarım çalışmaları 24 Temmuz'da başlayıp 11 Eylül'de sona ermiştir. Çalışmalara katılanlar şöyledir: K.Rheidt (Kazı Başkanı), U.Wulf-Rheidt, M.Wörrle, F.Naumann-Steckner, C.Steckner, N.Atık, G.Ateş, H.Kökten, S.Şener, B.Karlı, Chr. von Mosch, F.Kuster, F.Winiger, S.Keedy, K.Jes, K. Chr. Bruhn, N.Akseki, E.Baylan, E.Durmaz, Ö.Karadavut, D.Johannes, A.Aydın, A.Atila. Kazı ve onarım çalışmalarını her aşamada destekleyen Sayın Sabiha Pazarcı, bu yıl, T.C.Kültür Bakanlığı'nı temsilen Kütahya Müzesi'nden kazımıza katılmıştır.

Geç Antik Dönem Sütunlu Caddesi ve Borsa Binası arasındaki Kazı: 24,25 ve 26 nolu sondajlar, şehrin güneybatısında bulunan "Borsa Binası" ile Sütunlu Caddenin farklı yapı evreleri arasındaki, mekan ve tarihsel ilişkiyi açıklayabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). Güneybatı galeri arkasındaki yapılaşma üç bölüme ayrılır: Galerinin bulunduğu alan, dükkanların yer aldığı alan ve dükkanların arkasındaki alan (Sondaj 24). Galeri güneybatıya doğru devşirme malzemeden inşa edilmiş bir duvarla kapatılmıştır. Bu duvar moloz taşlardan inşa edilmiş bir temel üstünde durmaktadır. İmparatorluk dönemine ait bir yapıdan devşirilen büyük kapı lentosu, arka bölümde yer alan mekanın kapı eşik taşı olarak kullanılmıştır. Yaklaşık 1007.10 m kotundaki, kare şeklinde tuğla ve taşlardan oluşan zemin kaplaması en son kullanım dönemine aittir. Kaplama altında bulunmuş olan bir sikke (M 95/14, M.S.491-518) bu en son yapı evresinin tarihini vermektedir. 'Borsa Binası'nın' çevresindeki kotun sokel profilinin üstüne kadar yükseltilmiş olması, Sütunlu Cadde'den 'Borsa Binasına' bir geçişin varlığını ortaya koymaktadır. 25 No'lu sondaj içindeki yumuşak dolgu içinde, bezemesiz büyük çatı kiremitlerinden inşa edilmiş iki Bizans mezarı bulundu. Bu da göstermektedir ki, 'Borsa Binası'nın çevresi Bizans Dönemi'nde mezarlık olarak kullanılmıştır.

(*) Dr. Ing. Klaus RHEIDT, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69-71, D-14195 Berlin, ALMANYA

Devşirme duvar ile birlikte lentodan eşik taşına dönüştürülmüş olan yapı elemanı Sütunlu Cadde ile aynı zamanda inşa edilmiştir, çünkü kapı ve galerinin stylobatı bir kanalla birbirine bağlanmıştır. Galeri zemininin az bir miktar altında bulunan bu kanal, geçen yıllardaki araştırmalar sonucunda Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenebilen ve caddenin kaplamaları altında eğri olarak uzanan büyük kanalla birleşmektedir (Resim: 1). Profilde kullanım katmanı açıkça işaretli olduğundan, bu evreye ait olan zemin 1006,50 m yüksekliğinde olması gerekmektedir. Bu evrenin kotu, 25 ve 26 No'lu sondajların ortaya çıkardığı orijinal temel üzerindeki yarım metre kalınlığında olan, bir kat moloz ve toprak üzerinde duran 'Borsa Binası'nın kotuna da uymaktadır (Resim: 2). Özgün 'Borsa Binası' bir kez parçalarına ayrılarak sökülmüş ve kotu yükseltilerek tekrar inşa edilmiştir; ancak bu kez yapının orthostatları, İmparatorluk Dönemi'ne ait Macellum'un sokeli olarak değil, iç kısımda dört tane taşıyıcısı olan, olasılıkla küçük bir Hıristiyan kült yapısının iç kısmını sınırlamakta kullanılmıştır (Resim: 3).

Sondaj 24'deki güneybatı ve kuzeydoğu duvarlarının içine derinlemesine yerleştirilerek inşa edilmiş olan iki eşik taşı, bir ara evreye aittir. 1006,50 m kotundaki tabanın kalıntısının da ait olduğu bu evre, özgün tabanın karşısındaki yaklaşık yarım metrelik kot yükselmesi ile belirlenmiştir; ilgi çekici olan bu kot yükselmesinin 'Borsa Binası' çevresindeki kot yükselmesine de uygunluk göstermesidir. Bu evre iki noktaya dayanılarak tarihlenmektedir: Birincisi 'Borsa Binası' 4.yüzyıl başında halen özgün fonksiyonuna uygun olarak bir pazar yapısı olarak kullanılıyor olmalıydı, çünkü sokelin dış yüzeylerinin üstünde İmparator Diokletian'ın M.S.301 yılında yaptığı ücret tespitlerinin bir kopyası görülmektedir; bir diğer nokta ise 24 No'lu sondaj da, dolgu tabakasının içinde, ara evre kotunun altında 351-361 arasına tarihli bir sikke (M95/58) bulunmuştur. Bu sikke, ara evre ve 4.yüzyılın 3. çeyreği içinde 'Borsa Binası'nda yapılan değişiklikler için bir terminus post quem göstermektedir.

Sütunlu Cadde bölgesindeki erken esas evre ile Erken İmparatorluk Dönemi'ndeki kot yükselmesi birbiri ile bağıntılıdır. Ortogonal sistemde inşa edilmiş, derinlemesine yerleşmiş kireç harçlı duvarlar bu döneme aittir. Duvarlar arasındaki dolgu tabakası içinde bulunmuş olan sikkeler M.S.1.yüzyılın üçüncü çeyreği içindeki bir yapı dönemini ortaya çıkarmaktadır (Resim: 1). Moloztaş tekniğinde yapılmış 'Borsa Binası'nın temelde, dolgu tabakalarının altındaki erken yapılaşmalara ait kalıntılara kadar ulaşmaktadır. Sadece kötü durumda ele geçmiş olan sikkeler M 95/35 ve 36 yardımıyla 'Borsa Binası'nın inşasının başlama

tarihi belirlenebilmektedir. Bu sikkeler, 'Borsa Binası' temellerinin üst yüzeyi yakınında bulunan bir mermer atölyesinin kırıklarından oluşan tabakanın altında bulunmuş olup, tahminen 3. yüzyıla tarihlenebilmektedirler.

Dolgu tabakasının ve temel duvarlarının altında, Geç Helenistik ve Erken Roma Dönemi'ne ait yoğun bir yerleşmenin de kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 1). Bu önyapılaşmalara ait duvarlar M.S.1.yüzyılın 3.çeyreğine tarihlenen ortogonal duvarların içinden eğrisel olarak geçmektedir ve buluntulara göre bir atölye olarak kullanılmış olan bu yapılaşmanın zemininin iki evreye ayrıldığı tespit edilmiştir. Helenistik Dönem'e tarihlenebilen en erken evre olasılıkla bir kez tahrip edilmiş, daha sonra yenilenerek genişletilmiş olmalıdır (Resim: 4).

Buluntuların değerlendirilmesi ve eski kazılarda ele geçen buluntularla ilgili çalışmalar: 1994 yılındaki kazı sırasında yapılan sondajlarda ele geçen keramik malzeme üstünde N.Atik çalışmış, kendisine G.Ateş, N.Akseki ve E.Baylan yardımcı olmuşlardır. Bunun yanı sıra ince keramiğin yerli üretim cinslerini ortaya koymak için yapılan form kataloğu tamamlanmıştır. Sondajların eski tabakalarından elde edilen keramikler üstündeki çalışmalar sonucunda, bugüne kadar çok az araştırılmış olan Orta Anadolu'daki Geç Helenistik Dönem'e ait kullanım keramiğinin bir kaç iyi örneğinin tüm profili ortaya çıkartılmıştır. Daha önce ele geçen malzemeler incelendiğinde, Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait keramik malzemenin büyük bir bölümünün Aizanoi'de üretilmiş olduğu gözlenmişti. Bu yıl ele geçen çok sayıda buluntu, hatalı üretim artığı ve sır cürufu yardımıyla bir görüş ispatlanabilmiştir.

K.Jes, geçen yıllarda başlatılmış olan tiyatro-stadion kompleksinin sahne binasındaki mimari süslemeleri belgeleme çalışmasına devam etmiştir. Bunun yanı sıra, scaene frons restitüsyonu ve farklı yapı evreleri hakkında yeni tartışmalar ortaya konulabilmiştir. Sahne binasının alt kısmının niş mimarisi, stadion tarafındaki Dorik sokel ile arkası kapalı kemerlerden oluşan orta kata karşılık gelmektedir ve mimari süslemesine göre Hadrian dönemine tarihlenmektedir; yapının büyük bir bölümünde bu dönemde inşa edilmiştir. Üst katlarda, 2.yüzyıl sonlarında, önceden planlanmamış olan kapsamlı değişiklikler gerçekleştirilmiş olduğu düşünülmektedir.

Chr.v.Mosch bu yılki kazıda bulunan sikkeleri temizlemiş ve üstünde çalışmıştır. Sütunlu Cadde bölgesindeki farklı yapılaşma evrelerinin, geçen yıllarda bulunan sikkelere dayanılarak yapılan kronolojisi, bu yıl elde edilen yeni buluntular yardımıyla büyük ölçüde kanıtlanabilmiştir.

24 ve 25 No'lu sondajlarda bulunan sikkelerden bazıları Aizanoi şehir darplarını konu alan çalışmanın içine girebilecek niteliktedir.

F. Naumann-Steckner ve C. Steckner planlanmış bir yayın çalışması için Aizanoi şehrinin güneydoğu bölümünde yer alan hamam kalıntısı ve hamam-gymnasion'unda R. Naumann tarafından gerçekleştirilmiş kazılara ait planlar ve çizimler üstünde çalışmaya başlamışlardır. Çavdarhisar çevresindeki araştırmalar çerçevesinde, M. Wörrle ve G. Ateş, kuzeybatı Aizanitis'deki köylere geziler yapmışlardır. Bu geziler, gezilen yerlerdeki çoktandır bilinen yapı elemanlarının ve yazıtların halen mevcut olup olmadığını ya da inşaatlar sırasında yenilerinin ortaya çıkarılıp çıkarılmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Restorasyon Çalışmaları: Sütunlu Cadde: 1995 yılında da, koruma çalışmalarına verilen önemden dolayı, Sütunlu Cadde'nin restorasyonu yine Aizanoi kazısının en çok zaman ve finansman ayrılan çalışması olmuştur. Kuzeydoğu galerisinin, anastylosis için kullanıma olanağı bulunmayan mimari elemanları, amaca uygun olarak stabilize edilmiş ve homojen bir yüksekliğe getirilmiş olan galerinin arka duvarının üstüne yerleştirilmiştir. 1994 yılında başlanıp, kuzeydoğu galerinin kısmi anastylosis'i içinde yer alan dördüncü sütunun eksik alt gövde parçasının ve kısa üst tamburunun orijinal mermerden tümleme işlemi tamamlanmıştır; Sütunun ele geçen orijinal parçasının kırık yüzeyinin yeni alt parçaya uygunluğunun sağlanması için, içten basamaklı bir şekilde işlendikten sonra, bir negatif, bundan da tekrar bir pozitif kalıp elde edilerek buna göre sütunun yeni alt parçası işlenmiştir. Kırık yüzeylerin birbirine uygunluğu için oturtma işleminden sonra, parçalar üstünde küçük düzeltmeler yapılmıştır. Parçalar birbirine asil çelik çubuklarla bağlanıp, araldit ile yapıştırılmıştır. Tümleme işleminin sonunda orijinal fragmanın ve sütunun yeni alt parçasının üst yüzeyinin perdahı (Resim: 5) ve kırıkları bir harçla tamamen kapatılmıştır. Sütun tümlendikten sonra, mevcut sütun başlığı yerine oturtulmuştur.

Arşitrav ve friz blokları caddenin iç kısmında biraraya getirilerek yeni asil çelik kenetler için gerekli olan delikler taşlar üstünde işlenmiştir. Vincin gelmesinden sonra, öncelikle arşitravlar sütun başlıklarının üstüne yerleştirilmiştir. Yeni ara arşitravin sütun gövdelerinin üstündeki sütun başlıkları ile bağlantısı iki asil çelik çubuk yardımıyla sağlanmıştır. Aynı şekilde iki orijinal arşitravin her birinin dış yan kenarları sütun gövdeleriyle bağlanmıştır. Asil çelik kenetler arşitravların bağlantısı için önceden hazırlanmış kenet deliklerine yerleştirilmiş ve kurşun dökülerek bağlanmıştır. Sonunda her iki friz bloğu arşitrav üstündeki harcın içine oturtularak, kenet ile bağlanmış ve konsolgeison bloğu üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 6-8).

Güneybatı galerinin mimari parçalarının yerleştirilmesi amacıyla da, harç ve moloz taştan yeni bir temel inşa edildi. Anastylosis için kullanılmayacak olan bu parçalar arazinin güneydoğusuna doğru uzanan istinat duvarı üstüne yerleştirildi. Bu istinat duvarının üstünde kazıya gelen ziyaretçilere dinlenme olanağı sağlayan, Sütunlu Caddenin kuzeybatısında, nehir kenarında küçük oturma bir köşesi inşa edildi. Cadde kaplaması, üstüne düşmüş olan ağır saçaklık parçaları nedeniyle kısmen hasar görmüştü. Mermer kaplama levhalarından bir kaç tanesi tamamen parçalanmış olarak bulundu ve restore edildi.

1980 yılında R.Naumann tarafından ortaya çıkartılan, şehrin kuzeydoğusundaki hamam kalıntıları içindeki mozaığın restorasyonu 1994 yılında başlatılmış, 1995 yılında tamamlanmıştır. Restorasyon çalışmaları H.Kökten yönetiminde gerçekleştirilmiş, kendisine S.Şener ve B.Karlı yardımcı olmuşlardır. Mozaığın deforme olmuş ve çökmüş bölümünde, mozaik yüzeyi kaldırılarak tabanı onarılmış ve mozaik yeniden yerine yerleştirilmiştir (Resim: 9). Geçen yıl olduğu gibi mozaik içindeki boşluklar primal çözelti enjektörle doldürülerek sıkıştırılmış, primal bağlayıcı kireçtozu ile doldürülerek prese edilmiştir. Restorasyon işleminden sonra mozaığın tüm yüzeyi non-ionic deterjanla temizlenmiştir.

Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu Restorasyon Bölümü'nden E.Duramaz ve Ö.Karadavut, mesleki staj çerçevesi içinde 1993 ve 1994 yıllarında bulunmuş olan keramiklerin restorasyon çalışmalarını gerçekleştirdiler. Bir testi, bir küp, bir iki kulplu kupa, iki kase, bir küçük kase, bir çanak ve bir kaba Helenistik amphora birleştirilerek eksik parçalar alçı yardımıyla tümlendi ve açık bir renk tonu ile renklendirildi. Kapların yüzü, koruyucu bir bağlayıcı olan inceltilmiş Paraloid B 72 ile kaplandı.

Diğer Çalışmalar: Yol yapım çalışmaları sırasında köy mezarlığının karşısındaki Demirogluk yolunda ortaya çıkartılan ve geçen yıllarda çalınarak İstanbul'daki bir koleksiyoncuda olduğu saptanan iki kapılı mezartaşı, Kütahya Müzesi'nin girişimleriyle koleksiyoncu tarafından geri getirilerek tapınağın arkasındaki açık hava sergisine yerleştirildi. Aynı şekilde bir diğer örnek ise 1993 yılında tel örgü ile çevrilmiş açık hava sergisinin içinden çalınarak, İstanbul'da ele geçen tek kapılı mezartaşıdır. Bu mezartaşı da geri getirilmiş, ancak bu sefer müze tarafından kazı evinin avlusuna yerleştirilmiştir. Aizanoi kazı başkanlığı tarafından, Kütahya Müzesi, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile birlikte, tehlikeye maruz çok sayıda mimari eleman, mezartaşı ve yazıtın güvenli bir yerde saklanması için en uygun çözümün bulunması konusundaki çabalarımız sürmektedir.

Yayınlar: 1992 ve 1993 Aizanoi kazı ve onarım çalışmalarını içeren çeşitli konular üzerindeki, K.Rheidt, M.Wörrle, Ch.v.Mosch, ve N.Atik tarafından hazırlanmış olan raporlar "Archäologischer Anzeiger 1995"te yayınlanmıştır. Ayrıca, M. Wörrle'nin, Aizanoi'de yeni bulunan yazıtlarla ilgili makalesi, "Chiron" Dergisi'nin 25. sayısında (1995) yayınlanmıştır. N.Atik tarafından, Aizanoi'de ele geçen çanak çömlek buluntuları ile ilgili bir makale "Arkeoloji ve Sanat" Dergisi'nde yayınlamak üzere hazırlanmıştır.

Abb. 2: Aizanoi 1995, Rundbau über ursprünglichem Bruchsteinfundament
Resim 2: Aizanoi 1995, 'Borsa Binası' ile moloz taş temel arasındaki ilişkiler

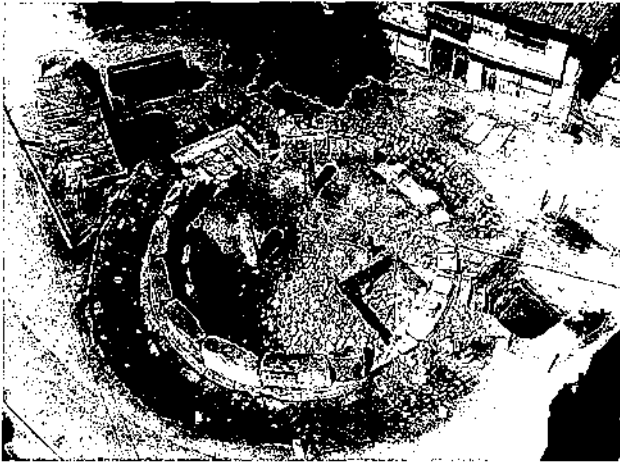

Abb. 3: Aizanoi 1995, Rundbau und Sondagen 25-26 während der Ausgrabung
Resim 3: Aizanoi 1995, kazı sırasında 'Borsa Binası' ve 25-26 no'lu sondajlar 25-26

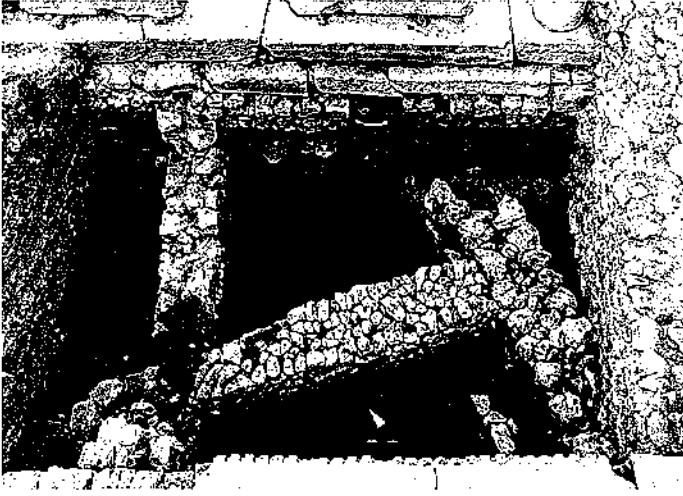

Abb.4: Aizanoi 1995, Späthellenistisch-frühromische Bebauung in Sondage 24

Resim 4: Aizanoi 1995, sondaj 24'te ki Geç Hellenistik ve Erken Roma yerleşme kalıntıları

Abb. 5: Aizanoi 1995, Restaurierungsarbeiten an der Säulenstraße

Resim5: Aizanoi 1995, Sütunlu Caddé'nin restorasyon çalışmaları

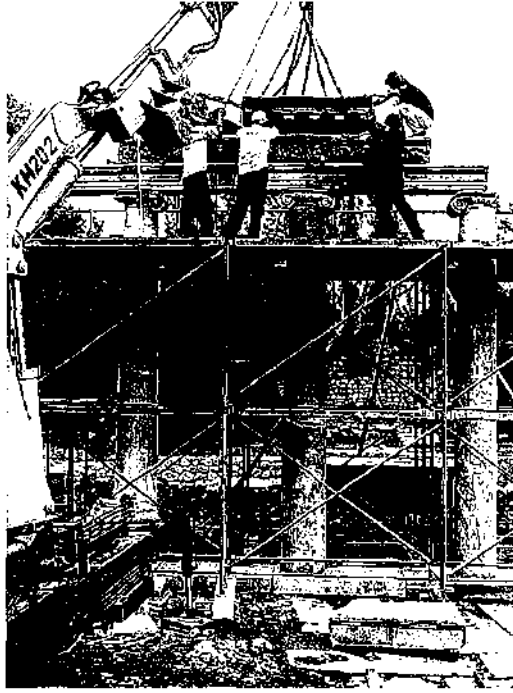

Abb. 6: Aizanoi 1995, Restaurierungsarbeiten an der Säulenstraße
Resim 6: Aizanoi 1995, Sütunlu Caddenin restorasyon çalışmaları

Abb. 7: Aizanoi 1995, Säulenstraße nach abschluss der Restraurierung
Resim7: Aizanoi 1995, Sütunlu Cadde restorasyon çalışmalarından sonra

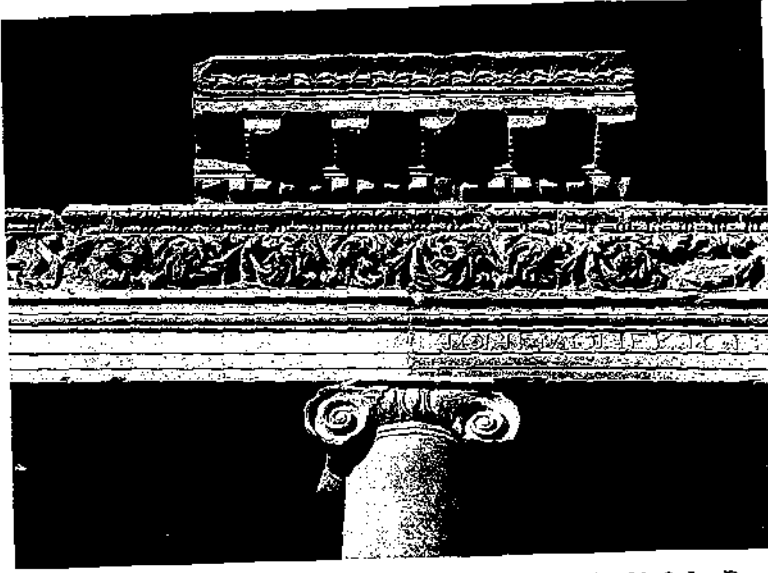

Abb.8: Aizanoi 1995, Gebälk der Säulenstraße nach Abschluß der Restaurierung

Resim 4: Aizanoi 1995, Sütünlü Cadde'nin saçaklığı, restorasyon çalışmalarından sonra

Abb. 9: Aizanoi 1995, Nordosttherme, Restaurierung des Mosaiks durch Fachleute der Restaurierungsschule der Ankara Universität

Resim 9: Aizanoi 1995, 'Mozaitkli Hamam', Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksek Okulu uzmanlarının mozaik restorasyon çalışmaları

SAGALASSOS 1995

Marc WAEKENS*
P.M.VERMEERSCH

1. THE SURVEY AROUND SAGALASSOS 1995

From the 5th until the 17th of June, members of the Sagalassos team, composed of Prof. M.Waelkens (director, archaeologist), Prof.E.Paulissen (geomorphologist), H.Vanhaverbeke (archaeologist) and B.De Cupere (archaeozoologist), continued for the third year an intensive survey of the district around Sagalassos. This was done in close collaboration with Yaşar Anılır from the Istanbul Archaeological Museum, who was the temsilci of the Turkish Ministry of Culture. The whole survey was also carried out in collaboration with the Burdur Museum, represented by Mrs. İlhami Öztürk, archaeologist who accompanied us every day.

In 1995 the survey was carried out in the geographical area represented by the Turkish topographical maps M 24 c 2; M 24 c 3; M 24 c 4 and M 25 d 3. During our survey a total of 45 *new sites* have been discovered and documented.They include:

1) 10 *Prehistoric sites*: Hisarköy (Karain; Aykitça); Yumrutaş (Yukarı Yumrutaş : Kesmeli Düz Mevkii; Yukarı Yumrutaş : Tekke Çalı); Dereköy; Çeltikçi (Kocaparanın Hüyük; Eğlence); Güvenli Köyü (Ulalan; Sivri Tepesi); Kuzköy (Hüyük); Bağsaray (Karamanseki/Zeve); Beşkavak (Yüksek Yurt). Most of these sites are located on lower hill slopes in the immediate vicinity of good farming or grazing lands. They

(*) Prof. Dr. Marc WAEKENS, L.Baert-Hofman Professor of Eastern Mediterranean Archaeology, Dept. of Archaeology, Catholic University of Leuven, Blijde Inkomststraat 21, 3000 Leuven, BELÇİKA
Pierre M. VERMEERSCH, Laboratorium voor Prehistorie, Redingenstraat 16, 3000 Leuven, BELÇİKA

confirm the important role which the territory of classical Sagalassos, containing among others the site of Hacilar, must have played in the introduction of agriculture and the domestication of animals in prehistoric Anatolia.

2) 2 *Hellenistic sites*: Güvenli Köyü (Aşağı Güvenli Köyü: Kiriş Tarla Karşısı); Aşağı Yumrutaş (Dikmen Tepesi). Reflecting the constant conflicts between the death of Alexander the Great and the arrival of the Romans, most sites of this period are fortified strongholds located on steep mountain tops.

3) 30 *Roman sites*: Aşağı Yumrutaş (Dikmen Tepesi); Yumrutaş (Bakırlı Köyü: İlanlalak); Yukarı Yumrutaş (Kesmeli Düz Mevkii); Aşağı Güvenli Köyü (Kiriş Tarlası); Çatağıl (Sandık Taşı Mevkii; Beli Çalı Mevkii); Halıcılar (Malgacı Mevkii); Günalan (Camızlı Taşı Karanlık Derenin Sırtı Mevkii; Çıngıraklı Mevkii); Güneyyayla (Yüksek Yurt; Yatak Yeri); Burdur (Örtülü Mevkii); Çeltikçi (Kocaparanın Hüyük; Küçük Ali Hüyüğü); Güvenli Köyü (Ulalan; Sivri Tepesi)

Çeltikçi (Eğlence; Beşiktaş); Kuzköy (Hüyük; Elmadibi Mevkii); Bağsaray (Demirli Mevkii; Kara Ağaç Pınarı ; Karamanseki; Kapıhanı ; Yayyeri; Zurnacılar); Gravgaz Köyü (Şirşir Pınarları Mevkii; Hacı Hüseyin Vurdıkları Yeri). The *pax Augusta* which followed the incorporation of Pisidia in the Roman province of Galatia in 25 B.C., introduced a period of peace and stability in the district which lasted for nearly three centuries. As a result the territory of Sagalassos witnessed an explosion of new settlements and sites, most of them farming villages, but others of an industrial (ceramic kilns, stone quarries) or religious nature, which now were spreading again into the lower valleys.

4) 3 *Byzantine sites*: Günalalan (Tekke Saray); Çeltikçi (Eğlence); Güneyyayla (Kale). The instability caused by the Isaurian raids of the late Roman period and the Arab invasions starting around the middle of the 7th century A.D. again forced the population, already shrunk by a number of catastrophes (earthquakes of 518, 528 and ca. 650 A.D.; plague of 541-542 A.D.) to abandon many of the old settlements and to withdraw again on the higher mountain slopes, where they could find a refuge in fortified hill sites.

II. THE EXCAVATIONS AT SAGALASSOS 1995

The sixth excavation campaign at Sagalassos was carried out between 1 July and 3 September 1995 . A total of 96 scientists and 56

Turkish workman were involved in it. The Turkish Ministry of Culture was represented by Mr. Yaşar Anılır (Istanbul Archaeological Museums). During the 1995 campaign work focused on the following areas:

II.1. Prehistoric Research: The Caves On The Outskirts Of Sagalassos

In recent years the presence of flint and obsidian artefacts on the site of Sagalassos has been frequently recorded by the excavators. Such occurrences suggested the presence of some prehistoric sites at or near Sagalassos. It was therefore decided to try to locate some of those sites in order to document the occupation history of the site for prehistoric times. Research by the geomorphologists has documented important denudation activity on the slopes of the site of Sagalassos, suggesting that preservation of prehistoric sites in such conditions is minimal. Moreover, large surfaces of the Sagalassos site are covered with buildings and dumps of later periods, masking the eventual presence of prehistoric sites. Another consideration is that the geographical position of Sagalassos, high in the hills, seems not to be the ideal situation for Neolithic sites, which should be sought in the well watered plains of Ağ-lasun. Yet, the position of Sagalassos along a road leading from the Mediterranean into Central Anatolia, can be considered as ideal for the presence of some Palaeolithic sites, related to the seasonal transit of hunter-gatherers. Caves and rock shelters on the site might have served as halting places for such Palaeolithic groups. It therefore was decided to test three of those caves and rock shelters. They are situated in the contact zone between the sandy-clayey flysh and the Lycian limestone, in the valley along the western edge of Roman Sagalassos. The local geomorphological condition did not allow the formation of deep caves or rock shelters, where possibilities for an important sediment accumulation existed. Most of these small rock shelters thus have overhangs of no more than 1 m. Yet, sometimes real caves or larger rock shelters have been formed, which could have preserved deposits from several periods, including also some from prehistoric times.

On the other hand, this contact zone between the limestone and flysh deposits also is the normal location for numerous fresh water springs, resulting in washing away eventual deposits.

The three largest caves or rock shelters were selected for sondage excavations. They were carried out between 9 and 23 July by Prof. P. Vermeersch.

Cave 1.

Cave 1 is a large shelter located at the contact zone between limestone and flysh on the northern slope of the valley at the western end of Sagalassos. The shelter floor dips (18 %) in westerly direction, concordant with the general inclination of the flysh top in that area. The shelter ceiling is about 2.50 m high at the outside of the shelter, but rapidly dips in northerly direction, until it intersects the floor. In its present situation the upright walking surface of the shelter is restricted to about half of its surface, which measures 64 m². The shelter has a pleasant micro-climatic condition, which we could appreciate during the excavations: in cold windy days, one is protected from the wind, and in warm days, one remains in the shadow. From the shelter one has a restricted but beautiful view of the valley west to west of Sagalassos, in which the ancient route, coming from the pass which leads to Central Anatolia, is located. From the shelter down, the valley slope is rather steep, but still easy to climb. In the valley talweg, at a distance of about 100 m, fresh water is present.

A grid was laid out and two sagittal trenches excavated. In the northern part of the first trench, the in situ flysh deposits were reached within less than 0.2 m. Only in the southern part of the trench, deposits reached a thickness of about 0.45 m. They consist of light grey intensely weathered, rounded limestone fragments in a matrix of light sandy clay, falling apart in aggregates. The contact zone with the underlying flysh is marked with a thin veneer of reddish weathered flysh. The in situ flysh is intensely weathered. In the deposits above the flysh, Roman potsherds and some flint artefacts were recovered. A small hearth was present at a depth of 0.15 m. Its diameter is 0.3 m. It is characterized by an accumulation of charcoal and a white ash layer. No specific archaeological material was associated with this feature.

The second trench displays similar characteristics: in its northern part flysh is outcropping, whereas in the southern part deposit thickness does not exceed 0.45 m. No specific archaeological features could be observed and the materials collected seems to be mostly related to "Roman" activity.

Even, when some prehistoric flint artefacts were collected, all of them seemed to be out of context. Moreover, the rock shelter deposits were of little importance, and a Roman sherd could be found at the base of the deposits. For that reason it was concluded that the rock shelter had no potentialities for prehistoric research and the excavation was interrupted. The trench was filled up again with the original earth.

Even when in Cave 1 nearly no sediments were present, the prehistoric artefacts recovered out of context seems to suggest that the rock shelter has indeed been occupied by prehistoric men, but that the related occupation remains have been washed away

Cave 2

Cave 2 is a real cave, but it is also located in the contact zone between the Lycian limestone and the flysh deposits. It is found on the same northern slope of the valley on which Cave 1 is situated, but at a slightly higher elevation. The view from the cave entrance is not as extensive as that from Cave 1, but still embraces the valley leading to the pass. The cave floor dips slightly (6 %) in southernly direction, concordant with the general slope of the flysh top in that area. The shelter ceiling is about 3.5 m high in the centre of the cave, but dips rapidly in an easternly and westernly direction until it intersects with the floor. In its present situation the upright walking surface of the shelter is restricted to about 15 m². In front of the cave a terrace of about 6 m² is present. From that terrace down, the downward slope of the valley is rather steep, but not difficult to access. At the entrance to the cave, a recent stone wall was constructed, probably for the purpose of using the cave as a shelter for animals.

A grid was laid out in the cave and a single sagittal trench deepened. The excavations disclosed deposits with a thickness of about 1.2 m. The upper 0.30-0.40 m of the deposits consists of a matrix of grey clayey aggregates, forming a matrix for large blocks of unweathered, sometimes large (up to 0.3 m) limestone blocks. Below, there is 0.35 m of a very compact grey clay with numerous small limestone fragments with no obvious stratification. The base of the deposits is a 0.2 to 0.5 m thick black to brown clay with less small limestone fragments but with larger weathered limestone blocks than the previous layer. It fills a shallow gully, which was eroded in the underlying flysh rock, the surface of which is very weathered. The fine deposits have their origin in the run off activity, caused by diaclases in the limestone at the back and the eastern wall of the cave. It delivered large quantities of dissolution clay from the Lycian limestone. In addition to that deposit, large and small limestone fragments came down from the cave walls and ceiling. Human artefacts could be partially introduced with the running water, but there is no doubt that some human activity took place, at least on the cave terrace, and probably also in the cave itself.

A single feature was discovered in the second layer, consisting of an accumulation of sherds which seem to belong to at least two different vessels. It seems that the vessels are coeval with the deposits and were not introduced into those deposits. Roman potsherds and other "recent" artefacts could be found dispersed over the whole thickness of the deposits, excluding the possibility for the presence of a prehistoric occupation horizon. In Cave 2, some deposits thus are still in place, but they date to the Roman Imperial period. No deposits of a prehistoric occupation were found. Consequently, the excavation in Cave 2 was terminated.

Cave 3

This site is situated at the northern foot of "Alexander's Hill" in a locality which was also used as a necropolis. It consists of a small cave, preceded by a restricted rock shelter. It is located in the contact zone between Lycian limestone and flysh. The view from the cave entrance to the North is restricted to the western valley with a farm. The cave floor, nearly horizontal, dips very slightly in a southerly direction, concordant with the general slope of the flysh top in that area. The shelter ceiling is about 0.5 m high in the centre of the cave, but dips rapidly in an easterly and westerly direction, until it intersects with the floor. In front of the cave there is a small terrace, from which the downward slope of the valley is gentle and easily of access.

A grid was laid out in the cave. A 4 m long trench was opened in the terrace, whereas a 2 m long trench was excavated in part of the cave.

The trench in the cave provided a stratigraphic sequence from top to base.

- The six layers near the top mainly consisted of sheep and goat dung, and of limestone or limestone dissolution clays. They contained some very rolled archaeological materials dated to the Roman period. The up to 0.2 m thick layer 6 is of cryoclastic origin and clearly posterior to the Roman period. It might be related to the climatic conditions of the Little Ice Age (17th century AD) which created, at this elevation, the condition for the production of cryoclastic sediments. Another important information is the fact that sheep and goat dung appear massively only in layers 1-3 dating to the period posterior to the Little Ice Age. This suggests that the impact of goat and sheep and their related influences on the erosion potentialities in the area are of recent time. This was already confirmed by palynological analysis.

- Layer 7 clearly functioned as an occupation layer. It consists of a black very humic clay with some weathered limestone grit with laminar structure. Numerous charcoal fragments are present together with fresh Roman archaeological materials. This layer was the surface of the cave during the Holocene at least until the Roman Imperial period. At that moment the cave provided an opportunity for upright walking inside. It had been occupied, but not intensely. Some of its clay is probably of sedimentary origin.

- Layer 8 can be related to the end of the Pleistocene with cold conditions responsible for the production of cryoclastic deposits. It consists of a thick layer of yellow stratified angular limestone blocks and grit, open work, weathered with some black dissolution clay. In those deposits one could hope to find some Palaeolithic occupation remains, but this was not the case.

- Layer 9: sandy clay, probably top of the flysh.

Conclusions

All caves and rock shelters within the city district of Sagalassos are situated in the contact zone between the flysh and the Lycian limestone. This geomorphological condition did not allow the formation of deep caves or rock shelters, where possibilities for an important sediment accumulation existed. Moreover, that geomorphological position is the normal location for springs, resulting in washing away eventual deposits. In Cave 1, nearly no sediments were present, but some prehistoric artefacts have been recovered, out of context. This seems to suggest that the rock shelter has indeed been occupied by prehistoric men, but the related occupation remains have been washed away. In Cave 2, some deposits are still in place, but they are of Roman time. No remains of a prehistoric occupation were found. Only in Cave 3, deposits of prehistoric times were present, but they did not contain remains of a prehistoric occupation.

Other caves and shelters are present in the area, but they all are either smaller or they are clearly devoid of deposits. We therefore presume that the search for in situ prehistoric occupation remains in the area has only very few chances to be successful.

II.2. The Heroon Excavations

In the northwestern section of Sagalassos the area around the Heroon was further excavated towards the south and east (10 x 10 m). In 1994

the 4 m tall podium (7.55 x 7.55 m) originally crowned by the famous frieze with the dancing girls¹ had been brought to light. In 1995 various elements belonging to the upper part of the structure were discovered.

This structure took the shape of a *distylos in antis naiskos* with pilasters at the four corners. From the Corinthian pilaster capitals sprang a beautiful tendril frieze which crowned the upper part of the walls, a feature which may now be characterized as characteristic for Pisidian temple architecture². The doorframe was very richly decorated with egg-and-dart and a Lesbian cyma.

The decoration of these architectural elements clearly indicate that the whole structure does not go back to the second century B.C. as was suggested in the past on stylistic grounds (style of the frieze, capitals which must have belonged to the nearby Bouleuterion and not to the Heroon), but that it was built during the Augustan period. In 1994 and 1995 several fragments of the nearly 4 m tall marble statue which once adorned the naiskos, including a beautiful marble head were found. Unfortunately no inscription thus far enables us to identify the man who was represented. At first sight there seemed to be two possibilities. The first one was that one is dealing with a mythical "founding hero" of the city. At Sagalassos this hero was the heros Lakedaimonios, represented on various coin types of the city³. Yet, he always wears a very heavy armour and a helmet. Since the statue of the Heroon was clearly naked with the exception of a cloak draped over one shoulder and bare-headed, this identification seems to be excluded. A second possibility is that we are dealing with a statue of the young Alexander the Great. In fact, there are some similarities with Alexander's image on the Alexander sarcophagus from Sidon, created around 325-311 B.C.⁴ and with a group of portraits representing a youthful Alexander and going back to an Attic original of the 4th century B.C.⁵. Whatever the identity of the hero was, the statue itself clearly is an early Imperial marble copy of a bronze

- (1) On this frieze, see M. Waelkens in *Sagalassos I. First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991) (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5)*, Leuven 1993, 42-44.
- (2) A frieze at this level is also present in the Temple of Augustus at Pisidian Antioch, in the Dionysos Temple transformed into a church (Basilica E 1) at Sagalassos proper, and in a temple at Adada.
- (3) See for instance E. Levante & P. Weiss, eds, *Cabinet des médailles. Pamphylie, Pisidie, Lycaonie, Galatie (Sylloge Nummorum Graecorum. France 3)*, Zürich 1994, pl. 97, 1764-65, 1779; 98, 1801; 100, 1814-15, 1823.
- (4) V. von Graeve, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt (Istanbuler Forschungen 28)*, Berlin 1970, Taf. 48.
- (5) V. von Graeve, *Athenische Mitteilungen* 89, 1974, 231-239, Taf. 86, 1, 3-4.

original. If the latter represented Alexander it may have belonged to a tropaeion erected after the king's victory over the Sagalassians in 334 B.C. and cast by an artists trained in the Polycleitian tradition.

During the second century A.D. the southeast corner of the structure needed to be repaired since the original frieze was replaced here by a copy of two of the original dancers from the east side of the Heroon. The eyes of the new dancers had plastically rendered irisses and pupils, whereas those of the original dancers were completely smooth. The sculptors of the new frieze parts also used frequently a running drill instead of the chisels of the original elements.

Some time during the Imperial period a simple, 6 m wide gateway was built against the front of the Heroon. It spanned a street leading from the Doric Temple to the theatre. Only the lower part of its walls have been preserved.

Near the beginning of the 5th century A.D., both the Doric Temple and the Heroon were transformed into a tower and incorporated into the new city fortifications. A gateway connected both structures. This gateway, located a mere 4 m to the west of the above mentioned archway was decorated with the relief representing an eagle holding a snake. During this activity the whole neighbourhood seems to have been rearranged. A cistern thus was built in the corner between the Heroon and the new city walls, while the area in front of it, between the Heroon, the old archway and the new gateway henceforth was occupied by a simple rectangular structure, most probably a guards' house. Around the same time a pedestal with a column was erected to the east of the old archway. It supported a first century A.D. sundial, originally paid for by a certain Tiberius Claudius Polupeithès.

After the earthquakes which struck the city in A.D. 518 and once more in A.D.528, these structures collapsed and were abandoned. A completely new water supply system needed to be laid out. The water from the early 5th century A.D. cistern now was distributed by means of a number of terracotta pipes on either side of the fortification walls. They were covered with a thick layer of earthquake debris.

II.3. The "market building" (Site UA/N)

North of the Upper Agora the excavations continued inside a row of workshops, dated to the 6th and early 7th century A.D. An area of 750

m² was studied. This industrial area seems to have been built above the remains of an older, probably late Hellenistic "market building", containing public storage rooms and/or cisterns..

A 10 m long section of this building came to light to the east of the Upper Agora nymphaeum. Its front is made of a nearly 6 m high wall in rusticated semi-polygonal masonry. The building still seems to contain half empty rooms. Originally, it must have continued towards the west and may have occupied the complete northern edge of the Upper Agora. Yet, sometimes during the early Imperial (?) period its front wall was replaced by a smoother wall in pseudo-isodomic masonry. Only the eastern extremity of the original structure remained in place. It contained a more than 25 m long and only 1 m wide tunnel. Its height (1.60 m) and small width exclude that it was ever used for normal traffic. The first 4 m are horizontal, after which a stairway, slightly sloping in the first part and then rising very steeply, continues throughout the tunnel. The end of it could not yet be reached. The roofing system of the tunnel consists of horizontally vaulted sections alternating with flat, but sloping roof parts. This could indicate that the whole structure dates from a period when the technique of sloping vaults had not yet been mastered. In coastal Asia Minor such tunnels were already built in the early third century B.C⁶. On the steps inside the tunnel the scattered remains of a human being, of a cow and of a sheep were found.

At the latest during the Julio-Claudian period, the front wall of this building was replaced by a new wall of 31.60 m long and with a slightly different orientation than the older façade. This wall was made of well cut ashlar blocks in a pseudo-isodomic arrangement. Whether this intervention also implied a change in the function of the building could not yet be established. When in 160-180 A.D. a nymphaeum was built against the "market building", the upper part of the wall was completely rebuilt in order to accommodate the central niche of the fountain as well as the water supply systems feeding it. Inside, the floor was raised considerably with a fill containing material dating to the first half of the 2nd century A.D. The rebuilt wall sections now contained a lot of reused material, hidden from view by the back wall of the nymphaeum. The interior arrangement of the new structure is not yet clear.

Towards the beginning of the 5th century A.D. a street running along the northern edge of the market building was raised together with the interior floor of the building proper. The latter now was divided

(6) One of the first examples are both corridors leading into the sekos of the Temple of Apollo at Didyma.

according to its longitudinal axis in two different levels, the southern one of which had a number of rather large storage rooms, with a number of jars hidden in the floor.

After the earthquakes of 518 and 528 A.D. the whole structure was rebuilt. Floor levels inside and north of the building rose once more and the interior was divided into a row of long storage rooms with large jars along the southern edge, and a number of double-chambered workshops (or shops) with individual entrances along the street.

This kind of bazaar was used until the middle of the 7th century A.D., when its walls collapsed and destroyed the storage and other vessels inside the building. The cause of this destruction must have been a hitherto undocumented earthquake. Shortly after this catastrophe most of the city seems to have been abandoned for ever.

II.4. The Roman Nymphaeum on the Upper Agora q(Site UA)

In 1994 the western half of a 28 m long Nymphaeum on the north side of the Upper Agora has been excavated. The eastern half of this building was brought to light in 1995. The building which was constructed against the south façade of the "market building" was nearly 8 m high. Its very rich architectural decoration, in which various hands could be identified, suggests a construction date during the years 160-180 A.D. The fountain took the shape of a single-storeyed theatre façade composed of 6 podia and 5 niches. The two corner podia projected more than the others. They were linked by a 1.20 m high balustrade which thus created a water bassin in front of the fountain which contained 81 m³. Each of the podia supported a columnar aedicula. The corner aediculae contained two rows of two Corinthian columns standing in front of a couple of false pilasters in the back wall. This wall was made of tall, but rather thin limestone slabs placed without any connection against the market building behind them. The aediculae of the four central podia were built in the same way, but only had a single row of columns along their front.

The entablature had richly decorated architraves and tendril friezes following exactly the irregular course of the fountain's front. The niches between the aediculae did not have the normal slab facing against the market building, at least not during the last phase of the fountain's use. Instead of this the front wall of the market building had been smoothed inside these niches, thus leaving a kind of "negative" impression of the niches on the stones. These impressions show that the niches had a

curved entablature. The various aediculae were covered by means of large horizontal roof slabs, with decorated cassettes below. These cassettes were filled with theatre masks, heads of mythological figures, or floral motives. The aediculae were crowned with three different types of pediments: voluted spiral pediments on both corners, curved pediments in the centre, and triangular pediments in between the others.

All podia were once filled with marble sculptures, whereas the niches did not provide enough room for this. Most probably most of the sculptures recovered in 1994 and 1995 did not belong to the original display of statuary. This statuary may have been removed already during the 4th century A.D. Only the two large sized statue groups representing a drunken Dionysos with a satyr, from both corner aediculae must have been contemporary with the nymphaeum itself. In fact, the eastern group is represented on Sagalassos city coins, dating exactly from the reign of Marcus Aurelius (161-180 A.D.)⁷. These two statues could only have been removed if the roof of the aediculae were dismantled. Therefore, they may have been kept in their original spot. Yet, the whole structure seems to have been repaired at one stage. This involved a change in the position of some of the back slabs and a recutting of a number of clamp and dowel holes. During this operation statuary was collected inside the city where it still could be found, in order to fill the empty aediculae. A number of statue bases or pedestals were taken from the nearby Upper Agora and placed inside the niches. Since there was not enough space available for this operation, the lower wall mouldings inside these niches had to be cut away. In 1994 and 1995 the following statues or statue fragments have been discovered:

- first aedicula from the left: a 2.50 m tall Dionysos and satyr group in Aphrodisias marble and clearly carved by a sculptor from this city (found in 1994, restored in 1995 and now on display in the Burdur Museum).

- second aedicula from the left: lower part of a marble youth (found in 1994, repaired in 1995, now in Burdur).

- second niche from the left: a 2.10 m tall Nemesis from Dokimeion (found in 1994, restoration completed in 1995, now in the Burdur Museum).

(7) E. Levante & P. Weiss, eds, *Cabinet des Médailles. Pamphylie, Pisidie, Lycaonie, Galatie* (Sylloge Nummorum Graecorum. France 3), Zürich 1994, pl.97, 1774.

- third *aedicula* from the left: an inscribed socle of a male marble statue (only feet and box preserved) signed by the sculptor Glykon from Dokimeion (found in 1994, now in the Burdur Museum). The socle once supported small bronze figurines of which only a few feet are left.

- fourth *aedicula*: a headless marble statue representing Asklepios (1.80 m), carved by the same Glykon from Dokimeion (found and restored in 1995, now in the Burdur Museum). It also supported bronze figurines.

- fifth *aedicula*: a marble statue of a headless woman (1.60 m), dedicated by Aur.Neon to the god Asklepios. Made of Docimian marble, it also supported bronze figurines on its socle.

- 6th *aedicula* (from 1.): a nearly 3.10 m high marble statue representing a drunken Dionysos supported by a satyr and carved in Docimian marble (found in 1995, to be restored in 1996).

The statues from the 3th to 5th *aediculae* are not all contemporary (only the two works of Glykon are) and must have come from a local Asklepios sanctuary.

The inscribed pedestals and statue bases reused in the niches almost all belong to members of the family of T.Flavius Severianus Neon, who ca. 125 A.D. had built the Library at Sagalassos⁸. Most of them refer to his widow or her family. Therefore, it is tempting to suggest that the restoration of the fountain in late antiquity was carried out by descendants of this aristocratic local family as part of the same program which also involved the restoration of the Library proper. In that case this must have happened during the reign of the emperor Julian (360-364 A.D.), who tried to revive pagan culture. This could also explain why the statues were already smashed and partly removed during antiquity as has become clear from the absence of larger parts belonging to some of them.

Moreover the Nemesis, Asklepios and the headless female statue seem to have been pushed inside the basin when it still contained water, so that they only broke in large pieces. As a result we have the impression that after Julian's death the christian population of Sagalassos not only set the Library on fire, but that it also destroyed and partly removed the pagan statues inside the restored fountain. Some fragments

(8) See on this building and its date: H.Devijver in: M.Waelkens & J.Poblome, eds. Sagalassos II. Report on the Third Excavation Campaign of 1992 (*Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 6), Leuven 1993, 107-124; M.Waelkens, *ibidem*, 13-16.

fell into the water and stayed there, the others were taken away. Only the two corner statues could not be removed without dismantling the *aediculae* in which they stood. The right statue was partly smashed (lower part of sater missing), and both *aediculae* seem to have closed off with small tuffo blocks decorated with christian symbols. A christian inscription was painted over the central niche.

II.5. Domestic Area I (Site DA 1)

In the central part of the city an area of 125 m² has been excavated. The remains of two terrace houses, separated by a small alley were discovered. Both houses were destroyed by the earthquakes of the early 6th century A.D. Part of the northern house went up in flames during this catastrophe. After this event the ruins were leveled, whereby the rooms of the southern house were completely filled in. A new dwelling was constructed on top of this, encompassing the small alley, now used as a corridor inside the new house, and incorporating the space of both older houses into a single structure. This house remained in use until the middle of the 7th century A.D., when it may have been destroyed by an earthquake.

II.6. The Roman Baths (Site RB)

After the removal (by crane) of the fallen blocks from the west façade in 1994, an area of nearly 375 m² was excavated along the west part of the building in 1995. Here again a large number of new blocks had to be removed by means of a crane. For this operation it was necessary to cover part of the Lower Agora with nets, tiles, river sand and a thin layer of removable concrete.

Inside the bathhouse part of a large room located along the southwestern edge of the building could be excavated. It was located on the first floor of the structure and surprisingly contained a *hypocaustum* system made of round brick pillars at this level.

The excavated part of the western façade is still standing 15 m high and contains below two large rectangular entrances along a street running between the bath building and the shops on the east side of the Lower Agora. They give access to the not yet excavated ground level of the building, located below the hypocaustum floor. The door lintel of the northern entrance was completely fissured. In order to repair it two rows of blocks above it needed to be removed. After gluing the door lintel all blocks have been put back in place. During this operation it became

clear that at least part of the western façade of the baths, including the just mentioned door lintel, consisted of reused Doric architraves from another building. This ashlar only formed an exterior facing of very thick brick walls. The combined width of ashlar and brick walls is ca. 4 m. They once supported enormous brick vaults, the remains of which have been found inside the baths. The southwest corner of the bathhouse was also partly excavated along the south side. Here again, another entrance to the ground floor below the hypocaustum system was found. This entrance is arched and opens to a sloping brick vaulted corridor inside the building, mostly filled with earth now. Immediately east of it, the wall makes another angle of 90° towards the south. In this new section another arched entrance to the ground floor came to light. It seems to give access to a number of internal corridors.

The ground floor which is largely filled with earth will be excavated in 1996 and has now been completely sealed off by means of removable walls made of reused bricks. Most probably this ground floor was not part of the bathing complex, located above it. It may have been used as a covered market during the cold months.

The ceiling of the ground floor remains largely intact. In places it still supports the hypocaustum tiles of a heating system, in other sections they have been crushed and destroyed by the enormous collapsed brick vaults of the upper floor. All brick walls have been repaired (with hydraulic mortar) and protected (with mortar cappings).

11.7. The Lower Agora and the Lower Agora Gate

During the 1995 season the crane also removed all blocks from the northern and western slopes of the Lower Agora in view of future excavations.

At the same time the excavation of the southern Agora Gate could be completed. The structure once stood on top of a nearly 12 m wide monumental stairway. The present-day stairway is a restoration of the first half of the 6th century A.D., which reused parts of the original Agora Gate (for instance the corniches) as steps.

According to its architectural decoration the original Agora Gate was built during the reign of Tiberius (14-37 A.D.). It consisted of two lateral podia of 4 m length, set ca. 11,5 m apart. Their northern edges were connected by means of four Corinthian columns supported by tall hexagonal pedestals. Two more columns stood on top of each podium,

thus forming a U-shaped columnar screen opening towards the south. The capitals once carried architraves with beautiful soffits. All entablature pieces were decorated on either side. The friezes consisted of fruit garlands in strong relief, supported by beautifully carved theatre masks. The antae-like southern extremities of both corner frieze blocks were decorated with animal protomae. The corniches had cassettes filled with various floral motives.

This Agora Gate may have been damaged by an earthquake during the Imperial period. In fact the northwestern corner capital was replaced by a capital with lion protomae at the four corners.

At one stage polygonal statue bases were placed in front of the column pedestals.

The whole building seems to have collapsed during the earthquakes of the early 6th century A.D.

Only the western podium and the part of the gateway which it supported remained standing and was incorporated into a late Roman structure. The fallen architectural parts of the central and of the east wing were incorporated as steps into a new stairway. This stairway of nearly 12 m wide consisted of 5 steps along the edge of the Lower Agora, a 8.75 deep platform between the socles of the Tiberian gateway, and a row of 21 steps leading towards the main north-south street of Sagalassos.

Around the middle of the 7th century A.D., another earthquake must have struck the city. The buildings on either side of the monumental gateway collapsed on top of it and the debris was never removed afterwards. On the contrary in this debris at least 16 simple graves were dug. They contained at least 20 burials of the middle of the 7th century, perhaps victims of the earthquake proper. In fact, some of the graves were multiple burials, containing the corpses of an adult and of a child or youth, suggesting that we are dealing with victims of a disaster.

II.8. Other archaeological research topics at Sagalassos

II.8.1. Fortification Systems:

The study of the fortification systems at and around Sagalassos has nearly been completed as part of a master's thesis. All information has been digitalized and will be incorporated into geographical information systems (GIS).

II.8.2. Necropolis

The inventory and study of the various tomb types at Sagalassos continued as part of a doctoral dissertation.

II.8.3. Water Supply systems

The study of the water supply both to and within Sagalassos continued. A theodolite survey of the upper eastern aqueducts and the middle western aqueduct was undertaken over a distance of 1 km. Not only will this study allow the aqueducts to be co-ordinated with the city plan, but it will also permit calculations on the amount of water which the aqueducts delivered to the city. The survey further clarified the way in which the aqueducts were constructed. A new section of the upper eastern aqueduct was found, whilst visiting springs in the vicinity of Mount Akdağ. As previously suggested, it is clear that the upper aqueduct to the east was longer than the preserved remains indicated and that it drew water from several sources before delivering it to the city.

Within the city the study of the water distribution system of the excavated areas continued. The vicinity of the Heroon revealed several distribution pipes and water channels. It is becoming increasingly clear that water distribution arrangements changed over the period of occupation of the city and that the failure of supplies of water was one of the crucial factors in the eventual decline and abandonment of the city.

II.8.4. Ceramic research: two doctoral dissertations respectively on the table wares and on the coarse pottery will be presented in the spring of 1996.

II.8.5. Metal research: a detailed study of all metal artefacts from the excavations (bronze, copper, lead, silver), except the iron ones, has started.

III. INTERDISCIPLINARY RESEARCH

III.1. Geomorphological Studies

III.1. A. Springs

The eastern slopes of Mt. Akdağ were visited to look for springs and possible remains of the eastern aqueduct system. None of these were found in this extremely eroded area., with the exception of a dry spring-like feature. A possible reason for this dry spring was found in the

fact that a huge amount recently has been tapped directly from within the Akdağ mountains, not only for the fishery, but also for the city of Ağlasun, the agricultural area in the valley and a neighbouring village. This indicates that in Roman antiquity more water than now must have been available for the city of Sagalassos and its surroundings.

Geomorphological surveying of a number of sections of the eastern aqueduct was carried out in order to obtain some insight in hillslope evolution rates over the last 1500 years in the area and in the reasons why so many parts of the aqueducts are just gone.

Another geomorphological survey was set up around the Roman spring on the eastern side of the city. This feature enabled a detailed study of the intensity of the geomorphological activity on a moderately steep slope (50%).

Using the information of the aqueduct trajectory, the main springs supplying the water to the western aqueducts were located. For each spring the discharge, the water temperature, the Ph and the carbonate content were measured. This will allow to have an idea of the amount of water available to the inhabitants of Sagalassos. Furthermore, some springs beneath the Sagalassos level were visited and measured in order to have an idea of the amount of water available to the people who lived downhill of the city.

All springs and the outermost remnants of the eastern aqueduct were positioned using a GPS.

III.1.B. *Erosion Studies*

Towards the west of the site, special attention has been given towards the quantification of erosion on the ancient road between Sagalassos and the pass towards Isparta. This road has been destroyed by mass movements, stone avalanches and scree deposition. Towards the east and in Başköy, we studied different generations of scree deposits, megaslumps and megasolifluction tongues. Different top soils have been sampled to have an idea about the soil variability around Sagalassos.

III.2. *Geological Studies*

During the 1995 campaign three main topics have been studied:

1° the volcanics that have been used as building stones. They have been put together in a stratigraphic framework and three sections have

been correlated. Different types of volcanics were sampled. They will be further investigated in the laboratory by means of mineralogy, petrography and geochemistry. These results will be compared with the characteristics of the volcanics found in the mortars of Sagalassos in order to determine which types of volcanics have been used. In addition compression strength will be tested on some of the samples and the puzzolanic properties will be determined.

2° travertines or lime tuffs as indicators of water quality and evolution. Travertines of two sections were sampled in the area of Başköy. In addition present-day travertines were sampled in order to determine the relation between travertine-types and water properties (pH, conductivity and hardness). With the study of the sections (petrography, geochemistry of trace elements and isotopes) it is hoped that an evolution in water quality can be assessed. The water properties will be compared with these of Ağlasun and Sagalassos.

3° the different rock types and outcrop areas of the ophiolitic series from Sagalassos to Başköy. This ophiolite series were the mother rock of/or were added to the clay raw materials of the coarse pottery produced at Sagalassos. Their structural relationship with limestone and flysh deposits have been outlined by fieldwork. Different rock types of the ophiolite series could be recognized. They have been sampled and will be further analysed in the laboratory by means of geochemistry and mineralogy. Especially trace minerals will be investigated, in order to compare them with the minerals found in the Sagalassos pottery with a coarse fabric.

III.3. *Residue analysis of pottery*

The study of the organic residues, situated on the surface of the ceramic or absorbed into the fabric of the vessel wall, has given interesting information of vessel function. Different classes of chemical compounds can be detected, such as lipids, proteins, charred sugars and steroids. Different types of residues can be distinguished in different types of vessels. The goal of this study is to correlate chemical composition of residues to the types of vessel discovered at Sagalassos, in order to better understand the organisation of ceramic production and trade.

III.4. *Archaeozoology*

The faunal remains studied in 1995 mainly comprise finds dated between the 5th and the 7th century AD. The total amount of analysed

bone was approximately 15.000. The majority of the finds consist of butchery refuse among which the domestic species preponderate. Cattle, sheep, goat, pig and chicken were the main source of animal proteins, whereas hunting was of minor importance. Among the hunted species, hare was the most common animal, fox, marten and wolf being represented by a few specimens only. Fish occurs regularly, especially at site UA/N, and consists mainly of wild carp which came from the nearby lakes. A Mediterranean species (grouper) was found in the Domestic Area I and exotic freshwater species (tilapia and catfish) occurred in all sites but one. Contacts with the Mediterranean area are also illustrated by 4 different mollusc species. Other categories of finds comprise the left-overs of animal carcasses that were not eaten (horse, donkey, dog) and the remains of intrusive, burrowing species (Helix shells and mole rat). Traces visible on the animal remains were also studied. These are mainly butchery and cutmarks, but comprise also traces left by small rodents, dog and plant roots and will help to reconstruct the history of the burial of the remains. Small quantities of waste from bone and antler working have been found at site H. Site AG yielded a number of horncores of goat that were cut off near their base and might be an indication of hornworking. Among the finished objects of site UA, it is worth mentioning the presence of two possible hinges made of red deer antler as well as a bead made of pierced vertebra of a hare.

III.5. Cartography

In 1995 the cartographers nearly completed the mapping of the western extremities of Sagalassos at scale 1: 500.

III.6. Restoration

The restoration team, from the *R.Lemaire Centre for Conservation of the K.U.Leuven* dealt with the conservation and preservation of the original architectural remains excavated by the archaeologists team and with the preparation of presenting the site of Sagalassos and its monuments. The work at the site N, the restoration of the Nymphaeum remains, was our first priority together with the protection of the Neon-Library. Actions at the other sites were depending on the progress of the archaeological activities. Hundreds of fragments belonging to the porticoes of the Nymphaeum were restored by gluing and by means of fiber glass bars. The anastylosis of the western portico wall was started. At the same time the northern wall of the Library was consolidated and part of the metal structure which is going to protect this building in the future, was already put into place. It is planned to complete the restoration and protection of both buildings in the summer of 1997.

A team of conservators treated all smaller objects and completed the restoration of the statuary found in the Nymphaeum of the Upper Agora, with the exception of the larger Dionysos-sater group, which should be finished in 1996.

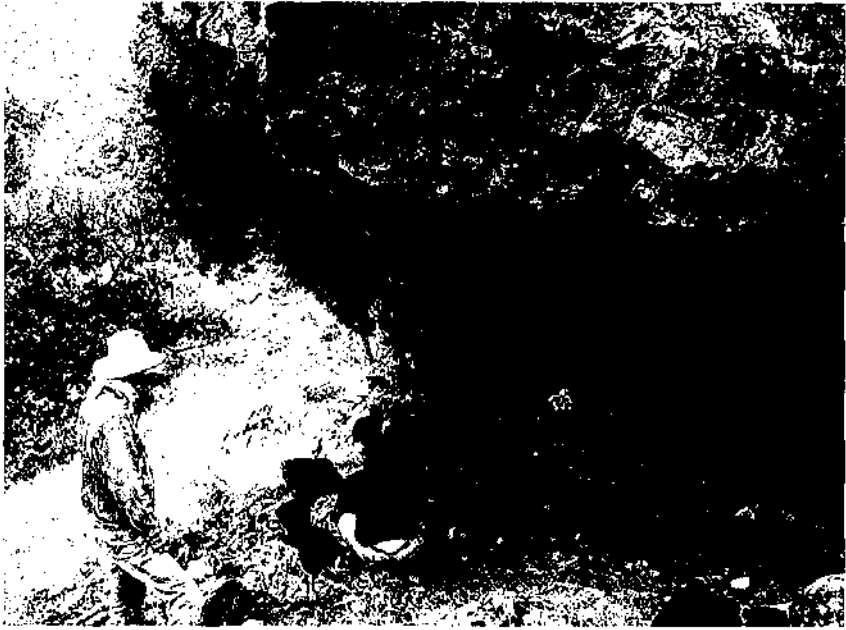

Fig. 1: View of cave 1

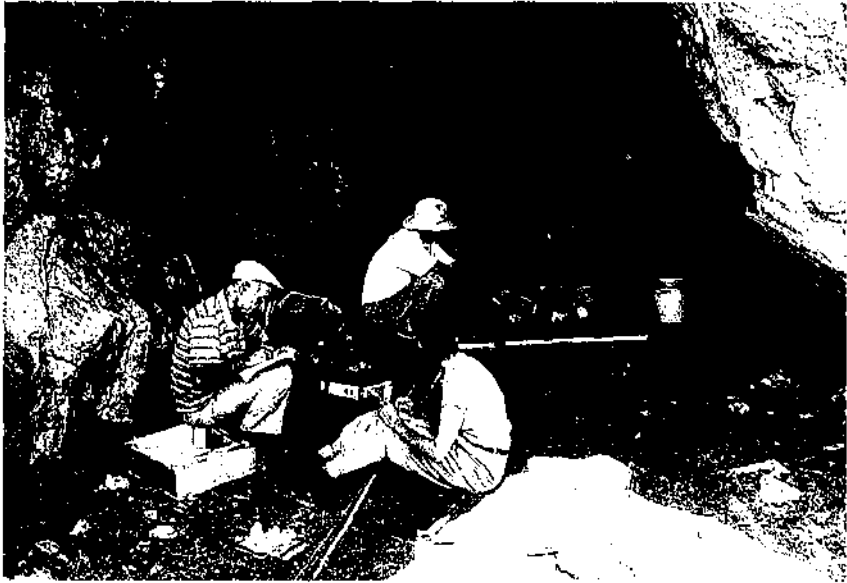

Fig. 2: View of cave 2

Fig. 3: The Heroon seen from the northwest. In front on the left the pillars of the Roman gateway; in the center the late Roman guards' house; on the right the columns for the sun-dial

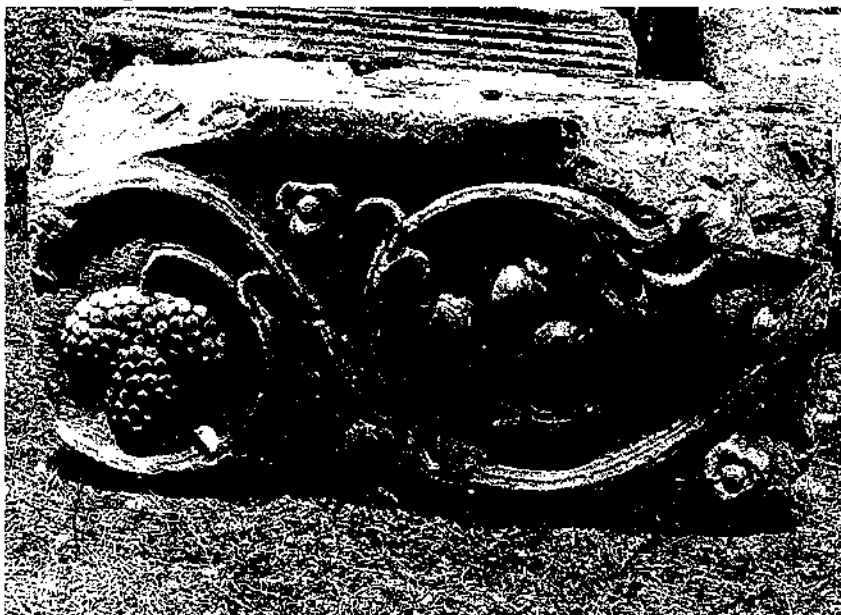

Fig. 4: Tendril frieze from the upper part of the Heroon

Fig. 5: Head of Alexander (?) from the Heroon

Fig. 6: The new frieze blocks of the Heroon socle. The block on the left is a second century A.D. repair, the two other ones are original

Fig. 7: One of the new dancers from the east side of the Heroon

Fig. 8: New block from the east side of the Heroon

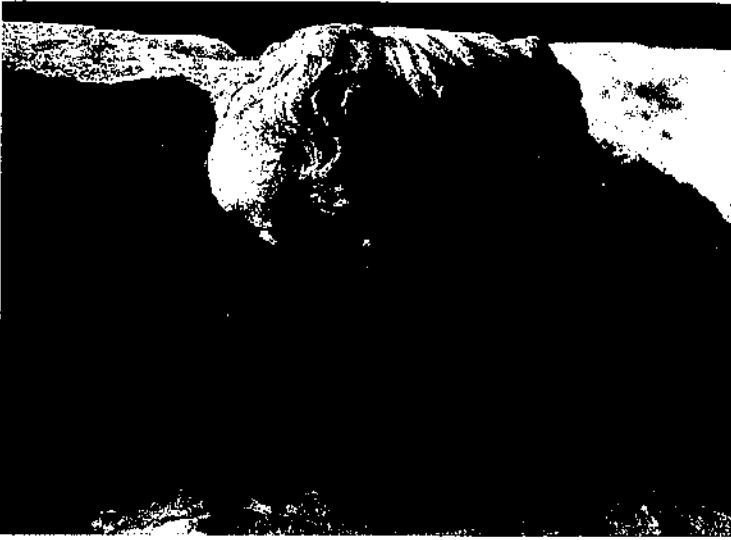

Fig. 9: Head of one of the original dancers

Fig. 10: Head belonging to the second century A.D. repair of the southeast corner of the Heroon

Fig.11: View of the late Roman shops above the Market Building

Fig. 12: Entrance of the tunnel inside the Market Building

Fig.13: Interior of the tunnel inside the Market Building

Fig. 14: General view of the Nymphaeum (160-180 A.D.) on the Upper Agora

Fig. 15: The restored Dionysos group from the left aedicula of the Nymphaeum

Fig. 16: Nemesis statue from the second niche of the Nymphaeum

Fig. 18: Female statue from the fifth aedicle of the Nymphaeum

Fig. 17: Asklepios statue from the fourth aedicle of the Nymphaeum

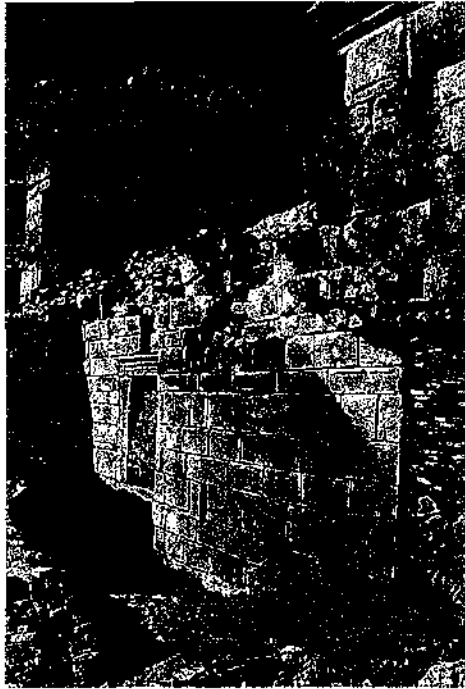

Fig.19: View of the two entrances to the ground level on the west side of the Roman Baths

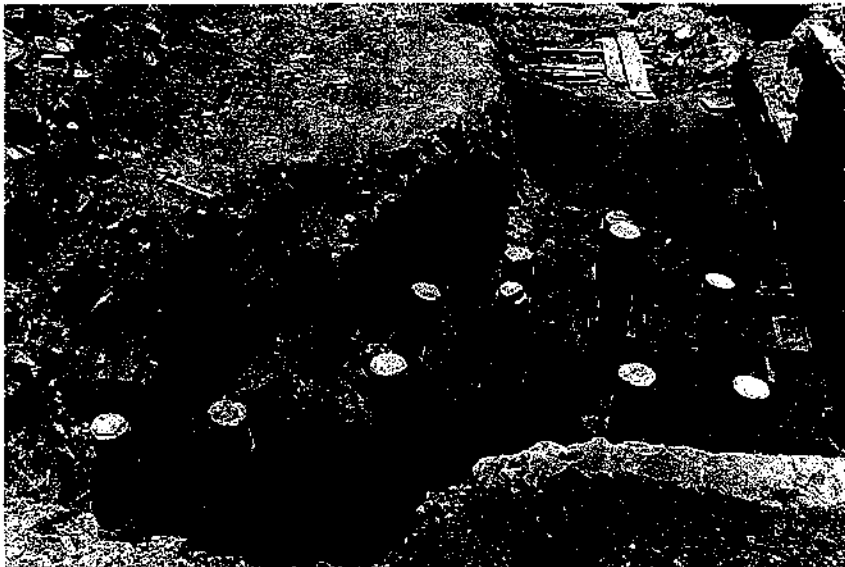

Fig. 20: View of the hypocaustum system on the first floor of the Roman Baths

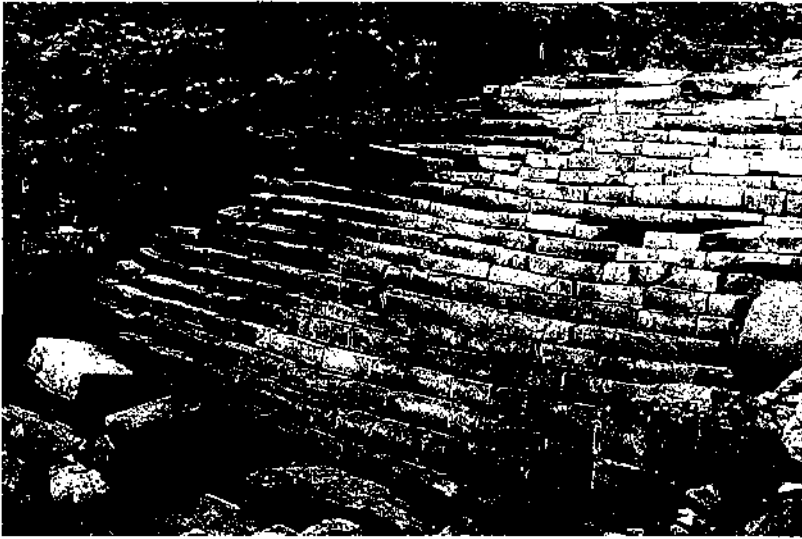

Fig. 21: The sixth century A.D. stairway replacing and partly covering the entrance gate to the Lower Agora

Fig. 22: Theatre mask from the original entrance gate to the Lower Agora

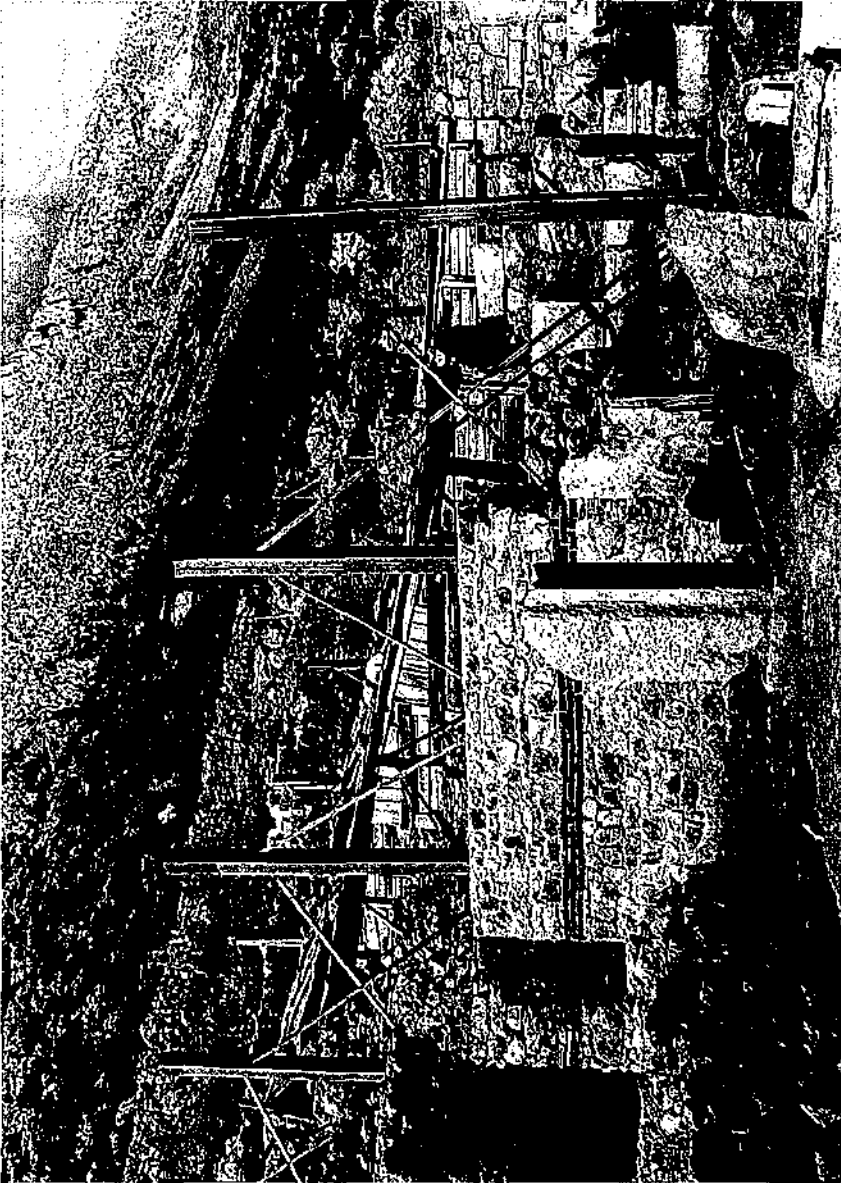

Fig. 23: View the beginning of the structure that will protect the Neon- Library

METROPOLİS 1995 YILI KAZI RAPORU

*Recep MERİÇ**
Akın ERSOY

1. Kazı Çalışmaları *Tiyatro*

1995 yılı tiyatro kazısı *cavea*, batı parodosu, orchestra ve sahne binasında yürütülmüştür (Resim: 1).

Batı kısmında *cavea*'nın alt bölümüne ait oturma sıralarının çıkarılmasına devam edilmiştir. Genellikle iyi korunmayan oturma sıralarına karşın merdivenlerin oldukça sağlam ele geçmeleri dikkat çekmektedir. Bazı oturma sıralarına ait kaplama blokları depremin ve erozyonun etkisiyle birbirinin üstüne kayarak yığılmıştır.

Batı parodosuna yakın yerlerdeki oturma sıraları nisbeten daha iyi korunmuştur. Bu yıl tiyatronun batı tarafında *cavea* alt sırasına dayanmış olarak yeni bir soylu koltuğu daha ele geçmiştir (Resim: 2). Soylu koltuğunun kol koyulan bölümleri ve kaidesi yüksek kabartma olarak işlenmiş grifonlardan oluşmaktadır (Resim: 3). Grifonların kanatları karşılıklı olarak koltuğun arkasını kaplamakta, arada ise lotus-palmet bezemesi bulunmaktadır. Hellenistik Çağ'a ait koltuğun Roma Dönemi'nde henüz bilinmeyen özgün yerinden kaldırılarak en alt oturma sırasının önüne yerleştirildiği anlaşılmaktadır. *Diazoma* çevirme duvarının dikdörtgen kesimli düzgün yüzü blokları en az bir sıra halinde korunmuştur. Çevre duvarının yukarıdan gelen basınç nedeniyle öne doğru kaydığı ve eğik hale geldiği belirgin biçimde görülmektedir. *Diazomadan* üst kata giden merdiven basamakları kısmen korunmuştur.

(*) Prof. Dr. Recep MERİÇ, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı Başkanı, İZMİR
Akın ERSOY Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, İZMİR

Batı parodosunun kazılan bölümlerinde analemma duvarına ait herhangi bir kalıntı tesbit edilememiştir. Analemmanın aşırı toprak erozyonu ve basıncı nedeniyle yıkıldığı anlaşılmaktadır. Batı parodosu üzerinde proskeniona ait devrilmış vaziyette sütun ve diğer mimari parçalar, ayrıca moloz dolgu üzerine tuğlalarla yapılmış bir su kanalı ortaya çıkarılmıştır. Muhtemelen proskeniona ait bir triglif friz bloğu ve dor sütun tamburları, su kanalı ile birlikte sınırlanan geç dönem duvarı içinde bulunmuştur.

Orchestra'nın 1995 yılında tamamına yakın bölümü açılmıştır. Yeni açılan batı bölümünde taban döşemesi iyi korunmuş biçimde ele geçmiştir. Taban döşemesinin korunmadığı iki boşlukta yapılan sondaj çalışmalarında, döşeme bloklarının taş blokaj üzerine dökülmüş sağlam harç yatağa yerleştirildiği gözlenmiştir.

Proskenion ve *sahne binası* daha önceki yıllarda büyük ölçüde kazılmış ve proskenion sütunlarının Roma Dönemi'nde yenilendiği anlaşılmıştır. B I karesinde yapılan küçük sondajlarda harçlı tabanın altındaki dolgu içinde az sayıda seramik parçası ele geçmiştir. Bulunan seramik parçalarından en geç olanları Erken Roma Dönemi'ne aittir. Dolgunun altında ise anakayaya rastlanmıştır. Önümüzdeki yıllarda proskenionda ve sahne binasında sistematik sondaj kazıları yapılarak, bu mimari bölümlerin yapı evrelerine açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

AKROPOL

1995 yılı Akropol kazıları Hellenistik surun kuzeybatı bölümünde D2-D3, E2-E3 plan karelerinde 20x20 metre karelik bir alan içinde sürdürülmüştür (Resim: 4, 5).

Geçen yıl açılmaya başlanan *II no lu mekanda*, -2.10 m'de Arkaik Dönem'e ait bir duvar ve bu duvar kodu ile -2.40 m derinliğe kadar Geç Geometrik ve Arkaik seramik malzeme ele geçirilmiştir. En altta anakayanın hemen üzerinde ilk kez bu yıl M.Ö.III. ve II.bin'e ait seramik malzemesine rastlanılmıştır (Resim: 6).

III no lu mekanda 94/B Bizans duvarının alt seviyesinde -0.20 m'de sist plakalarından yapılmış bir döşeme tesbit edilmiştir. Bu döşemenin altında -0.41 m'de aynı karakterde ikinci bir döşemeye rastlanmıştır. Bu döşemenin üzerinde ana kayanın traşlanması ve dikey plaka taşlarla sınırlandırılmış olan Bizans Dönemi su sanalı tespit edilmiştir. Açmada Bizans seramiği ile birlikte Hellenistik seramik tespit edilmiştir.

İki bölüm halinde kazılan *IV. no.lu mekânın* IV a bölümünde çalışma yapılmış -0.95 m koduna kadar açık renkli toprak içinden Bizans, Roma ve Hellenistik malzeme elde edilmiştir. IV b bölümünde ise -1.34 m koduna inilmiş ve kıvı-kahve renege yaklaşan tabaka içinden Geç Geometrik, Arkaik ve Hellenistik malzeme elde edilmiştir. Herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır.

D2 ve D3 karelerinde yapılan kazılar sonucunda 95 D duvarının yanı sıra 95 E, F,G ve H duvarları da saptanmıştır. Bir mekân oluşturan 95 E, F ve G duvarları içinde - 1.06 m'ye kadar kazı yapılmış ve Geç Geometrik, Arkaik ve Hellenistik malzeme ele geçirilmiştir.

D3 karesinde muhtemelen Bizans Dönemi'ne ait olduğu düşünülen, içinde demir ve tuğla curufları ve yanmış seramiklerin olduğu -1.10 m'de bir ocak da belirlenmiştir.

G 1 ve G 2 karelerinde *Akropol surunun* dış yüzünde temizlik çalışmaları yapılmıştır (Resim: 7).

ARAPLI TEPE

1990 yılında kısmen kazılan Bizans kilisesinde bu yıl kazılara Dr.Christine M.Thomas yönetiminde yeniden başlandı. Kazı alanının temizliğinden sonra kilisenin plan belirleme çalışmalarına başlandı. Doğu tarafta yer alan apsisin ve kilisenin dar kenarının uzunluğu kısa süren kazı sonrası belirlendi (Resim: 8). Kazı sırasında bronzdan yapılan çok iyi korunmuş bir kuş heykelciği ile Iustinianos'a ait bir sikke ele geçmiştir.

II. ÇEVRE ARAŞTIRMALARI

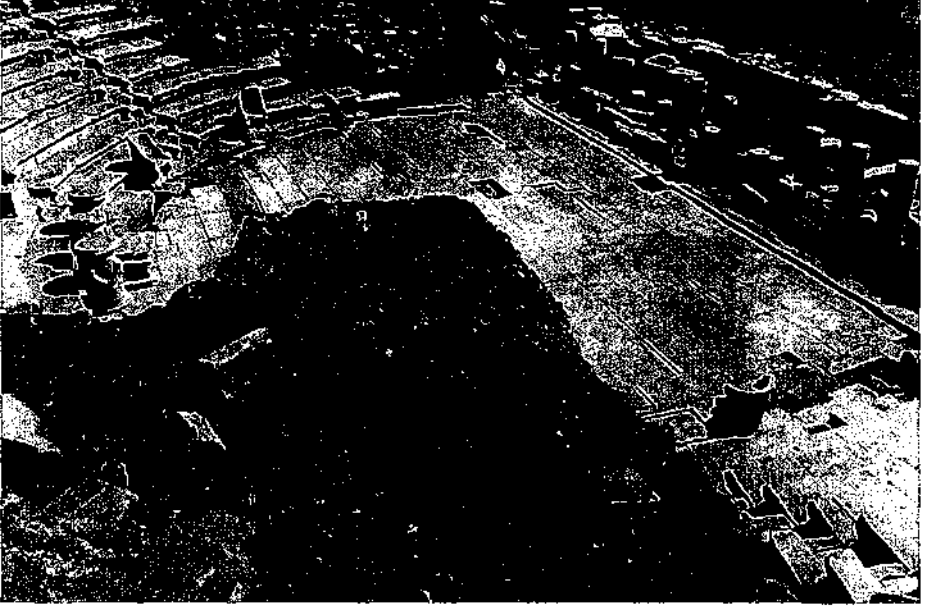
Torbalı'nın 5 km kadar kuzeydoğusundaki Fetrek Çayı kenarında bulunan Dalgıçlar kum çakıl tesisinin yakınındaki tahrip edilmiş tümülüsün plan tespit çalışmaları yapılmış ve uzun zamandan beri kaçak kazılara maruz kalmış tümülüsün kenar duvarlarının yer yer ana kaya traşlanarak elde edildiği görülmüştür. Tümülüsün üstü zamanla tahrip edildiğinden planı belirlenememiştir. Mezar odası giriş kapısı genişliği plana aktarılabilmıştır. Mezar odası zemini kaçakçılar tarafından hazine aramak amacıyla delinmiş ve parçalanmıştır.

Dalgıçlar tesisinde Fetrek Çayı içinden çıktığı söylenen bir yazıt da incelenmiştir. Daha sonra kazı evine kaldırılan yazıt *Tortyneitai'*luların sunduğu bir hediyeden söz etmektedir.

III. İNŞAAT VE ALTYAPI ÇALIŞMALARI

KAZI EVİ: Torbalı Yeniköy İlkokulu içinde bulunan Metropolis kazı evi ihtiyaca cevap vermediğinden İzmir Valiliği'nin verdiği izinle ek bina yapılarak genişletilmiş ve çağdaş bir hale getirilmiştir. Yeni kazı evi, bekçi kulübesi, büro, depolar, mutfak, kütüphane ve yatak odalarından oluşmaktadır. Yakında bahçe düzenlemesine başlanacaktır.

ELEKTRİK PROJESİ: Metropolis örenyerinin güvenliğini daha iyi sağlamak, modern alet ve cihazları kazı ve restorasyon çalışmalarında kullanıp daha verimli sonuçlar alabilmek ve gerektiğinde anıtların aydınlatılmasını sağlamak amacıyla, İzmir 1 No' lu Koruma Kurulu'nun verdiği izin ve masrafları, Metropolis Dostları Derneğince ödenmek üzere Metropolis'e elektrik getirilmiştir.

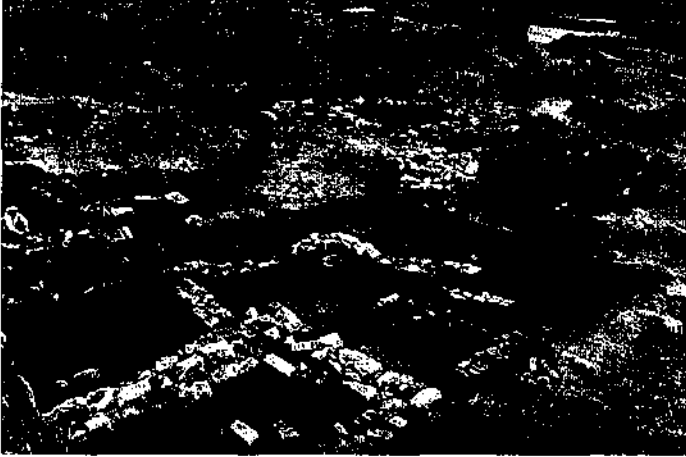
Resim 1: Tiyatronun 1995 sezonu sonunda yukarıdan görünüşü

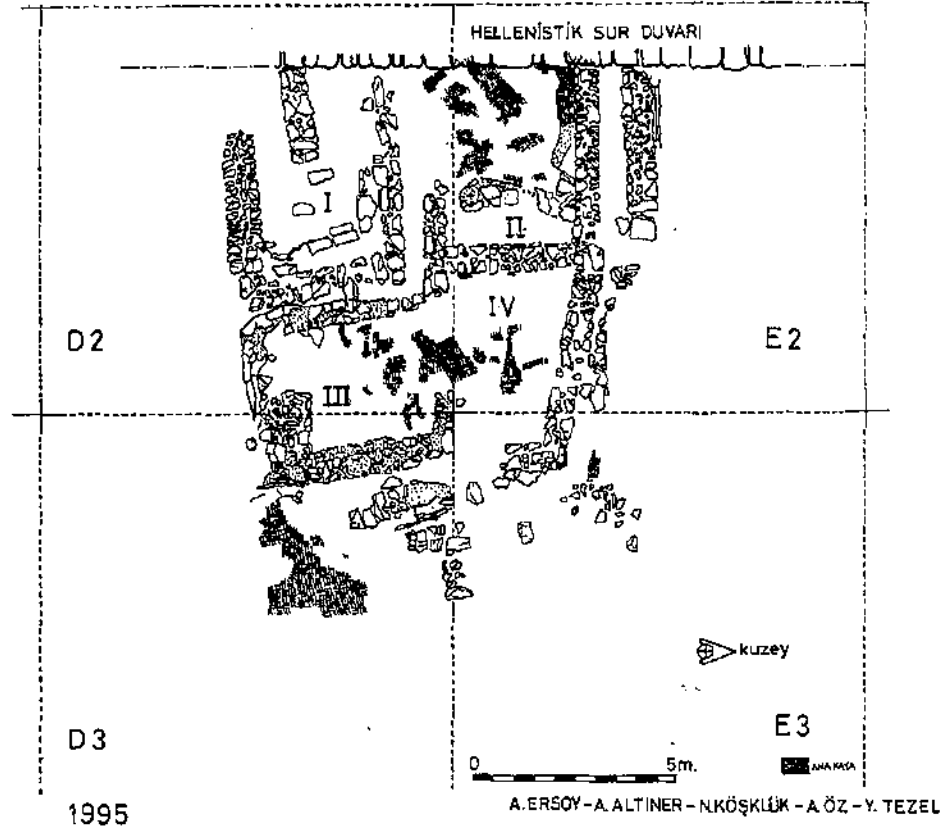
Resim 2: Tiyatro, batı tarafındaki oturma sıraları ve soylu koltuğu

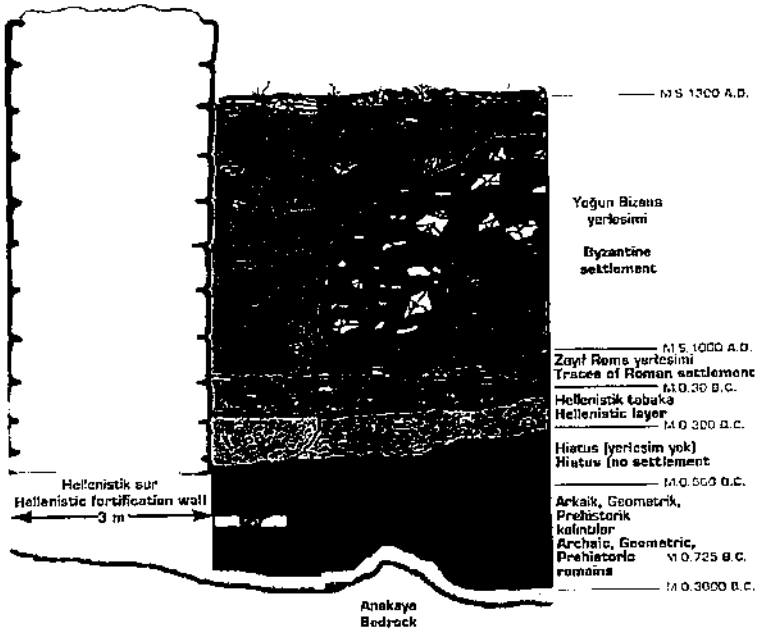
Resim 3: Tiyatro, grifonlu soylu koltuğu

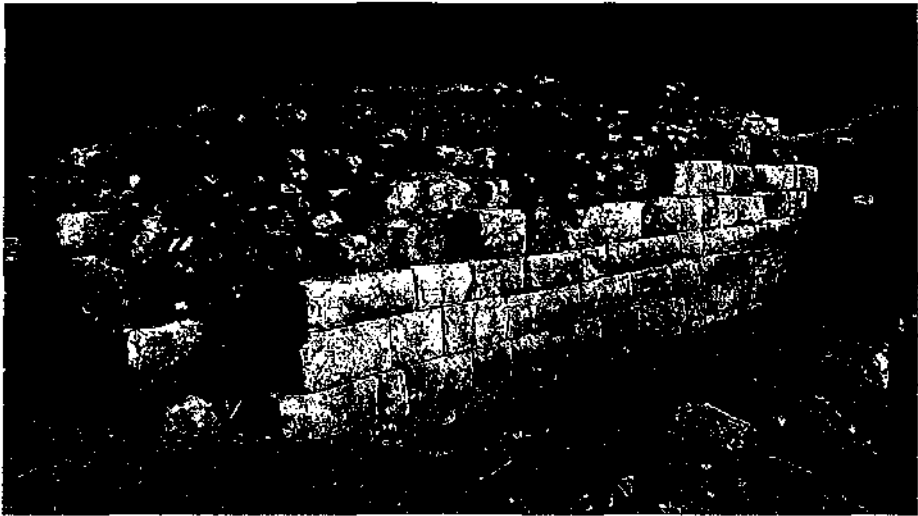
Resim 4: Akropol, I-IV No'lu mekanlar

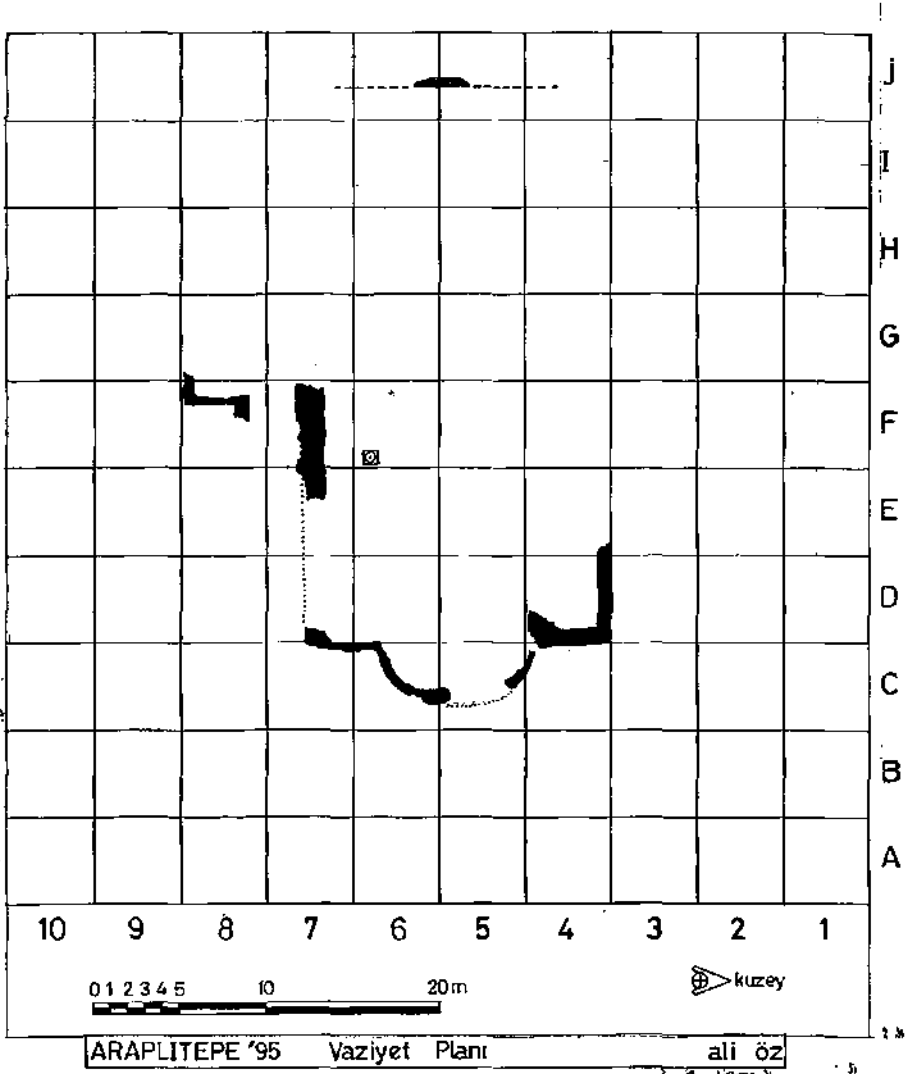
Resim 5: Akropol planı

Resim 6: Akropol, sur kenarı sondajı statigrafik şeması

Resim 7: Akropol, sur duvarı temizliği

Resim 8: Araplı Tepe Bizans kilisesi planı

BERICHT DER GRABUNGSKAMPAGNE IN LIMYRA 1995

*Jürgen BORCHHARDT**

Die Kampagne dauerte vom 14. August bis zum 24. September 1995.

Der Dank des Grabungsleiters gilt den Archäologen: Herrn H.Alanyalı, Herrn Mag. F. Blakolmer, Frau B.Böhmer, Frau Mag. U. Eisenmenger, Frau B.Eray, Frau M. Größbacher, Frau M. Knötig, Herrn Dr.A.Konecny, Frau B. Kopf, Frau Mag. Z.Kuban, Frau S. Kucher, Frau B.Marksteiner, Herrn Dr.Th.Marksteiner, Frau Dr.A.Pekridou, Herrn B. Rasch, Frau A.Raslagg, Frau Dr.E.Reuß, Herrn Mag.P.Ruggendorfer, Herrn Mag.M.Seyer, Frau A.Sorger; den Byzantinisten: Frau Dr. S. Möllers, Herrn Prof. Dr.U.Peschlow, Herrn Dr.A.Pülz; dem Epigraphiker Herrn Prof.Dr.M.Wörrle; dem Numismatiker Herrn Dr.J.Gorecki; den Architekten und Bauforschern: Herrn Dipl. Ing. A. Berthold, Frau H. Canbilen, Herrn A.Krickl, Herrn Dipl.Ing.C.Menz, Frau Dipl.Ing.L. Mühlbauer, Herrn Dipl.Ing.G.Schartner, Herrn Dipl.Ing.K.Schulz, Herrn Dr. G.Stanzl, Frau S.Stepanek, Frau Dipl. Ing.M.Wygasch; dem Metallurgen Herrn S.Şişmanoğlu; dem Geodäten Herrn S.Atasu; den Restauratoren: Frau Mag.C.Bohlmann, Herrn Mag.S.Daxner, Herrn E.Frank, Frau J. Kolar; der Graphikerin Frau Dr.B.Borchhardt; den Modellgestaltern Herrn F.Hnizdo, Herrn M.Weese sowie dem Fotografen Herrn N. Gail.

Für die gute Zusammenarbeit gilt mein herzlicher Dank dem Regierungsvertreter Herrn Ahmet Topbaş.

Die Durchführung der Kampagne wurde ermöglicht dank der Genehmigung durch die Generaldirektion für Bauten und Museen im Kultusministerium in Ankara.

(*) Prof. Dr.Jürgen BORCHHARDT, Institut für Klassische Archäologie Universität Wien
Franz Klein-Gasse 1 A-1190 Wien AVUSTURYA

Im Namen aller Mitarbeiter danke ich dem Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung, Wien, für die großzügige Unterstützung. Herzlicher Dank gilt auch Herrn Ing. Peter Glass von der Geodimeter Handelsgesellschaft für das Überlassen geodätischer Gerätschaften.

Die Grabung in der NW-Stadt in Limyra

Die archäologischen Tätigkeiten wurden in der Kampagne 1995 in den Bereich westlich des Theaters verlegt¹. Die Überlegungen, die Grabung in das ebene Gelände unmittelbar nördlich der modernen Straße zu verlegen, gingen davon aus, daß der archäologische Befund von der am Hang des Burgberges herrschenden, starken Erosion an dieser Stelle nicht so sehr zerstört sei. Da sich dieser Bereich innerhalb der lykischen Stadtmauer befand², ist es nicht unwahrscheinlich, unter den zu erwartenden byzantinischen bzw. römischen Schichten noch auf Reste der hellenistischen und möglicherweise auch der klassischen Siedlung zu stoßen³.

Da im Laufe der nächsten Kampagnen eine größere Fläche innerhalb von Parzelle 18 systematisch untersucht werden soll, wurde ein Areal von 10 x 10 m ausgemessen und es wurden zunächst drei Quadranten von je 4 x 4 m, getrennt durch 1 m breite Stege, in der Verlängerung der westlichen Analemawand des Theaters angelegt.

Die Mauern, die bereits knapp unter dem rezenten Erdmaterial zutage kamen, scheinen zu einem größeren Gebäudekomplex zu gehören (Abb.1). Durch die beiden südlich gelegenen Quadranten, Q18-1 und Q18-3, verläuft annähernd in O-W Richtung eine ca. 0,8 m starke, sorgfältig ausgeführte Mauer, die mit feinem Verputz an beiden Seiten versehen war, von dem sich Reste noch *in situ* befinden. Zwei weitere Mauern führen von dieser in nördliche Richtung und bilden so ein Raumgefüge von ca. 7,5 m Breite. Während die westliche der beiden, die direkt an der westlichen Grabungsgrenze von Q 18-3 verläuft, mit der erstgenannten in Verbund steht und sicherlich in derselben Bauphase entstanden ist, scheint die östliche sekundär eingebaut worden zu sein. Sie wurde nicht nur in einer anderen Technik-aus mörtelgebundenen Bruchsteinen-

-
- (1) Nach erfolgter Enteignung steht Parzelle 18 seit dieser Kampagne der Ausgrabung für wissenschaftliche Zwecke zur Verfügung
 - (2) Zur Diskussion über die südliche Grenze der Stadt s. Th. Marksteiner, *Öjh* 59, 1989 Beibl., 110.
 - (3) Der Grundwasserspiegel liegt hier ca. 4m unter dem modernen Gchhorizont. Da sich an dieser Stelle außerdem eine Geländekante befindet, ist die Hoffnung auf einen vorrömischen Befund durchaus berechtigt.

errichtet, sondern ist auch durch einen monolithen Eckblock, bei dem es sich um eine Spolie handelt, lediglich an die massive O-W Mauer angesetzt (Abb.2). Diese Bruchsteinmauer ist auf eine Länge von ca. 6,1 m erhalten; danach ist sie durch eine Störung ausgerissen, so daß über die Raumtiefe noch keine Aussagen getroffen werden können. Im SW, Bereich dieses Raumes befindet sich ein ca. 1,0 m breiter Eingang, dessen Türailbungen aus qualitätvollen Steinquadern bestehen (Abb.3). Es scheint sich bei diesem aber nicht um den Haupteingang in das Gebäude zu handeln; da nämlich direkt im SO-Eck von Q18-3 der Ansatz einer weiteren, nach Süden verlaufenden Mauer zu erkennen ist, liegt die Annahme nahe, daß sich dieses noch weiter in südliche Richtung erstreckte. Die großen Mauerstärken sowie die hohe Qualität des Mauerwerks lassen vermuten, daß es sich bei dem Bauwerk nicht um ein einfaches Wohnhaus, sondern um ein größeres Gebäude handelte.

Erste Hinweise auf eine vorsichtige Datierung des Baues in die Zeit zwischen dem 4. und dem 6. Jh. n. Chr. bietet möglicherweise die Bauweise der beiden in der primären Phase entstandenen Mauern⁴. Auch die aus der ungestörten Siedlungsschicht stammende Keramik weist in dieselbe Zeitspanne⁵.

In der nächsten Kampagne sollen der Gehhorizont des spätantiken Gebäudes erreicht und die Grabung nach Süden ausgedehnt werden.

Die Grabung in Nekropole V

F. BLAKOLMER

Die zeitaufwendigen Sicherungsmaßnahmen im Bereich um die bis zu 11 m tiefe Vorterrasse um Grab 88 in Nekropole V durch die Beseitigung unbearbeiteter Versturzfelsen konnten in dieser Kampagne fortgesetzt und abgeschlossen werden. Um einer zukünftigen Beschädigung dieses freistehenden lykischen Grabhauses durch Steinschlag vom Nordhang her vorzubeugen, wurde seine grob gespitzt bearbeitete Rückseite mit kantigem Bruchsteinmaterial zugesetzt.

-
- (4) Diese weisen jeweils fünfzügige Ziegeldurchschüsse mit einer Ziegelgröße von 0,4x0,4 m auf. Exakt dieselbe Technik findet sich auch an der Bischofskirche und am Episkopion von Limyra, die beide grob in das 5. Jh. n. Chr. datiert werden: U. Reschlow, *Die Bischofskirche in Limyra (Lykien)*, in: *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne, Thessaloniki 1980* (1984) 409-21.-R. Jacobek, in: J. Borchhardt, *Die Steine von Zemuri* (1993) 111-115.
 - (5) Für diesen Hinweis nach einer ersten Sichtung gilt unser Dank K. Wölfl, die die Bearbeitung der Keramik übernommen hat.

Das monumentale Grabhaus 88 (Abb.4), dessen nächste Parallele in Myra zu finden ist⁶, konnte im oberen Bereich seiner Westseite freigelegt werden. Seine westliche Außenwand mit einer errechneten Gesamtlänge von 4,82 m zeigt die in der lykischen Grabarchitektur üblichen vorkragenden Balkenkopfformationen, Andeutungen der Steher- und Trägerbalken in flachem Relief sowie teils eine Bauweise mit angesetzten, schräg geschnittenen Quadern (Abb.5). In einer Distanz von 1,53 bis 1,62 m zum Grabbau verläuft die westliche Terrassenbegrenzung in Form der grob gespitzten Felswand. Von der einst angedübelten westlichen Dachpartie konnten beide fein gearbeiteten Monolithe im westlichen Felszwickel geortet werden. Neben Knochenklein und hier zu Bruch gekommener Keramik fand sich in diesem Bereich auch das Fragment einer dekorierten Marmorschale. Steinschlag und mutwillige Zerstörung der feingliedrigen Architekturnachahmung und der Vorhalle machten Restaurierungsmaßnahmen erforderlich.

Das östlich neben Grabhaus 88 gelegene und in den frühen 80er Jahren gesprengte Fassadengrab 89 konnte im oberen Bereich freigelegt und seine ebenfalls nach Süden orientierte, in lykischem Stil gestaltete Fassade lokalisiert werden.

Die Grabung an einem Reliefgrab im Tal des Delicedere

S. KUCHER

Im westlichen Teil der Chora von Limyra befindet sich auf halber Höhe des teilweise noch erkennbaren antiken Weges am Westhang des Tales des Delicedere eine doppelgeschossige Grabanlage aus dem 4.Jh.v.Chr⁷, die aus einem Felskammergrab mit einem darüber befindlichen Sarkophag bestand (Abb.6). Die Anlage wurde wahrscheinlich in der Mitte der 80er Jahre dieses Jhs. von Raubgräbern durch eine Sprengung schwer beschädigt.

Nachdem in der Kampagne 1994 die Architekten S. Stepanek und A. Berthold mit der Bauaufnahme begonnen hatten, wurde 1995 das Areal zwischen dem Grab und dem heutigen Weg im Rahmen einer Rettungsgabung archäologisch untersucht. Es sollte die Frage geklärt werden, ob diese Fläche von ca.8x9m als Grabvorplatz bzw. als ummauertes Temenos gedient haben könnte.

(6) S. Verf. in: XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı (im Druck).

(7) E. Petersen-F. v. Luschan, Reisen im südwestlichen Kleinasien II: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyris (1889) 73, Taf. 15; J. Zahle, Jdl 94, 1979, 341, Kat. 53.

Als Vermessungsgrundlage diente ein Rasternetz aus Schnüren, die im Abstand von 2x2m in 2m Höhe über den Platz gespannt wurden, um einerseits dem schwierigen Gelände, andererseits der Größe des Platzes von mehr als 70m² gerecht zu werden.

Zunächst wurden die durch die Sprengung weit im Umkreis verteilten Bruchstücke in einem Lageplan im Maßstab 1:20 aufgenommen sowie von jedem zum Grabbau gehörigen Architekturfragment eine Maßskizze angefertigt. Im Anschluß daran wurden jene ins Grabungsdepot nach Limyra gebracht.

Alle fehlenden Teile der Grabfassade sowie ein großes Fragment des Sarkophagdeckels konnten sichergestellt werden.

Im Zuge der systematischen Freilegung des sog. Grabvorplatzes zeigte sich, daß das Areal als Steinbruch genutzt wurde (Abb.7,8), was auch schon in Nekropole V in Limyra beobachtet wurde⁸. Die spärlichen Knochen- und Keramikfunde geben keinen Aufschluß darüber, zu welcher Zeit die Anlage des Steinbruchs stattgefunden haben könnte.

In der Kampagne 1996, in der die Freilegung des Geländes bis auf das Niveau des antiken Weges und die Erweiterung der Grabung an der Nord- und Südseite des Grabes vorgesehen sind, soll die Frage geklärt werden, ob hinter der Planung des Steinbruchs möglicherweise der Gedanke stand, diesen in der Folge als Temenos auszugestalten⁹.

Nach Abschluß der archäologischen Arbeiten ist eine Restaurierung der Grabfassade geplant.

Die reliefierte Reiterbasis aus der Oststadt

J. BORCHHARDT

Von der klassischen Reiterbasis waren bislang nur wenige Fragmente identifiziert worden, die es erlaubten, ihre Ikonographie zu bestimmen. Spiegelbildlich verkehrt schmückte die Langseiten jeweils ein Wagenbesteigender mit Wagenlenker und Quadriga; auf der Rückseite befand sich eine Architekturdarstellung. 1995 wurden weitere Blöcke gefunden, die wichtige Details überliefern. Der wagenbesteigende Herr-

(8) F. Blakolmer, Nekropole V: Das steinerne Zeugnis für eine versunkene Siedlung, in: *Die Steine von Zemiuri* (1993) 66-69; ders., in: J. Borchhardt-G. Dobesch (Hrsg.), Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums II (1993) ETAM 18 159.

(9) J. Borchhardt, *Das Begräbnis des Barons von Asartepe bei Limyra* (im Druck).

scher trägt beide Male den Baschlyk, d.h. die iranische Tiara. Mit Block 13 ist jener Block gefunden, der die Theorie, die Reliefs seien der bildliche Schmuck der Basis einer Reiterstatue, glänzend bestätigt, denn im Oberlager befindet sich eine noch 32 cm lange und 8 cm tiefe Einlassung, von deren horizontaler Grundfläche nur wenige cm² erhalten geblieben sind. Zweifellos haben wir es hier mit jener Einlassung zu tun, die einen der drei Hufe des Pferdes aus Bronze aufnehmen sollte. Vermutlich kann nur ein Ort den erhaltenen Maßen gerecht werden; jener Block, der auf dem Oberlager der letzten Schar den Huf der rechten Hinterhand aufnehmen sollte. Auch ein Block des unteren Profils ist gefunden worden (Fragment 15). Für die Rekonstruktionsbemühungen sehr hilfreich sind ein ikonographisches, zeichnerisches Modell vom Verfasser sowie ein Modell mit den mutmaßlichen Fugen von M. Weese. Um dieser ersten Reliefbasis der Klassik gerecht zu werden, erfolgen neben der photographischen Dokumentation eine bautechnische Steinaufnahme und eine zeichnerische Aufnahme der Reliefs.

Ein klassisches Anathem

J. BORCHHARDT

Von einem weiteren Anathem der Klassik sind mittlerweile vier Fragmente im gleichen Maßstab identifiziert worden. Auch sie stammen alle aus der Südmauer der Oststadt. Vermutlich steht ein zivil gekleideter vor einem Tropaion. Neben Kampfszenen mit einem Schildraubmotiv gehörte zu diesem Monument auch der sog. Intellektuelle, der im Jahr 1989 gefunden wurde. Allem Anschein nach handelt es sich hier um ein weiteres, vierseitig reliefiertes Anathem (vielleicht eine Statuenbasis), das möglicherweise wie die Reiterstatue in den heiligen Hain des Apollo in der Oststadt gestiftet wurde.

Die Arbeiten an der Bischofskirche

U. PESHLOW

Die Arbeiten in der diesjährigen Kampagne konzentrierten sich auf die Westwand der Kirche. Es wurden die beiden Türgewände der Nordtür freigegeben (Abb. 9) – der beidseitig gebrochene Sturz lag schon immer frei – ebenso die zweitverwendete Schwelle und die seitlichen Mauer-

anschlüsse. Von der Mitteltür konnten beide monumentalen Gewändebalken, die eine Höhe von 3,4 m aufweisen, sowie eine Hälfte des gebrochenen Sturzes ergraben werden. Außerdem wurde der Sturz der Südtür freigelegt (Abb.10), dessen linke Ecke bereits vor der Grabung bekannt war. Er weist einen perfekt erhaltenen Palmettenfries mit Mittelkreuz auf.

Die südliche Partie der Westwand ist so schlecht erhalten daß eine frühere Sondage hier keine Türöffnung erkennen ließ. Die Nachgrabung ergab nun, daß eine solche vorhanden, jedoch nach Süden verschoben war, so daß sie nicht symmetrisch zur Nordtür lag. Wie die Mitteltür war auch sie später-nach dem Umstürzen der Gewände-zugemauert worden. Bei der Freilegung der Mitteltürgewände kamen Blöcke der Steinsetzung zutage, die in der vorausgegangenen Kampagne im Südwesten der Kirche ergraben worden waren. Damit stellt sich die Frage erneut, ob diese Anlage nicht doch einen Bezug zur Kirche besaß. Die Hoffnung, durch eine weitere Sondage die entsprechende Ecke im Nordwesten zu finden, wurde nicht voll erfüllt. Lediglich ein Versturz von Blöcken erwies die Erstreckung der Anlage bis zu diesem Punkt; der genaue Befund kann jedoch erst in der kommenden Kampagne geklärt werden.

Neben der Grabung wurden folgende restauratorische Maßnahmen gesetzt; der östliche Bereich des Innenraums der Kirche wurde von Schilf und sonstigem Bewuchs gereinigt, und die Stufen des Synthronons wurden wieder sichtbar gemacht. Ebenso wurde der Buschbewuchs auf den Mauerkronen der Apsiswangen entfernt. Die bereits in der Kampagne 1994 begonnenen Arbeiten der Sicherung und des Hochmauerns der Ecken der Westwand der Kirche, um die Strukturen des Baues optisch besser faßbar zu machen, wurden nun an den Türen der Westwand fortgeführt.

Die Grabung in der Oststadt

H.S. ALANYALI
A.PÜLZ
PRUGGENDORFER

Um die Untersuchungen zur ehemaligen Gestaltung des Areals zwischen der Bischofskirche, dem Episkopeion und der Säulenstraße in der byzantinischen Oststadt fortzuführen, wurden westlich sowie östlich der 1994 geöffneten SO 18 weitere Grabungsflächen (SO 19/1 und 2 sowie SO 20/1 und 2) angelegt.

Im Westen standen die Fragen nach der Einbindung der West-Ostraße in die Säulenstraße¹⁰ und nach der architektonischen Lösung dieser vermuteten Kreuzung im Vordergrund. SO 19/1 und 2 folgten daher dem weiteren Verlauf des Südstylobats der in SO 18 angeschnittenen West-Ostraße Richtung Westen. Neben dem Stylobat und Teilen der Straßenpflasterung wurde ein Kanal freigelegt, der von langrechteckig geschnittenen Steinen abgedeckt ist. Die Straßenpflasterung besteht aus verschieden großen, unregelmäßig verlegten Platten, deren Zwischenräume durch kleine Bruchsteine ausgefüllt wurden. Überlagerte in SO 18 massiver Mauer- und Dachziegelversturzung von der etwa 4,50 m tiefen Säulenhalle¹¹ den Stylobat, den einstufigen Unterbau sowie einen Teil der Straße, konnte ein solcher in SO 19/1 und 2 nicht festgestellt werden. Reste der Säulenhallenarchitektur haben sich in SO 19/2 jedoch in Form eines Pfeilerpostamentes erhalten. Dieses ist vom Grundwasser erheblich angegriffen und ebenso wie sein beinahe quadratisches Auflager und der Stufenunterbau aus seiner Originallage nach Norden verschoben. Die unterste Lage der Krepis jedoch, die von dieser Beschädigung nicht betroffen ist, setzt sich geradlinig ins Westprofil fort und legt damit nahe, daß sich die erwartete Kreuzung weiter westlich befindet (Abb.11).

In SO 20/1 und 2-die Grabungsfläche liegt in der östlichen Verlängerung des Südstylobats der West-Ostraße-konnte die Abzweigung einer 5,6 m breiten Straße nach Süden nachgewiesen werden. Allem Anschein nach dürfte sie auf das 1993 in der Südmauer der Oststadt entdeckte, zwei Meter breite Stadttor¹² zulaufen. Diese Straße verfügte anstatt einer Pflasterung lediglich über einen Belag aus gestampftem Erdmaterial, das mit Mörtel, Ziegelsplitt und Flußschottersteinen durchsetzt war. Entlang der östlichen Straßenseite verläuft ein mit sehr großen, langrechteckigen Steinplatten gedeckter Kanal Zwischen diesem und dem Oststylobat, der auf einem zweistufigen Unterbau ruht, fand sich eine Vielzahl von Keramikfragmenten-hauptsächlich von Gebrauchsware. Diese datieren durchwegs in die Zeit zwischen dem 5. und 7.Jh.n.Chr.¹³. An den Westsstylobat mit einstufiger Krepis schließt eine Portikus, deren Fußboden aus Flußschottersteinen in einer Mörtelbettung besteht. Die zahlreichen Ziegelfragmente, die in und auf dem Mauerversturzung in der Halle freigelegt wurden, stammen vom Dach der Porikus (Abb.12). Im Ostprofil von SO 20/2 wurden auf dem Niveau der Stylobatorberkante

(10) Zur Säulenstraße siehe W. Reiter in: Reiter in: J. Borchhardt., *Die Steine von Zenuri* (1993) 105 ff. mit weiterführender Literatur, *ibid.* 152.

(11) Vgl. A. Pülz-P. Ruggendorfer, *MiChA* 1, 1995, 66 ff.

(12) Kurz erwähnt bei J. Borchhardt in: *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı* II (1993) 241.

(13) Freundlicher Hinweis von U. Eisenmenger.

zahlreiche graue, weiße und rote Tesseræ sichergestellt. Möglicherweise gehören sie zu einem in situ liegenden Mosaikboden einer dem Bischofsplast vorgetzten Halle bzw. eines Eingangsraumes¹⁴. Wohl in die letzte Nutzungsphase der Oststadt gehören die deutlich erkennbaren Um- und Einbauten, die sich am Kreuzungspunkt zwischen Oststylobat der neuen Straße und dem west-ost orientierten Straßenzug nachweisen lassen.

Die Arbeiten im Bereich des Osttores

A. KRICKL
G. SCHARNER

Die Arbeiten im Bereich des Stadttores in der Ostmauer der Oststadt hatten die Intention, in der Kampagne 1995 die architektonische Situation zu untersuchen sowie die nach der Reinigung des Geländes vorgefundene Bausubstanz zu sichern.

Das Stadttor, dessen Breite von 2,32 m durch zwei reliefierte Gwändesteine, von denen sich Fragmente noch in situ befinden, genau definiert ist, wird von zwei Türmen flankiert (Abb.13). Der nördliche ist in die in Nord-Süd Richtung verlaufende Mauer mauerwerkstechnisch eingebunden und erhebt sich direkt neben dem Tor. Diese Turmanlage ist im Erdgeschoß von Westen her durch eine 1,4 m breite und ca. 2m hohe Türöffnung erschlossen, deren Türsturz von einem 1,57 m langen und 0,43 m hohen Spolienblock mit der Darstellung eines Bukranienfrieses¹⁵ gebildet wird. Darüber zeichnet sich eine weitere, in gleicher Breite ausgeführte Türöffnung ab, die auf eine Zweigeschossigkeit der Anlage schließen läßt. Deckenaufleger sind derzeit nicht feststellbar, da das Turminnere bis zu einer Höhe von ca. 1,5 m über dem jetzigen Gelniveau mit Versturzböcken des aufgehenden Maurwerks verfüllt ist. In der Ost- und Südwand des Turmes befindet sich, ca. 0,4 m über dem Boden je eine Schießscharte. Eine solche wird auch für die Nordwand angenommen, ist jedoch wegen des anstehenden Versturzmateriels noch nicht feststellbar.

Der Südturm wurde in einer zweiten Bauphase ca. 6m südlich des Tores an die Stadtmauer angesetzt. Mauertechnik und-stärke sowie das verwendete Spolienmaterial unterscheiden sich wesentlich von der ori-

(14) Im Zuge von Reinigungsarbeiten konnte in der Westwand des Episkopeions das nördliche Türgewände nachgewiesen werden.

(15) A. Dinstl, Ein Bukranienfries aus Limyra, in: *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums* (1993) 161-67.

ginalen Phase der Anlage. Obwohl der Turm durch seine sich an der Ost-Nord- und Südseite befindlichen Schießscharten eindeutig als Befestigung ausgewiesen ist, zeichnet sich beim gegenwärtigen Stand der Forschung kein Zugang von Westen her ab. Eine Klärung des tatsächlichen Erschließung dieses Turmes ist erst nach Entfernen der Verfüllung seines Inneren aus kleinformatigem Bruchsteinmaterial sowie des Versturzes westlich der Stadtmauer an dieser Stelle möglich.

Bei den Reinigungsarbeiten im Bereich zwischen den Türmen kamen südöstlich des Tores u.a. zwei Fragmente eines Reliefblocks zutage (Abb.14), die sich an den in situ befindlichen Block des südlichen Türgewändes anfügen lassen und gemeinsam mit diesem das fast vollständig erhaltene Relief eines knapp unterlebensgroßen Togatus bilden. Aufgrund des in situ befindlichen Fragments des nördlichen Gewändeblocks kann für diese Seite des Tores ein Pendant rekonstruiert werden.

Die Mosaiken von Limyra

A. RASLAGG

1995 wurde mit einer Neukatalogisierung und Bearbeitung aller bislang in Limyra gefundenen Mosaiken begonnen¹⁶. Diese Kampagne sollte vor allem dazu dienen, das Mosaik im Flußarm, das zum Zeitpunkt seiner Entdeckung zwar photographisch, nicht aber zeichnerisch aufgenommen worden war, freizulegen, im Maßstab 1:1 zu zeichnen und unter Umständen den archäologischen und architektonischen Kontext zu klären¹⁷.

Erhalten sind drei Fragmente, von denen zwei für Größe und Gestaltung aufschlußreich sind. Fragment 2 (Abb.15) liegt ohne architektonischen Bezug in der Mitte des Flusses und bildet den größten erhaltenen Teil des Mosaiks. Es enthält Elemente der Bordüre, Teile eines rechteckigen Feldes und die Umrahmung eines Kreissegments. Durch die Teile der Bordüre lassen sich die südliche und östliche Ausdehnung des Bodens bestimmen. Die Ornamentierung des rechteckigen Feldes besteht aus drei miteinander verflochtenen Kreisen, die zum Großteil von Flechtbändern gebildet werden. Den Zwickel, der zwischen diesen und dem

(16) Bei diesen handelt es sich um Teile von Fußböden der byzantinischen Umbauung an der Ost- bzw. Nordostseite des Kenotaphs für Gaius Caesar, um ein Mosaik mit Stifterinschrift im Raum nördlich der Apsis der Bischofskirche sowie um mehrere Fragmente eines Fußbodens, die im Jahr 1984 im Limyrosarm, der die sog. Grabungsinsel im Süden begrenzt, entdeckt wurde. J. Ganzert, Das Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra. Architektur und Bauornamentik, *IstForsch* 35 (1984); Peschlow *a. O.* s. Anm. 4.

(17) Dazu wurde der Wasserspiegel durch kleine Flußarmabsperrungen und Pumpen bis 10 cm über dem Mosaikboden gesenkt. Die zeichnerische Aufnahme erfolgte mittels einer Plexiglasplatte, die auf den Boden aufgelegt wurde.

darunterliegenden Kreissegment entsteht, zieren ein Zweig mit zwei Blättern sowie ein nicht näher definierbarer Gegenstand. Fragment 1 beinhaltet die westliche Kante des Mosaiks und zeigt einen weiteren Abschnitt der Bordüre.

Der nördliche Teil des Fußbodens konnte nicht untersucht werden, da er sich bereits unter der Uferböschung der Grabungsinsel befindet. Unter der Voraussetzung, daß der zentrale Teil des Mosaiks aus drei Feldern besteht, ergibt sich für dieses eine Fläche von 460 x 360 cm (Abb.16).

Die Tesserae haben die Maße von 1,5 x 1,5 cm mit Ausnahme jener im Bereich des Kreissegments und des Zwickels von Fragment 2; diese messen 1 x 1 cm.

Das Mosaik weist insgesamt sechs Farben auf: Weiß, Gelb, Hellrot, Rot, Blau und Grau-Schwarz.

Westlich schließen an den Boden auf demselben Niveau zwei Kalksteinplatten an, deren Bedeutung zwar nicht vollständig geklärt ist, die aber Teile einer Umrandung des Mosaiks darstellen könnten.

Im Abstand von 1 m verläuft parallel zur Westkante des Mosaikbodens eine Mauer, an deren Ostseite sich einige weitere Tesserae befinden, über die auf Grund ihrer geringen Anzahl jedoch keine näheren Angaben gemacht werden können. Die Frage nach dem architektonischen Zusammenhang zwischen Mauerzug und Mosaik bedarf ebenfalls noch einer Klärung.

Der Survey auf dem Bonda Tepesi

A. KONECNY
TH. MARKSTEINER

Während der Kampagne 1995 wurden die Arbeiten im Gebiet des Bonda Tepesi fortgeführt¹⁸. Nachdem im Vorjahr die Dokumentation der von antiker bis in byzantinische Zeit florierenden Ansiedlung von Karakuyu beendet worden war, konnten die Aktivitäten 1995 auf die Siedlung von Ortasari konzentriert werden.

(18) Zu den Surveykampagnen 1993 und 1994 s. die Vorberichte der Autoren in: XVI. *Kazı Sonuçları Toplantısı II* (1994) 237 f.; XVII *Kazı Sonuçları Toplantısı* (1995) (im Druck); A. Pülz, MiCha 1, 1995, 60 ff.

Ortasari ist der moderne Name einer etwa 0,7 Hektar großen Siedlung auf einem Hügel ungefähr 1 km südlich der Bonda Yaylası (Abb.17). Ihr Kern wird von einem die ganze Hügelkuppe bedeckenden Bau eingenommen, der in mehrere Binneneinheiten unterteilt war, aber nur einen Eingang besaß. Die östliche Außenmauer bestand größtenteils aus pseudoisodomen Bossenquadern, war jedoch im Nordbereich zu einem späteren Zeitpunkt in Bruchsteintechnik unter Verwendung zahlreicher Spolien erneuert worden. Mauerstil und -technik weisen auf eine Datierung in hellenistische Zeit hin. Rund um diesen Kernbau befinden sich in Hanglage die teilweise noch gut erhaltenen Ruinen einer größeren Anzahl von meist in Quaderwerk errichteten Häusern. Nördlich und östlich der Siedlung stehen mehrere lykische Sarkophage, von denen einige mit Inschriften versehen sind. Wie in Karakuyu fand sich auch in Ortasari eine große Anzahl von Ölpresen und anderer der Ölproduktion dienender Einrichtungen (Abb.18). Auffällig ist, daß Ortasari im Gegensatz zu Karakuyu kaum in byzantinische Zeit datierbare Bauten aufweist. Dies scheint darauf hinzudeuten, daß sich am südlichen Bonda Tepesi während der Spätantike ein Prozeß der Konzentration der Siedlungstätigkeit auf eine verminderte Anzahl von Ansiedlungen vollzog.

Auf einer vorgeschobenen Hügelkuppe über der Bucht der Lagune von Beymelek liegt die kleine Befestigung von Kaklik. Diese etwa 600 m² große Anlage wird von einer in ihrem Verlauf noch größtenteils verfallenen Ringmauer eingefast, die anhand stilistischer und mauer technischer Kriterien in die Zeit der lykischen Klassik datiert werden kann. Von ihren Innenbauten ist wenig erhalten. An ihre Nordmauer wurde in hellenistischer Zeit ein kleiner Vierecksturm angeschoben. Auf dem dieses Fort mit dem Bergmassiv verbindenden Sattel befindet sich ein Fassadengrab mit einer kurzen Stifterinschrift in griechischer Sprache, die nach der Form ihrer Buchstaben hellenistisch datiert¹⁹.

Zusätzlich zu den beschriebenen Befunden konnten bei unseren Begehungen unter anderem die Reste eines allein stehenden Rundturms gefunden werden, von dem allerdings nur die unterste Schar seines qualitätvollen, trapezoidalen Mauerwerks erhalten ist. Sein Mauerstil deutet auf eine Datierung in die Zeit der lykischen Klassik hin²⁰. Dies ist der erste

(19) Für dies Mitteilung gilt unser Dank M. Wörrle, der die Bearbeitung der im Surveygebiet gefundenen epigraphischen Zeugnisse übernommen hat.

(20) Zur Datierung klassischen, trapezoidalen Mauerwerks s. u. a.: W. Wrede, *Attische Mauern* (1933) 56; R.L. Scranton, *Greek Walls* (1941) 85; F.E. Winter, *Greek Fortifications* (1971) 81.

im Iykischen Raum bekannt gewordene, freistehende Rundturm. In seiner Nähe befindet sich ein Sarkophag mit verwaschener Inschrift.

Etwa 250 m südlich der Befestigung von Kaklik liegen die verstürzten Reste eines großen Monuments. Es stand neben einem noch heute begangenen Saumpfad nach einer weiter im Südosten gelegenen großen Ansiedlung und trug eine Inschrift mit etwa 0,11 m messenden Lettern, die von der Errichtung oder der Erhaltung von Wegeverbindungen durch einen Statthalter aus antoninischer Zeit berichtet.

Experimentelle Archäologie

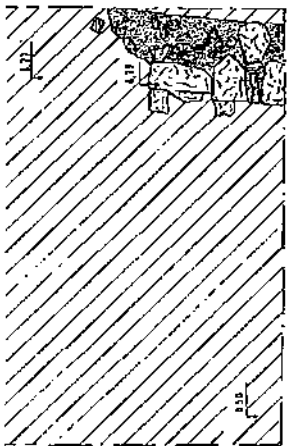
J. BORHHARDT

Auf dem schmalen Ufergelände südlich der GrabungsinseI und westlich der byzantinischen Westmauer der Oststadt errichteten die Architekten L. Mühlbauer und K. Schulz im Zuge des Ausbaues des Grabungscampus zwei Nutzbauten, die nach den Regeln der petrifizierten lykischen Grabmonumente konzipiert wurden. Nach jahrzehntelangen Diskussionen über die Konstruktionsprinzipien wurde zum ersten Mal in der Forschungsgeschichte mit einer dreidimensionalen Realisierung experimentiert. Zur Umsetzung wurde der einfache Ständertypus mit von Rundhölzern getragenen Flachdach und zweigliedriger Fassade gewählt. Interessanterweise konnte beim Bauen festgestellt werden, daß die Kassettenierung zwar zur ornamentalen Wirkung beiträgt, vor allem aber die Statik verstärkt. Um beiden bislang gewonnenen Theorien zur Materialbeschaffenheit der Wände zwischen den Holzträgern gerecht zu werden, wurde die Ausfachung bei einem Bau in Holz und bei einem in Ziegeln als Andeutung von Bruchsteinmauerwerk ausgeführt.

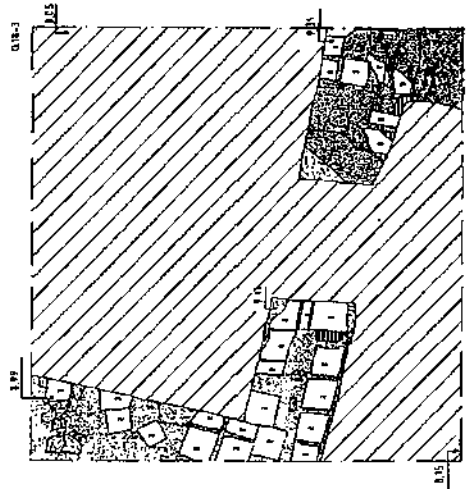
Die Bauten dienen als Küche und als Sanitärtrakt (Abb.19). Beim letzteren wurde aus umwelthygienischen Gründen eine Schilfkläranlage angeschlossen.

Als Türsturz des Durchgangs in der Westmauer der Oststadt, der diese Bauten erschließt, wurde ein originaler Gebälkblock eines freistehenden Iykischen Grabhauses verlegt, welcher es ermöglicht, im Vergleich mit dem Gebälk der beiden Nutzbauten die Intentionen dieser experimentellen Archäologie verständlich zu machen.

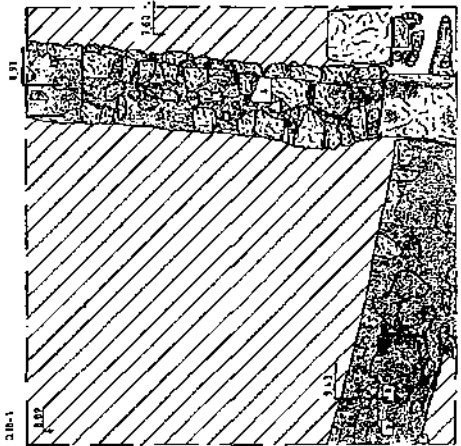
Limyra
 NW-Stadt
 spätrom. Gebäude

Q 18-2

Q 18-3

Q 18-1

Abb. 1: Planum von Q 18-1, 2 und 3 (Zeichnung: M. Seyer)

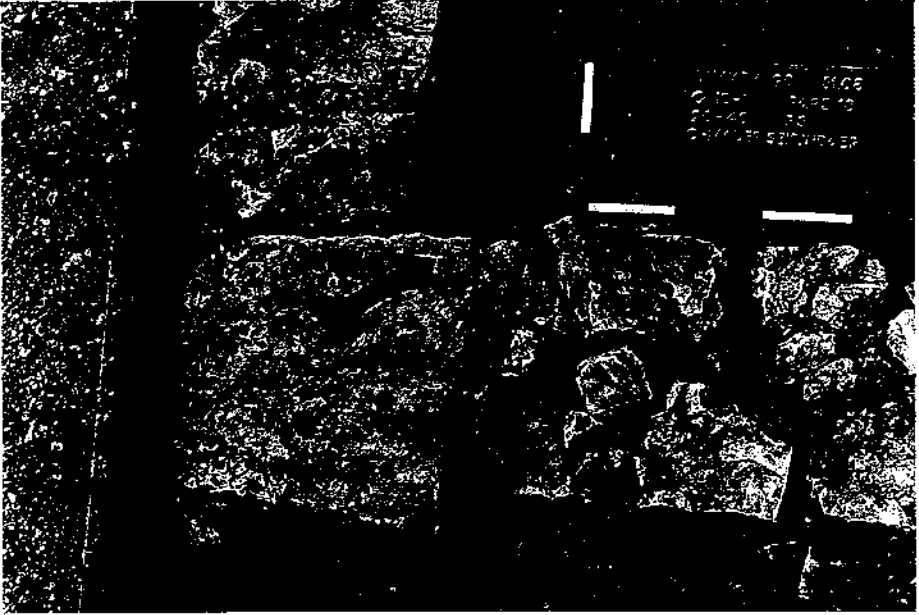

Abb. 2: Sekundär eingesetzter Eckblock in einem spätantiken Gebäude in der NW-Stadt von Limyra (Neg.-Nr.: Li 95/418).

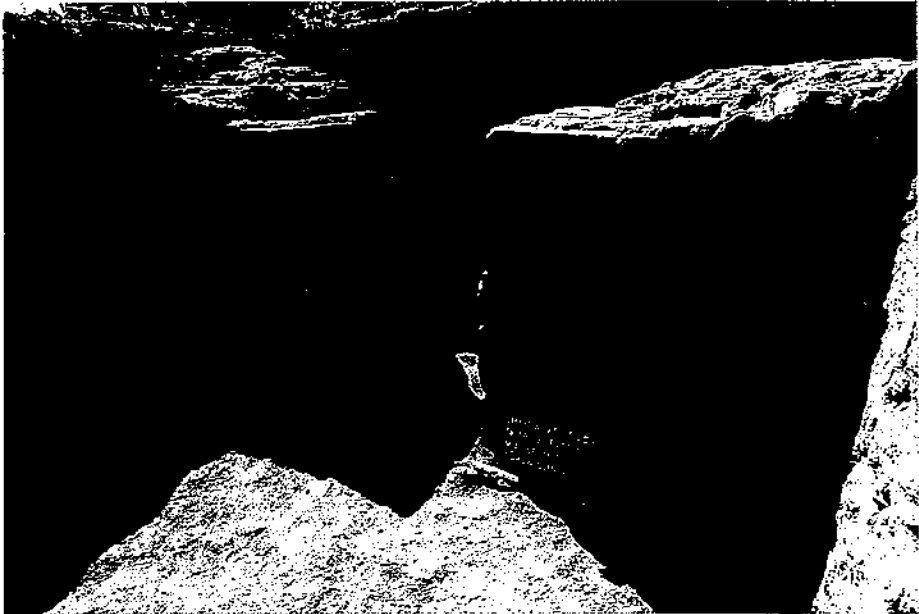

Abb.3: Südmauer mit Eingang in Q 18-3(Neg.- Nr.: Li 95/928)

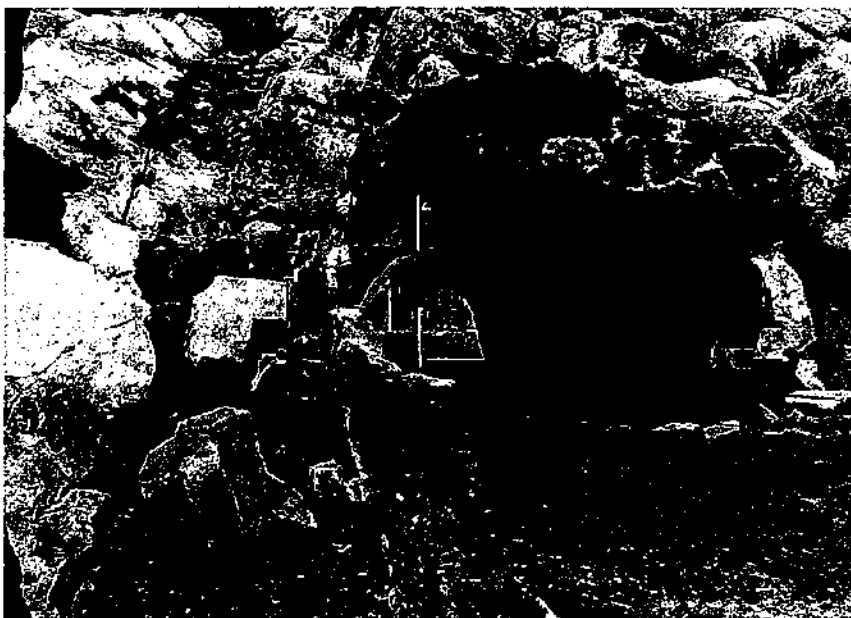

Abb. 4: Nekropole V von Limyra, Grab 88, Ansicht von S. (Neg.-Nr.: Li 95/2044).

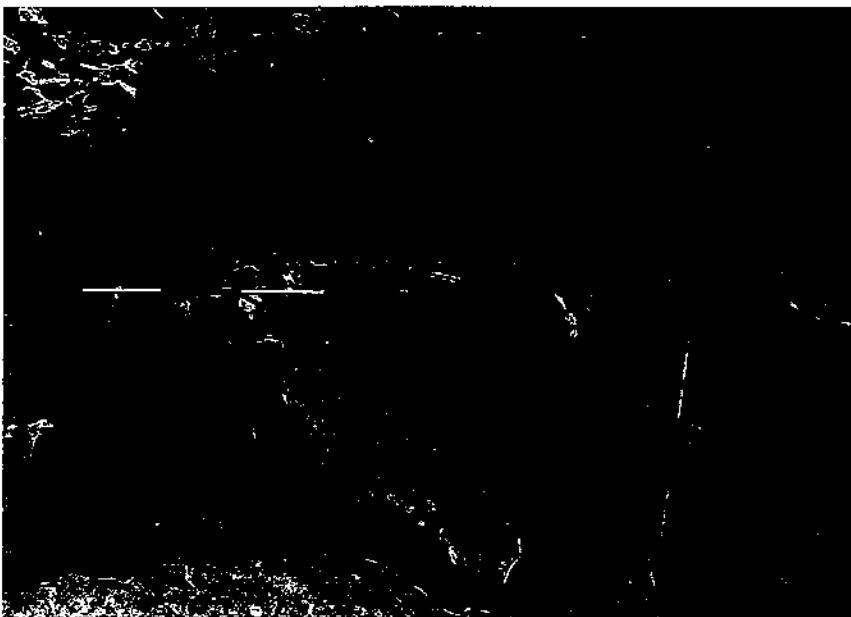

Abb.5: Nekropole V von Limyra, Grab 88, Ansicht der W- Seite. (Neg.-Nr.: Li 95/2066)

Abb. 6: Felsgrab in Delicedere (Neg.-Nr.: Li 95/2289).

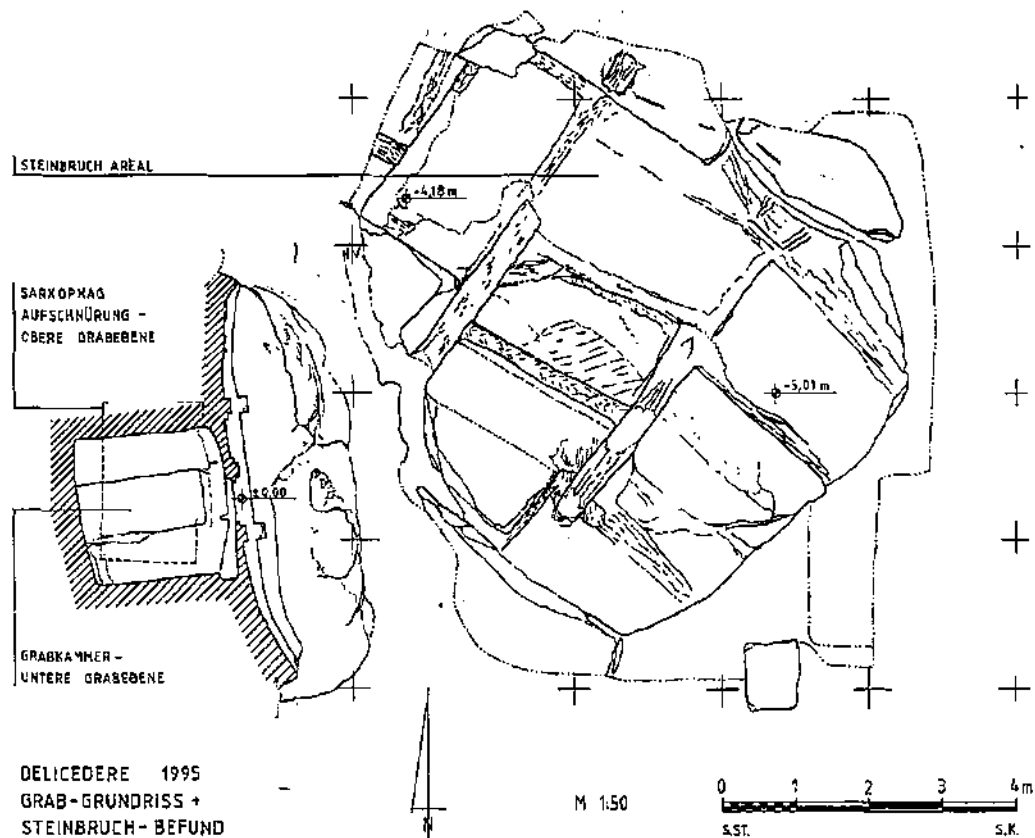

Abb. 7: Delicedere, Plan des Grabes und des Steinbruchs (Zeichnung: S. Stepanek).

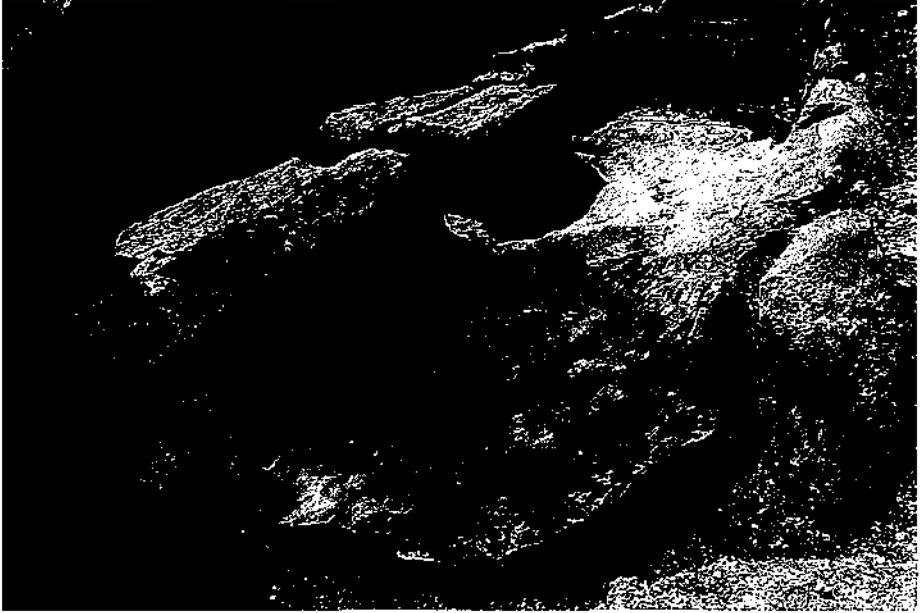

Abb. 8: Steinbruch vor dem Grab (Neg.-Nr.: Li 95/783)

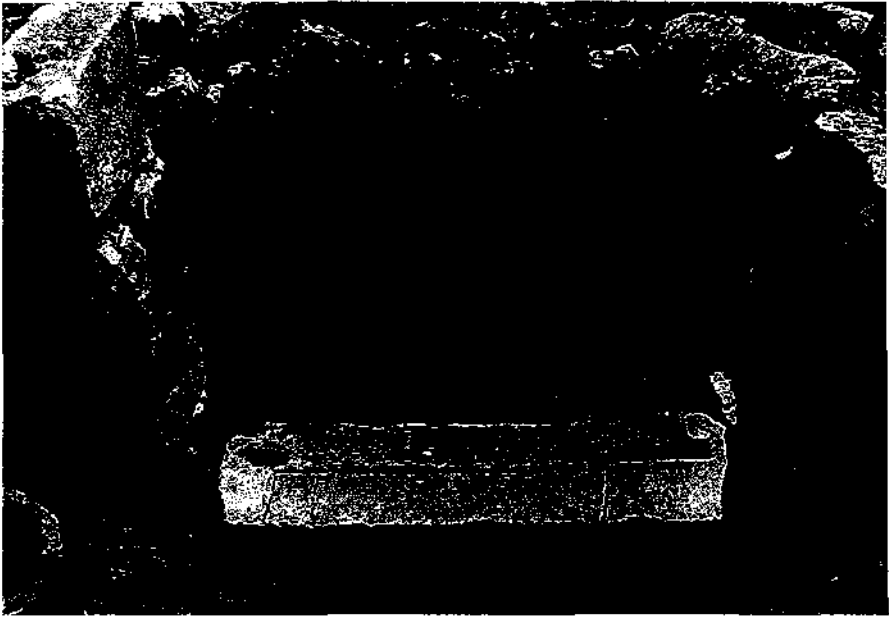

Abb. 9: Nordtür der Westwand der Bischofskirche von Limyra (Photo: U. Pechlow).

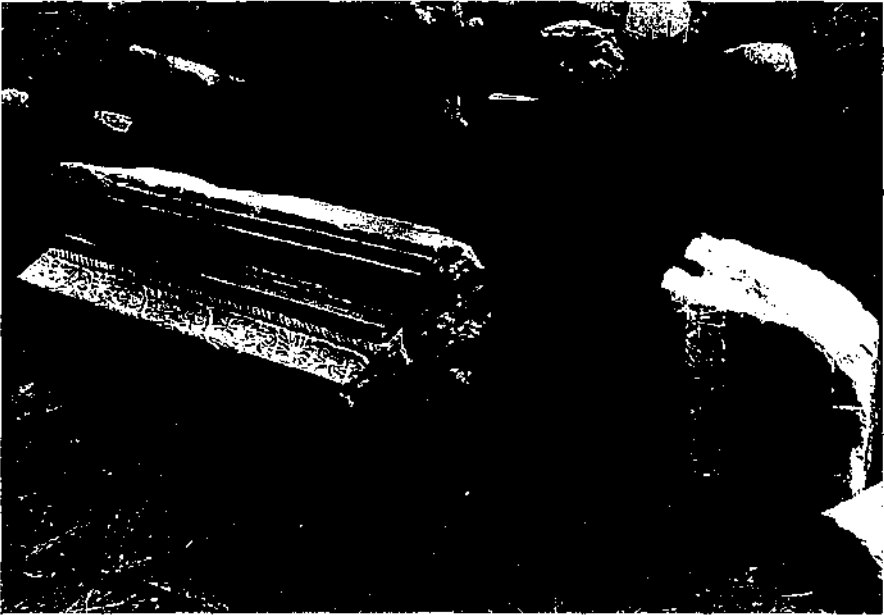

Abb. 10: Sturz der Südtür der Westwand der Bischofskirche von Limyra (Photo: U. Peschlow).

Abb.11: Ansicht SO 19/2 (Neg.-Nr.: Li 95/2311)

Abb.12:SO 20/1, Weststylolat mit Mauerversturz (Dia: Li 95/20/12)

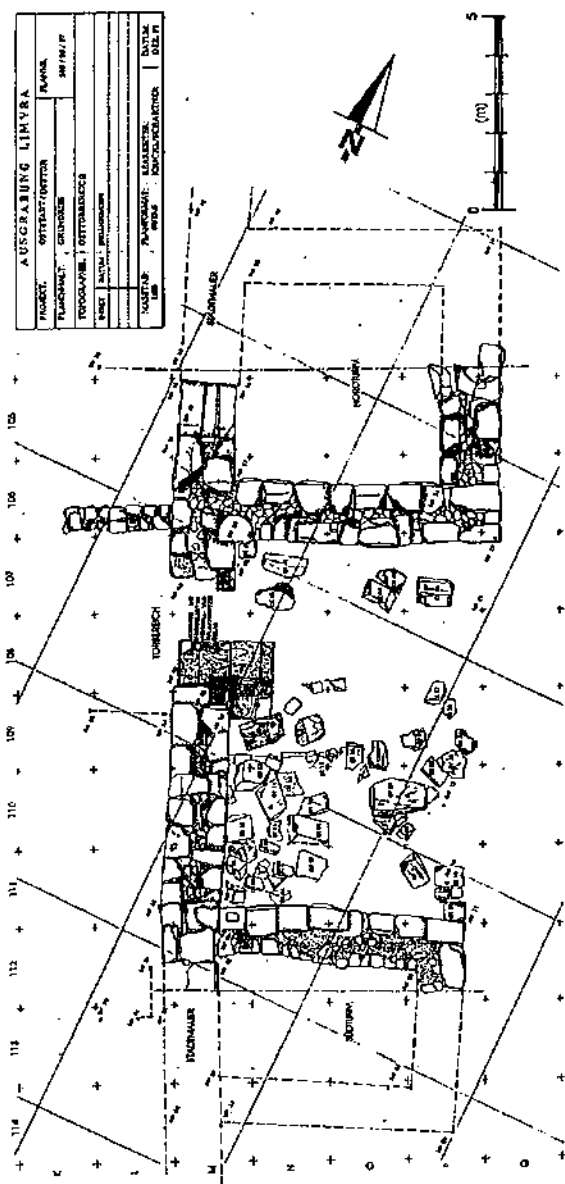

Abb.13: Plan des Osttores (Zeichnung: A. Krickl, G. Schartner)

Abb.14: Reliefblock mit einem Togatus (Neg.-Nr.: Li 95/2147).

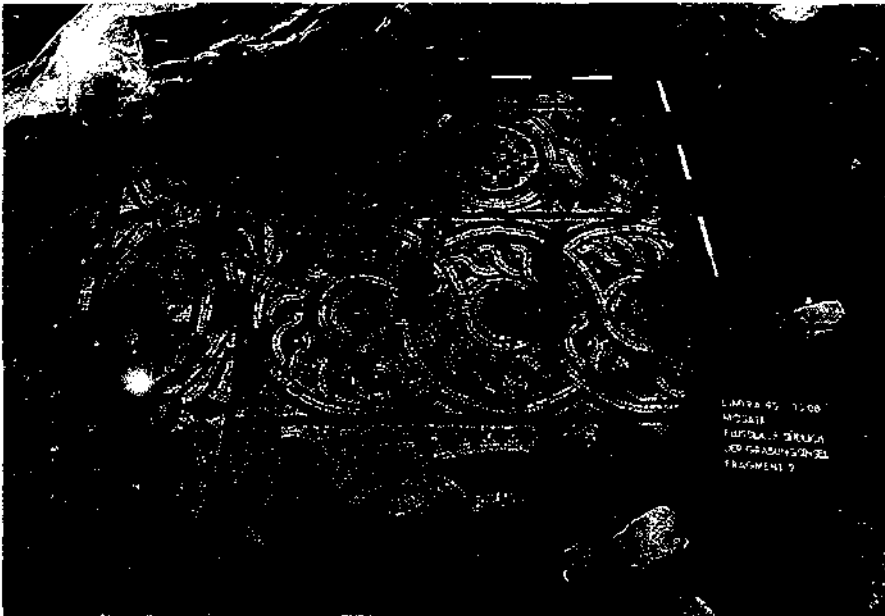
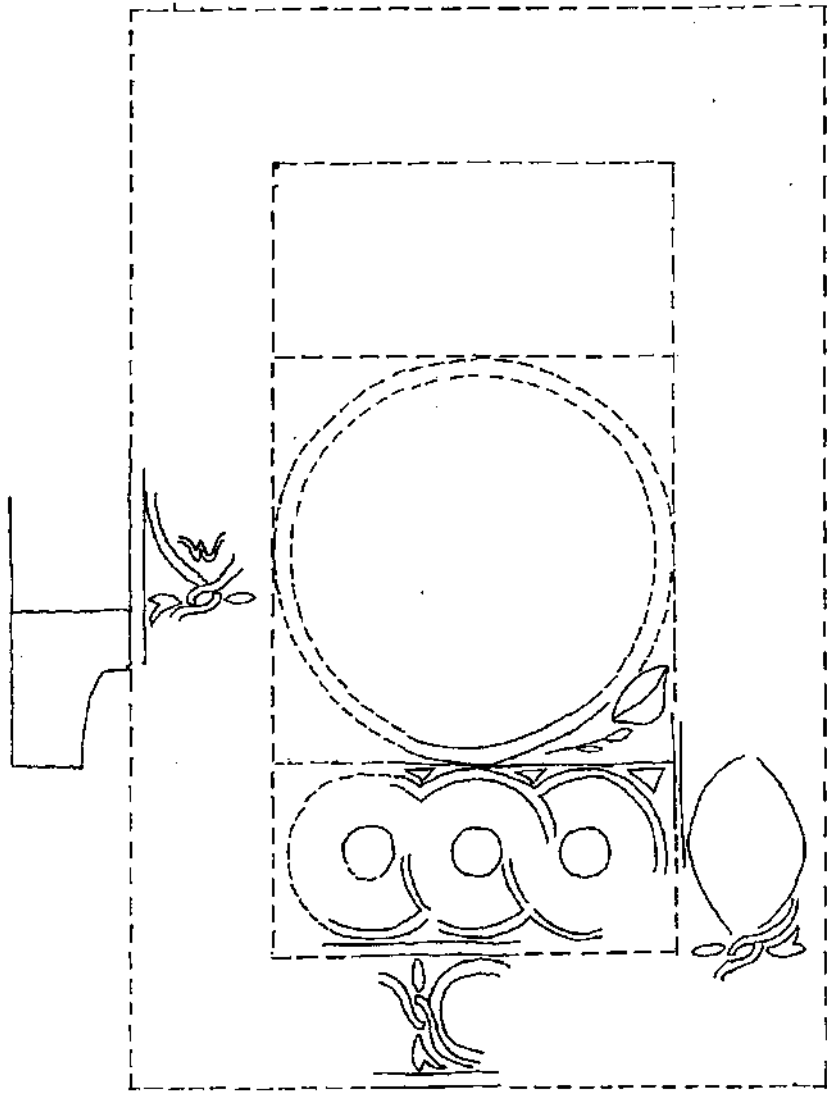

Abb.15: Fragment 2 des Mosaikbodens (Neg.- Nr.: Li 95/2222).

gez. A.R.

Limyra

Mosaik - Rekonstruktionsversuch

Abb.16: Rekonstruktion des Mosaiks (Zeichnung: A. Raslagg).

Abb.17: Gesamtansicht von Ortasari (Photo: Lykien-Archiv)

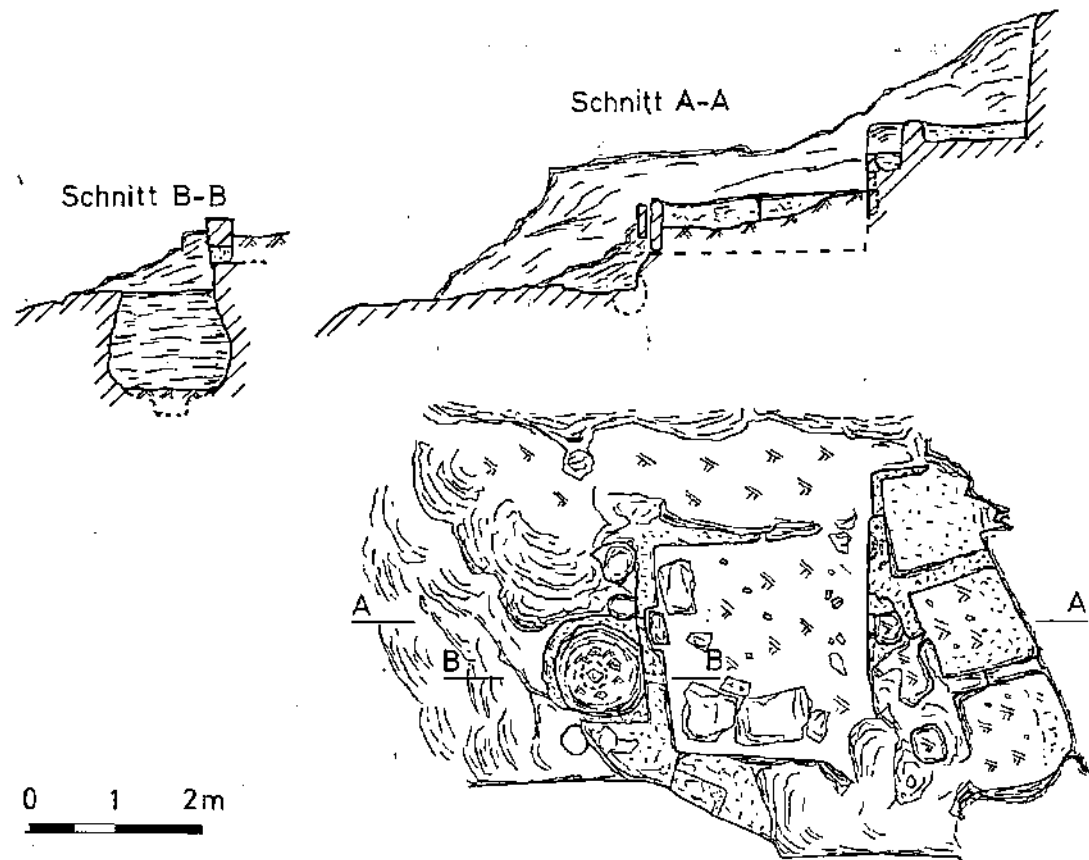

Abb.18:Ölpressen in Ortasari, Längsschnitt und Lageplan (Zeichnung: A. Konecny).

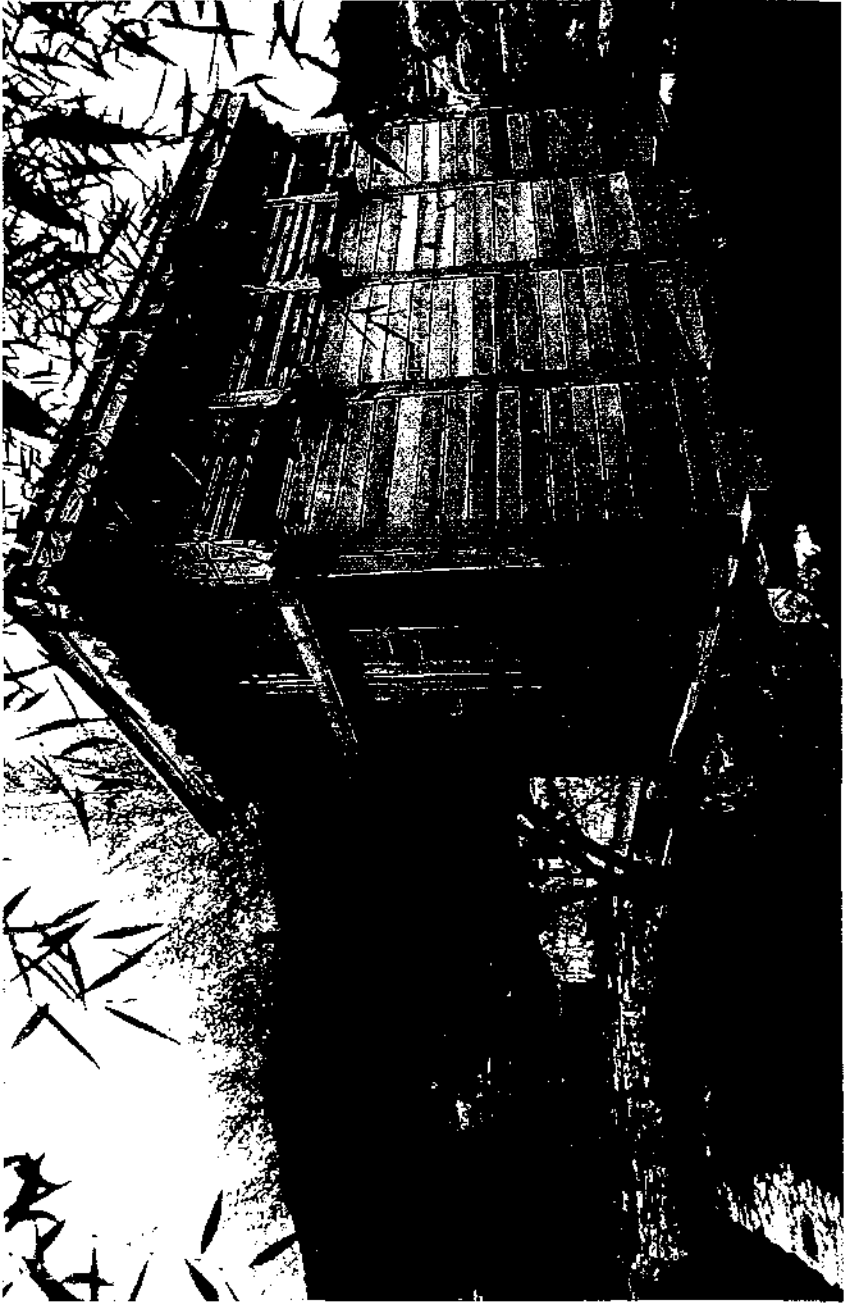

Abb. 19: Sanitätstrakt (Dia: Li 95/33/35).

PATARA 95

*Fahri IŞIK **

Bu yıl yapmayı amaçladığımız ana cadde kazısı dipsuyunun yüksek olması, Suriçi Kilisesi kazısı ise kazıcısının hastalığı nedeniyle gerçekleştirilememiş; ilkinin yerine Gelemiş oygü-mezarları kazısına başlanmıştır. Üç ayrı alana yayılan Hurmalık Hamamı kazısı ile Yol Kılavuz Anıtı kazısı yanı sıra; planı tümlemeye ve 1996'da kazıya geçmeye yönelik sondajlarla, bazilika ve ölçütçüler eşliğinde surlar araştırılmıştır¹.

OYGU MEZAR KAZILARI

*Havva IŞKAN YILMAZ
Nevzat ÇEVİK*

Patara ve yakın çevresinde daha önce yaptığımız yüzey araştırmalarında ve özellikle Tavas Tepesi'nin Akdere'ye inen yamaçlarında bu tür mezarlara rastlamıştık. Bunların tümü daha önceden soyulmuştu ve yol inşaatı nedeniyle mimari dokuları belirlenemeyecek kadar da tahrip edilmişlerdi. 1993'de Günlük mevkiinde bir tapınak mezarda yaptığımız temizlik ve düzenleme çalışmalarında ilk kez böyle bir oygü-mezarla karşılaşmış ve el değmemiş bu mezarın buluntularını dönem sempozyumunda sunmuştuk. Bu deneyimle, Gelemiş Köyü bitiminde kaçak otel inşaatlarına ulaşmak için yapımına başlanan yolun üst-

- (*) Prof. Dr. Fahri IŞIK, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA
Doç. Dr. Havva IŞKAN Yılmaz, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA
Yrd. Doç. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA
- (1) Bu yılki çalışmalarımız özel bağışların desteğinde yarı bitmiş bir kazı evinin çağdaş ortamında gerçekleştirilmiştir. Kazı ekibimiz başta kazının ortakları Kültür Bakanlığı ile Akdeniz Üniversitesi olmak üzere bize destek veren DÖSİM'e, Kaş Kaymakamlık Vakfı'na, Antalya Turizmi ve Eski Eserleri Sevenler Derneği'ne, Türk Tarih Derneği'ne ; her darımızda ilgilerini esirgemeyen ve bunu kazıda biraradalıkla da somutlaştıran Antalya İl Kültür Müdürlüğü ve Müze Müdürlüğü'ne ve mükemmelliği ile gururlandıran Bakanlık Temsilcisi Ayşe Erdoğan'a teşekkürü borç bilir.

lerinden kestiği ve köylülerce "porsuk ini" diye adlandırılan oyukların aslında birer oygu-mezar olduğu da kesinlik kazanmıştı. Yine Patara örenyerini ortadan ikiye bölen ve yoğun nekropol yapılaşmaları üzerinden geçip denize ulaşan asfalt yolun yapımı sırasında, Akdam yamaçlarının traşlanmasıyla görülen farklı toprak rengi ve dokusundaki lekelerin de bu tür mezarlara ait girişler oldukları anlaşılmıştı. 1995 sezonunda işte bu mezarlardan beş tanesi açılmıştır. "Oygu-mezar" terimi, toprağa hafif bir eğimle açılmış koyu girişle ulaşılan tek odalı yeraltı mezarlarını kapsamaktadır. Kuyu giriş daha sonra doldurulduğu ve yürüme zeminine eşit duruma getirildiği için, bu tip mezarların belirlenebilmesi belirli bir göz alışkanlığını gerekli kılmaktadır.

OYGU MEZAR 1 (Çizim: 1)

Mimari: Bu mezarın üst kısmı yol makinaları tarafından kaldırılmış, ancak duvarlar ve tavan daha önceden çökmüş olduğu için taban insitu ele geçmiştir. Eğimli girişin ucunda büyük bir blok taşla kapatılmış açıklığından, mezarın 1.10 m yüksekliğindeki tek odasına ulaşılmaktadır. 3.10 x 3.20 m boyutuyla yaklaşık kare planlı odanın doğu duvarında 1.30 m derinliği olan loculus benzeri bir oyuk gözlemlenir. Oyuk gömütün genişletilmesi amacıyla açılmasına rağmen, bir değişiklikle sonradan buraya defin yapılmamıştır. İki basamakla inilen mezar odasının ortasında 1.30 m uzunluğunda, 0.60 m genişlik ve 0.50 m derinliğinde bir çukur yer alır. Pek çok kaya mezarında da rastladığımız bu çukur, odanın açılması sırasında kullanılan çalışma alanı, ölülerin gömülmesine yardımcı olan hareket alanı ve gerekli durumlarda mezara en son konan ölünün yatağı olmak üzere üç işlevlidir. Kayalaşma sürecini henüz tamamlamayan gevşek toprak nedeniyle uzun kenarları taşlarla desteklenmiş; böylece hem iki yandaki ölü yerleri genişletilmiş, hem de göçükle kemiklerin çukura kayması engellenmiştir. Mezar odasının tabanı ise kabaca düzeltilerek bırakılmış ve üzeri ince bir toprakla örtülmüştür.

İskeletler: Tapınağın yüksek asit derecesi ve nem oranı nedenleriyle kemiklerin büyük oranda erimiş olmalarına rağmen mezarda 5 birey bulunduğu anlaşılmaktadır. Sırtüstü yatırılmış ölülerin başlarının altına sıkıştırılmış topraktan bir yastık yapılmış ve baş böylece hafifçe yükseltilmiştir. Güneydeki iki birey batı-doğu yönünde tabana uzatılmış; mezarın en iyi durumdaki iskeleti ise üzerine yatırıldığı iki parçalı pişmiş toprak levha ile kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda ele geçmiştir (Resim: 1). Ancak bunun kafatası ve bazı kemikleri kuzeydeki loculusun oluşturulması ve buradan çıkan toprağın taşınması sürecinde tahrip ol-

muştur. Bu levhaların altında başı üsttekinin aksine güneydoğuda olan bir başka iskelet yer alır.

Buluntular: Sayıca çok ve birbirinden farklı yapıdaki buluntular, kuzeydoğu köşedeki bir kümenin dışında esas olarak güneydoğu köşede ele geçmiştir. Buluntu envanteri toplam 21 cam, 8 terrakotta heykelcik, 10 unguentarium, 7 boncuk, 4 altın, 5 taş, 1 metal ve bir de Aphrodite heykelciğini kapsamaktadır. Güneydoğu köşedeki en büyük buluntu bir Aphrodite heykelciğidir (Resim: 2). Bunun yanında bacak altlıkları ile iki pişmiş toprak güvercin ve çok sayıda cam bulunmuştur. Aynı kümede ayrıca birkaç küpe ve kötü durumda sikke ele geçmiştir. Levhalar üzerinde yatan iskeletin doğusundaki köşede ikinci bir buluntu yığını durmaktadır. Bunlardan bir terrakotta at üzerinde genç bir süvariye betimler. Duvarın hemen önünde ise bir Herme'ye yaslanmış ikinci bir figürün (Resim: 3) ile çok sayıda eriyerek parçalanmış, tanımlanamayan terrakotta ele geçmiştir. Cam bir kase içinde duran cam boncuklar, bronz bir kap ve bir unguentarium da buluntular arasındadır. İçinde hiçbirşey ele geçmeyen loculusun başlangıcında da altın küpeler, taş boncuklar ve cam bulunmuştur. İçinde Aphrodit heykelciği ve bazı altın takıların da bulunduğu malzeme, mezarın hareketten en uzak ve böylece korunaklı köşesine yerleştirilmiştir. Bunlar kuşkusuz ölüye verilen armağanlardır. Buna karşın metaller ve takıların hemen tamamı iskeletlerin doğrudan üzerlerinde ele geçmiştir ki, bunların ölünün kişisel eşyaları olması gerekmektedir.

Tarihleme: Buluntular içinde Arş.Gör.T.Kahya tarafından öncelikle araştırılan unguentariumlar, mezarın İ.Ö. 1.yüzyıldan İ.S. 1.yüzyıla kadar kullanıldığını göstermektedir (Çizim: 2). Bir diğer önemli buluntu S1'in ağzında bulunan ve ön yüzünde Tiberius Germanicus Sebastos; arka yüzünde ise Patridos Germanicus Soter yazıları okunan bir sikkedir ki, üzerinde İmparator Claudius'a ait büstle, Erken İmparatorluk Dönemi'ni tarih olarak vermektedir. Ancak mezarların kesin tarihllemeleri elbette ki tüm buluntuların genel değerlendirmesi ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda terrakotta eserler, G.İşin tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

OYGU-MEZAR 2 (Çizim: 3)

Mimari: Bir öncekinin güney aksında açılan bu mezarın üstü de yol makinaları tarafından alınmış; fakat tavan ve duvarlar daha önce çöktüğü için buluntular yine el değmeden ele geçmiştir. Birincisiyle aynı; yalnızca loculusun olmadığı bir planı vardır ve odanın açımında da aynı tür işlemler uygulanmıştır. Hafif eğimli mezar girişi 1 m yüksekliğinde bir blokla kapatılmış ve ön tarafta taşlarla desteklenmiştir. Taban ka-

yalığı içine dikkatle açılan çukur 70-80 cm genişliğinde ve 1.90 cm uzunluğundadır. Büyüklüğü 3.50 x 3.60 m olan mezar odasının doğu duvarları hafifçe içe çekilmiştir. Odanın yüksekliği ortada 1.75 m, arkada ise 1.30 m dir. Tavan ve duvar işçiliği kaliteli değildir. Aynı biçimde taban düzlemi de arkaya doğru 20 cm düşmektedir ve ince bir toprak katmanı ile örtülmüştür.

İskeletler: Bu mezardaki kemikler doğal koşullardan yoğun biçimde zarar gördükleri için, gövde kemiklerinin hangi kafataslarına ait olduğunu belirlemek mümkün olmamıştır. Kuzeydoğu köşede ele geçen 4 kafatası ve doğuya doğru yönelik kemiklerden, iskeletlerin batı-doğu doğrultusunda uzandığı anlaşılmaktadır. Mezarın arka duvarı önündeki düzlemde de iki kafatası bulunmuş ve buradaki bireyler güney-kuzey doğrultusunda yatırılmışlardır. Odanın güneyinde ise hiçbir kemik ele geçmemiştir. Bu mezarda, en son definler sırasında bir öncekinin ne yapıldığı ilginç bir biçimde gözlemlenebilmektedir: Kuzeydoğu köşedeki dörtlü küme, kendi içinde bir ayrım gösterir. S4 ve S6 kafatasları, S3 ve S4 kafatasları ile mezarın kuzeybatı köşesi arasındaki dar alana sıkışmışlardır. S6 kafatası üzerinde kol ve bacak kemiklerinin de bulunması nedeniyle, S4 ve S6'nın daha sonra oraya defnedilen S3 ve S5'e yer açmak amacıyla yana itildikleri anlaşılmaktadır. Bu mezarda ayrıca çukurun içinde de kemikler bulunmuştur. Ancak yeni bir defin söz konusu değildir; kemikler oraya doğuda yatan iskeletlerden kaymıştır.

Buluntular: İskeletlerin yakın çevresinde yoğunlaşan buluntularda ağırlık metallere aittir. Kuzeydoğu köşeye itili kafataslarının üzerinde iki strigilis, yandaki S5 in sol omuzu üzerinde 25 cm uzunluğunda bir metal obje, bir ayna, iki çivi ve birkaç unguentarium bulunmuştur. Bu buluntu kümesinden bir unguentarium, küçük bir cam ve topuzu çizikli bir gümüş iğne çukura yuvarlanmıştır. Çukurun doğu tarafındaki buluntular, iskeletler gibi dağılmış ve daha fazla zarar görmüşlerdir. Gümüş kaplı bir ayna ve küçük bir bronz kap dışında, diğer buluntular kırık ve parçalıdır.

Buna karşın mezarın güneydoğusundaki buluntu kümesi önemlidir. Burada bronz bir ayna, bronz bir tabak, iki metal protom, bakır zincir parçaları, iki çivi ve strigilis ile metal parçalar ele geçmiştir. Bunlardan en ilginç, köşeleri çivilerle tutturulmuş metal levhalarla oluşturulan bir kilittir. Kilidin içinde ahşap kalıntıları da durmaktadır ki, bu durum iki çivide de gözlemlenmiştir. Böylece söz konusu malzemenin bir ölü sandığına ait olduğunu söyleyebilecek durumdayız. Buluntu kümesinin tüm örgeleri kullanım eşyaları olduğu için, sandığın içine ölünün özel eşyalarının konduğunu düşünüyoruz.

Bu alandaki buluntuların kuşkusuz en önemlisi 4 cm çapında silindirik bir bronz kaptır (Resim: 4). İç duvarı aşağıya doğru genişleyen kabın içi buluntu anında bir sıvıyla doluydu. Bu nedenle kabı hemen ışık ve hava geçirmeyecek bir biçimde korumaya aldık ve üniversitemizin kimya laboratuvarında uzmanlarca boşalttırdık. Kabın etrafını kuşatan toprak, en üstte yer alan açık renkli sıvı, kabın dibine toplanmış koyu renkli tortu ve metal örnekleri ile doldurulan 4 küçük tüp Saarbrücken Üniversitesi laboratuvarlarında analiz ettirilmiştir. Bu analiz sonucunda kabın içindeki tortunun yoğun biçimde karbon ve bakır içerdiği anlaşılmış ve dolayısıyla kabın bir mürekkep hokkası olduğu kesinlik kazanmıştır. Ahşap sandığın içinde durması gereken hokka, belki de ölünün bir katip olduğunu göstermektedir. Mezarın bu bölümünde kemiğe rastlamamamız, buluntu kümesini belli bir iskelete bağlamamızı güçleştirmektedir. Güneydeki bu alan belli ki ölü armağanları ve eşyaları için adanmıştır.

Tarihlleme: Unguentarium araştırmaları, bu mezarda da İ.Ö. 1.yüzyıldan İ.S. Erken 1.yüzyıla uzanan bir tarih vermektedir (Çizim: 4).

OYGU MEZAR 3 (Çizim: 5)

Mimari: Asfalt yolun kenarında konumlanan bu mezarın, üst yarısı ve batı kenarı yol inşaatı sırasında tamamıyla kesilen kuyu girişinin ölçüleri konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. 0.80 m genişliğindeki giriş açıklığı bir taş blokla kapatılmış ve aradaki boşluklar küçük taşlarla doldurulmuştur. Mezarın kapatılmasından sonra giriş taşının önü önce büyük, sonra küçük moloz taşlar ve sıkıştırılmış toprakla desteklenmiştir. Tavanın çökmüşlüğüne rağmen, in situ ele geçen kapı taşı nedeniyle mezar odası en az 1.40-1.50 m, hatta biraz daha yüksek olmalıdır. İçinde çukur açılmadan düzenlenen odanın tabanı giriş eşiğinden 0.50 m daha derinde durmakta ve iki basamakla inilmektedir. 3.00 x 2.90 lık ölçüleriyle oda, hemen hemen tam bir karedir.

İskeletler: Mezar odasının tabanında altısı batı-doğu; biri doğu-batı ve biri de güney-kuzey doğrultusunda olmak üzere sırtüstü yatan toplam 8 iskelet ele geçmiştir. Bunlardan kuzey duvarı önündeki eli karnının üzerinde duran S1 ile başı onun omuzunda duran S2 bir küme oluşturur. S6, S7 ve S8'den oluşan üçlü küme ise odanın güney duvarı önündedir. Uzunlukları 1.60 m yi geçmeyen iskeletlerin başları yanyanadır. Duvar önündeki S6'nın sağ kolu da karın üzerine konmuştur. Diğer bireylerden S3'ün başı, yüz kuzeye gelecek biçimde yana çevrilmiştir. Tek başına duran ikinci iskelet odanın arkasında duvar önündedir. S5 ise odanın ortasında, girişteki diğer iskeletlere paralel bir konumdadır. Kafatası,

göğüs kafesi ile kalça ve bacak kemiklerinin bozulmamışlığı, mezarın S5'in gömülmesinden sonra tamamıyla kapatıldığını göstermektedir.

Buluntular: Bu mezar buluntularında ağırlık unguentariumlardadır. Yaklaşık 50 unguentarium, özellikle kafatasları ve omuzlar etrafında ele geçmiştir. Altın ve değişik metallere oluşan buluntular ise S6 üzerinde bulunmuştur. Bu iskeletin sağ bacak kemiği üzerinde duran 0.10 x 0.14 m boyutunda bir metal levhanın altında saz türü bitki kalıntılarının görülmesi, büyük bir olasılıkla ölünün tüm gövdesinin sazdan bir tür hasır örtü ile örtüldüğünü düşündürmektedir. Aynı iskeletin sol bacağı üzerinde kozmetik kullanım amaçlı bir de spatula ele geçmiştir. Sağ elde bulunan, üzerinde bir erkek başı betimlenmiş yüzük ile 35 adet üç dilimli yapraktan oluşan diadem, iskeletin zengin bir kadına ait olduğunu gösteren buluntulardır. Odanın arka duvarı önünde duran iki cam ile mühürlü bir Knidos amphorası (Resim: 5), içinde hiç sikke bulunmayan bu mezarın diğer önemli buluntularıdır.

Tarihleme: Amphora İ.Ö.1.yüzyıl başına tarihlenmektedir. Fuzi formu unguentariumlar ise genelde İ.Ö.2.yüzyılın 2. yarısına aittirler. Ancak bunlardan bazılarını biraz daha erkene vermek mümkündür (Çizim: 6). Bu nedenle de 3 numaralı mezarın başlangıcı 1 ve 2'den daha önceye gitmektedir.

OYGU-MEZAR 4 (Çizim: 7)

Mimari: Kuzeyindeki 3 numara ile aynı düzeyde bulunan bu mezarın girişi, yine yol inşaatı sırasında kısmen tahrip olmuş; bugün 2.10 m derinliğe, 1.70 m uzunluğa ve 1.10 m genişliğe sahip kuyu giriş, üst kısmından koparılmıştır (Resim: 6). Girişten geriye yalnızca tabanı ve insitu durumdaki kapı taşı kalmıştır. Aralarında bir de stel parçası bulunan iri taşlar ve toprakla desteklenen kapı taşının eşliğinde içine oturması için çok derin olmayan bir yatak ve girişin hemen arkasına 0.40 m derinliğinde bir çukur açılmıştır. Ayrıca mezarın arkasına da 1.60 m derinliğinde ve 0.60 m genişliğinde bir loculus oyulmuştur. Birkaç kemik kalıntısı ve az sayıdaki buluntu bu derin oyuntunun da belki bir defin için kullanıldığını göstermiştir.

İskeletler: Kısmi dağılma ve çözülmelere karşın, 9 iskeletten 7'sinin konumu net olarak anlaşılmıştır. Güney duvarı önüne iki büyük pişmiş toprak levha üzerine uzatılmış S1 iskeletinin kemikleri levhanın kırılmasıyla dağılmış; kafatası da iki parçanın arasına yuvarlanmıştır. Bu-

radaki alanın duvara doğru uzanan diğer yarısı armağanlar için kullanılmıştır. İkinci birey, birincinin ayakları dibinden başlamakta ve yine batı-doğu yönüne uzanmaktadır. Bunun hemen yanında tam belirlenemeyen ve kafatası da olmayan bir başka birey daha yer alır. Mezar odasının kuzey yarısında batı-doğu yönünde 4 iskelet yanyana ve üstüste yığılı olarak ele geçmiştir. Hepsisi de 0.80 m genişliğindeki alanın yarısına sığdırılmış ve diğer yarı boş bırakılmıştır. Kuzeybatıdaki duvar ve kafatasları arasındaki dar köşe ise, ölü adakları için ayrılmıştır. İskeletlerin üstüste durması onların gövde kemiklerinin hemen tamamen erimesine neden olmuştur. Yalnızca S4'ün üst kısmı omurga ile birlikte belirlenmiştir. S7'nin baş ve gövdesinden kalanlar ise mezarın kuzeydoğusundaki çok zengin buluntu kümesinin içine dağılmış olarak ele geçmiştir. Ortadaki çukurda duran iskelet hem konumu hem de son defin olması nedeniyle çok iyi durumda ele geçmiştir. Başın durması gereken yerde zemin bir toprak yığıntı ile yükseltilmiş, böylece aynı zamanda giriş için de bir basamak oluşturulmuştur. Elleri karın üzerinde duran iskeletin gövdesi çukuru tamamen doldurmaktadır; başı da bu basamak üzerine yerleştirilmiş ve zaman içinde ayaklara doğru yuvarlanmıştır.

Buluntular: Bu mezarda da genellikle baş ve omuzlar etrafında yoğunlaşan çok sayıda buluntu ele geçmiştir. 66'sı sağlam, 37'si kırıklı olmak üzere unguentariumlar sayıca en büyük kümeyi oluştururlar. Bunların dışında değişik metaller, camlar, seramik, iğneler ve taş objeler de vardır. İğne ve bazı metal levhaların üzerinde ağaç kalıntıları olması, mezarda bugün tanımlayamayacağımız bazı ahşap malzemenin varlığını göstermektedir. Fayanstan yapılmış oionochoe formunda minyatür süsler ve bir küçük baş, yalnızca bu mezarda ortaya çıkan buluntulardır. Kaliteli ve çok sayıdaki buluntularıyla diğerlerinden daha zengin karakterdeki mezarda ele geçen terrakottalar, çeşitlilikleri ile şaşırtırlar (Resim: 7-8).

Tarihlleme: Bu mezar unguentariumlarının büyük bölümü, İ.Ö.2.yüzyıl ikinci yarısından, İ.Ö.1.yüzyıl 2. yarısına kadar tarihlenebilmektedir (Çizim: 8).

OYGU-MEZAR 5

Akdam mevkiinde temizlediğimiz üst bölümü göçük bu mezarda kuyu giriş ve kapı taşı in situ ele geçmiştir. 2.60 x 3.70 m ölçüsü ve 1.40 m yüksekliğiyle diğerlerinden daha büyük olan mezar odasında, asıl tabanın yaklaşık 20 cm üstünden itibaren yığın halinde iskeletle karşılaşmıştır. Yaklaşık 20 bireyden oluşan bu yığın, belirlenemeyecek geç bir dönemdedir. Bu iskeletlerin kaldırılmasından sonra ulaşılan ana

zeminde de başkaca bir iskelete rastlanmamıştır. Ele geçen birkaç küçük buluntu içinde en önemlisi-tarihlemede değerlendirilemeyecek- bir Trajan sikkesidir.

Patara oyuğu-mezarlarından kazandığımız bilgileri özlüce toparlayacak olursak;

Tek bir mekandan oluşan bu mezarlara bir kuyu girişle inilir. Odaya giriş taş bloklarla kapatılmış bir açıklıkla sağlanır. Kuyu giriş, büyük bir olasılıkla mezarın tamamen kapatılmasından sonra doldurulmuştur. Mezar odası, açılan örneklerin tümünde yaklaşık 10 m² büyüklüğündedir. Plan özdce, bazen bir loculus ile genişletilmiş karedir. Loculusların defin dışında başka bir işlevleri belirlenmemiştir. Duvarların ve tabanın işçiliği özenli değildir. Taban, mezarların tümünde ince bir toprak tabakası ile kaplanmıştır. Açılan 5 mezardan üçünde girişin hemen arkasına çok işlevli bir çukur açılmıştır. Bu çukurun bulunmadığı iki mezar ise diğerlerine göre daha yüksek tutulmuştur. Genelde tabanın ya tümü, ya da çukur etrafında oluşan U biçimli alan ölüleri yatırmak için kullanılmıştır. Büyük olasılıkla "aile mezarı" niteliği taşıyan bu mezarlarda kremasyona rastlanmamıştır. Ölüler, başları küçük taş ve sıkıştırılmış topraktan oluşan bir yastığın üzerine konarak sırtüstü yere uzatılmışlardır. Bu aşamada batı-doğu yönelmesi tercih edilmiştir. İskelet sayısı 5-9 arasındadır. Yeni gömüler nedeniyle bazı bireyler kenara itilmelerine rağmen, mezarlarda bir sıkışıklık söz konusu değildir. İki iskelet büyük pişmiş toprak levhalar üzerinde bulunmuştur. Bunlardan yalnızca birinde altta da ikinci bir iskelet vardır. Bu nedenle, levhaların hangi nedenle kullanıldığı henüz kesinlik kazanmamıştır. Giriş arkasındaki çukura da gerekli durumlarda defin yapılmıştır. Ancak bu çukur hiçbir mezarda kemiklik işlevine sahip değildir. Çünkü eski iskeletler hep sadece biraz yana itilerek bırakılmışlardır. Buluntular çok çeşitlidir. Bir mezarda unguentariumların, diğerinde metal objelerin, bir diğerinde ise terrakottaların sayıca fazla olması ilginçtir. Ancak bu buluntu istatistiğinden örneğin aile ve bireylerin meslek ya da sosyal statülerine yönelik sonuçlar çıkarmak için zaman henüz erkendir. Sikkeler "Charon meteliği" olarak hemen daima bireylerin ağızlarında ele geçmiştir. Metal levhacık ve takılar ölülerin üstünde, unguentarium ve terrakottalar baş ve omuz etrafında konumlanmıştır. Birkaç durumda belirli buluntu kümelerinden söz etmek mümkün olmuştur. Mezarların ne kadar süre ile kullanımda kaldığı da henüz kesinlik kazanmamıştır. En son defin işleminden sonra, mezar bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır. Mezarların bu aşamadan sonra ölü kültü kapsamında bir sunak ya da bir stelle belirlendiklerini düşünüyoruz. Bizim bugün Likya

mezarlarına yönelik bilgilerimiz özde kaya mezarları ve lahitlerin plastik ve mimari formları ile yöneticilerin anıtsal mezarları konularında ağırlık kazanmıştır. Ancak bu mezar tiplerinin tarihleri Klasik Dönem ile Roma Çağı'na sınırlıdır ve Hellenistik Çağ örnekleri hem sayıca çok azdır; hem de tarihlenmelerinde problemlidir. Likya mezarları gelenek ve kronolojisindeki bu boşluk, şimdi Patara oyuğu mezarları ile dolmuştur.

HURMALIK HAMAMI KAZISI

İsa KIZGÜT *
Mehmet ÖZHANLI
Şevket AKTAŞ
Fatih GÜLŞEN

Çalışmalar üç ayrı ekiple hamamın güney cephesi önünde, batı mekanında ve Hurmalık içinde sürdürülmüştür.

A. Hamamının güney cephesindeki yoğun tonoz çöküğü tabana dek temizlenmiş ve 4 m genişliğindeki mermer cadde 69 m uzunluğa dek açılmıştır (Resim: 10). Doğu ucundaki mekanların tabanı Justinian dönemine tarihlenebilecek mozaiklerle döşelidir. Caddenin görünümünü batıya doğru bozan Geç Bizans Dönemi eklentilerin başında, 3.50 m çapında ve 2.25 m derinliğindeki büyük bir kireç kuyusu gelir. Ayrıca güney dükkanlarından ana kanala ilkel yöntemlerle açılan kanallar da bu dönemdedir (Çizim: 9). Buluntular arasında batı uçtaki bir Bizans duvarı içinde devşirme olarak kullanılmış bir Amazon torzosu, nişi içinde giysili bir erkek duran yazıtlı ve alınlıklı bir mezar taşı (Resim: 11), Dokimeion mermerinden bir girlandlı lahit parçası ve bir Aphrodite heykeliği sayılabilir.

B. Hamamın batı mekanında bu yıl başlayan kazı, ilk evrede bitirilen üç ana bölümün işlevlerini belirlemeye yöneliktir. Yalnızca temizliğin gerçekleştirildiği çalışmalarda 17.50 x 10.50 m boyutundaki alan, 1.50 m'ye yakın bir derinlikte dolgudan arındırılmıştır (Resim: 12). Dolgu toprağından çıkan ve Yaşlı Faustina'yı anımsatan özel portreli bir

(*) Arş. Gör. İsa KIZGÜT Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA
Arş. Gör. Mehmet ÖZHANLI Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA
Arş. Gör. Şevket AKTAŞ, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA
Arş. Gör. Fatih GÜLŞEN, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA

C. 1989 ve 1990 dönemi çalışmalarında hurmalara zarar verir düşüncesiyle yarım bırakılan cadde kazılarına bu yıl yeniden başlanmış; ortasında doğu-başı doğrultusunda limana doğru ve kuzey-güney yönünde kent merkezine doğru uzanan bölümleri genişletilmiş ve düzenlenmiştir (Resim: 13). Buluntu yoktur.

YOL KILAVUZ ANITI KAZISI

*Süleyman BULUT **
Necdet COŞKUN

Toplam 49 bloktan eksik olan 8 yazıtlı bloğu bulmayı amaçlayan ve çok zor koşullarda gerçekleştirilen kazıda, geçen yıl açılan 6.50 x 5.50 m boyutundaki alanda -1.10 m'ye inilmiş, ancak başka bir blok taşta rastlanmamıştır. Bu nedenle hemen doğuda 13.50 x 4.00 m boyutunda açılan ilk açmada görülen yoğun blok yığınınındaki hiçbir parçanın anıtla ilgisinin olmadığı anlaşılmış ve bataklık içinde derine inmenin yararsızlığı ortaya çıkmıştır (Resim: 14). 2.50 m kalınlığındaki sur duvarının iç yüzünde de anıta ait bir bloğun görülmemesi üzerine kazıya son verilmiştir. İ.Ö.1.yüzyıl'dan bir yazıtlı blok ve bir Asklepios başı buluntular arasındadır.

BAZİLİKA

Arne EFFENBERGER

Im nördlichen Umgang des Transepts wurde der aus fünf wiederverwendeten Spiegelblöcken und zwei roh behauenen Quadern gebildete Stylobat freigelegt, der den äußeren Hauptpfeiler mit dem in die innere Ostwand einbindenden Pilaster A verbindet. In der unteren Abriß,bzw.Auffüllzone fand sich das zugehörige Pilasterkapitell aus Kalkstein sowie ein korinthisierendes Kapitell von einer der hier einst vorhandenen Säulenstellung, beide aus dem 6. Jh. Durch Auffindung der Tür, die vom Northex in das südliche Seitenschiff führte, konnte erwiesen werden, daß die Basilika an der westlichen Eingangseite drei Portale besaß. Von besonderer Wichtigkeit ist noch die Auffindung der Abschränkung des Sanktuariums, deren Verlauf an der Südseite bis zur Südwestecke freigelegt und deren Nordwestecke durch eine Sondage festgestellt werden konnte. Die an verschiedenen Stellen der Kirche ge-

(*) Arş. Gör. Süleyman BULUT, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 07200 Topçular -ANTALYA
Necdet COŞKUN, Arkeolog, Kültür Mah. 3107 Sok., No: 12, ANTALYA.

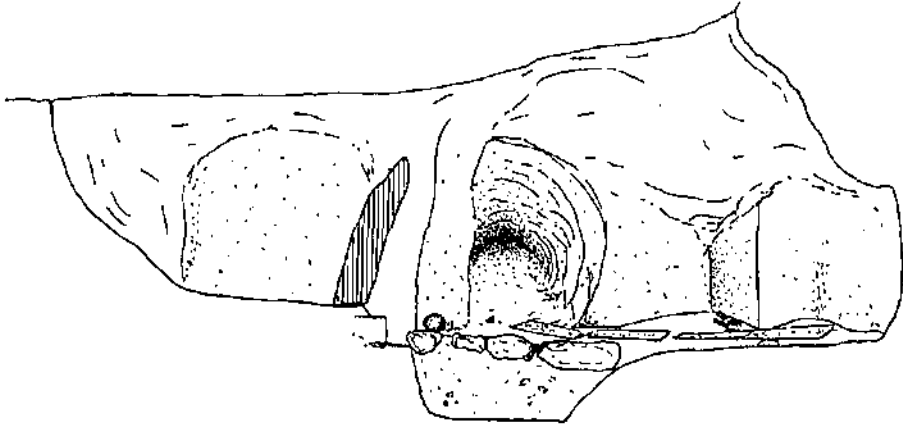
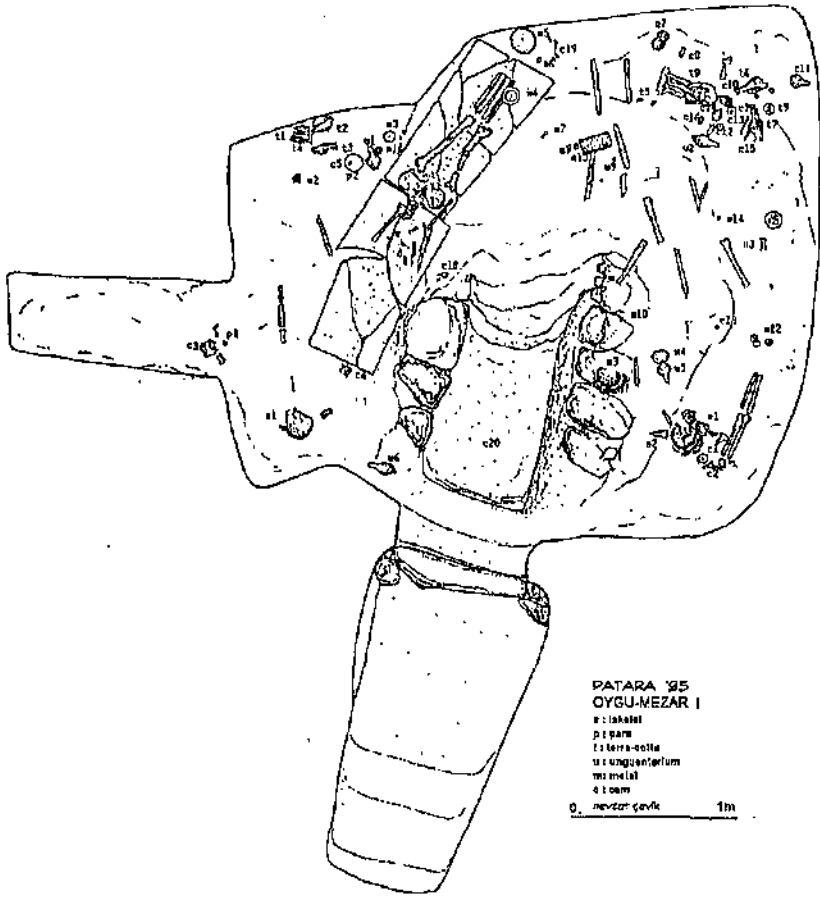
fundenen bzw. aufgelesenen Fragmente von zweiseitig verzierten Transennen, die a jour gearbeitet sind und daher frühestens in justinianischer Zeit entstanden sein dürften, werden aufgrund ihrer mit den Auslassungen übereinstimmenden Stärke zur Abschränkung des Sanktuariums gehört haben.

TOPOGRAFİK ÖLÇÜM VE KENT SURLARI

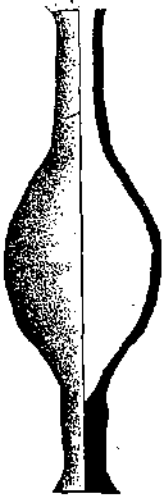
Max KUNZE

Stephanie BRUER

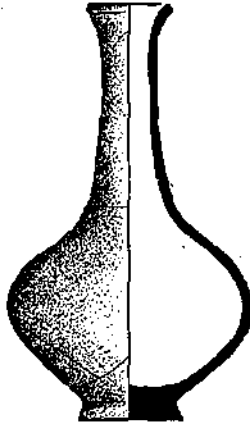
Durch die Vermessungsarbeiten des vorigen Jahres konnte ein erster vorläufiger Plan erstellt werden. Bei den Arbeiten in diesem Jahr mußte zunächst das Polygonalsystem ergänzt und erweitert werden, zudem war ein Teil der Vermessungspunkte herausgerissen. Schwerpunkt der topographischen Untersuchungen war die Aufnahme der Stadtmauern von Patara. Der Verlauf des inneren, spätbyzantinischen Mauerringes ist klar erkennbar, die Mauer wurde komplett mit allen Türmen und Toren, einschließlich der an der Nordmauer angrenzenden Kapelle vermessen. Nur zum Teil aufgenommen wurde die Mauer auf der Landzunge. Hier ist ein Teil der Westmauer und Teile der Mauer an der Spitze der Landzunge erfaßt. Der spätantike Mauering konnte dagegen nur zu einem Teil vermessen werden. Im nächsten Jahr sind noch die bisher nicht oder nur zu einem geringen Teil aufgenommene Bauwerke zu vermessen (Resim: 15)

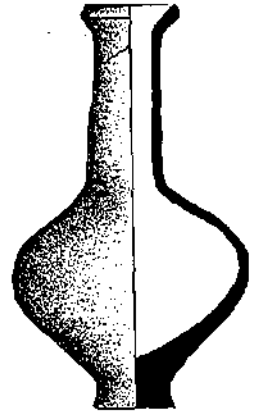
Çizim: 1

U 2

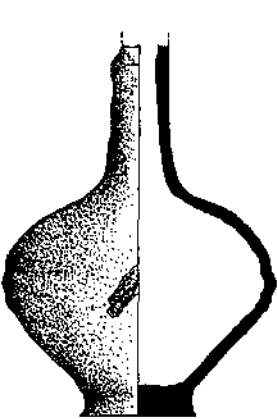

U 1

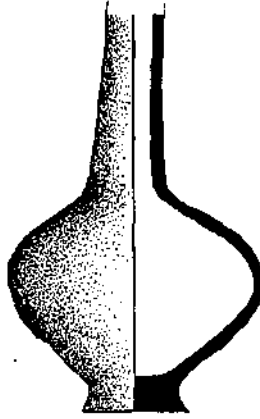

U 6

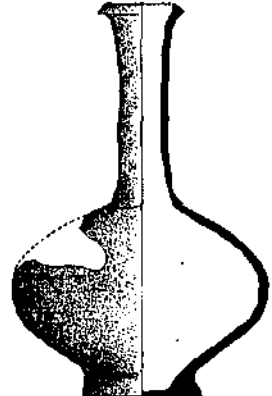
PTR "96 OM I
Çarhan

U 8

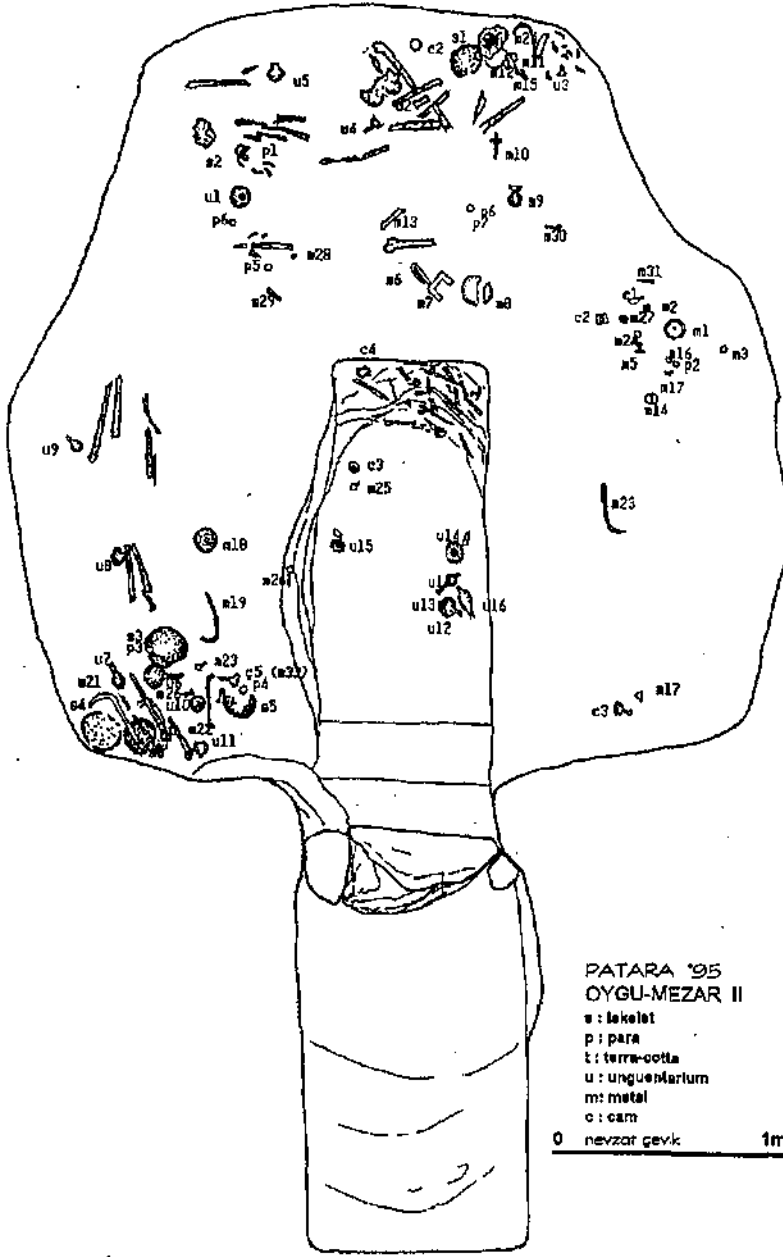

U 7

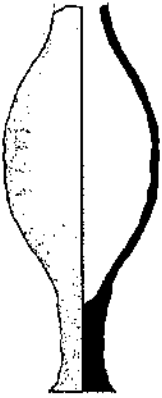

U 4

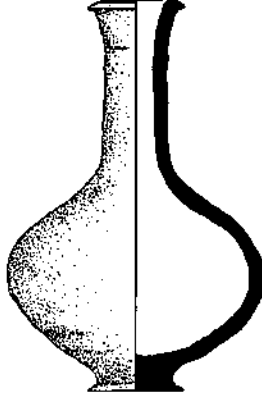
Çizim: 2

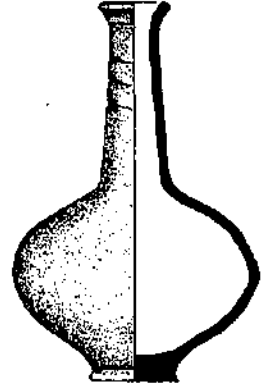
Çizim: 3

U 16

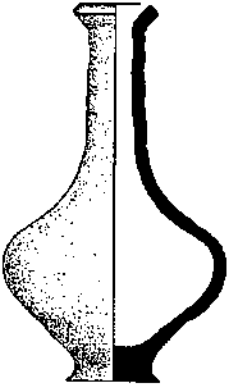

U 5

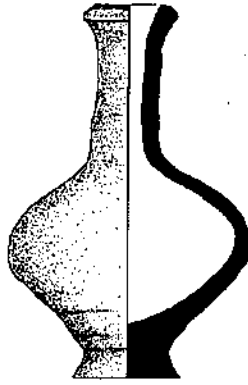

U 1

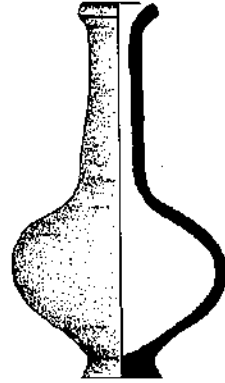
PTR 95 OM II
Ö. Tarkan

U 17

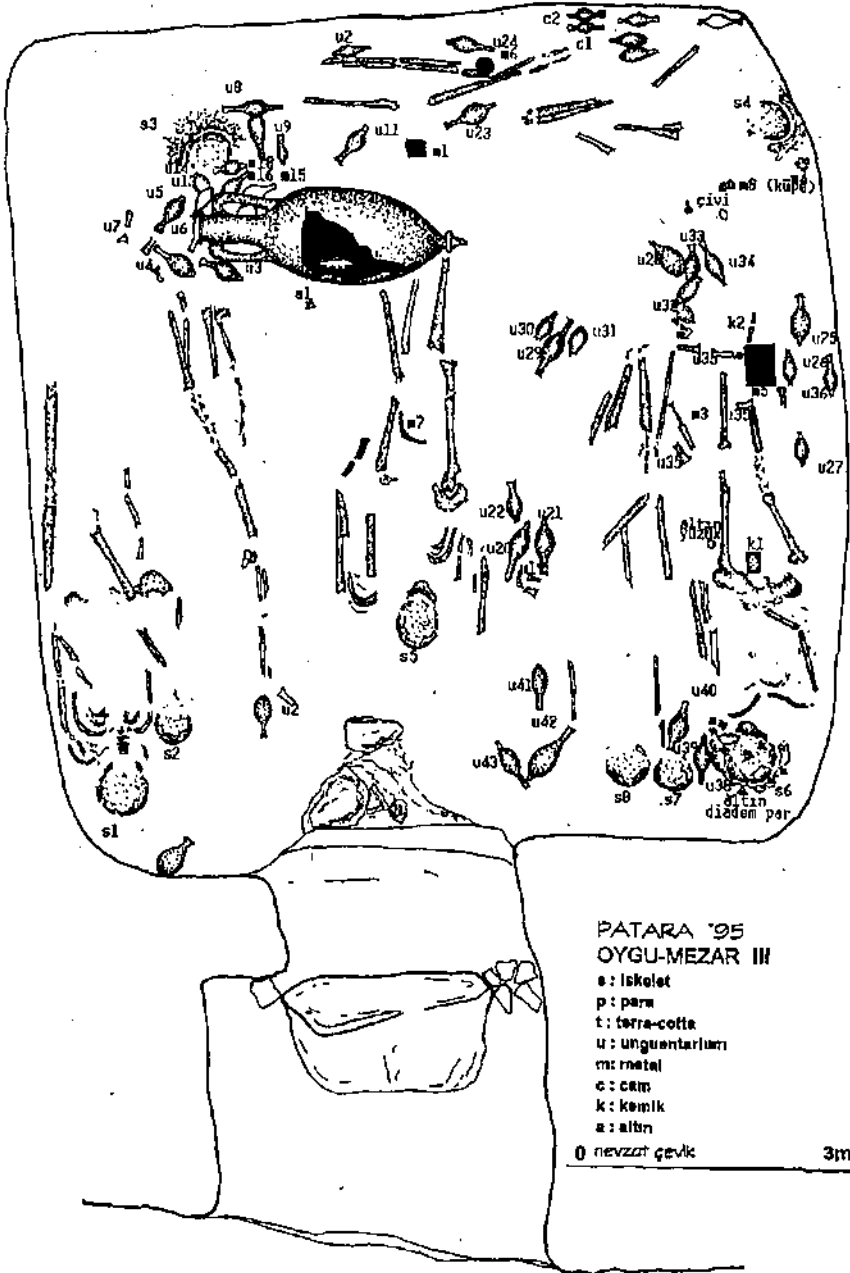

U 10

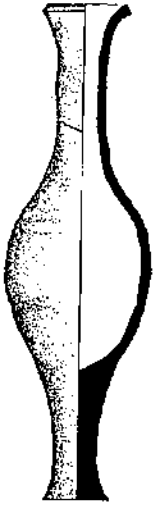

U 13

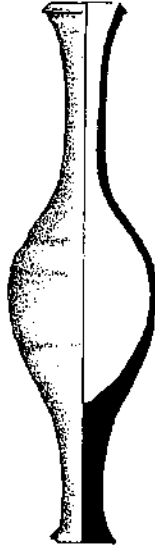
Çizim: 4

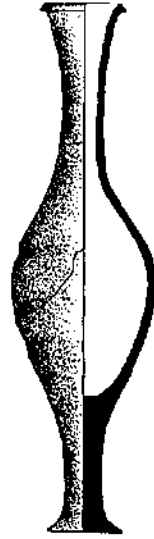
Çizim: 5

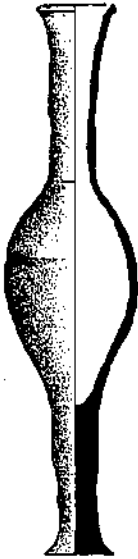
U 21

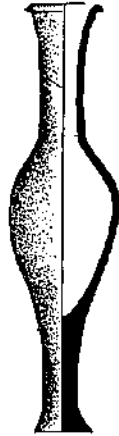
U 14

U 27

U 25

U 11

PTR "95 OM III
0 tarkan 3

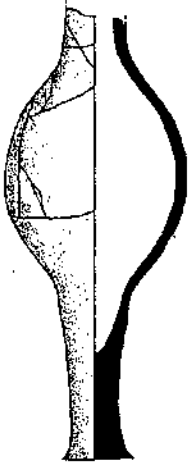

U 10

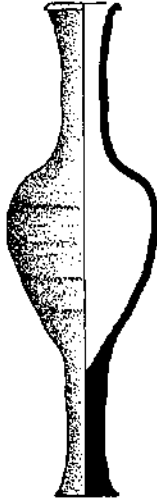
Çizim: 6

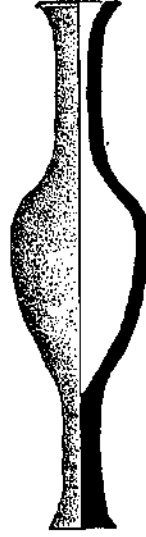
Çizim: 7

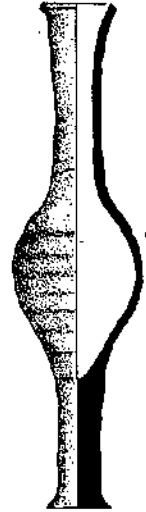
u 28

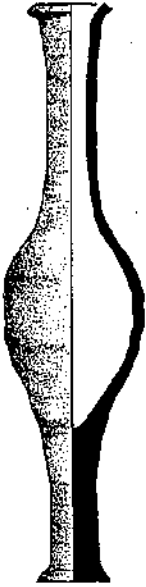
U 81

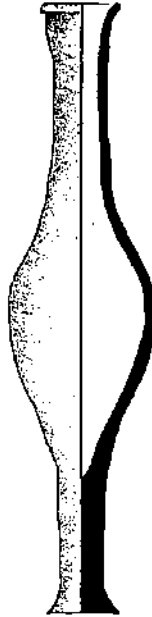
u 57

U 62

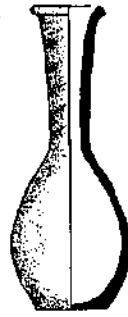

U 74

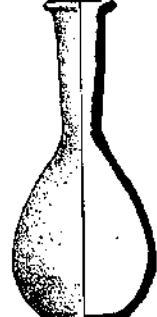

U 17

PTR "95 OM IV
°tarkan

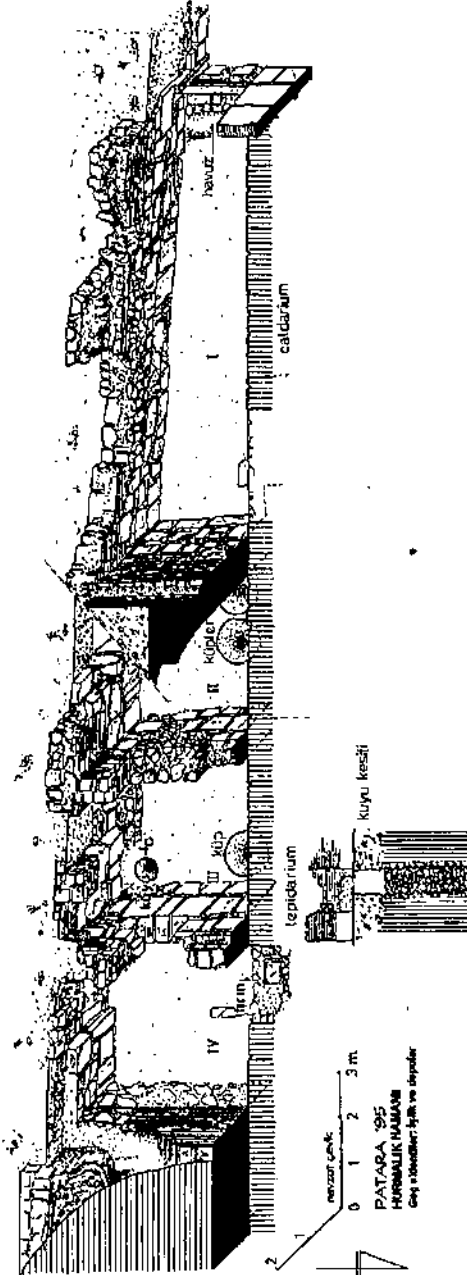

U 49

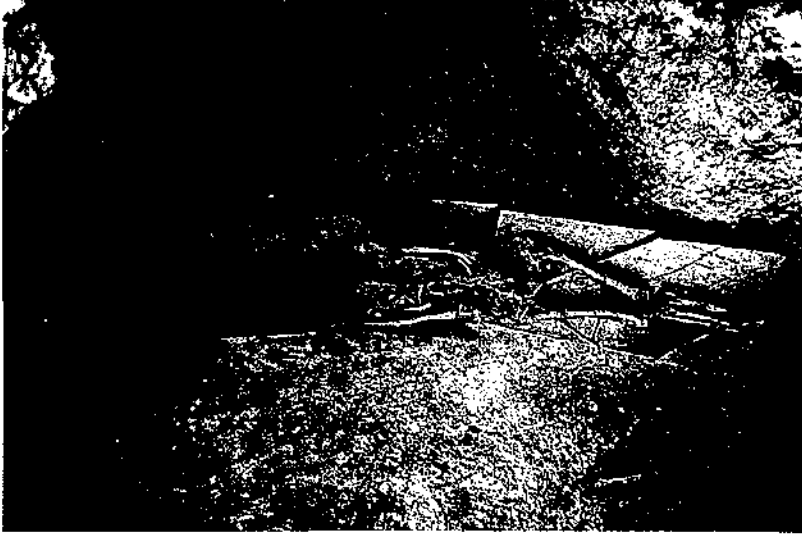

U 68

Çizim: 8

PATARA '95
 HERAKLEION MAZARISI
 Çizim: 9

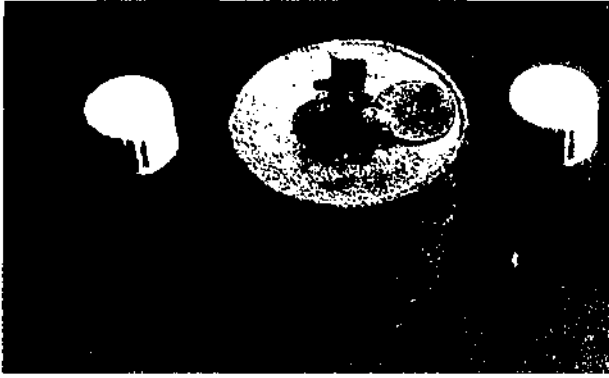
Resim 1: Patara, oygu-mezar 1, ölü plakasına yatırılmış ceset

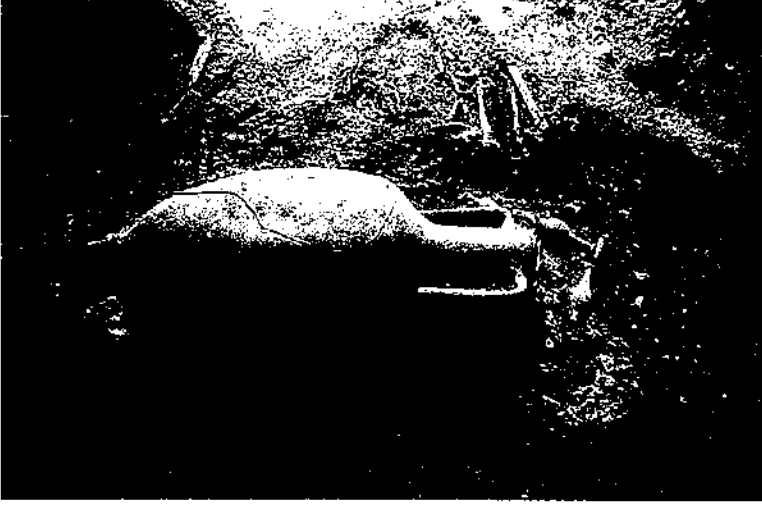
Resim 2: Patara, oygu- mezar 1, Aphrodite heykelciği

Resim 3: Patara, oygu-mezar 1, terrakotta

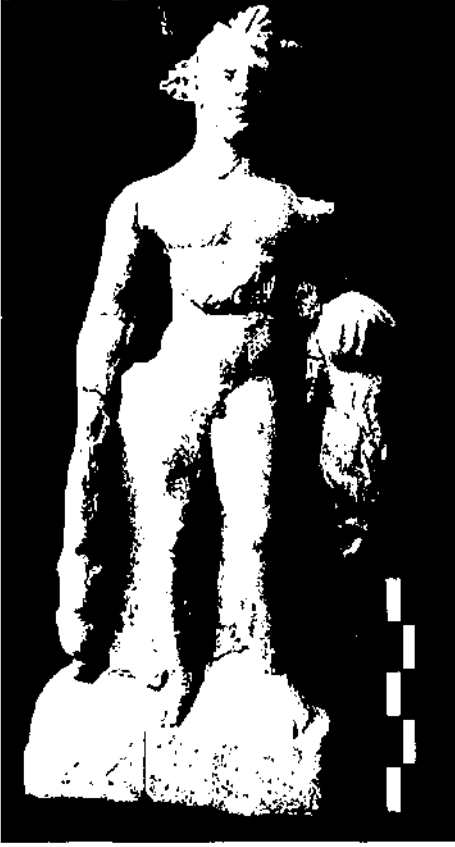
Resim 4: Patara, oygu- mezar 2, hokka

Resim 5: Patara, oygu-mezar 3, amphora

Resim 6: Patara, oygu- mezar 4, kuyu giriş

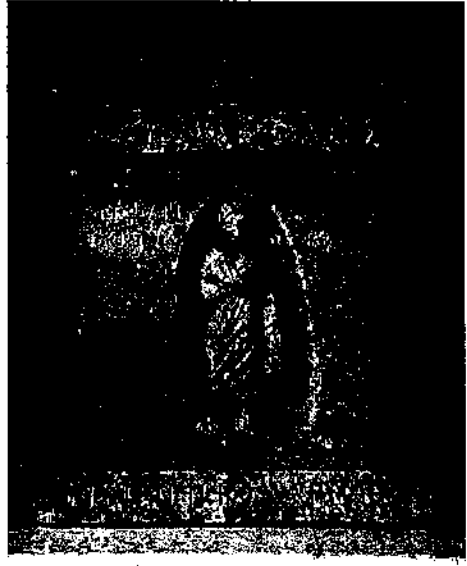
Resim 7: Patara, oygu-mezar 4, terrakotta

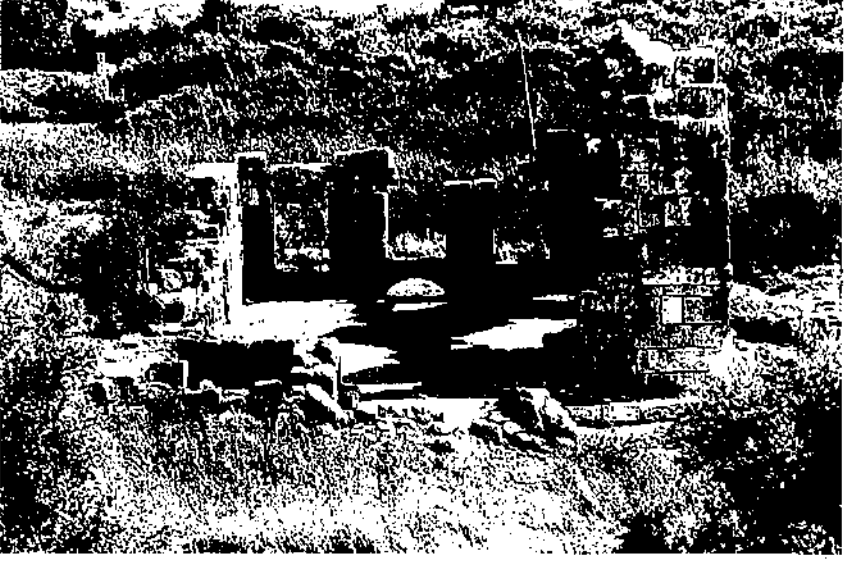
Resim 8: Patara, oygu-mezar 4, terrakotta

Resim 10: Patara, Hurmahk Hamamı, güney caddesi

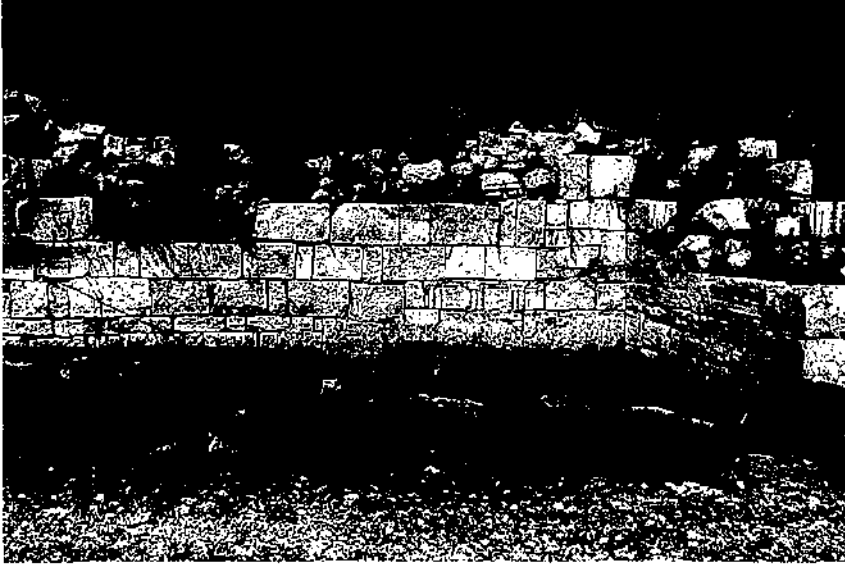
Resim 11: Patara, mezar steli

Resim 12: Patara, Hurmalik Hamamı, batı mekanı

Resim 13: Patara, Hurmalik Caddesi

Resim 14: Patara, Yol Kılavuz Anıtı kazısı

Resim 15: Patara, Bizans suru

KAUNOS ARAŞTIRMALARI ÖN RAPORU 1995

Cengiz IŞIK*
Adnan DİLER
Fatih BABAĞLU

ROMA HAMAMI

Kaunos öreninin en iyi korunmuş ve en büyük yapısı olan Roma Hamamı binasının ileriye yönelik "Ören Müzesi"ne dönüştürülmesi fikrimiz, hem Bakanlık ve hem de Yerel Yönetim tarafından kabul görünce, kazı programındaki ağırlık bu binanın büyük odalarının temizliğine verilmiştir. Geçen yıllarda, yaklaşık 2 m yüksekliğindeki dolgu toprağından arındırdığımız, her türden toplantıların ve iç sporların yapıldığı salonlardan biri olan, 22 x 11 m ölçüsündeki kuzey ambulacrumun güney duvarının bir kapı ile açıldığı, batı dar duvarı apsisli büyük oda, frigidarium, yine aynı yükseklikte ve karakterdeki dolgu toprağından temizlenmiştir. Yoğun bir biçimde tuğla kırıklarıyla karışık antik dolgu, 20-25 cm kalınlığında değişen üstteki humuslu toprak dolgu altında kalmıştır. Belli ki, mekan, ambulacrumda olduğu gibi, birbirlerine kireçle karıştırılmış kiremit tozundan bir harçla tutturulan plaka tuğlalardan bir tonozlu tavanla örtülüydü. Yan duvarların kaplama bloklarından en üst sıraya ait olanları da, zaten bir tonoz ayağı formunda kesilmişlerdir. Frigidarium 9.95 x 18.50 m ölçülerindedir ve hamam kompleksinin merkezinde yer almaktadır, ortasından geçen aks, yapıyı her iki yanda eşit mekanlara bölmektedir. Uzun duvarlarına, kubbe tavanı baklava bezeği ile süslenmiş, karşılıklı büyük ikişer niş açılmıştır, aralarında kalan tonoz örtülü kapılarla da kuzey ve güneyindeki mekanlara, ambulacrumlara, açılmaktadır. Apsisli batı duvarındaki kapı ile de laconicum'a ve dolayısıyla da caldariuma bağlantılıdır. Odanın doğu dar kenarı önüne 8.25 x 4.85 m ölçülerinde bir havuz, piscina, derinleştirilmiştir, tabanı frigidariumun yürüme zemininden 0.85 m aşı-

(*) Prof. Dr. Cengiz IŞIK, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Topçular, ANTALYA
Doç. Dr. Adnan DİLER, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, ERZURUM.
Fatih BABAĞLU, Arkcolog.

ğıdadır. Buraya batı yönden iki basamakla inilmektedir. Doğu yönde ve yanlarda havuz, yaklaşık 0.75 m genişliğindeki bir yürüme platformuyla çevrelenmektedir ve bu cephelerde yükseklik 1.35 m yi bulmaktadır. Frigidariumun güney ve kuzey yan duvarlarının yüzeyinde görülen izlerden de bellidir ki, batı yönde de havuz aynı, yüksekliğe varan bir yürüme platformuyla sınırlandırılmıştır. Frigidarium ve havuzun mermerden tüm kaplama plakaları, daha geç antik çağda sökülüp alınmıştır. Daha çok duvarların alt bölümlerinde korunmuş ve 10 cm kalınlığındaki sıva ile taban sıvasının karışımı, antik dolguyla aynı özelliklidir: Kireçle yoğrulmuş kiremit tozu. İzlerden ve küçük parçalar halinde de olsa korunmuş olanlardan belli ki, duvar ve tabanda kullanılan kaplama plakaları doğrudan bu sıva üzerine applike edilmiştir; duvar ayaklarında ve dikey köşelerde ise profillendirilmiş mermer süpürgelikler geçirilmiştir. Çok sayıda ele geçen plaka parçalarından bazıları cam göbeği mavisi rengindedir ve bunların hemen hepsi de havuz dolgusu içinde, tabana yakın seviyede ele geçmiştir. Bu nedenle de renkli olanlar buraya, havuz tabanına ait olmalıdırlar. Niş ve kapıların karşılıklı olarak birer kenarları önüne örülmüş ayaklar, frigidarium ve havuzun doğrudan tabanı üzerine oturmaktadır. Bu da, dikdörtgen ayakların sonraki bir dönemde yapıldığında kuşku bırakmamaktadır. Örgü tekniği ve kullanılan bağlayıcı harç, hamam duvarlarının tekniği ve harcıyla benzeşmez. Ve belki de bu büyük mekan, batı duvarının apsidal formundan dolayı, Bizans Çağında bir kiliseye dönüştürülmüştür; ve bu nedenle de tavan, ilave bu ayaklarla desteklenmiştir. Sadece apsisin sağ kenarında korunmuş olan yaklaşık 10 cm kalınlığındaki taban sıvası da, farklı karışımı nedeniyle muhtemelen yine bu geç evreden, kilise kullanımından kalandır bize.

Laconicum

Doğuda frigidariuma, batıda ise caldariuma açılan 4.5 m çapındaki yuvarlak mekanın fonksiyonu, hem formu, hem duvarlarının kalınlığı ve hem de kompleks içindeki yeri nedeniyle bellidir. "Terleme Odası". Temizliğine başlanılmadan önce mekan, aşağı yukarı kapı eşiklerinden 40 cm yukarısına kadar dolguyla örtülüydü ve yan duvarları bitki örtüsüyle kaplıydı. Buna rağmen ama, kapı yüksekliklerinden itibaren 120 cm ye kadar üzerinde tutturma çivisi yuvalarının görüldüğü kalın harçla sıvandığı, sonrasının ise sıvasız bırakılmışlığı belliydi duvarlarının; kubbeli tavanı ise, kubbeye geçişteki taş sırasından itibaren çökmüştü. Kapı eşikleri seviyesine kadar olan temizlikten sonra anlaşılmıştır ki, salt iki kapı arasında ve onların genişliği kadar bir alan, frigidarium ve caldarium arasındaki geçişe olanak verecek kireçle sıkıştırılmış bir yürüme zeminine dönüştürülmüştür son kullanım döneminde; yanlar ise

antik dolgu karakterinde bırakılmıştır. Duvarı çepeçevre dönen sıva bitiminden anlaşıldığı gibi, karakterini belirleyemediğimiz orijinal taban bu yürüme zemininden 12 cm daha aşağıdadır. Bu seviyeden başlayan yoğun gevşek taş dolgu, formatlarından ve bazıları üzerinde hala korunmuş harç kalıntılarında belli ki, kubbeli tavanın örgü taşlarıdır ve doğrudan asma zeminin üzerine düşmüşlerdir. Bu nedenle de asma zemin taşıyan ayakların hiçbiri orijinal yüksekliğini koruyamamıştır. Tabandan itibaren korunan yükseklik 8.60 m ölçülmüştür ve mekan yukarıda 20 cm daralmaktadır. Ocaktan yayılan ısının asma zemin altına daha çabuk ulaşabilmesi için caldariumun hypocaust sistemine açılan kapıya doğru çok az meyille inen taban üzerine doğrudan oturtulmuş ayaklar, 30 cm çaplı ve 8 cm kalınlıktaki yuvarlak tuğlalardan oluşturulmuştur, birbirlerine harçla bağlanmışlardır; merkezleri arasında uzunluk 45 ila 47 cm arasında değişkendir (Resim: 1). Laconicumun mekan olarak özelliğinden, kullananlara sıcak ve kuru bir atmosferde terleme olanağı sunmaktan kaynaklanıyor olmalı ki, duvarları belli bir yüksekliğe kadar mermerle kaplanmış, sonrası nemi emmesi için sıvasız, kaplamasız bırakılmıştır. Ağız kısımları mekana açık ve doğrudan dışa açılan künkten hava boruları da yan duvarlar içine karşılıklı olarak yine bu amaçla yerleştirilmiştir. Boruların hemen yanında ve yukarısında bırakılan dikdörtgen boşlukların buna yönelik mi, yoksa mekanın yan aydınlatmaları için mi açılmış oldukları belirlenememiştir. Belli olanı, işlevini daha henüz belirleyemediğimiz arkalarındaki dikdörtgen boşluklara bunların kapalı olduğudur ve bugün "kör pencere" olarak gizemini korumaktadırlar. Batısındaki caldariuma ve doğusundaki frigidariuma geçişi sağlayan kapı lentolarının alt, eşiklerinin üst yüzlerine mil yuvaları açılmamıştır. Sıcak mekanların "kapı kapama" sisteminde rolü, büyük olasılıkla hemen lento blokları üzerinde bırakılan 50 x 40 cm ölçülerindeki bu boşluklar oynamaktadır. Çünkü bunlar, hamam kompleksi içinde salt sıcak mekanlara ait kapıların üzerindedirler, ve çünkü, bir kanal gibi her iki tarafa da açıktırlar.

Tepidarium

Hamam kompleksinin olmazsa olmaz mekanlarından biri olan tepidarium da, tıpkı ambulacrum gibi orta aksın biri güneyinde, diğeri ise kuzeyinde kalan iki ayrı odalar olarak plan içinde yerini almıştır. ambulacrumların batı arkasındadırlar ve laconicumu güneyden ve kuzeyden çevrelerler ve bu köşelerindeki kapı ile caldariuma açılırlar. Bu kazı mevsiminde 14 x 9 m ölçüsündeki kuzey tepidariumun da temizliğine başlanılmıştır, fakat tamamen temizlenememiştir. Diğer odalar gibi dolgu iki katmanlıdır. Altta antik, üstte doğal dolgu. Daha çok humuslu

toprak karakterindeki doğal dolgu içinde, yan duvarlardan koparak inen iri bloklar yanında, daha küçük olanları da karışık gelmektedir. Kireçli ve tuğla kırıklı antik dolgunun seviyesi ise, orijinal tabanın çökmesi nedeniyle hypocaust tabanına kadar inmektedir.

Rölöve Çalışmaları

*Oğuz ÖZER
Ayşe DALYANCI
Ebru OMAV*

Hamamın restorasyonuna yönelik ilk çalışma, rölövesinin çizimiyle tamamlanmıştır. Önce plan için ölçümler alınmış ve binanın tüm mekanlarını içine alan bir genel rölöve plan çıkartılmıştır. Temizlenen mekanların tabanları üzerindeki mermerden plakaların izleri de bu genel plana taşınmıştır. Duvarların cephe çizimlerinde, nivelman aracılığı ile yatay bir çizgi geçirilmiş ve yükseklikler hep buradan ölçülmüştür; kaplama blokları teker teker ölçülerek kendi karakterleriyle çizilmiştir. Ölçülemeyen bazı bölümlerdeki taşlar ise yalnızca karakterini ifade edilebilecek basit çizimlerle verilmiştir. Tonozun kırılmış birkaç taşı gibi, binanın strüktürünü belirleyen izlerden yola çıkarak rölöve üzerinde nokta çizgilerle tamamlamalar yapılmıştır. Rölöve çalışmaları sırasında binanın tam bir planını çıkartmak için öndeki düzlükte küçük sondaj çalışmaları da yapılmıştır. Dalyan kasabasını Çandır Köyü'ne bağlayan yolun yıllardır kullanımını sonucu tahrip olan bu düzlük, doğrudan, küçük mekanlara, dükkanlara bölünmüş 82 x 5 m ölçüsündeki bir galeri ile sınırlıdır. Aynı zamanda bu galerinin arka duvarı, üstteki hamam düzlüğü için bir teras duvarı görevini de üstlenmiştir. Çünkü hamam binasının 60 x 32 m ölçüsündeki palaestra, kısmen anakayanın düzleştirilmesi ve kısmen de doldurulmuş bu düzlük üzerine kurulmuştur. Sondajlarla elde ettiğimiz ilk bilgilere göre palaestra üç yandan birer stoa ile çevrelenmiştir. Bu da, ortada yaklaşık 32 x 26 boyutunda açık bir palaestra avlusu bırakmaktadır. Yan stoaların açıldığı galerilerin ortasındaki nişli mekanlar, çok büyük olasılıkla genç erkeklerin sosyal ve eğitim salonu olan ephebeum olmalıdırlar; sağında ve solunda kalan mekanların fonksiyonlarını ise bugün için ancak Vitruvius'un sıralamasına göre tahmin edebiliriz; torba, pudra ve yağlanma odaları.

Palaestra Terası

Bernhard SCHMALTZ

Dört yıl için planlanan araştırmaların ilk yılında, önceden cevap bulması gereken üç soru için veri toplamak amaçlanmıştır.

1) Bugün görülebilen palaestra terasının tarihlenmesi

Teras, cephe sütunlarının 2.25 m aralıkla tek basamaklı, kesintisiz devam eden bir stylobat üzerinde durduğu iki gemili bir stoa ile çevrelenmiştir, iç sütunlar postamentlerle taşınmaktadır. Bu postamentler, aralarında çok az sayıda toplama taşın bulunduğu kireç karışımı toprak bir alt yapı üzerinde durmaktadır. Düzenli bir krepisin eksikliği, bloklar arasında spolyen malzemenin varlığı ve çok zayıf temelli olması, bu stoa'nın Roma Çağı'ndan olduğunun belgesidirler. Anakayaya kadar indiğimiz derin bir açmanın güneybatı köşesinde, erken bir teraslamanın iç köşesi ortaya çıkarılmıştır. Geç dönem terasının bir kısmı bunun üzerine oturmaktadır. Açmada ele geçen seramikler de bu zaman farkını doğrulamaktadır. Bunlar bir taraftan burada İmparatorluk Dönemi'ndeki bir tamirata işaret ederken, diğer taraftan da öncü yapıların Hellenistik Çağ'dan olabileceğini göstermektedir. En eski seramikler yaklaşık İ.Ö. 200 civarındadır. Buna dayanarak söyleyebiliriz ki, yapılaşma bu tarihin hemen ardından gerçekleştirilmiştir.

2) Bizans kilisesinin olası öncü yapılarının saptanması

Bugün büyük ölçüde ayakta olan kilisenin kuzey ve güney köşelerine mermer ve mozaik tabanlı küçük birer şapel eklenmiştir (Resim: 2,3; Çizim:1) Kilisenin kendisi, kısmen iki temel sırası tarafından taşınan büyük spolyen bloklardan oluşturulmuş, 14.32 x 16.76 m ölçülerindeki bir platform üzerinde durmaktadır. Platformun altındaki blokların derzlerinde sıkça görülen kireç izleri tarihleyici bir belgenin eksikliğine rağmen, Roma İmparatorluk Çağı'na işaret etmektedirler. Doğuda anakaya çok yukarıda iken, bugünkü yürüme zemininden 2.10 m aşağı inilmesine rağmen güneybatıda bu zemine ulaşılammıştır. Kareye yakın platformun işlevini henüz bilemiyoruz. Dinsel bir kullanıma işaret eden bir belgenin bugün için ele geçmemiş olması, bunun daha çok sivil amaçlı bir yapı olabileceğini düşündürmektedir. Güneybatıdaki derin açmada Hellenistik Dönem öncesi erken bir duvar gün ışığına çıkartılmıştır. Duvarın doğubatı yerine güneydoğu ve kuzeybatı yönünde uzanan farklı istikametinin, kilisenin kuzeydoğusunda kısa bir parça halinde tekrar ortaya çıkması, yapılaşmanın bu dönemde temelden yön değişimine uğradığını göstermektedir. Arkaik yanında, özellikle Klasik Çağ'a ait zengin seramik buluntuları (İ.Ö.geç 5.-erken 4. yüzyıl), alanın o dönemde sürekli olarak kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Biri, tabanında adak grafitosu taşıyan iki perriranterien parçası ile çan krater gibi değerli kap türlerinin varlığı, bu alanın kutsallığını düşündürmektedir. Bu dinsel geleneğin kilisenin inşasına kadar uzayıp uzamadığı sorusu ise bugün için cevapsızdır.

3) Teras duvarının güneybatısındaki terasa oturan kent surunun devamının açıklığı kavuşturulması

Bizans kilisesi yakınındaki Hellenistik öncesi yapı kalıntıları, erken kent duvarının erken dönemde kuzeye doğru alçalan tepeyi kuzeyden kucakladığına işaret etmektedir. Palaestra terasının güneybatı köşesindeki, limandan yükselerek gelen erken duvarın doğu-batı yönündeki uzantısının ortaya çıkarılması, ikinci bir açma ile erken duvarın devamının açıklanmasını gündeme getirmiştir. Bu açma da göstermiştir ki, anakaya son derece engebelidir; öyle ki, çok küçük bir alan içinde bile sıkça alçalıp yükselmektedir. Duvar, devamı konusunda hiç bir ipucu vermeden birden bitmektedir burada. Olasılıkla eski kent duvarı kuzeye yönelmektedir; bunun da araştırılması önümüzdeki kazı mevsimine bırakılmıştır.

Mezargedığı Heroonu

Burhan VARKIVANÇ*

Kaunos öreninin kuşuçu mu yaklaşık 4 km batısında, zeytin ağaçlarıyla kaplı, Ekincik Koyu üzerinden Akdeniz'e manzaralı bölge "Mezargedığı" mevki olarak bilinmektedir. Bu yıl yapılan çalışmalarda, başta bölgeye de adını veren bir "gömüt" yapısı olmak üzere Antik olarak hertürlü kalıntının saptandığı yaklaşık 2 km² lik bir alan incelenmiştir. Gerek doğa gerek yol ve gerekse zeytin işlikleri ile modern mezarlığın yapımı sonucu tahrip gören ve geniş bir alana yayılmış gömüte ait mimari parçaların büyük bir yüzdesinin dökümantasyonu tamamlanmıştır. Temizlik ve kazı çalışmaları sonucu, dışta 5.40 x 6.35 m boyutlarında, doğu-batı yönünde yatık dikdörtgen bir tasara sahip Gömüt odası, oda tabanından maksimal 1.80 m yüksekliğe ulaşan in situ bloklarıyla tamamen ortaya çıkarılmıştır. Elegeçen *kyma reversa* profili bloklar, profili ante kaide ve başlıkları *architrav* ve dış sırasına sahip geison parçaları yanında kapı lentosu ve kanadı, gömüt mimarisinin anlaşılmasında yardımcıdırlar (Çizim: 2). Anakaya üzerine oturan gömüt odasının kuzeydeki yamaca yaslanan arka duvarı kaba işçiliktir. Ona karşın, kuzeybatı köşede in situ duran bir bloktan bellidir ki, yan duvarların alt blok taşları en azından dışta profilli kesilmişlerdir. Oda zemininin 93 cm altına kadar korunabilmiş güneydeki in situ blokların, hem konumları ve hem de özenli işçilikleri nedeniyle, cephe yüze ait olduklarında kuşku yoktur. Buna göre söylenebilecek, cephe duvarının kö-

(*) Burhan VARKIVANÇ, Akdeniz Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı. Topçular-ANTALYA

şelerde anteli olduğu ve girişin tam merkezde yer aldığıdır. Giriş, İon düzeninde işlenmiş monolit bir "sahte kapı" ile kapatılmıştır. Üzerine üç satırlık Karca yazıtının kazındığı iki facialı bir architrav ve dış sırası ile bezeli bir geisonu, anteler üzerine yerleştirilen başlıklar taşıyordu. Cephe, büyük olasılıkla alınlıksızdı. Çünkü, geison bloklarının üst yüzleri kaba işlenmiştir ve çünkü dübel yuvası yoktur. Gömüt tabanı iri plaka bloklarla kaplanmış olmalıdır ve en azından arka ve yan duvarların önüne 36 cm yüksekliğinde bir seki yapılmıştır. Arşitrav bloklarının iç yüzünde kesilen girintiler göstermektedir ki, gömütün üzeri kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilen mermer hatullarla örtülmüştür. Güney yönde oda zemininden 1.5 m aşağıda düzleştirilmiş anakaya ve güney batı köşede, anakaya üzerindeki kaba işçilikli in situ bloklar, gömüt önünde bir "ön mekan"ın varlığını da ortaya koymaktadır. Hiç kuşku yoktur ki, gömüt, özellikle cephe düzenlemesi ile Kaunos'un kaya mezarlarıyla ortak karakterlidir ve bu da İskender'in Anadolu seferinden önce yapıldığının belgesidir. Bu "alt tarih", kapı lentosu üzerindeki *yumurta dizisi ve Lesbos kymationu* ile architravdaki Karca yazıtta bulunmaktadır desteğini.

Apollon Kutsal Alanı

Cengiz IŞIK *
Mustafa BULBA

Teras Tapınağı'nın dolgusu altından gelerek Liman Agorası düzlüğüne bir dil gibi uzanan, stoanın hemen arkasındaki anakaya yükseltisinin kent topografyası içindeki önemi, daha kazılarımızın başladığı ilk günden belliydi. Çünkü, aralarında Maussollos ve babası Hekatomnos'un da heykel kaidelerinin bulunduğu adak heykellerin çoğunun kaideleri yüzeydeydi ve çünkü Kaunos'a vurulan ilk kazmanın ikinci kullanımıyla günyüzüne çıkarttığı adak heykeli altlıklarının da orijinal yerleri bu alan olmalıydı; ve çünkü, polygonal taşlarla inşa edilen beş geçişli özenli bir duvar, alanı doğu yönden sınırlamaktaydı. Son yıllara kadar kazı programının zorunlulukla başka noktalara kaydırılması, alanın ihmal edilmişliği olarak görünüyorsa da, bu araştırmalarımızla netleşen sonuçlar, bir anlamda bu alanın önemini her geçen gün artan bir heyecanla daha da vurgulamıştır. Klasik Çağ'dan itibaren varlığı saptanan "Aphrodite Euploia Kutsal Odası" hemen batı ucundadır, Teras Tapınağı'nın 6 m yi bulan dolgusu altında keşfedilen "Kutsal Taş" doğrudan anakayanın doğu uzantısı üzerine dikilmiştir; adak exedraları bu alana yerleştirilmiştir; Aphrodite tiplemesinde yontulmuş mermerden

(*) Mustafa BULBA, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi, Topçular-ANTALYA

devasa bir kadın başı ile minyatür Hekabe Üçlemesi'nin buluntu yeri, yine burasıdır; işçiliğine göre Klasik Çağ'dan çok sayıda mermer blok, alandaki geç devir duvarları içinde spolyendir. Özellikle son iki yıldan beri üzerinde çalıştığımız ve bu yıl içinde yayınlanacak Kaunoslu ünlü duvar ressamı Protogenes'in kendisi, ebeveyni ve yakın iki arkadaşı için "tüm tanrılara" adadığı exedra nedeniyle bu alandaki araştırmalara 25 yılın ardından yeniden dönülmüştür. Saptamamız gereken, buranın hangi tanrı için kutsandığı ve olası tapınağının yeri idi. Exedra için yapılmış euthynergie'nin hemen arkasında, doğu-batı yönünde kesintisiz uzanan ve aralarında Klasik Çağ bloklarının da kullanıldığı geç duvara kaidelik eden, tek sıra taştan euthynergie tabakası üzerindeki stylobate karakterli tek sıra mermer blokların güneyden sınırladığı yükselti, alanın bugünkü yıkıntılarla dolu durumu içinde, bir tapınak için en uygun adaydı. Bize düşen de, bu alanın araştırılmasıydı. Kazı mevsiminin sonuna geldiğimiz günlerde yüksek alanın kuzeyinde açılan sondaj, doğu-batı yönünde uzanan bir teras duvarını gün ışığına çıkartmıştır. Geç dönemlere ait kullanım zeminleri nedeniyle daha henüz euthynergie tabakasına ulaşılmamıştır. Bugün yalnızca beş sıra örgüsünü tanıyabildiğimiz duvarın tüm dikdörtgen blokları aynı karakterlidir (Çizim:3; Resim:4). Kenarlarda, sivri murçla dikine taralı, 3 ila 4 cm lik bir çerçevenin sınırladığı kaba yontulmuş bosajlı ayna yüz; yalnız ön kenarda bir kaç cm lik silinmiş bir kuşağın dışında, sivri murçla traşlanan yan ve üst yüzler; form olarak dikdörtgen kesilmemiş arka yüz; ne kenet, ne dübel ve ne de kanırtma yuvaları açılmıştır. Bloklar izodom teknikte örülmüştür, fakat her bir sıranın yüksekliği farklıdır. Açığa çıkartılan alt sıradan başlayarak 34, 31, 29, 23 ve 25 cm. Örgünün bir kurala göre yapılıp yapılmadığı, ancak kazılar tamamlandıktan sonra anlaşılabilir. Çünkü, milimetrik olmasa da terasın ölçüsü hakkında daha başlangıçta bir bilginin olabilmesi için güneybatı ve kuzeybatı köşelerinde yaptığımız küçük açmalarda, özellikle güneybatı köşede saptayabildiğimiz, aynı karakterde kesilmiş olan blokların yüksekliği, kuzey yöndeki hiç bir örgü sırasının yüksekliğine uymamaktadır. Korunmuş ikinci sıranın yüksekliği 36 cm dir. Yüksekliği 27 cm ölçülen blokların oluşturduğu altındaki ilk sıra, doğrudan anakaya üzerine oturtulan, yüzleri kaba yontulmuş blok taşlardan bir euthynergie tabakası üzerine yerleştirilmiştir; taşların ortalama yüksekliği 35 cm kadardır ve uzunlukları ise 35 ila 55 cm arasında değişmektedir. Teras duvarının kuzeydoğu ve güneydoğu köşeleri de, çok tahrip edilmiş olmasına rağmen bile, bugün belirlenebilmektedir. Buna göre duvarlar, doğu-batı yönünde, yaklaşık 11 x 30 m lik bir düzlüğü oluşturmaktadır. Ve yön de dikkate alındığında, bunun bir tapınak için hazırlanmış olmasından şüphe edilemez; büyük ihtimalle, olası altar da bu teras üzerindedir. Çünkü, terasın

doğu duvarı ile alanı doğudan sınırlayan beş geçişli polygonal duvar arasında kalan mekan, bir altar için yeterli görünmemektedir. Bugün düzeni ve ölçüleri hakkında hiç bir bilgimizin bulunmadığı tapınağın, hangi tanrı için inşa edilmiş olabileceğini söyleyebilecek bir belgemiz vardır. Protogenes'in adak exedrasının hemen güneyinde, yüzeyde duran 201 x 0.74 x 0.29 m ölçülerindeki monolit "Hakim Steli". Daha L.Robert tarafından yüzyılımızın ortalarında okunmuş ve yayımlanmış olan stel, Smyrna'da sürümcemedeki bir davanın sonuçlanması için bilirkişiliğine başvurulmuş Kaunoslu bir hakim onuruna Smyrnalıları tarafından Kaunos'a, son bölümlerinden açıktır ki, "Apollon Kutsal Alanı'na" dikilmiştir. Stel İ.Ö.2. yüzyıldan, Hellenistik Çağ'dandır. Teras dolgusu altında kalan dikili taş"ın daha 5. yüzyılın sonundan itibaren kutsandığı bilinmektedir. Bu alanda ele geçen adak heykel kaideleri arasında en eskileri, bugün için Maussollos ve babası Hekatomnos'a, zaman olarak söylendiğinde, İ.Ö.4. yüzyılın hemen sonrasına aittirler. Ünlü ressamın adak exedrası ise İ.Ö.3. yüzyılın hemen başlarına tarihlendirilmektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında da, Tanrı Apollon adına inşa edilen bir tapınağın buradaki varlığı, en erken İ.Ö.4. Yüzyılın başlarından itibaren düşünülmelidir. Açıldığı kadarıyla teras duvarının Hellenistik Çağ karakteri taşımasının yanında, üzerindeki geç dönem duvarları içinde spolyen kullanımdaki çok sayıdaki bloğun, işçiliği nedeniyle daha erken bir dönemden, Klasik Çağ'dan olmasının nedeni de budur.

Epigrafik Araştırmalar

Christian MAREK

Bu mevsim kazı çalışmaları sırasında dört yazıt daha ele geçmiştir. Biri mezar steli parçası olan iki yazıt palaestra terası araştırmalarında, biri stoanın arkasındaki bir geç devir yapısında kapı sövesi olarak spolyen, yine bir mezar steline ait dördüncüsü ise kaya mezarları önündeki düzlükten. Palaestra'da bulunan ikinci yazıt parçası Hellenistik Çağ'dandır ve flüt yarışmasından bahseder. Stoda ele geçen yazıt ise, Romalı bir komutanın bronzdan onur heykelini taşıyan büyük bir kaide üzerindedir. Yazıtın bizim için önemi, Kaunos'ta bir devlet misafirhanesinin. Protaneion'un, olduğunun ilk kez bilinmesidir.

Yayın Çalışmaları

Aphrodite Euploia

*Baki ÖĞÜN**

Bugüne kadar salt yazıtlardan bildiğimiz, Karia liman kentleri için son derece önemli Aphrodite Euploia'nın Kaunos'ta açığa çıkarttığımız "Kutsal Odası", arkeoloji dünyasında tektir. Ve bu oda içinde ele geçen, üzerinde tanrıçanın kendisi ve karşısında duran Poseidon'un da bulunduğu yuvarlak bir altar, stil olarak erken imparatorluk dönemi özellikleri göstermektedir. Ona karşın ama, odanın önünde ve yanlarında yaptığımız sondajlarda daha erkene, klasik çağlara tarihlenen pişmiş topraktan adak heykelcikleri, Aphrodite Euploia kültürünün burada eski bir geleneği olduğunu belgelemektedir. Bunlar arasında iki elini göğüslerine götürülen bir Aphrodite tipi, tanrıçanın Anadolu'lu bir geleneği devam ettirmesi açısından son derece önemlidir.

Teras Tapınağı

Adnan DİLER

Doktora tezi olarak hazırlanan Teras Tapınağı'nın yayın öncesi son kontrolleri yapılmıştır.

Yuvarlak Yapı

Bernhard SCHMALTZ

Palaestra Kilisesi ile tiyatro arasında kalan anakaya yükseltisi üzerindeki üç basamaklı "Yuvarlak Yapı"nın fonksiyonu da artık bellidir. Rüzgar yönlerine göre kentin cadde ve sokaklarının belirlenmesine yardım eden 12'lik sektörler yanında, aynı daire üzerinde 22.50 den geçen, kahinler için geleceği okumakta yol gösterici 16 sektör. Çalışma, basılmak üzere yayınevine verilmiştir.

Düzenleme Çalışmaları (Tüm Ekip Üyeleri)

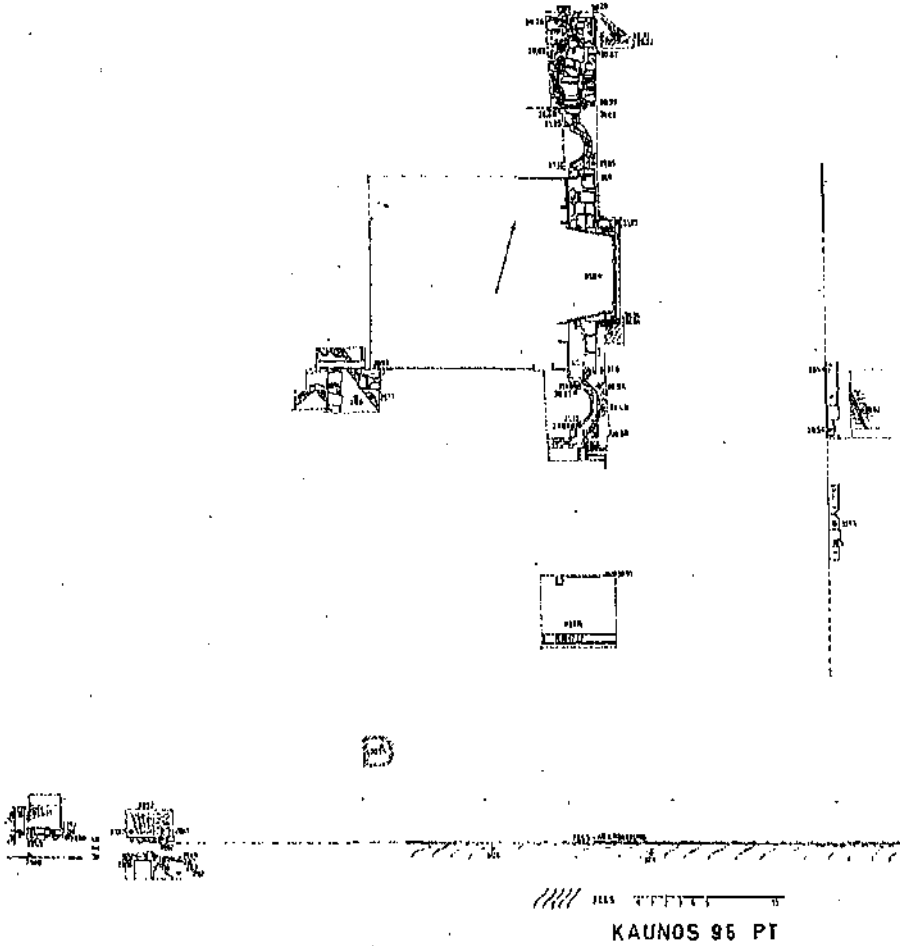
Örenin her yıl giderek artan ziyaretçilerine çağdaş bir hizmet sunmak için, bağlı olduğumuz genel müdürlükler ve yerel idarelerle birlikte ortak bir programın hazırlıklarına başlanılmıştır. Bu konuda ekip olarak

(*) Prof.Dr. Baki ÖĞÜN, İsrail Evleri, 78. Sok. No:9, Emek-ANKARA

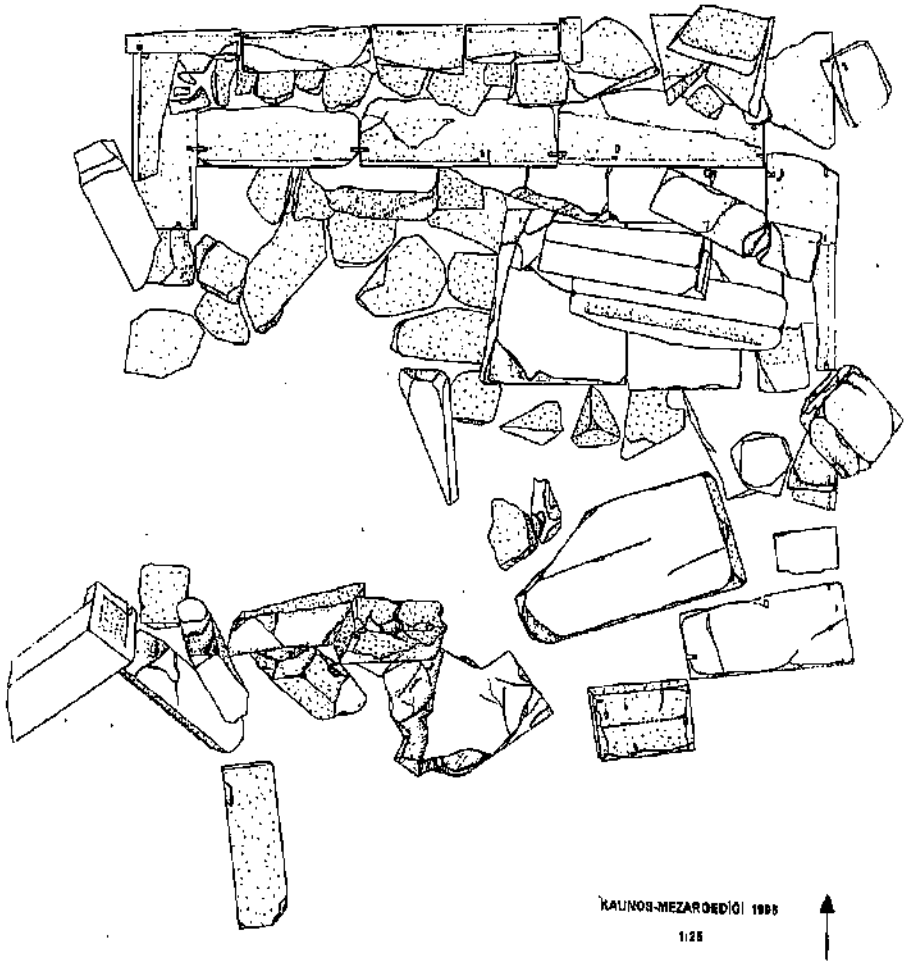
bize düşen de, kentin korunmasına yönelik olarak acilen çekilecek "te-lörgü"nün sınırlarını belirlemek, "yönlendirme" ve "bilgilendirme" lev-halarının metinlerini hazırlamaktır. Korunmaya yönelik teklifimiz ilgili makamlara iletilmiştir. Kent içindeki dolaşım güzergahını, yönlendirme ve bilgilendirme levhalarının dikileceği noktaları gösteren haritamız da hazırlanmıştır. Bilgi levhalarının metinleri de tamamlandığında, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'ne ve Muğla Valiliği'ne, yeni yıl öncesinde birer dosya olarak sunulacaktır.

Rehber Kitap (Tüm Ekip Üyeleri)

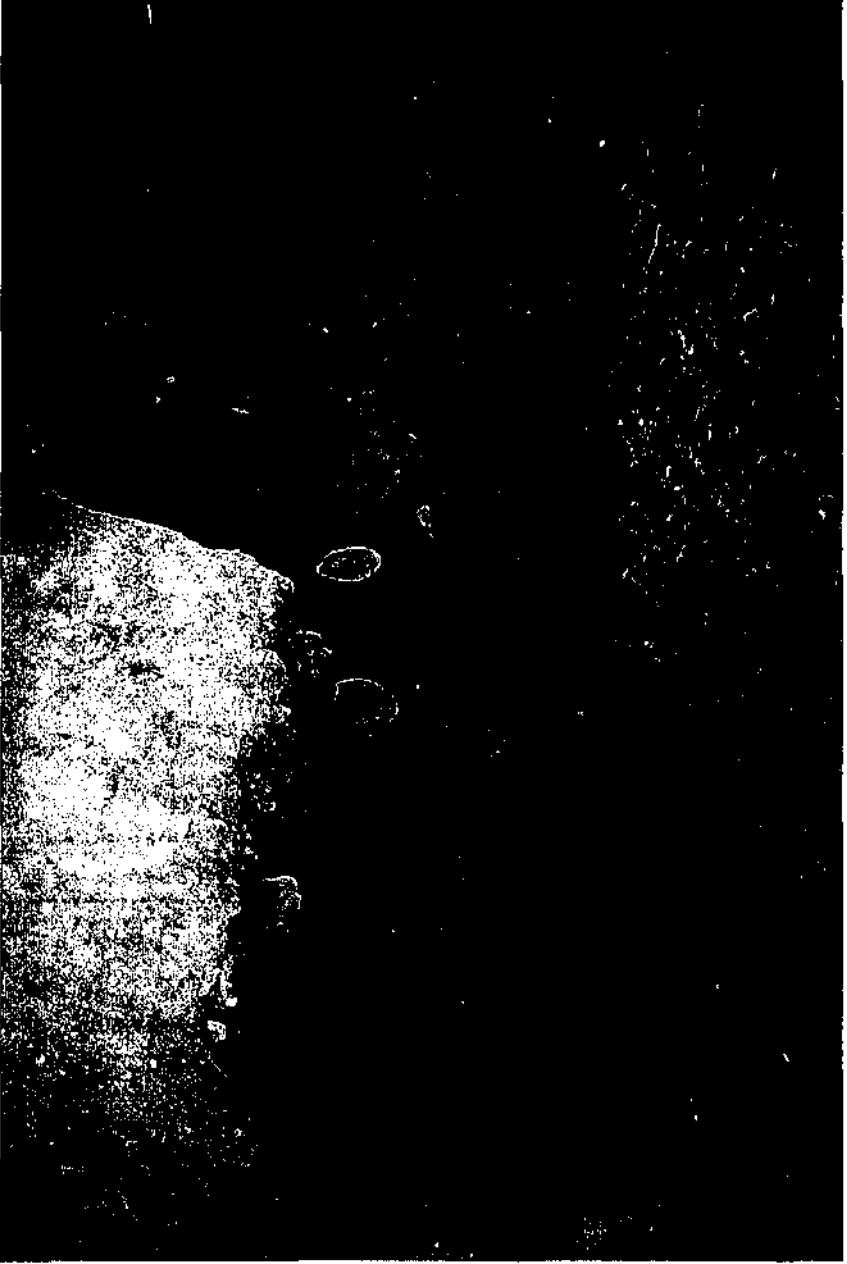
Kokartlı ya da kokartsız bilgi fakiri rehberlerin aktardığı gerçekten uzak yanlışlarla, kent hakkında "bilgilendiklerini" düşünerek dönen yerli ve yabancı ziyaretçilerin, Kaunos'u doğrularla tanınması ve örende bilgi doyumuna ulaşarak dolaşması, ekip olarak bizim de hep "düşümüz" olmuştur ve olmakta da devam etmektedir. Bir rehber kitap hazırlamakta bu kadar gecikildiyse eğer, nedeni, satıştan elde edilecek tüm gelirlerin Kaunos araştırmalarına harcanması için bir formülün arayışı içinde olmamızda saklıdır. "Sarıgerme Rotary Kulübü" bu du-yarlılığımıza bugün çıkmış görünmektedir. Rüya eğer ger-çekleşirse, yeni yılın başlarında baskıya hazır duruma getireceğimiz, en az üç dilde yazılmış bir rehber kitap, sezon başından önce satışa su-nulabilecektir inancındayız.

Çizim 1: Palaestra terası, kilise

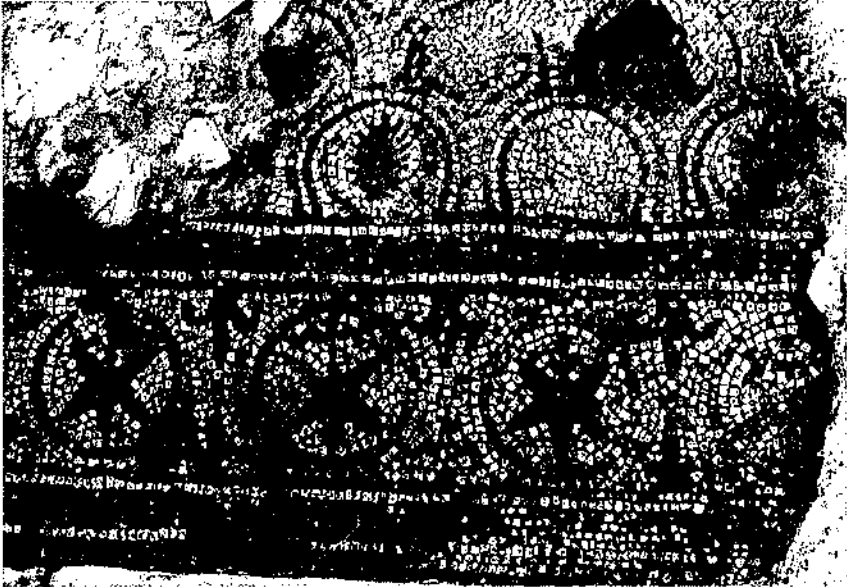
Çizim 2: Mezargedığı

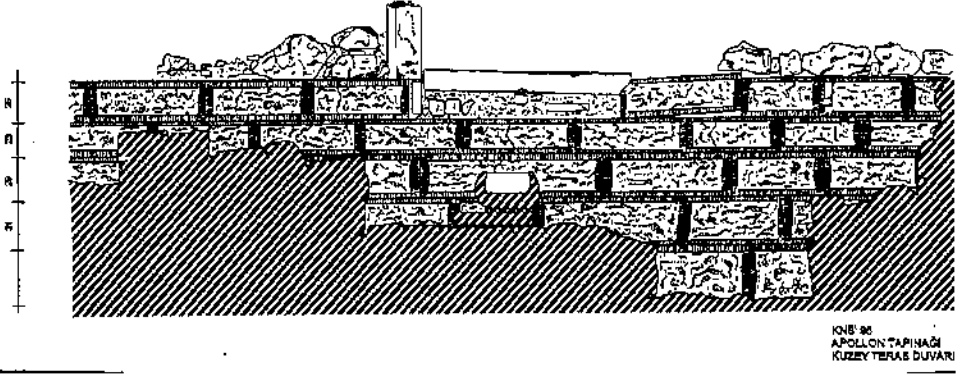
Resim 1: Roma Hamamı, Ioconicum

Resim 2: Paleastra terası, Bizans kilisesi, apsis ve mozaik, güney şapel

Resim 3: Paleastra Terası, Bizans kilisesi, mozaik güney şapel

Çizim 3: Apollon Tapınağı, kuzey teras duvarı

Resim 4: Apollon Kutsal Alanı, kuzey teras duvarı

HİSARÖNÜ / ÇUBUCAK RODOS AMPHORA ATÖLYELERİ KAZISI

Ersin DOĞER*

1993 - 1995 SONUÇLARI

1990 yılında Kültür Bakanlığı İzmir II Nolu Koruma Kurulu'nun isteği üzerine, Muğla ili, Marmaris ilçesi, Hisarönü Köyü, Çubucak mevkiinde Hellenistik ve Roma dönemlerinde Rodos ticarî amphoraları üretmiş seramik atölyelerinde kısa süreli yapılan bir sondaj, 1993 - 1995 yılları arasında kurtarma kazıları statüsüne çevrilerek, Marmaris Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi - Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ersin Doğer'in bilimsel sorumluluğundaki bir ekip tarafından sürdürülmüştür.

Kazılar başlamadan önce gerçekleştirilen manyetik yüzey araştırmaları ile toprak altındaki atölye çöplüklerinin yerleri saptanmış¹ ve 1990 yılında çok sınırlı bir süre içinde Hellenistik Dönem'e ait önemli atölye kalıntıları ve bir seramik çöplüğü kazılmıştır². Ancak daha önceleri bölgede yapılan yüzey araştırmalarında, Hellenistik Dönem'de Rodos kent devletine ait olan ve Rodos Peraiası (Rodos Karşıyakası) olarak adlandırılan bu bölgede İ. Ö. 3. yüzyılın büyük bir bölümünde faaliyette bulunan Hieroteles adındaki Rodoslu bir amphora üreticisinin

(*) Doç. Dr. Ersin DOĞER, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Bornova-İZMİR

- (1) Hesse, A. - Doğer, E. "Atelier d'amphores Rhodiennes et constructions en pierre à Hisarönü (Turquie) : un cas original de prospection electro - magnetique", *Revue d'Archéométrie*, 17, 1993, 5 - 10 ; Hesse, A., "Datça Yarımadası, Reşadiye ve Hisarönü Seramik Atölyelerinde Jeofizik Araştırmalar Yöntemiyle Keşfedilen Fırınlr ve Diğer Arkeolojik Yapılanmalar", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, VII, Çanakkale, 27 - 31 Mayıs 1991, 131 - 144
- (2) Doğer, E., "Rodostlu Çömlekçi Hieroteles", *Arkeoloji Dergisi* II, İzmir, 1994, 195 - 218, pl. I.II -LIV

atölye kalıntıları ve atık seramik çöplükleri kısa raporlar halinde bilim dünyasına tanıtılmıştır³. Yaklaşık olarak 250 yıl boyunca (İ. Ö. 3. yüzyılın başı ile İ. Ö. 1. yüzyılın ortaları) Rodos kent devletine ait resmi kurallar ve statü içinde uygulandığı anlaşılan bir uygulamaya göre ticari amphoralar kentin adını da (Etnikon) taşıyan baskılarla mühürleniyorlardı. Bu mühürleme şöyle gerçekleştiriliyordu ; ticari amphoraların kulpları üzerine, muhtemelen ağaç veya pişmiş topraktan hazırlanmış ve çömlekçilerin ve birer yıl için seçilen ve seçildikleri yıla adını veren Rodoslu memurların (Eponim : Magistrat) adlarını taşıyan mühür kalıpları tarafından fırınlama öncesi damgalanıyordu. Fırınlama sonrası şişelenmeye uygun sağlamlıkta ve standartlarda bulunan ticari amphoralar doluma gönderiliyorlar, çatlak, kırık veya standart dışı amphoralar ise çöplüklere atılıyorlardı. Zaman içinde çöplüklerde tabakalar halinde biriken mühürlü amphora kulplarının yöntemli kazılarla gün ışığına çıkarılmaları sadece Rodos'un Hellenistik Dönem kronolojisi bakımından değil, aynı zamanda tüketim merkezlerindeki kazılarda ele geçtiklerinde genel kronoloji bakımından da doğruya çok yakın sonuçlar vermektedir.

1990 yılından bu yana Hisarönü/Çubucak kazılarında 2100'dan fazla mühürlü amphora kulbu ele geçmiştir. Bu mühürlü kulpların incelenmesi sonucunda yaklaşık 70 yıl boyunca en uzun süre çömlekçilik yapmış olan Hieroteles başta olmak üzere, kısa süreli üretim yapan 6 ayrı çömlekçinin ve onları görevli oldukları yıl denetleyen 60 ayrı eponim adı saptanmıştır.

Kazılar 1993 ve 1994 yıllarında olduğu gibi 1995 yılında da Datça - Marmaris karayolunun kuzeyinde bulunan ormanlık alan içinde dört sektörde yoğunlaştırılmıştır (Harita:1). Z1, Z3, Z4 ve Z5 olarak adlandırılan açmalardan Z3 ve Z1 açmaları daha önceki yıllarda kazılmış, ancak kazıları bitirilememiştir. 1995 yılı çalışmaları, bu açmaların kazılarını sonuçlandırmak ve yeni açmalar yardımıyla önceki yıllarda çözülmemiş sorunlara ışık tutmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

SEKTÖRLER

Z1 Açması : 1993 yılında yüzey toprağından 0.50 m'lik derinliğe kadar kazılabilen Z1 açması, 1995 yılı çalışmalarında Z3 sektöründe ortaya çıkartılan seramik çöplüklerinin doğu sınırlarını ortaya çıkartmak

(3) Empereur, J. Y., - Tuna, N., "Hiérotélès potier Rhodien de la Pérée", *BCH* CXII, 1989, 277 - 299 Empereur, J. Y. - Picon M., " A la recherche des fours d'amphores", *BCH* Suppl. XIII, Recherches Sur les Amphores Grecques, Paris, 1986, 105 - 126

amacıyla yeniden ele alınmıştır. Açmanın tamamı Hellenistik Dönem'den itibaren kuzeydeki tepelerden gelen selin etkisiyle orta büyüklükteki taşlarla dolmuştur. Sel tabakasının kazılmasıyla açmanın doğu ve batısında kuzey - güney yönünde uzanan iki duvar kalıntısı ortaya çıkartılmıştır. Yıkıntı halindeki bu duvarlardan D3 olarak adlandırılan doğudaki, taşlarının büyüklüğü nedeniyle (60 - 80 cm) daha iyi korunmuştur. Sel dolgusunun içinden farklı dönemlere ait taşınma seramik ele geçmiştir. Ancak, sel tabakasının altındaki taşların irileşmesi nedeniyle kazı durdurulmuş, açmanın kazısı 1996 yılına bırakılmıştır.

Z3 Açması : 1993 yılında, güneyde karayolu ve otellere su götüren boru şebekesi, kuzeyde ise ağaçlarla sınırlanan dar bir alanda başlatılan 4 x 1 x 1 m'lik L formundaki sondaj açması, 1994 yılında aşamalı olarak genişletilmiş ve arazideki 6 ağacın kesilmesiyle kazı 7.5 x 5 m'lik bir alanda gerçekleştirilmiştir.

Yüzey toprağının 5 cm altında, 55 - 60 cm kalınlığında, Geç Rodos amphoralarına ait üretim atıklarından oluşan bir çöplüğün varlığı 1993 yılında yapılan kazılar sırasında ortaya çıkartılmıştır. İ. Ö. 1. yüzyıl ile İ. S. 2. yüzyıllar arasında üretildiğini tahmin ettiğimiz Geç Rodos amphoraları ve Roma Dönemi günlük seramiği içeren çöplüğün, güneye doğru yoğunlaşarak tüm açmayı kaplaması nedeniyle sınırlarının belirlenmesi ancak 1995 yılındaki kazılarla gerçekleştirilebilmiştir⁴. Çöplükten ele geçen seramik incelenerek ağız profillerine göre 6 tip saptanan 837 adet atık Geç Rodos amphorası sayılmıştır. En iyimser bir tahminle söz konusu firenin toplam üretimin %10'unu oluşturduğu kabul edilebilirse, bu Geç Rodos atölyesinde yaklaşık 10.000 amphora üretilmiş olduğu söylenebilir.

Geç Rodos amphoralarının bulunduğu çöplüğün hemen altında, kuzeyde 4. 18 m, güneyde ise 3. 90 m kodunda açmanın batısına doğru incelenen bir atık amphora tabakasına rastlanmıştır. 10 cm kalınlığındaki bu tabakada, az miktarda Geç Rodos amphora parçasının yanında üretici Hieroteles'in çeşitli üretim yıllarına ait mühürlü kulplar da ele geçmiştir. Geç Rodos çöplüğüyle bu seramik yoğunluğu arasında sınırlayıcı bir tabaka görülmemesi, Geç Rodos amphorası üreticilerinin atıklarını 2 no'lu tabaka adını verdiğimiz seramik yoğunluğunun hemen üzerine döküklerini göstermektedir. Ancak, Hieroteles'in erken mühürlerini de içeren bu tabakanın altında, üretici Dionysios'a ait mühürlü kulpların da bu-

(4) Şenol, A.K., "Geç Rhodos Amphoralarının Batı Anadolu'daki Üretim ve Dağılımı Problemleri", *Sualtı Bilim ve Teknolojisi Toplantısı* , 17-20 Ekim 1996, İstanbul

lunduğu daha geç döneme ait bir çöplük saptanmıştır. Bu durumda 2 no'lu üretim artığı tabakası, Geç Rodos amphora üreticileri tarafından ilk döküldüğü yerden kaldırılarak buraya dökülmüş olmalıdır. Açmanın batısında yoğun olarak bulunan ve fazla seramik içermeyen kırmızı - kahverengi sert toprak, bu alanın uzun bir süre kullanılmadığını göstermektedir. 40 cm kalınlığındaki bu tabakanın altında açmanın ortasından başlayarak batıya doğru ilerleyen bir çöplük tabakasına daha rastlanmıştır. 9 no'lu bu tabaka Hieroteles, Dionysios, Anaksilas v.b çömlekçilerin amphora ve günlük seramik atıklarından oluşmaktadır.

1993 yılında gün ışığına çıkartılan kuzeybatı - güneydoğu yönünde uzanan çamur harcıyla birleştirilmiş düzensiz yerel taşlardan oluşturulan 80 cm kalınlığındaki duvarın devamı 1995 yılı kazı çalışmaları sonucunda izlenmiştir (Resim: 1). 3. 92 m kodunda, 195 cm yüksekliğe sahip olan D1 duvarı, kuzeybatı yönünde 2. 10 m devam ettikten sonra kuzeydoğu yönüne doğru uzanan 56 cm kalınlığındaki D2 duvarıyla bir köşe oluşturmaktadır. D1 duvarının kuzeybatısında, 1.50 m genişliğindeki kapı açıklığından sonra, benzer nitelikte ve aynı seviyede D7 duvarı saptanmıştır. İyi korunmuş bir şekilde ortaya çıkartılan D7 duvarı, paralelindeki D2 duvarıyla aynı özellikler taşıyan kuzeydoğuya doğru uzanan D3 duvarıyla 90°lik bir köşe oluşturmaktadır.

D2 ve D3 duvarları arasındaki koridorda 6 basamaktan oluşan bir merdiven bulunmaktadır (Resim: 2). Her basamak 20 cm yüksekliğe sahip olup, küçük taşlardan oluşturulan bir dolgunun üzerine yerleştirilmiştir. Eşiğin hemen önünde 2.35 m kodunda başlayan basamaklar, D2 ve D3 duvarını birleştiren 3.30 m kodundaki D4 duvarı ile son bulmaktadır. Merdivenin en üstündeki basamağı oluşturan ve D4 duvarı olarak adlandırıldığımız basamağın doğusunda, küçük taşlardan oluşturulmuş dolgu izlenebilmektedir. Bu dolgunun ancak 80 cm'lik kısmı korunmuş olarak elimize geçtiğinden, yapının devamı hakkında bilgi edinemedikyiz.

Güneybatı yönüne bakan 1. 50 m'lik kapı açıklığına sahip yapıyı çevreleyen duvarlar, dış yüzde kabaca şekillendirilmiş aralarında 1 m'lik taşlar da bulunan düzgün bir örgüyle inşa edilmesine rağmen, iç yüzeyde daha küçük taşlar kullanılmıştır. D2 ve D3 duvarları ise, köşe oluşturdukları D1 ve D7 duvarlarından daha küçük taşlarla ve daha ince olarak yapılmışlardır. D3 duvarı merdivene bakan yüzeyde orta büyüklükte düzensiz taşlardan oluşturulmasına karşın, güney yüzünde yumruk büyüklüğündeki taşlarla örülmüştür.

D1 ve D7 duvarları arasındaki açıklıkta, eşik olması gereken yerde, 2.81 m kodunda bir duvar, yapının girişini kapatacak şekilde inşa edilmiştir. D5 adı verilen bu duvar, 1.50 m olan girişin tamamını kaplamaktadır. Kuru duvar tekniğiyle düzensiz taşlardan ve fırın cürflerinden oluşturulan duvarın sadece 70 cm'lik bir kısmı korunmuştur. Bu yapının bir tehlike karşısında mı, yoksa işlevlerini yitirdikten sonra mı kapatıldığı ileride yapılacak kazılarda ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Yapının niteliği henüz anlaşılmadığı gibi, tarihlendirilmesi de problemler içermektedir. Tabakalar içinde karışık olarak bulunan Klasik ve Arkaik dönemlere ait az sayıda seramik, yapının tarihiyle ilişkili olmalıdır. Ancak yapının uzun süre açıkta kalması nedeniyle, Hellenistik Dönem'de çeşitli çöplükler için kullanılmış olması, kesin kanıtları bulmamıza engel olmaktadır. Merdiven basamaklarının bir kısmı, İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen 9 no'lu çöplük tarafından tahrip edilmiştir. Bu durumda 9 no'lu çöplük tabakası merdiven için terminus post quem oluşturmaktadır.

Diğer bir atık seramik tabakası da D2 duvarının güneyinde ortaya çıkartılmıştır. Çömlekçi Hieroteles'in atık amphoralarından oluşan bu tabaka, 5 no'lu çöplük tabakasındaki gibi küllü, gri renkli toprağa sahiptir. 2. 70 m kodunda, açmanın güneyine yayılan 15 cm kalınlıktaki bu tabaka bir atımlık homojen malzeme içermektedir. Bu tabakanın altında 1993 yılında saptanan gri - mavî renkli temiz kil tabakası izlenmiş ve açma içindeki sınırları ortaya çıkartılmıştır. Kil toplama alanı olarak yorumlanabilecek olan alanda düzensiz olarak kil öbeklerine rastlanmıştır.

Yapının batısında, 3. 00 m ile 2. 80 m arasında saptanan iki ince atık seramik tabakasının altında, merdivenleri ve D5 duvarını tahrip eden 9 no'lu çöplük tabakası kazılmıştır. 2. 40 m koduna kadar devam eden çöplük, duvardan yıkılan taşların üzerine dökülmüştür.

D1 duvarının dış yüzünde, açmanın güneyinde, küçük bir çöplük tabakası saptanmıştır. Siyah - koyukahve renkli bu yeni çöplük tabakası, kül ve Hellenistik Dönem'e ait yoğun ince seramik içermektedir. Karayoluna doğru devam eden bu tabaka yapının girişi önündeki 2.10 m kodunda bulunan sert koyu renkli alana kadar yayılmaktadır. 11 no'lu çöplüğün üzerinde yapıya ait taşların bulunması, bu çöplüğün, yapının tam olarak yıkılmadığı, ancak kullanım dışı kaldığı bir evrede buraya atıldığını göstermektedir.

Yapının tahribiyle ilgili elimizde fazla veri bulunmamaktadır. Ancak, D1 ve D7 duvarlarından dökülen taşların tamamının batıda üstüste bulunması ve D7 duvarındaki batıya eğim, bir yer sarsıntısı ihtimalini düşünmemize neden olmuştur. Bununla beraber, merdivenlerdeki geriye eğim, D1 duvarının büyük bloklarının arasındaki açıklıklar ve dışa bombe yapması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Hisarönü - Çubucak kazılarında ele geçen mimari kalıntıların en iyi korunmuş olanı, orman alanı içinde ortaya çıkartılan ve yukarıda anlatılan merdivenli bir teras duvarı görünümündeki yapıdır (Resim: 1). 80 cm kalınlığında, yerel taşlardan yapılmış olan bu yapının 8 metrelik bir bölümü kazılmıştır. 5.60 m'lik bölümü kazılan 6 basamaklı yapının, terk edildikten sonra önüne inşa edilen bir duvarla girişinin kapatıldığı saptanmıştır. Yapı, tahrip edildikten sonra, İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çömlekçi Hieroteles ve ardılları tarafından amphora çöplüğü olarak kullanılmıştır. 1995 yılı çalışmaları, söz konusu çöplüklerin sınırlarını ortaya çıkarmak ve yapının işleviyle tarihinin tam olarak anlaşılması amacıyla yönelik olarak sürdürülmüştür. Z3 açmasının kazısına D1 duvarının doğusundaki gri - mavi renkli kil birikintisinin kaldırılmasıyla başlanmıştır. Kil yoğunluklu bu alan, çömlekçi Hieroteles'in atık amphora çöplüklerinin hemen altında bulunduğundan, bu üreticinin kullandığı bir kil havuzu olarak düşünülmektedir. Bu düşüncemizi, açmanın güneydoğusundaki kil tabakasının altında ortaya çıkartılan iri döşeme taşları doğrulamaktadır (Resim: 3). 40 - 50 cm büyüklüğündeki yerel taştan yapılan taban döşemesi, kil tabakasının sadece güneydoğu bölümünde mevcut olup, kil havuzu olarak düşündüğümüz alanın tamamını kaplamaktadır. Bundan dolayı, döşemenin, kil havuzunun kullanıma geçmesinden önce bu bölgede bulunan başka bir yapıyla ilişkili bir tabana ait olduğu düşünülmektedir. Taşların üzerinde görülen aşınma izleri bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Z3 açmasının D4 duvarının doğusunda + 2. 31 m kodunda bu döşemeyle ilişkili bir mekanın varlığı saptanmıştır. D4 duvarının başlangıcını oluşturduğu yürüme düzleminin 0. 96 m altında ortaya çıkartılan bu mekanın içinden İ. Ö. 4. yüzyıl sonlarına tarihlendirilebilecek bir kandil ele geçmiştir. 1994 yılında kazılan merdivenli teras duvarı niteliğindeki yapı, bu mekanın üzerine inşa edilmiştir. İ. Ö. 4. yüzyılda kullanıldığı anlaşılan mekan, döşeme taşlarıyla aynı düzlemde bulunmaktadır. Yıkılmış olarak bulunan temel taşlarının bir bölümü teras duvarının yapımında ve platformun oluşturulmasında kullanılmış olmalıdır. D9 olarak adlandırılan duvarın batısında, duvarla ilişkili yu-

varlak formda bir yapı ortaya çıkartılmıştır (Resim: 3). Ancak bu yapı ve İ. Ö. 4. yüzyıl mekanına ait olan D9 duvarı, üzerine inşa edilen merdivenli teras duvarının altında kaldığından işlevi tam olarak saptanamamıştır. Z3 açmasında 1995 yılında elde edilen kanıtlar ışığında, çömlekçi Hieroteles amphora üretimine başlamadan önce (İ. Ö. 273 / 271), bu bölgede bir yerleşimin olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Z4 açması : Z3 açmasının 1 m kuzeyinde yer alan Z4 açması, arazi koşulları nedeniyle L şeklinde kazılmıştır. Merdivenli teras duvarının ve İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına ait atölye çöplüklerinin devamının araştırılmasına yönelik olan Z3 açmasında + 4. 45 m kodunda iki sıra taştan oluşan bir duvar ele geçmiştir. 4. 50 m'lik bölümü kazılmış olan D6 duvarı, teras duvarının hemen üzerinde yer almaktadır (Resim: 4). Teras duvarıyla aynı doğrultudaki duvarda bağlayıcı madde olarak çamur kullanılmıştır. 1994 yılında Z3 açmasında D6 duvarının tek sıra taş halinde korunmuş olan bölümü aşağıdaki tabakaların kazısının yapılabilmesi için kaldırılmıştır. Aynı nedenden dolayı, açmayı kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda kesen D6 duvarı da çizimi yapıldıktan sonra kaldırılmıştır. Bu duvar, hemen üzerinde bulunan Geç Rodos amphora parçaları içeren çöplüğün yardımıyla İ. Ö. 1. yüzyıl - İ. S. 2. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Teras duvarıyla aynı yönde olması, D6 duvarının işlevinin de aynı olabileceğini göstermektedir (Resim: 5).

Z4 açmasında karşılaşılan önemli bir sorun, yüzey toprağının 0. 40 m altında otellere su götüren ikinci bir plastik su borusunun varlığıdır. Açmayı kuzeybatı - güneydoğu yönünde kesen su borusu D6 duvarını tahrip ederek açma boyunca uzanmaktadır. Su şebekesinin devamlı kullanılmasından dolayı boruyu kaldırmak ya da altını kazmak 1995 kazı sezonu boyunca mümkün olmamıştır. Özellikle merdivenli teras duvarı ve İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına ait atölye çöplüklerinin devamının kazılabilmesi için bu su borusunun acil olarak kaldırılması gerekmektedir.

Z4 açmasında merdivenli teras duvarının tamamı, yukarıdaki nedenlerden dolayı kazılamamıştır. Bu duvarın kazılan 1. 50 m'lik bölümünün kuzeyi tamamıyla yıkıntı olarak ele geçmiştir. D7 duvarının olasılıkla bir selle yıkılması sonucu, duvara ait taşların güneybatı yönüne dağıldıkları görülmektedir. Oldukça dik bir tepenin eteğinde olan atölye çöplüklerinin zaman zaman kuzeydeki tepelerden gelen sellerle kaplandığı 1994 yılı kazılarında da saptanmıştır. Gerek duvar taşlarının arazi üzerindeki dağılımı, gerekse bu tabakanın yoğun kum ve mil artığından oluşması, bu duvarın da kuzeyden gelen bir selle yıkılmış olabileceğini göstermektedir. Zira Z1, Z3 ve aşağıda anlatılacağı üzere Z5 açmalarında sel tabakaları kesin olarak belirlenmiştir. Z4 açmasında da 8

no olarak adlandırılan sel tabakası, açmanın güneybatısını kaplamaktadır.

D7 duvarının tahrip tabakasının hemen üzerine Z3 açmasında merdivenli duvarın tamamını dolduran 9 no'lu amphora çöplüğünün devamı ortaya çıkartılmıştır. Z4 açmasında 5 no'lu tabaka olarak adlandırılan ve İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen çöplükte Hieroteles, Dionysios, Anaksilas gibi çömlekçilerin ve bunları tarihleyen memurların (eponim) isimlerinin görüldüğü mühürlü amphora kulpları ele geçmiştir. Bu çöplüğün, kuzey sınırları su borusunun altında kaldığından ortaya çıkartılmamıştır. Batı sınırı ise Z5 açmasının kazısının tamamlanmasıyla ortaya çıkartılacaktır.

5 no'lu çöplük ve altında bulunan ve D7 duvarının kalıntılarını içeren 15 no'lu tabaka kaldırıldığında, tek sırası korunan D7 duvarının kuzeye doğru devam ettiği görülmüştür (Resim: 5). Bu duvarın batısında, açmayı kaplayan ve 17 no olarak adlandırılan taş yoğunluklu bir tabaka ele geçmiştir. Yapının euthyntheri seviyesi olan bu tabaka Z3 açmasında merdivenli teras duvarının önünde de ortaya çıkartılmıştır. Bu tabakada + 1. 90 m kodunda İ. Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilen skyphos parçasıyla İ.Ö.2. yüzyıla tarihlenen dik açılı bir Rodos amphora kulbunun yanyana ele geçmesi yapının daha önce önerilen tarihini doğrularken, İ. Ö. 2. yüzyılın başlarına dek toprakla kaplı olmadığını göstermektedir.

1995 yılı kazıları sonunda Z4 açmasında 5 no'lu, Z3 açmasında da 9 no'lu çöplüklerin buraya başka bir yerden getirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Aynı çöplük içinde çok sayıda üretici ve genel olarak İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısı içinde farklı yıllarda görev yapmış olan yönetici mühürleri bu görüşü doğrular niteliktedir. Bu görüşü ayrıca, İ. Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ve üretici Hieroteles'in erken mühürlerinin bulunduğu 2 no'lu çöplüğün, söz konusu çöplüğün üzerinde bulunması da desteklemektedir. Bununla birlikte, İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına ait atık malzeme içeren 5 no'lu çöplüğün altında ele geçen İ. Ö. 2. yüzyıla tarihlenen seramiği başka türlü açıklamak mümkün görülmemektedir. Atık seramik çöplüklerinin yerlerini değiştirmek ne denli zor ve uğraştırıcı bir iş olsa da, Hellenistik Dönem'de Rodos Pereası'nda faaliyette bulunan amphora üreticilerinin bunu gerçekleştirmeleri, çöplerini dökecek mekansal sorunlarının olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Z5 Açması : Z5 açması, Z3 açmasının 3. 50 m batısında ve arazi zorlukları nedeniyle 3x3. 50 m boyutlarında kazılmıştır. Z4 ve Z3 açmalarında görülen Geç Rodos amphora parçalarını içeren tabakanın batı sınırının, atık malzeme yoğunluğunun azaldığı Z5 açmasında bulunduğu

ortaya çıkarılmıştır. 1 no'lu olarak adlandırılan bu tabakanın hemen altında üretici Hieroteles'in erken amphora mühürlerinin yer aldığı 2 no'lu tabaka bulunmaktadır. Söz konusu tabaka Z3 ve Z4 açmalarının devamı niteliğinde olup, taşınmış bir çöplük olarak nitelendirilmektedir. + 3.60 m kodunda, kazısı gerçekleştirilen tüm açmalarda karşımıza çıkan, bir sel tabakası bulunmaktadır. Bu tabakanın altında ise, sel tabakasının devamı olan bol taşlı, kahverengi - kırmızı renkli oldukça sert bir tabaka yer almaktadır. Herhangi bir mimari ize rastlanmayan Z5 açmasında kazı bu tabaka içinde ve + 3.04 m derinlikte durdurulmuştur. 1997 kazı sezonunda Z4 açmasındaki 5 no'lu çöplüğün devamı ve bu çöplüğün teras duvarıyla ilişkisi incelenecektir.

Hisarönü/Çubucak'da Üretici Adlarıyla Tanınan Amphora Atölyeleri

Astos Atölyesi : En son bilgilerimize göre Hisarönü - Çubucak'da ticari amphora üreten ilk çömlekçi, dikdörtgen formlu mühür kullanmış olan Astos'dur. Hieroteles'in ilk yıllarındaki atık amphora parçalarının atılmış olduğu A sektöründe tek bir örnek olarak ele geçen bu üretici mühürü ile kombine edebileceğimiz tek eponim mühürü yine Hisarönü'nde, fakat farklı bir sektörde (Z3) ele geçen eponim Antileon'a ait bir mühürdür. Söz konusu üretici eponim çiftinin aynı kalıptan çıkmış mühürlerine Attika yarımadasındaki Koroni askeri kampı kazı buluntuları arasında rastlanmaktadır⁵. V. Grace söz konusu askeri kampın tarihlendiği dönem ile ilgili makalesinde Antileon, Khrusostratos ve üretici Hieroteles'in ilk eponimi Agrios'u İ. Ö. 273 / 271 yıllarına tarihlenmektedir⁶.

Hieroteles atölyesi : Hisarönü - Çubucak amphora atölyelerinde en uzun süre ticari amphora üreten çömlekçi Hieroteles'dir. Rodos kent devletinin etki alanı içinde ticari amphora üretimine İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreği (yaklaşık İ. Ö. 275 - 225 tarihleri arasında) boyunca damgasını vurmuş en önemli üretici olan Hieroteles⁷ tüm faaliyet dönemi boyunca hem kendi mühürlerinde hem de kendisini denetleyen epo-

- (5) E. Vanderpool et alli., "Koroni, A Ptolemaic Camp on the East Coast of Attica", *Hesperia* 31 (1962), Nr. 64 (Antileon), Nr. 109 (Astos), Pl. 18 - 18
- (6) Grace, V., "Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula", *Hesperia* 32 (1963), 319; Söz konusu askeri kampın tarihinin yeniden gözden geçirilmesi üzerine Grace, V., "Revision in Early Hellenistic Chronology", *AM* 89 (1974), 197 ve 200
- (7) Hisarönü / Çubucak atölyeleri kazısı başlamadan önce Çömlekçi Hieroteles üzerine ilgili ilk incelemeler için bkz. Grace, V., "Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula", *Hesperia* 32 (1963) dip not. 20 ; "Revision in Early Hellenistic Chronology", *AM* 89 (1974), 200 ; Grace, V. - Savvatiannou - Petropolakou, M., Les timbres amphoriques grecs, *Delos* 27, 302 (E2) ; Badalyants, Yu. S., "On the Chronological Position of Some Personal Name at the Rhodes Amphoras", *SA* 8 (1980), 161 -166 (Rusça) ; Nicolau, I., - Empereur, J-Y. "Amphores rhodiennes de musée de Nicosia", *BCH Suppl. XIII* (1986), 516, (1)

nim mühürlerinde yuvarlak formda 4 ayrı mühür tipi kullanan tek üretici gibi görünmektedir. Bu tipler ; rozetli, çember merkezi noktalı, oyuk merkezi noktalı ve düz noktasızdır.

1990 yılından bu yana yapılan kazılarda gün ışığına çıkartılan 2100 civarındaki mühürlü kulbun %75'i Hieroteles atölyesine (çömlekçi ve eponimlere) ait olduğu görülmektedir. 1995 yılı kazı kampanyasının sonuna dek elde ettiğimiz sonuçlara göre üretici Hieroteles'in tüm üretimi boyunca 3 adet nominativus halde, 11 adet genetiv halde olmak üzere 14 adet kalıp kullanmış olduğu anlaşılmaktadır. Yine elde ettiğimiz sonuçlara göre Hieroteles amphoralarının kulpları üzerinde 38 adet eponim adına rastlanmıştır (Liste: 1). Bu listeye, henüz Hisarönü / Çubucak atölyelerinde rastlayamadığımız, ancak değişik tüketim merkezlerinde yayınlanmış 6 farklı eponim adı taşıyan mühürleri de eklediğimizde (Liste: 2) Hieroteles'in en azından 44 yıl boyunca üretim faaliyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Çömlekçi Hieroteles ile ilgili elde ettiğimiz veriler ve ulaştığımız sonuçlar bize en az iki eponim adının (Hagesippos ve Aglokritos) daha Hieroteles amphoralarında yer alması gerektiğini göstermektedir.

Anaksilas atölyesi : Hem kendi hem de eponim mühürlerinde sembol olarak gül kullanmış olan Anaksilas'ın adı 3 ayrı kalıptan çıkmış mühürler üzerinde rastlanmaktadır. Bugüne dek Rodos amphora üreticileri arasında tanınmayan çömlekçi Anaksilas'ın⁸ Hisarönü - Çubucak atölyeleri alanında Hagesippos, Onasandros ve Eukles adlı eponimlerin görevli olduğu 3 yıl boyunca üretim yapmış olduğu saptanmıştır. Hisarönü'nde adına Hieroteles'in amphoralarında da rastladığımız eponim Eukles⁹ ile varlığını bildiğimiz ancak henüz rastlayamadığımız eponim Onasandros'un¹⁰ da gösterdiği gibi iki çömlekçi kısa bir süre için birlikte veya yan yana çalışmış olmalıdırlar. Dolayısıyla eponim Hagesippos'un¹¹ adının da Hieroteles'in amphoralarında görülmesi sürpriz olmayacaktır.

Anaksilas'ın üretim faaliyetinde bulunduğu yıllar kesin olarak saptanamamasına karşın, yaklaşık bir tarih vermek ve bu üretim faaliyetinin İ. Ö. 250 ile 240 arasında olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

(8) Sztetyllo, Z., "Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises à Alexandrie (1962 - 1972)", *Études et Travaux VIII* (1975), 167 (nr.12),

(9) Bkz. Liste 1

(10) Breccia, F., *Rapport sur la marche du Service du Musée pendant l'exercice*, 1919 - 1920 (1921), 41 no. 152 - 1

(11) Eponim Hagesippos'un görevli olduğu dönem ile ilgili olarak bkz. Grace, V., "Revision in Early Hellenistic Chronology", *AM 89* (1974), 199 (İ. Ö. 241 - 225)

Nikolaos atölyesi : Hellenistik Dönem'deki Rodos amphora üretimi ile ilgili inceleme ve araştırmaların adı üzerinde sessiz kaldığı isimlerden biri de üretici olduğuna inandığımız Nikolaos'dur. Aynı yıl sınırsız dikdörtgen ve gül sembolü yuvarlak formlarda iki farklı kalıp kullanan üretici Nikolaos ile kombine edilebilen tek eponim, bugüne dek Rodos eponim listelerinde görülmeyen Phyles'dir. Nikolaos'un Phyles'in görevli olduğu yıl neden hem kendisi, hem de eponimi için farklı iki kalıp kullandığı henüz anlaşılabilmiş olmasına karşın, bu durumun sadece kendi atölyesine özgü olmadığı görülmektedir. Çömlekçi Hieroteles de Aristion, Nikon ve Polykles gibi eponimlerin görevli olduğu yıllarda bu eponimler için en az iki ayrı kalıp kullanmıştır. Bazı kalıpların eponimlerin görev yılı sırasında kaybolmaları, aşınmaları gibi açıklayıcı bazı varsayımlar ileri sürmek mümkün olmasına karşın, başka nedenler de söz konusu olabileceği kanısındayız.

İlk kez Hisarönü/Çubucak atölyelerinde karşımıza çıkan ve 1995 kazı mevsimi öncesi bir üretici olarak sınıflandırdığımız Phyles'in adının 1995 yılı çalışmaları sırasında Hieroteles amphoralarında da görülmesi, onun bugüne dek adı bilinmeyen bir Rodoslu memur olduğu konusundaki görüşümüzü desteklemektedir. Ayrıca üzerinde Kallikrates adı görülen bir mühür ile Phyles adının geçtiği başka bir kalıp üzerindeki gül sembollerinin stilistik açıdan çok benzemeleri ve sanki aynı elden çıkmış gibi görünmeleri, Eponim Phyles'in görevli olduğu yılda Hisarönü/Çubucak amphora atölyelerinde üç ayrı üreticinin (Hieroteles, Nikolaos ve Kallikrates ?) faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir.

Nikolaos'un üretim faaliyetinde bulunduğu yıl veya yıllar kesin olarak saptanamamasına karşın, yaklaşık bir tarih vermek ve bu üretim faaliyetinin İ. Ö. 260 ile 250 arasında gerçekleşmiş olması mümkündür.

Dionysios atölyesi : Hisarönü/Çubucak atölyeleri alanında Hieroteles'in son yıllarında faaliyete başladığı anlaşılan çömlekçi Dionysios'un¹² 11 yıl üretimde bulunduğu anlaşılmaktadır. Amphoralarında 11 ayrı eponim adı (Liste: 3) görülen çömlekçi Dionysios'un kendi mühürlerinde isminin genitivus halini kullanmış olduğu görülmektedir. Eponim adlarının önünde her zaman, Hieroteles atölyesinin aksine Epi edatı bulunmaktadır. Eponim Philonidas'a ait mühür üzerinde ise Iereus

(12) Dumont, M., *Inscriptions Céramiques de Grèce*, Paris (1871), 89, nr. 94 - 98 ; Pridik, E., "Zu den rhodischen Amphorenstempeln", *Klio* 20 (1926), 323 ; Grace, V., "Timbres amphoriques trouvées à Delos", *BCH* 76 (1952), 586 ; Lazarov, M., "Les timbres amphoriques d'Odessos", *Bulletin du Musée National de Varna* X (XXVI), (1974), 32, nr. 17 ; Macalister, R. A. S., "Amphora Handles with Greek stamps from Tel Sandahannah", *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement for 1901*, London, nr. 299, 301, 304

(kutsal) lakabı bulunmaktadır. Ancak bu durum gerek bu dönemde gerekse daha önceki yıllarda görevli diğer eponimlerin Helios rahibi olmadıklarını göstermemektedir.

Dionysios üretim faaliyetinde bulunduğu 11 yıl boyunca hem kendi hem de eponim mühürlerinde eş zamanlı olarak gül, üzüm salkımı ve bereket boynuzu motiflerini sembol olarak kullanmaktadır. Kendisi 11 yıl boyunca tüm genitivus halinde olmak üzere 10 ayrı kalıp kullanmış, üretim faaliyetinin ilk iki yılında (Eponimler Philondas ve Polykrates'in yıllarında) tek bir kalıp kullandıktan sonra, diğer 9 yıl boyunca her eponimin görevli olduğu yılda kalıp değiştirmiştir.

Dionysios'un Hisarönü /Çubucak atölyelerindeki 11 yıllık üretim faaliyetini hangi yıllar arasında gerçekleştirmiş olduğunu saptamak eponim Philonidas'dan hareketle mümkün görünmektedir. Bugüne dek Hisarönü'ndeki Hieroteles atölyesinde üretilen amphoralara ait kulplar üzerinde bu eponimin adını taşıyan mühürlere henüz rastlamamış olsak da, tüketim merkezlerinden yayınlanmış örnekler¹³, bu üreticinin bu eponimin görevli olduğu yılda da faaliyette olduğunu göstermektedirler. Bu durumda bu eponimin görevli olduğu yıl, Hieroteles'in kariyerinin son yılları, Dionysios'un kariyerinin ise ilk yılları olmaktadır. Genel bir kronolojik çerçeve ve 5 yıllık bir marj içinde Hieroteles'in İ.Ö.275 / 270 ile İ.Ö.230 / 225 yılları arasında, Dionysios'un ise İ.Ö.230 / 225 - İ.Ö.220 / 215 yılları arasında faaliyetlerini sürdürmüş oldukları ortaya çıkmaktadır.

Herakleitos atölyesi : Hem kendi, hem de eponimlerinin mühürlerinde sembolsüz ve ince uzun dikdörtgen form kullanan üretici Herakleitos ile bugün için kombine edebildiğimiz eponimler 3 adettir (Euphranor, Kallikratidas ve Aiskyleinos). Eponim mühürlerinde Epi edatı kullanan bu üreticinin 3 faaliyet yılı ile ilgili elimizdeki en önemli kanıt üretici Dionysios'un mühürlerinde de adını gördüğümüz (Liste: 3) eponim Euphranor'dur. Bu durumda yönetici Euphranor'un görevli olduğu yılda iki üreticinin Hisarönü / Çubucak atölyelerinde birlikte çalışmış oldukları ortaya çıkmaktadır.

(13) Bir Hieroteles üretimi amphora üzerinde görülen Philondas mühürü için bkz. Grace, V., "The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps", *Hesperia* 22 (1953), 119, no.10, pl. 42. I, Ia ve Ib ; Nicolau, I., - Empereur, J-Y., "Amphores rhodiennes de musée de Nicosia", *BCH Suppl. XIII* (1986), 516, (1). Ayrıca Hieroteles'e özgü olduğu anlaşılan oyuk merkezi noktalı bir mühür formu üzerinde görülen Polykrates için bkz. Pridik, E., "Zu den rhodischen Amphorenstempeln", *Klio* 20 (1926), 325 ; Grace, V., "Timbres amphoriques trouvés à Delos", *BCH* 76 (1952), 526

1993 - 1995 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz küçük ölçekli sondajlar ile elde ettiğimiz bu bilgilerin, henüz ulaşma fırsatı bulamadığımız çöplükler gözönüne alındığında zenginleşeceğini ümit etmekteyiz.

Liste :1

HİSARÖNÜ'NDE HİEROTELES AMPHORALARI ÜZERİNDE
MÜHÜRLERİ BULUNAN RODOS EPONİMLERİ (1990-1994)

1. ΑΓΕΣΤΡΑΤΟΣ Ι
2. ΑΓΙΜΩΝ
3. ΑΓΗΣΙΣ
4. ΑΓΡΙΟΣ
5. ΑΙΝΙΧΙΔΑΜΟΣ Ι
6. ΑΡΕΤΑΚΛΗΣ
7. ΑΡΙΣΤΑΝΑΞ Ι
8. ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ
9. ΑΡΙΣΤΕΥΣ
10. ΑΡΙΣΤΙΩΝ
11. ΔΑΗΜΝ
12. ΔΑΜΟΚΡΑΤΗΣ Ι
13. ΕΞΑΚΕΣ(ΤΟΣ)
14. ΕΠΙΞΑΡΜΟΣ
15. ΕΥΚΛΗΣ
16. ΕΥΦΡΑΝΟΡΙΔΑΣ
17. ΙΠΠΟΧΤΡΑΤΟΣ
18. ΙΠΠΟΚΛΣ

19. ΙΣΟΔΟΤΟΣ
20. ΚΛΕΩΝΥΜΟΣ Ι
21. ΚΟΥΛΑΚΡΙΝΗΣ
22. ΛΥΣΑΝΔΡΟΣ
23. ΝΙΚΩΝ
24. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ Ι
25. ΠΕΙΨΙΑΔΑΣ
26. ΠΟΛΥΚΛΗΣ
27. ΠΟΛΥΞΑΡΜΟΣ
28. ΣΨΕΝΕΛΑΣ
29. ΤΙΜΑΡΧΟΣ
30. ΤΙΜΟΚΛΗΣ
31. ΤΙΜΟΣΤΡΑΤΟΣ
32. ΦΙΛΙΝΟΣ
33. ΦΙΛΩΝΔΑΣ
34. ΦΡΑΧΙΛΑΣ
35. ΨΕΥΔΩΡΟΣ
36. ΤΙΜΑΣΙΨΕΟΣ
37. ΦΙΛΟΔΑΜΟΣ

Liste: 2

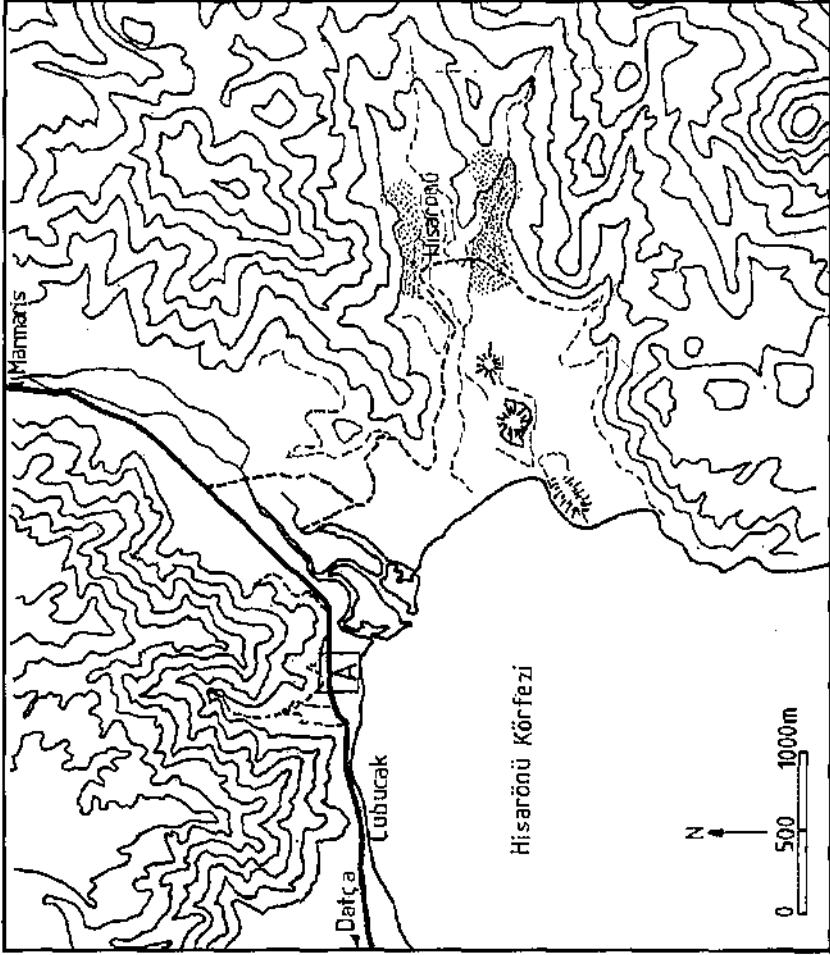
ΗΙΣΑΡΟΝÜ DİŐINDAKİ HİEROTELES AMPHORALARINDA GÖRÜLEN EPÖNİM MÜHÜRLERİ

1. ΤΙΜΟΚΛΕΙΔΑΣ
2. ΦΙΛΝΙΔΑΣ

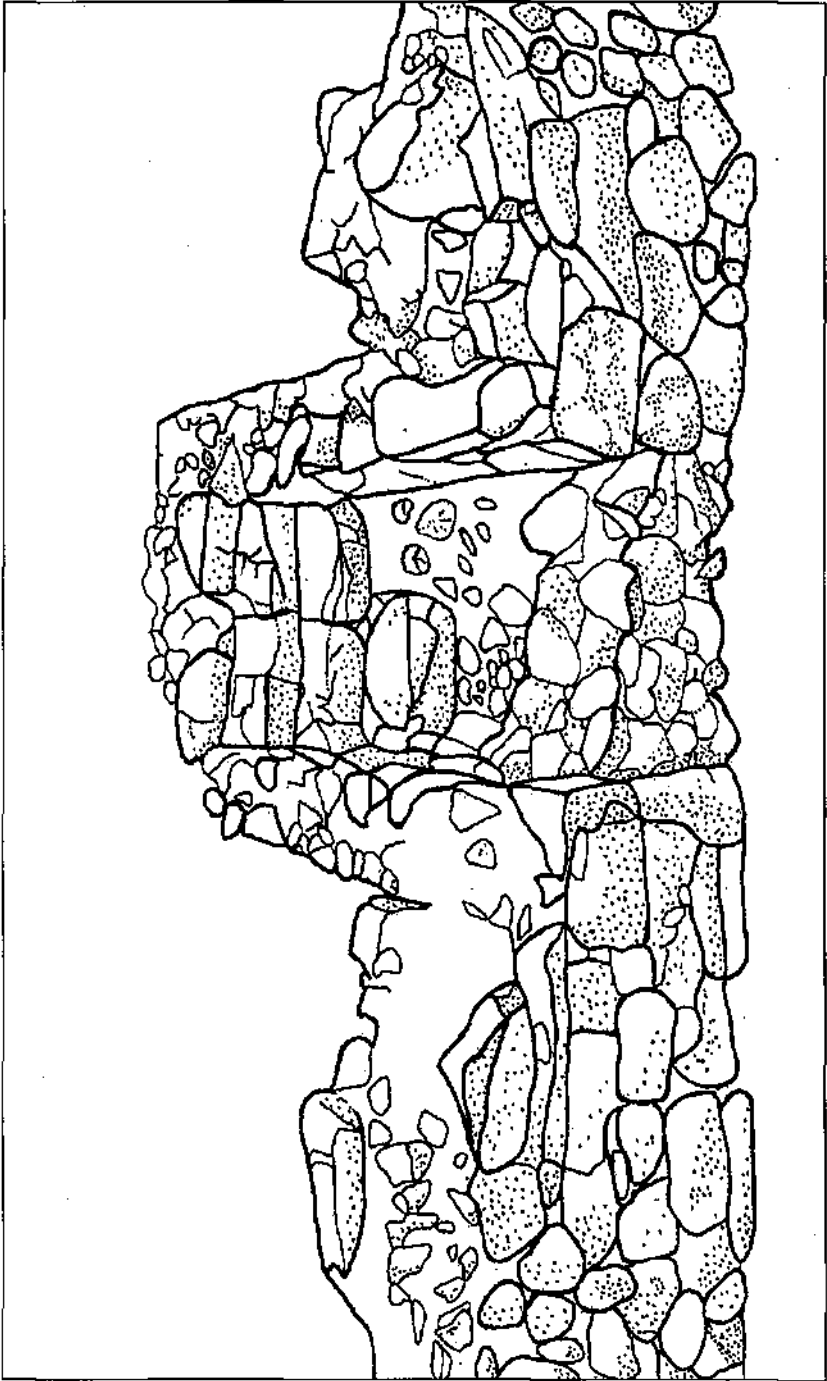
3. ΚΛΛΛΙΚΡΑΤΗΣ Ι
4. ΦΙΛΟΚΡΑΤΗΣ
5. ΠΟΛΥΚΡΑΤΗΣ
6. ΟΝΑΣΑΝΔΡΟΣ

Λίστα 3·Δ' ΤΟΝΨΣΤΟΣ ΑΜΠΙΟΡΑΛΛΡΙΝΔΛ Γ•Ρ'ΛΕΝ ΡΟΔΟΣ
ΕΠΟ Ν'ΤΜΑΕΡ'Ψ

1. ΑΣΤΥΜΗΔΗΣ Ι
2. ΑΡΙΣΤ'ΝΙΔΑΣ
3. ΕΥΦΡΑΝΟΡ
- 4 . ΨΡΑΣΙΔΑΜΟΣ
5. 'ΕΝΟΦΑΝΤΟΣ Ι
6. ΜΥΤΙ'Ν
7. ΞΑΡΜΟΚΛΗΣ
8. ΠΟΛΥΚΡΑΤΗΣ
9. ΣΙΜΥΛΙΝΟΣ
- 10.ΦΙΛ'ΝΙΔΑΣ

Harita

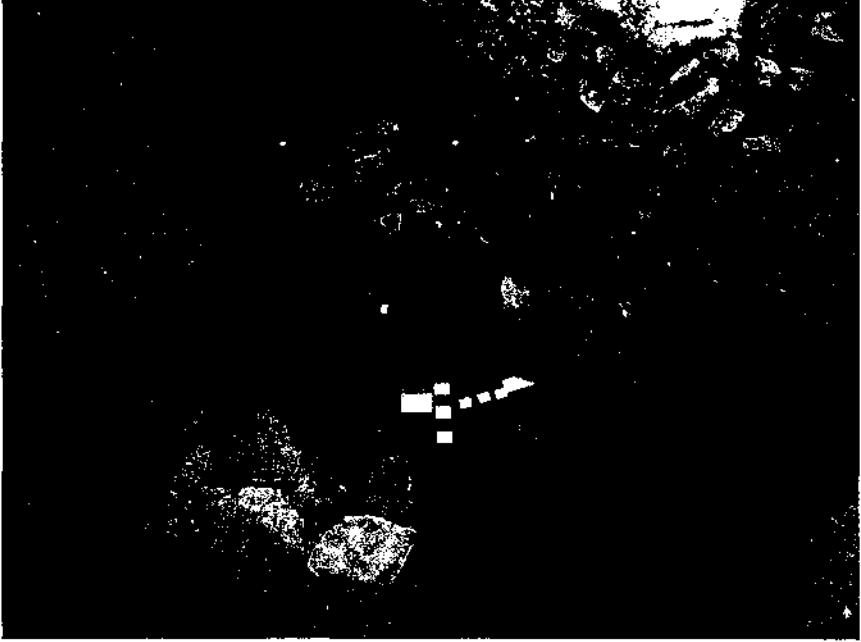
Çizim :1

Resim :1

Resim: 2

Resim :3

Resim: 4

Resim: 5

BURGAZ ARKEOLOJİK KAZILARI, 1995

*Numan TUNA **

Marmaris Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Değerlendirme ve Araştırma Merkezi (ODTÜ TAÇDAM) adına Doç. Dr. Numan Tuna'nın katılımlarıyla 17.7.1995-12.9.1995 tarihleri arasında Datça ilçesi, Burgaz mevkiinde arkeolojik kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Burgaz Kazıları 1994 yılında olduğu gibi, ODTÜ Rektörlüğü tarafından desteklenmiştir. Ayrıca, T.C. Muğla Valiliği İl Özel İdaresi tarafından, projenin 1995 yılı programının tamamlanması ve açmaların korunması açısından parasal destek sağlanmıştır. Projeyi destekleyen sözkonusu kurumların yöneticilerine, özellikle ODTÜ Rektörü Prof. Dr.Süha Sevük ile Muğla Valisi Sn.Lale Aytaman'a burada teşekkürü bir borç biliyoruz.

1995 yılı Burgaz kazıları kampanyasına Doç.Dr.Numan Tuna'nın bilimsel başkanlığında, Zeynep Durmuş, Serazer Pekerman, Kadir Büyükulusoy, Seçil Koca ve Derya Özkan ile Hacettepe ve Ege Üniversitesi Arkeoloji bölümlerinden 8 öğrenci: Serkant Öztürk, İ.Bariş Sarıca, Atagün Yıldız, İlham Sakarya, Gülriz Bor, Nadire Atıcı ve Filiz Temiz katılmışlardır. Ayrıca projede jeofizik araştırmalar için Dr. Mahmut Drahor yönetiminde, Meliha Doğan, Erkan Altay ve Umut Tuncer çalışmışlardır.

Burgaz arkeolojik merkezinde kısmen sualtında bulunan L4 limanı kalıntılarında araştırma ODTÜ Sualtı Grubu'ndan Serdar Hamarat, Uluç Güner, Emre Altuğ, Umut Tuncer ve Bahar Avcı tarafından gerçekleştirilmiştir; bu çalışmaya Bakanlık temsilcisi olarak Efes Müzesi asistanlarından Bekir Tuluk katılmıştır. Kazıda küçük buluntuların kon-

(*) Doç. Dr. Numan TUNA, TAÇDAM 06531 ODTÜ /ANKARA

servasyonu için Ankara Üniversitesi, Restorasyon ve Konservasyon Meslek Yüksek Okulu'ndan stajyer Ayşe Battal çalışmıştır.

1995 yılı kampanyasında kazılar başlıca üç çalışma alanında yürütülmüştür: 1994 yılında da çalışılan SE.8.6 sektörü çevresi, L4 limanı kuzeyinde deniz kıyısında yer alan Hellenistik işlik (ZA sektörü) ve sit alanında jeofizik araştırmalar sonucu saptanan iki alanda 5 x 5 m boyutlu açmalar (Şekil: 1).

SE Sektörü

Bu sektördeki çalışmalarda, önceki yıllarda başlatılan SE.8.6, SE.9.6, SE.9.7 ve SE.9.5 plankarelerinin doğu ve kuzeydoğu bölümü Datça kanalizasyon inşaatı nedeniyle tahrip olduğundan, batı yönündeki plankarelerin kazılması ağırlık kazanmıştır. 1994 yılında ortaya çıkarılan kuzeybatı-güneydoğu yönünde yol ve ilişkili mekanların anlaşılmasına yönelik olarak Klasik Çağ'ın üç evresi, yer yer Arkaik Çağ katlarına kadar inilerek kazılmıştır. Plankareler arası bölümlerin de kaldırılması ile bu mekanların daha iyi anlaşılması -300 m² lik alanın kazılmasıyla sağlanmıştır (Şekil: 2).

SE.8.5.B alanında bulunan 7 no'lu dolguda ele geçen çok sayıda Geç Klasik Çağ Knidos amphorası, pithos, çatı kiremitleri ve günlük kullanım kapları bize depolamaya ilişkin bir mekan tanımlamıştır. Bitişik SE.8.6.C plankaresinde 11 no'lu tahrip dolgusunun, SE.8.5.B de 7 no 'u dolgu devamı niteliğinde olduğu görülmüştür (Şekil: 2; Resim: 1). Burada ele geçen kötü korunmuş Kybele tipinde oturan kadın heykeli ve gemi pruvalı Knidos sikkesi depotuvar konteksini Geç Klasik Çağ'a tarihlenmiştir.

Bu mekanın kuzeydoğusunda bulunan sokak, Klasik Çağ Boyunca, uzunca bir süre kullanılmış olmalıdır (Resim: 2). Buradaki dolgunun üst seviyelerinden ele geçen firnisli Attika malları, benzerlerine göre İ.Ö.4.yüzyıl ilk çeyreğine ait olmalıdırlar. Sokağı sınırlayan D18 duvarının yapım evreleri incelendiğinde, sokak seviyesinin sürekli yükseltildiği anorganik ve organik evsel atıklardan oluşan dolgu seviyelerinden anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Erksin Güleç tarafından incelenen kemik örneklerinin çoğunlukla evcil domuz, keçi gibi evcil hayvanlara ait olduğu görülmüştür. Burada ele geçen karbonlaşmış zeytin taneleri İ.Ö.4.yüzyılda geliştirilmiş zeytin türleri hakkında bildiklerimizi zenginleştirmiştir.

SE.8.5.A plankaresinde ele geçen duvarların (D19, D20, D21) hiçbir yere bağlanmadığı, mekanları tanımsız bıraktıkları görülmüştür (Şekil:2; Resim: 3). D20 diğerlerinden farklı olarak, dere taşı yapı malzemesinden, balık sırtı örgülüdür. Burada D19 duvarı ve 2 no'lu tahrip dolgusu en geç evreyi temsil etmektedir; D20 duvarı 3 no'lu dolgu ile ilişkili olduğu bu seviyede 5 no'lu depotuvarın da bulunduğu anlaşılmıştır. Bu depotuvar doğudaki SE.8.5.B nin 7 no'lu, SE.8.6.C nin 11 no'lu dolguların devamı niteliğindedir. Daha alt seviyeye ait D21 duvarı 4 no'lu tahrip dolgusu ile ilişkilidir. 4 no'lu dolgu siyah figürlü seramik veren kontekse aittir. Bu seviyede 6 no ile kerpiç duvar kalıntısı ve 11 no'lu taş blokaj belirlenmiştir. 2.24 kodundan itibaren daha eski yapı evresine ait kum tesviye ve taş döşeme dolgusu ele geçmiştir.

SE.8.5.C plankaresinde 2.70-2.50 seviyesinde en geç evreye ait dolgu başlamaktadır; sokağın kuzeydoğusunu sınırlayan D7 duvarı gerisinde kuyusu bulunan bir avlu ve avlu ile ilişkili D27 ve D26 duvarları ile belirlenen kapalı bir mekan ortaya çıkarılmıştır (Şekil: 2; Resim: 4). 8 no'lu avlu dolgusunda ele geçen mutfak kapları, çatı kiremitleri ile dolu olduğu görülmüştür. Bunlar arasında görülen attika malı firnisli çanaklar, gemi pruvallı Knidos sikkesi ile beraber kızıl-kahve firnisli yerli yapım kylix gibi mallar, konteksi İ.Ö.4.yüzyıl ortası ile İ.Ö.5.yüzyıl son çeyreği arasına yerleştirilmektedir. D28 duvarı ile ilişkili 9, 12 ve 13 no'lu dolguların daha eski bir yapı katına ait oldukları anlaşılmıştır.

SE.8.6.D plankaresinde D17 duvarının (Şekil: 2; Resim: 5),ele geçen çoğu duvar örneklerindeki gibi, Erken Klasik Çağ evrelerine ait 15,16 no'lu dolgular; daha altta ise, Arkaik Çağ malzemesinin bulunduğu tahrip tabakası 17 no'lu dolgu üzerine oturduğu, duvarın temel oluşturabilmesi için 5,8,7 no'lu dolgular gibi, çakıllı deniz kumu ile yer yer tesviye dolgusu ile yükseltildiği görülmüştür.

Hellenistik Çağ'a tarihlenen terkediliş sonrası düzlemin altında yer alan 4 no'lu dolgu son yerleşim katı amphora parçalarına göre İ.Ö.4.yüzyıl son çeyreği konteksine ait olmalıdır. D17 duvarı ile ilişkili 5 no.lu kullanım dolgusunda ele geçen Attika malı firnisli kase İ.Ö.4. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenmektedir. D17 duvarının güneybatısında geç bir evrede yapılmış olması gereken drenaj kanalının doğuya doğru, D1-D2 duvarları arasındaki boşluğa yöneldiği saptanmıştır.

SE.8.7.C plankaresinde, güneybatı bölümünde derinleşildiğinde farklı açılarda iki duvar sırasının (D24 ve D23) kuzeybatı-güneydoğu yönünde oldukları görüldü (Şekil: 2). Bu duvarlar çok kalın moloztaş/evsel artıklara ait terkediliş veya tahrip dolgusu altında kal-

maktadır. Bu dolguda pişmiş toprak kalıp işi, giyimli kadın figürünü ele geçmiştir (Resim: 6). Burada ele geçen gemi pruvalı Knidos sikkeleri ile dolgunun Geç Klasik Çağ konteksi içinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Bu sektörde en son plankare SE.8.6.A açmasında ele geçen sikkelere göre İ.Ö.geç 4.yüzyıl-3.yüzyıla tarihlenen son kullanım katı altında D22 duvarı ile ilişkili 4 no'lu kullanım katı, İ.Ö.4.yüzyıl konteksine ait olmalıdır.

S.9.6.A plankaresinde 1994 yılında açılmış G çukuru basamaklı olarak genişletildi (Resim: 7); ancak, antik dönemde de karıştırıldığı anlaşılan bu çukurda, Geç Geometrik Dönem'e kadar eskiye giden malzeme ile beraber İ.Ö.4.yüzyıl malzemesi karışık gelmiştir.

Duvarlar ve dolguların birbirlerine göre seviyeleri ilişkilendirilerek, bazı dolgularda ele geçmiş sikke ve diğer buluntular yardımıyla 93-95 yıllarında açılan SE.8.6.C ve SE.9.6.D plankarelerindeki katların genel değerlendirmesi yapılabildi (Şekil: 2): D1 ve D2 duvarları arasındaki peristasis kuzeybatı-güneydoğu yönlü sokağın geç bir evresinde duvarların yükseltilmesiyle beraber kapatılmış olmalıdır (Resim: 8). Burada, D1-D5-D31 duvarları ile ilişkili 25 no'lu dolgu İ.Ö.5.yüzyıl sonu- İ.Ö.4.yüzyıl sonu arasına tarihlenen kontekse ait olmalıdır. D1 duvarının erken evresi, D10 ve D9 duvarları tarafından tanımlanan mekan ile ilişkili 24 no'lu dolgunun, Erken Klasik Çağ konteksinde olduğu anlaşılmıştır.

ZA Sektörü

1994 yılı başlarında kısmen tahrip edilen antik işliğin çevre duvarları ve antik yapının kısmen üzerine oturan kanalizasyon pompaj istasyonu nedeniyle burada ivedi olarak kurtarma kazısının yapılmasını zorunlu kılmıştır.

1984 yılı araştırma çalışmalarımız sırasında görünen kalıntıların rö-lövesini hazırlama fırsatını bulduğumuz antik işlik yapısının en önemli bölümü olan pres taşlarının olduğu kesimde yaklaşık 200 m² lik bir alanda yüzey toprağı kaldırılarak, yer yer derinleşilerek kazıldı (Şekil:3; Resim: 9).

Pres taşlarının batısında, hemen bitişik mekanda killi/horasan sıvalı bir taban, Z1 açığa çıkartılmıştır (Şekil: 4). Üzüüm ezme işlemi ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz bu taban pres taşları önündeki kanala eğimlidir; ayrıca, bu tecrit edilmiş zemin bir başka kanal ile de kuzeydoğuda açığa çıkartılan *dolium* serisine bağlantılıdır. Pres taşları ve

ezme havuzu olabilecek mekanları kuzeyde sınırlayan kalın D1 duvarı ortaya çıkarıldı. Batıda, K1 duvarının bitimine yakın bölümde, avludan işliğe ana giriş olabilecek bir kapı eşiği ortaya çıkarılmıştır. Bu girişin batısında duvar kenarında pithoslar, amphoralar ve öğütme taşları gibi buluntular, işliğin depolama mekanını tanımlamıştır.

Ab alanında yapılan çalışmalarda killi/horasan harçlı amphora kulp kırığı *opus incertum* tekniği ile döşeli tecritli bir taban Z2 ele geçmiştir (Resim: 10). Bu tabanın da üzüm ezme işlemi için kullanılmış olduğunu düşünüyoruz. Bu havuzdan kuzeye D1 duvarını delerek geçen bir kanal avluya çıkmaktadır. İşlik kapalı mekanını doğuda sınırlayan D3 duvarı da açığa çıkarılmıştır. Bu kesimde İ.Ö. 2.yüzyıl son çeyreği ile İ.Ö. 1. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir zaman dilimine ait farklı tipte mühürlü kulplar ele geçmiştir.

Ac alanında yanyana dizili 3 dolium (Resim: 11) ve bunları birleştiren moloztaş dolgulu platform Z3 açığa çıkarılmıştır. Dolium dizisinin bulunduğu mekanı güneydoğuda sınırlayan D7 duvarı belirlenmiştir.

Arkeo-Jeofizik Çalışmaları

Dr. Mahmut Drahor tarafından yönetilen arkeo-jeofizik çalışmalar daha çok Burgaz sit alanının L1 limanı güneybatısında antik dolguların anlaşılmasına yönelik olmuştur (Şekil: 1). Bunun için seçilen 170 x 40 m lik örnek bir alanda, elektrikli öz direnç yöntemi ile toprak altında 1 ve 3 m derinlikte olası duvar ve benzeri anomali bulguların saptanmasını sağlayan ölçümler arazide yapılmıştır. Seçilen alanın iki ucunda elde edilen yüksek anomali değerlerinin kültürel yapılardan kaynaklandığı düşününcesiyle bu noktalarda arkeolojik sondajlar yapılmıştır.

NE.13.1.C Açması

Yüzeyden 90 cm tarım toprağı altındaki karışık kültür katmanında inildikten sonra, 2.75 m genişliğinde kent iç savunma duvarını belirleyen taşlara rastlanıldı (Resim: 12). Bu seviyeden aşağıya inildiğinde aşınmış seramik sayıca artmış, ayrıca demir cüruflar da ele geçmiştir. Kazı 2.05 m seviyede devam edilmeyerek, durdurulmuştur.

NE.3.7.C Açması

Zeminden 50 cm inildiğinde, kültürel dolguların başladığı görülen bu açmada 4. seviyeye kadar form veren çanak-çömleğe rastlanmadı. Dördüncü seviyeden itibaren yoğun bir şekilde moloz taş ve seramik

parçaların karıştığı dolguya ulaşılmıştır. Burada D1 duvarının üst taşlarının dizisi belirmiş; 6. seviye de kaldırıldıktan sonra, özellikle batı kesitinde, çakıl döşeli tabanın gözükmeye başladığı görülmüştür.

Dördüncü seviye ile aynı düzlemde başlayan 5. seviyede D31 ve D32 duvarları açıkça ortaya çıkmıştır (Resim: 13). Burada açmanın her yanını kaplayan 5 no'lu dolgudaki seramiklerin 4. seviyedeki guruplarla aynı formlara sahip oldukları görüldü. Açmanın kuzey bölümünde üstü düz taşlarla kapatılmış ve içinde suyu bulunan bir kuyu ortaya çıkarılmıştır. Beşinci seviyeden aşağıda, killi düzlem ve hemen altında çakıllı-kum olan 7 no'lu, daha altta blokajdan oluşan 8 no'lu dolgu yer almaktadır. 2.51 m seviyesinde D33 duvarı ile karşılaşmıştır. D33 duvarı ile ilişkili 9 no'lu tahrip dolgusunun alt seviyesinden 2.37 m den, satyr figürini ele geçmiştir (Resim: 14).

L4 ve L3 Limanları Sualtı Araştırması

ODTÜ Sualtı Grubu tarafından gerçekleştirilen Burgaz L3 ve L4 limanlarındaki araştırmanın sonuçları özellikle L4 limanına ait deniz duvarlarının anlaşılması açısından çok yararlı olmuştur. Şekil 1 de gösterilen 1 no'lu deniz duvarının 2 no'luya göre çok daha iyi korunmuş olması ve döküntülerin çok yayılmaması nedeniyle yaklaşık da olsa, limanın dönüşleri, genişliği ve uzunluğu belirlenebildi.

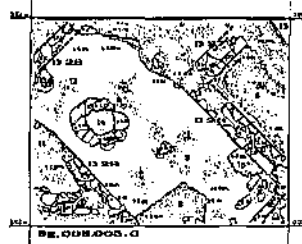
Buna göre, 1 no'lu deniz duvarının toplam 128.5 m uzunluğunda ve 20 m genişliğinde olduğu anlaşılmıştır. 2 no'lu deniz duvarının başlangıcındaki GB duvarı 2 no'lu ve 3 no'lu duvarları birbirine bağlayan duvara kadar, 14 m boyunca sıralı blok taşların henüz yerlerinde olması nedeniyle doğru olarak belirlendi. Aynı şekilde, kuzeydoğu duvarı da 16 m boyunca ancak yer yer eksilmiş sıralı blok taşların sayesinde kolaylıkla ölçüldü. Yine limanın iç tarafındaki dönüş noktasında, liman ile lodosun neden olduğu yığılmalar nedeniyle derinliğin 50 cm iken, birdenbire 15-20 m² lik alanda 1.5 m ye ulaşması, limanın iç kısmındaki dönüş yerinin de doğru olarak saptanmasını sağladı.

Seramik parçalarına, 1 no'lu deniz duvarı bitimindeki bölgede ve 2 no'lu deniz duvarının bitimine yakın başlayıp kuzeybatı yönünde genişleyen bölgede yoğun olarak rastlanmaktadır. Ayrıca, irili ufaklı taşların kaynaması nedeniyle doğal bir sualtı oluşumu gibi gözükken, ancak platform olduğunu düşündüğümüz yığılmanın içinde de birbirine ve platformu oluşturan taşlara kaynamış ve tabakalar oluşturmuş çok sayıda seramik parçalarına rastlanmıştır. 3 ve 4 no'lu limanların olduğu bölgede ise, seramik parçaları yoğun olarak görülmemektedir. Limanın

bulunduğu konumda hakim rüzgarların batı, güney ve güneydoğu yönünden estikleri düşünöldüğünde, antik liman yapılarından 2 no'lu deniz duvarının özellikle lodos cephesinin neden fazlası ile zarar gördüğü, ve döküntülerin gösterdiği dağılım daha iyi anlaşılabilir.

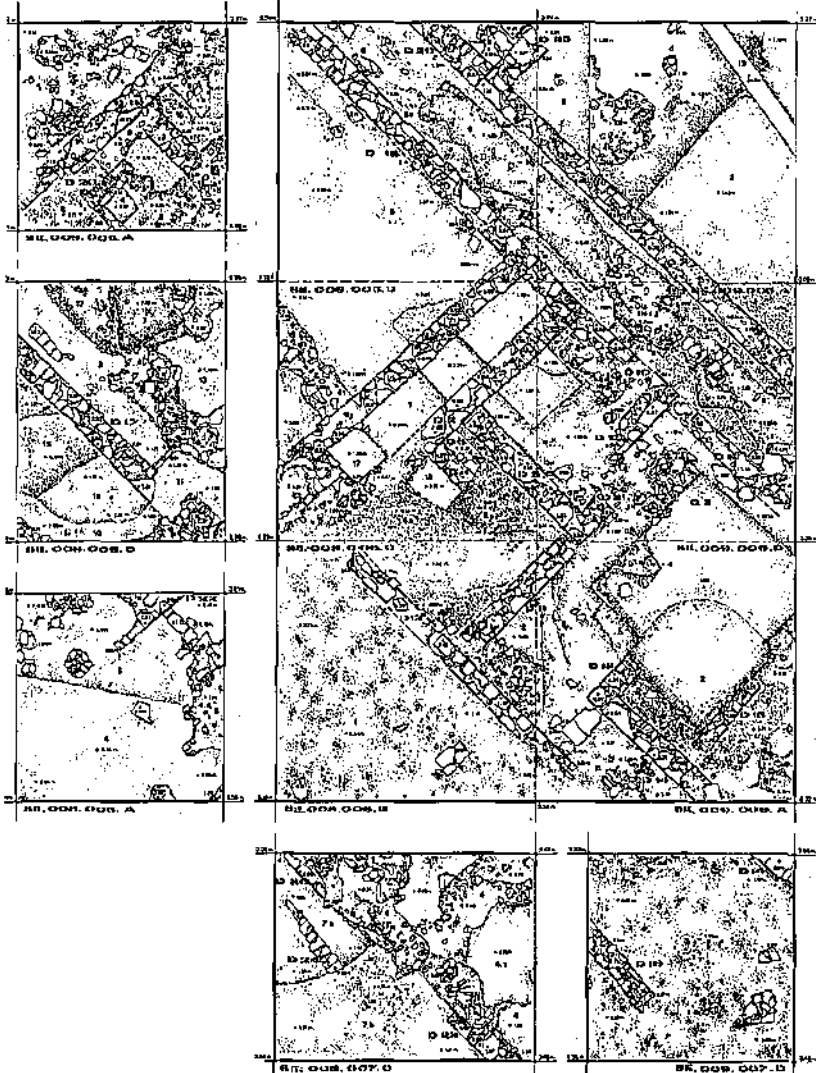
Çizim: 1

BURGAZ
1995

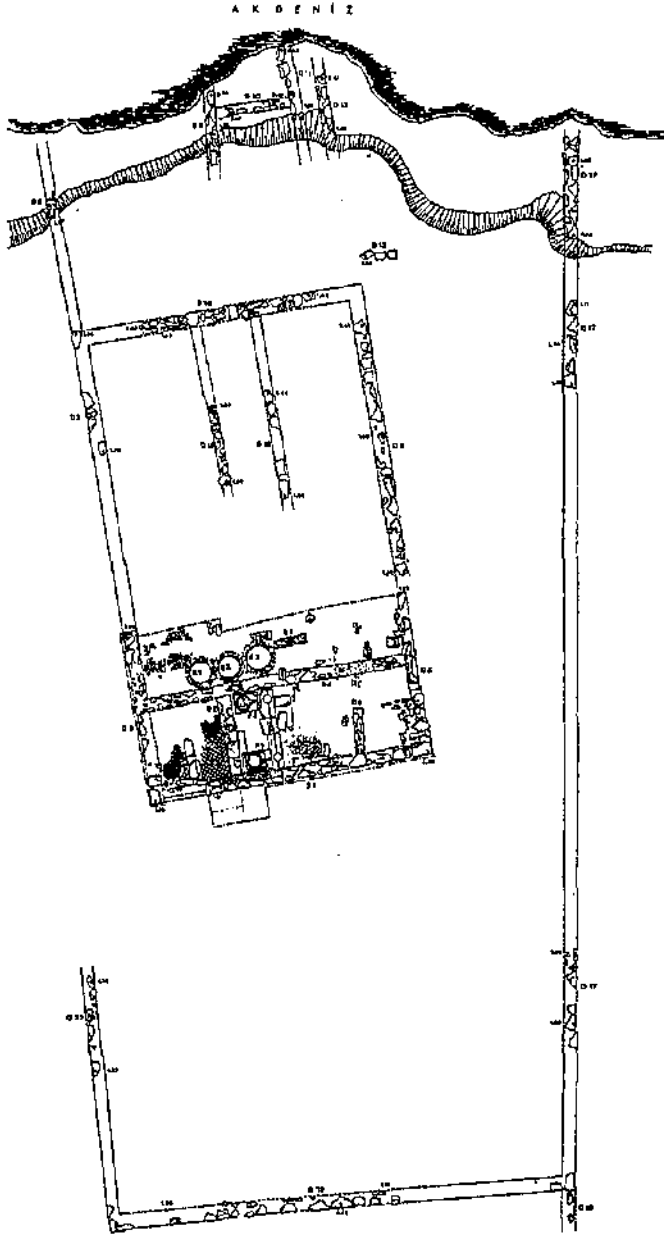
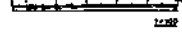
Scale: 1:50,000

Yatırı:	İKLİM:	ÖLÇÜ:	ÇİZİM:
80-12-1001	Zeytin İKLİMİ	1:50,000	Çizim

Çizim: 2

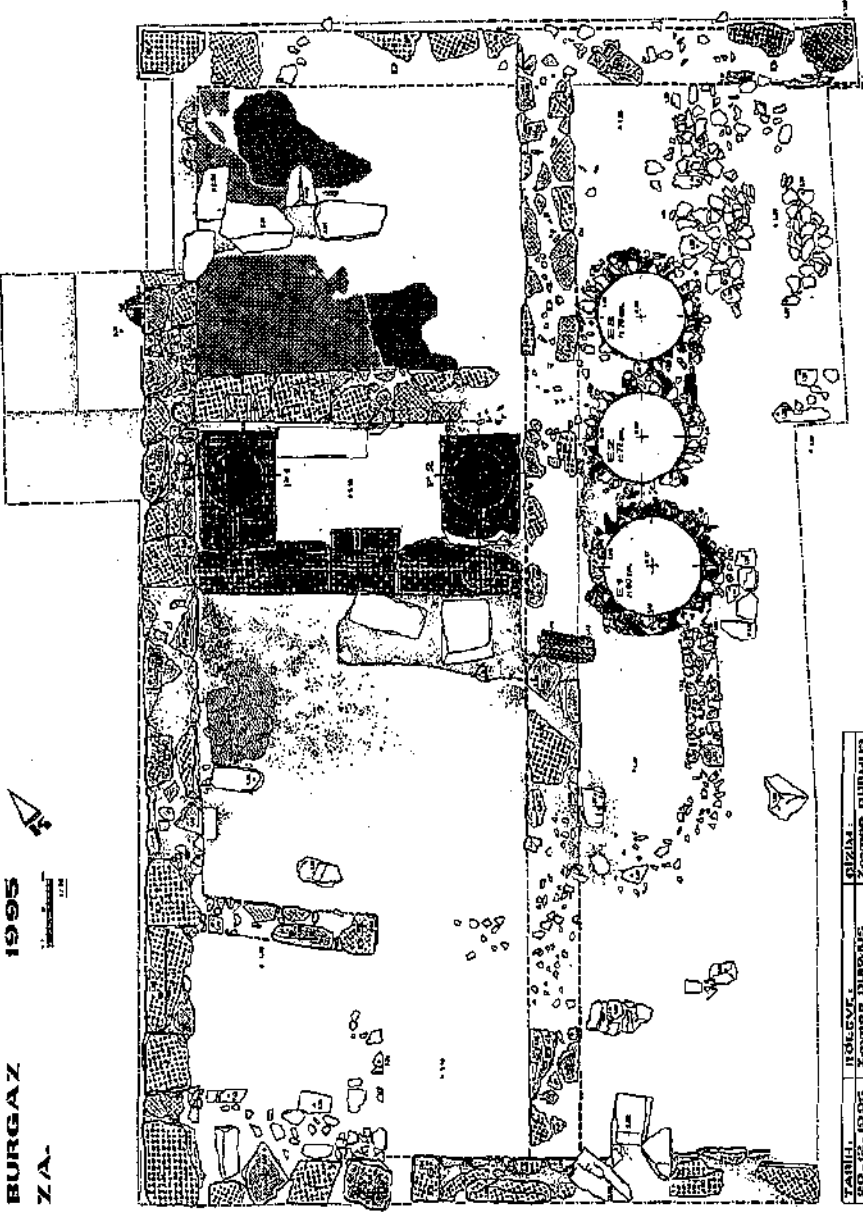
DATÇA - BURGAZ 1995
ZA Sektörü

Çizim: 3

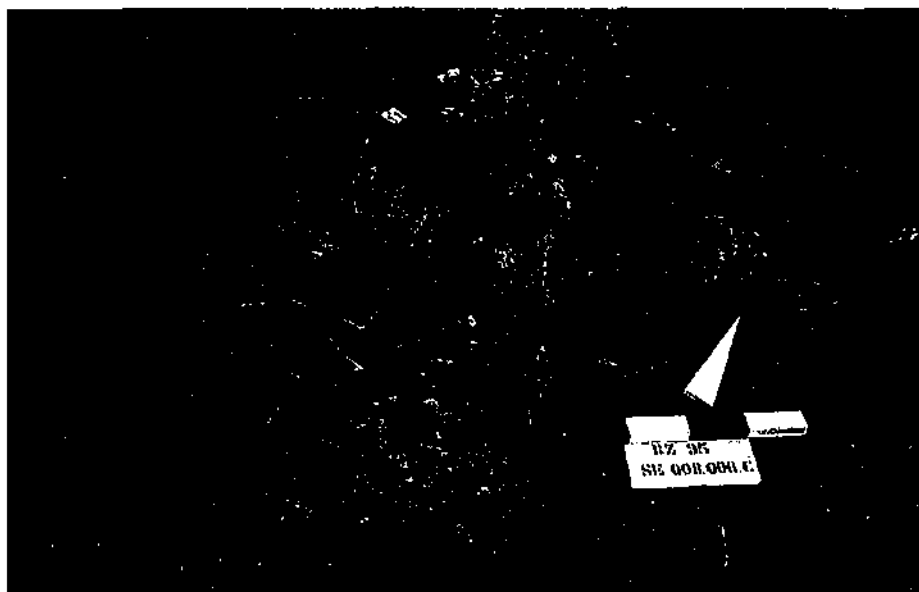
BURGAZ 1995

Z.A.

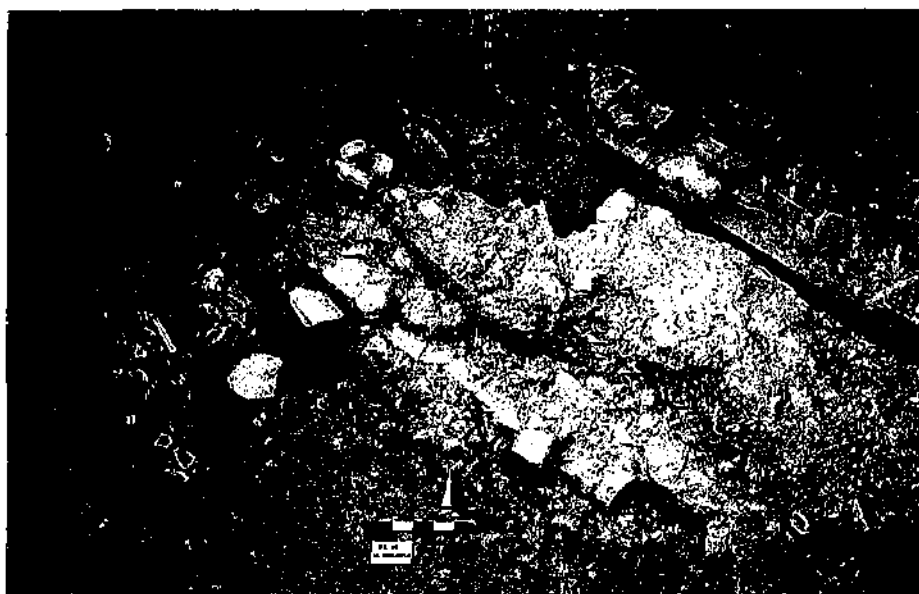

TARİHİ:	İSLEMİN:	ÇİZİM:
20.12.1995	2000	2000
İSLEMİNİN:	ÇİZİMİNİN:	ÇİZİMİNİN:
2000	2000	2000

Çizim: 4

Resim: 1

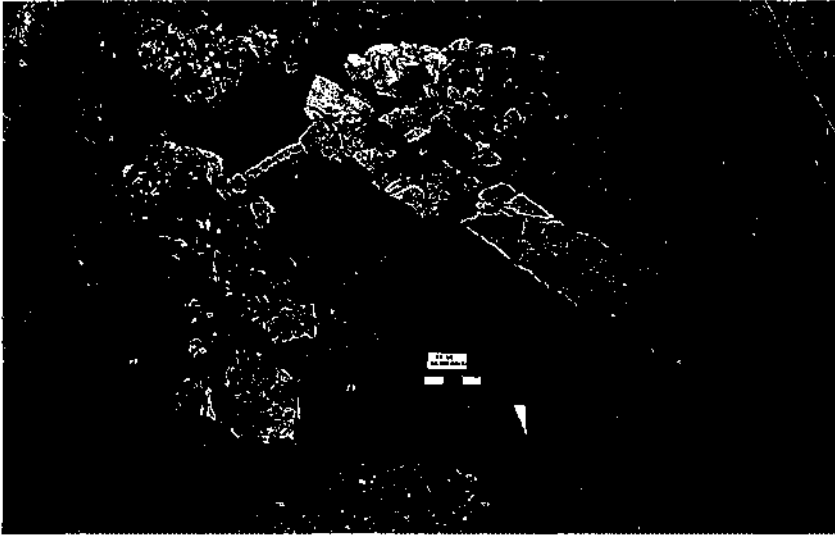
Resim: 2

Resim: 3

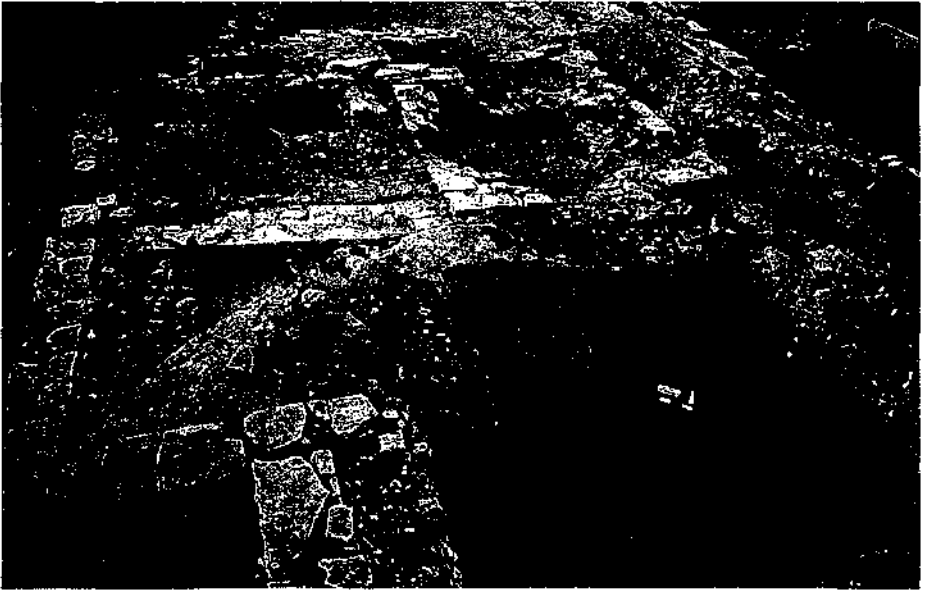
Resim: 4

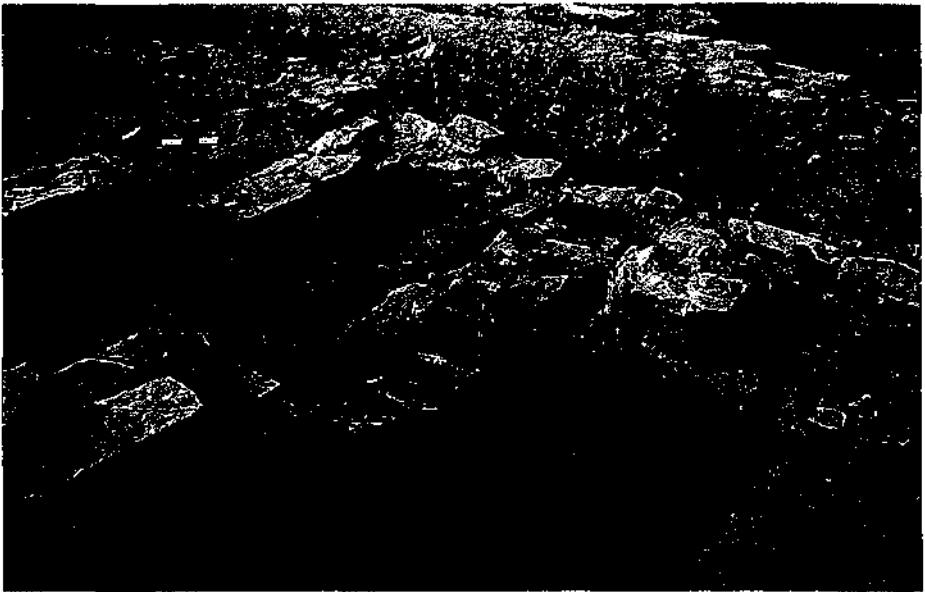
Resim: 5

Resim: 6

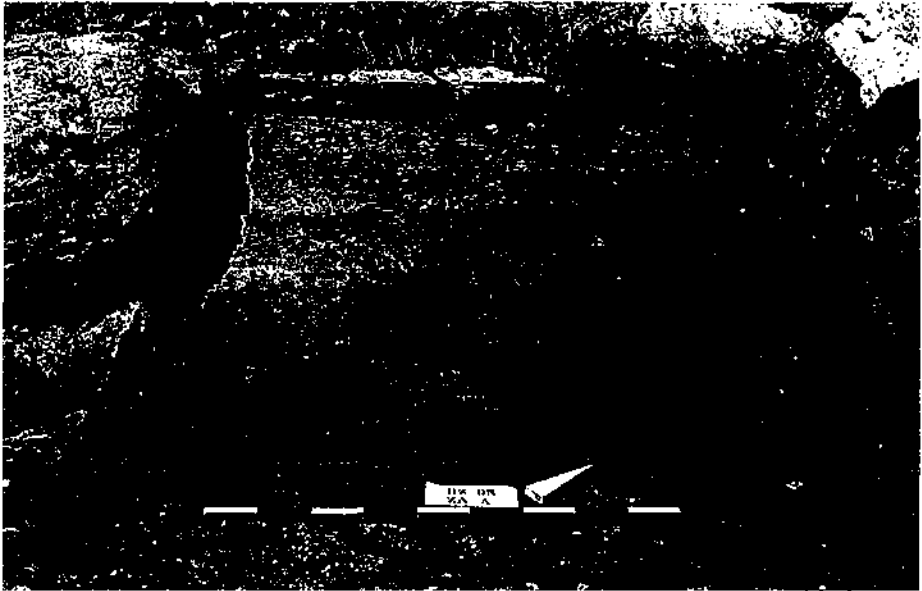
Resim: 7

Resim: 8

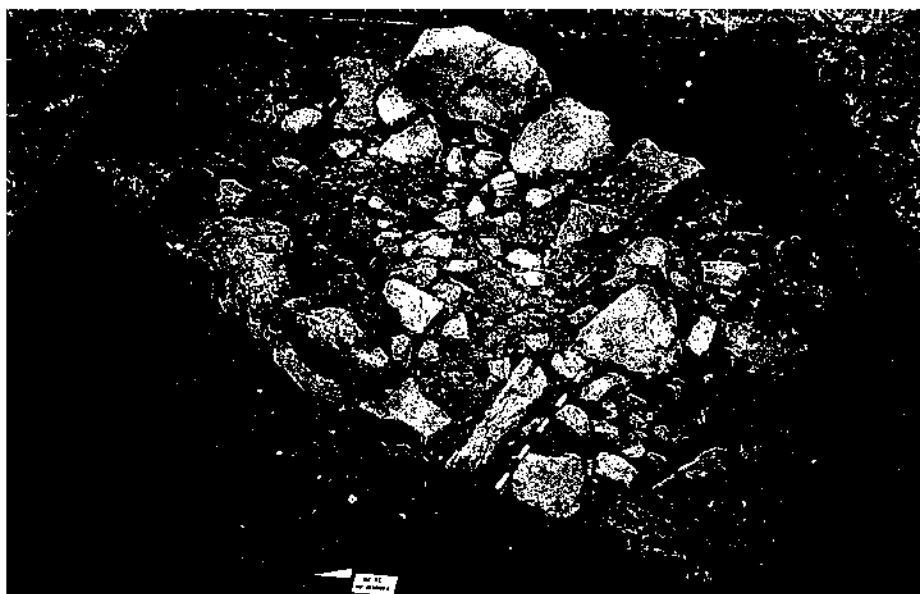
Resim: 9

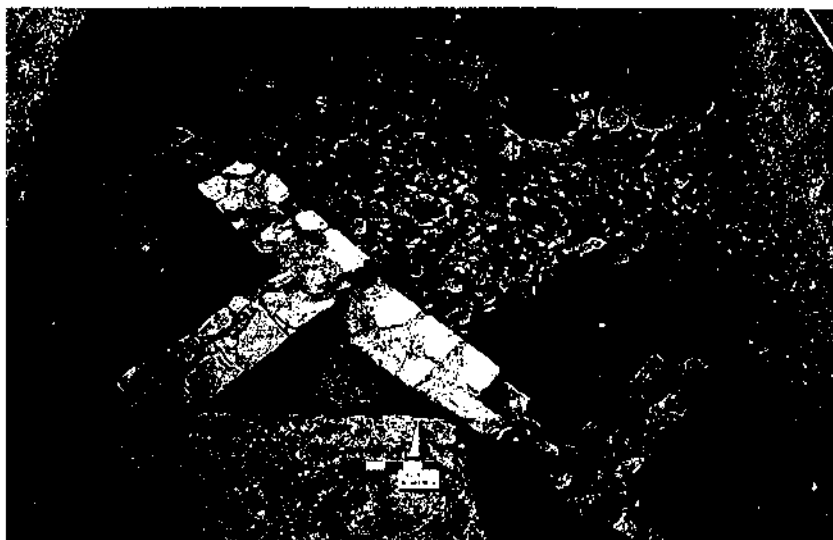
Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

1995 KNİDOS KAZILARI RAPORU

Ramazan ÖZGAN*

Knidos kazılarına 1995 sezonunda da devam edildi. Çalışmalarımızın ilk ayağında; 1994 sezonunda Yuvarlak Tapınak Terası adını verdiğimiz mekanda ortaya çıkartılan mozaik taban ve sıvalı duvarların¹ üzerinin korunması amacıyla, restorasyon-konservasyon yapılması ve sonrasında mekanın üzerine hava koşullarından korunması için uygun bir şekilde üzerinin kapatılabilmesi için yeterli ödenek bulununcaya kadar, geçici olarak tekrar ham toprakla kapatıldı. Ayrıca mozaik taban ve sıvalı duvarların çıkmaya devam edeceği ve yine ödenek yetersizliğinden korunamayacakları korkusu ile bu sahadaki çalışmalarımızı bu sezonluk geçici olarak durdurduk.

A. DOĞU-BATI CADDESİ ÇALIŞMALARI

Bilindiği gibi, Knidos kenti Hippodamos planda (Izgara plan) kurulan kentlerden birisidir. Bu planın gereği olarak bir yamaç üzerinde ön-

(*) Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN, Konya Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, KONYA.

1995 sezonu çalışmalarımız Kültür Bakanlığı adına Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün katkıları ile yürütülmüştür. Ayrıca Muğla İl Özel İdaresi maddi olarak kazımızı desteklemiştir. Değerli maddi katkılardan dolayı her iki kuruluşa içtenlikle teşekkür ederim.

Arkeolojik kazı ve bilimsel çalışmalarımıza katkıda bulunan Prof. Dr. W. Blümel (Köln), Doç. Dr. Ch. Özgan (Konya), Dr. U. Mandel (Frankfurt), Dr. M. Şahin (Konya, Arş. Gör. E. Doksanaltı (Konya) ve Konya Selçuk Üniversitesi ile Frankfurt Goethe Üniversitesi'nin arkeoloji anabilim dalı öğrencilerine değerli katkılarından dolayı burada bir kez daha teşekkür ederim. Bu sezon ilk olarak Kap Krio adını verdiğimiz yarımadanın haritasının çıkartılması çalışmalarına başladık. Bu konudaki özverili çalışmaları ve yardımlarından dolayı Sn. S. Aydal'a ayrıca teşekkür ederim.

Bakanlık temsilcisi olarak aramıza katılan Sn. Sırrı Özenir ve Datça Kaymakamı Sn. S. Abban'a da değerli yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Bodrum Müzesi'ndeki çalışmalarında göstermiş olduğu iyi niyet ve yardımlarından dolayı Müze Müdürü Sn. O. Alpozen'e de sonsuz teşekkürler. Yine ekibimizin en büyük yardımcılarından ören yeri görevlileri Sn. M. Erol, S. Bora ve K. Karakaş'a heyet adına ayrıca teşekkürler.

(1) Bkz. 1994 yılı Knidos kazı raporu: 1994 Kazı Sonuçları Toplantısı .

ceden hesaplanan parseller üzerine yerleştirilen kentte, doğu-batı yönünde bir ana cadde uzanmakta, bu caddeyi de kuzey-güney doğrultusunda cadde ve sokaklar kesmektedir. Propylon'dan başlayan bu ana caddeye ait izler yeryer toprak üzerinde görülebilmekte ve bu izlere göre yolun doğu uçtaki şehir kapısına kadar uzandığı sanılmaktadır (Resim:1).

Caddenin batıdaki başlangıç noktası olan propylon I. Love tarafından kazılmış ve sonuçta; caddeye güney yandan ulaşan basamaklı bir sokağa ait birkaç basamak ile doğu-batı istikametinde uzanan kentnin kanalizasyonunun bir bölümü ortaya çıkartılmıştır². Güneyden gelen basamaklı sokak takip edildiğinde limana kadar indiği ve kuzey ucunun Yuvarlak Tapınak Terası'na çıktığı sanılmaktadır. Buna göre bu alan kentnin önemli kavşak noktalarından birisi olmalıdır. I. Love bu alanın yanı sıra Korinth Tapınağı'nın kuzeyinde ve yine bu caddenin üzerinde bulunan dükkanlarda da sondaj kazıları yapmıştır.

Propylonun altından geçen kanalizasyonda yapmış olduğumuz ön inceleme sonucunda, üst örtünün normalde düz plaka şeklinde kapak taşlarından oluştuğu, fakat sütunların bulunduğu yerlerde kemer sisteminin kullanıldığı görüldü. Ancak kanalizasyonun nasıl devam ettiği ve üst örtüsünün nasıl olduğu hakkında I. Love'nin yapmış olduğu kazılar bir fikir vermekten uzaktır. Üst örtünün araştırılması amaçlardan birisi olmasına karşın, güdülen asıl gaye caddenin döşeminin nasıl olduğuydu. Propylon'un önünde, kavşak noktasında bulunan döşemden anlaşıldığı kadarıyla caddenin üst örtüsü büyük kesme taş plakalarla devam etmelidir.

1. DB1 AÇMASI

Yukarıda anılan amaçlar doğrultusunda ilk sondaj DB1 Açması adını verdiğimiz alanda yapıldı. Burası propylonun doğusunda kavşak noktasının kenarında bulunmaktadır (Resim: 2). Caddenin kenar sınırları güneyde basamaklı sokağın doğu sınırını belirleyen duvarın köşe yaptığı yerden, kuzeyde yine korunan bir duvarın köşe yaptığı yerler arası olup, bu genişlik 10 metredir. Sondajın doğuya doğru uzunluğu ise 8 m olarak belirlenmiştir. Bu alanı olasılıkla deprem sonucu dökülmüş irili ufaklı moloz taşlar doldurmuş, üzerini ise çok sık ve kalın kökleri çok derinlere inen maki kütlesi kaplamıştır. Bu zorluklara rağmen başlayan çalışmalarımız güney sınırdaki köşe yapan duvarı takip eder şekilde paralel ilerlerken, kuzey sınırdaki göçme tehlikesi olan Bizans Çağı'ndan

(2) I. Love. *AJA* 76, 1972, 69 vd. Fig.5.

duvar kalıntısı ve duvar üzerine yuva yapan eşek arıları nedeniyle başarısız oldu ve kuzey sınır şimdilik olası orijinal duvara erişilemeden bırakıldı. Sondaj sahasındaki çalışmalar sona erdiğinde, cadde üzerinde beklenen kesme taş kaplama plakalarına rastlanamadı. Bunun nedeni planda da açık bir şekilde görülebileceği gibi, daha sonraki dönemlerde eklenen çok sayıda tali kanallar olmalıdır. Olasılıkla bu çalışmalar esnasında caddenin kaplama taşları sökülüp ve tekrar yerlerine yerleştirilmeden zemin sıkıştırılmış toprakla düzleştirilmiştir.

Caddenin ortasında, doğu-batı yönünde, 2 m derinliğinde, 2-2.5 m genişliğinde ana kanalizasyon ilerlemektedir. Kanal önce anakayaya oyulmuş, daha sonra kemer şeklindeki üst yapıyı taşımak amacıyla, kesme konglamera taşlardan isodom tekniğinde bir duvar örülmüştür. Anakaya ile duvar arasında kalan boşluk ise toprakla tamamen doldurulmuştur. Taş duvar ile anakayanın ilişkisi ise duvarın yıkılma tehlikesi göstermesi nedeniyle araştırılamamıştır. Tonoz şeklindeki kanalın üzerinde geniş bir açıklık bulunmaktadır. Bunun daha sonraki dönemlerde tıkanan kanalın arıtılması için açıldığı sanılmaktadır (Plan:1).

Ana kanala paralel giden daha küçük tali kanallar bulunmaktadır (K2, K5, K6, K7). Bunlardan K2 numaralı kanal, kavşak noktasında ana kanalizasyonla birleşmektedir. Bu kanalın duvarları moloz taşlarla örülmüş, üst örtüsü ise kalıp yardımıyla kemer şeklinde dökülmüştür.

K5 ve K6 kanalları sadece anakaya oyularak oluşturulmuştur. Fazla bir derinliğe sahip değildir ve şu anda korunduğu kadarı ile üzeri açık bırakılmıştır. Bundan dolayı her iki kanalın yağmur sularının akıtılmasında kullanıldığı düşünülmektedir.

K3 ve K4 kanalları ana kanalla dik açı yapar şekilde keşimindedirler. Yine anakayaya oyulmuşlardır ve üzerleri yassı taş plakalar ile örtülmüştür. Bu kanallar güneyde sokağı sınırlayan duvarın altına doğru ilerlemektedir.

Bu kanallardan en erkeni K1 numaralı olan ana kanaldır (Resim: 3, 4). Yapılmış olduğu en geç tarih, propylonun altından geçiyor olması nedeniyle, propylonun inşa edildiği sanılan Geç 4. Erken 3. yüzyıldan daha önceki bir tarih olmalıdır. Daha sonraki arıtma çalışmaları nedeniyle bu erken döneme ait kalıntı şimdilik bulunamamıştır. Çıkan malzeme Bizans Çağı ağırlıklıdır. Ana kanala paralel ilerleyen ve üzerleri açık olan K5 ve K6 kanalları ana kanal ile çağdaş veya uzak olmamak üzere daha sonraki bir tarihten olmalıdırlar. Çünkü bunlar İmparatorluk Dönemi'ne tarihlediğimiz K3 ve K4 numaralı kanallarla daha sonra iptal edil-

mişlerdir. Ayrıca kanalların içinde hemen anakayanın üzerinde Hellenistik Dönem'e ait seramik parçaları bulunmuştur (Resim: 5). Diğer Hellenistik malzeme veren bir kanal ise K7 numaralı olanıdır. Henüz kazılmamış olması nedeniyle şimdilik bu kanal için fazla birşey söylemek istemiyoruz. 2 m derinliğindeki K2 numaralı olan kanal buradaki yapılaşmanın en son ürünüdür. Kanalin içinde, sonradan oraya düşmüş olabilecek, üzerinde Hellenistik Dönem'e ait yazıt bulunan bir taş blok bulunmuştur (Resim: 6). Duvar tekniğine göre, bunun Bizans Çağında eklenmiş olduğunu tahmin etmekteyiz.

Bütün bu kanal kalabalığı aynı zamanda kentin geçirdiği yapılaşma evrelerine de işaret etmektedir. Bu yapılaşmalar esnasında ana kanal hiçbir zaman iptal edilmemiş, daha sonra birleşen bir çok tali kanalla desteklenmiştir.

DB I Açması'ndaki kazılar sırasında batı yanda bir kaç tane büyük bloktan oluşan mimari parça bulundu. Bunlar stillerine göre propylona ait olamazlar. Bu nedenle şimdilik bu blokların kavşak noktasındaki muhtemel bir giriş kapısına ait olmalıdırlar. Bu problem ileriki sezonlarda yapılacak diğer kazı ve araştırmalarla daha açık olarak ortaya konabilecektir.

2- DB 2 AÇMASI (Plan: 2)

DB I Açması'ndaki çalışmalar ana caddenin orijinal durumu hakkında kesin bilgiler verememiştir. Bu ana caddeyi bölüm bölüm de olsa gün yüzüne çıkartmak ve döşemi hakkında ipuçları bulabilmek amacıyla DB I Açması'ndan yaklaşık 83 m doğuda, I. Love'nin kazmış olduğu dükkanların yaklaşık kuzeybatısında DB 2 adını verdiğimiz diğer sondaj çukuru açıldı. Bu alanın seçilme nedeni, caddenin güney sınırını belirleyen isodom tekiğinde örülmüş duvarın toprak üzerinde olması ve zeminin eğiminin buradan caddenin geçtiğine işaret etmesidir (Resim: 1).

Kazı sonucunda DB I'deki kanal kalabalığının burada da devam ettiği görülmüştür. Yine caddenin ortasında doğu-batı yönde ilerleyen ana kanalizasyon bulunmaktadır (K 1). Üst örtü yine tonozludur ve yer yer kemer bozularak kanalın arıtması yapılmıştır (Resim: 7).

K2, K3 ve K4 numaralı kanallar K1 kanalına paralel ilerlemektedirler. Her üçü de anakayaya oyulmuşlardır ve korunduğu kadarı ile üzerleri örtülü değildir. K2 kanalı belli bir dönemden sonra K5 ve K6 numaralı kanallarla iptal edilmişlerdir. Yine anakayaya oyulmuş olan K5 ve K6 kanallarının üzeri farklı olarak yassı taş plakalarla örtülmüştür.

K1 numaralı kanal DB 1 caddesindeki ana kanalın devamıdır. Bunu duvar tekniği de ortaya koymaktadır. Bu nedenle tarihi hakkında söyleyeceklerimiz DB 1'deki ana kanalla aynıdır. İçerisini açıp yığılan toprağı boşaltmadığımız için, şimdilik fazla bir şey söylemek istemiyoruz. K2 ve K3 kanallarından bol miktarda Hellenistik Dönem seramiği çıktığı için büyük kanalla aynı dönemde yapılan tali kanallar olmalıdırlar. K4 kanalı benzer teknikte yapılmış olması nedeniyle DB 1 Açması'ndaki K5 numaralı kanalın devamı olabilir. Eğer durum böyle ise, DB1 caddesindeki K5 numaralı kanal için söylediğimiz tarihte doğruluk kazanmaktadır.

K5 numaralı kanaldan çok sayıda Erken Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları ortaya çıkartılmıştır. Bu ise, kanalın bu dönemde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bu kanal K 1 numaralı ana kanalla birleştiği için, ana kanalın bu dönemde de kullanıldığına işaret etmektedir. Benzer teknik nedeni ile K 6 kanalı K5 kanalı ile çağdaş olmalıdır.

Sonuç olarak, K1 kanalının görkemliliği Knidos'ta gelişmiş bir kanalizasyon sisteminin olduğunu göstermektedir. Böylesi geniş tonozlu alt yapıları ancak Atina ve Roma gibi büyük kentlerde görmek olasıdır³. Bunun da altını özellikle çizmek istiyoruz.

B. NEKROPOL ÇALIŞMALARI (N1 Açması)

Bu çalışmaların yanı sıra, nekropol alanında kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkartılan bir oda mezarın yanında yapılan araştırmalar sonucunda, buna paralel uzanan diğer bir oda mezarın daha olduğu saptanmış ve burada bir kurtarma kazısı yapılmıştır (Resim: 8). Mezar hücreleri Knidos ile Yazı Köyü birbirine bağlayan modern yolun üzerinde, Knidos'tan yaklaşık 2 km uzaklıktadır. Mezar hücreleri yanyana ilerlemektedir. Sayı hakkında şimdilik birşey söylemek istemiyoruz. Mezar hücrelerini sınırlayan duvarlar düz kesme taşlardan isodomik teknikte örülmüşlerdir. Herbir hücrenin uzunluğu 2.25 m , genişliği 0.65 m ve derinliği 1.05 metredir. Mezar hücrelerinin üzeri dörtgen büyük blok taşlarla örtülmüştür. Mezarda birkaç kemik parçası dışında iskelete ait parçaların olmaması mezarın antik devirde soyulduğunu göstermektedir. Çıkan seramik parçalara göre mezar Hellenistik Dönem'e ait olmalıdır (Resim: 9, 10).

(3) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. : R. Tölle- Kestenbein. *Antike Wasserkultur* (1990), 166 vd.

C. KAP KRİO ÇALIŞMALARI (Plan: 3)

Geçen yıllarda olduğu gibi bu sezon da Kap Krio'daki kazı ve araştırmalar sürdürülmüştür. Öncelikle birinci kazı alanı olarak belirlenen sahadaki ikinci ve beşinci terasların araştırılmasına devam edilmiş, daha sonra yarım adanın batısında iki sondaj açılmıştır. Ayrıca Kap Krio'nun planının çıkarılması için Antalya Müzesi'nden Sabri Aydal tarafından çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

I-2 TERAS ÇALIŞMALARI

İlk kez 1993'te kazılmaya başlanan ikinci terasdaki çalışmalar bu yıl tamamlanmıştır. Son iki sezonda, bu terasda birbirine paralel altı adet oda ortaya çıkartılmıştır. 1995 yılında kazılmamış olan son 7.20 x 5.30 m'lik alanın kazısı gerçekleştirilmiştir. Buradaki çalışmalar sonucunda geçen yıl bir bölümü temizlenen F odasının (2.68 x 4.77 m) devamı ile G odası adını verdiğimiz 5.10 x 4.80 m ebatlarındaki mekan ortaya çıkartılmıştır (Resim: II). Böylece ikinci terasta, önlerindeki ara caddeye açılan, birbiri yanı sıra uzanan 7 adet odanın bulunduğu bir yapı kompleksi ortaya çıkartılmıştır.

F ve G mekanlarını birbirinden ayıran, kuzey-güney doğrultusundaki duvar, kesme küçük dörtgen taş bloklarından yapılmış ve yapının orijinal evresinden olup yaklaşık 1.50 m yüksekliğine dek korunabilmiştir. Ancak bu duvarı oluşturan taşlardan bazılarının kısmen yerlerinden oynamış olduğu görülmüştür. Duvarın kuzey ucunda 0.85 m genişliğinde, iki mekan arasındaki iletişimi sağlayan bir kapı mevcuttur. Mekanların güneyindeki teras duvarının, terasın doğu kısmı ile tektonik yapıda olduğu ve poligonal tarzda inşa edildiği görülmüştür. Kuzey duvarı ise, terasın doğu kısmının tersine düzgün olmayan taşlardan daha kaba bir tarzda yapılmıştır. Ancak duvarın bu bölümünün temeli ve alt kısmı orijinal kesme taştan inşa edilmiş ilk evreye aittir ve duvarın doğu bölümünün bir devamı şeklindedir. Kuzey duvarında G odası ile önündeki cadde (ya da koridor) arasındaki iletişimi sağlayan 0.80 m genişliğinde bir kapı mevcuttur. Ancak bu kapı daha sonraki bir dönemde tuğla ile kapatılmıştır. Terasdaki yapı kompleksinin batı sınırını da oluşturan, G odasının batı duvarının yaklaşık 0.80 m yüksekliğe dek poligonal tarzda inşa edilmiş orijinal duvar olduğu ve bunun üzerine de düzgün olmayan taşlardan kabaca inşa edilmiş olarak yükseldiği görülmüştür. Ayrıca F odasının zemininde bir duvarın temelinin izlerine rastlanmıştır.

Her iki mekanın kazısı sırasında üzerlerinde beyaz sıva bulunan çeşitli büyüklüklerde kireç taşından bloklara sık sık rastlanılmıştır. Ayrıca

her iki mekanın değişik noktalarında parçalar halinde sütun kaideleri ve sütun parçaları ile G odasında küçük bir Korinth başlığı ele geçirilmiştir. Bu elemanlar kompleksin üst yapısının taşınması ile ilgili olabileceği gibi üst teraslardan da buraya düşmüş olabilir. Bu konu ile ilgili henüz kesin bir şey söyleyemiyoruz.

1.60 m derinlikte yaklaşık 0.20 m kalınlığında bir kiremit tabakası ile karşılaşılmıştır (Resim: 12). Kiremitlerin üzerindeki siyahlık ile bu tabakanın altından çıkan malzemenin ve özellikle iki mekanı birbirinden ayıran duvarın üzerlerindeki güçlü yanık izleri bir yangın tabakası ile karşı karşıya olduğumuzu göstermiştir. Her iki odanın güney köşelerinde in-situ olarak bulunan iki pito mevcuttur. Ayrıca iki oda arasındaki duvarın üzerinde bulunan bir Roma Dönemi kandili ve Severuslar döneminden bir sikke⁴ yangın tabakasının tarihini verebilecek niteliktedir (Resim: 13-15). Bugüne dek ikinci terasta yapılan çalışmalar burada yer alan yapının biri Hellenistik ve diğeri Roma Dönemi'nden olmak üzere en azından iki yapım evresi gördüğünü ispatlamıştır.

2. 5. TERAS ÇALIŞMALARI

Kap Krio I. kazı alanı beşinci terasta bu yıl ilk kez çalışılmaya başlanmıştır. Alt teraslar gibi yaklaşık 30 x 10 m ebatlarındaki terasta toplam hacmi az olup bu yıl terasın üçte ikisi temizlenmiştir (Resim: 16). Terasın güneyinde, beşinci ve altıncı terasları birbirinden ayıran 1.50 m genişliğinde zemini sıkıştırılmış topraktan oluşan bir ara cadde yer alırken, doğu tarafında merdivenli cadde bulunmaktadır. Terasın güney ve doğu duvarları, anakayanın traşlanarak düzeltilmesi ve aralarda kalan boşlukların yer yer düzgün yer yer de kaba taşlardan örülmesiyle oluşturulmuştur. Ayrıca güneyde kayaya oyulmuş içi boş bir sarnıç yer almaktadır. Kazı çalışmaları sonucunda terası mekanlara ayıracak herhangi bir duvarın burada yer almadığı anlaşılmıştır. Ancak sarnıcın her iki yanında, güney duvarı boyunca devam eden sıkıştırılmış topraktan zemine sahip, yer yer taşlar ile döşenmiş ve düzgün olmayan dörtgenlere bölünmüş, yaklaşık 0.30 m yüksekliğinde bir podyum yer almaktadır. Bu podyumda ve sarnıcın çevresinde çok miktarda amphora ve büyük kaplara ait seramik parçalarına rastlanılmıştır. Ayrıca sarnıçtan çıkıp terasın doğusuna yönelen ve buradan merdivenli caddedeki ana kanala bağlanan ortalama 0.20 m derinliğinde, 0.30 m genişliğinde bir kanal tespit edilmiştir (Resim: 17). Kanal terastan çıktığı noktada derinleşmektedir. Bu noktada kanalın içinden Klasik Dönem'den Roma Dönemi'ne dek oldukça çeşitli seramik parçaları çıkmıştır (Resim: 18).

(4) K.Kraff, *Das System der kaiserzeitlichen Münzprägung in Kleinasien* (1972), Taf. 60, 15.

Tıpkı alt teraslarda olduğu gibi bu terasında anakayanın traşlanarak düzeltilmesi ve boşlukların taş ve çakıl ile doldurulması ile meydana getirildiği görülmüştür. Zemini doldurma toprağının içinden çıkan Geç Klasik ve Erken Hellenistik Dönem'e ait seramik malzeme terasın en azından Hellenistik Dönem'de planlandığını gösterebilir. Beşinci terasın alt teraslardan farklı olarak mekanlara ayrılmadığı ve daha farklı bir kullanım gördüğü söylenebilir. Ancak bu alanın ne amaçla kullanıldığını henüz tesbit edebilmiş değiliz.

D. KAP KRİO SONDAJLARI

Knidos'un Arkaik ve Klasik dönemlerdeki yerleşim durumunun anlaşılabilmesi için Kap Krio'da iki farklı yerde sondaj gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın Kap Krio'da yapılmasına karar verilmesinin nedeni bugüne dek burada yapılan kazılar sırasında, özellikle üst teraslara çıkıldıkça Klasik Dönem'e ait seramik malzeme ile daha sık karşılaşılmasıdır. Ayrıca Amerikan kazıları sırasında yarım adanın özellikle batı kısmındaki sur duvarları çevresinde 5. ve 4. yüzyıla ait Attika seramik parçaları ile sıkça karşılaşılmasının rapor edilmesi, şehrin bu bölümünde bir sondaj çalışması yapılmasının faydalı olabileceği kanısını uyandırmıştır.

Birinci sondaj alanımız 3 x 3 m ölçülerinde olup yarım adanın batısında, askeri limana girişte yer alan yuvarlak kulenin hizasında ve yamacın en üst seviyesindedir. Burada yapılan çalışmalar sonucunda, yine traşlanarak düzeltilmiş anakaya üzerine oturtulmuş ve oldukça iyi korunmuş sıvalı zemine sahip bir mekan ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca yapının zemini altında pişmiş toprak künklerden oluşan bir drenajın yer aldığı da tesbit edilmiştir. Ancak burada Hellenistik Dönem'den önceye verilebilecek herhangi bir malzeme ile karşılaşılmamıştır (Resim: 19).

İkinci sondaj alanımız 7.50 x 5.00 m ölçülerindedir. Kap Krio'nun yine batı kısmında seçilen bu alan, aşağı yamaçta, askeri limana yakın bir mevkidedir. Sondaj alanı olarak bu mevkinin seçilmesinin diğer bir nedeni de KK I kazı alanında ortaya çıkartılan teraslardaki yerleşim düzeninin, mimarinin ve buluntu çeşidinin Kap Krio'nun batı kısmında da aynen devam edip etmediğinin tesbit edilebilmesi içindir. Küçük Liman'dan itibaren üçüncü terasta yer alan sondaj alanının güneyinde yaklaşık 2.50 m yüksekliğe dek korunabilmiş dikdörtgen kesme taşlardan isodomik tarzda inşa edilmiş teras duvarı yer almaktadır. Teras duvarına dik kuzey-güney doğrultusunda 2 m uzunluğunda, küçük kesme dörtgen bloklardan örülmüş bir duvar, alanı ikiye bölmektedir. Teras duvarı çevresinde özellikle doğu kısmında çok miktarda Roma Dönemi'ne

verilen seramik malzeme ele geçirilmiştir. Kazı sezonu sona erdirildiğinden dolayı ikinci sondajın kazısı bitirilemeden yarım kalmıştır (Resim: 20).

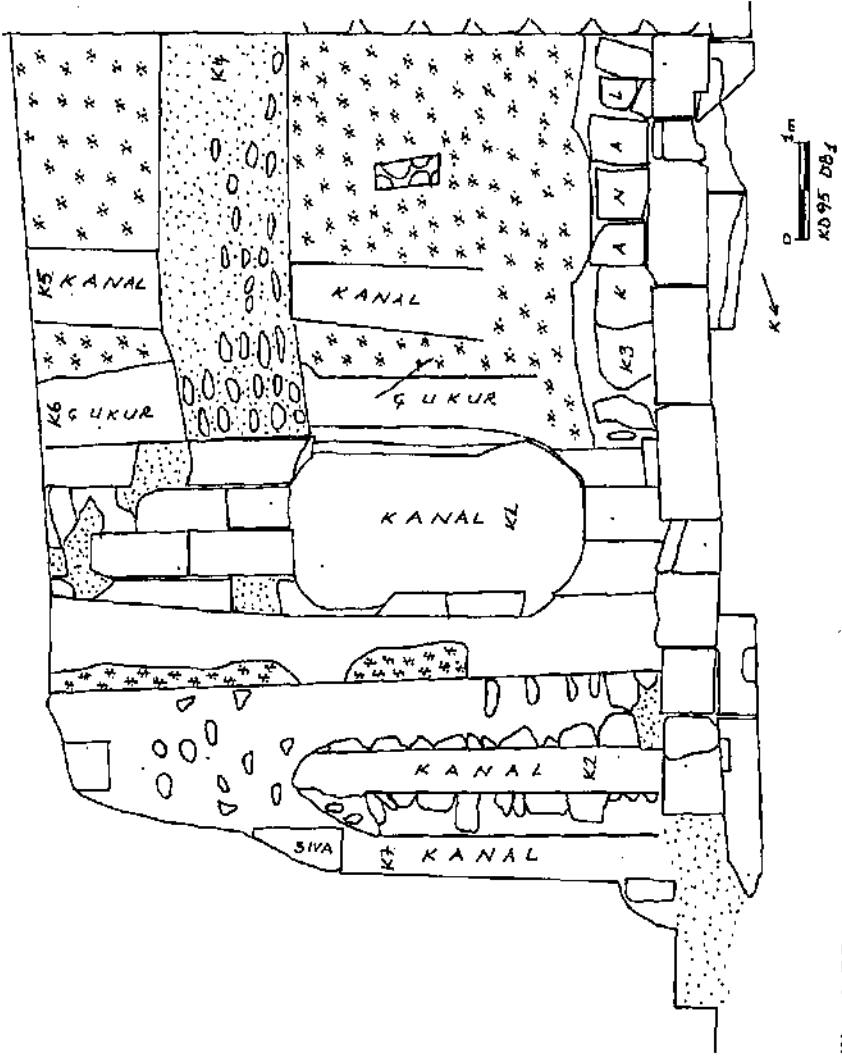
E. DİĞER ÇALIŞMALAR

I. Love döneminde yapılan kazı çalışmaları sonrasında ortaya çıkarılan hafriyat toprağı, kent dışındaki uygun mekanlar yerine, açmanın hemen bitişiğine veya kent içinde gelişigüzel olarak dökülmüştür. Bu ise kentin görünümünü bozduğu gibi, önemli sonuçlara ulaşabileceğimizi umduğumuz mekanların da üzerini kapatmaktadır. Bu nedenle bu sezondan başlayarak kentte oluşan bu yapma tepeciklerin temizlenmesine başlanmıştır (Resim: 21,22).

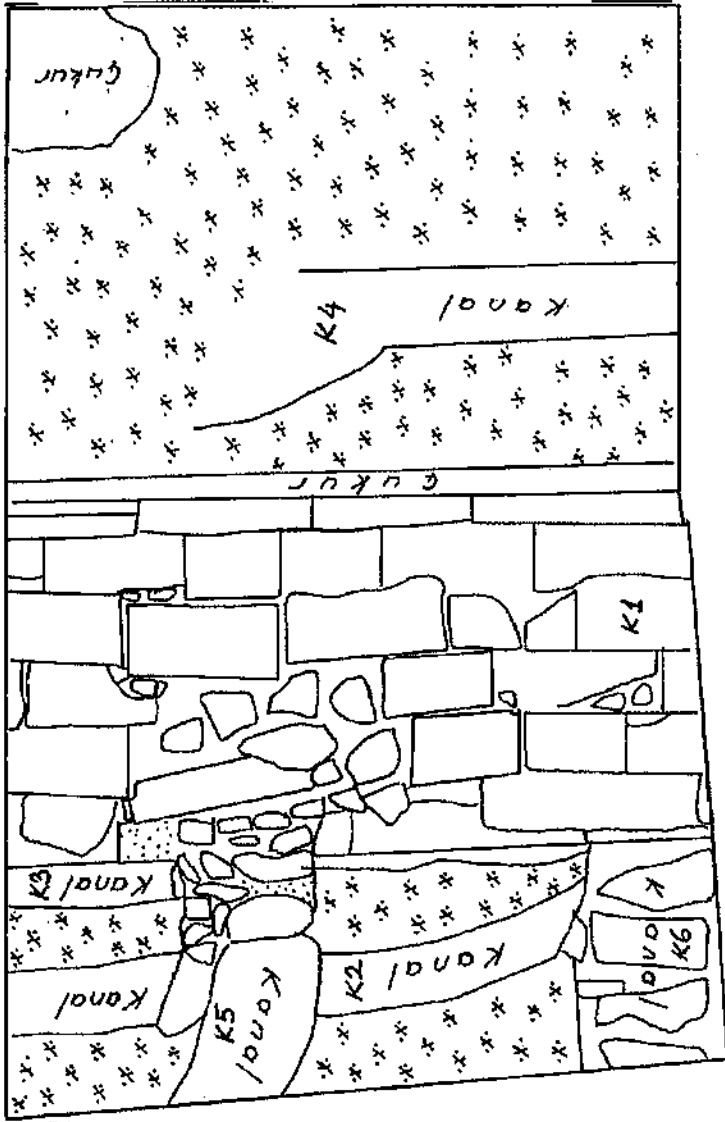
Bu çalışmaların ilk ayağını Liman Tiyatrosu ile Dionysos Tapınağı'nın bulunduğu birinci teras duvarının önünde biriken ve hem teras duvarının anitsal görünümünü engelleyen, hem de kente çirkin bir görünüm sunan toprak yığınının temizlenmesi oluşturmuştur. Temizliğin ilerleyen aşamalarında teras duvarının batısında, olasılıkla Geç Antik Dönem kireç ocağı, batısında ise hiç araştırılmamış çöküntü toprağın olması nedenleri ile çalışmalar tamamlanamadan şimdilik bu sahada durdurulmuş ve önümüzdeki sezon kazı yapılmaya karar verilmiştir.

2. Bodrum Müzesi'ndeki Tasnif Çalışmaları (Resim: 23)

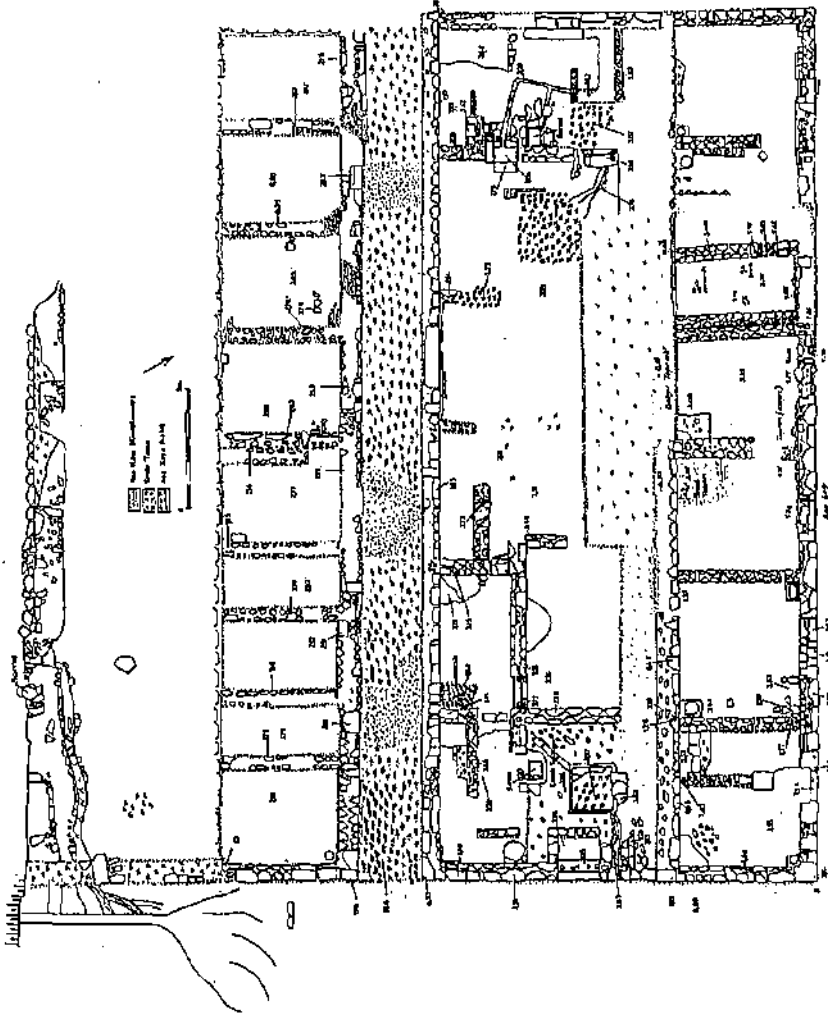
Knidos'taki kazı çalışmalarının sona ermesinden sonra, daha önceki kazılar esnasında bulunup Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ne götürülen ve değişik depolarda saklanan eserlerin biraraya toplanması için, kazıya katılan öğrencilerin de yardımıyla kısa süreli bir çalışma yapıldı. Knidos tarihi ve sanatı, için çok önemli olan bu eserler çoğunlukla yayınlanmadıkları için tanınmamaktadır. Örneğin, bu çalışmalar esnasında Miken ve Geometrik dönemlere ait seramik parçalarının bulunması Knidos'ta Arkaik Dönem öncesinde de yerleşmenin olduğunu göstermektedir. Bu ise eski-yeni Knidos tartışmalarına yeni bir ışık olması bakımından oldukça önemlidir (Resim: 24,25).

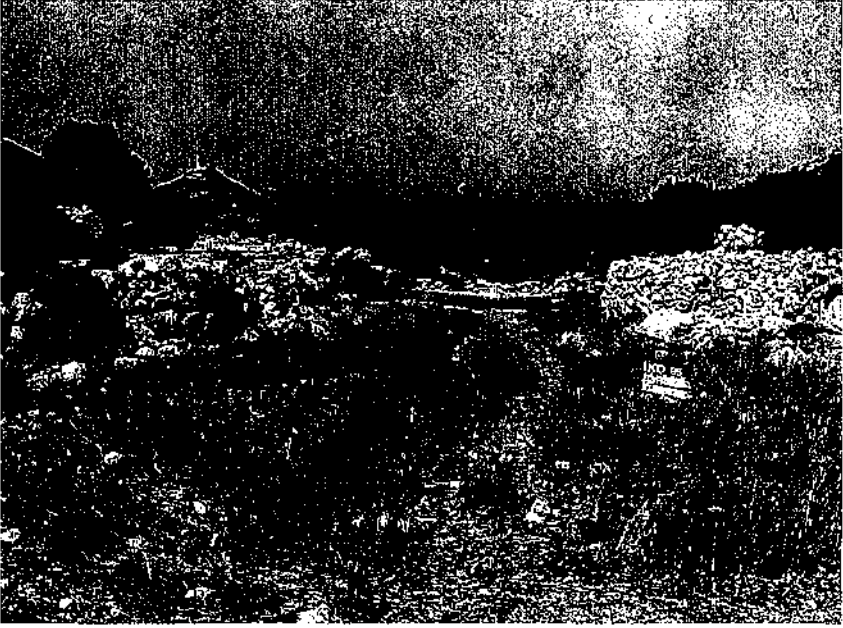
Plan 1: DB 1 Açması, kanallar

Plan 2: DB 2 Açması, kanallar

Plan 3: Kap Krito açmaları, genel

Resim 1:Doğu-Batı Caddesi, kazı öncesi genel görünüm

Resim 2: DB1 Açması, genel

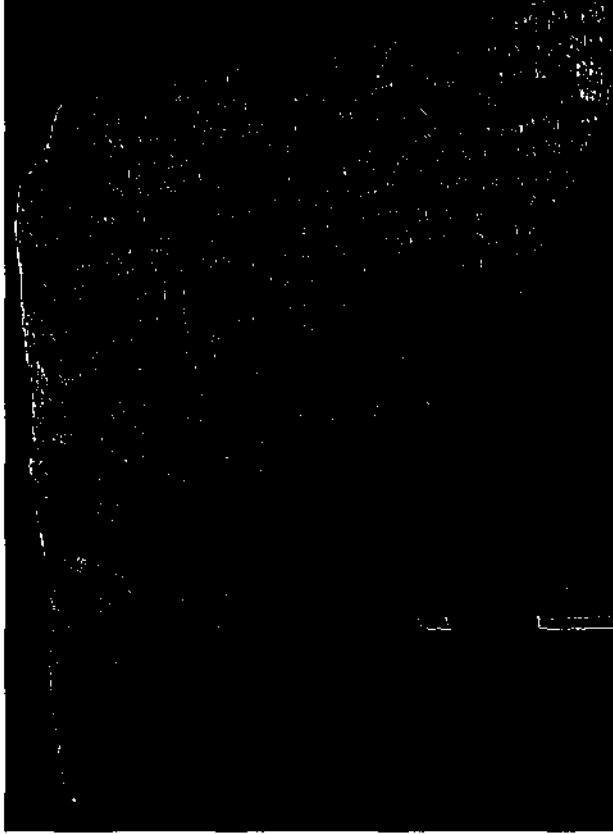
Resim 3: DB 1 Açması, ana kanalın içten görünümü

Resim 4: DB 1 Açması, ana kanalın genel görünümü

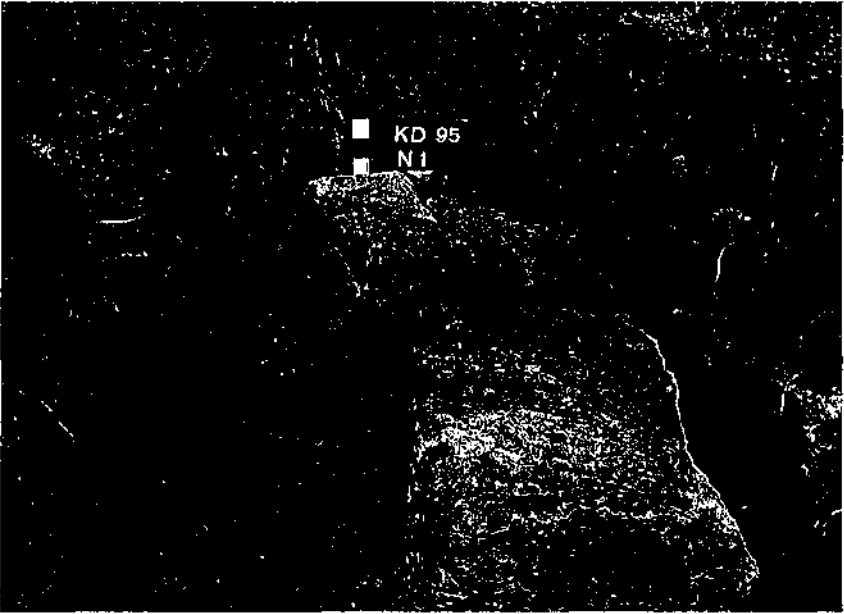
Resim 5: DB 1 Açması, terra sigillata tabak

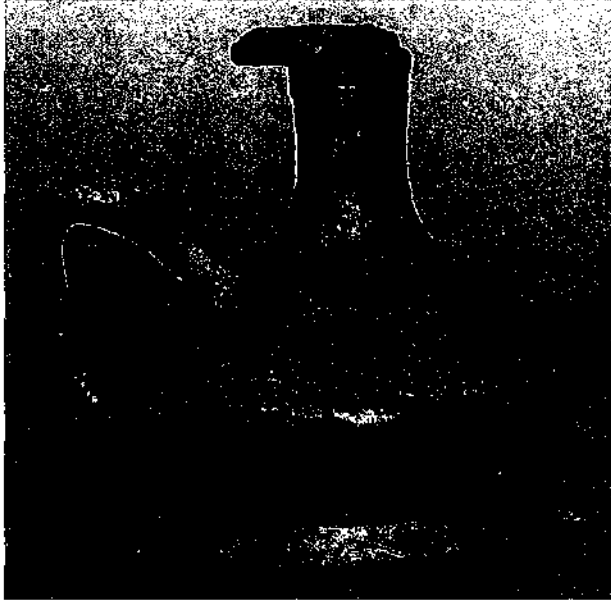
Resim 6: DB 1 Açması, yazıt parçası

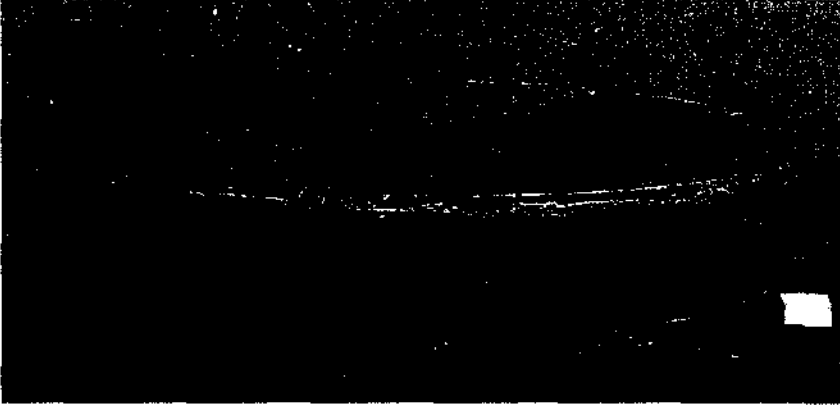
Resim 7: DB 2 Açması, genel

Resim 8: Nekropol çalışması, N1 Mezarı

Resim 9: N1 Mezarı, seramik buluntuları

Resim 10: N1 Mezarı, seramik buluntuları

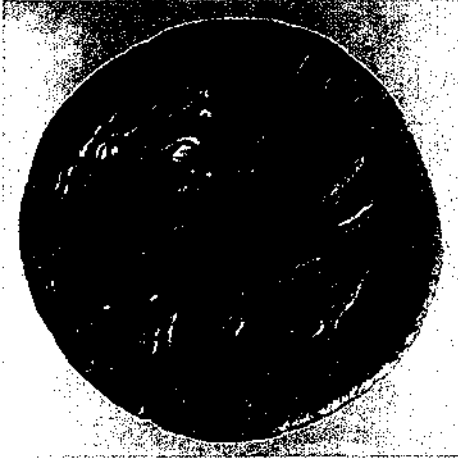
Resim 11: Kap Krio, 2. teras, F ve G odaları

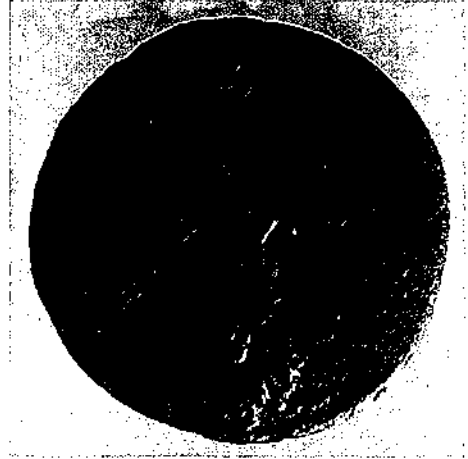
Resim 12: Kap Krio, 2. teras, F odası, yangın tabakası

Resim 13: Kap Krio, 2. teras, Roma Çağı kandili

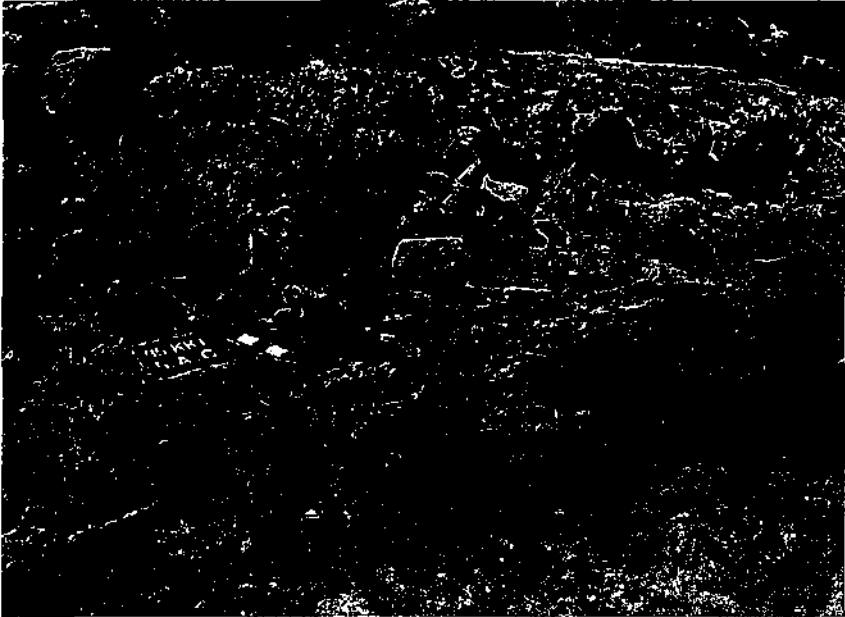
Resim14: Kap Krio, 2.teras, Roma Çağı sikkesi

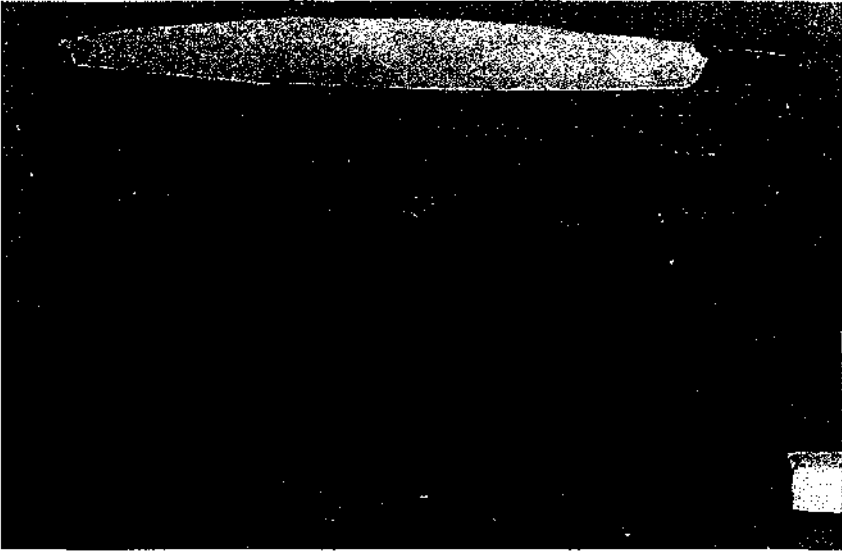
Resim15: Kap Krio, 2.teras, Roma Çağı sikkesi

Resim 16: Kap Krio, 5. teras, genel

Resim 17: Kap Krio, 5. teras, A ve C açmaları

Resim 18: Kap Krio, 5. teras, terra sigilata kase

Resim 19: Kap Krio, sondaj I

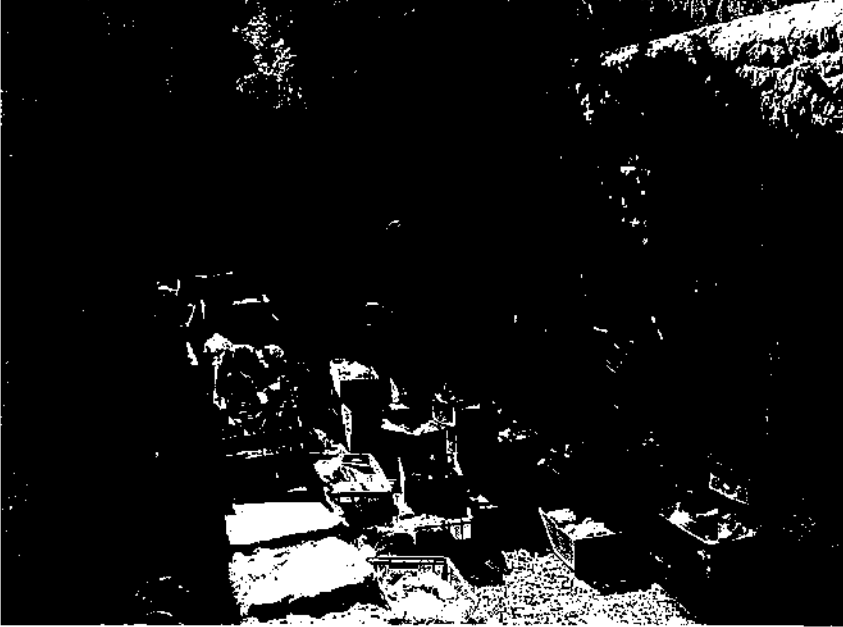
Resim 20: Kap Krio, sondaj II

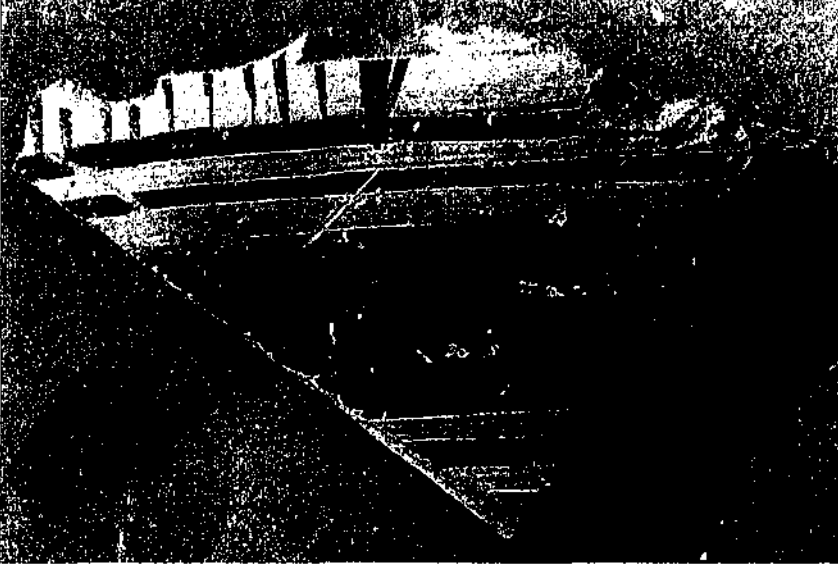
Resim 21: Tiyatro terası, genel

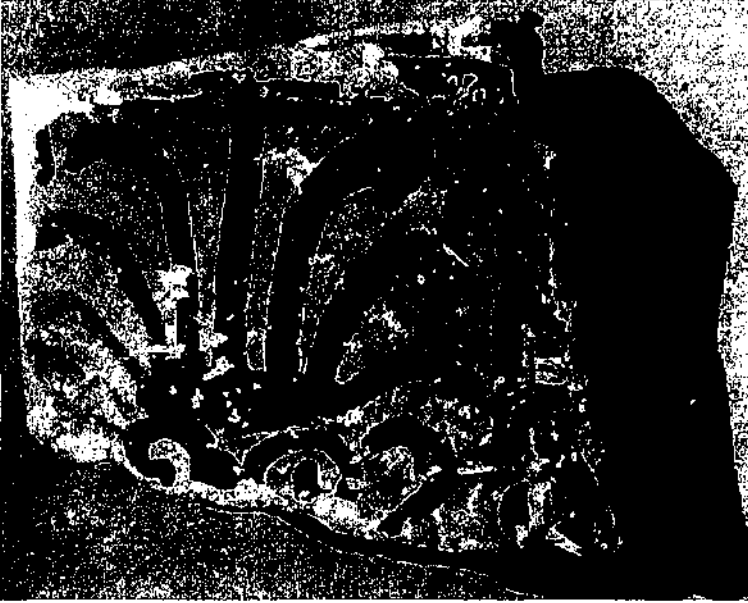
Resim 22: Tiyatro terası, temizlenen hafriyat toprağından detay

Resim 23: Bodrum, müze deposu çalışmaları

Resim 24: Bodrum, müze deposunda bulunan erken döneme ait buluntu örnekleri

Resim 25: Bodrum, müze deposunda bulunan erken döneme ait buluntu örnekleri

HARPASA'DA AÇMALAR VE ZEUS PİGİNDENOS TAPINAĞI KAZISI

Ender VARİNLİOĞLU*

Antik *Harpasa* kentinde ve Haydere Asarı'nda (Çamlıdere) 1995 yılında Eylül ayının 14'ünde başlayıp 20'sine değin süren açma kazıları gerçekleştirilmiştir. *Harpasa* kenti Nazilli'nin güneyinde, *Harpasos* (Akçay) Vadisi'nin başında eskiden Arpaz, şimdi Esenköy denen yerdedir. Bu yeri ilk kez beş yıl önce yüzey araştırmalarımız sırasında görmüş, surlarla çevrili yerleşmenin topografik ölçümlerini üç yıl önce kısa sürede büyük ölçüde tamamlamıştık. Araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız kimi sorunları çözümlenebilmek için, üç yıl önce antik kentte beş yerde açma açmış, en tepede Bizans akropolünün içinde kalan arkaik tapınağı incelemiş, kenti kuzeyden kuşatan olağandışı surlarının yapısını ve tarihini saptamış, tiyatronun rölövesini yapıp özellikle, teras duvarı olduğunu düşündüğümüz büyük bir yapının sorunlarıyla uğraşmışık. Bu yıl topografik ölçümlerimizi gözden geçirip düzeltmeler yaparken kentin güneyindeki vadinin karşı sırtlarındaki nekropol bölgesini de bu sistemin içine aldık. Ama asıl açmaları tiyatrodaki ve teras duvarı tanısını koyduğumuz, ancak şimdi *agora* diye saptadığımız yerde gerçekleştirdik. Burada özellikle tiyatro ile *agora*'daki açmalarımızla çözümlenmeye çalıştığımız sorunları anlatacağız.

Haydere Asarı ya da şimdiki yerine göre söylersek, Çamlıdere Asarı, dahası yönetsel bölüm olarak yarısı Dömen Köyü sınırları içinde kaldığı için, Dömen Asarı, Akçay Vadisi'nin içerilerinde, Bozdoğan ilçesine bağlı bir antik yerleşim alanıdır. Bu yerin kent

(*) Doç.Dr. Ender VARİNLİOĞLU, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye-ANKARA

olduğundan kuşku yoktur. Ancak, adı şimdiye değin yazıtla ya da sikkeyle saptanamadığı için, eskiden büyük bir yerleşme olan Haydere'nin sınırları içinde kaldığından, bu yeri alışlageldiği gibi, şimdilik Haydere Asarı olarak adlandıracağız. Gerçi, önceki yıl kaçak kazılarla tahrip edilen bir küçük tapınakta ortaya çıkan iki yazıt üzerinde ilk kez saptadığımız *Zeus Pigindenos* adından yola çıkarak *Byzantionlu Stephanos'un* da sözünü ettiği Karya'daki Piginda demos'unun burada olduğunu biliyoruz. Ancak kente *demos'tan* ötürü *Piginda* adını vermekte ivedi davranmıyoruz. Önümüzdeki yıllarda sözü edilen tapınağın bulunduğu kutsal alanda yapacağımız kazılarda kentin adından söz eden bir yazıt ya da sikke ile karşılaşmayı umuyoruz. Haydere Asarı'nda çok kısa sürede gerçekleştirdiğimiz topografik ölçümlerde büyük ilerleme gösterilmiştir.

HARPASA KAZILARI

Tiyatro

1994 yılında tiyatrodaki yapmış olduğumuz temizlik sırasında ortaya çıkan kalıntılardan burada çözümlenmesi gereken kimi sorunlar olduğunu görmüştük. Bu yıl tiyatronun en üst sırası ile daha yukarıdaki teras duvarı arasındaki bağlantıyı görmek amacıyla, açmalar açtık. Gördük ki, Hellenistik teras, tiyatronun yapımı sırasında yeniden düzene sokulmuş. Teras üzerinde büyük bir portikin (sütun sırasının) bulunduğu izlenimini edindik. Burasının *gymnasion* olduğunu düşünüyoruz. Burada yukarıdaki toprağın baskısına karşı duracak dayanıklı bir payandanın olması kaçınılmazdı. Bu kısmı oluşturan büyük bloklar, oldukça özenli inşa edilmiş-küçük taşlardan oluşan- bir yığın üzerine oturtulmuştu: Önde ikinci bir sıra oluşturan büyük taşlardan yapılmış kaplama vardır.

Tiyatronun üst kısmının ortasında gidiş geliş (gezinti) yeri de oturma sıraları gibi, yok olmuştu ya da yerinde değildi. Görmüş olduğunuz gibi kent çok dik bir yamaç üzerinde kurulmuştur. Seviyeyi bulabilmek, temeli oluşturan gnays erozyona ya da aşınmaya uğradığı için, zordu. Buna karşılık, sistemin kuzeyinde, en azından oturma sıralarının ankraj öğeleri bakımından, bu kesim korunmuştur. Üstteki gezi yeri, aşağı yukarı 0,20 m kalınlığında plakalardan (kayraklardan) oluşmuştur. Bu kesimde sıralar çember oluşturacak biçimde düzenlenmemiş, temel üzerine düz çizgi oluşturacak biçimde sıralanmıştır. Bütün çabamıza karşın, tiyatroyu kuzey ve güneyde sınırlayacak *analemma* duvarlarını bulamadık.

Cavea'nın aşığı bölümünün sınırlarını saptayabilmek için, arada varsaydığımız *diazoma*'nın yüksekliğini ölçmeye yönelik birkaç açma açtık. Bunlardan elde ettiğimiz sonuç: *Diazoma*, yapının orta kesiminde bir baştan öbür başa uzanan kayanın üzerine oturtulmuştur. Ancak yapının kuzey ve güney kanatlarında dolgu düzenlemesi gerekmişti.

Orkestranın ortasında bulunan köyün su deposu, oturma sıralarının bittiğı yeri görmemizi engelliyordu.

Tiyatro ile ilgili başka bir soru, yukarıdaki eğmeçsiz (kavissiz) oturma sıraları ile aşığıdaki eğmeçli sıraların birbirleriyle olan ilişkisidir. Acaba her iki sistem de aynı zamanda mı yapılmıştı? Yoksa, *gymnasion*'dan önce bir seyir yeri, *theatron*, vardı da sonradan tiyatroya mı dönüştürüldü? Buna benzer soruları yanıtlamak için, kapsamlı bir kazı yapılabilir. Ancak, yapıyı ayakta tutan kayanın özellikle kırılabilir olması, şimdi bile dağılmış bulunması, yapılacak kazıyla yapının zarar görmesine neden olabilir.

Agora

1994 yılında A, B ve C odalarının işlevi üzerinde şu sonuca varmıştık: 1) Yukarıdan aşığıya çok dik inen yamaçta toprağın kaymasını önüyorlar; 2) Üst kattaki yapıya buradan merdivenle çıkılıyor. Çünkü, o zaman yapmış olduğumuz inceleme sonunda, ya temelde ya da kimi yerlerde temelin altında olduğumuzu görmüştük.

1995 yılındaki açmalarda bu odacıkların içinde merdivenle karşılaşmadık. Onun yerine, bu odacıkların doğudan batıya bütün ören yerinde olduğu gibi yukarıdan aşığıya olan dik eğime karşı koyduğu gibi, kuzey-güney eğimine de karşı koyduğunu gördük. Bu odacıklar Hellenistik'ti. Bunu bosajlardan ve düşey köşe çizgilerinden çıkarsayabiliyorduk. Roma Dönemi'nde bu odacıklar doldurulup üzerine kriptoportik bir sistem oturtulmuştu. Bu odacıkların arka duvarının devamı olarak görünen ve güney yönünde uzanan duvarlar, önceki yıl düşündüğümüz teras duvarı değil, bize görünen -aşığı doğru- kesimi yıkılmış *agora*'nın iç duvarıydı. Böylece ortaya Hellenistik Dönem'dekinden daha görkemli bir yapı çıkmıştı. Bu gösterişli yapının tek belirgin kesimi kuzey-güney yönündeki 40 m uzunluğunda duvardır. Bu duvar 20 kadar payanda ayağı ile desteklenmiştir. Bu dikdörtgen yapının kuzey kesimi kentin merkezinde, tiyatroya çok yakındır. Böyle bir yapının kentin *agora*'sı/*forum*'u olduğu kanısındayız.

Harpasa-Esenköy örenyeri incelenmeye değer bir kenttir. Burası Yunan modeline uygun olarak yapılmış, yerli topluluğun yerini almıştır. Zaten eskiden de Yunan dünyası ile ilişkisinin olduğunu, burada ele geçirdiğimiz Attika seramiğinden çıkarsayabiliyoruz. Bu yerin başka bir özelliği, kesintisiz oturulmuş olmasıdır. Tepede Bizans yerleşmesi (kalesi) vardır. Osmanlı Dönemi'nde de oturulmuş olduğu ele geçen seramikten de anlaşılmaktadır. Öte yandan etekteki çok güzel bey konağı ve yerin adının yakın zamana değin *Arpaz* olması bunun kanıtlarıdır.

HAYDERE KAZISI

Akropolün hemen altında kentin Nazilli'ye bakan -kuzey- yanındaki teras, kutsal alandır. Bu alan çepeçevre duvarlıdır (temenos). Burada önceki yıl yapılmış olan kaçak kazılar geçen kış da sürmüştür. Terasın ucunda açılan bir tapınak temelinden iki heykel çıkarılmıştı. Terasın güncyinde ortalarda bir podyum üzerinde başka bir tapınakta yapılan kazılarda da iki heykel ve üç yazıt, bizim kazımız sırasında da iki Hellenistik yazıt parçası çıkmıştır. Bu küçük yapı *Zeus Pigindenos*'la *Hera*'ya adanmıştır. Yazıtlardan birinde sözü edilen *Nike* heykeli yapıdan çıkmamıştır. kaçakçıların altını üstüne getirdikleri yapıda, ne yazık ki, ele geçen boyalı sıvalardan varlığı belirlenen süslemeler yok edilmiştir. Geride podyum üzerinde kareye yakın bir oda ve heykellerin bir zamanlar durduğu *basis*'ler ve silmeli mermerler kalmıştır. 1996 yılında kutsal alandaki kazı çalışmalarımızı ve topografik ölçümlerimizi sürdüreceğiz.

Bu kazılar ve topografik çalışmalar, Fransız Bilimsel Araştırmalar Milli Merkezi (CNRS) ile Bordeaux Üniversitesi'nin maddi desteğiyle yapılabilmektedir. Bu destek yalnız maddi olmamış, bir teknik eleman (arkeolog), bir topograf ve desinatörle tamamlanmıştır. Çalışmalarımıza Bilkent Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden ve Ortadoğu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden olmak üzere yüksek lisans öğrencileri iki mimar ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı'ndan iki öğrenci emekleriyle katkıda bulunmuştur. Burada bize kazı ve araştırma izni veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile birlikte katılımlı kazı yaptığımız Aydın Müzesi'ne teşekkür ederiz.

RELEVES ET SONDAGES A ESENKÖY-HARPASA ET HAYDERE CAMPAGNE 1995

La Mission turco-française de 1995¹ s'inscrit dans un programme d'exploration sur le long terme de la Carie centrale et orientale. Des prospections archéologiques et épigraphiques nous ont permis de procéder à une étude approfondie de nombreux sites et en particulier de lire une centaine d'inscriptions inédites. Nous avons ainsi pu placer plus correctement certains toponymes et en découvrir de nouveaux. Une nouvelle étape a été franchie depuis deux ans: nous avons sélectionné parmi les sites visités ceux qui nous paraissaient être les plus intéressants à la fois d'un point de vue archéologique et historique. Il s'agissait certes de sites "secondaires", ni Milet ni Ephèse, mais leur intérêt satisferait amplement la curiosité de nombre d'archéologues. Nous avons proposé au directeur du Musée de Aydın de réaliser un diagnostic de quelques uns d'entre eux avec trois axes d'approche principaux:

1) La collation de toutes les informations extérieures: sources anciennes, monnaies, voyageurs, etc.

2) L'intervention de plusieurs architectes et topographes pour établir un relevé de tous les vestiges apparents, de façon à donner pour la première fois un plan de ces sites.

3) Des sondages ont été réalisés à la fois pour étalonner une stratigraphie générale du site et aussi pour dater ou identifier certains vestiges apparus comme particulièrement intéressants.

Nous avons enfin décidé de consacrer deux courtes campagnes à chaque site de façon à pouvoir compléter et réviser sur le terrain au cours de la deuxième intervention les informations fournies par la première opération.

En 1995 nous nous sommes particulièrement consacrés à deux sites de la vallée de l'Akçay-Harpasos (affluent de rive gauche du Méandre): le premier à Esenköy dont le nom précédent, Arpas, a permis de situer la cité antique de Harpasa, le second à Haydere.

(1) E.Varinlioğlu, P.Debord, R.Monturet, P.Lebouteiller, J.F.Pichonneau, G.Varinlioğlu, N.Kaya, G.Öksüz, I.Ulçer

A. HARPASA

Situé sur la première colline de quelque importance au confluent du Méandre et de l'Harpasos, il s'agit d'un très vaste site: vingt hectares dans les murs, mais d'une étendue bien supérieure si l'on tient compte de l'ensemble des habitats et des nécropoles. On ne connaît aucune inscription mais il existe un petit monnayage hellénistique. La caractéristique première du site est un très fort dénivelé: 280 m.

Nous lui avons consacré deux interventions en 1994 et 1995. La partie la plus originale des vestiges est sans aucun doute constitué par le très beau rempart archaïque qui court sur les pentes septentrionales du site. Il n'y avait en Anatolie occidentale aucun élément de comparaison et cela nous a décidé à réaliser des sondages en 1994. Ces derniers nous ont permis de préciser la texture du mur: gros blocs (jusqu'à 3 m de longueur) tendant vers l'isodomie avec un scul parement externe, mais appuyé sur un fort massif de petites pierres appareillées en chevron pour lutter contre l'érosion. Celle-ci a entraîné un véritable lessivage des pentes et seulement deux sondages aux résultats concordants se sont révélés utiles: ils ont livré un matériel datable de la fin du VI. s. par la présence de céramique attique. La nature de ces couches (niveaux d'utilisation plutôt que de fondation) ne permet pas de répondre avec certitude à la question essentielle: quelle autorité de tutelle (Lydiens, Perses?) a pu décider la construction d'une aussi puissante enceinte dans la mesure où il paraît peu vraisemblable qu'elle soit due à l'initiative d'une communauté locale. On notera que du matériel du VII s.a été repéré hors contexte en plusieurs points du site.

Des terrasses aménagent les pentes dès cette époque mais un plan d'urbanisme n'est vraiment perceptible qu'à l'époque hellénistique. C'est à ce moment aussi que sont construits un grand bastion pentagonal d'environ 20 sur 10 m, qui renforce la défense au point le plus vulnérable du site avec l'établissement probable d'une catapulte, et un théâtre qui a vraisemblablement connu deux états successifs.

L'époque des Antonins génère un programme important de constructions pour lesquelles on généralise l'usage de cryptoportiques permettant de compenser les très fortes pentes du site en particulier dans le secteur supposé de l'agora. Le matériel des sondages effectués sous les sols (fin Ier-début II' s) conforte cette hypothèse.

A l'époque byzantine, l'occupation du site semble se restreindre à la partie méridionale et surtout au sommet de l'acropole où est construite

une très puissante forteresse qui fait disparaître la majeure part des vestiges plus anciens. La présence ottomane est bien attestée par du matériel céramique mais surtout par une belle maison forte des XVIe-XVIIe s. construite en contrebas du site. Il n'y a donc pas eu de solution de continuité entre le VIIe avant notre ère et nos jours.

B. HAYDERE

Le site culmine à 600 m. Il se caractérise par une couverture de pins sylvestres et la présence de beaucoup d'eau qui explique l'aménagement à cet endroit de jardins et de vergers. L. Robert² lui consacre une étude détaillée et conclut qu'il s'agit de Bargasa (que W.Paton³ place vingt kms. plus au nord à Kavaklı). Les inscriptions trouvées sur place, principalement par notre équipe, n'éclairent qu'incomplètement le débat.

Les vestiges s'organisent autour d'une acropole fortifiée dont le mur d'enceinte ne saurait être antérieur au IVe s. Le système de défense a connu des réaménagements à l'époque hellénistique.

Au nord est de l'acropole, on avait établi un espace clos consacré aux dieux dans lequel étaient construits plusieurs *naoi*, dont l'existence avait été rendue évidente dès 1994 par des fouilles clandestines (nous avons pu noter alors la présence de statues et d'inscriptions).

Nous avons fouillé en 1995 l'un de ces ensembles (appelé conventionnellement *naos A*). Il s'agit d'un édifice au plan simple, du type *thesauros*, de 11,60 x 7,30 m construit en petit appareil irrégulier et originellement enduit à la fresque. C'est, comme le prouvent les inscriptions, le *naos* de Zeus Pigindenos, dont la partie inférieure de la statue a été conservée.

Les inscriptions, l'ensemble du matériel (par exemple un tesson de campanienne B) nous placent dans un horizon homogène de la fin du IIe s. début du I^e s. La fouille a montré que cet édifice n'avait pas d'antécédent sur place.

Il est aisé d'observer nombre de bâtiments assez bien conservés sur tout le pourtour de la colline ainsi que les voies de circulation. Nous avons affaire à une cité de modèle grec et cela tôt dans l'époque hellénistique (cf. la mention d'une tribu Ptolémaïs dans un décret prochainement publié). Au cours de la campagne nous n'avons pu

(2) *A travers l'Asie Mineure*, Paris 1980, 365-370.

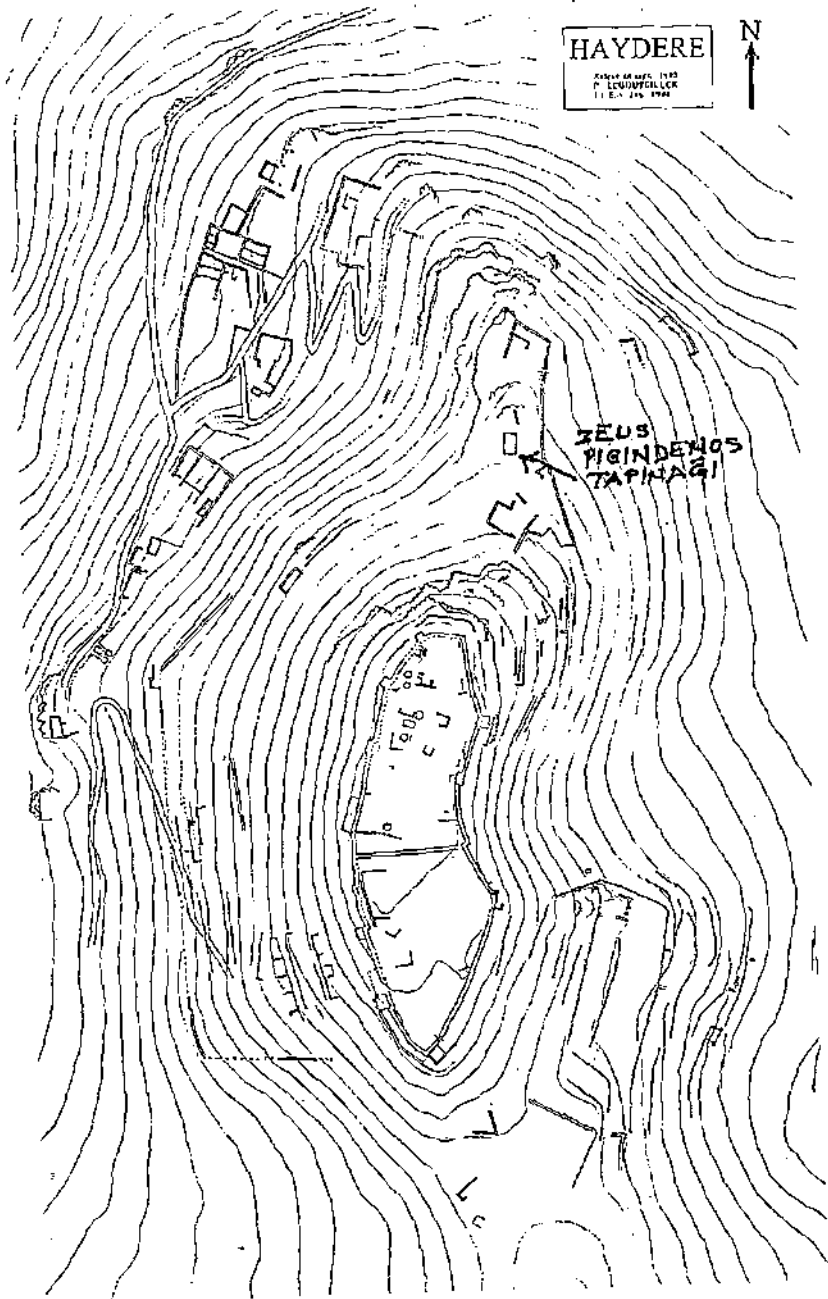
(3) *JHS* 1900, 60-62

observer aucun vestige sûrement archaïque. Il faut donc supposer que le développement a été rapide (cf. la présence d'un gymnasiaque dont le nom est gravé sur une architrave).

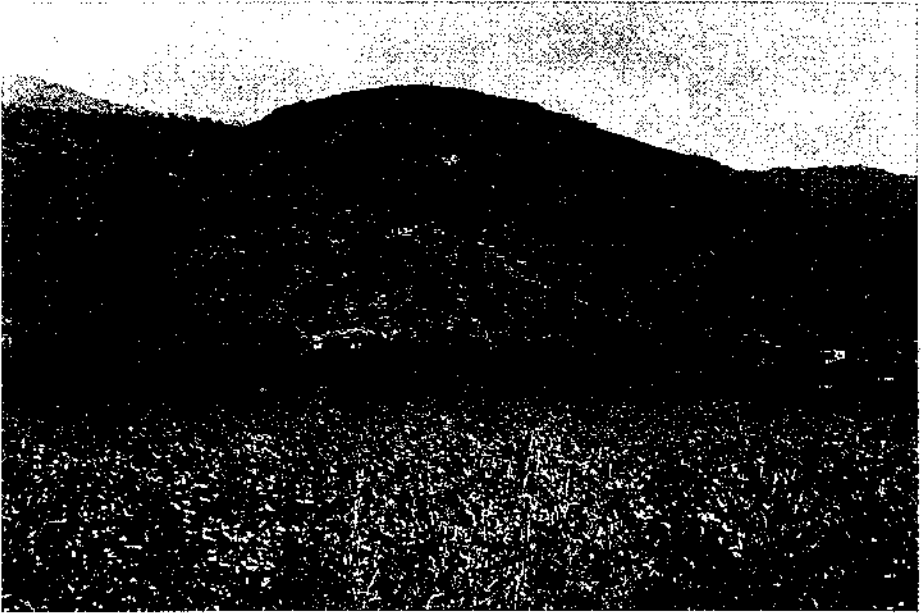
Quel est le nom de cette cité? A notre avis la question n'est pas réglée. Rappelons que pour L.Robert il s'agissait de *Bargasa*; ses arguments donnaient une bonne vraisemblance mais pas de preuve véritable. Il paraît un peu hâtif comme cela a été fait récemment⁴ de conclure qu'il s'agit de *Piginda*. Celle-ci est connue par le seul Etienne de Byzance comme un *demos Karias*, alors que nous avons là indubitablement une cité dès le III s. au moins. Le *naos* est de petite taille, de construction tardive, il n'est pas le seul (nous nous proposons d'explorer en 1996 un autre *naos* qui a livré deux statues dans les mêmes conditions que le *naos* A). Par conséquent ce Zeus de Piginda n'est que l'un des dieux de la cité, il pourrait être, parmi d'autres hypothèses possibles, celui de l'une de ses composantes (cf. les rapports de Zeus de Panamara et Hékate de Lagina avec Stratonicee...)

D'autres sites méritent l'attention dans cette région, notre ambition est de fournir aux autorités turques (locales et régionales) un descriptif aussi complet que possible de quelques uns d'entre eux, à un moment où pour des raisons diverses, ces vestiges apparaissent comme sérieusement menacés.

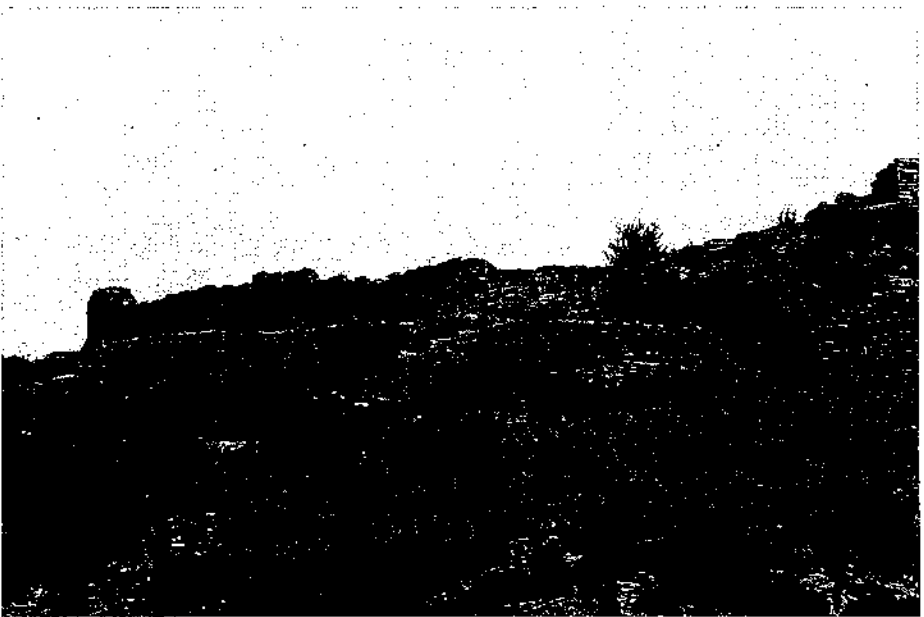
(4) *Arkeoloji Dergisi* 3, 1995, 165-166

Çizim: 1

Resim 1: Le site d'Harpasa vu de l'ouest

Resim 2: La muraille archaïque dans sa partie médiane

Resim 3: Statues provenant des naoi de Haydere (au musée de Aydn)

Resim 4: Le naos de Zeus Pigidenos, fond de la cella, fondation du support de la statue du dieu

LAGİNA HEKATE TEMENOSU 1995

*Ahmet TIRPAN**

Lagina Hekate Temenosu 1995 yılı kazı, restorasyon ve katalog çalışmalarını 10 Temmuz - 8 Eylül 1995 tarihleri arasında yapıldı¹. Bu çalışmalarımız propylon kazı ve restorasyon, tapınak temizlik ve restorasyon, dromoslu mezarı kurtarma kazısı olarak üç ayrı yerde yürüttük².

PROPYLON KAZISI VE RESTORASYONU

Propylyonda geçen sezon açığa çıkarttığımız giriş kapıları, bunların önündeki sütunlu, yarım yuvarlak kısım ve orthostatlarla sınırlandırılmış, altara doğru devam eden yolda erezyonla dolan topraklar ve yetişen bitkiler temizlendi. Bu alanda ortaya çıkartmış olduğumuz çok sayıda mimari parçanın bulunuş konumlarının plana geçirme çalışmalarını tamamlamış idik³. 1995 yılı çalışma planımız, yerinde devrilmiş mimari parçaları ayağa kaldırmak, kazı çalışmalarına engel teşkil eden diğer

-
- (*) Doç. Dr. Ahmet TIRPAN, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, KONYA
- (1) Bu yılki çalışmalara: Prof. Dr. Yusuf Boysal (Emekli), Prof. Dr. Çetin Şahin (Ankara Üniversitesi), Arkeolog Haluk Yalçınkaya (Milas Müzesi), Atif Kara (Muğla Müzesi Müdürü), Arkeolog Behçet Süzen (Muğla Müzesi), Uzman Arkeolog Bilal Söğüt (Selçuk Üniversitesi), Arkeolog Coşkun Daşbacak, Arkeolog Mine Kağnıcı, Arkeolog Tülay Kılıç, Arkeolog Şule Kalaycı ve öğrencilerden; Nergis Yücekaya, Meral Aratoğlu, Memduh Dağdeviren, Birsen İge, Hasan Şahin, Özgür Yel, M.Ufuk Kara, Mesut Okumuş, Mehmet Okunak, Berna Seyman, Alaaddin Çelik, Seniye Arzu Kılıç katıldılar. Tüm ekip üyelerine bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.
- (2) Kazı ve Restorasyon çalışmalarımız esnasında yaptıkları yardımdan dolayı; Turgut Belediyesi, Yatağan Termik Santrali Müdürlüğü, Güney Ege Linyitleri İşletmesi Müdürlüğü ile Muğla Valiliği, Kültür Müdürlüğü ve Müze Müdürlüğü'ne tekrar teşekkür ederim. 1995 yılından itibaren Muğla ve yöresi Muğla Müze Müdürlüğü'nün sorumluluğuna verildiği için bu sezondan itibaren kazımız Muğla Müzesi Başkanlığı tarafından yürütülmeye başlanmıştır.
- (3) Ahmet Tirpan, "Lagina Kazısı 1993-1994", *KST.XVII-II*, çizim 4-9

mimari elemanları taşıyarak gruplar halinde tasnif etmek ve bu mimari elemanların çizimlerini yaparak, propylonun yapısının rölövesini çıkartmak idi.

Bu doğrultuda tripylonun önündeki apsisli kısımda çalışmalara öncelik verdik. Apsisi çeviren sütunların tamamını açığa çıkartmak amacıyla yaklaşık 10 x 10 m lik bu alandaki mimari blokları taşıyarak, döşeme seviyesine kadar inmek için çalışmaya başladık. Toprak üst seviyesinden 1.02 m lik bir dolgu içinde herhangi bir mimari elemana ve küçük buluntuya rastlamadık. Ancak bu derinlikten sonra sütun tamburları, arşitrav, geison - sima bloklarının üst kısımları görülmeye başlandı (Resim:1).

Mimari blok yığıntısı içinde ilk tamburları in situ durumda olan üç sütun açığa çıkarıldı. Diziliş şekilleri ile kavis yapan sütunların konumlarına göre dördüncü bir sütunun kuzey kısımda yer alması gerekiyordu. Bu sütunun tamburu toprak üst seviyesinden 1.40 m derinde, yıkılmış olarak toprak yığıntısı içine saplanmış şekilde görüldü. Tamburun bulunuş şekli, propylonun yaklaşık 2.25 m toprak altında kalmasından sonra sütunun yıkıldığını göstermektedir. Üzerindeki 1.40 m yüksekliğindeki dolgu ise sütun yıkıldıktan sonra geçen zaman içindeki toprak erezyonunu işaret eder.

Ortaya çıkarılan yatay taşıyıcı mimari elemanların da kavisli olması, bu apsisli kısmın bir üst yapıya sahip olduğunu gösterir. Arşitravlar sofitli, üç fascialı, üst profili İon kymationu ve inci - payet süslemeli olup, uzunlukları iki sütun merkezi arasındaki mesafesine denk düşmektedir.

Tripylonun ön apsisinde ortaya çıkan bütün mimari elemanlara envanter numaraları verilerek plana işlendi ve yapılan mimari gruplandırmaya göre taşınarak tasnif edildi. Böylece apsis döşemesine ulaşıldı. Bu döşeme bugünkü toprak seviyesinden 3.65 m altta olup apsisin yarım yuvarlak formuna uygun olarak iki kenarı kavisli mermer bloklar ile kaplanmıştı (Resim: 2).

Mermer döşeme bloklarının belirli bir geometriye göre yontulup döşendiği anlaşılmaktadır. Bu blokların oluşturduğu 5 yarım yuvarlak sıra, aynı merkezli olup, kapıya doğru daralan halkalar oluşturmaktadır. Bu merkez, yapının simetri aksı üzerinde tripylonun orta kapı eşiğinin 1.70 m batısında yer almaktadır. Döşeme bloklarının derzleri de bu merkezde kesişecek şekilde düzenlenmiştir. Böylece kapı önünden dışarı doğru açılan bir yelpaze formu, derzler vasıtasıyla döşemeye aksettirilmiştir (Çizim: 1).

Apsisin en dış kavisini oluşturan döşeme blokların her biri, mevcut dört sütunun plinthoslarının oturacağı büyüklükte ve tek parçadır. Aynı şekilde sütun aralarında kalan boşlukları dolduran ve ante bloklarının altına gelen döşeme blokları da tek parça olarak düzenlenmiştir.

Ante bloklarının kapı söveleri hizasından 2.40 m dışa taşarak, apsisin formuna uygun bir kavis yaparak apsisle birleşmesi, propylon yapısının apsisle bir bütünlük oluşturacak şekilde planlandığını göstermektedir. Her iki ante başlığı da sağlam olarak açığa çıkarıldı, taşındı ve toprakla örtülerek emniyet altına alındı.

Apsisin güneyinden itibaren sütunların plinthos, kaide ve ilk tamburları *in situ* olarak bulundu. Hemen yanlarına yıkılmış olan diğer tamburların bu sütunlara ait olduğu tesbit edilerek envanter numaraları verildi (Resim:3). Sütunların hepsi 24 fluthesli olup, Anadolu-İon tipi kaidelidir. Apsisin batı ucunda sütun sıralarının önünde açtığımız küçük bir sondaj ile (1.00 x 1.00 m) apsisin formuna uygun olarak, onun ön kısmını saran 0.535 m genişliğinde bir merdiven basamağı açığa çıktı. (Resim:4) Bu basamağı diğerlerinin de takip ettiği anlaşılmaktadır. Bu da önümüzdeki yıl yapılacak bir çalışma ile kesinlik kazanacaktır.

Propylon yapısının orthostatlarla sınırlandırılmış iç kısmındaki mimari parçaları kaldırarak döşemeyi tamamen açığa çıkardık. Dikdörtgen plakalar halinde hazırlanmış mermer döşeme blokları enine ve boyuna düzgün derzler oluşturarak döşemeyi kaplamaktadır. Bu döşemede orta kısımdan yanlara doğru az bir eğim oluşmasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Bu düzenlemede merkeze gelen kapı söveleri aksına yerleştirilen döşeme plakalar, batıdan doğuya doğru eşit genişlikte uzanmakta, merdivenlerin başladığı ante hizasında son bulmaktadır. Bu noktada her iki uca da ayrı ayrı birer sütun yerleştirilmiştir. Böylece aynı aksa yerleştirildiği görülen merkezdeki kapı söveleri ile anteler arasındaki sütunları bu pozisyonu, taban döşemesi vasıtası ile de vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anteler arasındaki sütunlardan kuzeyde olanın kaidesi *in-situ* olarak bulundu. Diğerinin ise yeri kesin bir şekilde bellidir. Ele geçen alınlık parçaları bu kısımdan bir alınlığın bulunduğunu, dolayısıyla bir üst örtüyü ifade eder. İki sütun arası ve ante duvarları ile sütunlar arasındaki açıklıkların, tripylonun kapıları ile aynı aksta olması, üçlü girişin doğu cephe de farklı bir mimari ile vurgulandığını göstermektedir.

Propylon yapısının orthostatlarla sınırlandırıldığı dörtgen alan 7.25 x 8.20 m ebatlarındadır. Profilli bir *toichobat* üzerine oturan du-

varların ilk sırası 1.42 m yüksekliğinde, ortalama 0.90 m genişliğinde orthostatlardan oluşmaktadır. Kısmen in situ olarak açığa çıkarılan kuzey duvarında, bu orthostatların üzerine 0.42 m, yüksekliğinde, yaklaşık 0.80 x 0.80 m ebatlarında mermer bloklar yerleştirilmiştir.

Giriş kapısının doğusunda yaptığımız çalışmalarda merdiven basamakları bulundu, ancak 8 adedini kısmen açarak temizledik. Yaptığımız küçük bir sondajda toplam 10 adet basamak olduğu anlaşıldı. Mermer basamaklar siyah renkli, poligonol taş plakalarla döşeli (bu taş, mahalli olarak Mol Mehmet Taşı olarak isimlendirilmektedir) bir yola bağlanmaktadır. Bu yol tapınağın güneyinde yer alan altar istikametinde devam ediyor. Merdivenler üzerinde üst üste yığılmış propylona ait ağır mimari bloklar açığa çıkarıldı (Resim: 5). Bunları taşıyarak boş arazide tasnif ettik. Mimari elemanların yapının içinde az miktarda bulunmasına karşılık merdivenlerde yoğun bir şekilde üst üste yığılmışlardır. Bu da, yapı içinin temizlenmesi amacı ile bu mimari elemanların en yakın yer olan merdivenler üzerine atıldığına işaret eder. Bir asır önce Osman Hamdi Bey'in yürüttüğü kazı çalışmaları sırasında bu taşıma işlemi yapılmış olmalıdır. Ağır mimari bloklar nedeni ile merdivenlerin tamamı açığa çıkarılamadı. Basamakların kuzeydoğuda kalan büyük bir kısmı halen mimari blokların ve toprağın altındadır (Resim: 6).

Kuzey duvarındaki orthostatlar, ante bloğunun arka ucundan kuzeye dik bir dönüş yaparak, stoanın güney duvarına dik olarak birleşir. Bu mimarinin oluşturduğu mekanda iki mermer plakadan yapılmış kapı eşiği, stoanın güney duvarına açılmış bir kapının yer aldığını göstermektedir. Bu kapı propylondan stoaya geçişi sağlamaktadır. Stoa duvarı ile orthostatlar arasında kalan kısım tüf taşı ve moloz taş malzeme ile doldurulmuştur.

Bulunan tüm mimari bloklara envanter numarası verildi, plana geçirildikten sonra yerinden kaldırılarak yakınındaki tarlada tasnif edildi (Çizim: 2). Propylonun apsis kısmındaki sütunların üç tanesinin ikinci tamburları ait oldukları sütunlar üzerine konuldu. Yerinde devrilmiş olan tüm orthostatlar numaralandırılarak kaldırıldı, oturdukları zemin temizlenerek tekrar yerlerine yerleştirildi (Resim: 7,8). Ante blokları ve altlıkları basamaklar üzerine devrilmiş olarak bulunmuştu, bunları da ait oldukları yerlere koyduk. İki ante arasındaki sütun ve kaidesi de ayağa kaldırıldı. Diğer sütun kaidesi henüz bulunamadı. Yerinden oynayan merdiven bloklarını ve stoa kapısının sövesini orijinal yerlerine getirmek için gereken çalışmalar tamamlandı (Resim: 9,10). Böylece propylon yapısını kısmen temizleyerek belirli bir seviyeye kadar ayağa kaldırmış olduk. Bu çalışmalardan sonra propylonun mevcut durumunun planını çıkarttık (Çizim: 1, 2).

Değerlendirme: Lagina'da bulunan kitabelerde "Propylon ve Giriş Yapısı" şeklinde adı geçen yapı bugünkü buluntularla açığa çıkardığımız bu yapı olmalıdır. Mimari elemanların büyük bir kısmının yapı içinde bulunması, bloklarda yangın ve tahribat izine rastlanmaması, bölgede sıkça görülen bir deprem neticesinde yapının yıkıldığına işaret eder. Ön cephede üç krepisi, apsisli prostylosu, arka cephede on krepisi ile templum in antis plandaki tripylonun önünde yarım kubbe, arkasında ise beşik çatı alınlıklı olduğu anlaşılmıştır.

Apsis önündeki yol, muhtemelen kitabelerde adı çok geçen Stratonikeia - Lagina arasındaki kutsal yol (Sakra Via) olmalıdır. Bu yol tripylion yapısının arka kısmında aynı istikametteki altara doğru devam etmektedir. Tripylon, yapısı itibariyle bu iki yol arasında bir bağlantı görevi görmektedir. Tripylonun, stoaya bir kapı ile bağlanmış olduğunu gösteren mimarının açığa çıkartılması, bu senenin önemli tesbitlerinden biridir.

HEKATE TAPINAĞI ÇALIŞMALARI

Tapındaki çalışmalarımıza her sene olduğu gibi tüm yapıyı kaplayan çalı ve otların temizliği ile başladık. Geçen yıl tamamladığımız sofitsiz, lotus-palmet işlemeli arşitrav bloklarının katalog çalışmalarına ilaveten, bu yıl tesbit ettiğimiz diğer arşitrav bloklarının ve kitabelerin katalog çalışmalarına devam ettik.

Kuzey Pteroma'da temizlik çalışmalarına devam ettik. Stylobat üzerinde in situ duran plinthos ve sütun kaidelerindeki kaymalar düzeltilerek, bunların hemen yanına yıkılmış topuklu sütun tamburlarını, kaidelerini üzerine yerleştirdik. Böylece tapındaki ilk ayağa kaldırma işlemi tamamlanmış oldu (Resim:11,12).

DROMOSLU MEZAR

Zaman zaman kaçak kazılar konusunda ihbarlar yapılmakta ve bu ihbarlar ekibimizce değerlendirilmekteydi. Bu ihbarlardan biri de, kutsal alanın yaklaşık 400 m kuzeyinde, Yayalar mevkiinde, defineciler tarafından üst örtüsünde 0.35 x 0.40 m ölçülerinde oval bir delik açılarak içine girilmiş olan bir yapı tesbit ettik. Bu delikten içeriye girdiğimizde yarıya yakın kısmı toprakla dolmuş, rektogonal kesme taşlarla inşa edilmişti. Batı istikametine doğru devam eden dromoslu bir mezar odası içinde olduğumuz anladık.

Mezar yapısının kazı alanımıza yakın olması avantajını kullanarak, defincilerin ileride yapabilecekleri tahribatı önlemek, yörenin nekropol mimarisi ve buluntuları hakkında bilgi sahibi olabilmek amacı ile bir ekip oluşturup kazı çalışmalarına başladık.

Kazı Yöntemi ve İn situ Tesbitler: Mezar içinden aldığımız ölçüler mezarın tahmini büyüklüğü konusunda bilgi veriyordu. Bu ölçüler yardımıyla belirlediğimiz kazı alanında yüzeyden 0.40 m aşağıda mezar odasının üst örtü taşları açığa çıktı. Yapının kuzey-güney ve doğu-batı sınırları tam olarak belirleninceye kadar aynı düzeyde temizlik çalışmalarına devam ettik. Böylece mezar yapısının sınırını üstten belirlemiş olduk. Batıdaki dromos kapısını açığa çıkartıp mezar içine girmek amacı ile kazı çukurumuzu bu istikamette 2.50 m genişlettik. Toprak seviyesinden 1.75 m indiğimizde dromos kapısı tamamen açığa çıktı. Kapının kapak taşı 0.10 m kalınlığında mermer plaka olup alt yarısı in situ durumda ve üç adet iri moloz taş ile desteklenmişti, üst yarısını da hemen kapı önünde bulduk.

Dromos içinde yaklaşık 0.80 m lik bir toprak dolgu vardı. Mezar odası kapısı da yarısı kırılmış bir kapı taşı ile kapatılmış durumda idi. Mezar odasına girdiğimizde, çeşitli yerleri eşelenmiş zeminden yaklaşık 1.20 m yüksekliğinde bir toprak dolgu ile karşılaştık.

Mezar içi dolgu toprağının temizleme çalışmalarında düzgün bir statigrafî tesbit edemedik. Bir çok defa karıştırıldığı anlaşılan mezar toprağının hemen her seviyesinde dağılmış şekilde kemikler, unguanteriumlar, kandiller ve mermer kline parçaları açığa çıkarttık.

Mezar Mimarisi: Toprak üst seviyesinden ortalama 0.40 m sonra başlayan ve arazinin doğal yapısı olan beyaz renkli kist toprağının kazılması ile oluşturulan çukur içine mezar yapısı inşa edilmiştir. Zorunlu olarak, kist içine geniş açılmış çukur ile mezar duvarları arasında kalan 0.50 mlik boşluğun çepeçevre moloz taş ile doldurularak, sıkıştırılmış olduğunu görmekteyiz. Bu, mezarın duvarlarındaki olası kaymayı önleyici bir tedbirdir.

Üst örtü: Lento taşı şeklinde, ince uzun, mahalli olarak kayrak taşı tabir edilen malzeme ile yapılmış bloklardan oluşmaktadır. Uzunlukları 3.20 - 3.90 m genişlikleri 0.50 - 0.80 m yükseklikleri 0.30 - 0.50 m arasında değişen üst örtü bloklarının birbirleri ile birleşen yan yüzeyleri ve mezar içinde kalan alt yüzeyi ince yonu ile yontulmuş, üst yüzeyi ise kaba yonu olarak bırakılmıştır. Bunlar arasında, mezar odasının kapı lentosu üzerine gelen iki parça halinde uzanan mermer blok ta yer almaktadır (Resim:13-14).

Yapının duvarları rektogonal mermer ve az da olsa konglomera taş blokları ile tek sıra olarak inşa edilmiştir. Pseudo izodomik örgütlü üst üste dört derz sırası oluşturan blokların yüzeyleri ince yonudur. Döşeme üzerine gelen ilk sıra, diğerlerinden daha yüksek ve büyük bloklardan oluşmaktadır (Resim:15).

Doğu-batı istikametindeki mezar yapısı, dromos ve mezar odasından oluşan plana sahiptir. (1.80 X 1.35 m) ebadındaki dromos zemini 0.10 m kalınlığında yekpare mermer plaka ile kaplıdır. Bu taban döşemesi kapı eşiğinden 0.38 m aşağıda kalmaktadır. Döşeme altına moloz taş blokaj yapılmıştır.

Mezar odası doğudan-batıya doğru daralan bir formdadır. (2.45-2.25x2.75 m) zemin döşemesi mahalli olarak Mol Mehmet taşı denilen siyah renkli taş plakalardan yapılmıştır ve kapı eşiğinin 0.10 m altındadır (Resim:16). Odanın doğu duvarına bitişik 0.12 m yüksekliğinde kaideye oturan 0.17m kalınlığında ve 0.68 m genişliğinde plaka mermerden yapılmış bir kline yer alır. Klineye taban oluşturan mermer plaka 0.20 m dışa doğru çıkıntı yaparak kline önünde bir basamak oluşturmaktadır.

DROMOSLU MEZAR BULUNTULARI

KANDİLLER

95. M. 3: Alt parçası ele geçen kandil kalıp yapımıdır. İnce elenmiş, bol mikalı hamur devetüyü renginde ve iyi fırınlanmıştır. Üzerinde koyu kiremit rengi astar vardır. Ancak astar yoğun bir şekilde dökülmüştür. Gövde yuvarlak, alta doğru az bir daralma yapmaktadır. Ağız kısmı kırık olmasına rağmen uzun bir boyna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Halka kaidelidir, kaide halkasından itibaren içe doğru yaklaşık 0.5 cm lik bir alçalmadan sonra düz olarak devam etmektedir. Kaide çapı içten içe 3.5 cm, dıştan dışa 4.5 cm dir. Kaide halkası kalınlığı 0.5 cm dir (Çizim: 4. M.3).

Kandilin üst kısmına ait discus, sırt ve burun kısmının mevcut olmamasından dolayı tarihi hakkında bir fikir ileri sürmek oldukça zordur (Resim:17).

95. M. 6: Kalıpta yapılan bu kandil üst kısma ait kırık bir parçadır. Boyun, burun ve sırt kısmından oluşan bu parça üzerinde discus deliği de seçilebilmektedir. Kirli krem rengi hamurludur, ancak kötü fırınlamadan dolayı kil, iç ve dış yüzeyde koyu gri rengi almıştır. Hamur

bol mikalıdır. Üzerinde açık kiremit rengi bir astar vardır, ancak bu astarda yoğun bir dökülme görülür. Fitol deliği etrafında yanık izleri vardır. Daire şeklinde olduğu görölen düz discus kısmını ayıran kaburga, fitil deliğine doğru kanal şeklinde daralmaktadır. Uzun boyunlu, burun kısmı yaklaşık ok ucu şeklindedir. Omuz üzerinde kabartma şeklinde rozet ve etrafında nokta süsleri vardır (Resim:17). Parçanın uzunluğu 8.8 cm, genişliği 5.2 cm, yüksekliği 1.5 cm dir (Çizim: 4. M.6).

95. M. 7: Kalıpta yapılmış bu kandilin gövdesi sağlam, burun kısmı kırıktır. Hamuru devetüyü rengine, az mikalı olan kandil iyi fırınlanmıştır. Dış yüzeyinde ince siyah astar vardır, ancak astarda yoğun dökülmeler görülür. Yuvarlak bir gövdeye sahip olup kulpsuzdur. Elimizdeki parçaya göre burun kısmına doğru daralmakta ve uzun bir boyunu vardır. Discus kısmından fitil deliğine doğru daralan kanallar bulunmaktadır. Discus kısmı yüksek ve profillidir. İki kalıbın birleşme hattında bir profil yapar (Çizim: 4. M.7). Kaide yuvarlaktır ve kaide halkası iki set ortasında bir yiv profillidir. Kaidenin ortasında kabartma şeklinde yapılmış bir rozet görülür (Çizim: 4, M.7; Resim: 17). Kenar çerçevesi (Rim) üzerinde kabartma olarak birbirini takip eden yaprak motifi yapılmıştır. Kandilin uzunluğu 8.6 cm, genişliği 6.4 cm, yüksekliği 3.1 cm dir. Halka kaidenin çapı dıştan dışa 4.2 cm, içten içe 3.2 cm dir.

Kandil formu, discus kısmı ve discustan fitil deliğine doğru daralarak gelen kazıma çizgiler, British Museum' da bulunan Efes'ten gelmiş bir kandille aynı özellikleri göstermektedir. British Museum katalogunda yayınlanan Q 204 numaralı bu kandil, M.Ö. Geç 2. yüzyıl - Erken I. yüzyıla aittir⁴. Kandilimiz de bu döneme ait olmalıdır.

95. M. 8: Kalıpta yapılan bu kandilin 4/3 lük bir kısmı ve kaidesi sağlam olarak kalmıştır. Hamuru devetüyü renkli ve mikalıdır. Dış yüzeyinde koyu kiremit rengi astar olduğu görölmekte, fakat bu astar yoğun bir şekilde dökölmüştür. Kil, boyunda gri renk alır, bu da kötü fırınlanmadan kaynaklanmaktadır. Discus çerçevesi yüksek bir profil ile sınırlandırılmış olup, bu profil, birleşmeden fitil deliğine doğru daralarak boyun üzerinde kanal oluşturur. Discus deliği geniş ve discus kısmı düzdür ve kulpu yoktur. Alt ve üst kalıpların birleşme hattı keskin bir sırt şeklinde yapılmıştır (Resim:1; Çizim: 4 M.8). Kenar çerçevesinde kabartma olarak sıralı üçlü yaprak ve nokta motifleri vardır. Kaide halkası alçak ve iki yiv, üç setli olarak yapılmıştır (Resim:17). Kandilin uzunluğu 8.4 cm, genişliği 6.7 cm, yüksekliği 2.6 cm dir. Kaide halkasının dıştan dışa çapı 3.6 cm, içten içe 1.9 cm dir.

(4) D.M. Bailey, *Catalogue of the Lamps in the British Museum*, London, 1975, Plate 38

95. M. 9: Kalıpta yapılmış sağlam kalmış bir örnektir. Hamuru açık kiremit renginde ve mikalıdır. Dış yüzeyi ve fitil deliği içi, kiremit renginde ince bir astarla kaplanmıştır. Astar da yoğun bir dökülme vardır. Kalıp birleşme noktası çok belirgindir. Discus dar, alçak bir profil yapan çerçeve ile sınırlandırılarak düz bir şekilde yapılmıştır, kulpu yoktur. Gövde yuvarlak, uzun bir boyun yapmakta ve fitil deliği kenarlarında genişlemekte, fitil deliği ucu ise iyice sivrilmiş, üçgen şeklini almıştır (Resim:18; Çizim: 4 M.9). Kenar çerçevesi kabartma olarak asma yaprağı motifleriyle süslenmiştir. Halka kaidelidir, kaidenin halkası tek setli ve kaidenin içini kaplayacak şekilde kabartma rozet motifi yapılmıştır (Resim:17; Çizim: 4 M.9).

Uzunluk 11.3 cm, genişlik 6 cm, yükseklik 3.1 cm dir. Kaide halkası çapı dıştan dışa 4.1 cm, içten içe 3.1 cm dir.

Kandil form, discus kısmı, fitil deliği ve burun kısmı ile Atina Agorası'nda bulunan tip 54 C ile benzeşir⁵. Bu tip M.Ö. 1.yüzyılın 2. çeyreği ile bu yüzyıl sonuna kadar görülmektedir.

95. M. 11: Çarkta yapılan bu kandilin discus, kenar çerçevesi ve kaidesi kırıktır. Hamuru kirli krem renginde ve bol mikalıdır. İç ve dış yüzeylerinde ince siyah mat bir astar vardır, fakat astar yoğun bir şekilde dökülmüştür. Gövde yuvarlak, boyun kısa ve incelen boyun burna doğru genişlemektedir, burun hafif kavislidir. Fitil deliği geniş ve elips şeklindedir (Resim:18). Geniş yuvarlak bir discus kısmı vardır, 4/3 ü sağlam olan kaide yüksektir (Çizim: 4 M.11). Uzunluk 10 cm, genişlik 6.4 cm, yükseklik 3.4 cm dir. Kaide halkasının çapı dıştan dışa 4.6 cm, içten içe 3.6 cm dir.

Kandil form, discus kısmı, fitil deliği ve burun kısmı ile Atina Agorası'nda bulunan tip 34 A ile benzeşir⁶. Aynı tip kandili Judith Perlzweig'in "Lamps From The Athenian Agora" adlı yayınında görmekteyiz⁷. Bu kandil tipi M.Ö. 3. yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başlanıyor ve M.Ö. 2. yüzyılın 3. çeyreğine kadar devam ediyor. Biz de 95. M. 11 envanter numaralı kandili bu döneme tarihleyebiliriz.

95. M. 12: Kalıp tekniğinde yapılmış, oldukça sağlam olarak ele geçmiş bir kandildir. Hamuru açık devetüyü renkli ve bol mikalıdır.

(5) R.H. Howland, *Greek lamps and their Survivals, Athenian Agora*, New Jersey, 1958, vol. 4, plate 52

(6) R.H. Howland, plate 42

(7) J. Perlzweig, *Lamps From the Athenian Agora*, New Jersey, 1963, no. 90

Burun kısmında kullanımdan dolayı hamur gri renktedir. İçi ve dışı kırmızımsı kahverengi ince bir astarla kaplanmış, astar yer yer dökülmüştür. Kulbu ve kaidenin bir bölümü kırıktır, kaide parçaların birleştirilmesiyle tamamlanmıştır. Yuvarlak formu bir gövdesi vardır ve "U" biçimindeki burun kısmı direkt gövdeye yapıştırılmıştır. Discus kısmı geniş ve konkavdır. Ortada küçük bir discus deliği vardır. Discus, iki yiv arası bir set ile çerçevelenmiştir. Kırık olan kulbun, halka kulplu olduğu anlaşılmaktadır (Resim:18; Çizim: 4 M.12). Düz olan kaide bir yiv ile çerçevelenir (Resim:17). Kaide çapı 3.3 cm, uzunluk 8.1 cm, genişlik 5.8 cm, yükseklik 2.7 cm dir.

Kandil formu, burun kısmı, discus deliği ve discus çerçevesinin çift kanallı halka şekli Atina Agorası'ndaki 126 ve 176 nolu kandiller ile benzerdir⁸. Aynı tip kandilleri Oscar Broneer, tip XXV olarak yayınlamıştır. Bu kandiller M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısına aittir⁹. 95. M. 12 envanter numaralı bu kandil de M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısına ait olmalıdır.

UNGUANTERIUMLAR

95. M. 4: İyi elenmiş, bol mikalı açık devetüyü renginde hamura sahip bu unguentarium iyi fırınlanmıştır. İç yüzde çark izleri görülmektedir. Büyük bir kısmı kırık ve kayıp olmasına rağmen bir profil oluşturmaktadır. Boyun ve gövdenin üçte birlik parçaları ele geçmiştir. Bu parçaların birleştirilmesiyle bize fikir verecek bir form elde edilmiştir. Literatüre iğ formu olarak geçen tiptir. Uzun, silindirik boyunludur, dışa doğru konik bir şekilde genişleyen tabanı, bir profil yaparak düz bir kaide oluşturmuştur (Resim: 1; Çizim: 5 M.4). Yükseklik 18.3 cm, kaide çapı 3.00 cm, boyun çapı 1.9 cm dir.

Unguentariumun gövde kaide ve kaideye geçişi Tarsus Band I'de yayınlanan Hellenistik Dönem'e ait 234 numaralı tip ile aynı özelliği gösterir¹⁰.

95. M. 10: Boyun ve ağız kısmı kırılmış, gövde kaidesi sağlam olarak ele geçmiştir. Çark izleri belirgin, hamuru kiremit renginde ve iyi fırınlanmıştır. Üzerinde astar izi görülüyor. Kilde tebeşir özelliği vardır. İç kısımda yoğun kireç tabakası görülür. İğ formudur. Kısa kaide profili ve kaide tabanı düzdür (Resim: 19; Çizim: 5 M.10). Yükseklik 8.6 cm, karın çapı 3.9 cm, kaide çapı 2.00 cm dir.

(8) J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period, Athenian Agora*, vol. 7, Princeton, 1961, plate 5-7

(9) O. Broneer, *Terracotta Lamps, Corinth, Athens*, 1930, Vol. 4, Part II, Plate X, no. 507

(10) H. Goldman, *Excavation at Gözlükule, Tarsus*, New Jersey, 1950, Vol I, syf. 135, no. 234

95. M. 14: Sağlam olarak ele geçmiş bir örnektir. Çark izleri belirgindir. Kilde fırınlanmadan dolayı yer yer renk farklılığı vardır. Kaide koyu devetüyü rengindeki kil, gövdede ve ağızda soluk kiremit rengine çalan bir renk almıştır. Bol mikalıdır. Dudak kenarında ve boyunun iç kısmında siyah astar izleri görülmektedir. Kalın cidarlıdır. Geniş bir ağız, aşağı sarkık dudağı, ince ve kısa bir boynu, geniş gövdesi kısa kalın ve profilli bir kaidesi vardır. Kaide tabanı içe doğru konik yapılmıştır (Çizim: 5 M.14). Unguentariumun dış yüzeyinde yıpranma ve yer yer kireç izleri görülür. Yükseklik 9.00 cm, ağız çapı 2.2 cm, karın çapı 4.5 cm, kaide çapı 2.4 cm dir.

TEK KULPLU TESTİ

95. M. 5: Çarkta yapılmış, ağız ve boyun kısmının tamamı, gövdenin 3/1 lik bir kısmı kırık ve kayıptır. İnce elenmiş açık devetüyü renkli, bol mikalı hamurludur. Üzerinde akıtılarak yapılmış koyu kiremit rengi astar izleri vardır. Dış yüzeyinde yer yer kireç tortu tabakası tespit edilmiştir. Boyundan itibaren genişleyerek omuz yapmakta ve hafif bir kavisle kaideye doğru daralma yaparak inmekte, bir profil yaparak kaidiye oluşturmaktadır. Omuz üzerinde bir kulp izi vardır (Çizim: 5 M.5). Yükseklik 11 cm, genişlik 14 cm dir. 1 cm kalınlığında, 0.7 cm derinliğinde, 6.2 cm çapında bir kaide oluşturmaktadır.

Omuzdan boyuna geçiş kısmından kırılan ve boyun ile ağız kısmı kayıp olan bu kabın formu Stratonikeia nekropol buluntuları ile karşılaştırılabilir¹¹. Omuzdan boyuna yumuşak bir geçişin olması ve kaide şekli Stratonikeia' da bulunan ve M.Ö. 1. yüzyıl - M.S. 1. yüzyıl arasına verilen tek kulplu ve boyunlu testiler ile benzerlik göstermektedir.

URNE PARÇASI

95. M. 13: Urnenin ağız kısmına ait bu parçada çark izleri belirgindir. Hamuru devetüyü renginde ve mikalıdır. Fırınlanmadan kaynaklanan renk farklılıkları görülür. İç ve dış yüzeyi koyu kiremit rengi ince bir astarla kaplanmış, astar yoğun bir şekilde dökülmüştür. Kilde az oranda gözenekler vardır. Ağız dışı doğru uzantılı ve dudak üzerinde kalın bir kanal vardır. Ağızdan gövdeye direk geçilmiştir (Resim:19; Çizim: 5 M.13). Urne ağzının iç çapı yaklaşık 20 cm, dıştan çapı 25.6 cm'dir, yükseklik 4.00 cm, uzunluk 24.2 cm

(11) A. Balıran, *Stratonikeia Nekropol Buluntuları* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1990, syf. 28 -29

SİKKE

17 mm çapında, 2.50 gr ağırlığında gümüş drahmidir. Ön yüzde ışın taçlı sağa doğru profil veren Helios başı, arka yüzde Quadratum incusum içinde gül rölyefi, gülün üstünde muhtemelen Magistrat adı ΙΓΑ-ΟCΙΥΑ Gülün sol yaprağı altında "P", sağ yaprağı altında "O" harfleri (PO, Rodos İdogram) ve alt kısmında gülün sap ve filiz kısmı vardır. Bir Rodos sikkesidir (Resim:20). M.Ö. 166 - 88 yılları arasına tarihlenir¹².

SONUÇ

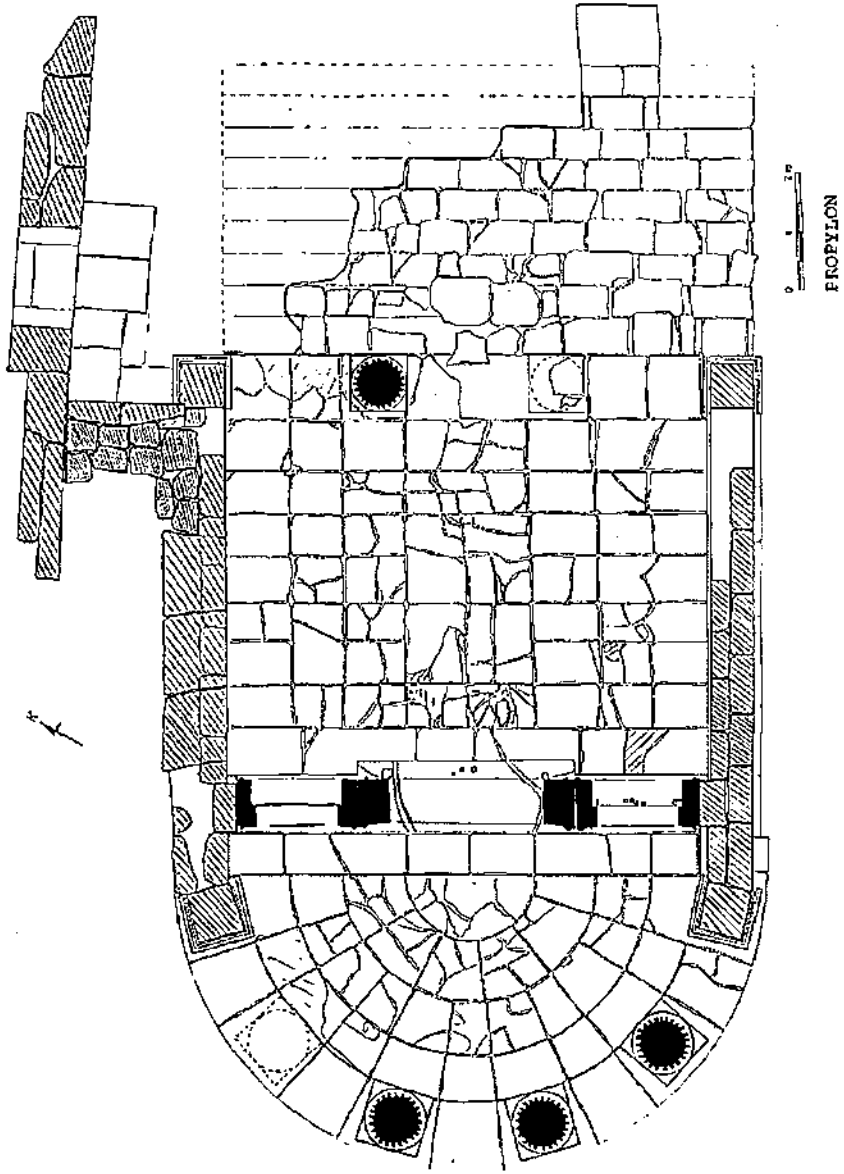
1994 yılında tespit edilen ve 1995 yılında arkeolojik kazı çalışmalarını yapılan dromoslu mezar odası, daha önce defineciler tarafından yağmalanmasına rağmen bulunan kandil, unguentarium, sikke gibi materyaller ile tarihi hakkında bir fikir öne sürmemize olanak sağlamıştır.

Mezarda ele geçen kandillerden tarih verebilen en erken kandil tipi M.Ö. 3. yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başlanan ve M.Ö. 2. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar yaygın olarak kullanılan 95. M. 11. envanter numaralı çark yapımı kandildir. Bu kandilin benzerleri Atina Agorası bantlarında tip 34 A olarak yayınlanmış ve dönemi tespit edilmiştir. En geç kandil tip ise 95.M.12 envanter numaralıdır ve Atina Agorası 7. bantta yayınlanan 126 ve 176 nolu kandiller ile aynıdır. Bu kandil M.S. 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmiştir.

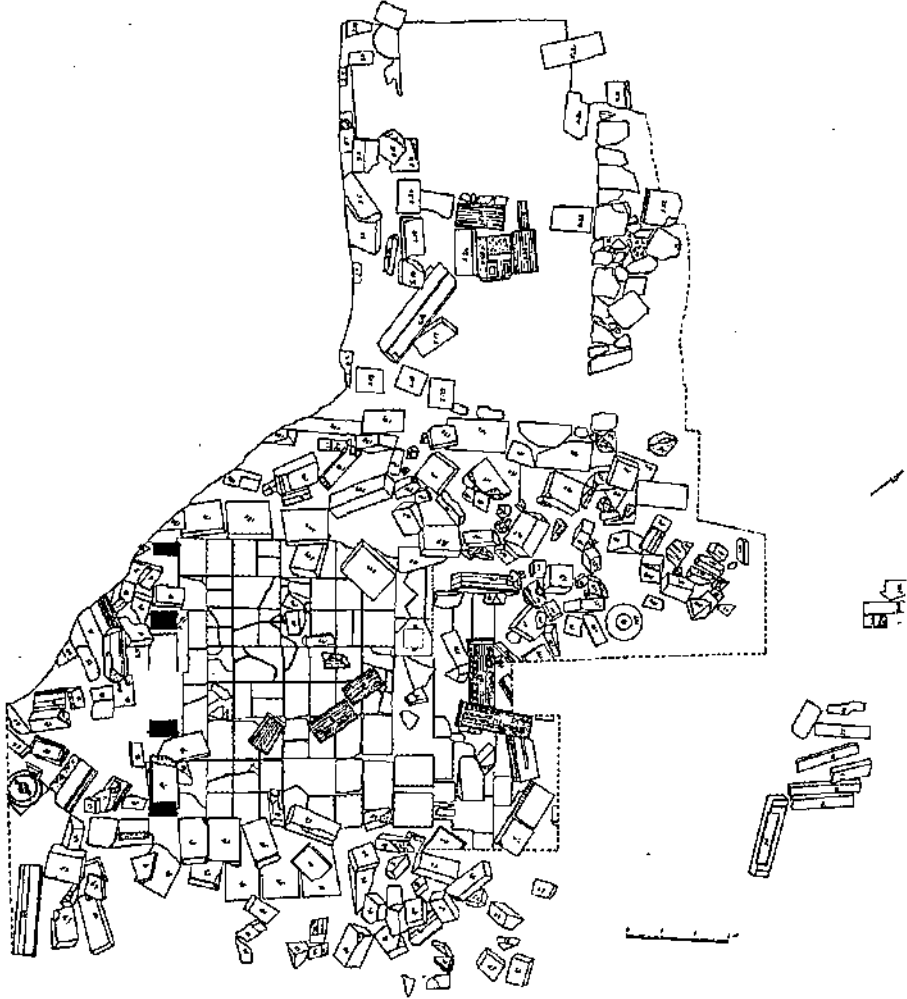
Mezardan çıkan iç formulu unguentariumlar gösterdikleri form özellikleri ile Geç Hellenistik Dönem'e ait buluntulardır. Diğer bir buluntu olan tek kulplu testi ise Stratonikeia nekropolünden bulunan tek kulplu boyundan testiler ile karşılaştırıldığında, M.Ö. 1. yüzyıl - M.S. 1. yüzyıla ait olduğu görülmektedir. Tarihleme açısından çok önemli bir buluntu olan sikkenin M.Ö. 166-88 arasına ait bir Rodos sikkesi olduğu tespit edilmiştir.

Tüm buluntular bize gösteriyor ki, Lagina'daki bu dromoslu mezar M.Ö. 2. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş ve M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmıştır.

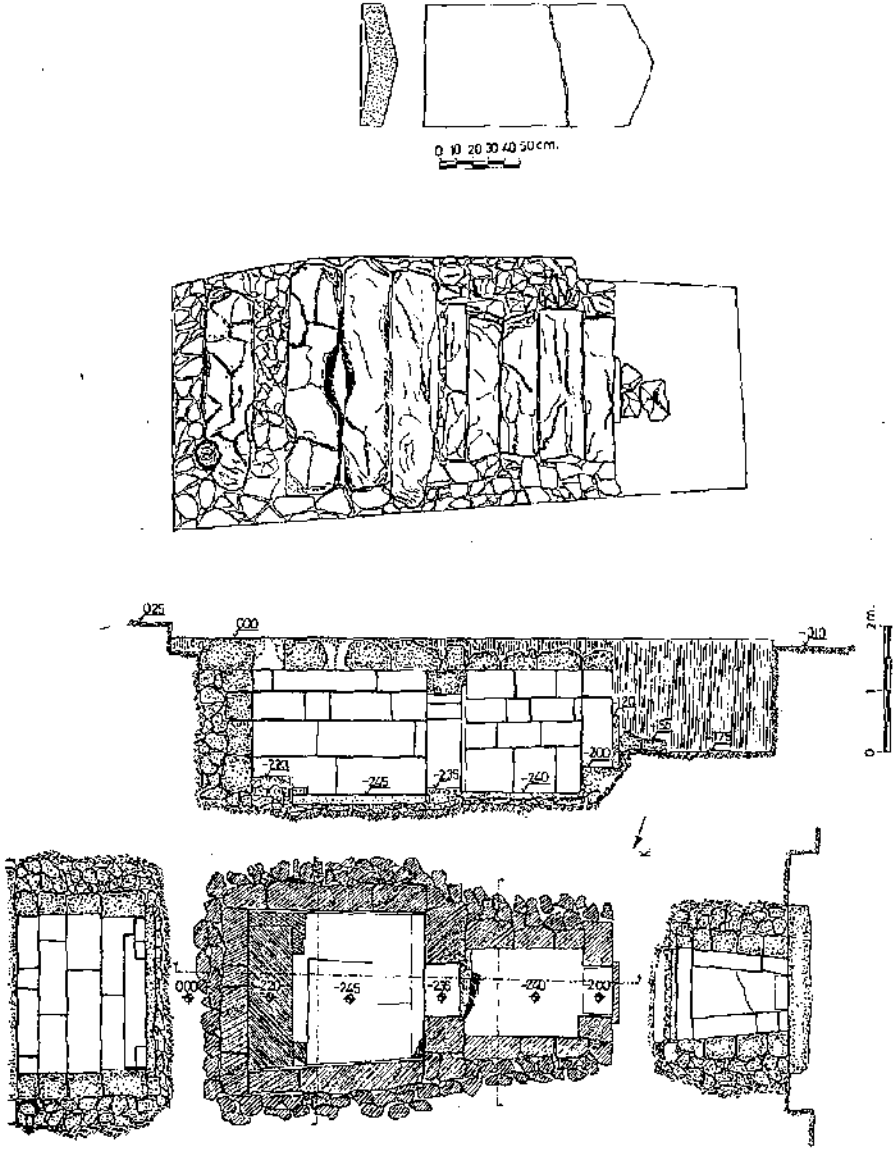
(12) O. Tekin, *Greek and Roman Coins*, İstanbul 1994, syf. 117, Lev. XXXI, 337, Env. 19392; BMC., *Caria*, Syf. 250 - 253 ; Von Avlok, *7 Heft, Karien Rhodos, Hellenistik* no. 2829 vd.; S. Gür, *Antik Sikkeler*, İstanbul, 1976, Lev. XXIX - XXXI

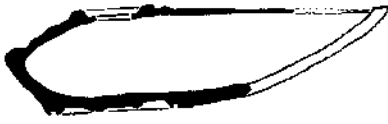
Çizim 1: Propylonun 1995 kazı sezonu sonu planı

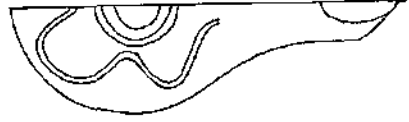
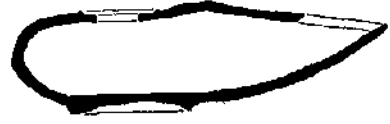
Çizim 2: Propylon 1995 yılı kazısı mimari buluntuların planı

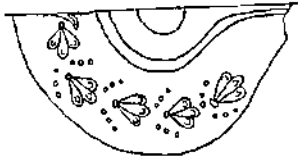
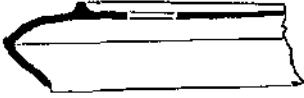
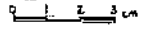
Çizim 3: Yayalar mevkii dromoslu mezarın plan ve kesiti

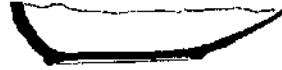
ENVANter NO: 95M 7

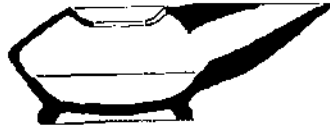
ENVANter NO: 95M 9

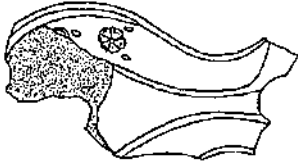
ENVANter NO: 95 M 8

ENVANter NO: 95.M.3

ENVANter NO:95.M.11

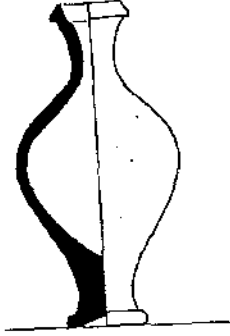

ENVANter NO: 95M 6

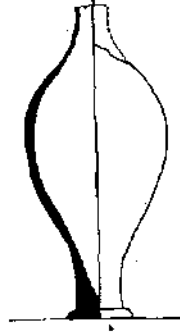

ENVANter NO:95M.12

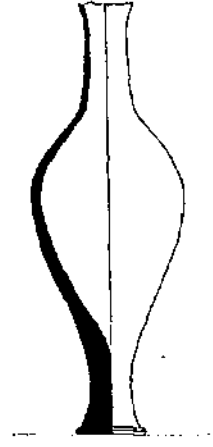
Çizim 4: Dromoslu mezarın kandil buluntularının kesit ve görünüş çizimleri

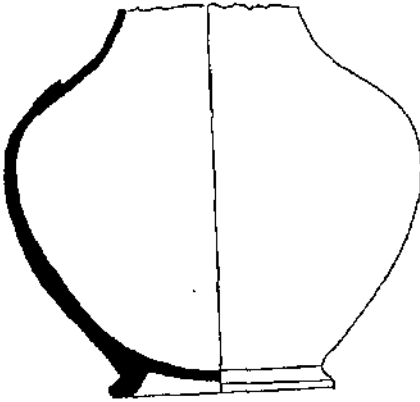
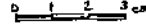
ENVANTER NO:95M14

ENVANTER NO:95M10

ENVANTER NO:95M4

ENVANTER NO:95M5

ENVANTER NO:95M13

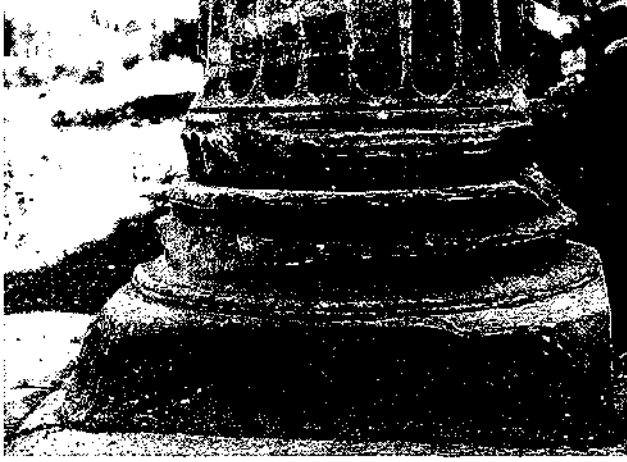
Çizim 5: Dromoslu mezarın unguantherium buluntularının profil çizimleri

Resim 1: Tripylon önü apsis bölümü içindeki mimari temizlik öncesi

Resim 2: Tripylon önü apsis bölümü temizlik sonrası

Resim 3: Apsisteki sütun ve sütun kaidesi

Resim 4: Apsis önündeki ilk krepis

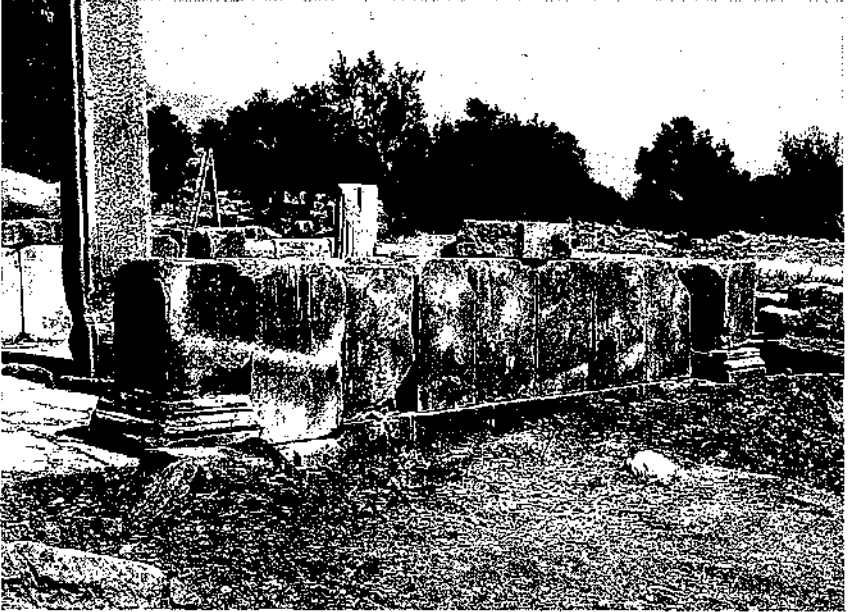
Resim 5: Propylon krepislerinin mimari bloklar altında kalmış görünümü

Resim 6: Propylon krepislerinin mimari bloklar kaldırıldıktan sonraki görünümü

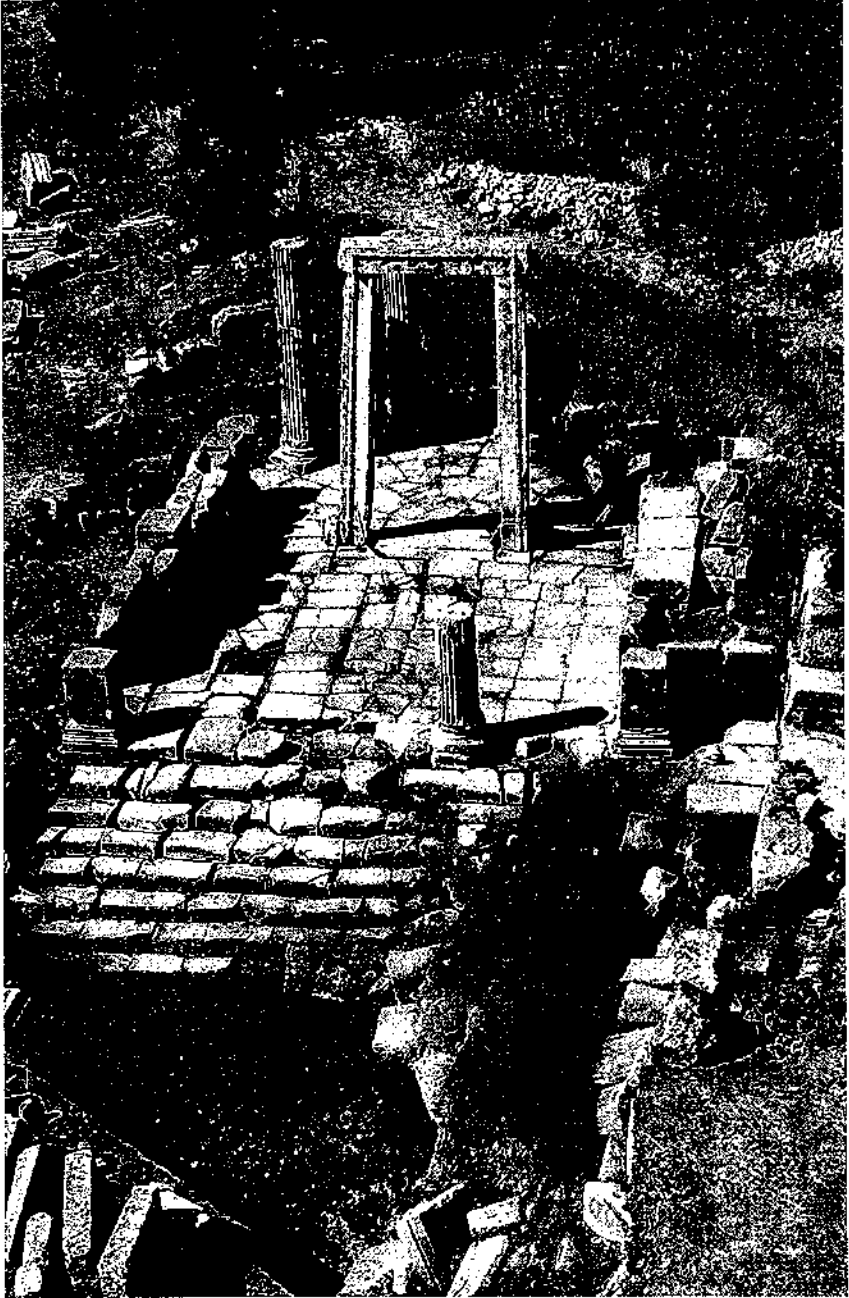
Resim 7: Propylon orthostadlarının ayağa kaldırma çalışmaları

Resim 8: Propylon orthostadlarının ayağa kaldırılmış görünümü

Resim 9: Propylon yapısı restorasyon öncesi görünüm

Resim10: Propylon restorasyon çalışması ilk aşaması

Resim 11: Hekateion kuzey piteroma temizlik çalışması

Resim 12: Hekateion kuzey piteroma sütunlarının ayağa kaldırılması

Resim 13: Dromoslu mezar, üst örtüsü

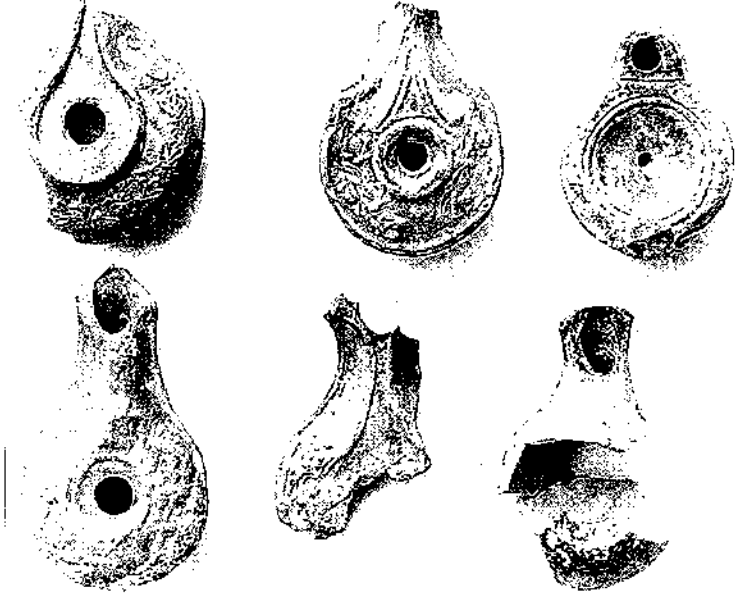
Resim 14: Dromosun kapısı, batıdan görünüş

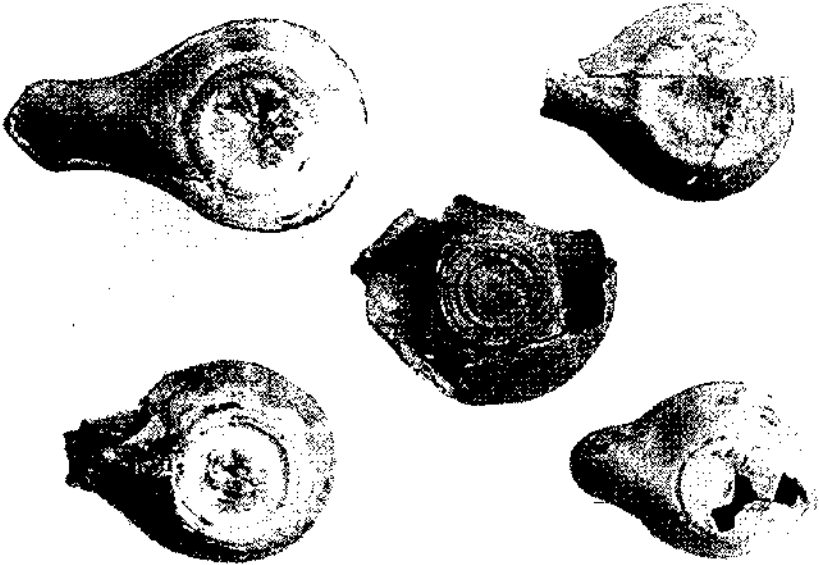
Resim 15: Mezar odası duvar örgü tekniği

Resim 16: Mezar odası ve dromos içinden görünüm

Resim 17: Kandillerin üst görünümü

Resim 18: Kandillerin alt görünümü

Resim 19: Unguentariumlar ve urne parçası

Resim 20 a: Sikke ön yüz

Resim 20 b: Arka yüz

1994 VE 1995 YILLARI ZEYTİNLİK (SİNOP) AMPHORA ATÖLYELERİ KAZILARI

Yvon GARLAN *
İsmail TATLİCAN

Amerikalı büyük Arkeolog D.M. Robinson, yüzyılın başında, Sinop'un doğusunda, Boztepe yarımadasının güneybatı yamacından, bugün Zeytinlik Mahallesi olarak adlandırılan yerden, 11 adet "astynomos" lu - hem o yılın astynomosluk görevini yürüten magistratın adını, hem de üreticinin, muhtemelen atölye sahibinin, adını taşıyan, dönemlere bağlı olarak astynomosla veya üreticiyle ilgili bir ya da birkaç amblem de yer alan, amphora damgaları toplamıştır.

D.M. Robinson bu damgaları 1905 yılında American Journal of Archaeology 'de (s. 301-302) yayınlarken, eski amphoralar için bir atık yerinden, çöplükten, geldiğinden söz eder (s. 294). O dönemde, keramik atölyeleri henüz çalışılmamıştı. Aksi taktirde, yüzeyde kolaylıkla görülebilen fazla pişmiş malzemeden, burasının eski amphora atölyeleri için bir çöplük olduğu belirtilirdi: Böylece, bu sözü edilen tip amphora damgalarının üretim yeri daha o dönemde kesinlik kazanırdı, ancak başka verilere dayandırılarak 1929 yılında Sovyet B.N. Grakov tarafından tanımlanmıştır (Eski Yunan astynomos isimli keramik damgaları [Drevne greceskie keramiceskie klejma s imenami astinomov]).

Zeytinlik amphora atölyeleri, 1982 yılında yapılan sahil yolunu genişletme çalışmaları ve daha sonraki yıllarda modern kentin yayılması ile tahribata uğramıştır. Bu nedenle, Sinop Müzesi Müdürlüğü Fransız Arkeoloji Ekibi'nden, çalışmalarını bu tarafa doğru yönlendirmesini ve burada yer alan amphora atölyelerine öncelik tanınmasını istemiştir.

(*) Dr. Yvon GARLAN, Université de Haute -Bretagne, 6 au Gastau Berger, 35043 Rennes Cedex, FRANSA
İsmail TATLİCAN, Sinop Müzesi Müdürü, SİNOP

1994 ve 1995 yıllarında, kentin batı sur duvarlarından 1,5 km uzaklıkta, Boz Tepe'nin alçak yamaçlarından güneye doğru ayrılan ve en üst noktası sahil yolu ile bölümlenen, volkanik bir burun üzerinde (Fig. 1, 2), küçük iki kazı çalışması olarak (iki hafta boyunca, Hale Özen ve M. Fuat Dereli'nin asistanlığında 8 işçi, müzenin işbirliği ve Bilkent ve Ankara Üniversitesi öğrencileri Rana Aksoy ve Burak Tüzün ile) yürütülmüştür.

1994 yılında burnun batı yamacı üzerinde, C. Tuğcu'ya ait, yapımı süren bir evin (Fig. 3) doğu duvarı boyunca, 9,5 m uzunluğunda ve 3,5 m genişliğinde bir dikdörtgen alanda çalışılmıştır. 1995 yılında, M. Birincioğlu'na ait, önceki evin doğusundaki arazide, doğu - batı aksında ve burada yer alan bitkilerin (fındık ve zeytin) izin verdiği alanlarda, farklı büyüklüklerde yedi adet sondaj (A - G) açılmıştır.

İ.Ö. III. yüzyıla ait, özellikle damgalı amphoralar üreten keramik atölyelerinin kalıntıları olduğu saptanmıştır.

1) Kalıntıların Tanımlanması

Kazı çalışmalarımız sonucunda, volkanik kayaya 2.80 cm'de ulaşılmıştır. Bu volkanik burnun çanağı Birincioğlu'nun arazisinde A4 ve B sondajlarının arasında yer almaktadır: Denize doğru keskin bir eğime sahiptir ve malzemenin korunmasına pek elverişli olmayan düz bir yüzeyi vardır. Buluntular farklı şekillerde korunagelmıştır (bazen doğrudan kayanın üzerinde, bazen ise ince bir toprak tabakası üzerinde çok miktarda).

Doğuya doğru, A2'den itibaren, yoğunluğu ve homojenliği artan geniş bir yüzey üzerinde, bol miktarda malzeme (aralarında 205 tane damga vardır) elimize geçmiştir. D - F ve H sondajlarından, neredeyse yüzeyden görülen (Fig. 4), aralarında pek fazla toprak bulunmayan keramik parçaları, 70 cm kalınlığında yığılmış durumda elimize geçmiştir: bu atıkların üretildiği fırınlar, G sondajının birkaç metre üstünde, kayalığın görülmeye başladığı yerde bulunmaktadır.

Batıya doğru keramik malzeme, önce etrafa dağılmış bir şekilde ve B ve C sondajlarının girinti çıkıntılarında az sayıda, aşağı yukarı 30 kadar damga ele geçti, Tuğcu'ya ait arazide ise kayalığın taş ocağı olarak kullanıldığı yerde, yukarıdan aşağıya doğru yoğun olarak bulundu. Burada kalınca bir tabaka oluşturduğu görüldü (90 cm'ye kadar). Keramik parçaları, bazen neredeyse topraksız, homojen cepler içinde bulunmakta, fakat genellikle çok sert, sarımsı bir toprakla (Fig. 5) birlikte

çıkılmaktadır. 80 adet damga buradan elimize geçmiştir (yeni yapılan evin inşaatı için kazılan topraktan da bir o kadar damga çıkmıştır).

Bu üretim atıklarının bir kısmı, kuzeybatıda ortaya çıkartılan, yatay tipli bir fırına ait olmalıdır (Fig. 6). Günümüze parçalanmış şekilde gelen, buldozerin tahrip ettiği fırının, girişi batı yönündedir (hakim rüzgarlara açık).

-Yuvarlak ısıtma odası 60 cm genişliğinde, armudi şekilli ve duvarları sırlıdır.

-Orta sütunu yaklaşık 80 cm çapındadır, taban destek kemerlerinin başlangıcı ve iç kısmı kırık kiremit parçaları ile doldurularak oluşturulmuştur.

-Destek kemerlerinden üç tanesi tam korunmuş, dört tanesi parçalanmış durumda bulunmaktadır: Bu kemerler kare kesitleri 17 ila 20 cm arasında olan kil putrellerden yapılmıştır; iç ve dış dikmelerin üst kısımları tek parça olarak yapılmış ve ısıtma odasının tabanının yaklaşık 1 m üstünde semerdam kemer yapacak şekilde birbirine dayanmıştır.

- Fırının tabanı tamamen yok olmuştur, yalnız iki kemer arasındaki boşlukta yer alan havalandırma deliğinin izlerini görmek mümkündür.

- Isıtma odasının dış duvarı, kırık kiremit parçalarının dikkatlice doldurulması ve sarı bir kil ile birleştirilmesiyle oluşturulmuş olan, 25 ila 30 cm genişliğindeki yuvarlak bir duvar ile birleşmektedir; fırının arkasındaki kayalık, bu yuvarlatılmış duvarın oturması için oyulmuştur.

- Toprak ve taş ile çevrili olan yapı, kuzeyde ve güneyde, taşları dışta hafifçe çalışılmış, kuru duvarlar ile sınırlandırılmıştır; bu iki duvarın dış kısımlarının açıklığı 4,38 m dir.

- Yapının güneyi, yaklaşık 1 m genişliğinde kırmızı kilden iyice sıkıştırılmış bir taban ile düzenlenmiştir.

Fırının üst kısmı, daha önce sözü edilen, fırın atıklarından oluşturulan tabakanın tamamlanmasından önce tahrip olmuştur: pek çok çanak çömlek parçası, fırının tabanından ve destek kemerlerinden gelen büyük kil blokları ile birlikte karışık halde, ısıtma odasının tabanına kadar, yer almaktadır.

Tuğcu'nun arazisinde yapılan kazının güney sınırı boyunca (50 cm kadar uzaklıkta) doğu-batı yönünde, yaklaşık 55 cm genişliğinde kuru duvar tekniğinde yapılmış, batıya doğru eğimli bir kayanın üzerine yaslanmış ve kabaca işlenmiş bir duvar (Fig. 5) daha gün ışığına çıkarılmıştır. Yapım tekniği olarak daha önce sözü edilen ve fırın yapısını sınırlayan duvara benzemektedir.

Keramik çöplüğünün üst kısmı ile şu andaki toprak yüzeyi arasında ekime elverişli bir tek tabakaya rastlanmakta, Tuğcu'nun arazisinde kalınlığı 1,20 ila 1,50 m arasında değişmekte (Fig. 5) ve Birincioğlu'nun arazisinde doğuya doğru gittikçe azalmaktadır. Görünüşte homojendir - yalnız Tuğcu'nun arazisinde beyaz, yassı küçük çakıl taşları olan bir yüzey ve içinde beyaz taşlar ve yanmış toprağa ait oluşumlar bulunan bir cep (yaklaşık 80 cm derinliğinde) yer almaktadır: kalıntılar hiç şüphesiz Tuğcu'nun arazisinin kuzeyinde ve güneyinde ve ikincisi Birincioğlu'nun arazisinde açılan C sondajında da izlenebilen iki duvar (kullanılan taşların arasında devşirme malzeme de vardır) ile bağlantılı olmalıdır (görünüşe göre XIX. yüzyıl yapılarıdır). Gittikçe artan alüvyonun oluşturduğu bu tabakada ele geçen malzeme az ve heterojendir: Birkaç tane damgalı kulp, Roma ve Bizans Dönemi'nden hemen hemen hiç bir şey (yarım düzine kadar yeşil sırlı küçük çanak çömlek parçası), bir düzine kadar 15 cm uzunluğunda çivi, birkaç tane Osmanlı piposu, bir adet Abdülmecit dönemine (1839) ait para, bir kemere ait kazı bezeli toka (Fig. 7) ve birkaç tane çeşitli çaplarda 30 Kasım 1853'teki Rus donanmasının kenti bombaladığını kanıtlayan demir gülle ele geçmiştir.

II) *Keramik Çöplüğünde Ele Geçen Malzemenin İncelenmesi*

Çöplükte bulunan keramikler hiç şüphesiz yerel imalattır: Fazla pişmiş parçaların varlığı da bunu kanıtlamaktadır.

388 tanesi damgalı Sinop amphoraları parçalarından oluşan bir gruptur. 349 tanesi aşağı yukarı belirlenmiştir: 180 tanesi burnun doğu yamacından (özellikle D - F ve H sondajlarından) ve 169 tanesi batı yamaçtan (Tuğcu'ya ait arazi ve Birincioğlu'na ait arazideki B-C sondajları) gelmektedir.

323 damga tamamen tanımlanmıştır : 305 adet astynomos'lu damga (134 adet kalıp 80 farklı ismi ortaya çıkarmıştır: Fig. 8-10), 8 adet üretici damgası (7 adet kalıp Timoleos, Thuaias, Sagaris? Menon, Mnesis, Eunikos ve Khares isimlerini taşımakta, Hekataios Lamakhou, Apollodoros Dionusiou ve Phemis Theopeithou astynomos isimleri ile çift damgalı olmaktadır : Fig. 11), 8 adet damga tarihlidir (3 adet kalıp

Damon, Herakleides ve Herakleon isimli ve 109 yılına aittir : Q kai R : Fig. 12), monogramlı bir damga (Qeu) ve rozet motifli küçük yuvarlak bir damga yer almaktadır.

Günümüzde araştırmalar, 1929'da B.N. Grakov tarafından 6 gruba ayrılan Sinop astynomos'ları ve N.F. Fedoseev ve N. Conovic'i tarafından yapılan yeni öneriler ışığında, farklı damgaların kronolojisini doğrulamakta fakat bazı şeyler henüz aydınlanmamaktadır: Göreceli sınırlarda (özellikle V ve VI bitiş grupları) ve bilhassa mutlak sınırlarda (160 yıl kadar süren Sinop damgalarının başlangıç ve bitiş tarihlerini belirlemekte güçlük çekilmektedir² : En erken 375 ila 212 veya daha geç 345 ila 183 yılları, Pharnakes I tarafından kentin ele geçirildiği tarih?) durum kesinlik kazanmamıştır. Bununla beraber çöplüğün dönemi ile ilgili yaklaşık bir fikir edinmek mümkündür.

Grup III'ün sona ermesinden yaklaşık 15 yıl kadar önce başlamıştır (İ.Ö. IV. yüzyıl sonu veya III. yüzyıl başı, Sinop damgalarının başlamasından 60 yıl kadar sonra). 20 astynomos'un hemen hepsi geleneksel olarak IV. gruba verilmektedir, 70 astynomos'tan 47'si V. ve VI. gruplara aittir. Sinop damgalarının sona ermesinden yaklaşık 20 yıl kadar önce, keramik çöplüğü artık kullanılmamaya başlamıştır, tarihleme bunun dışına çıkmamaktadır. Damga ve amphora diplerini kıyaslayarak elde edilen ve oldukça yüksek olan damgalama faktörü bunu kanıtlamaktadır: Tuğcu'nun arazisinde % 80 ve Birincioğlu'nun arazisinde % 88 - bu yüzdeler hiç şüphesiz I.B. Brashinskij'in³ % 17 ila 20 arasındaki yüzdesinden çok daha yüksektir. Diplerin profilleri - yuvarlatılmış halka formlu ağız kenarlarından çok daha fazla - amphora tipolojisindeki gelişimi onlu yıllarla izlememize yardımcı olmaktadır: 377 tanesi Sinop'un karakteristik üretimi olan silindirik tipe benzemektedir, 33 tanesi ise III. grubun sonlarına ait olan damgalarla birlikte görülen tipte, yani omurgalı topaç dipleri keskin bir şekilde bitmekte ve bazen ortalarında çukur bir kısım yer almaktadır (IV. yüzyılın ortalarından sonra rastlanmaktadır)⁴.

- (1) Bkz. in. J.-Y. Empereur , Y. Garlan, "Bulletin archéologique: Amphores et timbres amphorique", *REG* 100 (1987), p. 58-109, 105 (1992), p. 176-220 ve 110 (1997).
- (2) Önerilen tarihlerle ilgili farklılıklar için bkz. F. Alabe, " Les timbres amphorique de Sinope trouvés en dehors du domaine pontique", in J. Y. Empereur , Y. Garlan (ed.), *Recherches sur les amphores grecques*, *BCH*, Suppl. XIII(1986), p. 377-380.
- (3) Y. Garlan, " De l'usage par les historiens du matériel amphorique grec", *II* (1985), p. 241.
- (4) Aşağıda adı geçen yazarın düşüncelerinin aksine S.J. Monachov, "Les timbres de Sinope", *Ant. Ant.*2 (1993), p. 109, 113, 118, 121 ve 125

Üretici damgalarına gelince, sayıları çok fazladır (bir yüzyıl içinde 50 adet olabilmekteydi) ve aynı magistrat döneminde bazıları yanyana atölyelerde, belki aynı fırınları kullanarak çalışmışlardır (sayıları 5'e kadar ulaşmaktadır) ve söz konusu çöplük de hepsi tarafından beslenmiştir: kullanıcıların başka atölyelerden gelen (kanıt olarak en azından 3 Rodos damgası gösterilebilir) birkaç amphorayı da buraya attıkları görülmektedir -şehrin hemen yakınında, zenaatçılar mahallesinde, doğuda ve batıda amphora atölyeleri ile çevrili bir alanda bulunan bu atık deposunun kullanılması kolaylıkla açıklanabilir.

Kronolojik kesinlikler, münferit bir atölyede, üretici silsilesinin ve onlarla birlikte giden yıllık magistratların incelenmesini kolaylaştırmakla birlikte, burada bunun alt üst olduğunu ve sonuç olarak çözmekte yaşanan güçlükleri görmekteyiz. Kısa süre içinde yayınlayacağımız inceleme sonuçlarına bakıldığında bazı imalatçı isimlerinden söz edebiliriz: Grup III'ün sonu ve IV. grup için Geron ve Sosias, Geron ve Thus, Thus ve Das; diğerleri V - VI. gruplar içinde yer alan ve az ya da sıklıkla karşımıza çıkan Meniskos, Eukles, Artemidoros, Dionusios, Stephanos veya Puthes.

Yerleşme katmanını ince olduğu için dikey stratigrafi için fazla bilgi edinemedik: E sondajındaki Tus ve Das üretici damgalarının hepsinin sıklıkla Glaukias'ınkilerin üstünde olduğunu gözlemledik ve fırın yapısından ise sadece Geron ve Sosias (III. grup sonu ve IV. grup başlangıcı) isimli üretici damgaları elimize geçti. Yatay stratigrafi ise, bize, özellikle onlu yıllarla, atılan malzemelerin yerleşim içindeki yer değişimi hakkında çok fazla bilgi verdi: büyük bir bölümü IV. grup sonuna kadar burnun doğu bölümüne, V - VI. gruplar döneminde ise batı yamaca biriktirilmiştir.

Çöplükde ele geçen ve burada üretilen malzemeler içinde :

- az sayıda yuvarlak amphora destekleri;

- çok sayıda kiremit parçaları, yalnız 9 tanesi amphora damgaları için kullanılan aynı mühür ile yapılmış damgalar taşımaktadır (Sinop için tanımadığımız Dhmosia damgası dahil edilmemiştir: Fig. 13).

- 15 adet piramidal, pişme sırasında biçimi bozulmuş ağırlık (4,5 - 8,5 cm yüksekliğinde);

- amphoraların yapım sırasında döndürülmesi için kullanıldığı sanılan yuvarlatılmış, yaklaşık 10 cm uzunluğunda, birkaç kil çubuk;

- bol miktarda sofraya (çanaklar, tabaklar) ve mutfak (testiler, küçük amphoralar, mortaria, farklı şekillendirilmiş kulplu, dudaklı ya da düz ağızlı bazen dilcik motifi ile bezeli çanaklar) için kullanım keramiği.

İnce keramik için fazla pişmiş atıklar elimize geçmedi, bu nedenle bulunan yüzlerce parçanın başka atölyelerde (muhtemelen yine Sinop'ta) yapıldığını düşünmekteyiz: özellikle sırsız ve siyah ya da kırmızı özensiz sırlı küçük sofraya çanak çömleği (kabartmalı ve belirgin kulplu kantarolar; palmet ve örgü bezemeli tabaklar ve kadehler: bir tanesinin dibinde AD grafitosu yer almaktadır).

Buluntular arasında yer alan tek bir kalıp ile ve asmak için iç kısmına çıkıntı yapılmış olan protom (Fig. 14) ilgi çekicidir. Demeter betimi tanımlanmaktadır: Başlı saç örgülü bantlı ve örtülü, kolye, küpe ve her iki kolunda bilezikler ile bezeli, bir eli ile phiale diğeri ile baş örtüsünün ucunu tutmaktadır. Çok ince olmamakla birlikte iyi bir işçiliğe sahip: tozsuz ve çatlaklı yüzeyli; iyi elenmemiş hamur pyroxen ve beyaz katkı maddeleri içermekte. Sinop imalatı olduğunu düşündüğümüz bu eser birlikte bulunduğu (H sondajı) malzemeye göre İ.Ö. III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir: Buradaki atölyede üretilip üretilmediği atık deposundan sözü geçen esere ait hiç bir parçanın çıkmamasından dolayı kesinlik kazanmamıştır.

Sonuç

Tuğcu ve Birincioğlu arazilerinde yapılan kazı çalışmaları yerleşme tarihini aşağıdaki şekilde oluşturmamızı sağlamıştır.

1) İ.Ö. 300 yıllarında (aşağı yukarı 10 yıl) bir ya da iki keramik atölyesi çıplak ve taş ocağı olarak kullanılan volkanik kayalık üzerinde yer almaktadır. İlk fırınlar G sondajının üstünde bulunmaktadır: Yaklaşık 40 yıl boyunca atıklar burnun doğu yamacına (Birincioğlu'nun arazisindeki D - H sondajları) dökülmüştür.

2) III. yüzyılın ikinci çeyreğinde, batı yamacın ortalarına (Tuğcu'nun arazisi) bir başka fırın yapılmıştır, bu fırın söz edilen yüzyıl sonuna ve sonraki yüzyıl başına kadar (daha yukarıda yer alan fırınlarla birlikte) kullanılmıştır. Atıklar burnun batı yamacına dökülmüştür.

3) Buradaki keramik üretimi Sinop amphoraları damgalarının sona ermesine dek, kentin Pharnakes I tarafından 183 yıllarında alınmasına kadar devam etmiştir.

4) Sit daha sonra düzenli bir yerleşmeye sahne olmamıştır ve Boz Tepe'nin yamaçlarından gelen alüvyonlarla örtülmüştür.

Antik Çağ ve Bizans Çağı süresince üretim yapan ve yoğun olarak Karadeniz kıyılarına ithal eden Sinop atölyeleri arasında, en fazla tahrip olanlar, hiç şüphesiz modern kentin kıyılarında yer alanlardır. Çalışmalarımızı öncelikle bize, Sinop'un ekonomik hayatı ile ilgili değerli bilgiler verebilecek olan bu bölgede sürdüreceğiz.

Fig. 1: Tuğcu'nun arazisinin batıdan görünümü (kayalık burnun ucundan)

Fig. 2: Birincioğlu'nun arazisinin doğudan görünümü (kayalık burnun ucundan)

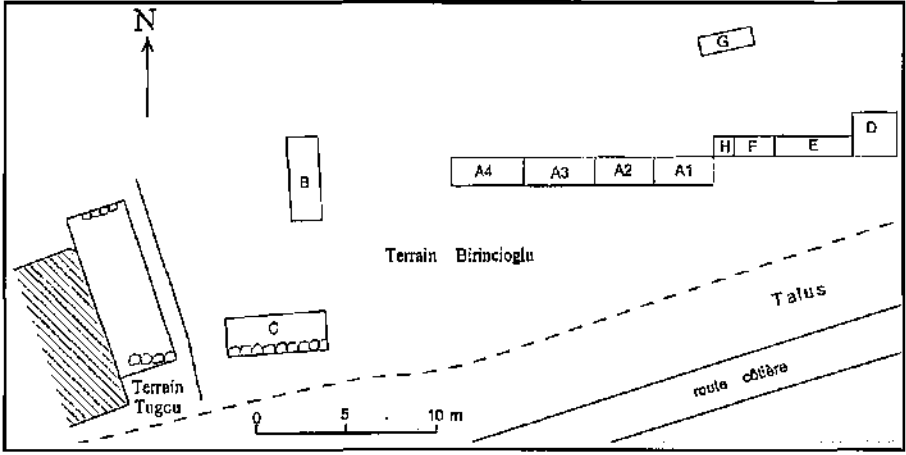

Fig. 3: Kazı alanının planı

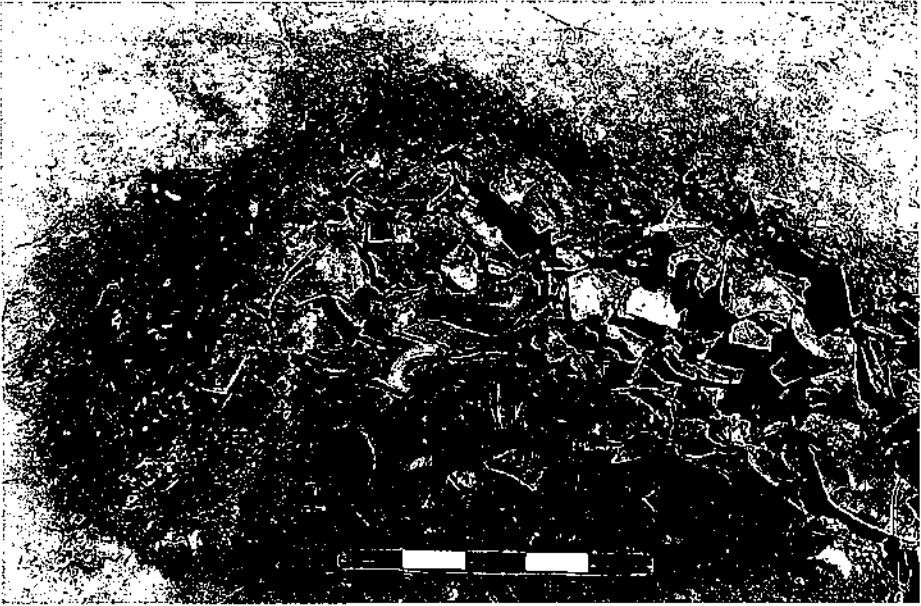

Fig. 4: Birincioglu'nun arazisinin doğusunda yer alan keramik atık deposu

Fig. 5: Tuğcu'nun arazisinde yapılan sondajın doğu tarafının stratigrafisi

Fig. 6: Tuğcu'nun arazisinde yer alan fırının kuzeyden görünüşü

Fig. 7: Kazıma bezekli kemer parçası

Fig. 8: Astynomos Mnesikles ve üretici Sosias (III. grup sonu) adlı ve üzüm motifli damga (n.1636)

Fig. 9: Astynomos Antimachos ve üretici Das adlı ve yıldız ve bereket boynuzu motifli damga (n.1542)

Fig. 10: Astynomos Hikesios Eteonikou ve üretici Eukles (Grup V - VI) adlı ve atlı damga (n.1352)

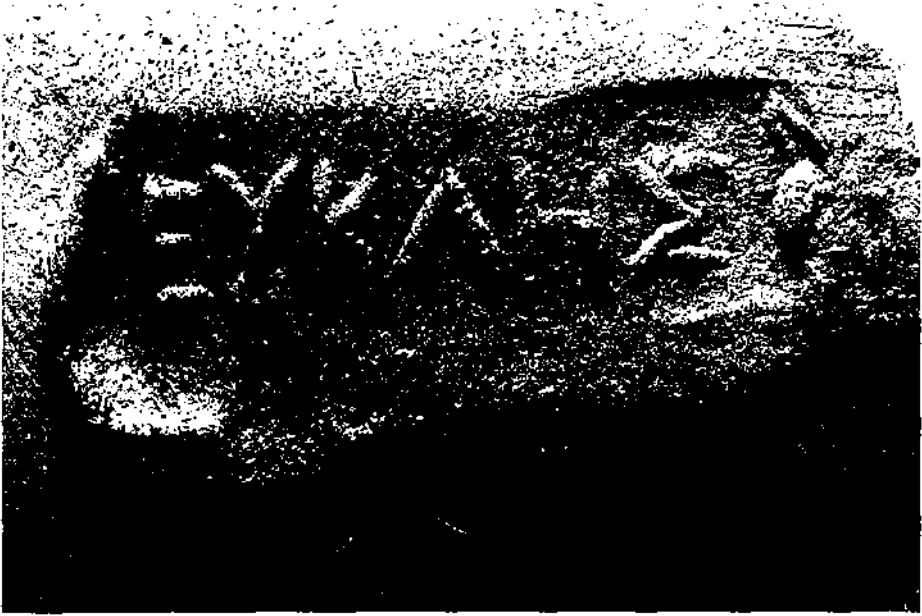

Fig. 11: Üretici Eukles adlı ve üzüm motifli damga

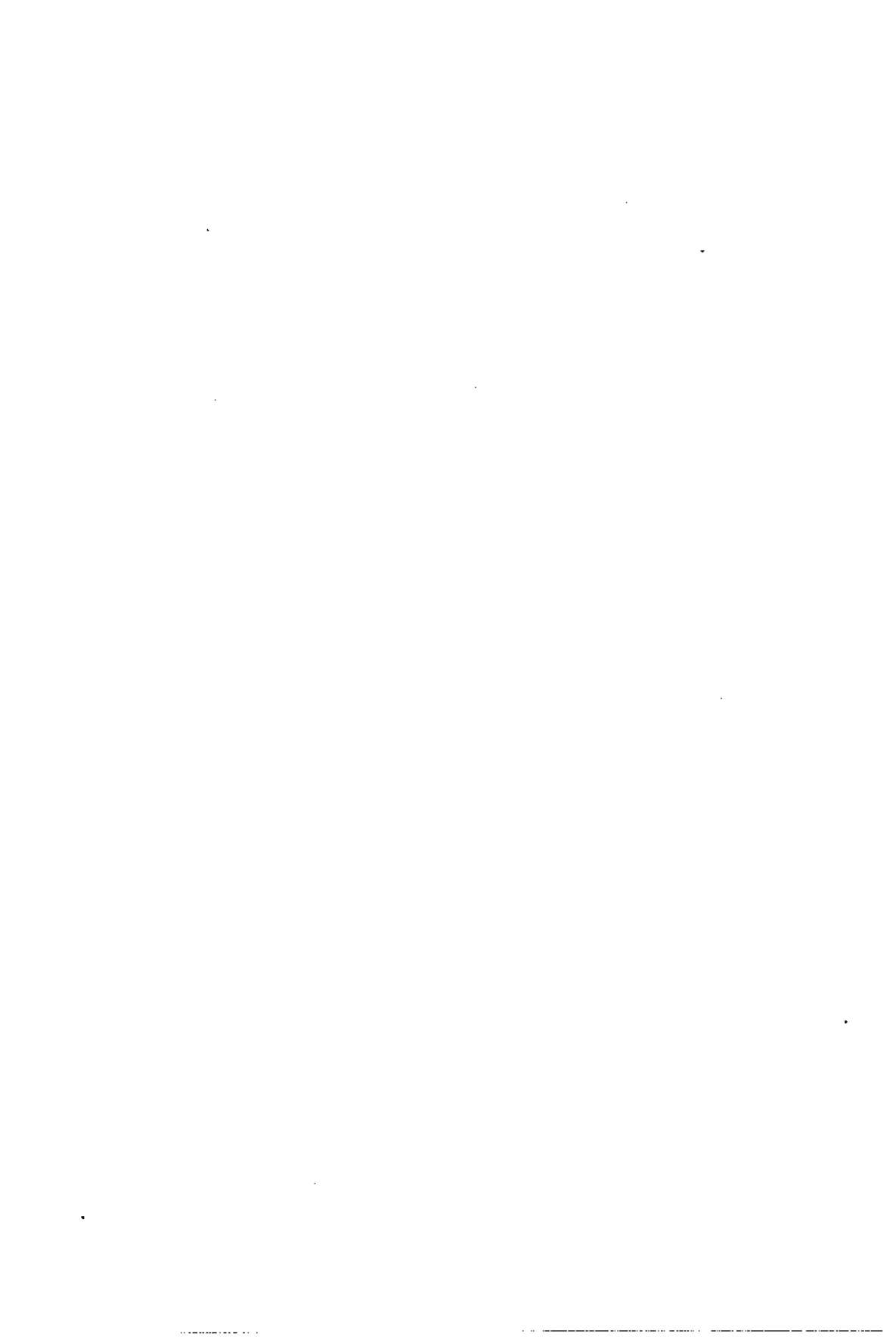
Fig. 12: Üretici Herakleides tarihli damga (n.843)

Fig. 13: Kiremit üzerindeki damga (n.1338)

Fig. 14: Tanrıça protomu

SİNOP-DEMİRCİ ANFORA ATÖLYELERİNİN 1995 KAZISI

*Dominigue KASSAB TEZGÖR**
İsmail TATLİCAN

Albert Hesse, Mahmut Drahor ve Ali Kaya 1994'te Demirci Köyü'nün kuzeyinde, yüzeydeki birçok amphora ve seramik parçasından atölyelerin varlığını işaret eden B alanında manyetik araştırma yapmışlardı. Bu bölgenin güneyinde bir büyük anomali, kuzeybatıda ise üç küçük anomali tespit etmişlerdi¹ (Resim: 1).

Bu seneki çalışmalar boyunca güney ve kuzeydoğuda bulunan manyetik anomali kalıntılarını açığa çıkardık. Fakat daha önce, birer metrelik yol arabasıyla ayrılmış 4 x 4 m'lik kareleme sistemi getirdik.

Bu çalışmalara Sinop Müzesi'nden Arkeolog Fuat Dereli ve üç öğrenci (Bilkent Üniversitesi'nden Rana Aksoy ve Aslı Birand, Ankara Üniversitesi'nden Burak Tüzün) katılmıştır². IFEA'dan Pascal Lebouteyllers topograf ve İzmir British Council'dan Andrew Fletcher desinatör olarak ekibimize katıldılar. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Melih Arslan kazıda bulunan sikkeleri incelemeyi kabul etti.

Çalışmaların finansmanı Fransa Dışişleri Bakanlığı Sosyal Bilimler Müdürlüğü ve Ankara Kavaklıdere Şarapları tarafından sağlanmıştır³. IFEA tarafından, İstanbul'dan da ulaşımımızı sağlayan bir araç bize tahsis edildi.

(*) Dr. Dominigue KASSAB TEZGÖR, Turkish Embassy, 7th Rostavky, Per-12 Moscow-RUSYA

İsmail TATLİCAN, Sinop Müzesi Müdürü

(1) M.G. Drahor, A. Hesse et M.A. Kaya, "Magnetic Studies on Amphorae Workshop sites at Sinop", *Jeofizik 9* (1995), s. 7-12; id, "Magnetic Research on the Pottery Workshop Sites at the Sinop Region", *Nezhi Canutez Sempozyumu*, 12-14 Nisan 1995.

(2) Bu arada büyük yardımlarından dolayı Prof. Dr. Yvon Garlan'a içtenlikle teşekkür ederiz.

(3) Yakın ilgisinden dolayı Sayın Mehmet Başman'a içtenlikle teşekkür ederiz.

A. BÜYÜK YAPI ALANI

1. TAŞ DÖŞEME ZEMİNLİ YAPI

Güneydeki anomali bir fırına ait olmayıp, bugüne değin yöreyi etkilemiş olan birçok toprak kayması sonucu, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru tamamen çökmüş büyük bir yapıya aitti (Resim: 2). Kuzey duvar 6,70 m uzunlukta tamamıyla, batı ve doğu duvarları kısmen (3 m ve 4,70 m) korunmuş ve güney duvar ise tamamen yıkılmıştır. Korunagelmış duvarların yüksekliği en fazla 1,22 m dir. Harç olmadan örülen bu duvarlarda, kuru taşların arasına seramik ve kiremit parçaları konmuştur. Genişlikleri 72 ile 80 cm arasında değişmektedir. Bu duvarların iç yüzleri daha özenle işlenmiştir. Yapının kuzeybatı yönündeki duvarların üzerinde ayrıca, harçla örülmüş kiremitten dört sıra tabaka bulunmaktadır.

Çoğunlukla büyük boyuttaki yassı taşlardan oluşan döşeme (en büyüğü 1,41 x 1,32 m ölçüsünde), yapının tabanını oluşturuyordu ve hemen hemen bütünüyle korunmuştur (Resim: 3). Uzunluğu 7,75 m'dir: O halde, giriş yerini belirtecek ve güney doğudaki eksik kısmın boyutunu işaret edecek herhangi bir eleman olmasa da, yapı dikdörtgen planlıydı.

Yapının güneyinde, 2 m uzunluktaki bir açmada, bir kayanın üzerinde ve kuzeye doğru eğiminde, Bronz Çağı'na ait birçok çanak çömlek parçası bulunduran bir siyah toprak katman ortaya çıkmıştır. Bu katman, döşeme taşlarının oturduğu sarı kil tabakasıyla örtülmüştür. İki katmanın birleştiği yerde henüz çşine rastlanmamış bir amphora bulunmuştur (Resim: 4).

Bu yapı inşası sırasında, kırmızı hamurlu amphora parçaları açısından oldukça zengin siyah toprak sayesinde yüzey düzlenmiş olmalıdır. Bu amphora parçaları yerel üretim olup 1994 yılında Demirci Alanı kazılarında bolca karşımıza çıkar⁴. Tip olarak dar ve uzun boyunlu, çift halka dudaklı, uzatılmış ve sivri bitimli gövdelidirler (havuç amphoralar adı burdan gelir). Aynı şekilde tanıdığımız portakalımsı kırmızı hamurlu iki farklı tip daha bulunmuştur: Birincisi yüksek kapasiteli, yassı yüksek halkalı geniş ağızlı, yukarı kısma yerleştirilmiş kulplu, son üçte birlik kısımda daralan gövdeli oluşuyla tanınır; ikincisi çift halkalı dar ağızlı, daha aşağıdan tutturulmuş kulplu ve aynı formda fakat daha küçük boyutta gövdelidir.

(4) Dominique Kassab Tezgör, "Sinop'ta Seramik ve Anfora Atölyelerinin İncelemesi", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVI*, 1995, p. 180-185; Id., "Demirci-Sinop Anfora Atölyelerinin Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVII*, 1996, s. 281.

Yapının doğusunda bu katman günlük ya da mutfak kaplarıyla birlikte, yoğun olarak amphora parçaları (genellikle boyun) ve hatta birkaç bütüne yakın örnek bulundurur (Resim: 5). Yine bu kısımda bulunan BOHΘI TON A[.....] yazısı taşıyan büyük günlük seramik parçasına da dikkat çekmek gerekir. Bu seramik kırıklarından meydana gelen tabaka, büyük bir ihtimalle bina çevresindeki drenaj fonksiyonunu da yerine getiriyordu.

Seramik tabakası, korunan duvarın üstüyle aynı hizadaysa, bu duvarların ve taş zeminlerin yapıldığı zaman toprak altında kaldığını anlarız. Bu yapı, ya bir toprak kayması sonucunda ya da bir yangın nedeniyle terk edilmiş olmalıdır, çünkü taşlar üzerinde bir kül tabakası tespit edilmiştir.

2. Kanalizasyon ve pithoslar

8,30 m uzunluğunda ortaya çıkan bir kanalizasyon, yapının doğu duvarıyla çakışır (Resim: 2). Toprak kaymasından sonra yapıldığı açıktır, çünkü kanalizasyonun normal bir eğimi vardır. Yapının kuzeyinde ele geçen üç pithos da muhtemelen aynı döneme ait olmalıdır.

B. FIRIN I VE 2

Manyetik araştırmada en kuzeydeki anomalinin yerinde, az önce bahsedilen yapının 20 m kadar kuzeybatısında, aynı şekilde toprak kayması sonucu güneydoğudan kuzeybatıya doğru eğilmiş üst üste iki fırın ortaya çıkardık (Resim: 7).

1. FIRIN I

Küçük boyutlu, armut biçimli ve orta direktan yoksundur (Resim: 8). Sadece ısıtma odası korunmuştur: oda, 1,48 m uzunluğunda ve en fazla 1,41 m genişliğindedir. En iyi güney kısımda korunmuştur. 52 cm yükseklikte ve ortalama 20 cm genişlikte dokuz kiremit sıradan oluşur. Ateşten sertleşmiş killi tabanı hafif içbükeydir. Diğer fırını örebilmek için, bunun iki tarafı açık borular ve iç içe geçmiş havuç dipleri ile doldurulmuştur; üzerlerinde bulunan pişmiş topraktan bu amphora diplerinin birleştirilmiş olduğunu anlıyoruz. Bir fırının kubbesini oluşturmada kullanılmış seramiklerin ya da boru ağzlarının bir araya geldiğini başka örneklerden de biliyoruz⁵.

(5) N. Cuomo di Caprio, *La Ceramica in Archeologia*, 1985, s. 145; F. Laubenheimer, *Sallèles d'Aude*, 1990, s. 68-69.

3,10 m uzunlukta ortaya çıkardığımız, güneydoğudan başlayan, garip bir şekilde havuç amphora parçalarından oluşan üst üste iki uzantıyı bu fırınla bağdaştırmamız gerekir. Üst sıra boyunlardan, alt sıra ise fırının yakınındaki sağlam birkaç boyun haricinde iç içe geçmiş kaidelerden oluşur (Resim: 9, 10). Bu hat batıda çömlek kırıklarıyla, özellikle aynı tipte amphora parçalarıyla yoğun bir tabakayı sınırlar. Bu katman doğudan batıya doğru derinleşen sarı kilin üzerinde bulunur: Böylelikle kilin kalınlığı bu yönde artarak hattın hizasında 15 cm iken, kazının batı kenarına dek 1.40 m'ye ulaşır. Tıpkı büyük yapının etrafında olduğu gibi belki arazi yüzeyini düzeltmek için buraya dökülmüştü. Aynı zamanda bir drenaj fonksiyonu da olabilir.

2. FIRIN 2

Büyük boyutlu bir fırın kısmen bir önceki fırının üzerine oturur (Resim: 11). Sadece korunmuş olan ısıtma odası aşağı yukarı daire biçimindedir (2,47 x 2,39 m). Duvarı, güneybatıda 48 cm yükseklikte ve 21 cm ile 23 cm genişlikte olup taş ve tuğlalardan yapılmıştır. Bu duvar ve zemin 3 cm ile 3,5 cm kalınlıkta, ateşten sertleşmiş yeşilimsi beyaz kil kaplanmıştır. Tuğladan iki direk fırının merkezini oluşturur.

Fırının girişine oldukça büyük bir volkanik taş (1,30 m uzunluk, 60 cm genişlik ve 26 cm yükseklik) yerleştirilmiştir. Bu taş, fırının ısıtma kontrol amacıyla konulmuştur. Kuzeybatıda, aynı yapıdaki bir taş sırası fırının girişinin batı yönünü oluşturmaktadır.

Fırın beden duvarı iki sıra düzensiz yerleştirilmiş taşlarla ve birkaç kiremit karıştırılmış şekilde oluşmuştur.

Batıda, değişik tipte amphora parçalarıyla (genelde sağlam boyunlar) karışık siyah renkte toprak dolgu bulunmaktadır (açık renk hamurdan, dar boyunlu ve yuvarlak dipli). Buna benzeyen başka bir tip ise daha geniş boyunlu ve daha yuvarlak gövdelidir. Aynı zamanda birkaç tane havuç amphora boyunları bulduk. Bu dolguyu, fırının batı girişindeki ters-düz konmuş açık hamurlu ve yuvarlak dipli amphora sırasıyla bağdaştırmak mümkündür.

Bu fırını bulduğumuz zaman kiremitler amfora ve borularla dolu idi (Resim: 12). Boruların bir tarafı sivri ve kapalı, öteki yanı açıktır. Bunların içinde birbirine yapıştırmak için kullanılmış pişmiş toprak hala mevcuttur. Beyaz kil amforalar uzun ve dar boyunlu, geniş omuzlu, daralan gövde, borumsu uzun kaidelidir, şimdiye kadar Demirci'de nadiren karşılaşılmış amphora parçalarıyla doluydu (Resim: 13). II Justen (565-578) dönemine ait iki sikke bulunmuştur.

Fırın girişi yüksek sayıda açık hamurlu, yan kenarlarında BA, KOΣ, ΓΕΩ adları yazan kaideler saçılmıştı (Resim: 14).

3. BİTİŞİK KÜÇÜK FIRIN 3

Bu fırının kuzeybatısında, girişindeki son taşın yakınında 99 cm uzunluğunda ve 56 cm genişliğinde, düzensiz konulmuş bir taş sırasıyla sınırlanmış oval, küçük bir yapı bulunmaktadır (Resim: 7). Zeminini 10 cm kalınlığında pişmiş kil tabakasından oluşturmuştur. Muhtemelen, (çevrede hiçbir ateş izi olmasa da) küçük bir fırınla ilgilidir.

4. BİR FIRIN 4 MÜ?

Büyük fırın beden duvarının 76 cm güney batısında pithos kaidesi ve kiremitlerle karışık taşlardan oluşmuş bir duvar ortaya çıkardık: Bu bölümde tespit edilen başka bir manyetik anomalinin aynı şekilde bir fırın kalıntısı olması mümkündür (Resim: 7).

C. AMPHORALARA GÖRE KRONOLOJİ ÇALIŞMASI

Portakalımsı kırmızı hamurlu amphora bulunduran katmanların homojenliği, tespit edilen üç tipin aynı dönemde, açık hamurlu tipin ortaya çıkışından, önce üretildiğini ortaya çıkarmıştır. Bu katmanda bulunan sikkeler, Milattan Sonra 4. yüzyıl sonu, II Theodosius (402-450) zamanına ait olduğunu göstermektedir. İlk fırın ve yapı aynı döneme ait olmalıdır, çünkü amphora tipleri ve sikkeler aynıdır.

Açık renk hamurlu ve borumsu kaideli amphoralar Demirci'de ele geçmiş son tipi oluşturmakta olup, II Jüstenyen dönemine aittir. Bunlar muhtemelen en büyük fırında üretiliyordu.

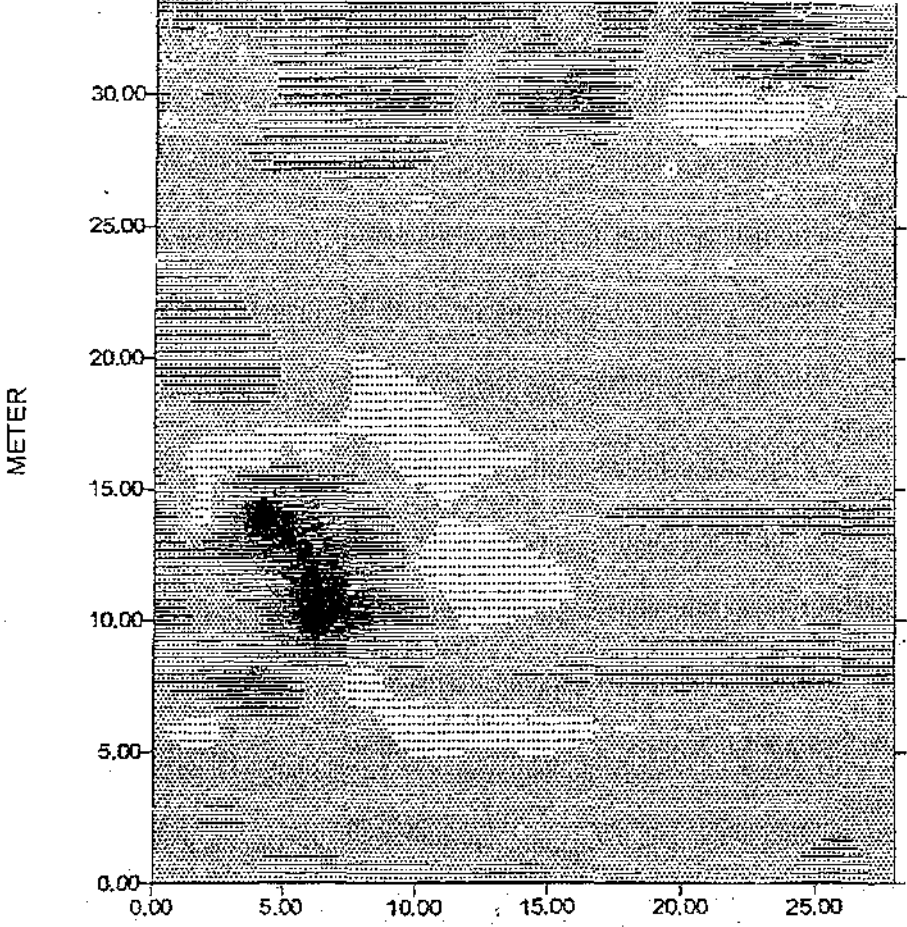
Geçen sene kazdığımız A alanındaki atölye, bu sene ortaya çıkardığımız B alanındakiyle kısmen çağdaştır. Buranın en eski fırını, havuç amphoraların ortaya çıkışından önceye dayandığı için diğerinden daha eskidir. Sonuçta, B alanındaki atölye, A alanında görülmeyen boru kaideli amphora üreterek daha geç döneme kadar işlemeye devam etmiş olmalı.

D. BATİSKOS ATÖLYESİ

1995'te, Demirci'deki amphora üretiminin Sinop'un mühürleme döneminin başından beri, astynomluk ambleminin yunus üzerinde kartal olarak İ.Ö.360'a doğru ortaya çıkışından itibaren başladığını doğruladık. Batiskos usta bu dönemde deniz kıyısında A sektörünün yak-

laşık 300 m güneyine yerleşmişti: gerçekte bu bölgede, kendi adının Astynom Histiaios (4 örnek) ve Endemos ile kulp üzerine basıldığı beş mühür bulunmuştur. Orada aynı zamana ait, kiremit üzerine basılı, Daos ve Golas adına iki mühür daha bulduk.

B alanındaki havuç amphoralı katmanda yaklaşık İ.Ö.320'ye ait bir kiremit üzerinde mühür bulunmuştur (Usta Neumenios ve Astynom Antimachos'un adı ile Hermes'in başı ve caduceus vardır).

Resim 1: Manyetik araştırmanın haritası(A. Hesse)

Resim 2: Taş döşeme zeminli yapı

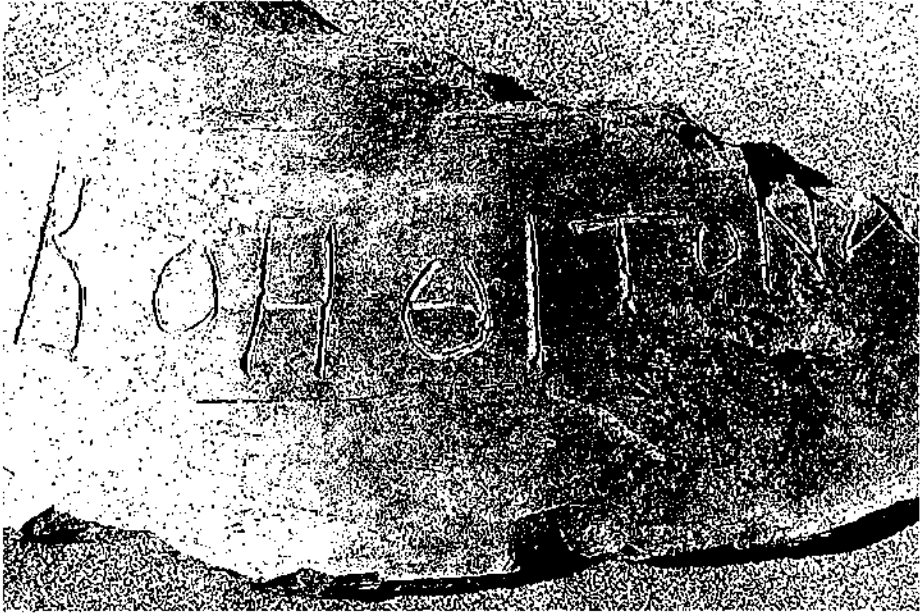
Resim 3: Yapının taş döşeme zemini

**Resim 4: Bütün amphora, yapının güneyindeki aç-
madan**

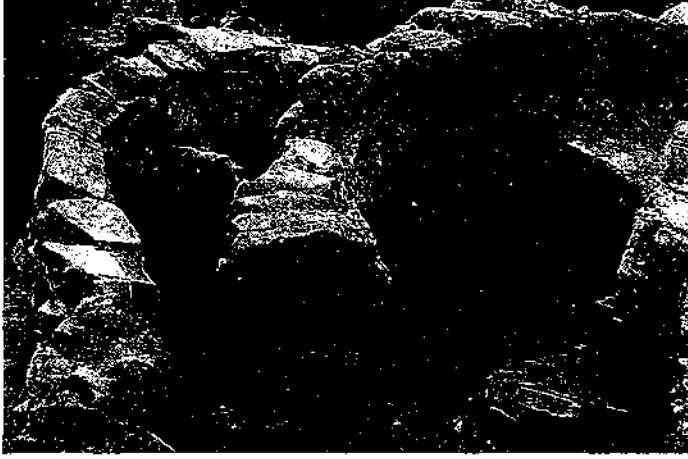
Resim 5: Amphora ve seramik katman, yapının doğusunda

Resim 6: Yazılı seramik parçası

Resim 7: Fırınlarmın alan görünümü

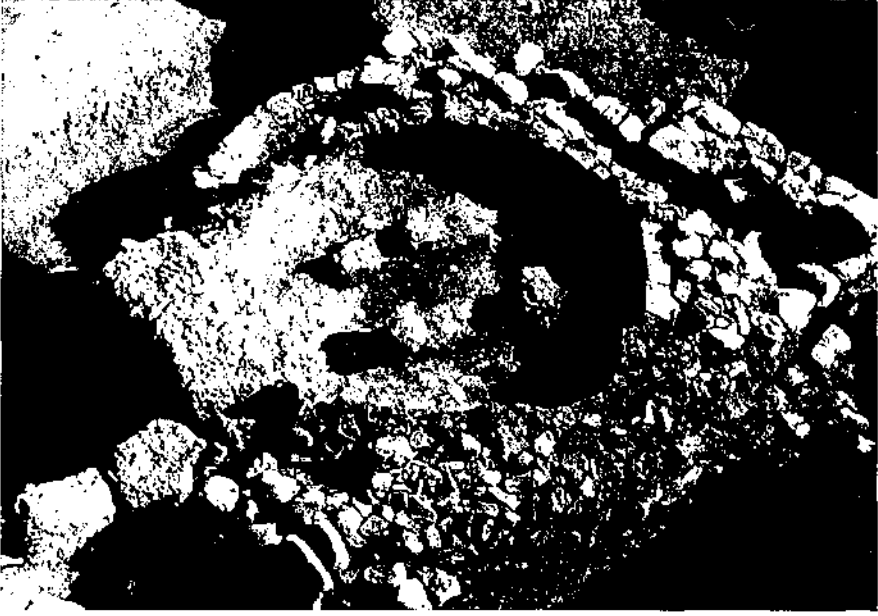
Resim 8: Fırın 1

Resim 9: Havuç amphora diplerinin uzantısı

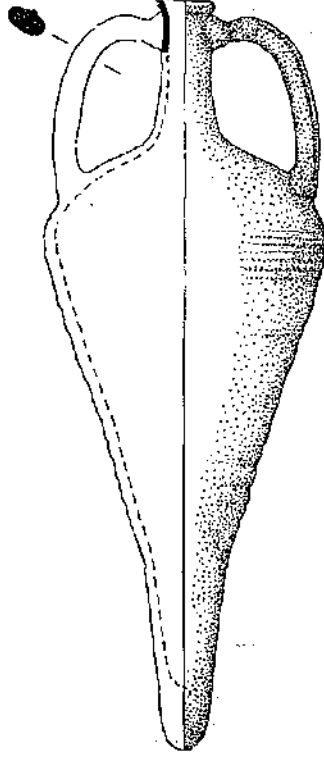
Resim 10: Havuç amphora diplerinin ayrıntılı görünümü

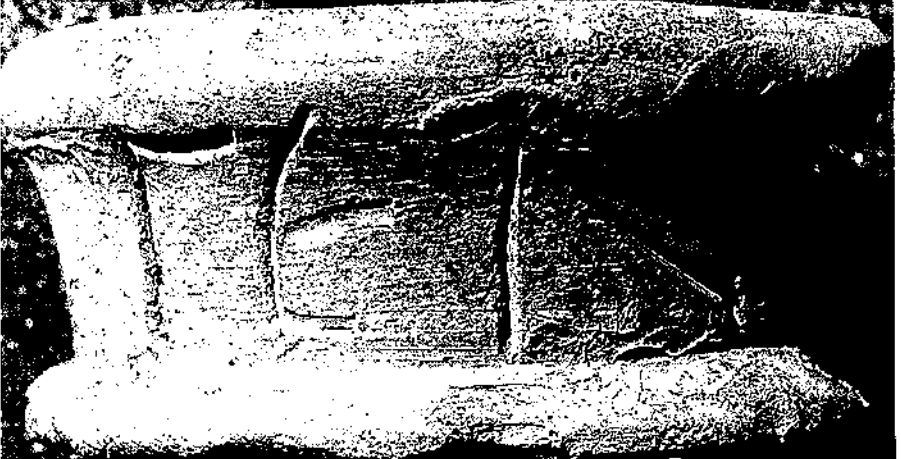
Resim 11: Fırın 2

Resim 12: Fırın dolgu

Resim 13: Borumsu kaideli amphora

Resim 14: Yazlı kaide

EXCAVATIONS AND RESEARCH AT ELAIUSSA SEBASTE: 1995 FIRST CAMPAIGN

*Eugenia EQUINI SCHNEIDER**

During the months of August-September 1995, the first campaign of excavations and research at Elaiussa Sebaste has been carried out.

The archaeological research at Elaiussa has been sponsored by the Department of Archeology of the University of Rome-La Sapienza, by the CNR, and by the Italian Ministry of Foreign Affairs.

The excavation team included, besides myself, Dr. Chiara Morselli from the University of Trieste as topographer, the archaeologists Marcello Spanu, Paola Baldassari, Giulia Baratta of the University of Rome "La Sapienza", the architect Ezio Mitchel, the student Carolina Meucci from the University of Trieste.

The University of Istanbul was represented by Dr. Oğuz Tekin whom we thank for his collaboration and his scientific and human support for our common project.

We wish to express our gratitude towards the Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğü which gave permission for the excavations, towards Miss Şengül Gündoğan who collaborated with us and towards the Government representative Mr. Vehbi Uysal, whose assistance was much appreciated.

Elaiussa Sebaste (now Merdivenlikuyu), which lies on the south-eastern coast of Turkey, approx. 60 km. far from Mersin, was in the Roman Imperial Age a particularly important port of the coastal area of the

(*) Prof. Dr. Eugenia EQUINI SCHNEIDER - Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche e Antropologiche dell'Antichità - Università di Roma "La Sapienza", ITALYA

Rough Cilicia, a rugged region, land and refuge of pirates who, for more than a century, before their defeat by Pompey, infested the whole Mediterranean sea.

Strabo (XIV,2,4; 5,6) recalls Elaiussa (whose name means "planted with olive trees") as an island (νήσος κύκλον ἔχουσα ὅσου ὀκτωστάδιον), which is about eight stadia in circuit, προσκειμένη τῆ ἡπείρῳ, lying close to the mainland, which Archelaos, king of Cappadocia, settled, making it βασίλειον, basilcion, that is a royal residence. Archelaos then modified the name of the city into Sebaste, in honour of the Roman emperor. Therefore it is quite likely that the polis initially developed on the island together with the port and the structures annexed to it¹.

This seems to appear from a first look at the map, even if still incomplete. Furthermore the presence of rock tombs distributed along the mainland's edge, at a lower level than the area where a civil quarter was subsequently developed, indicates the limits of Elaiussa during its first phase (Fig.1).

This first polis was supposed to have covered an area of 128.016 sq.m, protected to the west by narrow straight of sea in front of the mainland.

For Archelaos the founding of this city was certainly not dictated only by the need of building a summer residence, it was indeed most convenient to have the control of a site like Elaiussa which could dispose of land and sea routes in contact with the Hellenistic poleis of Cilicia and of Siria.

Literary sources and the importance of the monumental ruins still visible today attest the prosperity of Elaiussa all through the Imperial age, which was achieved thanks to its role as a commercial port of call. The Cilician Oppian (Halieutica, III, 208-209), at the beginning of the IIIrd century describes the city as " seagirt " (αμύρπη) an appropriate epithet, since on a coin of Geta the title of ναύαρχις = " mistress of ships " was included in the legend.

On the mainland and directly opposite the island in time a vast civil quarter was developed, including a theatre, baths, aqueducts (Fig.2).

(1) Last litteratur on Elaiussa Sebaste in H. Hellenkemper - F.Hild, *Neue Forschungen in Kilikien* (DenkWien 186), Wien 1986 ,pp.70 ss.

A peripteral temple was built at the top of a natural terrace that looks onto the south-western corner of the present bay ², next to a bath built in opus reticulatum technique, which is not frequently found in Asia Minor, and the most probable dating of which is between the end of the 1st and half of the 2nd centuries AD.

West of the theater there is an enormous water-reservoir, entirely dug into the rock. The hall is divided into three naves by pilasters built with large limestone blocks on which rest the arches that support the ceiling.

Thanks to the study of Machatschek³, the cemeteries, that extend themselves approximately along the ancient north east - south west road axis which runs more in the hinterland of the present day coastal road and which occupy also part of the western hinterland, are well known (Fig.3).

The first purpose of the 1995 programme was focused on establishing a first general topographical plotting of the area, with the aid of aerial photographs. The presence, throughout practically the whole area, of small terraced land plots covered with lemon trees, made the task particularly complex.

At the same time of the drafting off the maps, a survey and filing of each one of the structures rising above ground level was carried out and which revealed itself necessary and preliminary to any form of intervention on the terrain, in particular in the area of the island. Indeed the small promontory, where in certain points the overlay of sand reaches a height of 20m, appears to be dissiminated, up to its extreme borders, with a maze of wall foundations, cisterns, architectural fragments, besides the remains of a bath, and of more than one basilica.

On the western and southern sides are still visible and in some cases well preserved stretches of the walls-circuit; the walls seem to cover a quite ample chronological span, which goes from the Late-Hellenistic age to which can probably be ascribed fragments of polygonal masonry and regular layers of limestone blocks, to the entire Roman era and the Byzantine period (Fig.4).

-
- (2) M. Gough, "A Temple and Church at Ayas (Cilicia)", *Anatolian Studies* 4, 1954, pp.49-64.
(3) A. Machatschek, *Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien* (Denk Wien, 96), Wien 1967.

During this first campaign, the direct intervention on the island was limited to a small area at the extreme northern point; here were brought to light the ruins of small three-apsed church, with preserved parts of the opus sectile floor, the existence of which has been identified during the preliminary survey (Fig. 5,6).

For the 1996 campaign we have planned an intervention on the western side of the island and a geological prospection in the area which was to have been the site of the ancient port, the sanding - up of which probably contributed to the slow decadence of the city in favour of the near by Corycus.

In the hinterland the agricultural use of the whole archaeological area and the lively building activity constitute the major problem for the knowledge and the conservation of the ancient artifacts. For this reason the 1995 excavations focused on the central area, and particularly the theatre and other two complexes, strictly close to the theatre, for a preliminary understanding of the city's topography (Fig. 7).

Area of the theatre

The first intervention concerned the structure of the scene, of which the side facing the valley was cleared, bringing to light the substructions constituted of massive pilasters made of limestone blocks filled in with mortar (Fig. 8). At the upper level there are small rooms or corridors, probably service rooms and therefore maybe parts of the hypocaustum. The walls of these two halls still present a good part of their plaster in which can be identified at least two layers.

The strata removed during the excavations were mostly recent with the exception of a sounding carried out in the eastern corridor of the building which produced late ceramic sherds and some architectural fragments (limestone cornices and architraves).

Up-hill from the corridors the external facing of the scena structure was completely uncovered, articulated in a symmetrical sequence of architrave and arched passage ways, and constructed with limestone blocks (Fig.9). An extension of the investigations to the immediately southern side of the structure led to the discovery of a pavement pertaining to a road that bordered the front part of the theatre; the pavement is constituted of irregular slabs of limestone which in part is sometimes replaced by rock outcrops (with cart ruts) (Fig. 10). The road-way must have been in antiquity limited, southwise , by a terrace wall which it

seems possible to identify with a *opus caementicium* wall with an outside lining of irregular blocks, brought to light near the northern pylon of the aqueduct which runs alongside the theater.

Area south-west of the theatre

This area appears to be limited on the western side by a well preserved wall built of large limestone blocks, in which are opened seven doors of decreasing height and width (Fig.11). The wall measures in height 5,56 m. from the present ground level to the upper cornice; the buried part, in respect to the ancient pavement level which can be identified with the one visible at the bottom of a modern well, was presumably 1,50 deep.

Later on, the wall was further raised with a different technique of small, irregular limestone blocks with recesses for beams.

Sections of the boundary wall are visible at the south-eastern corner (Fig.12), while other segments pertinent to the continuation of the western wall and to its intersection with the northern perimetral wall have been brought to light during the excavations.

Inside the area was almost completely invaded by small modern terracing walls. Their partial removal allowed for the discovery, near the south-eastern corner, of a portion of paving and, on the western side, of the foundations of an ample *abside* with a base of column *in situ* (Fig.14).

Both of these structures and the raising of the western wall are obviously related to a basilica of big dimensions, of which it is already possible to understand the plan of the central nave and of the lateral wings.

It looks like - but this is still an hypothesis that will be verified during the next excavation - that the large area limited by the boundary walls, was probably a public area the original destination of which must still be clarified, and which was subsequently occupied by a church.

Areas south of the theatre

Some preliminary soundings were also carried out on the two sides of the Ajash Caddesi, the modern road that runs through the present village. On the northern side, there extends an ample area, limited on the south and on the western sides by two walls of regularly cutted limestone blocks (Fig. 13). Inside this area, a hall closed off on the eastern and northern sides by foundation walls has been found, with well pre-

served sections of pavement in various coloured (white, yellow, blue) limestone and marble fragments , set out in geometric and floral patterns (Fig. 14). On the eastern side , the area appears to be closed off by an absis whose external outline has been identified, near the outside margin of which another small stretch of pavement has been found quite similar to the previous one. This fact suggests that the space was part of a building dedicated to the christian cult , while again the original destination of the area limited by the boundary walls of large regular blocks can be clarified only after an intensive excavation.

While removing the earth and vegetation along the opposite side of the road , we also found a stretch of wall, parallel to the one on the other side, and built with the same technique, on the top of which are lined up seven column bases (attic base set on a square plinth), while column shafts and other architectural fragments have been englobed in the modern road's sub-base . Three rows of the southern wall's face have been brought to light, for a height of 1,98 m. (Fig.15); a small sounding at the base revealed the presence of a manufactured layer probably pertinent to a pavement. The general lay-out, of which we cleared only an initial stretch, continues even though with large gaps to the intersection of Ayash Caddesi with the coastal road from which it was probably cut off.

According to a first reconstruction, the wall with the column bases seems to be pertinent with a monumental columned portico, whose south-western corner is still well conserved; this is indicated by a great moulded pilaster, at the top of which we can recognized the base of an arch, and which seems to have a close planimetric relationship with the western and northwestern areas certainly before their transformation into churches.

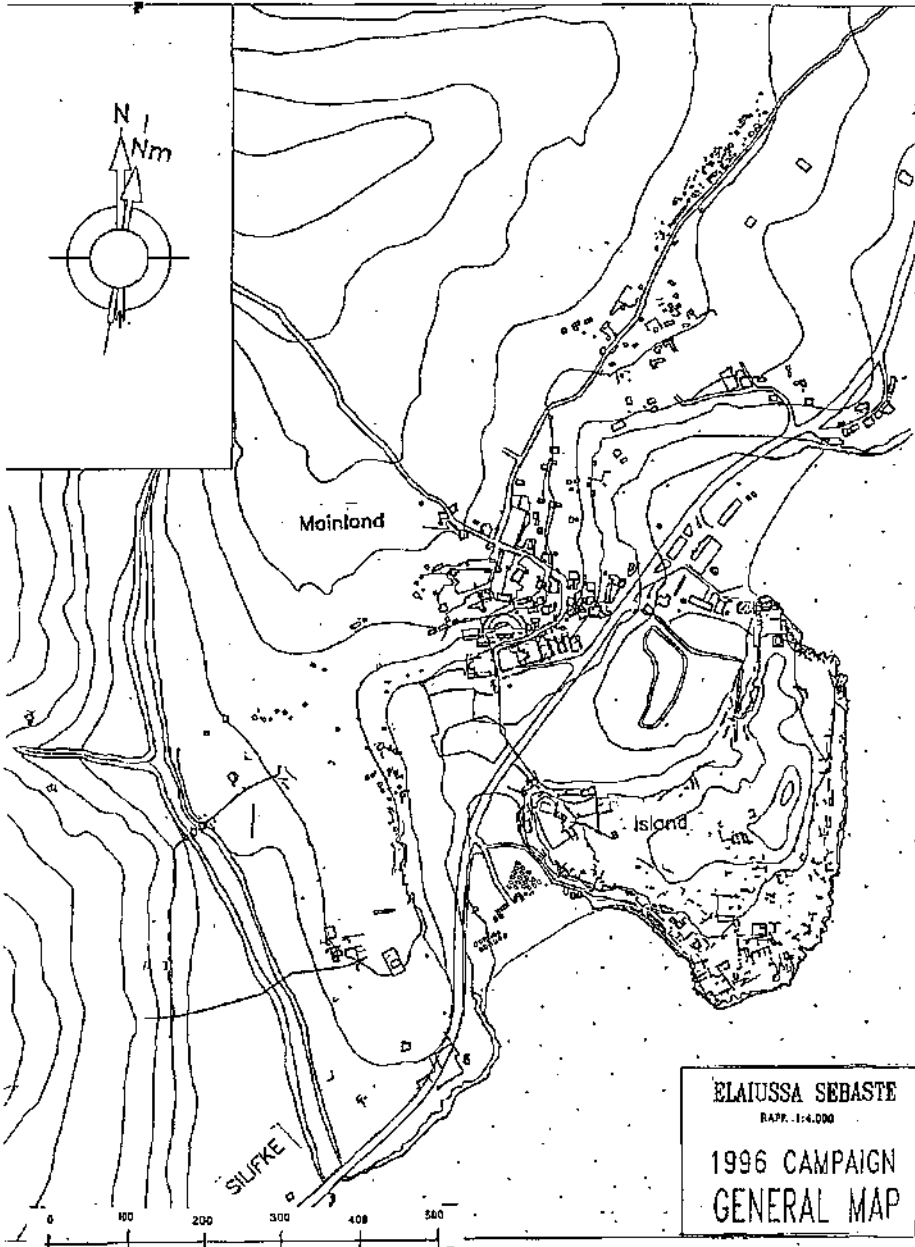

Fig :1

Fig. 2 : Aerial view of the central area

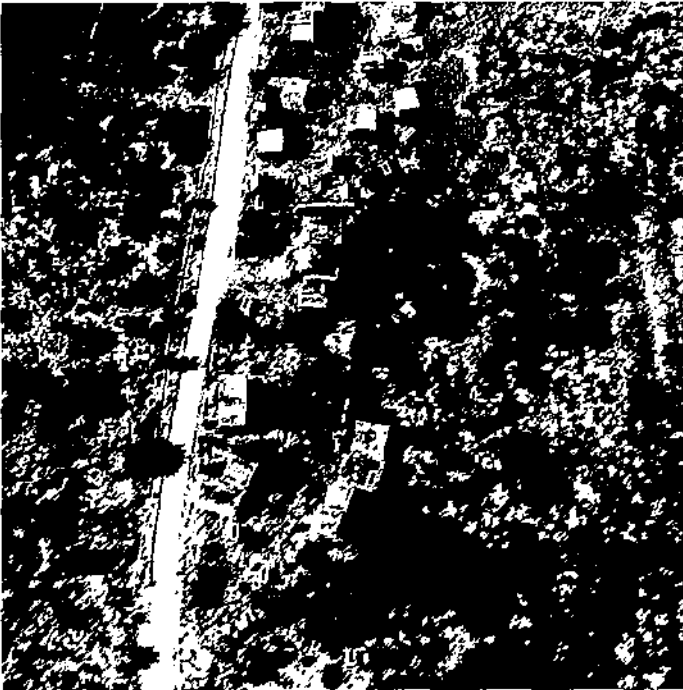

Fig. 3: Aerial view of the northern necropolis

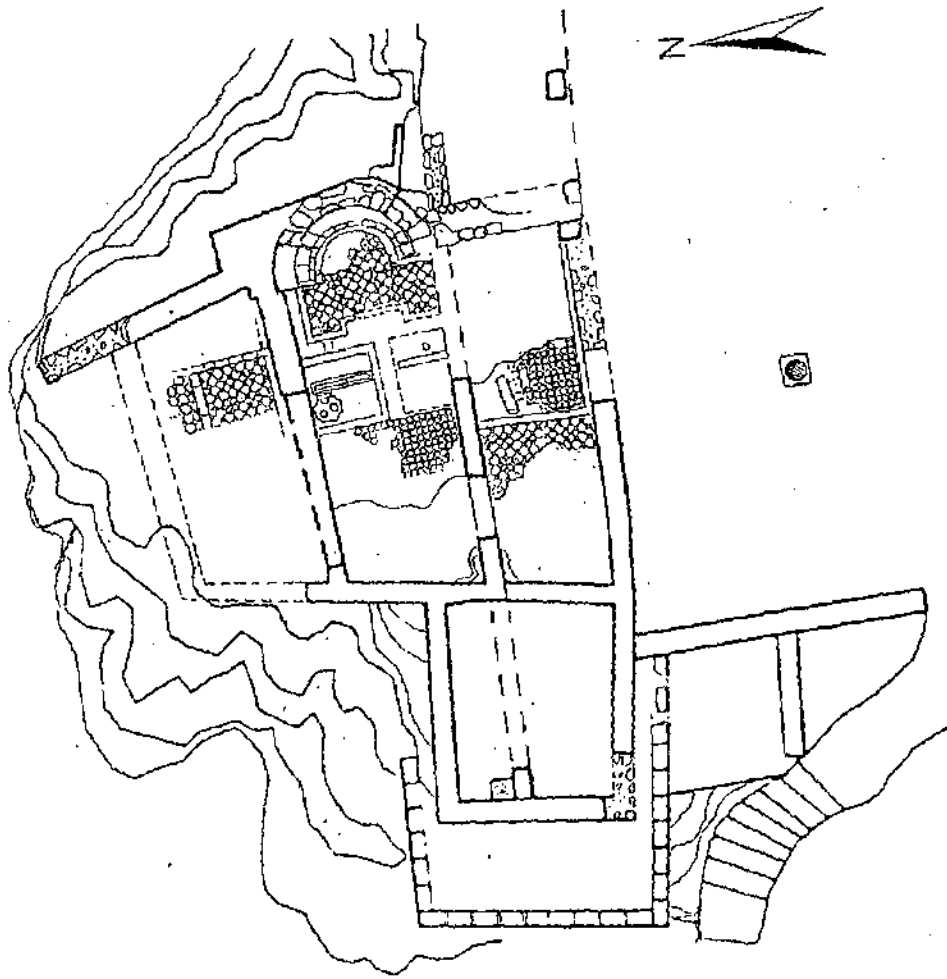
Fig. 4: Fortification walls of the island : western side

Fig. 5 : Basilica on the northern corner of the island

ELAIUSSA SEBASTE

ISLAND . Northern Side

PLAN OF THE BASILICA

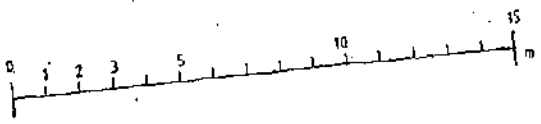

Fig: 6

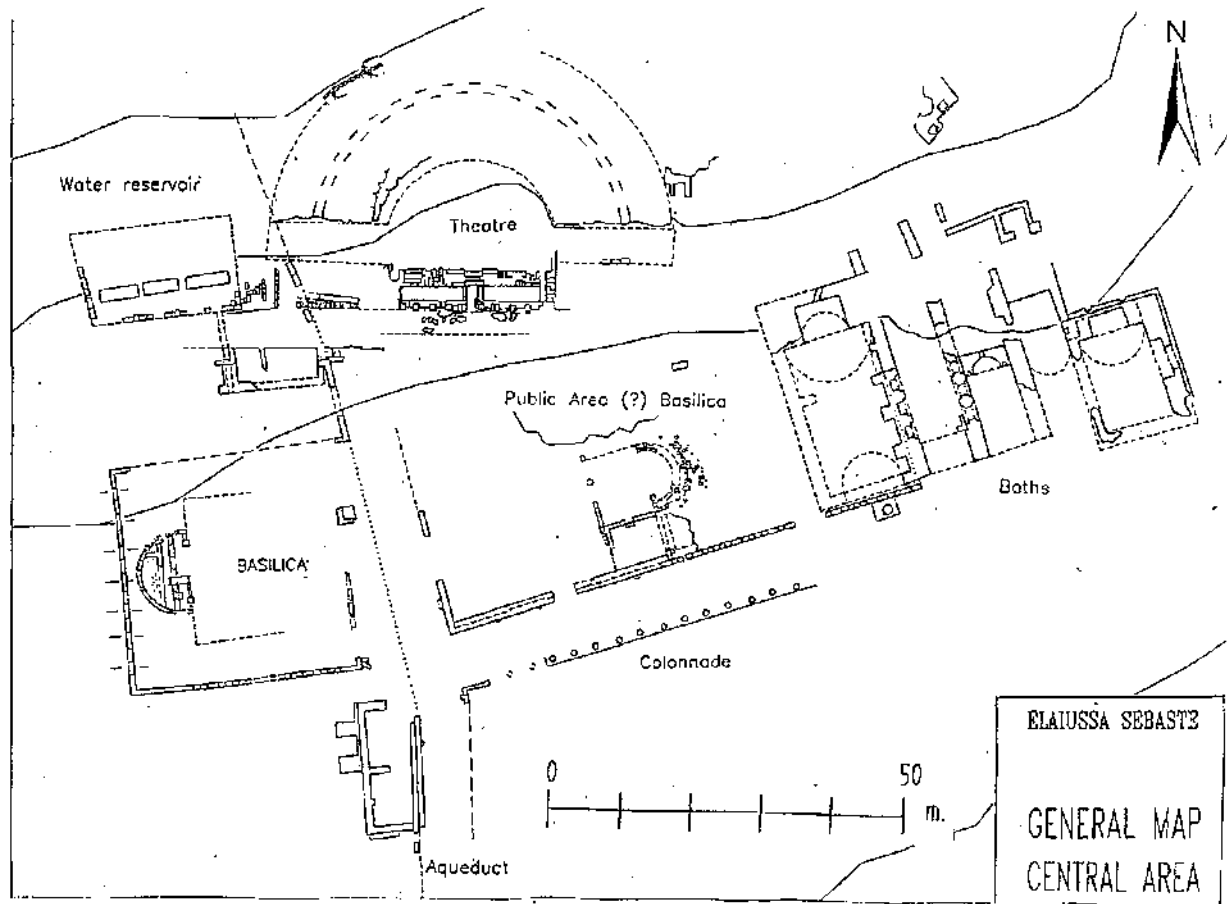

Fig:7

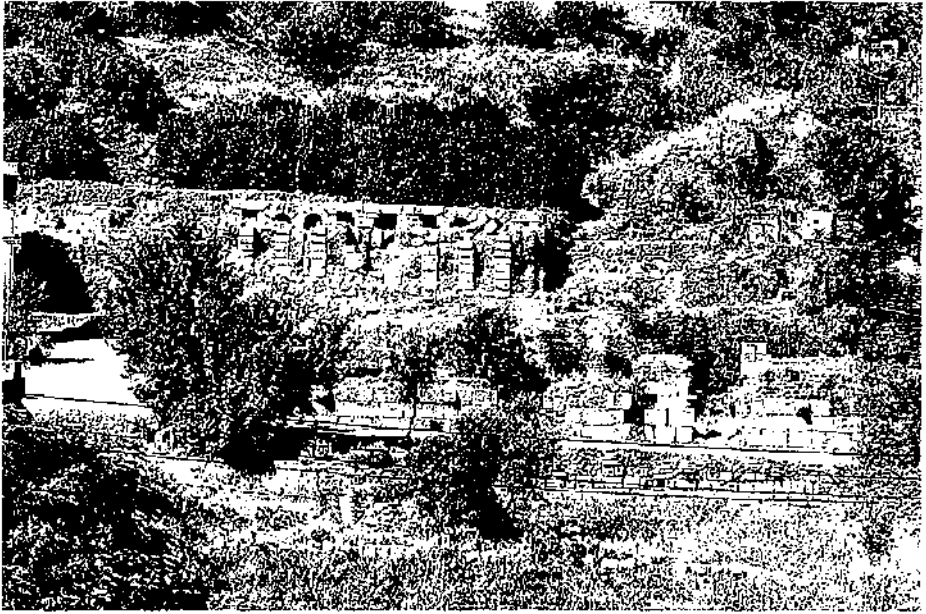

Fig.8 : Front of the theatre

Fig.9: The theatre's scene

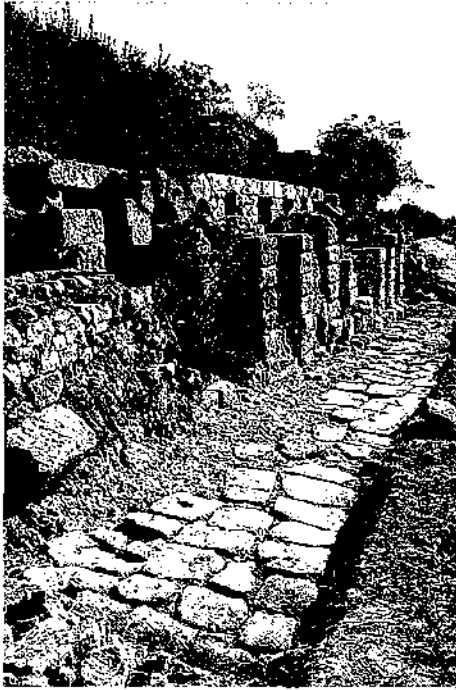

Fig. 10: Paved road at the southern side of the theatre

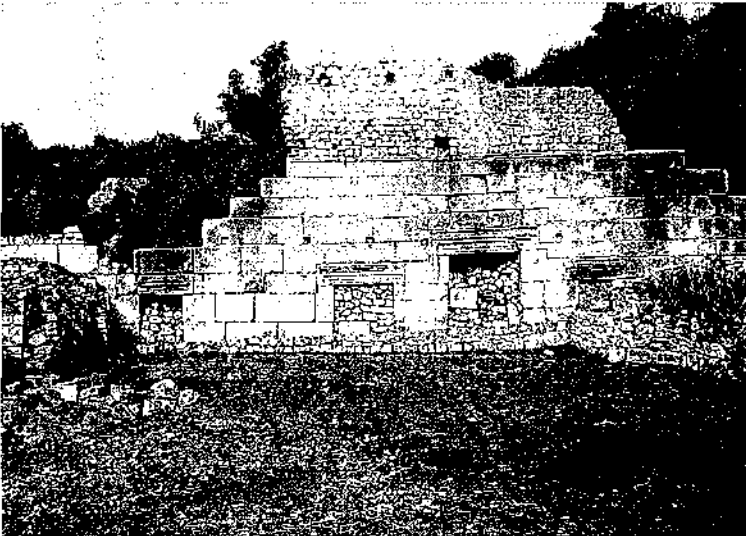

Fig.11: Western wall of the public area (so-called agora)

Fig.12: South-eastern corner of the so-called agora

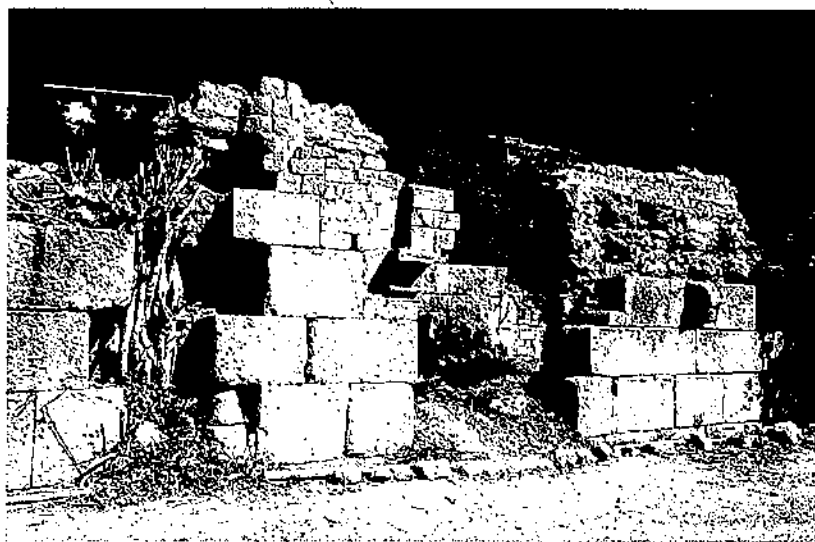

Fig.13: Perimetral wall of the public area south of the theatre

Fig.14: Opus Sectile floor inside the area south of the theatre

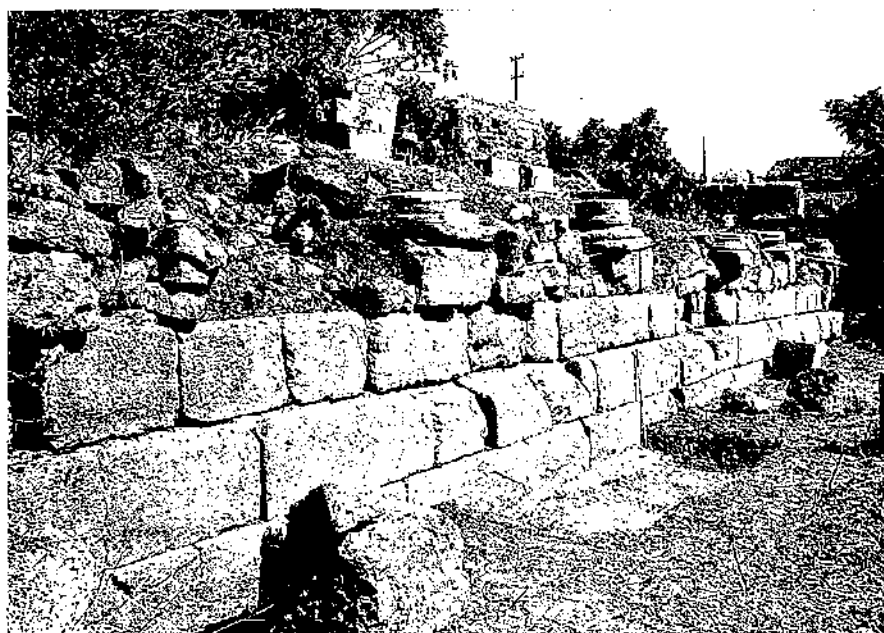

Fig.15: Wall with column bases

KELENDERİS 1995 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Levent ZOROĞLU*

İçel ili Aydınçık ilçesinde, Kültür Bakanlığı adına yürütülmekte olan Kelenderis kazılarının bu yılki çalışmaları, 15 Ağustos-15 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹.

1995 yılı çalışmalarını iki alanda yoğunlaştırdık:

a- Sondaj alanındaki kazı ve düzenleme çalışmalarının tamamlanması,

b- Doğu mezarlığındaki antik yol ve çevresindeki bazı mezarların temizlenmesi.

A- SONDAJ ALANINDAKİ KAZI VE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI (Plan:1; Resim: 1, 2, 3):

Hatırlanacağı gibi, 1994 yılı kazı ve onarım çalışmalarına ait raporumuzda sondaj alanında koruma ve çevre düzenleme çalışmalarına başladığımızı ifade etmiş, ancak zamanımızın, bu çalışmaları tamamlamaya yetişemediğini belirtmiştik². Bu yüzden, 1995 yılında bir yandan sondaj alanında mozaik zeminin doğusunda ve batısındaki kazılmamış alanda tesfiye çalışmaları tamamlandı, bir yandan da çevre

(*) Prof. Dr. Levent ZOROĞLU, Selçuk Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 42079 KONYA

(1) Kazılarımızda Kültür Bakanlığını Konya Müzesi'nden Nurettin Özkan temsil etmiştir. Kendisine değerli katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim. Kazı heyetimizdeki Prof. Dr. İ. Kayan, Doç. Dr. E. Öner, Doç. Dr. M. Sayar, Arş. Gör. Nurettin Arslan, Y. Lisans öğrencileri S. Tekdemir ve M. Tekocak, B. Böhlendorf konuları ile ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır. Katkılarından dolayı bu saydığımız bilim heyeti üyelerine en içten şükranlarımı sunarım. ayrıca kazıya her aşamada katkıda bulunan değerli lisans öğrencilerimiz N. Sönmez, Ö. Gümüş, C. Mete'ye teşekkürü bir borç bilirim.

(2) Bak. L. Zoroğlu, "1994 Yılı Kelenderis Kazı ve Onarım Çalışmaları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1995 (1996), 263-268.

düzenleme ve koruma önlemlerinin alınması ile ilgili çalışmalar sürdürüldü. Ayrıca Prof. Dr. Y. Kayan ve Doç. Dr. E. Öner ana toprağa ulaştığımız sondaj çukurlarından birinden³ burğu ile zemin stratigrafisinin örneklerini çıkarma çalışmalarını yürüttüler.

Mozaikli alanın doğusunda kalan kazılmamış alanın kotu, Osmanlı hanının önündeki taş kaplamalı koridordan yaklaşık 1.50 metre aşağıdadır (Plan: 1; Resim: 1). Burada mozaik zeminin duvarı ile kesit arasında ortalama 5 metre genişliğinde bir toprak zemin bulunmaktadır. Geçen yıllarda iyice kararmış toprak yüzünden bir yangın geçirdiği anlaşılan bu bölgedeki ilk yapı seviyesinin temel kalıntıları, buradaki seviye düzeltimi sırasında kısa zamanda ortaya çıktı. Bu yapı hemen hemen kuzey güney yönlüdür ve çoğunluğu Osmanlı yapısının koridorunun bulunduğu kesitin içinde kalmaktadır. Bir başka deyişle, yapının sadece 1.10 m genişlikteki bir kısmı açılabilmiştir. Yapının uzunluğu hemen hemen 9 m kadardır. Kuzey kesitten uzaklığı 1.20 m olup, buradan 3 metrelik bir uzantıdan sonra, yaklaşık 0.70 m açıklığında olası bir kapı yeri vardır. Güney uçtan kuzeye doğru 4.70 m' de, 0.60 m kalınlıkta bir bölme duvarı bulunmaktadır. Dolayısıyla yapının görüntüsü bu haliyle bir megaronu andırmaktadır. Yapının duvarları küçük moloz taşlar ve çamur harcı ile örülmüş olup, bazı yerlerde en fazla 0.43 m yüksekliğe kadar korunmuştur.

Tanıttığımız bu yapının çevresindeki temizlik sırasında yapının işlevini ve tarihini söylemeye yardım edecek herhangi bir önemli buluntu ele geçmedi. Kendi düşüncemiz, bu yapının mozaikli yapı ile ya aynı ya da ondan biraz daha erken bir devirden olduğudur.

Mozaikli alanın batısındaki çalışmalar sırasında bir kısmı zemin mozaığının batı duvarı ile bağlantılı olan, bu kez bir kaç odalı bir yapının temellerini ortaya çıkardık (Plan:1; Resim:2). Avlunun güneyindeki bahçe duvarının 2.40 m kadar kuzeyinde bulunan ilk duvar (A duvarı), kesme taş 3 bloktan ibarettir. Uzunluğu 2.19 m, genişliği 0.56 m, halihazır zeminden yüksekliği 0.14 m olup, batı yönde bulunan ve korumak istediğimiz için kesmediğimiz incir ağacının bulunduğu terasın içine girmektedir. Diğer ucu ise, mozaik zemini batı yönde sınırlandıran duvardan 0.60 m uzaklıktadır. Bu da bulunduğu kot ve inşa tekniğinden dolayı, bu alandaki I. mimari seviyeyi temsil etmektedir. Ancak, sadece üç blok taştan oluşan bu duvar parçası hakkında fazla bir yorum yapamıyoruz. A duvarından ortalama 2.10 m mesafede bulunan B duvarının mozaikli yapının geri kalan kısmı ile ilişkili olan bir kompleksin

(3) Bu konudaki rapor Prof. Dr. Sayın İ. Kayan tarafından yayınlanacaktır.

güneyini sınırladığı anlaşılmaktadır: Mozaik zemini sınırlandıran batı duvarına bağlı olan B duvarı, 5.25 m kadar, kazı alanımızı batı yönde sınırlandıran bahçe duvarının bulunduğu kesite kadar uzanır. Arada bir de kapının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burasının yıkılmış olma olasılığı da vardır. 0.56 m genişlikte ve en fazla 0.41 m yükseklikteki bu duvar, kimi düzgün, ancak çoğunluğu moloz taşlarla ve kireç harcı ile örülmüştür.

B duvarındaki kapı yerine yakın konumda, kuzeydoğuya doğru uzanan bir başka duvar ise, buradaki mekanı iki odaya ayırmıştır (C duvarı). Moloz taşlarla, ancak B duvarından farklı olarak, çamur harçla örülmüş olan bu duvarın tamamı 6.85 m olup, diğer ucu "Demirci Atelyesi" nin sırt duvarına bağlanmıştır.

Çalışmalarımız sırasında B duvarına bağlandığı yerden itibaren 2.15 m mesafede, B duvarına paralel bir bölme duvarı ortaya çıkarıldı (D duvarı). 0.46 m genişlikte, ortalama 0.30 m yükseklikteki bu bölme duvarı, yine moloz taş ve çamur harçla örülmüştür. Bölme duvarın uzunluğu 3.40 m olup, mozaik zemini sınırlayan duvarla arasında 1.10 m mesafe vardır. Burada bir kapı yerinin varlığını saptamaya yetecek kalıntılar ele geçmediği için bu konuda bir şey söylemek zordur. Ancak kuzeydeki büyük odadan, zemininde bir eşik taşı bulunan kapıyla mozaikli salona geçildiğini söyleyebiliriz. 1989 yılı kazısında bu odanın içinde işlevini saptayamadığımız taş döşeli zeminin ortaya çıktığını hatırlatmak isteriz. Bu yıl ise burada sadece bir ahşap direk altlığı ortaya çıkardık.

Yukarıda tanıttığımız C duvarının 2. mekana ait bölümünde temel biraz daha derindedir ve üstteki iki sıraya göre alttaki sıra daha geniştir. Bu durum yapının iki safhalı olduğu konusunda kuşkular uyandırmaktadır. B duvarının kireç harcı ile örülmesine karşın, diğer duvarların çamur harcıyla örülmüş olması da buradaki mimarinin iki safhalı olduğunun işaretidir. Bu yüzden yukarıda A duvarıyla temsil edilen I. tabakadan sonra, B, C ve D duvarlarıyla temsil edilen 2 safhalı II. tabaka ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Bunlardan kireç harçla örülen duvarın temsil ettiği ilk safhanın mozaik zeminli mekan ile ilgili olması gerekmektedir. Burasının şimdikinden çok daha büyük bir mekan olduğu, ancak bunun yıkılmasından sonra çamur harçlı duvarları olan ikinci safhanın inşa edildiğini sanıyoruz. Böylece ilk safha Geç 5. veya Erken 6. yüzyıla, ikinci safha ise, bundan biraz daha sonraki bir döneme ait olmalıdır.

Buradaki kazılar sırasında karışık geç antik çağ seramiğine ait parçalar ve bazı geç devir sikkeleri ortaya çıkmıştır.

Sondaj alanındaki diğer bir çalışma ise, sondaj çukurunun iki kesitinin kuru duvarla kaplanmasıdır. 1995 yılı Şubat ayında kimliği belirsiz kişiler 1989 yılında açtığımız Roma kanalının sondaj kesitine girdiği yerde, kaçak kazı yapmışlar ve mozaik zeminin altına ulaşarak burasını çökme yapacak duruma getirmişlerdi. Bundan yaklaşık 1 hafta sonra, bu kez de sondajın güney doğu kesitindeki bir kanal parçalanmış ve tahrip edilmiştir. Biz çevre düzenleme projemiz çerçevesinde daha sonraya bıraktığımız bir işi, bu denli olaylar yinelenmesin diye, önceye alarak, sondajın kesitlerini kuru duvarla kapladık (Resim: 3, 4, 5). Bunun için önce duvarın yüzeyindeki yağmur aşındırması temizlenerek, düz bir yüzey elde edildi. Daha sonra, yörede yaygın olarak rastlanan yassı kayrak ya da sal taşları toplandı ve bunlar, tuttuğumuz bir taş duvar ustası tarafından düzgün bir biçimde örülerek iş tamamlandı.

B- ANTİK YOL VE DOĞU MEZARLIĞINDAKİ ÇALIŞMALAR

Antik Yol

Kelenderis kazılarına başladığımız 1986 yılından beri antik kentin doğusunda, bugünkü Sağlık Ocağı'nın bulunduğu yerde, daha önce tarafımızdan "Doğu Mezarlığı" olarak adlandırılan bir yarımada üzerinde çeşitli mezarların ve bu arada bir antik yolun bulunduğunu biliyorduk⁴. Halk arasında "Silifke Yolu" olarak adlandırılan ve sadece çok az bir bölümü günümüze ulaşan bu yol kalıntısı ile buradaki mezarlarda, Batı Mezarlığı'ndaki ve antik kentte yürüttüğümüz sondaj çalışmalarının yoğun temposu yüzünden epeydir kazı yapamamıştık. 1995 kazı sezonunda yaklaşık 10 gün kadar bir süreyle bu mezarlıkta bir çalışma yapma fırsatı bulduk.

Batı mezarlığındaki yol, yarımadanın kuzey doğusundan batıya doğru ve yavaş yavaş yükselerek uzanır. Yolun geçtiği kalker zeminin güney kenarı, belirli yerlerde ortalama 0.15-0.20 m yontularak düzeltilmiş ve bir anlamda da sınırı belirlenmiştir (Resim:6). Yolun kuzey kıyısı yeni Antalya-Mersin yoluna kadar uzanan bir eğimin başlangıcında bulunduğu ve kotu yola göre daha düşük olduğundan, böyle bir yontma söz konusu değildir ve bu yüzden yolun tam genişliğini saptamak zordur. Ancak, yolun genişliğinin ortalama 2.00 ile 3.50 m ara-

(4) Bu konudaki bak. L. Zoroğlu, *Kelenderis I, Kaynaklar, Kalıntılar Buhutular*, Ankara 1994, s. Res. 7.

sında olduğu söylenebilir. Sağlık ocağına yaklaştıkça yolun izlerinin zamana bağlı bir aşınmadan ya da tahribattan dolayı kaybolmuş olduğu görülmektedir. Özellikle buradaki erozyon toprağı veya tarım amacıyla taşınan toprak yüzünden yolun bir bölümü de kapanmıştır. Doğu yönde ise, yolun uzantısının yarımadanın güneyine doğru dönüş yaptığını sanıyoruz; çünkü burada da yolun izlerinin kaybolması yüzünden fazla bir şey söylemek olası değilse de, bir yandan kıyıdaki kalıntılar ve yolun kenarındaki mezarlar, bir yandan da, tersi olduğu takdirde yolun buraya yakın bir mesafede olan Kamaş Deresi tarafından kesilebilecek olması, bu görüşümüzün ana dayanaklarıdır. Böyle bir olasılık kanıtlanabilirse, bu yolun kentler arası ulaşımdan çok, bir kutsal yol olma özelliği üzerinde durmak gerektiği inancındayım

Yolun ne zaman açılmış olabileceği konusuna gelince; kıyısındaki mezarlardan şimdiye kadar temizlediklerimizin M.Ö. 5.-3. yüzyıllar arasından bir tarih vermesi, buradaki yolun da bu tarihlerde işler durumda olduğunun bir kanıtı sayılabilir⁵.

Mezarlar

Önceki yıllardaki çalışmalarımızda, Kelenderis'in doğusundan batısına kadar geniş bir mezarlık alanına sahip olduğunu saptamış ve bu alanları "Doğu" ve "Batı" mezarlıkları olmak üzere iki dilime ayırmıştı⁶. 1995 kazı sezonunda yukarıda sözünü ettiğimiz yolun güney kıyısında yeraltı kaya mezarlarının 3 tanesini tam olarak temizledik; bir tane de dromosa kadar yontulmuş, ancak bitirilmemiş bir mezar saptadık.

1 Numaralı Mezar (Resim: 7-8)

Mezar kuzeydoğu-güney-batı yönündedir ve ölçüleri aşağıdaki biçimdedir:

	Uzunluk	Genişlik	Yükseklik	Kalınlık
Dromos(8 bas.)	3.85 m	1.30 m	2.20 m	
Dromos sekisi	0.95 m	1.18? m		
Stamion	0.55 m	0.55 m	1.00 m	
Kapak Taşı		0.72 m	1.00 m	0.20 m
Mezar Odası	3.36 m	2.40 m	1.62 m	

(5) Aslında Dağlık Kilikya'nın kıyı yolunun Vespasian zamanında açıldığı yolunda bir şav var ise de (bak. F. Hild. H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, Wien 1990, s. 128-130), burada yürüttüğümüz yüzey araştırmaları doğu-batı kıyı yolunun yapımının daha erken bir tarihte gerçekleştiğini göstermektedir.

(6) L. Zoroğlu, *Kelenderis I*, s. 32-34.

Dromosdaki basamakların derinlikleri 0.30 m dolayındadır; basamak yüksekliği ise, 0.40 m ölçüsündeki alttaki sekizinci basamak dışında, ortalama 0.22-0.23 m dolayındadır. Stamionu kapatan kapak taşının bir köşesi kırılmıştır; ayrıca kapının genişliğine yakın bir ölçüde bir profilendirme yapılarak kapının içine daha iyi oturması sağlanmıştır. Mezar odasına da bir basamakla inildiği için, burasının seviyesi dromos sekisinin seviyesinden 0.40 m daha derindedir. Mezar odası geriye doğru biraz daralarak yamuk biçimini almıştır. Mezar odasının içerisinde batı mezarlığında olduğu gibi sedirler yoktur, yani cesetler doğrudan mezar zeminine bırakılmışlardır.

I Numaralı Mezar'ın içerisinde bol miktarda seramik parçaları, bir bakır bilezik, çok sayıda demir çivi, çivi biçimli bir toka ile alabaster parçaları bulunmuştur. Ele geçen seramiklerin içerisinde en karakteristik olanları bir kaç "Batı Yamacı" tabak parçası, unguentariumlar, üzeri yivli krater parçaları ve bir kaç ticari amphora kaidesidir. Ele geçen bu malzeme, mezarın M.Ö. Geç 4. yüzyıldan M.Ö. 3. yüzyılın içlerine kadar kullanıldığını ortaya koymaktadır.

II Numaralı Mezar (Resim: 9-11)

II Numaralı Mezar'ın ana ölçüleri aşağıdaki biçimdedir:

	Uzunluk	Genişlik	Yükseklik	Kalınlık
Dromos(6 bas.)	3.70 m	0.90-1.20 m	2.30 m	
Dromos sekisi	1.75 m	1.05 m		
Stamion	0.27 m	0.57 m	1.20 m	
Kapak Taşı		0.55 m	0.84 m	0.18 m
Mezar Odası	4.20 m	2.70 m	1.75 m	

Dromosun yan duvarları ile üst bölümlerindeki kalker kayada bozulmalar vardır. Bu nedenle dromos oyulurken bu bozulmalar dikkate alınarak, aşınan yerler, mezarı dışardan gelecek erozyondan korumak için, bir duvarla takviye edilmiştir. Buna benzer tamamlamaları I ve III Numaralı mezarlarda da görmek olasıdır. Dromosdaki basamakların derinlikleri 0.32-0.39 m dolayındadır; basamak yüksekliği ise, en fazla 0.30 m ölçüsündeki üçüncü basamak dışında, ortalama 0.26-0.28 m dolayındadır. Ölçülerden de anlaşılacağı gibi, dromos sekisinin uzunluğu, dromosun basamaklı bölümünün ölçülerine yakındır. Stamionu kapatan kapak taşı kırılmıştır. Mezar odasına da 0.20 m yükseklikte bir basamakla inildiği için, burasının seviyesi dromos sekisinin seviyesinden 0.62 m daha derindedir. Mezar odası hemen hemen dikdörtgen biçimlidir.

Bu mezarın içerisinde de sedirler yoktur. Dikkati çeken en önemli özellik ise, odanın tavanının tonoz biçimini alacak tarzda yontulmuş olmasıdır.

II Numaralı Mezar'da ele geçen buluntuların yoğunluğunu parçalar halinde ele geçen amphoriskoslar ve unguentariumlar oluşturur (Resim:12). Bu mezar da M.Ö. Geç 4. yüzyıldan M.Ö. 3. yüzyılın içlerine kadar kullanılmış olmalıdır.

III Numaralı Mezar (Resim:13-15)

Mezar kuzeydoğu - güneybatı yönündedir. Mezarın ana ölçüleri:

	Uzunluk	Genişlik	Yükseklik	Kalınlık
Dromos(8 bas.)	3.10 m	1.00-1.25 m	2.15 m	
Dromos sekisi	0.75 m	1.20 m		
Stamion	0.60 m	0.53 m	1.05 m	
Kapak Taşı		0.90 m	0.85-0.90 m	0.18 m
Mezar Odası	4.20 m	3.25 m	1.65 m	

Dromos basamaklarında yer yer kırıklar var ve derinlikleri 0.20-0.22 m, yüksekliği ise ortalama 0.30-0.35 m dolayındadır. Stamionu kapatan kapak taşı kapıya göre daha geniştir ve üst bölümü kırılmıştır. Mezar odası 0.32 m daha derindedir. Mezar odası dikdörtgen biçimlidir. Burada da herhangi bir sedir yoktur. Tavan hemen hemen düzdür. III Numaralı Mezar'ın içinde bulunan bir kaç unguentarium parçası ile, pişmiş toprak bir askos (Resim: 16) ve su mermerinden yapılmış bir alabastron (Resim: 17), bu mezarın M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda kullanıldığını kanıtlar.

IV Numaralı Mezar (bitmemiş mezar) (Resim: 18)

Kelenderis kazılarının 1995 çalışmalarının en ilginç buluntusu olan ve tarafımızdan "bitmemiş mezar" olarak adlandırılan mezar yine antik yolun kıyısında olup, kuzey-güney yönlüdür. Yolun hemen kıyısındaki bu mezarın dromosu, dromos sekisi, stamion bölümleri yontulmuş, mezar odasına geçildikten hemen sonra, dar bir alan yontulup, böylece bırakılmıştır. Bitmiş bölümlerin elimizdeki ölçüleri şöyledir:

	Uzunluk	Genişlik	Yükseklik
Dromos(4 bas.)	1.68 m	0.80 m	1.40 m
Dromos sekisi	1.12 m	0.80 m	
Stamion	0.24 m	0.44 m	0.64 m

Ölçülere dikkat edilecek olursa, bu mezar yukarıda tanıttığımız ilk üç mezardan ve yine Doğu Mezarlığı'nda daha önce temizlediğimiz mezarlardan epeyce küçüktür. Bu bakımdan bu mezarın mimarisini daha çok Batı Mezarlığı'ndaki bazı mezarlarla karşılaştırmak olasıdır. Mezarın neden bitmemiş, ya da bitirilememiş olduğu da bu ölçülerle ve bu yörenin jeomorfolojik yapısı ile yakından ilgilidir: Kalker zemin, yüzeye yakın yerlerde çok yumuşak olduğu için, bu bölgede açılan mezarların dromos sekileri ve mezar odaları zeminden en az 2 m kadar aşağıdadır. IV Numaralı Mezar'da ise, ilk dört basamaktan sonra gelen mezar sekisinin derinliği zeminden 1 metreden biraz fazladır. Mezar odası içerisinde yontulan kısımdan da anlaşılacağı gibi, yumuşak zemin yüzeye yakındır ve mezarın çatısını koruyacak kadar sert değildir. Bu acemiliği, bu mezarın belki de bu yörede açılan ilk mezar olması biçiminde yorumlamak olasıdır. Çünkü, doğuya doğru gidildikçe, yani yukarıda tanıttığımız mezarların çevresinde zemin yapısı hakkında artık deneyim kazanıldığı ve bir kez daha benzer bir hataya düşülmediği görülmektedir.

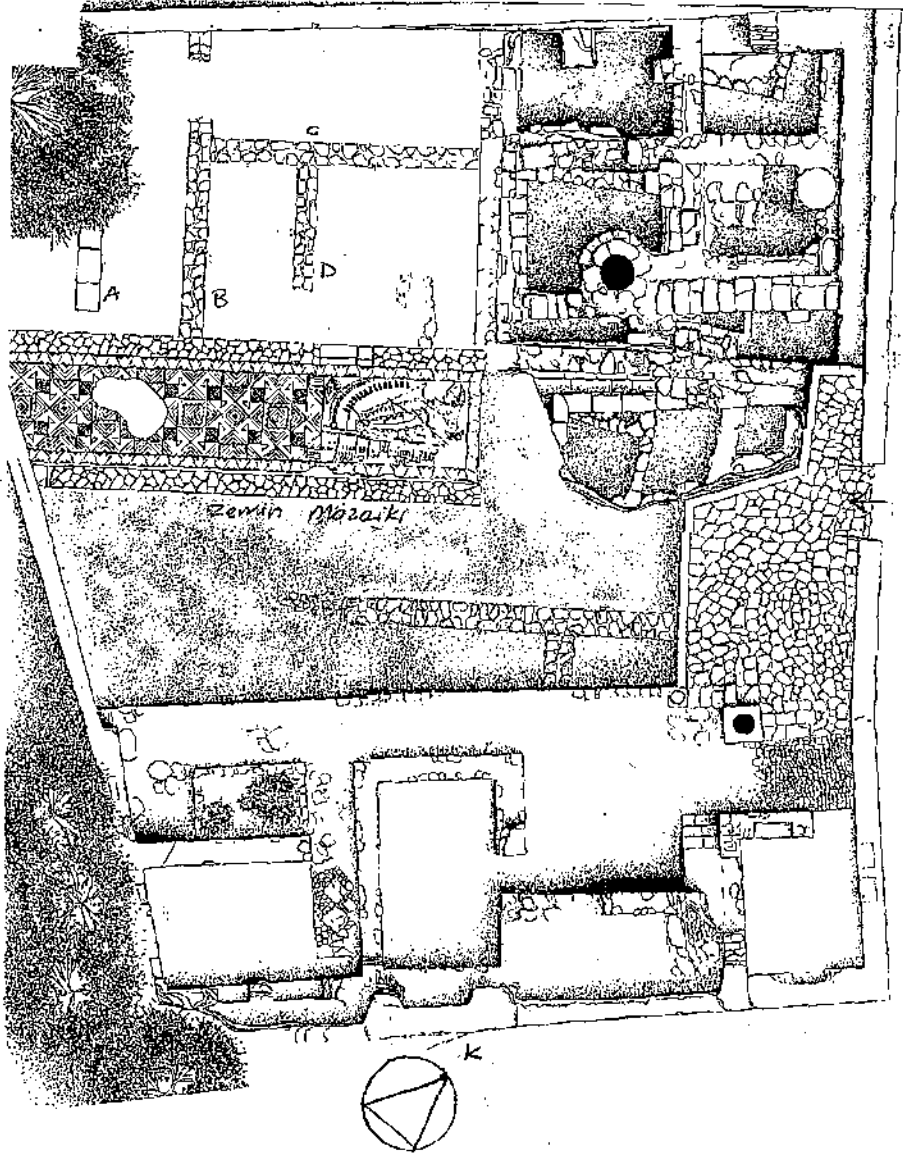
Bu mezara herhangi bir gömü yapılmadığı için buluntumuz da yoktur.

1995 KELENDERİS KAZISININ BİLİMSEL SONUÇLARI

Yukarıda sunduğumuz raporun içeriğini oluşturan bilgiler ve geçen yıllarda elde ettiğimiz diğer veriler ışığında şu sonuçlar elde edilmiştir:

1- Mozaikli alanın en üst seviyesini oluşturan mimari de kazılarak ortaya çıkarılmış ve böylece zemini mozaikli mekanın en az iki safhalı ve olasılıkla özel mülkiyete ait önemli, çok odalı bir yapı olduğu ortaya çıkmıştır. Mozaik zemin bu evrelerden sonuncuyu temsil ettiğine ve M.S. Geç 5. yüzyıl ile Erken 6. yüzyıla ait olduğuna göre, ilk evre bundan bir süre daha erken bir tarihe tekabül etmektedir.

2- Doğu Nekropolü'nde varlığını önceden bildiğimiz antik yolun olası ilk açılışının burada bulunan mezarlarla hemen hemen aynı dönemde, yani, şimdilik M.Ö. 5. veya yüzyıla ait olduğunu saptamış bulunuyoruz. Böylece kentin doğusunda, ölü kültürüyle ilgili olarak inşa edilen bu yol, yukarıda sıradığımız nedenlerle bir kutsal yol olma özelliğine de sahip olmalıdır. Yolun kıyısında mezarlar dışında başka yapıların da olması olasılığı yüzünden, burada gelecek yıllarda çalışmalarımızı sürdüreceğiz.

Plan 1: Mozaikli Alan kazısı genel

Resim 1: Mozaikli Alan kazısı, genel

Resim 2: Mozaikli Alan'ın batısında açılan mimari

Resim 3: Sondajın kaçak kazı yapılan kesitleri

Resim 4: Çukur kesitinin kuru duvarla kaplanması

Resim 5: Kaplama işi tamamlandıktan sonraki görünüş

Resim 6: Doğu Mezarlığı kazı alanı ve antik yol

Resim 7: I Numaralı Mezar'ın dromosu ve kapağı

Resim 8: I Numaralı Mezar'ın odası

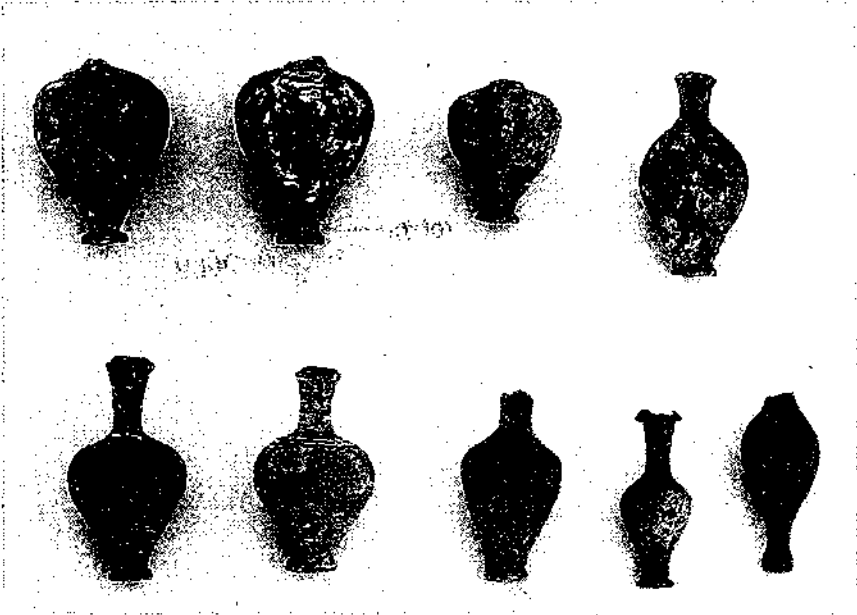
Resim 9: I Numaralı Mezar'ın dromosu ve kapağı

Resim 10: II Numaralı Mezar'ın odası

Resim 11: II Numaralı Mezar, içerden dromosa bakış

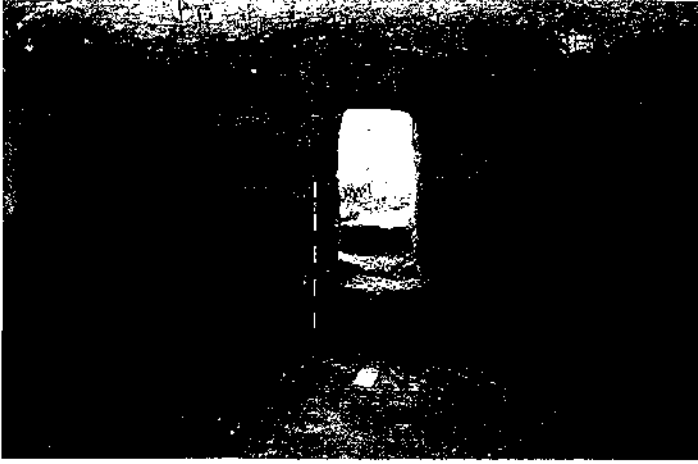
Resim 12: II Numaralı Mezar'ın buluntuları

Resim 13: III Numaralı Mezar'ın dromosu ve kapağı

Resim 14: III Numaralı Mezar'ın odası

Resim 15: III Numaralı Mezar, içerden dromosa bakış

Resim 16: III Numaralı Mezar'da bulunan askos

Resim 17: III Numaralı Mezar'da bulunan alabastron

Resim 18: IV Numaralı Mezar(bitmemiş mezar)

TARSUS CUMHURİYET ALANI 1995 YILI KAZISI

Levent ZOROĞLU*

Tarsus Müzesi başkanlığında ve tarafımdan kurulan bir ekip ile, Tarsus Belediyesi'nin sağladığı işçiler ve öğrencilerimin katkılarıyla yürütülen Cumhuriyet Alanı kazıları 1995 yılı Haziran-Eylül ayları arasında sürdürüldü¹ (Plan: I).

1995 yılı kazılarımızda, öncelikle, FGHIJ/7-12 plankarelerine isabet eden ve raporlarımızda *I. Bölge*² olarak adlandırdığımız caddenin kuzeyindeki alanın teras duvarını oluşturan ve caddenin bir bölümünü de örten blokların kaldırılması işini tamamladık. Cumhuriyet Alanı'nın en önemli kalıntısı olan cadde ile bunun kuzey kıyısında bir kısmını ortaya çıkardığımız stylobatın tarihlenmesine yardım edecek verileri araştırmak üzere 7 I plankaresinde bir sondaj yaptık. Ayrıca caddenin altındaki kanalın bir bölümünü temizleyerek, bu önemli kalıntının alt yapısının özelliklerini araştırdık. Geçen yılki raporumuzda II. Bölge³ olarak adlandırdığımız alandaki sondajları tamamlayarak, buradaki kül-

(*) Prof. Dr. L. ZOROĞLU, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 42079 KONYA

(1) Kazılarımıza Tarsus Müzesi'ni temsilen Arkeolog Kadir Yanık katılmıştır. Y. Mimar Pervin Bilgen M.A., Mimar Argun Kocadağıstan, Doç. Dr. Mustafa Sayar, Hüseyin Adıbelli, M.A. Saleh Tekdemir, Mustafa Bilgin'den oluşan kazı heyetinde ayrıca, Selçuk, Ankara, Hacettepe ve Eruzorum üniversitelerinden öğrenciler atelye çalışmalarını ve işgüçleriyle katkıda bulunmuşlardır. Kazılarımızı Tarsus Belediyesi'nin sağladığı konaklama ve işgüdü imkanlarıyla yürütebildik. Bu yardımlarından dolayı Tarsus Belediyesi Başkanı Sayın Burhaneddin Kocamaz'a, yaz sezonunda sayısı 20 yi bulan öğrencilerimize öğle yemeği yardımı yapan Berdan Takstil sahibi sayın Muhteşem Ekenler'e, Çukurova Sanayi İşletmeleri Genel Müdürü Sayın Nezi Elbeyli 'ye şükranlarımı sunarım. 1995 yılı Ocak ayında Mersin'de "Tarsus Evleri" adlı bir fotoğraf sergisi açıp, tüm gelirlerini kazılarımızın finansmanı için bağışlayan Şadi Gülcüm'e ve bunun organizasyonunu sağlayan sayın Rezan Elbeyli ve Güney Baykal'a minnettarız. İçel Sanat Klübü öğrencilerimiz için erzak sağlamış, ayrıca, çeşitli kırtasiye malzemesi hibe etmiştir. Bu yardımlarından dolayı Klüp Başkanı Sayın Fazıl Tütüner'in şahsında tüm üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

(2) Bak. I. Zoroğlu, "Tarsus Cumhuriyet Alanı 1994 Yılı Çalışmaları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı II* (1995), Ankara 1996, 247-252.

(3) *İbid.* 252-253.

tür katlarının varlığını ve niteliğini ortaya koyduk. Son olarak caddenin ve stylobatın görüntüsünün nasıl olduğu hakkında bir fikir vermek üzere, stylobatın üzerine iki granit sütun yerleştirdik.

TERAS DUVARININ KALDIRILMASI

Terasın duvarı genel olarak devşirme kesme taş ve sütun gövdeleriyle ve caddenin zemininde yaklaşık 0.50 m yükseklikte bir toprak dolgu üzerine inşa edilmiş olup, burası F/10, G/9 plankarelerine isabet etmektedir (Resim: 1). Bu çalışmanın amacı, caddenin bu terasın altında kalan kısımlarını açarak görüntüyü tamamlamaktır. Yaklaşık 15 günlük bir süre sonunda, elimizdeki çok az sayıdaki iş gücüyle terasın istinatını oluşturan duvarı kaldırdık (Resim: 2).

1994 yılında bir kısmını açarak planlarını çıkardığımız ve bir kısım duvarlarını kaldırdığımız Geç Antik ve Erken Orta Çağ yapılarının bulunduğu alanda, stylobatın kuzeyinde derinleşme çalışmalarını yürüttük (Resim: 3). Bu çalışmalar sırasında çatı kiremitleriyle oluşturulan bir zemin, bir tandır ve bazı duvar temelleri saptadık. Ne yazık ki, bu çalışmayı çok küçük bir alanda yürüttüğümüzden dolayı, burada tam bir mimari elde edemediğimiz gibi, ele geçen seramik parçaları da çıkardığımız bu bölük pörçük kalıntıların tarihi hakkında kesin bir şey söylememizi engellemektedir. Bu yüzden, sondajı biraz daha kuzey yönde genişlettik. Burada önceki yıl III. Mekan olarak adlandırdığımız alandaki derinleşme sırasında bulduğumuz ve stylobatın şimdi açtığımız bölümlerine hemen hemen paralel bir biçimde uzanan F duvarının yaklaşık 0.50 m kadar önünde, caddeye paralel bir başka duvar ortaya çıktı. Ancak bu alandaki çalışmalarımız sezonun tamamlanması yüzünden yarım bırakıldı.

STYLOBAT ÜZERİNE SÜTUN DİKME ÇALIŞMALARI (Resim: 4)

Cumhuriyet Alanı'nda yürüttüğümüz kazıların ortaya koyduğu en önemli sonuç, caddenin doğu yönünde bir stylobatın ve bunun üzerinde yer alan bir sütunlu revaka ait kaidelerin saptanmasıdır. Kireç taşı ile inşa edilen stylobatın üst sıra taşlarının genişliği 2 m olup, yola bakan kenarı basamaklıdır. Diğer yüzü ise, örgüyü oluşturan taşların ölçülerine göre sıralandıkları için, tam düzgün değildir. Bu durum, sütunların gerisindeki kaldırım zemininin, yüksekliği 0.60 m olan stylobatın üst sıra blokunun altına fazla inmemiş olduğunu göstermektedir. Kazılarımız sırasında stylobatın uzantısını güneydoğu yönde izledik ve dar bir şerit halinde bu bölümleri açtık. Stylobat üzerinde in-situ durumda üç tane sütun kaidesi ortaya çıktığı için, sütunlu revak hakkında

da bir bilgi edinmek mümkün oldu. Buna göre, revaka ait sütunların altında Attik-İyon tipi sütun kaideleri bulunmaktaydı. Bunların genişliği 1.36 m olup, kireç taşından yapılmışlardır. İn-situ durumda bulunan iki sütun kaidesinin merkezleri arasındaki mesafe 2.36 metredir ve böylece stylobatın kazı alanımız içine rastlayan bölümünde 11 sütun kaidesi olduğunu hesapladık. Ele geçen parçalardan, kaidelerin üzerinde bulunan sütun gövdelerinin de kireç taşından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların biçimi ve yüksekliği hakkında kesin veriler yoksa da, kazılarımız öncesinde, nasıl bulunduğunu bilmediğimiz bazı sütun gövdesi parçalarının da bu stylobatın üzerinde ya da çevresinde yer almış olduğunu düşünüyoruz. Bunların alt bölümlerinin yivsiz olduğu, üzerlerinde yine kireç taşından yapılmış Korinth tipi başlıklar taşıdığı anlaşılmaktadır. Ele geçen sütun başlıklarından iki tanesinin yüzleri iyice aşınmıştır. Bunların yüksekliği 0.90 m, alt çapı 0.88-89 m, üst çapı ise 1.32 metredir.

Bu kireç taşı sütun kaidelerinin, sütunların ve başlıkların zaman içinde yıkılmış olanların onarıldıklarını, eski malzeme yerine, örneğin mermerden yapılmış kaideler bulunduğu, bunların üzerine de granit sütunların yerleştirildiği, hatta bunların üzerine Korinth, ya da kompozit başlıklar bulunduğu burada ele geçen pek çok başlık ve sütun gövdesi, kaideden anlaşılmaktadır.

Biz granit sütun gövdelerine ait parçalardan iki tanesini, bir kaldırıcı yardımıyla geçici olarak dikerek, özellikle caddenin geçişte nasıl bir görüntüye sahip olduğu konusunda bir fikir vermek istedik.

7 I PLANKARESİNDEKİ SONDAJ

Yukarıda da değindiğimiz gibi, kış sezonunda ortaya çıkardığımız stylobatın 7 I plankaresine isabet eden bölümünde 3,70 m genişlikte bir boşluk ortaya çıkarılmış ve burada stylobatın ikinci basamağının olduğu taş sırasına kadar da, herhangi bir mimari kalıntıya rastlamadan - 4.10 m seviyesine kadar inilmişti. Çalışmalarımızın ilk günlerinde stylobatın ikinci krepisinin hizasında bir sıra taştan oluşan duvar(?) parçası ortaya çıktı. Böylece, 3.70 x 4.10 m ölçülerindeki bu alan içinde - 5.75 m den itibaren yoğun bir kül tabakasının bulunduğu 6.10 m ye inildi. Fazla kalın olmayan bu tabakanın kaldırılmasından sonra çukur yaklaşık 10 cm kadar daha derinleştirildi ve yaklaşık - 6.20 m de bir zemine rastlandı. Sarı renkte, sıkıştırılmış topraktan oluşturulan bu zemine ulaşıldığı zaman buradaki çalışmalara son vererek bu kez de stylobat ile cadde arasında kalan dar alanda çalışıldı. Derinleşme çalışmalarının başlangıç kodu yaklaşık - 5.70 m olup, bu alan kış dönemi çalışmaları

sırasında cadde boyunca tesfiye edilmişti. Burada derinleşme yapmamızın amacı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, cadde ile stylobat bağlantısı hakkında bilgi edinmek ve ayrıca caddenin alt yapısına ait gözlemler yapmaktır. Çalışmalarımız sırasında yaklaşık -5.77 m de in-situ durumda pişmiş toprak künkler ortaya çıkarıldı⁴. Sondajı derinleştirmek üzere bu künkleri kaldırdık ve yaklaşık 6.10 m de yine sıkıştırılmış bir killi toprak zemin daha saptadık. Bu bulgular söz konusu zeminin bir mimari tabana ait olmadığını göstermektedir. Belki de, caddenin inşaatı sırasında zeminin belli tabakalar halinde sıkıştırılmasıyla balık sırtı biçimli olan caddenin yanlara yaptığı baskının karşılanması düşünülebilir. Çünkü, bu tabanın yaklaşık 10 cm altında yeni bir sıkıştırılmış zemin temizlendi. Hatta bu ikinci tabanın altında tesfiye için kullanıldığı anlaşılan çakıl taşı bir tabaka da ortaya çıktı.

Sondajın 6.37 metresinde toprak iyice sertleşti ve bu 6.57 m derinliğe kadar sürdü. Bu katman içerisinde Doğu Sigillatları A (ESA) grubuna ait bir kaç parça ele geçti. Bunu izleyen ve 6.67 m derinliğe kadar olan yaklaşık 10 cm lik toprak tabakasında ise, bunların sayısı artmağa başladı. Ayrıca 3 adet unguentarium gövdesi ile bir adet çok bozuk bronz sikke bu katmanda bulunan diğer önemli örneklerdir. 6.87 m derinliğe ulaşıldığında bir yandan Geç Hellenistik Çağ'a ait kase ve tabak parçaları ele geçerken, diğer yandan da erken ESA parçaları ele geçti⁵. Bu katmanı, 6.87 m de başlayan ve 7.00 m ye kadar inen sarı renkteki toprak katmanı izledi. Ardından yaklaşık 7.80 m ye kadar süren derinleşme çalışması sırasında artık ESA grubuna ait örnekler hemen hemen yok oldu, bunun yerine bir kaç Geç Klasik olmak üzere, çoğunluğu Erken ve Orta Hellenistik çağlara ait seramik parçaları ele geçti. Bunlar arasında -7.80 m de bulunup, daha sonra tümlenen bir testinin benzerinin daha önce Gözlü Kule kazılarında da bulunmuş olduğundan bizim için önemlidir⁶.

7 I plankaresi içindeki bu dar ve küçük alandaki çalışmalarımızı 7.80 m de durdurduk. Çünkü bir yandan bazı küçük duvar parçaları gelmeye başlamıştı, aynı zamanda, yaklaşık 2 metrelik bir derinliğe ulaşıldığından toprağın kazılmasında ve çıkarılmasındaki zorluklar artmıştı. Biz elde ettiğimiz verileri yeterli görerek bu seviyede kazı

- (4) Cumhuriyet Alanı'nda bulunan su künkleri S. Tekdemir tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Buna göre söz konusu künkler Hellenistik Çağ'dan olup, bize göre caddenin inşaatı sırasında planlanarak yerleştirilmiştir.
- (5) Cumhuriyet Alanı'nda bulunan ESA örnekleri M. Bilgin tarafından lisans çalışması olarak bir araya getirilmiştir.
- (6) F.F. Jones, "The Pottery", *Tarsus I*, 1950 (ed. H. Goldman), 226, fig. 132, 184, No: 195 (middle Hellenistic).

çalışmalarını durdurduk ve caddenin bulunduğu kesitin bir çizimini yaptıktan sonra, kış mevsiminde burayı yağmur sularının doldurup, caddenin statüğünü bozmasını önlemek üzere yeniden toprakla doldurduk.

CADDENİN ALTINDA BULUNAN KANALIN TEMİZLİĞİ

Cumhuriyet Alanı kazılarının en görkemli kalıntısı, yaklaşık 70 m uzunluğu ortaya çıkarılmış bulunan caddedir. Anadolu'da pek çok antik kent bu tür kalıntılara sahip olmakla birlikte, Tarsus caddesi çeşitli bakımlardan onlardan ayrılmaktadır. Ancak en önemli konu, bölgenin başkenti olan Tarsus'un geçmişine ait en önemli kalıntısı ile karşı karşıya olduğumuzdur.

1995 yılı çalışmaları sırasında, "Batı Caddesi" adını verdiğimiz bu caddenin altında yer alan ana kanalizasyonun içindeki erozyon toprağını işgücü olanaklarımız elverdikçe temizlemeğe başladık. Buradaki çalışmalar da halen sürmektedir.

Caddenin 0.40x0.40 m ölçülerinde ve alttaki kanala açılan üç rogarından ikincisinden girdik. Bu noktada dikkatimizi çeken şey, ana kanala açılan ve yüzeydeki yağmur sularını tahliye eden yan kanaldır.

Ana kanalın genişliği 0.70 m, yüksekliği 2,05 m dir. Belirli aralıklarla zeminine dikdörtgen blok taşlar konmuştur ve böylece yağmur sularının akıntısının hızı kesilmek istenmiştir. Yüzey sularının tahliyesi için yapılmış olan yan kanalların izlenmesinden sonra, bunun planını çıkarma olanağı bulduk⁷.

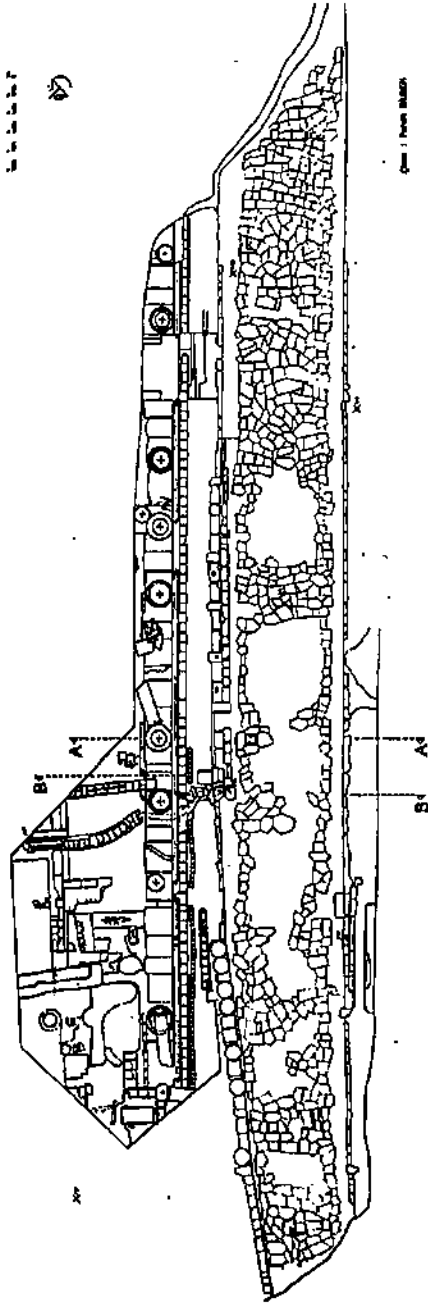
SONUÇ

Kazılarımızın ikinci sezonunun sonunda, bir yandan yerel yönetim ve halk bir yandan da bilim dünyasının ilgisi ile, Tarsus Cumhuriyet Alanı'ndaki arkeolojik potansiyel artık anlaşılabilir bulunmaktadır. Ortaya çıkarılan kalıntılar İlk Çağ'da Kilikya Bölgesi'nin başkentliğini yapmış olan Tarsus'un şimdiye kadar bilmediğimiz bazı çok önemli yönlerini gözler önüne sermektedir. Özellikle caddenin ve sütunlu revakın inşa tarihleri hakkında önemli ipuçları elde etmiş bulunuyoruz. Ayrıca günümüz için bile modern bir uygulama olarak dikkatleri çeken caddenin alt yapı sistemi hakkında da önemli kanıtlar elde etmiş bulunmaktayız. Umudumuz, gelecek dönemlerde yürütülecek çalışmalarla kentin geçmişteki görkemini ortaya koyan daha doyurucu bilgiler elde edebileceğimizdir. Bunun için de kazıların sürdürülmesi gerekmektedir.

(7) Kanalın güzel bir fotoğrafı için bak. L. Zoroğlu, *A Guide to Tarsus*, Ankara 1996, s. 4.

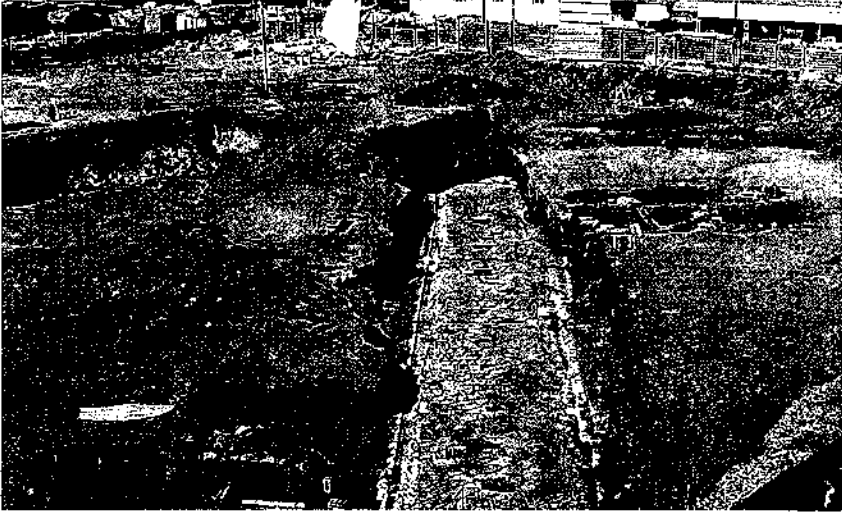
TARSUS CUMHURİYET ALANI KAZISI
PLAN 1984

1/5000

Çizim : İsmail BİLİR

Plan :1

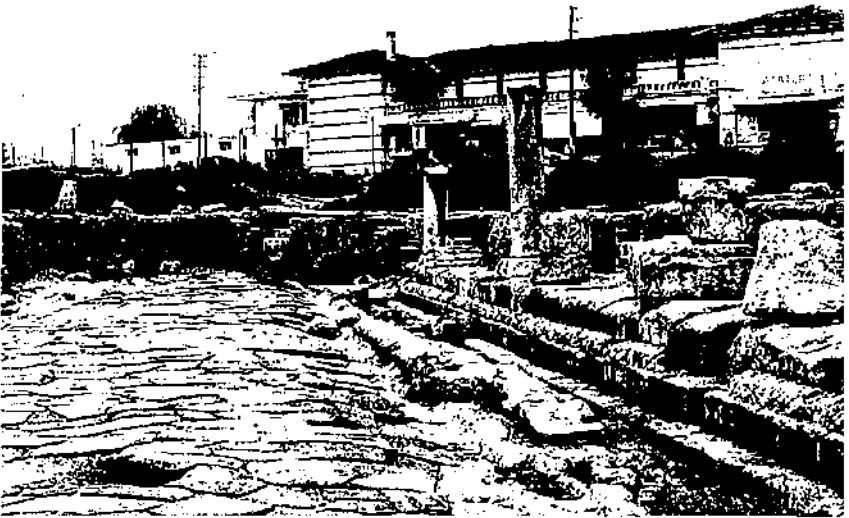
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

KYZIKOS 1995: ARKEOLOJİK KAZI ETKİNLİKLERİ

Abdullah YAYLALI *
Vecihi ÖZKAYA

Kapıdağı Yarımadası'nın (Arkonnesos) antik kenti Kyzikos'ta gerçekleştirilen yedinci dönem kazı çalışmaları¹ yoğunluk Hadrian Tapınağı'nda sürdürülen sistemli arkeolojik kazılarda olmak üzere, kentin kapsadığı coğrafyada yayılımını, kalıntılarını belirlemek amacıyla yüzey araştırmaları, durum belirlemeye yönelik küçük boyutlu sondajlar vb. etkinliklerle sürdürüldü. Bunların yanı sıra, yüzeyde, tahrip edilmiş olsa da, son derece nitelikli bulgular veren ve ilerde bilimsel kazı programı kapsamına almayı düşündüğümüz Metroon yıkılarında da araştırma, inceleme ve geleceğe yönelik altyapı çalışmalarına devam edildi.

Hadrian Tapınağı Kazıları

Son yıllardaki çalışmalarımızda, özellikle altyapısı konusunda önemli sonuçlar elde ettiğimiz Hadrian Tapınağı'ndaki kazılar, güney yan taraftaki podyum basamak dokusunu izleyerek, güneydoğu köşeye kadar devam ettirildi ve kısa bir süre doğu cephesinde de çalışıldı. Kazı alanı içinde belirlenen ve 1994 mevsiminde de kısmen çalışılan² G.I-II, H.I-II,

-
- (*) Prof. Dr. Abdullah YAYLALI, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, AYDIN.
Yrd. Doç. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, AYDIN.
- (1) Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün parasal katkılarıyla Bursa Müzesi katılımlı ve başkanlığında sürdürülen 1995 mevsimi Kyzikos antik kenti arkeolojik kazı çalışmaları Yrd. Doç. Dr. V. Özkaya, Mimar F. Onrat, Arş. Gör. N. Öztürk, Yrd. Doç. Dr. N. Koçhan, Arş. Gör. O. San, Arş. Gör. A. Saraçoğlu ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden 24 öğrencinin katılımıyla 24 Temmuz-17 Ağustos 1995 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Özveri ile çalışmaları ve katkılanandan dolayı kendilerine teşekkür ederim.
- (2) A. Yaylalı - V. Özkaya, "1994 Kyzikos Arkeolojik Kazısı", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı II* (1996), 311 vd.

İ.I-II, J.I-III ve K.I-IV kodlu 5.00 x 5.00 m lik plankarelerde gerçekleştirilen yıkı kaldırma çalışmalarında podyum basamaklarının çevresi moloz dolgudan arındırıldı; önceden kazılan alanlarla organik bütünlük sağlanarak, alt dokuyu belirleme yönünde bazı sonuçlara ulaşılabildi.

Kazı çalışmalarında öncelikle güneydoğu köşede yer alan ve H.I-II, İ.I-II, J.I-II ve K.I-IV plankarlerini kapsayan yaklaşık 3.50 -4.00 m yüksekliğindeki dolgu temizlendi ve podyum basamaklarının bu alandaki uzantıları belirlendi (Resim: 1). Daha önceki mevsimlerinde saptandığı üzere, basamakların özgün mermer kaplamasından hiç bir iz kalmadığı gibi, aralarında daha önce de kullanıldığı anlaşılan değişik boy ve türdeki taşlardan örülü çekirdek doku da büyük oranda tahrip olmuş durumdadır. Dokuda belirli bir süreklilik izlenmesine karşın, bazı alanlarda basamaklar sayı ve boyut açısından farklılıklar göstermektedir ki, bu düzensizlik olasılıkla düzgün mermer bloklarla giderilmiş olmalıdır (Resim: 2). Genelde çoğunluğunu harç kullanılarak moloz taşlardan oluşturulan çekirdek dokuda, yaklaşık dikdörtgen biçimli tüf bloklar da kullanılmıştır. Mermer olmayan bu malzemenin tapınağın daha önceki evresine³ ait olabileceği varsayılabilir, ancak henüz dip sondajlar yapılmadığından, böylesi bir sonucu dile getirmek erken olacaktır. Basamakların kesin sayısı belirlenemedi; bu yönde sonuca ulaşmak için yapılacak durum belirleme sondajlarının önümüzdeki kazı sezonlarında gerçekleştirilmesi düşünülmektedir. Bugüne kadar tapınağın güney tarafında yapılan çalışmalar sonucunda, podyum dokusuna ilişkin elde edilen son veriler, basamak derinliklerinin tabanda geniş ve yukarı doğru giderek daralan bir yapıda olduğu yönündedir. Bunun yanı sıra, yer yer beş ile yedi sıra halinde değişen basamakları dik kesen ve yüksekliğinin yaklaşık orta kesiminden itibaren 6.30-6.60 m arası mesafelerde, ana galeriye eğik açıyla inen ve bugüne kadar yedi tanesi ortaya çıkarılan 'havalandırma dehlizleriyle' bölündüğü açıktır⁴ Korunmuş olan üstteki son basamak ile, tapınak uzunluğuna koşut devam eden, ana yan galerinin güney duvarı arasındaki mesafe yaklaşık 5.00 m dir. Dolayısıyla iki 'havalandırma dehlizi', son basamak ve galeri duvarı arasında yaklaşık

(3) Skolast Lucien'e göre (Icarom, XXVI, 779) daha önce burada Zeus Tapınağı'nın varlığı sözkonusudur. Anıtsallığı ve parasal kaynakların yetersizliği nedeniyle bir türlü tamamlanmadığı varsayılan bu tapınak yerine, İ.S. 123'te meydana gelen ve Kyzikos'ta büyük yıkıma neden olan bir deprem sonrası İ.S. 124'de İmparator Hadrian'ın kenti ziyareti ve ardından sağladığı olanaklarla yenisi inşa edilmiştir. ; bkz. T. Reinach, *BCH* 14 (1890) 518; F.W. Hasluck, *Cyzicus* (1910), 187-188; A. Yaylalı, "Kyzikos 1989 Yılı Çalışmaları", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* II (1990), 172.

(4) Tasar için bkz. A. Yaylalı- V. Özkaya, "Kyzikos 1991 Kazı Çalışmaları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı* II, 227 vd., Çiz.2.

5.00 x 6.50 m' lik bir alan elde edilmektedir ki, bu da tapınağın dış sütun dizisini oluşturan sütunların sözkonusu bu alanlara yerleştirildiğini düşündürmektedir. Bu özdokunun ayrıntılandırılması yönündeki çalışmalarımız, kazıların devamında ve bulguların ortaya çıkarılmasıyla elde edilecek yeni sonuçlarla gelişme kaydedecektir.

Tapınağın doğu cephesindeki çalışmalar K.III-V plankarelerinde sürdürüldü. Güney tarafta olduğu gibi, yaklaşık 3.00-4.00 m' lik dolgu temizlendikten sonra giriş basamakları ve ön tarafta yer alan mermer taban bloklarına ulaşıldı (Resim: 3). Buradaki basamak dokusu da, tıpkı yan tarafta olduğu gibi, harçla kaynaştırılmış moloz taşlardan oluşmaktadır. Derinlik ve yükseklikleri farklı olan bu dokunun da mermer kaplamasından hiç bir iz kalmamıştır. Derinliğinin az ve güney taraftakilerden farklı düzlemde olmaları, podyum basamaklarının girişte farklı bir tasarda düzenlendiğini düşündürmektedir; ancak bu gözlemimizi doğrulayacak nitelikte herhangi bir sonuca da henüz ulaşmış değiliz. Doğu alanda ilginç olan bulgular, 1994 mevsiminde de ilk belirtileri ortaya çıkarılan⁵, yaklaşık 0.50 m kalınlığındaki mermer taban bloklarıdır (Resim: 4). Tapınağın genel yıkımından ve yağmasından payını almış olan söz konusu bu blokların özgün işlevleri henüz belirlenebilmiş değildir; ancak yüzeylerinde kullanımdan kaynaklanan aşınmanın olmaması ve bosajlı bırakılmaları, üzerlerine döşenmiş ikinci bir kaplamanın varlığını düşündürmektedir. Başka bir olasılık ise, bu kalıntıların bir altara ait olabileceğidir⁶, ancak, bu yargımızı somut olarak kanıtlayabilecek veriler bulunamadı.

Çalışma kapsamına alınan alandaki dolgu, kazıların aynı taban doğrultusunda devam ettirilmesinden kaynaklanan nedenlerle, daha öncekilerle koşutluklar içermektedir. Yoğun çalılıkla kaplı alanda, kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmamakla birlikte, üç dönemin atıkları ve kalıntıları bir arada ve birbirine karışmış durumdadır; tapınağa ait çeşitli mimari ve plastik bulgular, gömüt ve pitoslardan oluşan Bizans kalıntıları ve günümüz atıkları. Söz konusu bu üç dönemin izlerini taşıyan bulguların zaman zaman birbirine karışmış ve sağlıklı sıralanmamış olması, tapınaktaki yıkım ve yağmalamanın sürecini saptamada zorluklara neden oluyorsa da, genel izlenim bunun her dönemde yaşandığıdır. Özellikle kireç elde etme amacına yönelik olan yıkımlar buradaki en

(5) Yaylalı- Özkaya, "Kyzikos 1994", 313-314, Res.1.

(6) Başlangıçta Persephone adına inşa edildiği, daha sonra ise restore edilerek Genç Faustina'ya adandığı varsayılan söz konusu altıların, tapınağın neresinde yer aldığı konusunda tutarlı bir görüş olmamakla birlikte, Hasluck (Cyzicus, 188, n. 9) tapınağın sikkeler üzerindeki betinlerinden hareketle, batu uçta olabileceğini savunur; ancak, bu yönde henüz belirgin bir iz yakalanabilmiş değildir.

etkin tahribat niteliğinde görünmektedir, tapınak alanındaki üst yapıya ait son kalıntıları da, neredeyse tümünden yoketmiştir. Korunabilmiş bazı parçalar ise, bu kireç ocaklarında henüz tam kireçleşmemiş parçalardır.

Geç dönemlerde tapınak alanında herhangi bir yapılanmanın izlerini gösterir kalıntılar saptanamadı; ancak çeşitli metal atıklar ve bazı ağırlık ölçüleri (Resim: 8) bu dönemi ilgilendiren bulgular niteliğindedirler. Yanmış mermer parçaları ve izler, burasının daha çok kireç kuyusu olarak kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu da tapınak yıkımında büyük etken olmuştur⁷.

Kazı çalışmalarında Bizans Çağı'nı ilgilendiren asai buluntular daha çok kiremit örgü ve çocuklara özgü küp mezarlar ile depolama amaçlı pitoslardır. Doğu-batı doğrultusunda, kenarları ve üstü kiremitlerle sanduka biçiminde kapatılmış yaklaşık dikdörtgen biçimli bu mezarlar, daha önceki örneklerde⁸ olduğu gibi, dönemlerini belirleyecek bulgulardan yoksundurlar. Konumlandırıldıkları alan itibarıyla, tapınaktan kopma büyük mermer bloklar arasında sıkışmış ve çökmüş durumdadırlar. Bunların yanı sıra, çok fazla yaygın olmasa da, küpler içine gömülmüş çocuk mezarlarına da rastlandı (Resim: 5). Kiremit örgülü olanlarla aynı seviyede bulunan bu çocuk mezarlarının çağdaş oldukları anlaşılmaktadır. Mezarlarla aynı yerde olmasa bile, onlarla aynı seviyede genellikle bir arada, bazen de tekil durumda bulunan pitoslar (Resim: 6), çok önemsiz ayrıntılar dışında, yaklaşık 1.00 m derinliğe sahip, sivri dipli olup, biçim ve teknikleri açısından birbirlerinin yaklaşık benzeri yapı özellikleri sergilemektedirler. Çoğunluğu üzerlerine düşen büyük mermer blokların ağırlığı vb. nedenlerle kırılmış durumdadırlar; korunabilmiş örnekler ise, aşırı nem yüklenmeleri nedeniyle kolayca parçalanabilmektedirler.

Anılan kalıntıların buluntu durumları ve yakın benzerlikleri, söz konusu alanda kapsamı ve dönemi henüz saptanamayan bir Bizans yerleşiminin varlığını göstermektedirler. Bu olgu, daha önceki kazı mevsimlerinde ortaya çıkarılan ender bulguların⁹ yanı sıra, aynı alanda bulunan üzeri haç işli bir kandil parçasıyla da (Resim: 7) yanıt bul-

-
- (7) Bu konuda Anconalı Cyriacus'un anlattıkları, tapınak mermerlerinin 15. yüzyıldan itibaren yakılarak kireç elde etmede kullanıldığını göstermektedir; bkz., E. Bodnar-C. Mitchell, *Cyriacus of Ancona's Journey in the Propontis and Northern Aegean 1444-1445* (1976), 27 vdd.; A. Yaylalı, "Kyzikos 1989 Çalışmaları", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1990), 171-172.
- (8) A. Yaylalı- V. Özkaya, "1993 Kyzikos Kazısı Etkinlikleri", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Res. 3
- (9) A. Yaylalı-V. Özkaya, "Kyzikos 1992 Kazı Çalışmaları", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Res. 7.

maktadır. Bunu tarihsel açıdan kestirebilmek ise, veri eksikliğinden dolayı, şimdilik olanaksızdır.

Geç dönem ve Bizans Çağı atıklarıyla kaynaşmış durumdaki bulguların büyük çoğunluğu, tapınağa ait çeşitli mimari ve plastik eserlerin oluşturduğu özgün Roma Dönemi kalıntılarıdır. Bunların önemli bir bölümü ise, üst dokuya ait büyük mermer bloklar, Korinth tipi sütun başlıkları ve kireç ocaklarından yarı yanmış bir şekilde kurtulabilmiş küçük parçalardan oluşmaktadır. Aşınmış, kırılmış ve kötü korunmuş olmaları nedeniyle nicelik ve nitelikleri tam olarak belirlenemezse de, genelde tapınağın geçirdiği yapım aşamaları, üst tasarımı, donanımı ve boyutları açısından bazı veriler elde etme olanağı vermektedirler. Bunlar arasında, sayısal bulgu açısından, sütun başlık parçaları ilk sırayı alır.

Kalıntıların büyük bir bölümü Korinth tipi sütun başlıkları ve yivli sütun tamburlarına ait. Çoğunluğu bütün hakkında bilgi verecek özelliklerden yoksun olmakla birlikte, biçim ve stil olarak aynı özelliklere sahip bir çok parçanın ayrı ayrı çizimleri belirli ölçeklerle alınarak, kağıt üzerinde tamamlanma ve özelliklerinin belirlenmesi yoluna gidildi (Resim: 9-11). Fazla aşınmış olmaları nedeniyle her ne kadar bütün ve stilleri açısından sağlıklı bilgiler elde edilmese de, çoğunluğu tapınağın görkemini yansıtır niteliktedirler. Genelde benzer stilistik özelliklere sahip sütun başlığı parçalarında, akanthus yaprakları keskin hatlı ve derin kanallı olarak işlenmişlerdir. Yaprak demetleri üzerinde ince hatlar biçiminde verilmiş ayrıntılar, işçilikteki özenin göstergesidir. Genel olarak yaprak demetleri arasında torba boşluklara yer verilmesiyle Efes Hadrian Tapınağı örneklerini,¹⁰ yaprakların uzun, keskin kenarlı ve derin işlenmesiyle Bergama Kızılavlu mimari bezeklerinin¹¹ stilini yansıtmaktadırlar. Bu özellikleri, anılan başlık parçalarının tamamının Hadrian Dönemi yapılanmasına ait olduklarını göstermektedir. Bu arada, sütun tamburları üzerinde yapılan ölçümlerde, tapınakta farklı boyutlarda sütunların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar hakkındaki ayrıntılı bilgiler henüz bir bütünlüğe ulaşmış değildir; ancak, en azından iki farklı çapa sahip sütunun kullanıldığı yönünde güçlü veriler elde edildi.

Büyük boyutlu ve nitelikleri tam kavranamayan bazı mermer blokların tapınağın üst dokusuna ait oldukları şüphesizdir. Büyük bir kısmı düşerken ya da kireç elde etmek için parçalanırken özellikleri kaybolmuştur ve bu nedenle işlevlerini belirlemek bazen güç olmaktadır. Bunlar arasında çörtlen, arşitrav, geison, tavan kasetleri, çeşitli friz par-

(10) V. İdil, *Anadolu XX*, Lev. 11.3

(11) İdil, *a.g.e.*, 16, Lev. 8.3.

çalarını anmak olasıdır. Ön yüzünde sarmal, yanda birbiri üzerine bindirilmiş dolgun yaprak kümeleri ile bezeli bir abacus parçası (Resim: 12), özenli işçiliği ve etkin görünümü, benzeri bazı öğeler üzerinde yoğun matkap kullanımına ilişkin bazı izlerden yoksun olmasıyla Hadrian dönemi mimari stilinin özelliklerini yansıtmaktadır.

Kazılarda, az sayıda da olsa, çeşitli plastik eserler de bulunmaktadır. Serbest yontudan öte, daha çok frizlere ait kabartma parçaları çoğunluğu oluşturmakta. Tamamı bütün hakkında bilgi vermekten yoksun, kırık ve parçalanmış durumdadırlar. Korunmuş örnekler genelde kireç kuyusu atığı olarak yarı kireçleşmiş haldedirler. Bu nedenle dönem, stil ve konularını belirlemek güçtür. Bu mevsim çalışmalarımızda çok sayıda baş, kol, bacak vb. gövde öğelerine ait parçalar bulundu. Bunlar arasında yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş bir kadın başı (Resim: 13), diğerlerine göre daha iyi korunmuş durumdadır. Yüz tamamen parçalanmış; başın sol tarafı, sol kulak, yanlarda sarmalla sonuçlanan çift hatlı bir diademle bezeli başlığı kısmen korunmuştur. Kendi içinde bütünlük gösteren ve henüz çözülmemiş dalgalı saç yapısıyla Hadrian dönemi portrelerinin özelliklerini yansıtmaktadır ki, bu özellikleri, onun Hadrian dönemi yapılanmasına ait bir friz parçası olduğunu düşündürmektedir.

Kayda değer diğer örnek ise, dizkapağından yukarısı korunmuş bir sağ ayak parçasıdır (Resim: 14). Diz kapağının vurgulanması, bacaktaki kasların anatomiye uygun belirtilmesi özenli işçiliğinin kanıtıdır. Olasılıkla serbest bir yontuya ait olması gereken bu ayak parçasının da kadın başıyla çağdaş olması gerekir.

Sonuç olarak, yüzyılların insan ve doğa yıkımından payını almış olarak Kyzikos Hadrian Tapınağı'ndan günümüze sarkan kalıntılar sağlıklı sonuçlar elde etmede yetersiz kalmaktadırlar. Kalıntıların büyük bir bölümünün başka yerlere taşınması, kalanların ise yerinde tahrip edilmesi olumsuzlukların diğer bir boyutudur. Bütün bu koşullara rağmen, güç şartlarda devam ettirilen kazılarda elde edilen bulgular, tapınağın görkemli yapısı, tasarımı, bezemeleri ve işçiliği konusunda bazı veriler sunmakta; bunlar antik kaynaklarda anlatılanlarla birleştirildiğinde ise, bütün hakkında bilgi elde etme olanağı sunmaktadırlar.

YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Nurettin KOÇHAN*

Antik kentin topoğrafyasını belirlemek amacıyla sürdürülen incelemelerde yüzeyde saptanan buluntuların 1/1000'lik kadastral paftalara işlenmesine devam edildi.

SU KEMERİ

Bandırma-Erdek yolu üzerinde, Bandırma-Aşağı Yapıcı yol ayrımı ile Erdek-Edincik yol ayrımının arasında, yolun güneyinde ve üzerinde 0.40 x 0.40 m ölçülerinde kanalın yer aldığı su kemerinin ölçümü ve çizimi yapılarak; fotoğrafları çekildi (Resim: 15). Kuzey-güney yönünde uzanan su kemerinin kuzeyi büyük olasılıkla modern yol yapımı sırasında tahrip edilmiş, korunan bir kemer açıklığından¹ sonra güneye doğru kalıntılar ancak 50 m kadarı izlenebilmektedir. Kemerin kuzeye, kente doğru devam ettiği, bataklık alandaki bitki örtüsünün renk değişiminden anlaşılmaktadır. Bu durumda kemer, büyük ihtimalle kent içine güney agoranın doğusundan girmiş olmalıdır.

Bu su kemeri, Kyzikos'un güneyinde yer alan Adrasteia Tepesi'ndeki kaynaklardan kente suyu getirmek amacıyla kullanılmış olmalıydı. Kemerin güneye doğru uzanan bölümünün bilinmemesi nedeniyle, Adrasteia Tepesi'nden hangi kaynaklardan suyu aldığı belirleyebilmek de şimdilik mümkün değildir.

AKROPOL KAPISI: Kentin kuzeyinde, Amphitheater'in doğusunda yer alan ve araştırmacıların genel anlamda inceledikleri akropol² kapısının (Resim: 16) güneybatı kanadı fazlaca tahrip edilmiş veya kaplamaları sökülmüş olduğundan kapı genişliğini, yüksekliğini ve temel yapısını tanımlayabilmek için, kapı girişinin akropol içinde kalan kısmında, 2.00 x 2.00 m ölçülerinde bir sondaj açıldı. Ana topraktan 0.50 m derinde kapı girişinin zemin kaplamalarından biri belirlendi. Bu kap-

(*) Nurettin KOÇHAN, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, ERZURUM.

(1) R.de Rustafjaell, *SHS* 22, 1902, 184, Fig. 2; F.W. Hasluck- A.E. Henderson, *JHS*, 24.1, 1904, 138; R. M. Ertüzün, *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar. Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar* (1964) 151, Res.31

(2) Rustafjaell, *a.g.e.*, 178; Hasluck- Henderson, *a.g.e.*, 140; R. M. Ertüzün, *a.g.e.*, 122.

lamaların olduğu seviyede, kapının hemen iç kısmında, moloz taş kalıntılarında oluşan bir dolgu, bunun altında ise Geç Roma ve Bizans Dönemi'ne ait seramik ve cam eşyalarından çok küçük parçalar ele geçti.

Kapı girişinin zemininde, orta ve kuzey kısımlarındaki kaplamalar tahrip olmuş ve bu kısım küçük taşlarla kaplanmıştır. Bu zemin kaplamalarının hemen altında, ortalama 0.60 m yüksekliğinde iri kumtaşı bloklardan oluşan bir taş sırası, bunun altında ortalama 0.25 m kalınlığında ikinci taş sırasından oluşan temel duvarı saptandı. İkinci taş sırası doğrudan kil tabakası üzerine oturtulmuştur. İkinci taş sırası ile aynı seviyede yan yana iki sıra su künkü tespit edildi. Ayrıca kapı girişinden 1.35 m güneyde, iri temel blokları ile aynı seviyede, belirlenen kalıntılardan 0.35 m çapında üçüncü bir künk dizisinin var olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu bölümün tahrip olmuş olması nedeniyle bunların uzunlukları saptanamadı.

Bu su künkleri bugünkü Hamamlı Köyü'nün kuzeyindeki kaynaklardan gelen ve akropolün kuzey doğusundaki su deposunda dindirilen suyu kente ulaştırmak amacıyla kullanılmış olmalıdır.

GÜNEY AGORA: Hytos Limanı'nın batısında yer alan Güney Agora'da iki ayrı kısımda sondaj açıldı.

Bunlardan ilki agoranın iç doğu kısmının kuzey duvarı kenarında gerçekleştirilen, 2.00 x 2.00 m ölçülerindeki açmadır (Resim: 17). Agora duvarında devşirme malzeme kullanılmış olduğundan temel yapısının incelenmesi amacıyla açılan bu açmada, yüzeyden 0.50 m de küçük seramik parçaları ve hayvan kemikleri tespit edildi. Duvarda iri bazalt bloklar arada ise daha küçük taşlar, kiremit ve harç kullanılmıştır. Duvarda yer yer sıva parçaları izlenmektedir. Yüzeyden 1.00 m derinde temelin başlangıç kısmı saptandı. Temel taşlarının uzunlukları 0.70-0.80 m ve yükseklikleri ortalama 0.40 m dir. Bu temel taşlarının üzerinde daha küçük ve basit işçilikli taşlarla örülmüş duvarın üst kısmında devşirme malzemeler kullanılmıştır.

İkinci açma, yine agoranın iç batı kısmında güney duvarı kenarında 2.00 x 2.00 m ölçülerinde açıldı (Resim: 18). Üstten itibaren doğu yönde açma içine doğru uzanan iri taş blokları nedeniyle daralan açmada 2.30 m de agora duvarına dikey olarak uzanan iri blok taşın kaldırılamaması nedeniyle, daha derine inilemedi. 1.75 m de, duvarda kullanılmış olan tuğlalara ve Geç Roma ile Bizans Dönemi'ne ait seramik parçalarına rastlandı. Açılan kısımlarda iri bazalt bloklar kullanılmıştır. Bu blokların yükseklikleri 0.40-0.50 m uzunlukları ise 0.50-0.0 m arasında de-

ğışmektedir. Arada daha küçük taşlar ve içinde tuğla kırıkları olan harç kullanılmıştır. Devşirme taşların işlenişinde bir özen olmamasına karşın, basitce düzeltilmişlerdir.

METROON ÇALIŞMALARI

Nurettin ÖZTÜRK *

Bugüne dek salt antik kaynaklarda geçen bilgilerle varlığını bildiğimiz ancak geçen yıl yaptığımız çalışmalarla kent içindeki yerini saptadığımız "Metroon"da' bu yılda yüzey araştırmalarına devam edildi. Yoğun bitki örtüsü ve kalıntı dolgu içermesi nedeniyle güçlükle sürdürebildiğimiz alanda gözlemlenen çukurlar ve çevreye rastgele dağılan yontu ve mimari parçalar yakın zamanımızda kaçak kazıların yapıldığının göstergesidir.

Gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırması ve temizlik çalışmalarının sonucunda Metroon'a ilişkin olduğunu sandığımız bir de zemin belirlenmiştir. Kaçak kazıcılar tarafından açılan çukurlardan birinde bugünkü dolgu üst düzeyinden yaklaşık 1.50 m daha aşağıda gözlemlenen kırık mermer plakalar olasılıkla özgün yapının zeminine ilişkindi. Ve böylece ilk kez Metroon'a ait mimari verileri saptayabilmekteyiz. Bu bulgu önümüzdeki yıllarda başlanacak Metroon kazılarını yönlendirmede yararlı olacaktır.

Kalıntı üzerinde yaptığımız yüzey çalışmalarında ayrıca çok sayıda yapıya ilişkin mimari ve yontu parçaları belirlenmiştir. Mimari buluntulardan biri 0.76x0.42 m ölçülerinde kompozit bir başlıktır (Resim: 19). Mimari elemanın yan taraflarında fazla derin olmayan 0.10 m genişliğinde dikey bir yiv ve kaldırma yuvaları bulunur. Ön yüzde kenger yaprak üzerine oturtulmuş bir açık palmet, palmeti üstten sınırlayan silme ise lesbos yapraklarından oluşan bir kuşak onun üzerinde silme ve ancak az bir bölümüyle korunabilmiş abakus yer alıyor. Palmet stil olarak Kyzikos Hadrian Tapınağı'nın² çörtemli sima parçası ile benzer, bu palmetleri, yaprakları birbirine birleşerek yuva oluşturması ve stil özellikleri ile Antoninler dönemine verebiliriz.

(*) Nurettin ÖZTÜRK, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü. ERZURUM.

(1) Th Macridy Ch Picard. *BCH*, 45 1921, 436-470, 569-570 Lev. 14-17.

(2) *TAD* say. XXIX 1991, Kyzikos 1989 kazısı, 122, Res.1.

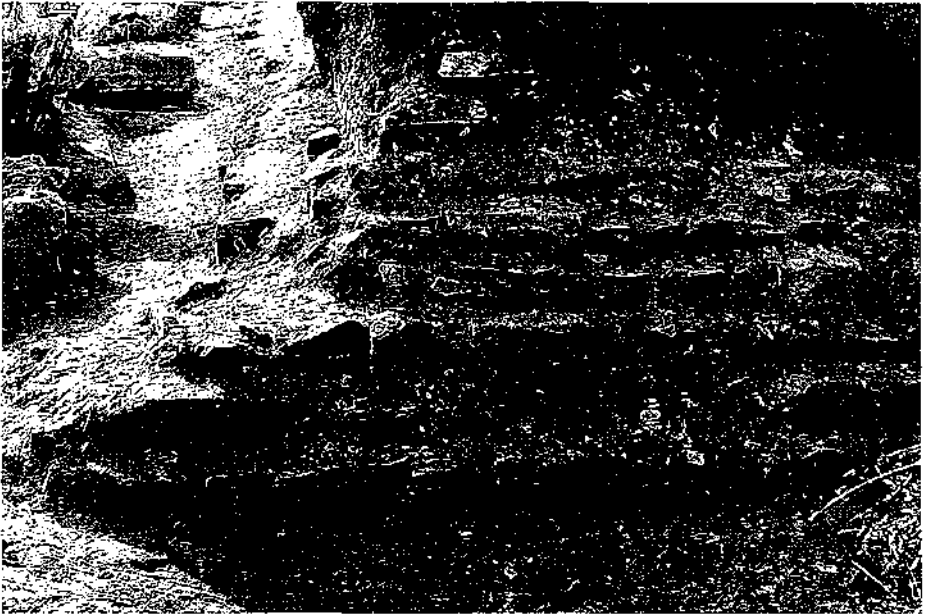
etroon kalıntılarının yayıldığı alanın güneydoğu kısmında 0.55 x 1.00 m ölçülerinde stola giyimli bir kadın (Resim: 20) heykelinin alt gövdesine ait kırık bir parça belirlenmiştir. Beyaz mermerden yapılmış önemli bir işçilik gösteren eserde kıvrımların stili yapıtın olasılıkla Antoninler döneminden olabileceğini göstermektedir. Aynı dolgu içerisinde ikinci bir kadın yontusu (Resim: 21) daha bulunmuştur yüksekliği 1.15 m olan bu eserde belde bir kemer yer almaktadır. Bu yıkıntı dolgusu içinde görülebilen yapıya ait çok sayıda değişik yontu parçaları kalıntının heykeltraşlık eserleri bakımından çok zengin olduğunu göstermektedir.

Bu yontuların yapıdaki özgün konumları ancak gelecekteki kazılarla belirlenebilecektir. Alanda ayrıca değişik kabartma parçaları da bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi 0.40 x 0.65 m ölçülerinde üzerinde bir Nike betisi (Resim: 22) olan parçadır. Figür oldukça ayrıntılı ve önemli bir işçiliğe sahiptir. Özgün yapıdan çevreye dağılmış olan mimari ve yontu kalıntılarının yapıldığı alanın genişliği bize "Metroon" yapısının anıtsallığı konusunda önemli ip uçları vermektedir. Yıkıntı dolgusunun bugünkü durumu ışığında tapınağın³ büyük olasılıkla alanın orta kısmında olduğu söylenebilir. Türünün Anadolu'da bilinen tek örneği olan bu önemli yapıya ilişkin çalışmalarımıza önümüzdeki yıllarda devam edilecektir.

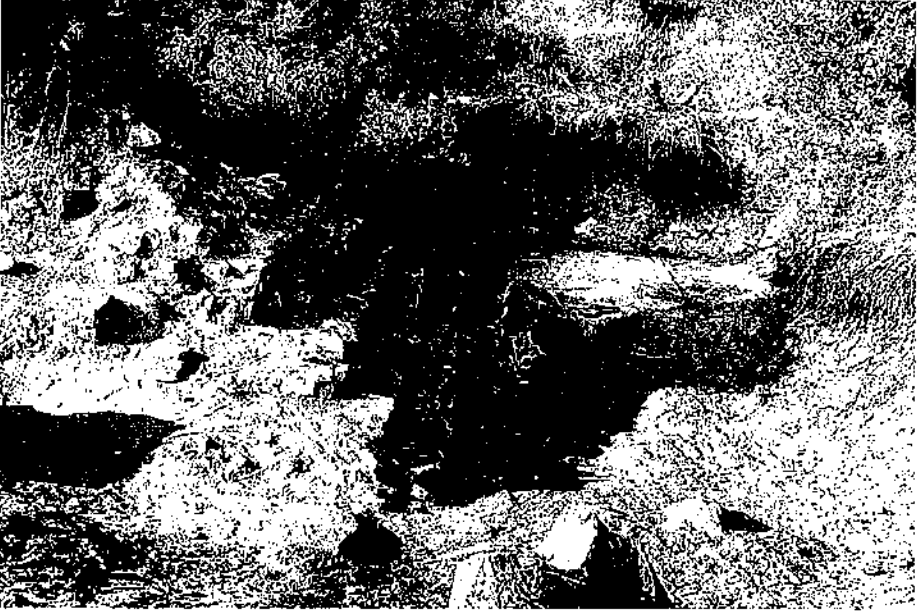
(3) Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. N. Öztürk. *Kyzikos Kutsal alan, Metroon Plastik, Mimari ve Bezemeleri* (1993). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Resim:1

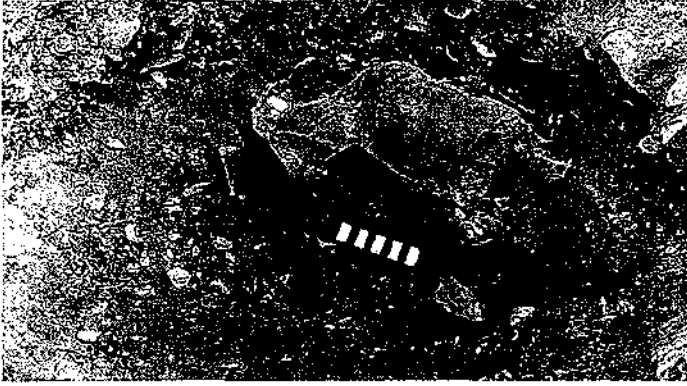
Resim:2

Resim:3

Resim:4

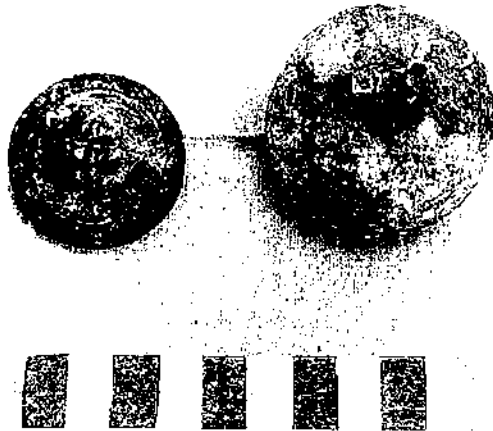
Resim: 5

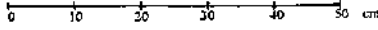
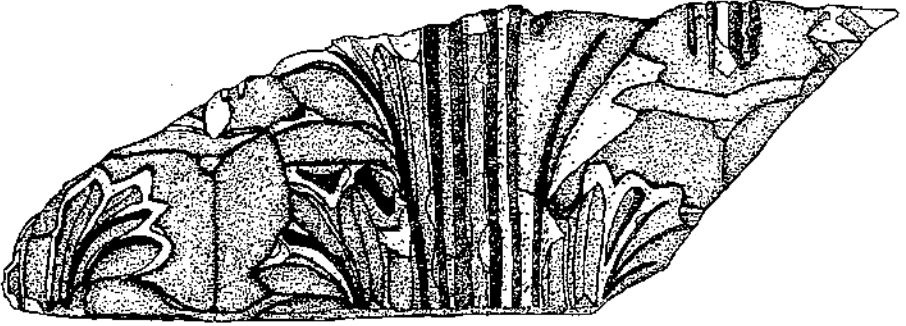
Resim: 6

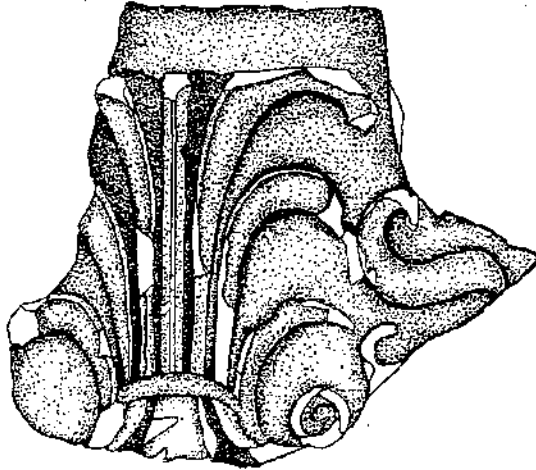
Resim: 7

Resim: 8

Resim:9

Resim:10

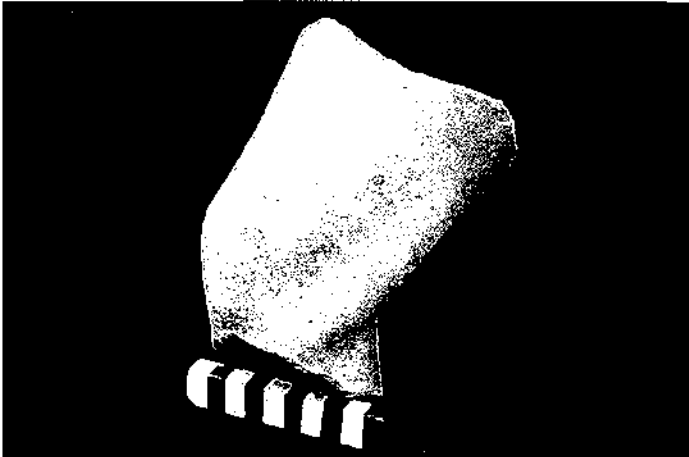
Resim:11

Resim:12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

Resim: 17

Resim: 18

Resim: 19

Resim: 20

Resim: 21

Resim: 22

1995 YILI AMORIUM KAZISI

"Musa Çalık'ın Anısına"

*Chris S. LIGHTFOOT**

Amorium projesinin 8. kazı sezonu 13 Temmuz - 19 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ekip Dr. Chris Lightfoot (başkan), Dr. Eric Ivison (başkan yardımcısı), Dr. Margaret Gill (cam eserler sorumlusu), Karen Barker (konservatör), Yalçın Mergen ve Simon Mortimer (arkeologlar) ve Osman Kızılkılıç'tan (muhasabe sorumlusu) oluşmuştur. Ayrıca Mücahide Koçak, Ayşe Taşkın, Feriizat Ülker, Hasan Yılmazyaşar (Eskişehir Anadolu Üniversitesi), Betül Şahin (Ankara DTCF), Paola Pugsley (Exeter Üniversitesi) ve Thomas Bihl (Indiana Üniversitesi) olmak üzere Türk, İngiliz ve Amerikan üniversitelerinden yedi öğrenci de kazıda görev almışlardır. Bakanlık temsilcimiz ise, Ankara Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Arkeolog Sema Dayan idi. Ayrıca tümü Hisarköy'den olmak üzere 22 işçi istihdam edilmiştir. Bunlardan 14'ü dört hafta süreyle kazıda çalıştırılmış, diğer 8'i ise konservasyon çalışmaları ile hem sit alanındaki hem de kazı evindeki tamir işlerinde çalıştırılmışlardır.

Maddi destek, değerli kuruluşlar İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, "The Trustees of Harvard University", "The British Academy" ve Amorium Dostları ("Friends of Amorium") tarafından karşılanmıştır. Projemize yardımları ve destekleri için başta Prof. Dr.Engin Özgen olmak üzere Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tüm çalışanlarına (özellikle Sayın Kudret Ata'ya) en içten teşekkürlerimi sunar. Aynı şekilde Emirdağ Kaymakamı Sayın İbrahim Avcı, Emirdağ Belediyesi Başkanı Sayın İsmet Güler, Afyon Müzesi Müdür Vekili Sayın

(*) Dr. Chris S. LIGHTFOOT, Durham Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, İNGİLTERE
(Kazı yaptığımız Hisarhöyük'ün eski muhtarı olan Musa Çalık hayatteyken Amorium ekibinden her türlü destek ve ilgisini eksik etmemiştir).

Ahmet İlaslı ve tüm müze çalışanları bizi içten bir dostlukla karşıladılar ve yardımlarını esirgemediler. Burada adlarını sayamadığımız pek çok kişiden değerli yardımlar aldık; ancak Sayın Melih Ağaoğlu'na, Sayın Dr.Erol Aydın'a, Sayın Kemal Öncü'ye ve Sayın Seyfettin Bekmezci'ye özellikle teşekkür etmek isteriz. Prof. Cyril Mango, Sayın Hüseyin Tanrıkulu (Yukarı Piribeyli Belediyesi Başkanı), Richard Ashton, David Barchard, John Casey ve Fiona Ligonnet projeye başladığımızdan beri bizden ilgilerini esirgemediler. Kendilerine de ayrıca teşekkür etmek isteriz. 1995 yılı Haziran ayında Sayın Osman Özbek'in aramızdan zamansız ayrılışı ile projemiz en büyük destekçilerinden birini kaybetmiştir. Üzüntümüzü bir kez daha belirtmek isteriz.

1995 yılı kazı sezonunda Prof.Peter Brown (Princeton University), Prof. Thomas Drew-Bear (Universite de Lyon II), Prof.Dr.Kenneth Harl (Tulane University, New Orleans), Prof.Dr.Eugenio Russo (Universita di Cassino), Dr.Jennifer Tobin (Bilkent University), Sayın Rev. Hugh Cockledge (St.Nicolas, Ankara) ve Keith Jordan (AIAE) Amorium'u ziyaret ettiler. Kendilerine çok teşekkür ederiz.

Çalışma kazı, kazıda bulunan eserler ile ilgili araştırma ve konservasyon olmak üzere üç bölüm halinde gerçekleştirilmiştir. Her bölümün kendine özgü amacı ve maddi kaynağı vardır.

1. KAZI ÇALIŞMASI

1994 yılı sezonunda kazı ekibi Aşağı Şehir giriş kapısının (AB açması) yaklaşık 0,5 km güneybatısında bir yeraftı kaya mezarı bulunduğunu öğrenmiş ve 1995 yılında burada kazı çalışmaları yapmayı planlamıştı. Yöre halkı tarafından uzun zamandır bilinen mezarın ilk olarak ne zaman açıldığı kesin olarak tespit edilememiştir. Mezar dromosunun çatısını oluşturan geniş kireçtaşı bloklarının daha önce birbirlerinden ayrılmış olmaları nedeniyle, mezarın içine giriş nispeten kolaylaşmış durumdadır. Dromos moloz ile dolu olup, ayrıca bu moloz dörtte üçü bol miktarda kemik ile karışık bir toprak yığını ile dolu odaya doğru da kaymıştır. Mezar birçok kereler define avcılarının ilgisini çekmiş ve baştan başa yağmalanmış durumdadır. Bu nedenle kurtarma kazısı geride kalmış olması olası bazı parçaların tespiti, kemik kalıntıların toplanması ve birimin restore edilmesi ve korunmaya alınması amaçlarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Mezar kısa dromosu ve girişteki dikili taşı ile tipik bir Roma Dönemi arcosolium'u olup, kireçtaşı bir kayalığın kısmen kazılması ile

oluşturulmuştur (Şekil: 1). Toplam uzunluğu 6.2 metre olup, ana odanın en geniş yeri 2.9 metredir. İki odanın yan kenarlarına paralel, üçüncüsü karşı duvarın önünde olmak üzere anakayadan oyulmuş üç adet gömü sekisi vardır. Her bir gömü sekisinin boyu 1.85 metre, genişliği 0.9 metredir ki, bu boyutlar orta boylu bir yetişkinin gömülmesi için yeterlidir. Sekiler kayadan oyulmuş alçak bariyerlerle sınırlandırılmışlar ve dar ve alçak bir yolun etrafına yerleştirilmişlerdir. Odanın iki kenarındaki sekilerin ön yüzleri tahrip olmuş olup, bunları gerideki sekiden ayıran bariyer orta yerinden geçen bir drenaj kanalı ile delinmiştir. Ne ana oda, ne de dromos'da herhangi bir yazıt, dekorasyona veya duvar sıvasına ait iz saptanmamıştır.

Kazılar sonucu ortaya insan iskeletlerine ait oldukça önemli miktarda kalıntı çıkmıştır. Ancak tam bir iskelet veya birleştirildiğinde bir iskelet oluşturacak kemik grubuna rastlanmamıştır. Tüm bu kemik malzeme üzerinde hem insanlar hem de hayvanlar tarafından yapıldığı anlaşılan aşırı tahribat izleri vardır. Kemiklere yoğun olarak asıl odada rastlanılmakla birlikte, dromosdaki moloz tabakasının altında da önemli miktarda kemik bulunduğu gözlenmiştir. Henüz bu kemikler detaylı olarak incelenmemiş; ancak bu kemikler üzerinde kazı sırasında ve yıkılmaları sırasında yapılan ön incelemeler bunların çocuklara, erginlik çağındaki gençlere ve yetişkinlere ait olduğunu göstermiştir. Bu mezara gömülmüş olan kişi sayısının 15 den fazla olması çok mümkündür. Bu nedenle mezar her ne kadar ilk yapıldığında üç kişilik bir aile için tasarlanmışsa da, birçok kereler açılarak ilk gömülenlerle ilişkili veya ilişkisiz diğer kişilerin gömülmesi için de kullanıldığı anlaşılmıştır.

Burada kemiklerin aksine, oldukça az sayıda çanak çömleğe rastlanılmıştır. Bu durum mezarın tümüyle yağmalandığını göstermektedir. Yine de mezar içinde dağılmış olarak bulunan parçalar yardımıyla iki kabın profili çıkarılabilmektedir. Bunların her ikisi de 5. yüzyıl ile 7. yüzyıl başları arasına tarihlenebilecek Geç Roma Dönemi örnekleridir. Mezarın tam arka kısmında bulunmuş olan ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen kaba bir kabın parçası ise, mezar için önerilen zaman dilimini ileriye belki de 8. yüzyıl sonlarına kadar uzatmaktadır.

Sınırlı sayıda çanak çömlek parçasının yanı sıra yağmacılar tarafından önemsiz bulunarak geride bırakıldığını düşündüğümüz birkaç başka farklı buluntu daha ele geçirilmiştir. Bunlar içinde en ilgi çekici ve ayırt edici özelliğe sahip olan parça, "Sirakuza" tipi olarak bilinen ve iğnesi dahil tam olarak korunagelmüş bir bronz kemer tokasıdır. Şu anda bu toka Bizans yapımı olarak tanımlanmakta ve 6. yüzyılın sonu veya 7.

yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir¹. Diğer metal buluntular ise, ince bakır telden yapılmış bir küpenin (2.5 cm çapında) parçalarından ve ne amaçla kullanıldığı belirlenememiş iki uzunca demir parçasından (herbiri 4.5 cm uzunluğunda olan) oluşmaktadır. Mezarda ayrıca tahta bir tarağa ait iki parça bulunmuştur (Resim: 1). Bu eser Roma Dönemi'ne tarihlenen "Frig kapı taşları" üzerindeki tarak tasvirlerini anımsatmaktadır². Herhangi bir sikkeye rastlanılmamıştır³.

Mezarın kesin olarak tarihlendirilmesi, tarihlendirilebilir buluntuların yokluğu ve gömülerin aşırı derecede tahrip olması nedeniyle zordur. Mezarın ilk olarak ne zaman yapıldığını ve kullanıldığını söylemek de mümkün değildir, ancak M.S. 2. veya 3. yüzyıl kadar erken olması olasıdır. Mezarın ilk kullanıcıları olasılıkla çeşitli hediyeler ve sunaklara sahiptiler; ancak bunlar ya daha sonraki gömüler sırasında atılmışlar ya da mezar soyguncuları tarafından yağmalanmışlardır. Bununla birlikte elimizde olan birkaç buluntu mezarın Roma Dönemi'ne hatta belki de Bizans Dönemi'ne kadar uzanabilecek kadar önemli bir süre kullanımda kaldığını göstermektedir. Kurtarma kazısının başarıyla tamamlanmasından sonra, mezarın iç kısmının planı çıkarılmış, buluntular kayıtlara geçirilmiş ve çizilmiş, kemik buluntular ise 1996 yılında incelenmek üzere yıkanarak depolanmıştır. En son olarak da mezar tamir edilerek, emniyet altına alınmıştır.

Aşağı Şehir Kilisesi'nde yapılan kazılar naosun kuzey kısmında ve orta bölmenin kuzey koridorunda yer alan Geç Orta Çağ'daki Türk katlarının incelenmesi amacıyla yöneliktir. Böylece hem yapının kronolojisi ile ilgili daha fazla bilgi elde edilmiş olunacak, hem de Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yapının ne amaçla kullanıldığı anlaşılacaktır. Ayrıca bu kazılarla naosda yer alan ve Orta Bizans Dönemi ikinci evresine tarihlenen opus sectile stilinde mermer döşemeli tabanın yaklaşık 70 m²

- (1) Uz. 4.5 cm; gen. 3.3 cm; uz. 2.5 cm. Bkz. J. Russell, *Byzantine instrumenta domestica from Anemurium: the significance of context*; R.L. Hohlfelder (ed), *City, Town and Countryside In the Early Byzantine Era*, New York 1982, s. s. 133-63; özellikle s. 41-2 ve şek. 7.14-15. Buna benzeyen iki örnek antik Sardis (Sart) de bulunmaktadır; bkz. J.C. Waldbaum, *Metalwork from Sardis, the finds through 1974, (Archaeological Exploration of Sardis Monograph 8)* Cambridge, Mass. 1983, s. 118 no. 689-690, lev. 44.1979 yılında Silifke Müze Müdürlüğü tarafından Aya Thekla Kilisesi'nde yapılan kazılardan üç tane daha ortaya çıkmıştır; G. Dagron ve D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie*, Paris 1987, sb. 252-3 ve lev. LXIV, 1-3.
- (2) Şöyle bir mezar steli (T 547 no'lu Amorium'da 1993 yılı kazıları sırasında Yukarı Şehir "L" Açması'nda açığa çıkarılmıştır. (Resim:2). Amorium'da bulunan başka örnekler için, bkz. M. Waelkens, *Die kleinasiatischen Türsteine*, Mainz 1980, no. 515 (Yukarı Şehir'de) ve 535 (Hamzahacı'da). Roma Dönemi'nde ölümler için tarağın özel bir sembolizmi varmış; bkz. T. Wujewski, *Anatolian sepulchral stelae in Roman times*, Poznan 1991, s. 18-20.
- (3) Aynı zamanda hiç bir cam parçasına rastlanmadığı dikkatimizi çekmiştir.

lik son bölümünün açığa çıkarılması, yapının planının çıkarılmasının ve inşasının incelenmesinin tamamlanması ile 1993-4 yıllarında açılmış olan A2, A3-1 ve A1-7 açmalarının birleştirilmesi amaçlanmaktadır (Resim: 3; Şekil: 2). Bunlara ek olarak korunagelmüş Bizans yapılarının ve döşemelerinin yıkılmasına ve tahrip olmasına neden olan Selçuklu/ Erken Osmanlı dönemlerine ait 50,53,54,56 30 no lu moloz duvarların ve altındaki kesitlerin kazılmasına karar verilmiştir. Bu amacımızı gerçekleştirmemizi sağlayan izni en hızlı şekilde veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve bize bu konuda çok yardımcı olan Bakanlık Temsilcimiz Arkeolog Sema Dayan'a bir kez daha teşekkür ederiz. Selçuklu Dönemi'nde yapının yeniden kullanımı sırasında kilisenin orta kısmı ile yan koridorları arasında bölme duvarı görevi üstlenen söz konusu bu moloz duvarların yıkılması, kilisenin orijinal görünüşüne ve kendine özgü havasına yeniden kavuşmasını sağlamıştır.

Bu yılki en olağan dışı buluntu, oldukça parçalanmış şekilde bulunmuş birkaç adet pencere pervazı parçasıdır. Kalıplama yöntemiyle alçıdan yapılmış olan bu pervaz parçaları Proje Konservatörü Karen Barker için incelenmesi gereken yeni bir alan oluşturmaktadır. Tüm parçalar Selçuklu Dönemi katlarında bulunmuş olup, bazılarının asıl kuzey duvarın pencere oyuklarından düştüğü açıkça bellidir. Malzemenin kırılğan yapısı nedeniyle buluntular oldukça ufalanmış durumdadır, ancak bazıları üzerindeki orijinal süslemelerin izlerini saptamak mümkün olmaktadır.

Kazılar yapının 5. yüzyılın sonundan 13. yüzyıla uzanan uzun tarihi hakkında çok değerli kanıtlar ortaya koymuştur. Birinci evre bazilikasının yangınla tahrip olduğunu gösteren kanıtlar, bu yıl da asıl duvarlarının iç yüzlerinde gözlenmektedir. Kuzeydeki yan duvarın büyük bir kısmı ile apsisin bir bölümü aşırı sıcak nedeniyle tahrip olmuş ve is nedeniyle siyahlaşmış olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tahribat Orta Bizans Dönemi yeniden inşa tarihini kesinlikle daha erken bir döneme almaktadır, çünkü tahribatin üzeri ikinci evre kubbeli olan bazilikasına ait payandalarla kaplı olduğu gibi, en erken fresko katı ile de gizlenmiş durumdadır. Yeniden inşa sırasında fazla hasar görmüş olan yerlerin sıva ile kaplanması için büyük çaba sarfedildiği gözlenmektedir. Yıkılmış duvarlara ait olduğu tahmin edilen siyahlaşmış birinci evre blokları, ikinci evre payanda spoliyası ile karmakarışık durumda bulunmuştur. Birinci evre duvarlarının alt kısımlarının diğer kısımlara kıyasla oldukça kötü şekilde tahrip ve islenmiş olduğu gözlenmektedir. Bu durum çatıdaki kirişlerin aşağıya düşerek, duvarlara dayalı halde yanmaya devam etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Aynı durum 1993 yılı kazıları sırasında

Aşağı Şehir surları üzerindeki üçgen kulede yekpare tahribat katı kazılırken de gözlenmişti. Yangının meydana getirmiş olduğu tahribat her iki yapıda da gözlenen taş işçiliğinin kötü durumu için geçerli bir açıklama olmaktadır, ancak bu durum bu birimlerin korunması açısından zorluk yaratmaktadır.

1995 yılı çalışmalarına Aşağı Şehir surları üzerindeki kapı girişinde devam edilmiştir. Girişin hemen önünde yapılan bir sondaj, duvarların doğrudan anakaya üzerine inşa edildiğini ortaya koymuştur. Geç Antik Dönem yolu ise girişi aşarak şehre girdiği noktada kazılmış ve sıkıştırılmış toprak ve çakıldan oluşan bir satıhla karşılaşılmıştır. Taş döşeli bir yola ait herhangi bir iz saptanamamıştır. Bu yolun kuzeyinde ve şehir duvarının hemen arkasında birkaç oda kazılmıştır. Bu odalarda 11. yüzyıla tarihlenen dört adet Bizans sikkesi ile birkaç keramik ve metal obje bulunmuştur; bunların evler terkedilirken geride bırakılmış olduklarını düşünmekteyiz. Bu bilgiler, üçgen kulenin arkasında sürdürülmüş olan kazılardan elde edilen bilgilerle tam uyum içindedir ve Aşağı Şehir'e ait bu bölgenin 11.yüzyılda, Malazgirt öncesinde, Bizans'ın kısa süren yeniden canlanma döneminde yeniden iskan edildiğini ortaya koymaktadır.

Bu yıl kazılan üçüncü açma ("TT" açması) Yukarı Şehir höyüğü üzerinde yer almaktadır. Burada 1994 yılında gerçekleştirilmiş olan çalışmalar Geç Orta Çağ (Selçuklu-Osmanlı) yerleşimlerine ait önemli izler ortaya koymuştu. Açma 1995 yılında da önemli bilgiler ve buluntular vermeye devam etmiştir, ancak bu yılki buluntular Orta Bizans Dönemi'ne (9.yüzyıl sonları-11.yüzyıl) tarihlenmektedir. Bunlardan en önemlisi Orta Anadolu'ya ait ilk örneği teşkil eden Bizans bir çömlekçi fırınıdır (Resim: 4). Bu fırının artıkları ile diğer keramik buluntular o dönemin Orta Anadolu'sunda gerçekleştirilen keramik üretimi ile ilgili bilgilerimizi artırmaktadır. Bu fırının yakınlarında iki adet depolama amaçlı büyük kap bulunmuştur. Bunlardan biri üzerinde şimdiye kadar gözlemlenmiş olanlardan farklı bir damga vardır. Büyük olasılıkla bu damga üreticinin veya kap sahibinin adıdır. Bu iki kap korunmak üzere kazı evine götürülmüştür. Yine bu açmadan çalışmamız için çok önemli olan kömürleşmiş meşe ağacı örnekleri bulunmuştur. Bunlar şu anda Cornell Üniversitesi Dendrokoloji Laboratuvarı'nda Dr. Peter Kuniholm tarafından incelenmektedir. Bu açma Orta Bizans Dönemi'nde Yukarı Şehir'in bu bölümünde üretime dayalı, canlı bir yaşantının olduğunu ortaya koymaktadır. Çömlekçi atölyeleriyle ilgili daha fazla bilgi elde etmek amacıyla 1996 yılında burada çalışmalara devam etmeyi planlamaktayız.

2. BULUNTULAR İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

1995 yılında yaklaşık 180 işlenmiş taş kayıda geçirilmiştir. Bu taşlardan bazıları bu yıl köyde yeniden yaptığımız yoğun araştırma sırasında saptanmıştır (Resim: 5)⁴. Ancak çoğunluğu geçmiş yıllarda olduğu gibi Aşağı Şehir Kilisesi'nde bulunmuştur (Resim: 6). Bu taşlar içinde en dikkat çekicisi Orta Bizans Dönemi ambonuna ait eksiksiz bir merdiven korkuluğudur. Korkuluk üzerindeki eğimli tirabzan olduğu gibi korunmuş durumdadır ve ambonun diğer benzer parçaları ile kesin bir bütünlük oluşturmaktadır.

Bu sezonun epigrafik buluntularından elimize geçen en ilginç parça (T219b no.lu) Aşağı Şehir Kilisesi'nde ortaya çıkmıştır. Bu mermer arşitrav parçası, 1990 yılında kilisenin aynı bölümünde bulunan başka bir parçanın (T219a no lu) devamıdır. Arşitravın iki tarafında da yazıt yer alıp, birisinde Theodoros adlı bir kişiden bahsedilmektedir. Bu adamın görevi yeni bulunmuş parçada yazılan archianagnostes ἀρχιανναγ [νώστης]σ kelimesinden anlaşılabilir. Bir anagnostes kilisede İncil'den bölümler okuyan bir görevli, bir archianagnostes ise bu kişilerin başıdır. Ancak bu kelimeye diğer yazıtlarda rastlanılmamıştır. Yalnızca M.S. 445 yılında yapılan Antakya Konsili'nde Isaakios adlı bir başka archianagnostes'den bahsedildiği bilinir⁵.

1994 sonunda ya da 1995 yılının Ocak ayında Aşağı Şehir'in dışında, kuzeybatı istikametinde bir tarlada, kireçtaşından yapılmış küçük bir adak steli (T755 no lu, Resim: 7) Şerafettin Erdoğan tarafından bulunmuştur. Kazı çalışmaları sırasında bu taş envantere geçirildi⁶.

ΑΚΚΑΗΠΙ	Ἀσκληπι-	Asclepiades
ΑΔΗCΜΗ	ἄδης Μη-	Meter Orine'ye
ΤΡΙΟΠΙΝΗ	τῆ Ὀρινῆ	(dağ ana tanrıçasına)
ΕΥΧΗΝ	εὐχῆν	dua etti

- (4) Örneğin, kanat bezemeli ilginç bir parça (T845 no lu) köydeki bir bahçe duvarında bulunmuştur. Bu taşlardan bazıları köylüler tarafından bağış olarak kazı evine getirilmiştir. Amorium projesine yardım eden fedakar köylüler şunlardır: Adil Ariösoy, Hüseyin Ali Dinçer, Şerafettin Erdoğan, Hüseyin Kaptıkaçtı ve Nazif Örs.
- (5) E. Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum* (ACO) Cilt 2/1/3, Berlin & Leipzig 1935, s. 70 (satr 11) ve s. 73 (Satr 12). Bu referanslar Prof. Greg Horsley tarafından verildiği için kendisine teşekkür borçluyuz. Aynı zamanda Aphrodisias'dan bilinen πρωτανναγνώστης kelime ile karşılaştırılabilir; bkz. C. Rouché, *Aphrodisias in Late Antiquity*, Londra (Journal of Roman Studies Monograph No. 5) 1989, s. 173 no. 115.
- (6) Yüksekliği 0.55 m., (yazılı pano) 0.285 m; gen. (Üstte) 0.25 m, (altta) 0.29 m; kal. 0.085 m; harflerin yüksekliği 0.035-0.030 m. Bu taş sonra Afyon Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüş olup, şimdi bahçesinde sergilenmektedir.

Buna çok benzeyen başka bir yazıt, 1993 yılında Hamzahacı Köyü'nde tespit edilip daha önce yayımlanmıştır⁷. Birbirine benzeyen bu iki adak stelinden anlaşılacağı üzere, Roma Dönemi'ndeki Amorium'da, hem ana tanrıçaya ait bir kült olduğunu, hem de şehir halkının Emirdağları'yla ilişkisinin kesilmediğini görüyoruz.

Bu sezonda seramik buluntular üzerinde fazla çalışmalarımız olamamasına rağmen parça halinde elimize geçen kaplar konservatörümüz tarafından tamamlanmıştır. Aynı zamanda yukarda bahsedilen ve "TT" açmasında yanyana bulunan iki tane büyük kap tamir edilmiştir. Kapların birisi çatlak fakat tam olarak açığa çıkarıldı; diğzerinin ise ağız kenarının çoğu eksik durumdaydı.

Kazılardan çıkarılan seramiklerin çoğu "TT" açmasından gelmiştir. Bu çanak çömlek parçaları arasında bol miktarda Roma Dönemi'ne ait kırmızı sırlı seramiğe rastlanmıştır (Resim: 8); örneğin, Sagalassos'da üretilmiş olan birkaç tane daha seramik parçası saptanmıştır⁸. Açmanın stratigrafisi açısından Roma ya da Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen örnekler pek değerli sayılmamaktadır. O bakımdan kaba, boyalı ve sırlı Bizans çanak-çömlek parçaları daha ilginç ve önemlidir, çünkü bu buluntuların çömlekçi fırını ve kötü üretim seramik ve tuğla parçaları ile çağdaş olduğu sanılmaktadır. Aşağı Şehir surlarının içerisinde giriş kapısının kuzey tarafında bulunan ve "LC3" adlandırılan yeni açma, ilginç bir grup daha vermiştir. Surların arkasına eklenen birkaç odadan bir tane tam, dört tane kırık ve eksik kap gelmiştir. Bunların üçü birbirine çok benzeyen düz tabanlı, tek kulplu pişirme kabıdır. Kapların kulp kısmının tam karşısında yanık ve duman izleri görülmüştür. Bunların ilk önce Türk pişirme kabı ve belki 13. yüzyıla ait olabileceğini düşündük. Ancak onların bulunduğu seviyeye göre, bu imkansızdır. Sonra Orta Bizans Dönemi'ne ait olduğunu ve bir ihtimalle Türk pişirme kaplarına örnek teşkil ettiğini anladık⁹. Bütün olarak çıkarılan, yüksekliği 13.2 cm ve gövde çapı 13.7 cm olan kabın (Şekil: 3) ağız kenarının üzerinde pişmiş topraktan yapılmış bir kapağın parçası "in situ" olarak bulunmuştur.

Dr.Margaret Gill cam buluntuların kataloğunu hazırlama çalışmalarına devam etmiş ve son üç sezonda (1993-95) bulunmuş tüm mal-

(7) Bkz. *AnSt* XLIV (1994), s. 124-5 ve res. XXIV (a).

(8) Bkz. *AnSt* XLV (1995), s. 122.

(9) "Tsoukalia" diye adlandırılan düz tabanlı ve tek kulplu olan, 8.-12. yüzyılların arasında tarihlenen kaplarla karşılaştırabilirsiniz; bkz. X. Μπακιρτζής, *Βυζαντινά Τσουκαλοαγγίνα*, Atina 1989, res. 3, 1-5.

zemeler üzerindeki çalışmasını tamamlamıştır. Geçmiş sezonlarda bulunmuş olan cam eşya parçaları arasında gözlenen mavi halka tabanlı kaseler yerleşimin bir özelliği olarak kabul edilmiştir. Bu örnekler çoğunlukla açık yeşil veya mavimsi yeşil renkli olup, mavi camdan yapılmış taban halkaları ve ağız kenarları olan kaselerden oluşmaktadır. Bunların gövdeleri üzerinde bazen ikinci bir mavi cam iplik bezeme de gözlenir. Yine geçmiş sezonlarda üzerleri kabaca elips şekli verilmiş kabartma damgalarla bezeli iki adet ağız kenarı parçası kayıtlarımıza geçirilmişti. Bu yıl mavi taban halkalı örnekler ek olarak, Amorium'da gözlenen bu iki tip özelliğe sahip bir cam parçası bulunmuştur. Mavi renkli ağız halkasına sahip olan bu parça elips şeklinde bir kabartma ile süslüdür.

Aşağı Şehir Kilisesi kazıları sırasında iki ayrı tipte pencere camı parçası bulunmuştur. Bunlardan ilk grup olasılıkla silindir içine üflenerek üretilmiş bir cam tabakasının ağır, koyu renkli ve kalın parçalarından oluşmaktadır. İkinci grupta ise hem daha hafif, hem de daha açık renkli olan ve daire şeklindeki ortası kalın cam tabakalarına ait örnekler bulunmuştur. İkinci grup kilisenin yeniden inşasının ikinci evresi ile ilişkilidir. Birçok diğer cam parçası ise kuzey koridorda yapılan kazılar sırasında bulunmuştur. Bunlar içinde yer alan üç adet "bull's eye" ("boğa gözü") tipi cama ait kenar parçası ise orijinal sıva çerçeveleri içinde bulunmuşlardır.

Yerleşim çoğu bezeli olmak üzere, önemli miktarlarda bilezik buluntu vermeye devam etmektedir. Bu yıl bulunan 350 yeni örnekle katalogtaki örnek sayısı 1000'i aşmıştır. 1994 yılında bulunmuş olduğumuz bileziklerden biri üzerinde, Korinth'de bulunmuş bir bilezik üzerinde de yer alan kalıplaşmış bir duanın şu bölümü yer almaktadır $\omega\kappa$ ($\acute{\omicron}\rho\tau$) $\epsilon\beta\omicron\eta\Theta\eta$.¹⁰

Bu yıl ki çalışmalar sırasında yalnızca 28 adet sikke bulunmuştur. Ancak sezonun en ilgi çekici yüzey buluntusu hiç şüphesiz ki, II.yüzyıla ait çok nadir bir sikkedir¹¹. Tüm bu sikkeler Afyon Müzesi'ne teslim edilmeden önce Konservatör Karen Baker tarafından temizlenmiş ve gerekli işlemlerden geçirilmiştir. Bu 28 sikkenin yalnızca 5 tanesi tanımlanamamıştır. Kazıların 1988 yılında başlamasından beri ilk defa bu yıl, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait sikkeler tespit edilmiştir. Her üç

(10) G.L Davidson, *Corinth XII, The Minor Objects*, Princeton 1952, s. 264 no. 2149.

(11) C.S. Lightfoot, A new Anonymous Follis from Amorium, *Numismatic Circular* CIII/10 (1995), s. 376. Bu yayından sonra başka bir örnek ortaya çıkmış; bkz. N. Bilgin, A Contribution to the new Anonymous Follis from Amorium, *Numismatic Circular* CIV/4 (1996), s. 83.

örnekte (SF3145, SF3077 ve SF3071 no lu) 3. yüzyılın üçüncü çeyreğine aittir. Geç Roma Dönemi'ne ait sikkeler az sayıda olup, ancak üç örnek kesin olarak tanımlanabilmiştir (SF3076, SF3065 ve SF3178 no lu). Bununla beraber tanımlanamamış birkaç küçük sikke de büyük olasılıkla 4. yüzyıl sonlarına veya 5. yüzyıla aittir. Aşağı Şehir duvarları dışında bulunmuş tek bir yüzey buluntusu haricindeki tüm Geç Antik Dönem buluntuları ya TT açmasında ve kilise kazıları sırasında bulunmuşlar, ya da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait sikkelerde olduğu gibi Bizans veya Bizans sonrası katların artıkları olarak bulunmuşlardır.

Orta Bizans Dönemi'ne ait olan ve Amorium imparatorlarından II.Mikhail ve Theofilos zamanlarına tarihlenen başka sikkeler de (SF3067 ve SF3068 no lu) bulunmuştur. Bunlardan ikincisi I.Basileios tarafından yeniden basılmıştır. Kazı bekçimiz Bilal Eryiğit tarafından Aşağı Şehir Kilise'sine çok yakın bir yerde bulunmuş olan başka bir önemli sikke I.Ioannes Çimiskes'e ait gümüş bir "miliaresion" dur (SF3072 no lu). Dördü Aşağı Şehir surlarının iç kısmındaki "LC3" açmasında yer alan kapı girişinin hemen kuzeyinden olmak üzere toplam 8 tane daha anonim "folles" bulunarak, Amorium'un geniş sikke koleksiyonuna eklenmişlerdir. Bu buluntular, geçmiş sezonlarda elde edilmiş olan kanıtların ortaya koyduğu şekilde bu bölgenin 10. yüzyıl sonlarında ve 11. yüzyılda kısa bir süre için de olsa çok yaygın olarak yeniden iskan edildiğini doğrulamaktadır. 1995 yılı çalışması sırasında yalnızca tek bir adet Selçuklu Dönemi'ne ait sikke (SF3060 no lu) tespit edilmiştir; kesin olarak tanımlanması gelecek sezona bırakılmıştır.

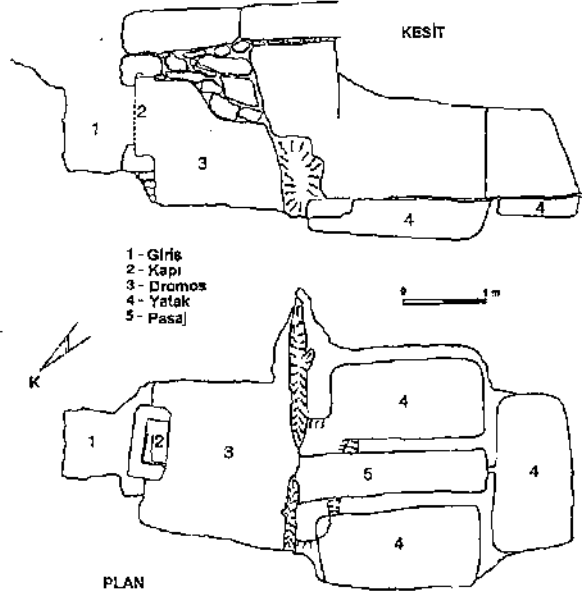
3. KONSERVASYON

Konservasyon çalışmaları hem eski, hem de bu yıl kazılmış olanlar dahil olmak üzere tüm açmalarda ve kazı evi ile taş depo arasındaki eski kerpiç depoların yenilenmesi çalışmalarıyla sürdürülmüştür. Böylece bahçedeki taşlar ile 1995 yılı buluntularının emniyetli ve kapalı bir alanda saklanmasına olanak sağlanmıştır. Yer sorununun önemli ölçüde azaltılması amacıyla yenilenen binalar için özel raf sistemleri planlanmıştır. Hatta yapılacak özel destekli raflarla taş buluntuların da bu şekilde saklanması mümkün olacaktır.

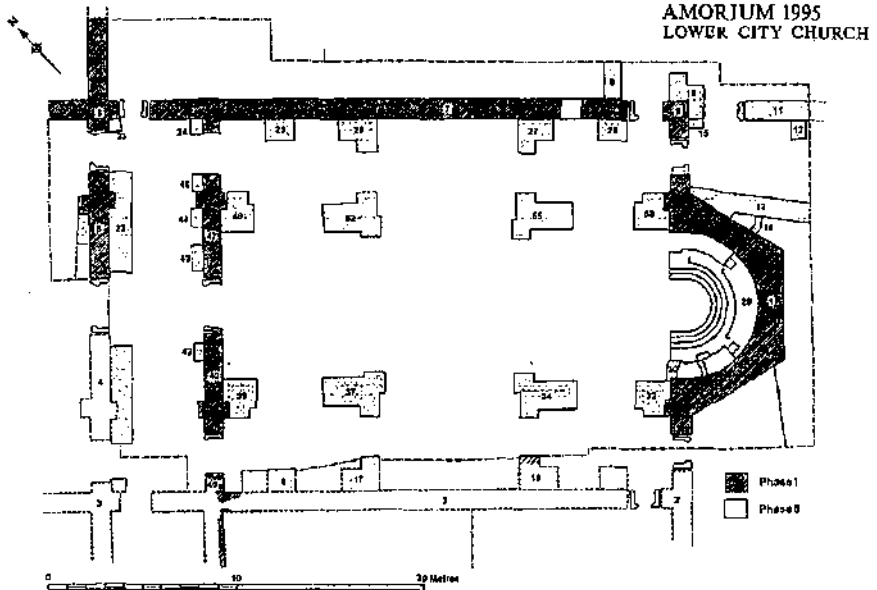
Aşağı Şehir Kilisesi çalışmanın gözbebeği olma özelliğini korumuş ve buradaki çalışmalar tüm sezon boyunca "*Amorium Condition Assessment Survey, Lower Church Building*" de (L.S.Mulvin, Ağustos 1994) tarafından rapor edildiği ve ana hatları belirlendiği şekilde Karen Barker ve Dr. Eric Ivison nezaretinde sürdürülmüştür. Sönmüş kireç ile karışık ezilmiş tuğla, yapının orijinal harcı yerine kullanılmıştır. 1994 yılında

52 no lu duvarın bir bölümünün üst kısmı, harcın kış koşullarına karşı dayanıklılığının ölçülmesi amacıyla kapatılmıştı. 1995 yılı yazında yaptığımız inceleme sonucu, bazı noktalarda harç kalınlığının biraz ince tutulmuş olması nedeniyle donun içine işleyerek harcı kırıldığı tespit edilmiştir. Kırılmış olan harç kısmen dökülmekle birlikte altındaki Bizans duvarları tahrip olmadan korunmuştur. Bu nedenle duvarların, dona karşı kalın bir koruyucu tabaka oluşturabilmesi için daha kalın bir harç tabakası ile kapatılması ve kenarların suyun mümkün olduğunca akıp gitmesini sağlayacak şekilde yapılması sağlanmaya çalışılacaktır. Kubbeyi destekleyen dört ana paye (55, 52, 34 ve 37 no lu) duvarının taşları arası harç ile doldurulmuş ve üzerleri tamamen kapatılmıştır. 57 ve 58 no lu duvarlar ve diğer bazıları tamamen, 39 no lu duvar ise kısmen kapatılmıştır. Duvar taşları arasına konan ve duvarların üzerini örtmek için kullanılan yeni harç orijinal harçtan kolayca ayırt edilebilmektedir. Aslında amacımız bunların uyum sağlamaları idi. Beyaz kireçten yapılmış diğer bir harç ise birinci evre duvarları ile uyum sağlanabilmesi için kullanılmıştır. Bu harç aynı zamanda 7, 27, 26, 25 ve 9 no lu duvarların güçlendirilmesi için de kullanılmıştır. 1996 yılında çalışmalara devam edilmesi planlanmaktadır¹².

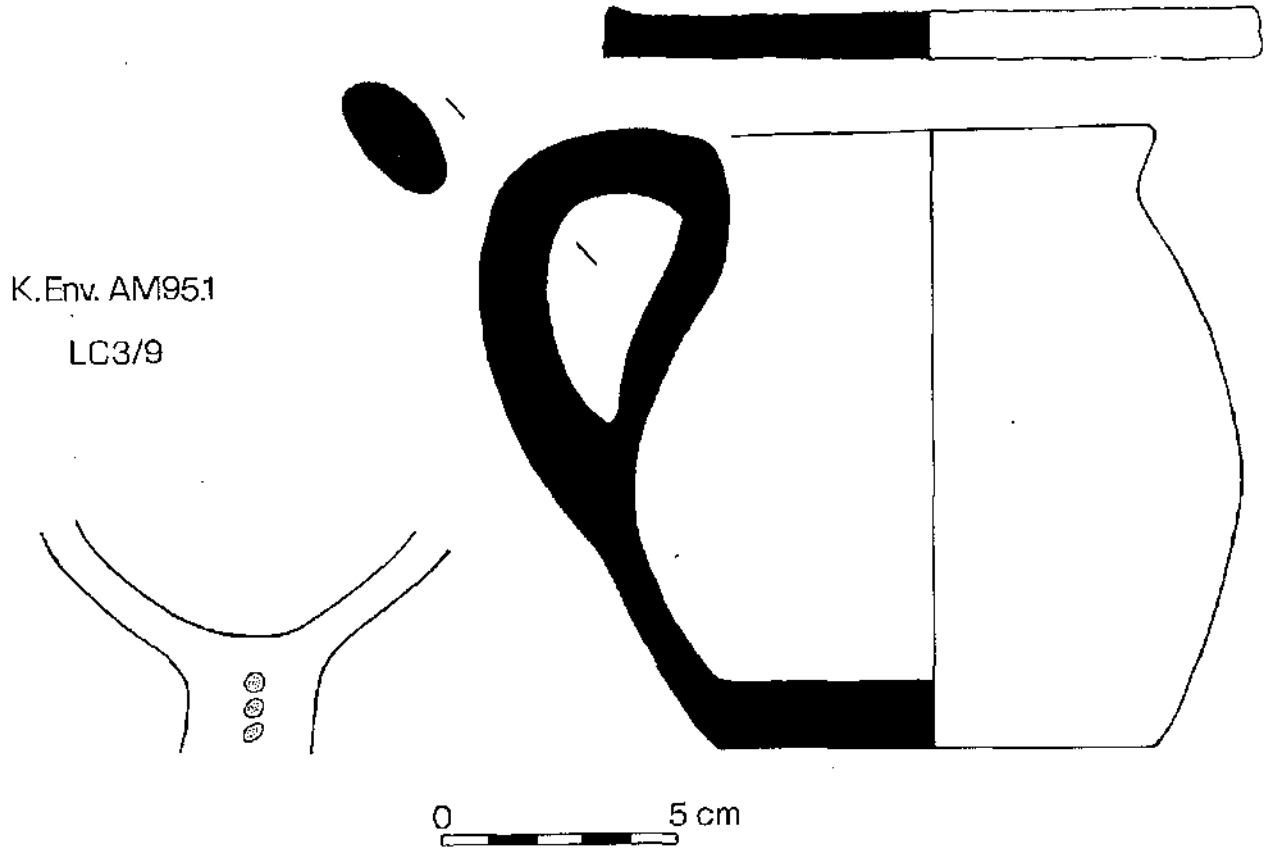
(12) Bu seneki kazı sezonuna ait çalışmalar İngilizce olarak *Anatolian Studies* (Cilt XLVI, 1996) dergisinde yayımlanmak üzere hazırlanmıştır.

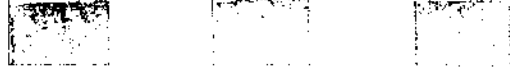
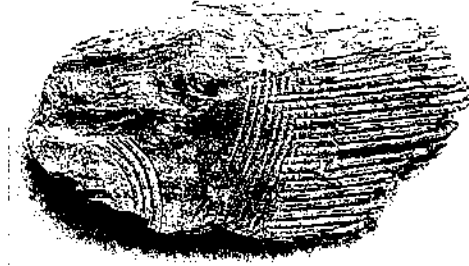
Çizim 1: Kaya mezarının planı

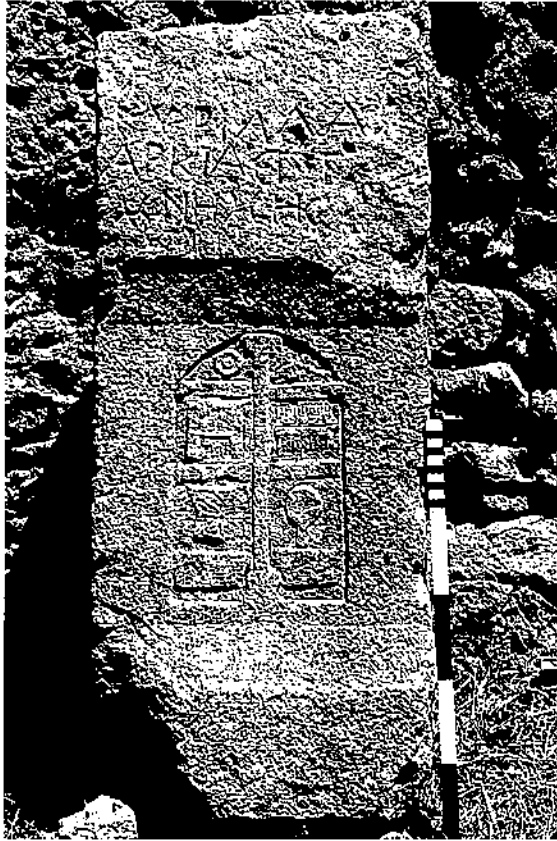
Çizim 2: Kilisenin planı

Çizim 3: Aşağı Şehir "LC3" aşmasında bulunmuş bir pişirme kabı (K. Env. AM 95.1= AM 95/LC3/ Konteks 9)

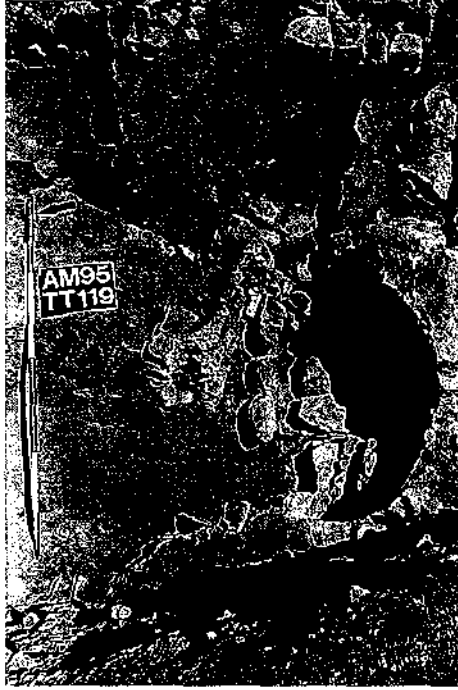
Resim 1: Mezarda bulunan tahta tarağın bir parçası (AM 95/09/26)

Resim 2: Yukarı Şehir'in L Açması'ndan gelen bir Frig kapı taşı (T 547 no lu) AM95/04/24A)

Resim 3: Aşağı Şehir Kilise'nin genel bir bakışı (güncyde) (AM 95/12/29)

Resim 4: Yukarı Şehir "TT" açmasında bulunmuş olan bir Bizans çömlekçi fırını (AM 95/10/14A)

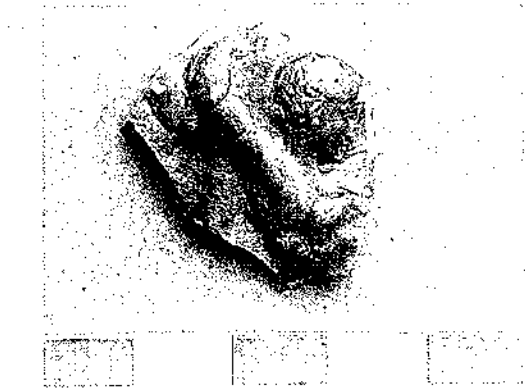
Resim 5: Köyde bulunan kartal kabartma parçası (T 845 no lu) (Neg. AM 95/09/16)

Resim 6: Aşağı Şehir, kiliseden gelen Orta Bizans Dönemi'ne ait olan pervazın bir parçası

Resim 7: Adak steli (T755 no lu) (Neg. AM 95/02/16)

Resim 8: Erken Roma Dönemi'ne ait olan kabartmalı seramik paçası (AM 95/TT-Konteks 146) (Neg. AM 95/ 12/34)

THE EXCAVATION OF CHURCH III ON GEMİLER ADA NEAR FETHİYE

Kazuo ASANO*

The research project of an archaeological site in Ölüdeniz Area near Fethiye has been continuing since 1991 by a Japanese team. The site is extended on two islands, Gemiler Ada and Karacaören Ada, and the coastline around them (Fig. 1). Several campaigns of survey work have revealed that this area greatly flourished in the early Byzantine period¹. In 1995 we started the excavation work of an early Byzantine church on Gemiler Ada².

CHURCH III ON GEMİLER ADA

Gemiler Ada is a small island, measuring about 1,000 metres in length and 350 metres in width, and is separated from the mainland by a narrow channel (Fig. 2). Ruins of numerous secular buildings and tombs remain on the northern slope of the island, and harbour facilities line the

-
- (*) Associate Professor Kazuo ASANO, Aichi University of Education, Hama 1-16-10, Toyonaka, 561 JAPAN
- (1) Asano, "Survey of the Byzantine Sites on Lycian Coast Near Fethiye by Osaka University." *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, Ministry of Culture, Republic of Turkey, 1993), 7-17; Shigebumi Tsuji ed., *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey). The First Preliminary Report* (Osaka University, 1995); Asano, "Survey of the Early Byzantine Sites in Ölüdeniz -- Gemiler Ada Area, West Lycia." *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, Ministry of Culture, Republic of Turkey, 1995), 407-419; Asano, "Two Churches in Ölüdeniz Area (Fethiye-Muğla)." *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, Ministry of Culture, Republic of Turkey, 1996), 231-241.
- (2) The Japanese team consisted of nine members: Shigebumi Tsuji, Tomoyuki Masuda, Shin'ya Fukunaga, Koji Nakatani, Takeshi Sugii, Tetsuro Ohashi, Hozumi Fujisawa, Mikiko Tsuzuki and the author, and was financially supported by the Ministry of Education of Japan. The excavation work was conducted under the supervision of Mr. İbrahim Malkoç, Director of Fethiye Müzesi Müdürlüğü. We also would like to express our gratitude to Mr. Cengiz Aslantaş of Fethiye Müzesi Müdürlüğü and to Mr. Levent Vardar from Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü for their helpful and friendly collaboration with us.

north shore. In addition to them, there are four churches on the island. The church that we began to excavate, which we temporarily call Church III, is situated in the centre of the island. Located near the top of the hill about 99 metres above sea level, it is secluded from the populated area below.

Church III is an extensive complex around a three-aisled basilica (Fig. 3). The basilica measures c. 25 metres long (from the apse to the west wall) and 15 metres wide. The slope of the site is so steep that the western half of the church is built in the space painstakingly cut out from the inclination (Fig. 4). The basilica is preceded by an oblong space that must have functioned as an atrium. The north, west and south walls of the atrium are carved faces of the solid bedrock, and naturally there is no entrance in these walls. From a small open square on the north of the basilica, visitors could come into the atrium walking westward along the north wall of the church through a short, arched passageway. There is a cistern near the south end of the atrium.

The walls of the basilica are built of ashlar, rubble and mortar on the foundation of the carved bedrock. The north wall is destroyed except for the foundation. By contrast, the west wall remains to the height of more than 7 metres above the floor of the nave (Fig. 5). There are three doorways in the west wall, one to the nave and the others to the aisles. The central doorway has a thick lintel of marble. The nave is almost entirely covered with debris, but stylobates, c. 1 metre wide, are partly visible. In the centre of the nave floor mosaics of geometric patterns are exposed. Several fragments of marble slabs with relief, probably parts of ambon, templon and other architectural sculptures, are scattered here and there (Fig. 6).

In the south wall there are two doorways (Fig. 7), through which one can go out onto a terrace on a cliff overlooking the sea. Small holes for fixing beams in the outer face of the wall suggest that a wooden annex was attached here. From the west end of the terrace, flights of narrow steps lead up to the hill west of the church and further to the top of the island.

The east wall and the semi-dome of the apse of the basilica are completely destroyed, and debris had thickly accumulated in the apse before the excavation. A short passageway, which used to be vaulted, is added to the outside wall of the apse. The east wall of this passageway has several niches (Fig. 8). Traces of fresco paintings remain in the niche in the centre. Presumably it used to accommodate an altar. This

passageway may have been accessible from the south aisle of the basilica. There is a small chapel of a basilical plan to the east of the passageway.

Although Church III is located apart from the populated area as I remarked, a long vaulted corridor links Church III with another church, which we call Church IV, that is found amidst the residential quarter on the lower slope of the island (Figs. 2, 9). The corridor, c. 2.5 metres wide, begins at the atrium of Church IV, and runs westward up the hill extending over 160 metres as far as a small domed structure to the northeast of the apse of Church III. After turning to the north the vaulted corridor is terminated, and then a flight of steps leads to the small square outside of the basilica. This corridor must have been the main access from the harbour and the populated area below to Church III when the island was active in the medieval times.

Without doubt the prosperity of this area was brought by maritime transportation, and Gemiler Ada is supposed to have flourished also as a station of the Christian pilgrimage. A medieval portulan (a guide book for sailors) refers to Church III as the church of St. Nicholas³. In relation to the veneration of this saint, Gemiler Ada must have attracted many pilgrims. They reached here through the corridor from the lower area of the island, and were conducted in and around the basilica by the passageways and steps venerating the altars arranged in this complex. The location and the design of the Church III thus seem to reflect the visit of pilgrims⁴.

EXCAVATION

We planned the excavation of Church III on Gemiler Ada not only to reveal the architectural details of the original building but also to know the history after the church was built. After the prosperity in the antique and the early Byzantine periods, as it is generally explained, the coastal region of Lycia was frequently attacked by Arabs. The defeat of the Byzantine navy by the Arab fleet in 655 was dramatically described in the chronicle by Theophanes⁵. Then after some four centuries, the

(3) A. Delatte, *Les portulans grecs* (Liège, 1947), p. 252ff.

(4) Prof. Clive Foss' hypothesis that this church was the cathedral does not seem to be grounded. See Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age," *Dumbarton Oaks Papers*, no. 48 (1994), p. 7.

(5) C. de Boor ed., *Theophanes Chronographia* (Leipzig, 1883), vol. 1, pp. 345ff. Also see K. Nakatani, "Lycia in the Byzantine Period (Fourth-Tenth Century). Historical Background", in Tsuji ed., *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area*, pp. 42ff.

Byzantine rule was recovered only for a short period in the 11th and 12th centuries. However, more detailed information of Gemiler Ada is not found in written documents, and its history can be investigated only by means of the archaeological evidence.

In the 1995 season we began the excavation work by uncovering the apse of the church. In the apse a synthronon was uncovered (Figs. 10, 11, 12). The synthronon is built of large blocks of local stone (dolomite) and mortar, and has five steps. It must have been entirely covered with marble revetments. On the lower steps the revetments remain almost intact, but on the upper steps they are badly damaged (Fig. 13). It may suggest that the building collapsed twice; after the first destruction the synthronon had been exposed to the weather for a certain period with the lower part covered and protected by debris, and then second destruction occurred to cover the synthronon entirely.

There are three cross motifs of terracotta bricks in the apse wall (Fig. 14). The lower parts of the crosses are covered with the structure of the synthronon. Two interpretations of this puzzling decoration may be possible: the synthronon is a later addition to the apse wall; or the crosses were not made as a decoration to be seen but originally planned to be concealed in the wall, as the entire surface of the apse wall may have been overlaid with marble revetments.

There is a hole in the centre of the top of the synthronon. Probably a throne or a cross had been fixed in this place, but we could not find an object that is likely to fit here. Instead, we found a capital that is thought to have been used on the pillar in the apse window (Fig. 15). It was so neatly placed on the hole that it seems to have been put down deliberately by someone who removed the object from the destroyed church.

In the bema we excavated only down to a level about 40 centimetres above the floor level in the nave, and stopped digging there. Four marble columns and their capitals were found from here (Fig. 16). These columns must have supported a ciborium over the altar.

The section of the excavated area were observed on the central axis of the church building (Figs. 17, 18).

Stratum no. 1. Dark gray earth with stones and fragments of bricks.

No. 2. Gray earth with ashlar and bricks.

No. 3. White gray sand with lumps of concrete, plastered ashlar and fragments of marble revetments.

No. 4. Brown sand with small stones, tesserae of mosaics and marble columns.

No. 5. White sand with few stones.

No. 6. White gray sand with roof tiles and bricks.

FINDINGS

From the apse and the bema we found about 200 fragments of marble and limestone sculptures, many fragments of mosaic and fresco decorations, some fragments of ceramics and three coins. Important findings are listed below:

1. Corinthian capitals (Figs. 19, 20). The style of the acanthus ornament tells that they were executed in the early Byzantine period, possibly in the late 5th or early 6th century.

2. A relief representing a deer with ornamental motifs (Fig. 21). Probably it is a capital of a pilaster. It also seems to date from the same period.

3. A fragment of mosaic decoration (Fig. 22). It represents an eye. Unfortunately, the mosaics are broken literally in pieces, and we could not find a piece larger than this. But it shows that the mosaic decoration of the church included figurative representation. Probably it decorated the semi-dome of the apse, because together with this piece numerous tesserae were collected from the stratum no. 4 in the apse (Fig. 23).

4. Ashlar with fresco decoration (Fig. 24). This stone, a voussoir of an arch, shows that the arcade was decorated with frescoes. Many other blocks also bear traces of fresco, but they are too fragmentary to reconstruct the painted motif.

5. Three bronze coins. One of them was issued by Constantine X and dates from the 11th century (Fig. 25). The others date from the 12th century. The coins were all found in the stratum no. 4, one on the step of the synthronon and others in the bema.

CONSIDERATION

From the result of the excavation and the analysis of the findings, we surmise that the church was originally built in the late 5th-early 6th century. The basilica was richly decorated with mosaics and frescoes, as well as equipped with ciborium, templon and ambon.

The numismatic evidence tells that there was movement, or at least visits, of the Byzantine people around the 12th century on this island, though the scale of the middle Byzantine activity has not been certified yet. The building must have collapsed sometime between the early Byzantine period and the 12th century, but we do not know exactly when the destruction occurred. The church may have been still active in the 12th century when it collapsed, or, we are inclined to suppose at present, may have been already ruinous at that time. The excavation next year may shed light on this question.

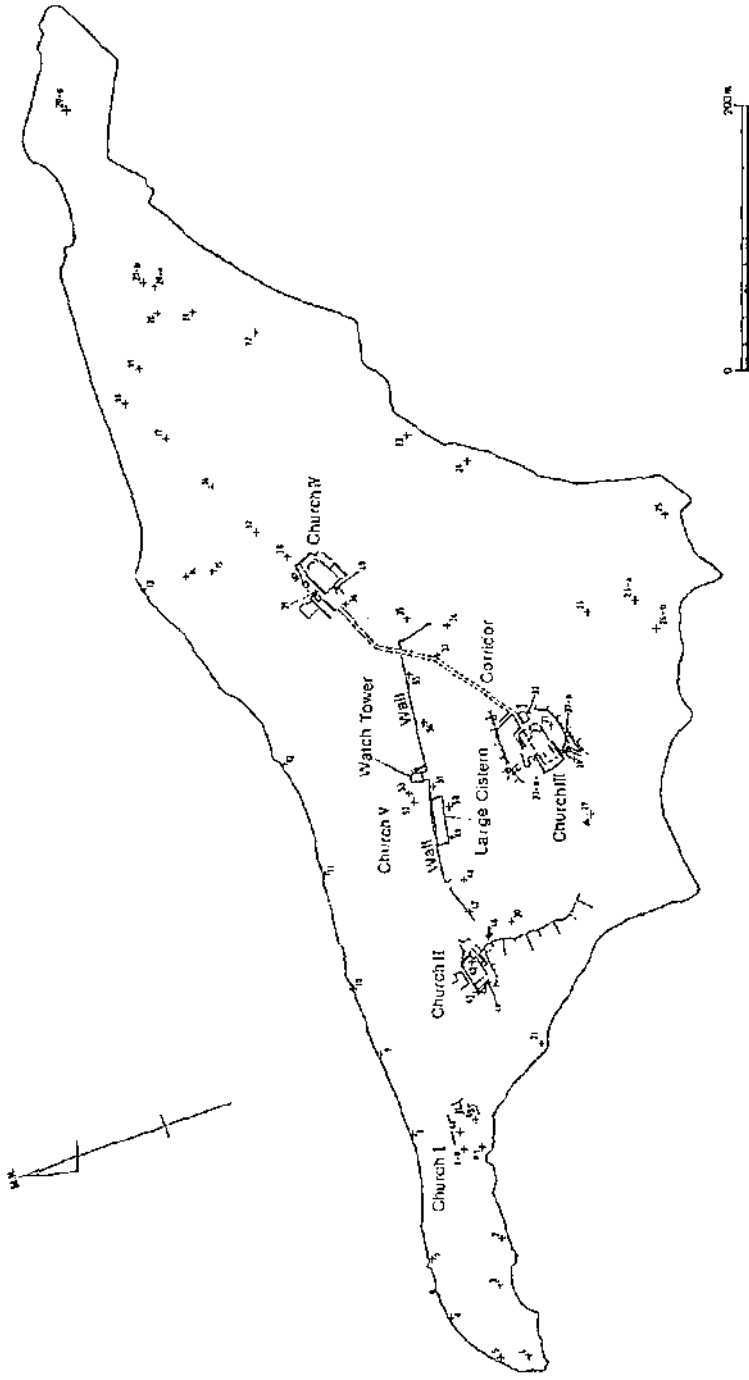

Fig. 2: Map of Gemiler Ada

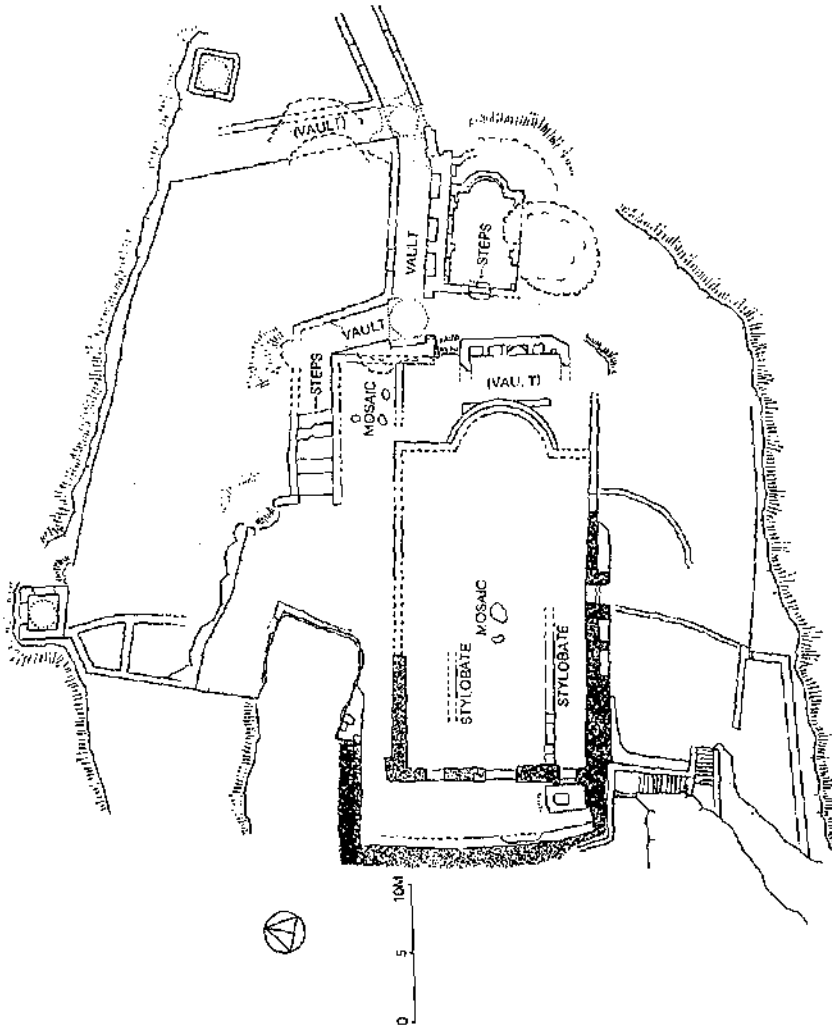

Fig. 3: Plan of Church III, Gemiler Ada

Fig. 4: Atrium, Church III

Fig. 5: West wall, Church III

Fig. 6: Nave, Church III

Fig. 7: South wall, Church III

Fig. 8: Niched wall

Fig. 9: Corridor

Fig. 10: Synthronon, Church III

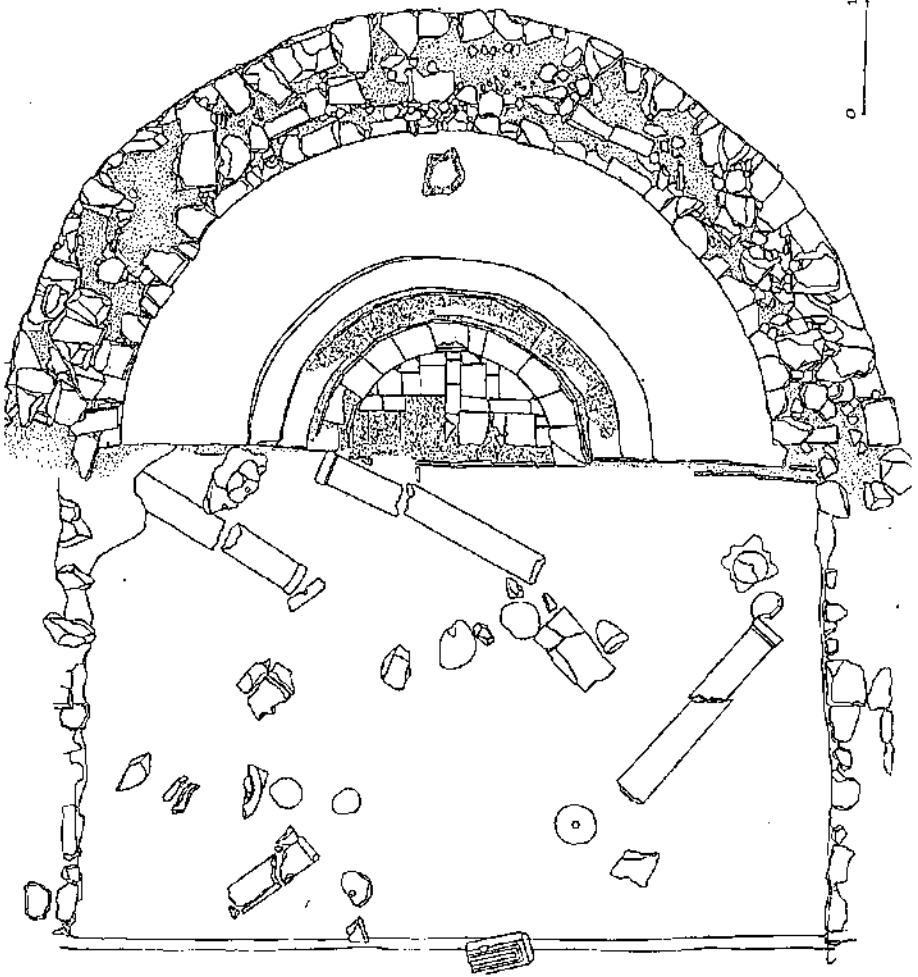
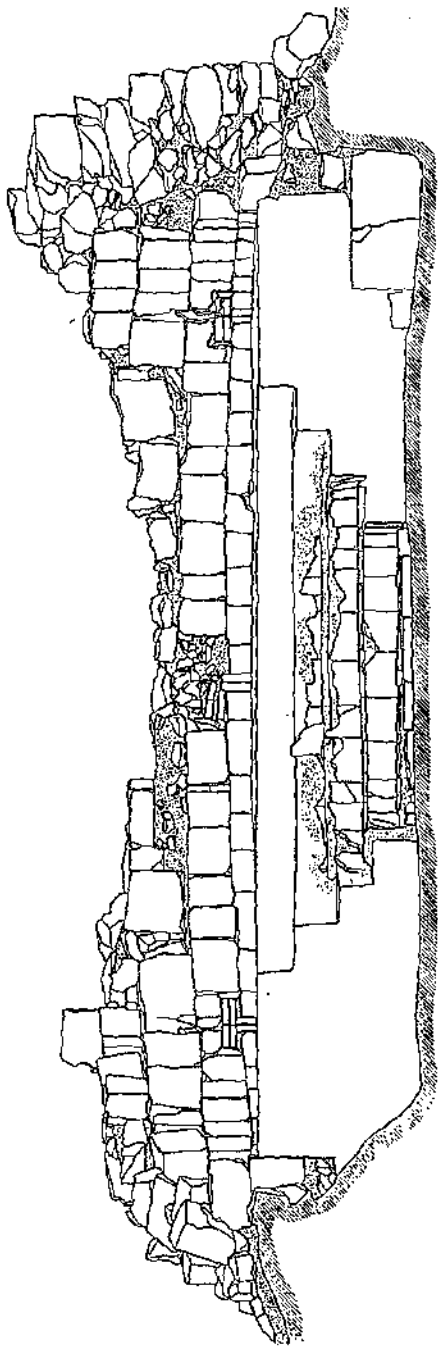

Fig. 11: Plan of excavated area

0 1 M.

Fig. 12: Elevation of synthronon

Fig. 13: Detail of synthronon

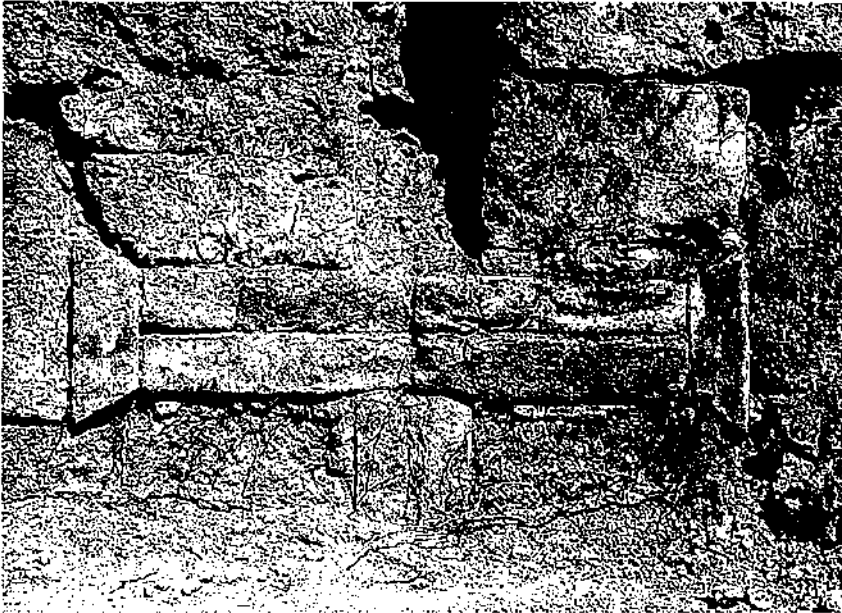

Fig. 14: Cross in apse wall

Fig. 15: Capital found on synthronon

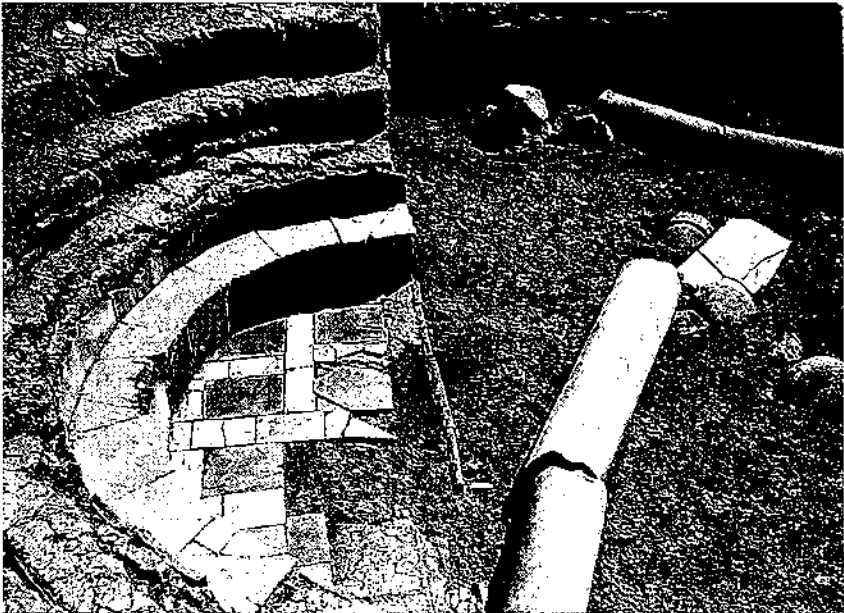

Fig. 16: Marble columns

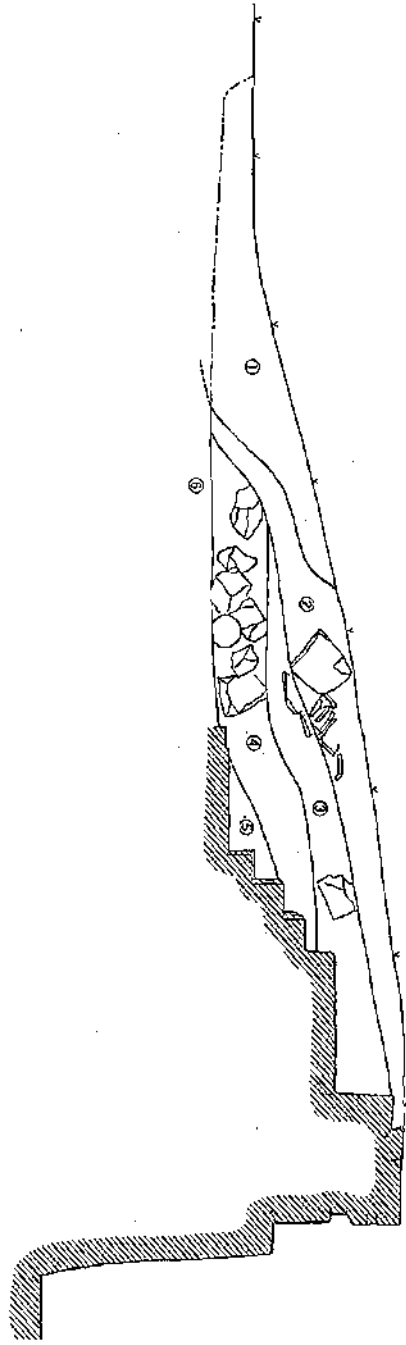

Fig. 17: Section of excavated area

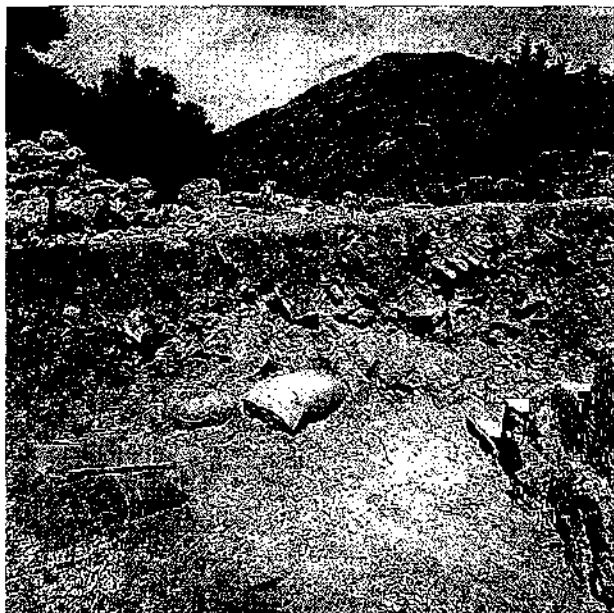

Fig. 18: Section of excavated area

Fig. 19: Corinthian capital

Fig. 20: Corinthian capital

Fig. 21: Relief of deer

Fig. 22: Fragment of mosaic

Fig. 23: Tesserae of mosaics

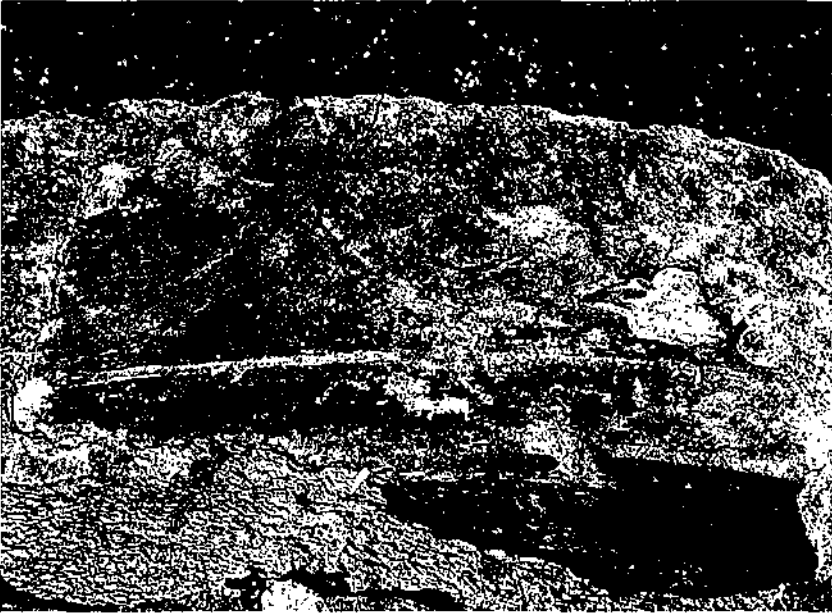

Fig. 24: Fragment of fresco

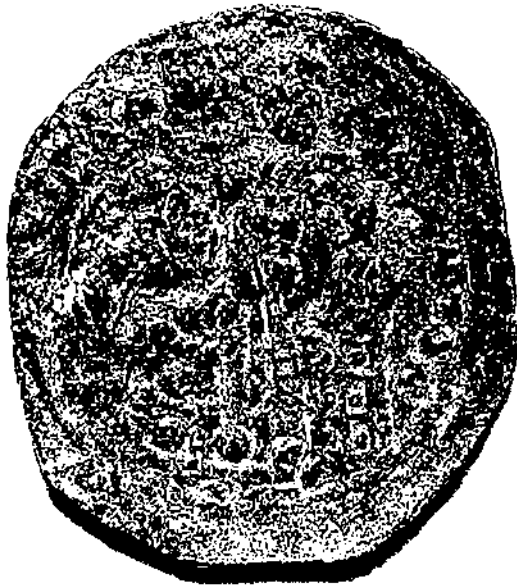

Fig. 25: Bronze coin

1995 YILI DEMRE AZİZ NİKOLAOS KİLİSESİ KAZISI

*S.Yıldız ÖTÜKEN**

14 Ağustos - 17 Eylül tarihleri arasında, Kültür Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi adına yürütülen Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazıya Bakanlık temsilcisi olarak Arkeolog Kazım Mertek, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Yüksek Mimar Dr. Mustafa Akpolat, Arş.Gör. Merzem Acara, Arş.Gör.Dr.Sema Alpaslan, yüksek lisans öğrencilerinden Birgül Açıkyıldız, Ertuğrul Danık, lisans öğrencilerinden Hakan Tekin, Mahmut Davulcu, Burak Kanat, Ebru Fındık, Özgü Çömezoğlu, İlhan Kocatepe, Özlem Çelik ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Arş. Gör. Yelda Olcay, Kayseri Erciyes Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Arş. Gör. Nilay Çorağan katılmışlardır. Kazıda 20 işçi çalıştırılmıştır.

Kazı izni ve ödeneğini veren Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, maddi ve manevi katkıları nedeniyle Sayın Rahmi M.Koç ve Garanti Koza A.Ş. yetkililerince, kazı ekibine, ustabaşımız Yılmaz Bayar'a ve Demreli işçilerimize minnettarım¹.

-
- (*) Prof. Dr. S. Yıldız ÖTÜKEN, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Beytepe-ANKARA
- (1) Kazıya gösterdikleri ilgi ve yardımları için Demre Belediyesi Başkanı Süleyman Yıldız ve diğer yetkililere, ayrıca maddi ve manevi destekleri için merhum Prof.Dr.Alfred Leube'ye, Mine Kadiroğlu'na ve Faruk Alpaslan'a ekip adına teşekkür ederim. 21 Aralık 1994 tarihli kazı başvurumuzda 1995 kampanyasında iki ay süreli bir program planlanmış ve 130 işçi kaleminden 600 milyon TL.sı gerektiğini belirtmiştik; ancak 246 milyon TL.sı ödeme tahsis edilmiş, bu ödeme 25 gün için yeterli olmuş, özel bir kuruluşun bağışı ile kazı 10 gün daha uzatılabilmektedir (toplam 35 gün). Bu nedenle 1995 için planlanan tüm çalışmalar yapılamamıştır.

1. Mimari Veriler

1. Kilisenin Kuzeyindeki Çalışmalar

B Yapısı

1962-63 yıllarında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından kilisenin dışta topraktan arındırılmasına başlanarak güney ve doğudaki toprak zemin koduna kadar açılmış, kuzeyde çalışma yarım bırakılmış, batıya ise dokunulmamıştır². 1989'dan beri sürdürülen yeni kazılarda kuzeydoğu ve kuzeydeki toprağın boşaltılması hedeflenmiştir³. Bu bağlamda 1989'da kuzeydeki A 3, A 2, 1990 ve 1992'de A 1 arkad bölümleri, 1993-94'de bölümleri sınırlayan arkadın kuzey cephesi ve kuzeydoğu tamamen açılmıştır (Çizim: 1). 1995 kampanyasında kuzey arkadın dıştan toprakla örtülü 5 bölümünün cephelerini açmaya devam ettik. Bu çalışmalarımızda arkadın 1 ve 2 nolu bölümleri önünde yer alan B yapısı kazısına başlanmıştır⁴ (Resim: 1).

B yapısının sınırlarını belirleyebilmek amacı ile yapılan kazıda kilisenin kuzey arkadı ile yapının güney cephesi arasında kalan 1.56-1.80 m genişlikteki kısımda 3.30 m yükseklikteki toprak 0.10 m zemin koduna kadar temizlenmiştir. Böylece B yapısının 15.20 m uzunluğunda, 4.51-4.43 m yüksekliğindeki güney cephesi, bunun paralelindeki 5.75 m yüksekliğindeki arkad ve doğudaki açmalarla B yapısının 4.17 m yüksekliğindeki doğu cephesinin 3.75 m uzunluktaki bölümü zemin koduna kadar açılmıştır.

B yapısı içte kuzey güney doğrultusunda iki duvar ile enleri birbirinden farklı (4m - 5 m -2.5 m) uzunlamasına dikdörtgen planlı üç mekana ayrılmıştır (Resim: 2). Doğu mekânında 1.60 m, ortadaki mekanda ise 1.75 m kodunda çok düzgün ve kaliteli işlenmiş levhalarla kaplı zemine ulaşılmıştır. Batı mekanda aynı kodlarda kat ayırımı ortaya çıkmamış ve zemine işaret eden küçük buluntuya da rastlanmamıştır.

Doğu mekân güney duvarında eksenin batısındaki 3 m yükseklik ve 1.30 m genişliğindeki bir kapı ile dışa, batı duvarında üstü yıkık aynı

- (2) 1962-63 çalışmaları için ayrıntılı bir rapor yoktur. Kısa notlar için bkz. M.J.Mellink, *AJA* 69 (1965), 14.
- (3) Amaçlar için bkz. S.Y.Ötügen, 1989 Yılında Antalya'nın Demre İlçesi'ndeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde yapılan çalışmalar, *VIII.AST*, (Ankara 1990), Ankara 1991, 179-192, bil.182-83; kişi.S.Y.Ötügen, Myra-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı (1989-1993), *Lykia* 1 1994 (1995), 115-123, bil.119.
- (4) B yapısının toprak üstünde belirgin duvar kalıntıları ilk kez 1989 kazısı sonuçları raporumuzla yayınlanan planda belgelenmiştir; bkz.Ötügen (1991), *a.g.e.*, 188.

genişlikteki bir kapı ile orta mekana açılır; bu kapının eşik taşı in situ günümüze gelebilmiştir. Mekanın güney duvarında bir, doğu duvarında iki, ayrıca ortadaki mekanın doğu duvarında bir olmak üzere muhtemelen kandiller için yapılmış nişler vardır. Ortadaki mekanda güney duvarın ekseninde büyük çapta harap olmuş küçük bir pencere yer alır (Resim: 3).

Kaba yonu kesme taşla örülen dış cephelerde derzler üzerinde mala ile çizgiler vardır. Orijinalde duvarların içte sıvalı olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır.

1996 yılında başlatılan kazı sonucunda B yapısının malzeme ve tekniğe yönelik ilk değerlendirmelerde I. yapı dönemine ait olduğu, iki kat içerdiği ve mimari verileri açısından sivil amaçlar için kullanıldığı anlaşılmıştır. Üst kat mekânları k-g doğrultusunda 6.30 m ye kadar açılmasına karşın kuzey sınırları ortaya çıkmamıştır. Günümüze gelebilen duvarların en yüksek kodu 4.51 m dir; üst kat odalarının yüksekliği ise zeminden 2.91-2.71 m dir. Alt kat zemin kodunun kiliseye eşit olduğunu varsaydığımız takdirde (± 0.00 m) yükseklik 2.12-2.27 m den aşağıdadır ki, bu da erzak deposu niteliğinde bir işleve işaret etmektedir.

Bizans mimarisi gelişiminde Anadolu ve Anadolu dışı örnekler incelendiğinde B yapısının 6. yüzyıl yazılı kaynaklarında adı geçen Myra Episkopeion'u (Piskoposluk İkametgahı) olduğunu düşünebiliriz⁵

Su Kanalları ve Kuyu

B yapısının güney cephesi ile kuzey arkad arasındaki kazı sonucunda batı uçta ortaya çıkan 1.90 m yüksekliğindeki duvarın topraktan arındırılması sonunda, zeminde Ortaçağa ait bir su kanalının başlangıcı tesbit edilmiş, bu kanalın güneydeki kiliseye bağlantısı, ayrıca doğuya doğru 16 m lik kısmı açılmıştır (Resim: 4). Kanalın doğudaki ucu A 3 ve A 2 arkad bölümlerinin kuzeyinde 1.20 m çapındaki yuvarlak ağızlı, düzgün taşla örülmüş bir kuyuya dayanmaktadır. Kuyu yaklaşık 3.5 m derinliğindedir ve su içermektedir⁶

- (5) Piskoposluk ikametgahları için genel olarak bkz.D.I-Pallas, "Episkopion" *mudRBK* II (1971), 335-371; W.Müller-Wiener, *Bischofsresidenzen des 4.-7.Jhs.im östlichen Mittelmeer-Raum*, XI-CIAC 1986 (1989), 651-709. Myra'daki Episkopeion için bkz.I.N.Sevcenko, *The Life of St.Nicholas of Sion*, Brookline, Massachusettes 1984, 68.101.
- (6) Kuyu 1995 yılı kazısının son haftasında ortaya çıkmış, zaman sınırı nedeniyle içindeki toprak 0.90 m koda kadar temizlenebilmiş, Aralık 95 de Antalya Restorasyon ve Röleve Müdürlüğüne temizliği tamamlanarak 3 m derinliğe kadar açılmıştır.

2. Kilisenin Kuzeydoğusunda Yapılan Çalışmalar

C 2 yapısı

Kilisenin kuzeydoğu köşe odasına bir kapı ile bağlanan C 2 ek yapısında çalışmalarımız bu yıl devam etmiştir; içteki toprak 3.20 koddan 0.40'a kadar boşaltılarak yapının plan ve kesitleri çizilmiştir. Güneyde kilisenin ana apsisini, batıda köşe odasının doğu cephesini sınır alarak kuzey ve doğuya örülen duvarlarla oluşturulan iç mekan düzensiz dörtgen planlıdır. Yuvarlak kemerli açıklıklarla doğuda C 1 yapısının batı mekanına, batıda kilisenin kuzeydoğu köşe odasına, kuzeyde ise arkadın A 2 bölümüne bağlantı sağlanmıştır.

Kubbeye geçişi sağlayabilmek amacı ile köşelere düzgün kesme taş tekniğinde farklı boyutta dört paye ve bunları birbirine bağlayan dört yuvarlak kemer inşa edilmiştir. Pandantif geçişli kubbe bilinmeyen bir nedenle tahrib olmuş ve kaba bir şekilde moloz taş tekniğinde yenilenmiştir⁷. Kesitte düzensiz mimari dokusu belirginleşen kubbenin çapı 3.10 m yüksekliği içte 4.95 m dışta 5.24 m dir.

Duvarlar ve örtü sistemi kalın bir sıva ile kaplanmış, yenilenen kubbe alçı ile oluşturulan ince yuvarlak silmelerle dört bölüme ayrılmıştır. Doğuda girişin hizasındaki kubbe dilimi eksende kabartma tekniğinde bir Latin haçı ile bezenmiştir; haçın altından yanlara kıvrım dallar yükselmektedir⁸.

Podyum ve C Yapısı

1995 yılı kazısının son haftasında kilisenin kuzeydoğusundaki C yapısının doğu sınırını tespit etmek ve üst kat mekanını ortaya çıkarmak için başlatılan açmalarda 4.30 m den 2.85 koduna kadar kazıya devam edilmiştir. C yapısının kuzeydoğu köşesinden doğuya uzanan duvarın podyumla ilişkisini aydınlatmak amacı ile duvar boyu temizlik yapılmış, güney kısmında 2.34 m koddaki bir zemin döşemesi tesbit edilmiştir. Bu veriler podyumun doğuda toprak altında mekanlar içerdiğini gösterir.

(7) C 1 yapısı batı mekanının örtüsü de benzer malzeme ve teknikte yenilenmiştir; kşl. S.Y.Ötügen, 1993 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı, XVI. KST, (Ankara 1994), Ankara 1995, 361-375, bil.364-365.

(8) Aynı haç tipi Demre kazılarında bulunan VII. Mikhael dönemine tarihlediğimiz M-264 nolu sikkede görülmektedir.

II. Küçük Buluntular

1. Taş ve Mermer Buluntular

Sema ALPASLAN

1995 yılı kazısında 496 taş ve mermer buluntu ele geçmiştir, bunların 5'i in situdur. Buluntuların 452'sinin türü tespit edilmiştir; bunlardan 86'sı mimari öğeler, 182'si opus sectile yer döşemeleri, 87'si iki yüzü işli levhalar, 36'sı bir yüzü kabartmalı parçalar, 45'i liturjik öğeler, 14'ü kitabe, 1'i sarkofag kapağı, 1'i kakma levhadır; 44 eserin türü kesinleşmemiştir.

Kilisede erken dönem eserleri farklı işlevlerde ikinci kez kullanılmıştır. A1 mekanının kuzey arkad cephesinde Roma Dönemi stel ve Bizans Dönemi kuş gibi eserlerin süsleme amacıyla, B yapısı doğu mekanının batı duvarında soffit motifli, mermer tempon payesinin yapı malzemesi işlevinde, pencere şebekelerinin ikinci kez tempon payesi olarak farklı işlevde ve sütun başlıklarının ikinci kez aynı işlevde kullanılması eserlerin çeşitli yapı evrelerinde yeniden yaşatıldığını belgeler⁹. 1989'dan itibaren her yıl ele geçerek birbirini tamamlayan dört yapraklı çiçek motifli levha ve tempon levha üstü gibi liturjik öğeler ile 6. yüzyıla özgü spiral motifinin bu yıl delikli bir levhada görülmesi yeni bir çeşitleme oluşturur (Resim: 5,6).

Bu yıl ana toprakta çok sayıda erken dönem öğeleri bulunmuştur. Kıvrık asma dalları ve üzüm salkımı motifi ile bezeli bir levha İstanbul etkilidir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Polyuktos Kilisesi'ne ait sütun başlığı ve Saraçhane buluntular yardımı ile levha, 6.yüzyıla tarihlenebilir¹⁰

Geçen yılların buluntuları ile birleşerek zengin bir grup oluşturan pilaster başlıkları kaliteli bir işçilik sergilemektedir. Motif ve üslup açısından eserler 6. yüzyıla tarihlenebilir. "Kaba işli" mermer sütun kaidesinde kilisenin ilk yapı dönemine ait pembe harç görülür. Benzer tip-

(*) Dr. Sema ALPASLAN, Hacettepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Beytepe-ANKARA

(9) A1 mekanı kuzey arkad cephesindeki devşirme eserler için bkz.Ötügen (1995¹), *a.g.e.*, 362-363.

(10) Polyuktos için bkz. C.Strube, *Polyuktoskirche und H.Sophia*, München 1984, lev.14.55; İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 3216, 1214, 1228 env.no.lu başlıklar için bkz. R.Kautzsch, *Kapitellstudien*, 1936, lev.12.163, 13.170, 14.184; Saraçhane için için bkz. R.M.Harrison-N.Firath, *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, c.1, Princeton 1986, res.87-91, 93-98, 99-100. 156-157.

teki kaideler İstanbul'da Studios Kilisesi'nde ve H. Sophia Kilisesi propylaion'unda 5. yüzyılda, H. Sergios ve Bacchos Kilisesi'nde 6. yüzyılda görülmektedir¹¹.

Liturjik işlevli eserler arasında geçen yılların buluntuları ile birleşen çok sayıda delikli levha (daire, üçgen, balık pulu) dikkati çeker. Benzerleri 5.-6.yüzyılda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Topkapı Saray Bazilikası'na ait levhada ve Yunanistan'da Olympia Kilisesi'nde karşımıza çıkan levhaların kilisenin ilk yapı dönemi temponuna ait olduğu düşünülmektedir¹². Bu yılın ilginç bir buluntusu lahit biçimli röliker kapıdır; köşeleri akroterli tipteki eser, Anadolu ve Anadolu dışındaki örneklerde 6. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır¹³.

Kilisede ve Likya bölgesinde ünik olması açısından önem taşıyan sütunlu delikli levhanın benzerleri, Kalenderhane Camii'ndeki tempon levhasında, Bursa'daki Hüdavendigar Camii'nde devşirme kullanılmış levhada ve İznik Müzesi'nde aynı tipteki Geç Roma-Erken Hıristiyan Dönemi sarkofagında görülmektedir¹⁴.

Ana toprak buluntularından biri, Orta Bizans özellikleri yansıtan düğümlü kareler içinde stilize edilmiş çiçek ve üstte kıvrık dal ve yarım palmet motifli levhadır. Üstü trapez kesitli levhanın motif, üslup, kompozisyon, malzeme ve ölçü açısından eşi kilisenin avlusunda yer almaktadır. Levhanın motif kompozisyon açısından benzerleri II.-13. yüzyıllarda Anadolu'da Frigya bölgesi, Yunanistan ve İtalya'da görülür¹⁵.

(11) Kaide tipi için bkz. S.Y.Ötügen, Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien. Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa, *Ist.Mitt.Beihfte* 41, Tübingen 1996¹, 161.

(12) Kilisenin liturjik işlevli taş eserleri 1995'de bir doktora tezinde tamamlanmıştır, bkz. S.Alpaslan, *Antalya'nın DemrelKale İlçesindeki H.Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayınle İlgili Plastik Eserler*, Ankara 1996 (Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji-Sanat tarihi Anabilim Dalı). Sonuçlar kısa bir süre içinde yayınlanacaktır. Olympia ve ayrıca Nea Archialos'daki Bazilika A'da benzer bir levha için bkz. B.Brück, *Spätantike und Frühes Christentum*, Berlin 1977, res.147a, 152; ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 4755 env.nolu benzer levha için bkz. Th.Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul, A.Photographic Survey*, Pennsylvania 1976, 383-385, res.39-3.

(13) Bu tip rölikerler için bkz.S.Eyice, "Anadolu'da ve İstanbul'da Lahit Biçiminde Rölik Muhafazaları", *IAMY* 1969, 98-112, res.1-30; K.Weitzmann, *Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination*, Chicago 1971, 631-632, bil.kat.no.569-570.

(14) Hüdavendigar için bkz.A.Gabriel, *Une Capitale Turque Brousse Bursa*, Paris 1958, 58, lev.XX.4. İznik için bkz.A.M.Schneider, *Die römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik-Nicaea*, Berlin 1943, 21, lev.18c; Ötügen (1996 1), a.g.e., 124.Kalenderhane örneğini sözel ileten Prof.Dr.U.Peschlow'a teşekkür ederiz.

(15) Frigya, Uşak Çiflikköy'deki bir levha için bkz.N.Fıratlı, Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları (1966-70), *TAD*, 19 (1970), 109-160, res.71; Hosios Lukas-Meryem Kilisesi için bkz. L.Bouras, *The Sculptural decoration of the Virgin in the Monastery of St.Luke*, Atina 1980, s.130-132, lev.3.

2. Cam Buluntular

Yelda OLCAY

1995 yılında ana toprakta 802 Bizans ve alüvyon üstündeki toprakta (4.90-4.00 m kodunda) 55 Bizans sonrası döneme ait cam parça bulunmuştur. Buluntuların 489'u pencere camı, 63'ü çeşitli tipte kandillere ait ağız, 17'si kaide, 13'ü kulp, 12'si kandil çubuğu, 145'i gövde ve 2'si şişe ağzı, 3'ü bileziktir; 58'i henüz tanımlanamayan cam parçasıdır.

Genel özellikleri ile bütünlük gösteren cam eserler içinde önceki yılların buluntularına süsleme renk ve tekniği açısından, ayrıca biçimde yenilik katan örnekler mevcuttur (Resim: 7). Süsleme amacıyla yapılan liflerde mavinin farklı bir tonu yeşilimsi mavi (Munsell:5G5/8) kullanılmıştır. Süslemede tespit edilen yeni bir teknik, camın sıcakken aletle çekilerek spiral biçim verilmesi ve spirali belirginleştirmek amacıyla içine yeşil rengin katılmasıdır.

B yapısında bulunan üç bardağın kaidesinden birincisinde kaide ortası vurularak derinleştirilmiş, cam hamuru dışa katlanarak düzleme dik ağızla sonuçlanan gövdeye geçirilmiştir. Benzer örnekleri Arykanda'da bulunmuştur¹⁶. Diğer iki örneğin kaideleri gövde geçişinde dışa doğru açılıp, düzleme dik ağızla sona erer. Yeni kap tipleri arasında vurma kaideli, ağız kenarı ve gövdesi mavi lifle bezeli örnekler Amorium'da bulunmuştur¹⁷. Bu yılki restitüsyon çalışmaları ile bilinen kandil tiplerine yeni örnekler eklenmiştir¹⁸.

1994'de değerlendirilmesine başlanan Bizans sonrası camlarda çeşitli boyda kaseler, tek ve çift kulplu kaplar, kadeh ve şamdan türünde örnekler dikkati çekmektedir. Bu eserler, 17-18.yüzyıla tarihlenen Mayolika tabak ile İngiltere ve Belçika'daki imalathanelerde yapıldıkları tesbit edilen 19.yüzyıla ait "İrdenware" buluntularla yaklaşık aynı seviyelerde ele geçmiştir¹⁹.

(*) Yelda OLCAY, Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, ES-KİŞEHİR.

(16) Arykanda için bkz.A.T.Tek, *Arykanda Şehrinden Antik Cam Örnekleri*, Ankara 1994 (Ankara Üni., DTCF, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Lisans Tezi), kat no.ARY 84/NT2.

(17) Bkz.R.M.Harrison, *Excavations at Amorium: 1992 Interim Report*, *Anat.Stud.*, 43 (1993), 161, Çiz.4/h,j,k,l.

(18) Önceki yıllarda tesbit edilen kandiller için bkz. Ötügen (1995), *a.g.e.*, Y.Olcay, Küçük Buluntular (cam), 368; S.Y.Ötügen, 1994 Yılında Antalya'nın Demre İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Yapılan Çalışmalar, *XVII. KST*, (Ankara 1995) Ankara 1996, Y.Olcay, Küçük Buluntular (cam), 379-380.

(19) İrdenware buluntular için bkz.Ötügen (1991), *a.g.e.*, 298; Mayolika tabak için bkz.Ötügen (1996²), *a.g.e.*, 384.

3. Seramik Buluntular

Meryem ACARA

1995'de bulunan 3079 seramikten Bizans Dönemi'ne ait 2446'sı sırsız, 417'si sırlı seramik ana topraktan çıkmıştır. 167 sırsız, 49 sırlı seramik Bizans sonrasına aittir.

Ana toprak seramiklerinin hamurları ayrıntılı değerlendirmelerle 8 grupta toplanmıştır²⁰. Bunlardan 5'i sırlı ve sırsız kaplarda ortaktır. Kırmızı ve sarı renkli, katkısız veya kalker katkılı hamurlar testi, pişirme kabı, küp, kase ve kupa gibi kaplarda kullanılmıştır. Amphoralarda ise, bej ve kırmızımsı sarı renkli, yoğun kalker ve taş katkılı hamurun tercih edildiği görülmektedir.

1995'de B mekanları içinde kap formu verecek çok sayıda seramik bulunmuştur. Seramik parçalarının 1989-90 buluntuları ile birleşmesiyle yeni kap formları belirlenmiştir. Bilinen kulplu kandil, tabak, kase, küçük testi ve küplere geniş ağızlı, şişkin gövdeli vazo ve çift kulplu pişirme kapları eklenmiştir²¹.

1995 sırlı seramikleri bilinen süsleme tekniklerindedir; ancak sırlı renkleri ve motiflerine çeşitlendirmeler eklenmiştir. Ağız kenarında, içte krem rengi astar üzerinde kahverengi sırlı bir yazı şeridi, dışta slip tekniğinde bitkisel bezemeli kabin benzerleri 12-13.yüzyıla tarihlendirilmektedir²². Hamur niteliği, ince cidarı, renk ve süslemeleri ile Demre buluntularından farklılık gösteren bu örnek ithaldir (Resim: 9,10). Süslemelerdeki diğer bir yenilik geyik veya tavşan motifli, 12-13.yüzyıla tarihlendirilen bir kaptır²³.

Sırsız seramiklerde tek kulplu kupa, bardak, kase, çift kulplu pişirme kabı, küp, unguentaria, tek veya çift kulplu testi, amphora ve künlere eklenen yeni formlar küçük testi, şişeler ve üçayaklardır²⁴.

(*) Meryem ACARA, Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Beytepe-ANKARA

(20) 1989-90 ve 92 yılları buluntularında tespit edilen hamur grupları için bkz.Ötüken (1995¹), *a.g.e.*, 482.

(21) Önceki yıllardan bilinen kase ve tabaklar için bkz.Ötüken (1995¹), *a.g.e.*, 482.

(22) Benzer örnekler için bkz. D.T.Rice, *The Pottery of Byzantium and Islamic World*, Studies in Islamic Art and Architecture. *In Honour of Professor K.A.C. reswell*, London 1965, 210-212, çiz.16; T.Goell-K.Otto-Dorn, *Keramikfundc aus dem mittelfalter und frühosmanischer Zeit: in Arsameia am Nymphaios*, *Ist.Forsch.*, 23, Berlin, 255.

(23) Benzer örnek için bkz. G.D.R.Sanders, *Excavations at Sparta: The Roman Stoa, 1988-91*, Preliminary Report, Part 1, *ABSA* 88 (1993), 251-286, lev. 23/7.

(24) Önceki yıllardan bilinen türler için bkz.Ötüken (1993), *a.g.e.*, 482; Ötüken (1995²), *a.g.e.*, M.Acara, *Küçük Buluntular (Seramik)*, 369; Ötüken (1996 2), *a.g.e.*, M.Acara, *Küçük Buluntular (Seramik)*, 381.

1.Yapı dönemine ait ilginç bir buluntu 6.-7.yüzyıllara tarihlendirebileceğimiz monogramlı bir unguentariadır²⁵. 2.yapı dönemine ait içbükey kaideli testiler bu yıl yoğun olarak karşımıza çıkmış, ayrıca 7. -8.yüzyıllara tarihlenen bir kapak bulunmuştur²⁶. 3. yapı dönemine ait 12.-13.yüzyıllara tarihlenen sırlı ve sırsız seramikler daha önceki yıllar gibi yoğundur.

Yüzey buluntuları arasında Çanakkale seramikleri dikkati çeker. Yeşil ve sarı sır kullanılarak slip tekniğiyle bezelenen veya ağız kenarları morumsu kahverengi sırlı, kafes motifli seramikler 18-19.yüzyıla tarihlenen Çanakkale seramiklerine benzer²⁷.

4. Maden Buluntular

Meryem ACARA

1995 yılında bulunan 271 madenden 168'i çivi ve mih, 64'ü külçe, 13'ü sikke, 4'ü halka, 2'si polykandilion, 2'si zincir parçası, 1'i anahtardır. 18 parçanın işlevi tesbit edilememiştir²⁸.

Ana toprak buluntuları arasında tarih vermesi açısından önem taşıyan harçlı, bronz polykandilion benzer örneklerine göre 6.yüzyıla tarihlenebilir²⁹. Bunun yanı sıra 11.yüzyıla ait bakır deliği bir polykandilionun parçası bulunmuştur³⁰.

Bu yıl ana toprakta bulunan 10 sikkeden 3 gümüş örnek Fransa ve İtalya kökenlidir. Fransa kralı III.Charles (897-922) dönemi ve 10.yüzyıl başı-11.yüzyıla ait iki Fransız sikkesi en erken tarihli örneklerdir. İtalyan sikkesi Alman İmparatoru IV. Heinrich dönemine (1056-1106) tarihlendirilmektedir. Sikkeler Bonn, Rheinisches Landesmuseum'un sikke seksiyonu başkanı Dr.C.Klages tarafından değerlendirilmiş ve tarihlendirilmiştir. Yardımlarından dolayı Dr.Klages'e teşekkür ederiz.

(25) Benzer örnekler için bkz.J.W.Hayes, A New Type of Early Christian Ampulla, *ABSA* 66 (1971), 243-248, bil.245, lev.36.

(26) Benzer örnek için bkz. J.W.Hayes, *Excavations at Saraçhane in İstanbul, II. The Pottery*, Princeton 1992, çiz.4/20.

(27) Bkz.G.Öney, *Türk Devri Çanakkale Seramikleri*, Ankara 1971, res.27,37,47.

(28) Madenler Anadolu Medeniyetleri Müzesi Laboratuvarında temizlenmiş ve fotoğraflanmıştır. Laboratuvar görevlilerinden Latif Özen, müze fotoğrafçısı Hüseyin Şen'e ve tüm emeği geçenlere yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

(29) Benzer örnek için bkz.Á.Banck, *Byzantine Art in the Collections of the USSR*, Moscow 1966, no.17.

(30) Benzer örnek için bkz.M.M.Mango, *The Significance of Byzantine Tinned Copper Objects*, *ÖYMİAMA* (1994), 221-227), Lev.115-119, bil.222, res.9

İmparator IX. Konstantin Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe'nin hüküm sürdüğü döneme, 1042-1050 yıllarına tarihlenen bronz sikkenin ön yüzünde İsa Amtiphonetes, arka yüzünde bir Yunan haçı ve IC XC/NI KA kısaltması bulunmaktadır³¹ (Resim: 8).

Ana toprakta birlikte bulunan 5 sikkeden dördünün malzemesi gümüş-bakır alaşımıdır; içbükey yüzlerinde imparator, dışbükey yüzlerinde Pantokrator İsa büstü görülen sikkeler imparator VII. Mikael (1071-1078) dönemine aittir³². Bir sikke ise bakırdır; içbükey yüzünde İmparator II.İsaak'ın (1185-1195) büstü, dışbükey yüzünde kucagında çocuk İsa ile tahta oturan Meryem tasvir edilmiştir³³.

5. Freskolar

Nilay ÇORAĞAN

Kilisenin güneyinde yer alan mezar mekanındaki freskolar arasında, özellikle Anadolu'daki ilk ve tek örnek olan Aziz Nikolaos siklusu önem taşır³⁴. Ek yapılarda, kilisenin ithaf edildiği patron aziz siklusunu barındıran örnekler II. yüzyıldan itibaren yoğundur³⁵. Nikolaos Kilisesi'ndeki gibi kilisenin ithaf edildiği aziz patron siklusunun, ek yapıda tasvir edildiği örnekler oldukça azdır³⁶.

Nikolaos'un yaşamının tasvir edildiği en erken tarihli resim sanatı örneği II.yüzyıla ait bir Sinai ikonasıdır³⁷. Nikolaos siklusu, 12.yüzyılın son çeyreğinden itibaren, 13-14.yüzyıllar arasında yaygındır³⁷. Bojana'da H.Nikolaos (1259) Kilisesi, aynı zamanda Myra ile ortak sahneleri içer-

(*) Nilay ÇORAĞAN, Arş. Gör. Erciyes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, KAYSERİ.

(31) Benzer örnek için bkz.A.R.Bellinger-P.Grierson, *Catalogue of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and Whittemore Collection*, III/2, Washington 1973, 682, kat.no.C.9.

(32) %70 bakır, % 30 gümüşten oluşan sikkelerin malzemesi ODTÜ Makina Mühendisliği Bölümü Öğr.Üyesi Prof.Dr.Tulay Yeşin tarafından XRF yöntemi ile tesbit edilmiştir. Yardımlarından dolayı kendisine teşekkür ederiz. VII. Mikael sikkelerinin benzerleri için bkz. Bellinger-Grierson (1973), *a.g.e.*, 804-806, kat.no.2a-e.

(33) II.İsaak sikkesinin benzeri için bkz.P.Grierson, *Byzantine Coins*, London 1982, 376, lev.68, no.1130.

(34) 1995 yılında gerçekleştirilmesi düşünülen konservasyon çalışmalarına henüz başlanmamıştır.

(35) Ek yapılarda tasvir edilen patron aziz siklusları için bkz.G.Babic, *Les Chapelles Annexes des Eglises Byzantines*, Paris 1969

(36) Studenica Nemanje Kilisesi güney pareklesionu (1233-34), Mistra Brotonchion Afendiko Hodegetria Meryem Kilisesi güneydoğu şapeli (1366) için bkz.Babic (1969), *a.g.e.*, 142,161, res.110, 111, 114.

(37) İkona için bkz.K.Weitzmann, *Fragments of an Early St.Nicholas Triptych on Mount Sinai*, *DCAE* (1964-65), 1-23, res.1-10,bil.1-2, res.1.

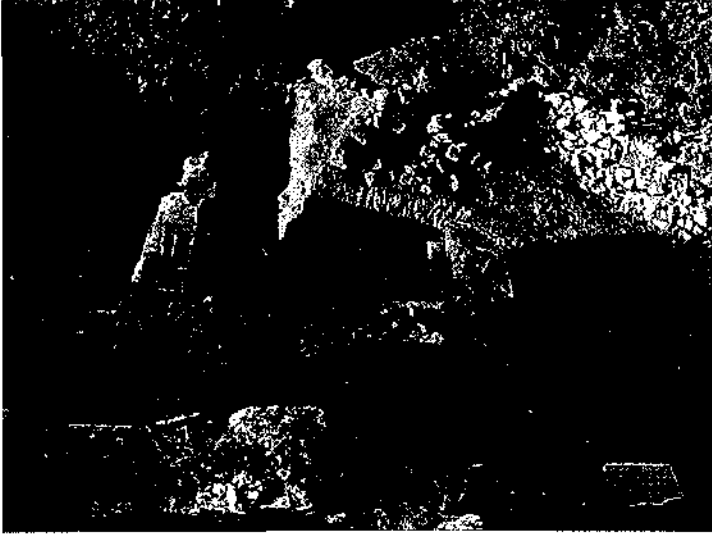
(38) Freskolar için bkz.N.P.Sevcenko,*The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Torino 1983.

mektedir. Genelde II.yüzyıldan itibaren Myra'daki gibi sahneler arasında kronolojik bir düzen yoktur.

Mekandaki sahneleri ikonografik özellikleri ve resim programı açısından II-12.yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Resim 1: B yapısının doğu cephesi

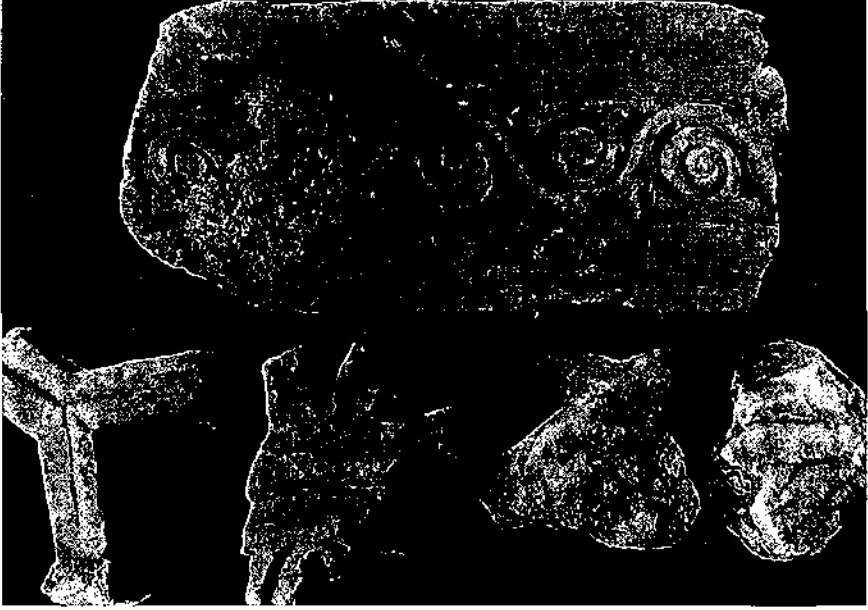
Resim 2: B yapısının doğu mekânı

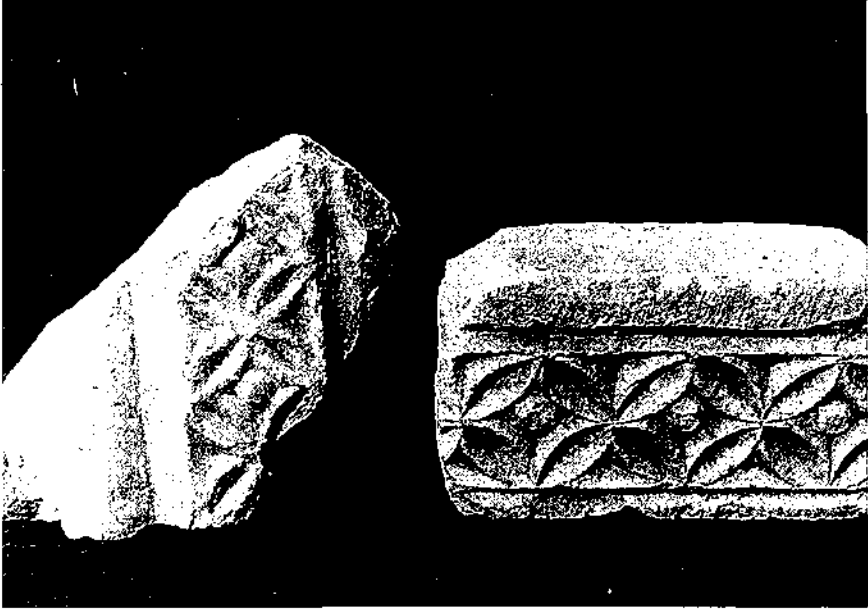
Resim 3: B yapısının iç mekanları

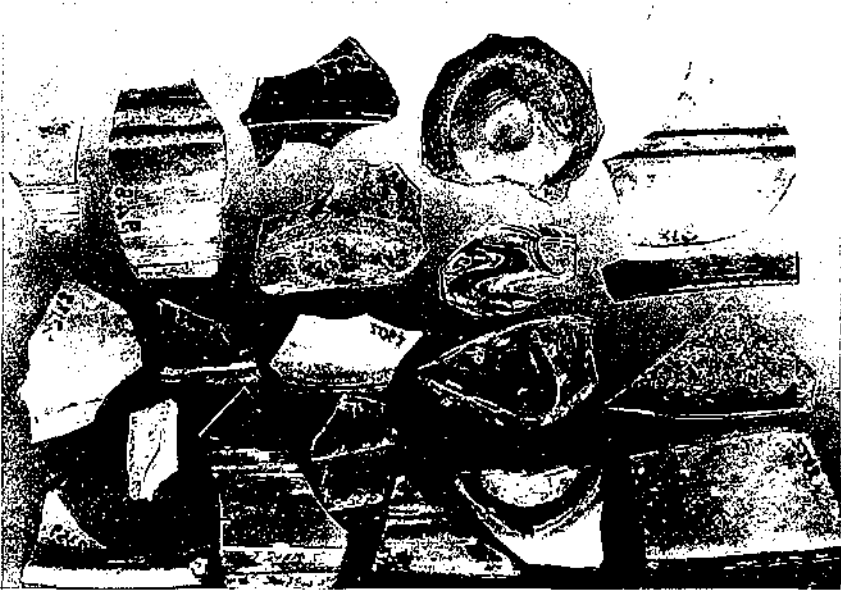
Resim 4: Su kanalı

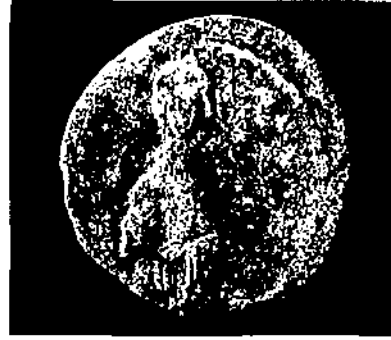
Resim 5: Delikli levhalar

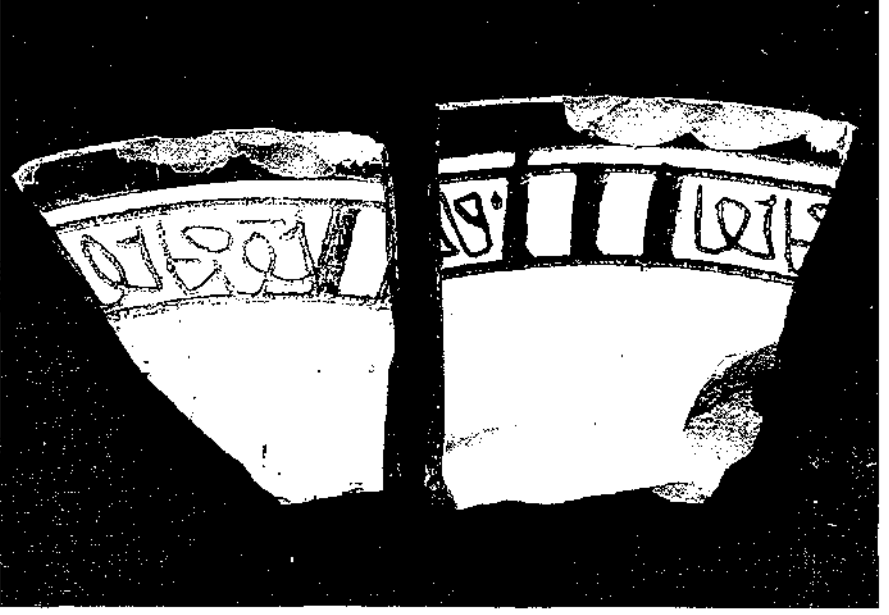
Resim 6: Levha ve templon levha üstü

Resim 7: Cam süsleme tekniklerinin çeşitlemeleri

Resim 8: Bronz sikke

Resim 9: Slip tekniğinde seramik kap-iç yüz

Resim 10: Slip tekniğinde seramik kap-dış yüz

ENEZ (AINOS) 1995 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

*Sait BAŞARAN**

Antik Ainos ören yerinde, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve parasal destekleriyle, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına, başkanlığım altında yürütülen kazı ve onarım çalışmaları, 03.07 - 28.08.1995 tarihleri arasında gerçekleştirildi¹. Bu yılki çalışmalara, kale, nekropol, Has Yunus Bey Türbesi çevresindeki Osmanlı mezarlığı onarımı, kent içinde sondaj, Antik Liman'ın araştırılması, çevrede yüzey araştırmaları ile PTT'nin kent içinde yaptırdığı kanal-kablo hafriyatının kazı başlangıç tarihinden sonraki bölümü kontrol ve takip edilmiştir.

I. KALE İÇİ ÇALIŞMALARI

Kale içindeki çalışmalar, geçmiş yıllarda kazısı yapılan IV nolu açma² ile 1994 yılı kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan ve bir kesimi mahzenlerin üzerini kapsayan kaya mimarisi arasında kalan bölümün ka-

-
- (*) Doç. Dr. Sait BAŞARAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, İSTANBUL
- (1) Edirne-Finez Arkeoloji Kazısı Projesi, İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından 621/070796 numara ile desteklenmektedir. Bursa Arkeoloji Müzesi Uzmanı Recep Okçu'nun Bakanlık temsilcisi olarak yer aldığı 1995 yılı çalışmalarına: Araştırma Görevlisi Ufuk Kocabaş, Arkeolog Restoratör Banu Uçar, Ramazan Yılmaz, Arkeolog Desinatör Ayşe Özkan, Fotograf Uzmanı Selamet Taşkın, Topoğraf Adnan Şakar, Kamp Müdürü Şadiye Başaran ile Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden, Erkan Kabil, Aysel Şenyaktı, Yıldız Canbay, Nurçin Alp, Duygu Çamurcuoğlu, Mehmet Açıkalin, Nihan Gökkaya, Mustafa Özkul, Arzu Akça, Nurgül Aydın, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden Melek Can ve Tuğba Gökkaya, katıldılar, Katkılarından dolayı herkese teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, maddi ve manevi destek sağlayan Enez Kaymakamı Sayın Hürrem Aksoy ile araç ve diğer ihtiyaçlarımızın büyük bir bölümünü karşılayan Enez Belediyesi Başkanı Sayın Abdurrahman Altuğ'a şükran borçluyum.
- (2) S. Başaran, 'Ainos Kazıları (1971-1994)', *Anadolu Araştırmaları XIV*, 1996, 109 vdd.

zılarak iki açmanın birleştirilmesine yönelik olmuştur. Açmanın kuzey kesiminde -3.20 m'de ortaya çıkan anakayanın, bu seviyeden itibaren güney yönünde teraslar biçiminde -5.75 m düzeyine kadar alçaltılarak işlendiği gözlemlendi. Tamamı çok itinalı işçilik gösteren anakayanın bu yüzü üzerinde, yan yana işlenmiş iki niş yer almaktadır. Kuzey yüzü iyi düzeltilmiş olan bu kesimin, üst tarafı 0.75 m kalınlıkta, 2.55 m yüksekliktedir. Açmadaki molozun temizlenmesinden sonra, IV nolu mekanda ortaya çıkan rampanın burada da devam ettiği anlaşıldı. Anakaya kesilerek özenle yapılmış olan duvar kalıntıları, burada önemli bir yapının varlığına işaret etmektedir (Resim: 1, 2).

Bu yıl kale içinde yapılan kazılar, kalenin tabakalanmasını değiştirmemiş ancak, dolgu toprağının kaldırılmasından sonra, mahzenler üzerindeki kaya mimarisinin büyük bir alanı kapsadığı anlaşılmıştır³. Açmanın en üst kesiminde yer alan Osmanlı ve Bizans çağlarına tarihlenen karışık olan tabakadan sağlam durumda yeşil sırlı, sgraffittolu tabakların yanında, tek kulplu, yonca ağızlı sürahiler ile kırık durumda çeşitli tabak türleri ele geçti. Bunun altındaki tabaka içinde ise, Erken Roma Çağı'na tarihlenen terra sigillata tipi keramik kırıkları ile mutfak ve günlük kullanım malzemesi olan çanak çömlek parçaları oldukça fazladır.

Anakaya tabanı üzerinde yer alan, yaklaşık 2.00 ile 3.00 m'ler arasında değişen kültür tabakaları içinde, Hellenistik, Klasik ve Arkaik çağların temsil edildikleri keramik kalıntıları ile pişmiş topraktan yapılmış bir mask gün ışığına çıkmıştır (Resim : 3,4). Bu örnekler, Ainos'un doğu ile batıdan etkilenerek eserler üretmiş olmasının yanı sıra, bölge kentleriyle olan ticari ilişkilerinin düzeyini de yansıtmaktadırlar. Anakaya yüzeyi üzerinde yer alan en alt tabakada ise, çoğunlukla elle biçimlendirilmiş koyu gri tek renkli keramik kalıntıları egemen durumdadır.

Kale içinde bu yıl başlattığımız diğer bir çalışma, Ayasofya Kilisesi veya Fatih Camii olarak bilinen yapı kalıntısının içindeki moloz yığınının kaldırılma işlemidir. Caminin büyük bir kısmı 1965 yılında deprem sonucunda yıkılmış ve yıkıntı bu yıla değin kaldırılmadan yerinde bırakılmıştı. Bu anıtın duvarları üzerinde yer alan, Osmanlı ve Bizans dönemlerine tarihlenen resimler ile freskoların temizlenerek, konservasyonlarının yapılabilmesi ve caminin yıkılan mimari elemanlarının açığa çıkartılarak tasniflenmesi amacıyla, molozun kaldırılmasına başlanmıştır. Bu işlem sırasında, Marmara Adası mermerinden yapıldıkları

(3) Kalenin tabakalanması için bk. İbid. 107-118

anlaşılan iki adet sütun kaidesi, monolit sütun gövdeleri ve yapının üst kesimlerine ait olan çeşitli mimari elemanlar ortaya çıkmıştır. Bu kalıntılar, caminin önündeki alana taşınarak koruma altına alınmıştır.

II. NEKROPOL KAZISI

Bu yıl yaptığımız Taşaltı Nekropolü'ndeki çalışmalara, 1994-1 ile 1994-2 açmaları arasında kalan 80 m² lik kazılmamış kesimde, 95-1 ve 95-2 olmak üzere, iki ayrı açmayla devam edildi (Resim: 5).

1995/1 AÇMASI

Buradaki çalışmalar, 94-1 ve 94-2 açmaları arasında kalan ve uzunluğu 9.00, kısa kenarları doğuda 3.00, batıda 5.60 m ölçülerinde, 1994 yılında kazılmadan bırakılan bu kesimdeki molozun kaldırılarak, geçen yılki açma profilinin sıfırlanması amacına yönelik olmuştur. Seviye inme çalışmaları sırasında, açmanın ortasına yakın yerde, toprak üst seviyesinden 2.40 m derinlikte, doğu-batı yönünde, doğudan batıya doğru bu seviyede 30, yamacın orta ve üst kesimlerinde ise, 70 derecelik bir eğimle rampa biçiminde yükselen 19 blok taşın yan yana dizilmesiyle oluşturulan su yolu ortaya çıktı. Taşların ölçüleri, 0.60 x 0.90 ile 0.54 x 0.55 m'ler arasında değişmektedir. Ortalarında, 0.25 m çapında düzgün açılmış yuvarlak kesitli kanal yer alıyor. Taşlar arasındaki bağlantı kireç kaymağı kullanılarak sağlanmıştır. Kanalin yapıldığı tarih kesin olmamakla birlikte, işçiliği ve aynı seviyede ele geçen keramik kalıntılar, bunun Erken Osmanlı Dönemi'ne ait olabileceğini göstermiştir.

Bu sektörde yapılan kazılarda iki gömü tabakası saptandı. Mevcut üst yüzeyin 2.30 ile 2.80 m ler arasında yer alan I. tabakada dört mezar ortaya çıktı. Mezarlar, kuzey-güney doğrultusunda, içlerinde sırtüstü yatırılmış birer iskelet yer almaktadır. Ölü hediyesinin bulunmadığı bu tabaka mezarları, İlk Hristiyanlık Dönemi'ne ait olmalıdır.

Birinci açmanın ortasında yer alan su yolunun kuzey-batı kesiminde ve 1.50 m altında, kuzey-güney doğrultusunda düzgün kesilmiş taşlardan yapılmış, alt tarafında dışa taşkın yuvarlak kesitli bir silme ve iki basamağı olan bir lahit kaidesi gün ışığına çıkartıldı. Kaidenin boyutları: uzunluk 2.00, en 0.77, yükseklik ise 0.77 m dir. M.Ö.4.yüzyıl karakteri gösteren bu kaidenin yapıldığı taşların tümü, günümüze değin iyi durumda koruna gelmiştir (Resim: 6). Kaidenin temel düzeyinde açmanın en önemli buluntularının ortaya çıktığı lahit ile dört adet kiremit mezar bulundu.

LAHİT (Resim : 7,8)

Yerli kalker taşından yapılmış olan lahtin üzerinde, beşik çatı biçiminde değişik ölçülere sahip, aynı taştan yapılmış üç kapak yer almıştır. Kuzey-güney yönünde yerleştirilen lahtin uzunluğu: 1.80 m, genişliği 0.68 m, derinliği 0.68 m, kalınlığı 0.10 m dir. İçinde, başı güneyde olmak üzere, sırtüstü yatırılmış ve iyi korunagelmiş bir iskelet ile 8 adet envanterlik eser, kısa kenarlar ile batı taraftaki uzun kenarın dışında ise, 26 adet envanterlik eser ele geçmiştir. Bunlardan başka, çeşitli malzemelerden üretilmiş 42 adet etüdlük eserin, lahit içinde ve kenarları dışında bulunmuş olması, lahit sahibi genç bayanın Ainos'ta çok sevilen, saygın kişiliğe sahip olduğunun kanıtlarıdır. Ortaya çıkan bu eserlerin tümünü burada sunmak olanaksız olduğundan, yalnızca Ainos'taki mezar geleneğini gözler önüne seren, dolayısıyla Ainos sanatını ve komşu şehirlerle olan ilişkisini yansıtan eserler üzerinde durulacaktır.

A. Lahit İçi Buluntuları

1. *Bir çift altın küpe:* Başının iki yanında, kulakların hizasında bulundu. Silindirik, ortasında bozuk durumda inci bulunan yüksek yapılmış kaş, elips halkalı ve buna geçen iki ucu kıvrık sarkaçtan oluşur. Kaş çevresinde, halka üzerinde ve sarkaç kısmında çizgi bezeme vardır (Resim: 9a).

2. *Altın varak:* İç bükey görünümünde, ortadan yanlara doğru incelmekte olan eserin uçları deliklidir. İskeletin sağ tarafında göğüs hizasında bulundu (Resim: 9b).

3. *Camdan koku şişesi:* Yükseklik 18 cm, kaide çapı 13 cm, ağız çapı 5.7 cm dir. Yuvarlak yassı ağızlı, yüksek boyun aşağı doğru hafif konik biçimli, şişkin konik gövdeli, iç bükey tabanlıdır. Serbest üfleme tekniğinde yapılmıştır. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir⁽⁴⁾ (Resim: 7).

4. *Unguentarium:* Yükseklik 16,5 cm, ağız çapı 3.1 cm, kaide çapı 7.4 cm. Serbest üfleme tekniğiyle yapılmış. Ağız kenarı dışa katlanmış. İnce uzun olan boyun gövdeye doğru genişlemektedir. Oldukça yaygın bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

(4) Benzerleri için bk. E.B. Dusenbery, 'Ancient Glass from the Cemeteries of Samothrace', *Journal of Glass Studies*, New York 1967, cilt 9.42, no 23, fig. 23; Canav, *Cam Eserler Koleksiyonu*, İstanbul I 1985, 48, no 51.

5. *Kemer tokası*: Bronzdan yapılan dört halkanın birbirine geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Birinci halkanın iki ucu yılan başı biçimindedir. İskeletin karın boşluğu üzerinde bulundu.

6. *Bronz iğne*: Uzunluk 15.5 cm. Baş kısmı kare biçimli, üzerinde iki yiv yer alır. Uca doğru sivrileşmektedir. Oldukça yaygın bir tip.

7. *Damlalık/Çubuk*: Uzunluk 14,5 cm, yarı şeffaf, soluk mavi, bir ucu halka, diğer ucu düğme biçiminde. Opak beyazla, boydan boya sarı desenli, M.Ö.1. yüzyıla tarihlenir⁵.

Bunların dışında lahit içinden ele geçen buluntular arasında, altın suyuna batırılmış ince tel biçimli elbise süsleri, disk biçimli bronz objeler ve lahtın tarihlenmesinde önemli olan bir bakır sikke sayılabilir⁶.

B. Lahit Dışı Buluntuları

1. *Terra sigilata tabaklar*: Lahit kuzeybatı dış köşesinde üst üste yerleştirilmiş ve içlerinde diğer hediyelerden bir grubun yer aldığı saptanan, biçim renk ve ölçüleri aynı olan, terra sigilata tabaklar ortaya çıktı. Çapları 21 cm, yükseklik 3.5 cm. Kısa ve üçgen biçimde sonuçlanan ayakları, yayvan gövdeleri yukarı doğru yumuşak biçimde hafif içe dönüş yaparak keskin ağız profiliyle sonuçlanır. Bu özellikler tabakların, M.Ö. 1. yüzyılın 2. yarısı ile M.S.1. yüzyılın ilk yarısı arasında kalan evreye konmaları gerektiğini göstermektedir⁷. (Resim: 10)

2. *Terra sigilata pyxister*⁸: Tabakların içinden ve lahtın güney taraftaki kısa kenarından ikişer olmak üzere dört adet, kapaklarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Yaklaşık yükseklikleri; 13-16 cm, ağız çapları 7-8 cm, taban çapları 10-12 cm arasında değişen ölçüler içerirler. Eserler, halka

(5) Benzer örnekler Y. Akat- N. Fıratlı- H. Kocabaş, *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu*, İstanbul 1984, 24-25, no. 107-110. Res. 49; Ü. Canav, *a.g.e.* 36, Res. 15; C. Isings, *Roman Glass in Limburg, Groningen*, 1971,95, no. 299

(6) Sikkenin ön yüzünde Poseidon portresi. Arka yüzünde, ayakta Hermes, yanında üzerinde ateş yanan sunak yer almaktadır. Bu sikkeler M.Ö. 1. yüzyılın ortalarıyla M.S. 1. yüzyılın ortaları arasındaki dönemde darp edilmiştir. Sikkelyi okuyup bilgilendiren sayın Doç. Dr. O Tekin'e teşekkür ederim.

(7) Bu tarihlerde oldukça yaygın olan tabakların benzerleri için bk. C. Meycr-Schlichtmann, *Die Pergamenische Sigillata aus der Stadgrabung von Pergamon*, Berlin-New York, 1988, 134 vd.,Kat. 261, Lev. 17, 33, no. 262-264; H. Goldman, *Excavations at Gözllü Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton, 1950, 242, Lev. 193, Nr. 396, 397. Bu örnekler M.Ö. 1. yüzyılın son evresiyle, 1. yüzyılın 1. yarısına tarihlenmektedir. Antakya örnekleri ise, Augustus dönemine aittir. Ayrıntılı bilgi için bk. F.O Waagé, *Hellenistic and Roman Tableware of North Syria*, in: *Antioch- on-the Orontes IV* 1, 1948, 23 v.d., No. 128 u. Lev. 4

(8) Ainos'ta önceki yıllarda bulunan pyxisler için bk. A. Erzen- S. Başaran, 'Fnez (Ainos) Kazısı I 1989 Yılı Çalışmaları', *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 1990, 157 v.d. , Res. 19

ağızlı, kaideye doğru hafif genişleyen silindirik gövdeli, dışa taşkın tabanlı, aslan protomlu üç ayak üzerinde durmaktadır. Ele geçen pyxislerden ikisinin ağız kenarları altında, kapağın oturması amacıyla, dışa taşkın kapak tablası bulunmaktadır. Diğer ikisinin ise, ağız kenarları içe doğru hafif inceltilerek kapağın gövdeye oturtulması sağlanmıştır. İyi fırınlanmış, gövde dış yüzeyi deforme olmuş beyaz boya ile kaplı olup, üzerinde değişik renklerden oluşan yatay ve düşey desenler yer alır. Pyxislerin kapakları da gövdeleri gibi alımlı yapılmıştır. Ainos'un ürettiği olan bu eserlerin benzerlerine Bergama'da ele geçen iki örnek dışında rastlanmamıştır⁹.

Ainos'ta ele geçen bu pyxisler, birlikte buldukları eserlerden dolayı, M.Ö.l. yüzyılın ikinci yarısına veya M.S.l. yüzyılın başlarına tarihlenmeleri gerektiğini göstermektedir (Resim: 11,13).

3. *Pişmiş toprak unguentariumlar* (Resim: 14): Lahtin güney, batı ve kuzey kenarlarından çoğunlukla sağlam veya sağlama durumda 11 adet pişmiş toprak unguentarium gün ışığına çıktı. Yükseklikleri 8 ile 15 cm arasında değişen ölçülerde olan bu eserlerin gövde ölçüleri de farklı, ancak biçimleri aynıdır. Cam olarak üretilen çağdaşlarıyla benzeşmektedir. Dışa çekik düz ağızlı, yukarı doğru genişleyen silindirik boyunlu, armudi gövdeli olan bu eserlerin, ince hamurları, sarıya çalan açık kırmızı renktedir. Dış yüzleri üzerinde yer yer değişik renkte ince astar yer alır. Buldukları lahit ve daha önce yaptığımız kazı çalışmalarlarıyla bu tabakaya ait oldukları anlaşılan mezarlarda, çok yaygın durumda ortaya çıkan bu şişeler, aynı yüzyıla tarihlenen diğer yerleşim alanlarında da çok miktarda ele geçti¹⁰.

4. *Emzikli kap* (Resim:15): Yükseklik 5.7 cm, ağız çapı 4.5 cm, kaide çapı 3.4 cm, gövde çapı 7.7 cm. Kırmızısı sarı renk hamurlu, koyu kırmızı renk firmisli olup iyi fırınlanmıştır. İçe dönük yassı ağız hafif dışa taşkın. Ağızdan gövdeye geçişte kazıma tekniğiyle iki ince çizgi yapılmış. Şişkin gövde üzerinde yassı yuvarlak kulp ile yatay emzik yer alır. Küresel gövde kaideye doğru daralmaktadır. Kaide kısa ve küçüktür. Olasılıkla limonluk veya benzeri işler için kullanılmıştır. Ainos'a yabancı olan bu tip, Doğu Sigilataları A (ESA) grubundan olup,

(9) Bergama örneği için bk., C. Meyer-Schlichtmann, *a.g.e.*, 178 v.d., kat. 406, 407, lev. 4, 27, 37

(10) Benzerleri için bk., A. Erzen- S. Başaran, 'Enez (Ainos) Kazıları, 1987 Yılı Çalışmaları', *X Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 1988, 88-107, Resim: 30; H. S. Robinson, *The Athenian Agora V*, Princeton, 1959., 15, F 50, Lev. 2; 31, G 97, 98; 85, Levha: 5, 85, M. 6, 7, 8, Levha: 18; Tarsus I., 270, No. 730, 736 Hellenistic/ Roma Dönemi olarak geçmektedir. Bu tarih Ainos unguentariumlarına uygun düşmektedir.

aynı yerde birlikte bulunduğu eserlerden ve hamur ile firnisinden dolayı, Geç Hellenistik/Erken Roma Dönemi'ne ait olmalıdır.

5. *Pişmiş toprak heykelcikler*: Lahit çevresinde, 14 giyimli (yas tutan) ile 4 Afrodit heykelciği gün ışığına çıktı. Bunların hepsi oturur durumdadır. Heykelcikler, içinde kum ve mika katkısı olan kırmızımsı sarı ile kiremit rengin tonları arasında değişen kil çeşitlerinden yapılmıştır. Heykelciklerin bir kısmı üzerinde kırmızı renk ince astar, diğerleri ise beyaz, kırmızı, pembe ve siyah boyayla yapılmış süs kalıntıları içerirler. En önemli ortak özellikleri, göğüsleri üzerinde madalyon bulunmasıdır.

a) Giyimli tipi temsil eden heykelciklerden 5 tanesinin aynı kalıbın ürünleri oldukları anlaşılmıştır. Yaslı durumda betimlenen heykelciklerin boyları 19 cm dir. Saçlar, baş üzerinde toplanarak fiyonk yapmakta, sağ el göğüs üzerinde, sol el dize doğru uzatılmıştır. Giysi vücudunu iyi sardıktan sonra, dizden aşağı kısmı yanlara doğru genişleyerek ve dikey kıvrımlar yaparak şeffaflaşmaktadır. Bitiştirilen ayaklarda yüksek ayakkabı bulunmaktadır. Giyimli heykelciklerin bu tipi nekropolün 3. gömü tabakasında yer alan mezarlarda yaygın olarak kullanılmıştır¹¹ (Resim: 16).

b) Giyimli heykelcikler arasında bulunan başka bir yaslı heykelcik, giysisi ve saç biçimiyle değişik bir tipi canlandırmaktadır. Ainos'ta ilk kez karşı-mıza çıkan bu heykelciğin boyu 22 cm dir. Saçı alın üzerinde kahrkül, üstte taç, başın arkasında topuz biçiminde toplanmıştır. Tacın üstünden başlayıp omuzlardan aşağı sarkan ve dizlerin altına değin devam eden çok kıvrımlı himation ile altında khiton giymiştir. Sağ eliyle göğsü üzerindeki madalyonu düzeltmekte, sol eli ise karnı üzerindedir (Resim: 17).

c) Bu yıl bulunan giyimli heykelciklerin üçüncü tipini, kolsuz bir heykelcik temsil etmektedir. Bu heykelciğin saçları, a grubunda ve aşağı göreceğimiz Afrodit heykelciklerinde olduğu gibi, alın üzerinde fiyonk¹², bir kısmı başın arkasında sivri topuz biçiminde, diğer bir bölümü ise, yanlarda ve arkada omuzlar üzerine dökülmektedir. Üzerinde yer alan bol kıvrımlı, pembe renkli elbise vücudunu iyi sarmıştır. Göğüslerin ara-

(11) Benzer örnekler için bk., A. Erzen- S. Başaran, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* II, 157, Resim: 10

(12) Saçlar için bk. P.G. Leyenaar- Plaisier, *Les Terres Cuites Grecques et Romaines*, Leiden, 1979, no. 382- 383, 734, 929 numaralı Leiden Müzesi'nde bulunan heykelcik başlarında görülen saç tipleri, Ainos'un giyimli heykelcik başları ile aşağıda değineceğimiz Afrodit başlarındaki saç tipleriyle benzeşmektedir. Ancak, Leiden Müzesi'nde yer alan heykelcikler, Ainos heykelciklerinden daha eskiye tarihlenmektedir. Aynı özellikler Myrina kaynaklı bir heykelcik başında da görülür. Bk. S. Mollad-Bcsques, *Catalogue des Figürines et Reliefs en Terre- cuite Grecs, Etrusques et Romains* II, Myrina, Paris, 1963, lev. 218, no. f. Bu son örnek M. Ö. I- M.S. yüzyıllara tarihlenir.

sında madalyon, ayaklarında yüksek ve süslü ayakkabı vardır. Bu heykelcik tipi de, Ainos'ta ilk kez görülmektedir (Resim: 18).

d) Yukarıda gördüğümüz yas tutan heykelciklerden başka, 1991 yılı kazılarında tanıdığımız çıplak Afrodit heykelcikler de, bu lahtın buluntuları arasında önemli bir yere sahiptir. Lahtın ayak ile baş ucundan ikisi sağlam, ikisi kırık ve parçaların büyük bölümü kayıp olarak gün ışığına çıkan Afrodit heykelciklerin tümü, aynı kalıpta biçimlendirilmiş, uzunlukları 24 cm dir. Saçları alnın üzerinden yanlara ve omuz hizasına kadar dalgalı, başı üzerinde fiyonk, arkada ise sivri topuz biçiminde be-timlenmiştir. Yüz oval, hatları belirgin ve yumuşak bir ifadeye sahiptir. Narin göğüslü, ince belli, geniş kalçalı ve vücutlarına göre uzun, kalın gösterişli bacakları vardır. Bu özelliklere sahip heykelciklerinin, M.Ö.2. yüzyılın sonlarından itibaren ve M.Ö.1. yüzyıl süresince üretildikleri bilinmektedir¹³. Yukarıda değindiğimiz Ainos heykelciklerinin de, benzer durumda olmaları dolayısıyla, bunların M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına tarihlenmeleri gerektiğini göstermektedir (Resim: 19).

6. *Cam şişe*: Yükseklik 13.6 cm, kaide çapı 7.1 cm, ağız çapı 3.5 cm dir. Lahtın batı dış kenarında ele geçti. Lahit içi 3 numaralı buluntunun benzeridir.

7. *Unguentarium*: Yükseklik 12 cm, kaide çapı 3.2 cm, ağız çapı 1.9 cm. Renksiz camdan serbest üfleme tekniği ile yapılmış. 5 kırık parçası birleştirilerek tamamlanmıştır. İnce uzun boyunlu, armudi gövdeli, düz tabanlıdır. Yukarıda sözü edilen pişmiş toprak unguentariumların cama yansıtılmış örneğidir. Bu tabakanın mezarlarında çok yaygın olarak kullanılmıştır¹⁴.

1995/1 Açmasının ikinci gömü tabakasında yer alan lahit ve lahit kaidesi dışında, bunların temelleri seviyesinde, 4 adet kiremit kapaklı mezar ortaya çıkartıldı (Resim: 5).

1 NUMARALI MEZAR

Açmanın kuzeyinde, lahit ile lahit kaidesi arasındaki kısımda 20 x 40 cm boyutlarında küçük bir çocuğa ait olduğu anlaşılan mezardan buluntu çıkmamıştır.

(13) Samothrake örneği için bk. K. Lehmann, *A Guide to the Excavations and the Museum*, New York 1983, 27, Res. 11; P.G. Leyenaar-Plaisier *a.g.e.*, no. 1015, benzer Myrina heykelciğini M. Ö. 2. yüzyıl sonu M. Ö. 1. yüzyıl başına tarihlenmektedir.

(14) Benzerleri için bk. N. Firatlı- H. Kocabaş, *a.g.e.* 19, Res. 53

2 NUMARALI MEZAR

Açmanın ortasında, kaidenin kuzey doğu köşesinin 1.20 m doğusunda, doğu-batı yönünde 1.22 x 0.25 m boyutlarındadır. Üzerinde beşik çatı biçiminde iki kiremit kapak ile iki adet düz taş vardır. İskelet sırtüstü yatırılmış, buluntu ele geçmemiştir.

3 NUMARALI MEZAR

Açmanın kuzeybatı köşesinde, kuzey-güney yönünde, kemikleri karışık durumda yerleştirilmiş bir kişiye ait mezarda buluntu ele geçmemiştir.

4 NUMARALI MEZAR

Lahit kaidesinin doğusunda, kuzey-güney yönünde doğrudan toprağa sırt üstü yatırılmış tek iskelet. Üzerinde kapak bulunmamıştır.

Buluntular

1. *Maşrapa* (Resim:20): Yükseklik 6.3 cm, ağız çapı 6.2 cm, Kaide çapı 3 cm dir. Tek kulplu, hafif dışa dönük dudaklı. Boyunda, gövdeye geçiş kabartma bilezikle sağlanmış. Oval, şişkin karınlı, kısa küçük kaidelidir. Dış tarafına, karın altına kadar koyu gri renk astar çekilmiş, iç kısım ile kaide kısmı kiremit rengindedir. Enez Nekropolü'nün 3. ve 2. gömü tabakalarında kullanımı oldukça yaygın olarak karşımıza çıkan bu eserlerin¹⁵, beraberlerinde bulunan sikke ve diğer malzemelerden dolayı, Geç Hellenistik/Erken Roma Çağı'nda üretilmeye başlandığı ve 2. yüzyılın sonlarına kadar kullanımlarının devam ettiği saptanmıştır.

2. *Kemik kaşık* (Resim: 21 c): Uzunluk 5.1 cm, kaşık çapı: 2.7 cm dir. Sap kısmı eksik olarak bulundu. Ölçü aleti olarak bilinmektedir.

3. *Kandil*: Tüm olarak ele geçti. Diskusun ortasında Pegasus ve etrafında yaprak motifleriyle süslüdür.

1995/2 AÇMASI

Bu açma, 1994/1 açmasının doğu kesitinde ve buna bitişik durumda, geçen yıl süre yetmediği için kazılamayan kesimde yer almaktadır. Aç-

(15) Diğer örnekler için bk. A. Erzen-S. Başaran, '1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları' *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* II, resim: 14; A. Erzen- S. Başaran, 'Enez (Ainos) Kazısı, 1990 Yılı Çalışmaları', *XIII Kazı Sonuçları Toplantısı* II, 53-58, resim: 20; Benzerleri için bk. J. Hayes, 'An early Roman well group from the Troia Excavations 1992: *Studia Troica*, Band 5, 1995, 187, 189 bu tür maşrapaların Doğu Trakya kökenli olduğu görüşündedir. Başka örnekler için bk. H. Robinson, *The Athenian Agora* V, G 113-115, Pls. 7, 72

manın, doğu-batı uzunluğu 6.70 m, kuzey kenarı 1.50 m, güney kenarı 2.50 m boyutlarındadır. Bu açmada, yalnızca nekropolün 3. gömü tabakasına tarihlenen üç kiremit mezara rastlanılmıştır.

1 NUMARALI MEZAR

1994 yılı çalışmaları sırasında ortaya çıkartılan iri taş bloklardan oluşmuş olan mezar anıtın doğusunda, molozun kaldırılması sırasında, -2.20 m düzeyinde bu açmanın 1 numaralı kiremit mezarı ortaya çıktı. Mezar, kuzey-güney yönünde olup üzerine kapak konmamıştır. İskelet sırtüstü toprağa yatırılmış durumdadır.

Buluntular

1. *Bronz iğne*: Uzunluk 4 cm. Bir tarafı kırık, iskeletin göğsü üzerinde bulundu.

2. *Terra sigillata tabak* (Resim:22): Yükseklik 5.4 cm, ağız çapı 10 cm, karın çapı 11.5 cm, kaide çapı 4.5 cm dir. Sağlam durumda bulundu. Kırmızımsı sarı hamurlu, parlak koyu kırmızı renk astarlıdır. Kalın etli, dudaksız, gövdeye doğru genişleyerek, ortada keskin bir kaburga yapmıştır. Kısa kaidesinin içi astarsız, hamur rengindedir. Ainos Nekropolü'nde, 3. tabakanın mezarlarında yaygın bulunan bu tabak tipi¹⁶, 2. yüzyıla tarihlenen mezarlarda da karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu dönemin tabaklarında kullanılan hamur ve firnis astar koyulaşmıştır.

3. *Yayvan küçük tabak*: Yükseklik 3 cm, ağız çapı 15.7 cm. Kırık durumda ele geçti. Düz şerit ağızlı yayvan tabak, geniş düz diplidir. Açık kırmızı renk hamurlu, parlak koyu kırmızı astarlıdır. Ortasında baskı tekniği ile yapılan çanak içinde yedi yapraklı palmet motifi yer almaktadır. Ainos'ta bu tabak tipleri, Geç Hellenistik/Erken Roma Çağı'nda ortaya çıkmıştır¹⁷.

4. *İki adet maşrapa*: Benzerleri için bk.yukarıda 1.açma 4 nolu mezar

2 NUMARALI MEZAR

Açmanın doğu profilinde 80 x 40 cm boyutlarında, kapak tek kiremitten oluşturulmuştur. Buluntu yok.

(16) Benzerleri için bk. *Athenian Agora* V, G 13-14, Pl. 61; G 74, Pl. 5; C. Meyer-Schlichtmann, *a.g.e.* 107, N 33 c; N 33 d, Lev. 13, 172. N33c;; 173. N 33 d; Ö. Özyiğit, '1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, 1990, 138, çizim 15. Bu eserler 1. yüzyılın 2. yarısına tarihleniyor.

(17) Resim için bk. A. Erzen- S. Başaran, XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 110, res. 16; Benzerleri için C. Meyer- Schlichtmann, *a.g.e.*, 145, T 23, Kat. 298. 299. (Taf. 18). 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

3 NUMARALI MEZAR

94/1 açmasında yer alan 2. lahtin batı tarafında karışık durumda atılmış iskeletler topluluğudur.

Buluntular

1. *Beş adet pişmiş toprak unguentarium*: Birbirlerinin benzerleri olup, farklı ölçülerdedir¹⁸.

2. *Kemik kaşıklar* (Resim: 21a-b): Biri cerahat almada diğeri ise ölçü aleti olarak hekimcilikte kullanılmış olmalıdır. Bu tür eserlere 3. tabaka mezarlarında sık sık rastlanmıştır.

Yukarıda dökümü verilen eserler dışında, Geç Hellenistik/Erken Roma Çağı'nda kullanılan Ainos ve Maroneia bakır sikkelerinden 9 adet, yamaçtan yuvarlandıkları sanılan çeşitli dönemlere tarihlenen damgalı amfora kulpları ile figürin parçaları gibi eserler ele geçti.

Mezarlardan ve bu tabakadan gün ışığına çıkan eserler, söz konusu gömü tabakasında yer alan mezarların, M.Ö.1.yüzyılın ortalarından başlayan ve M.S.1. yüzyıl süresince devam eden bir gömü geleneğinin varlığına işaret etmektedirler.

III. SONDAJ ÇALIŞMALARI

1 Numaralı Sondaj

Antik Ainos kentinin yayılım sahasının saptanması amacıyla, kentin kuzeyinde yer alan Muzaffer Günver'e ait taşınmazda 5.00 x 5.00 m boyutlarında bir sondaj yapıldı. Tarım toprağının kaldırılmasından sonra, Arkaik ve Klasik çağlara tarihlenen çeşitli keramik kap parçalarına rastlanmıştır. 1.20 m'de yerli kaya çıktığından, sondaj plana geçilerek tekrar toprakla kapatılmıştır.

2. Numaralı Sondaj (Resim: 23)

Bekir Kara Caddesi, maliye lojmanları yanındaki hazineye ait taşınmazda yaptığımız 5.00 x 5.00 m boyutlarındaki sondaj, Roma Dönemi Ainos'u için çok önemli sonuçlar vermiştir. Sondajda 2.00 m düzeyine kadar Osmanlı ve Bizans çağlarına tarihlenen keramik kalıntıları

(18) Ayrıntı için bk. yukarıda 1 numaralı açma, lahit dışı buluntular, d şıkkı ve not 10.

saptandı. 2.20 m derinlikten itibaren, açmanın içinde kuzey ve doğuya doğru eğimli durumda, yan yana dizilen iri taşlardan oluşan, antik kentin büyük caddelerinden biri ortaya çıktı. Bu taşların batısında ve açma kesiminde kuzey-güney yönünde, üstü tonoz biçiminde yapılmış olan kanalizasyonun uzandığı anlaşılmıştır.

IV. ONARIM ÇALIŞMALARI

Önceki yıllarda onarım ve koruma çalışmalarına başladığımız Has Yunus Bey Türbesi ve çevresindeki eski Türk mezarlarının restorasyon, konservasyon ve çevre düzenlemesine bu yıl da devam edilmiştir. Açığa çıkartılan yıkık ve kırık durumdaki mezar taşları yapıştırılarak, ait oldukları mezarlar özgün biçimleriyle ayağı kaldırılmış, ayrıca, mezarlıkta şimdiye kadar açığa çıkartılıp onarılan 94 mezarın envanterleme işlemleri bitirilmiştir.

V. SUALTI ÇALIŞMALARI

Antik Ainos Limanı'nın güneyinde, kıyıdan yaklaşık 900 m mesafede yer alan ve *Kiremitlik* adı verilen alanda yapılan 30'ar dakikalık üç ayrı dalış sonucunda, -13 m'de amfora, tabak ve kiremit parçalarına rastlandı.

VI. YÜZEY ARAŞTIRMALARI

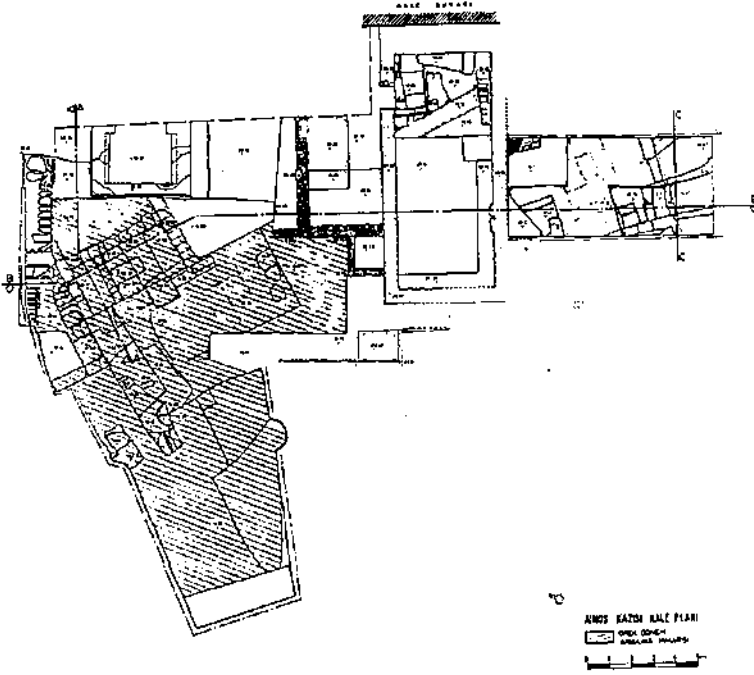
Bu yıl yaptığımız yüzey araştırmaları, Hasköy ve Karaincirli köyleri ile çevrelerinde gerçekleştirildi. Hasköy Asarlık Tepesi'ndeki araştırmalar sonucunda, tepenin batı ve güney kesiminde, bütün yüzeye dağıntık durumda, 4. yüzyıl keramiği ile boyalı çatı kiremit kırıklarına rastlandı. Tepenin gerek doğal yapısı ve gerekse çevreden topladığımız malzemeler, bu tepede Hellenistik Çağ'da bölgenin önemli kalelerinden biri bulunduğunu göstermiştir.

Karaincirli Köyü'nde yaptığımız araştırmalarda, köyün 1 km güneydoğusunda yer alan doğal yükseltiler üzerinde, tarla sürülmesi sırasında, 200 m alana dağılmış olarak, düzgün köşeli kesilmiş iri kalker taşlara rastlanmıştır. Bu taşların çevresinde yaklaşık 500 m çapındaki alan üzerinde M.Ö.5. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar ki zaman dilimlerini temsil eden değişik kültürlere ait keramik kap parçaları yaygın olarak gözlemlenmiştir. Önemli bir merkez olduğu anlaşılan bu bölgede, önümüzdeki yıllarda, daha geniş kapsamlı araştırmaların yapılması düşünülmektedir.

VII. ÇİZİM VE BELGELEME ÇALIŞMALARI

Kale içinde yer alan Orta Çağ yapı kompleksi ile kalenin kuzey duvarının dışında bulunan ve 18. yüzyıla tarihlenen Türk hamamı ve Kral Kızı Bazilikası'nın rölöve çalışmaları yapılmıştır.

Kent içinde ve bahçelerde bulunan mimariye ait taşların toplanmasına bu yıl da devam edilmiştir. Bu kalıntılar, Hükümet Konağı bahçesinde sergilenerek envarterlenmiş ve korumaya alınmıştır.

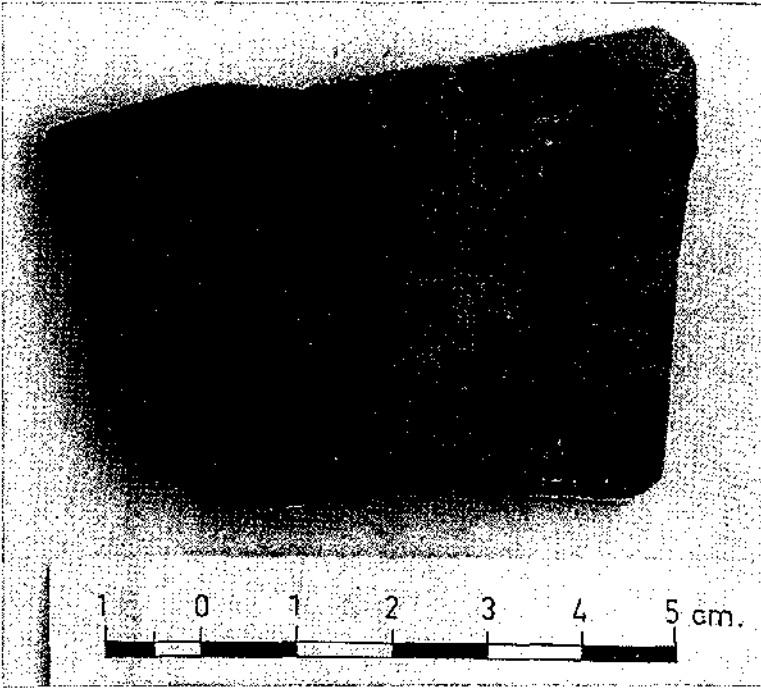
Resim 1: Kale içi çalışmaları ve anakaya mimarisi

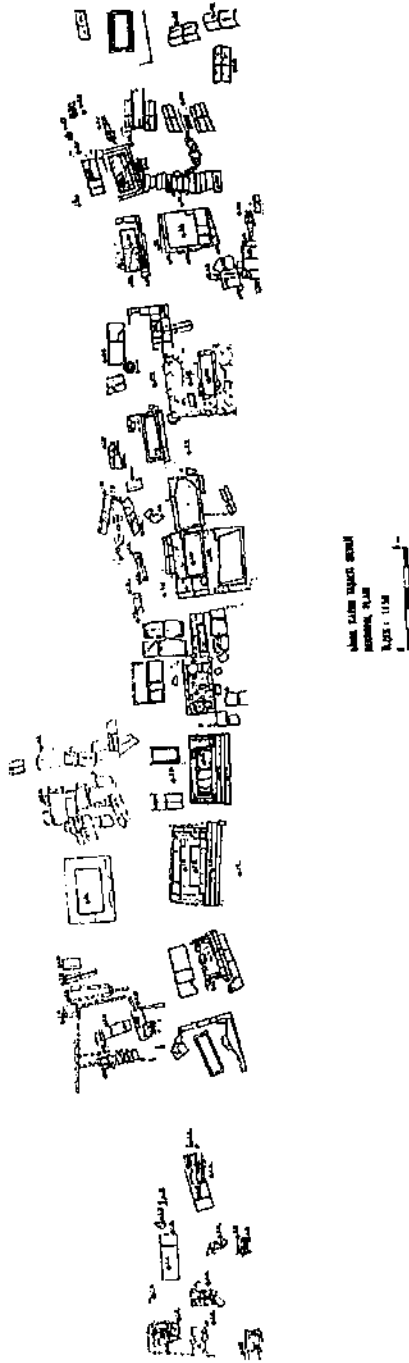
Resim 2: Kale içi açmasında kaya mimarisi

Resim 3: Arkaik Çağ keramik buluntuları

Resim 4: Kırmızı figür tekniğiyle yapılmış bir kratere ait keramik parçası

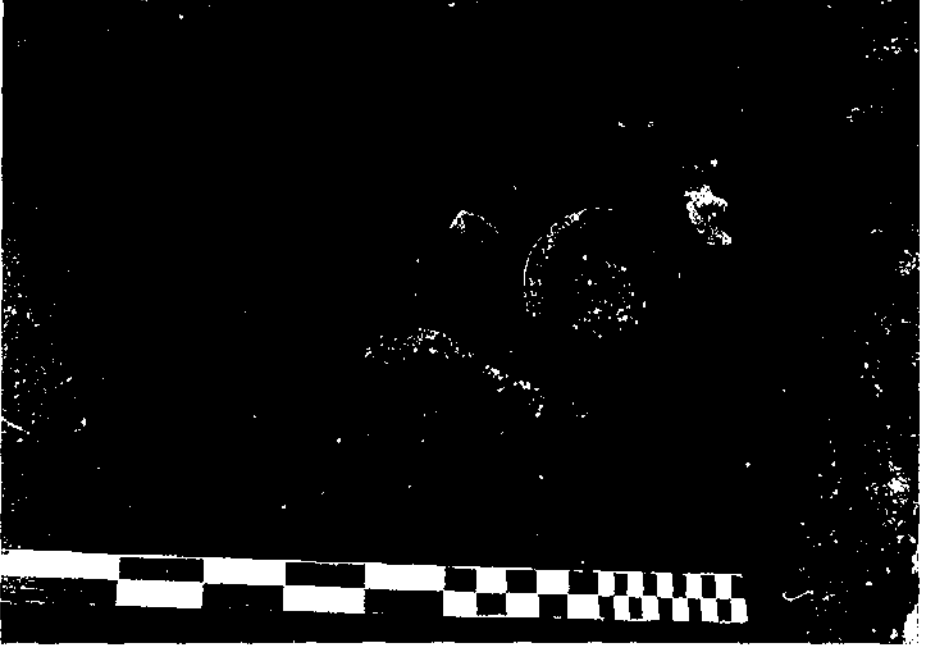
Resim 5: Taşaltı Nekropolü

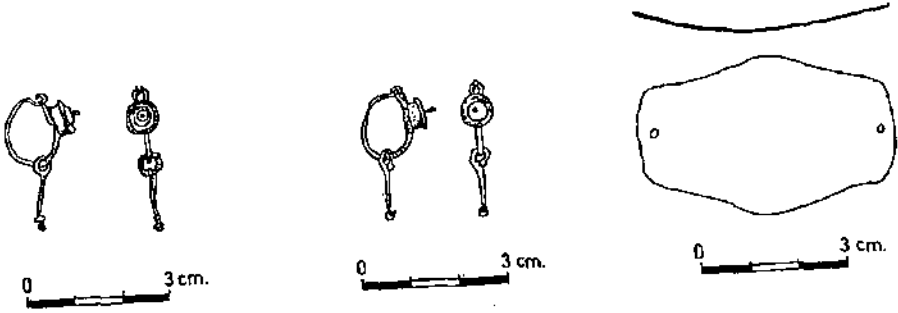
Resim 6: Nekropol 95/1 açması

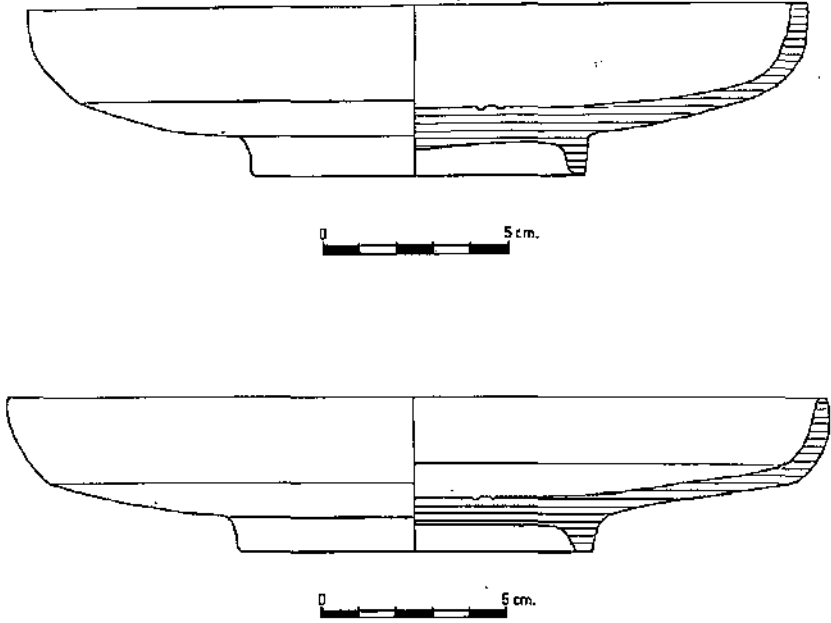
Resim 7: 95/1 açmasında bulunan lahtın iç görüntüsü

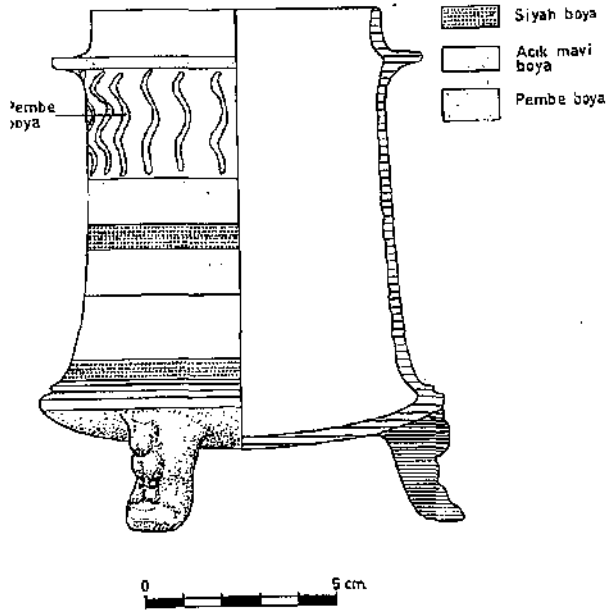
Resim 8: Lahit kenarına yerleştirilmiş hediyeler

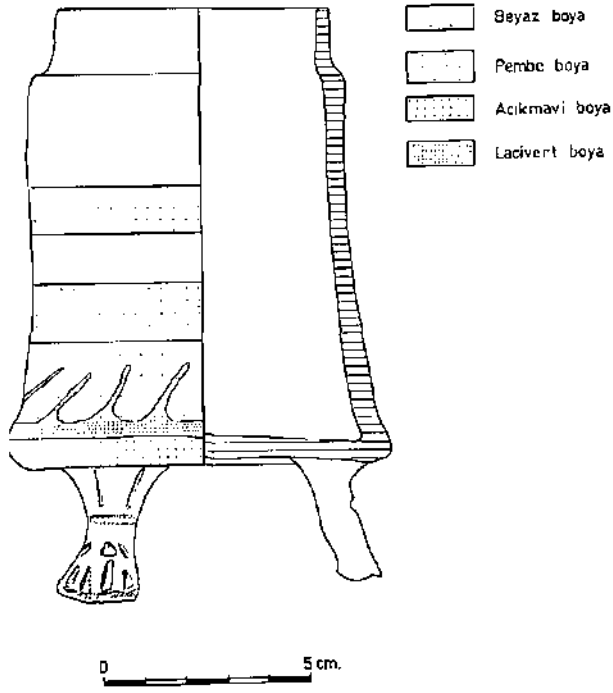
Resim 9 a: Altın küpe
b: Altın varak

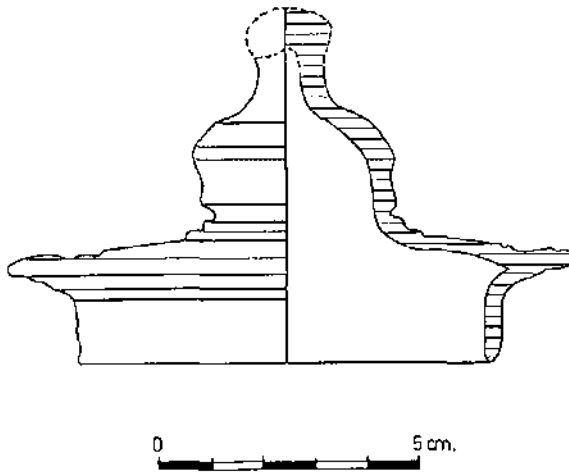
Resim 10: Lahit kenarında bulunan terra sigillata yayvan tabaklar

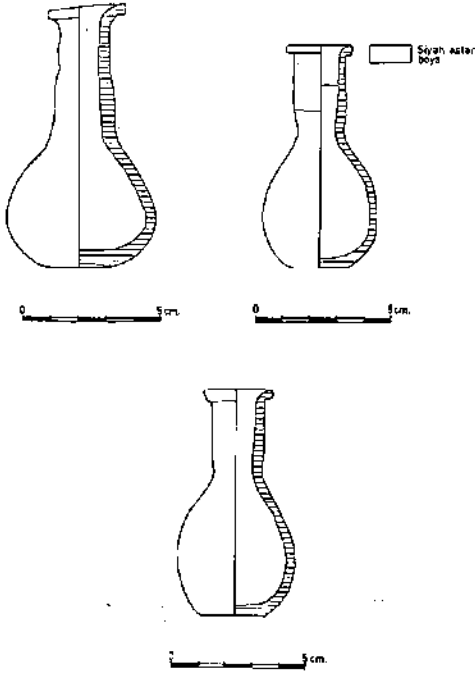
Resim 11: Pyxis. Terra sigillata

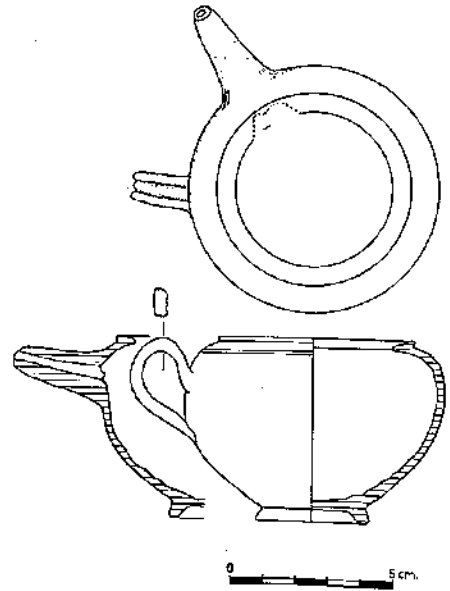
Resim 12: Pyxis. Terra sigilata

Resim 13: Pyxis kapağı

Resim 14: Terra sigillata unguentariumlar

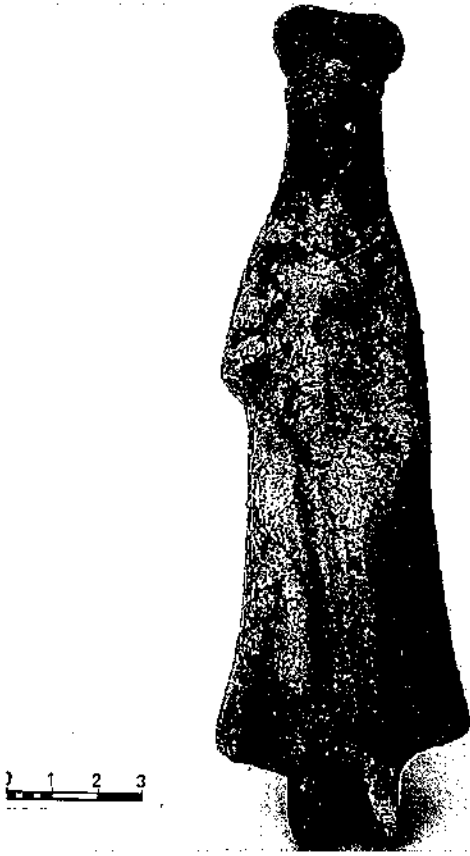
Resim 15: Terra sigillata emzikli kap

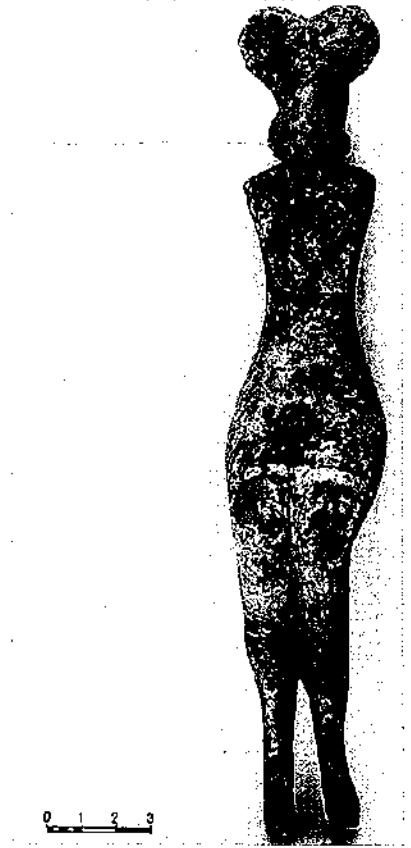
Resim 16: Giyimli figürin. Pişmiş toprak

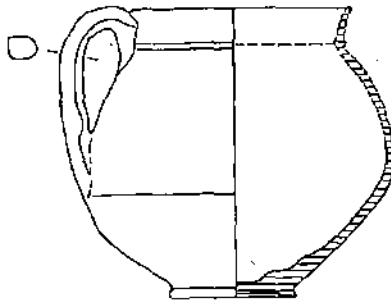
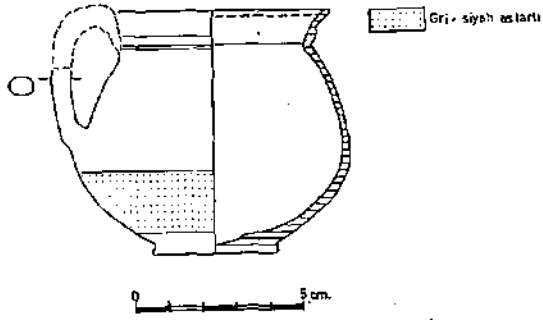
Resim 17: Giyimli figürin. Pişmiş toprak

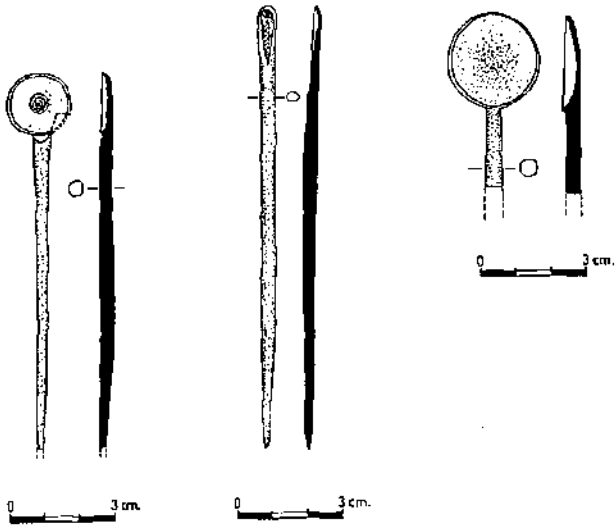
Resim 18: Giyimli figürin. Pişmiş toprak

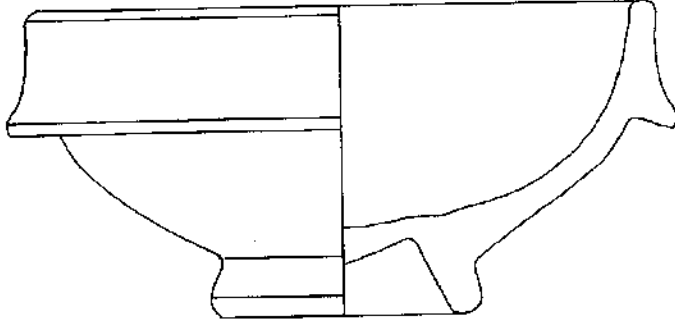
Resim 19: Afrodit heykelciği. Pişmiş toprak

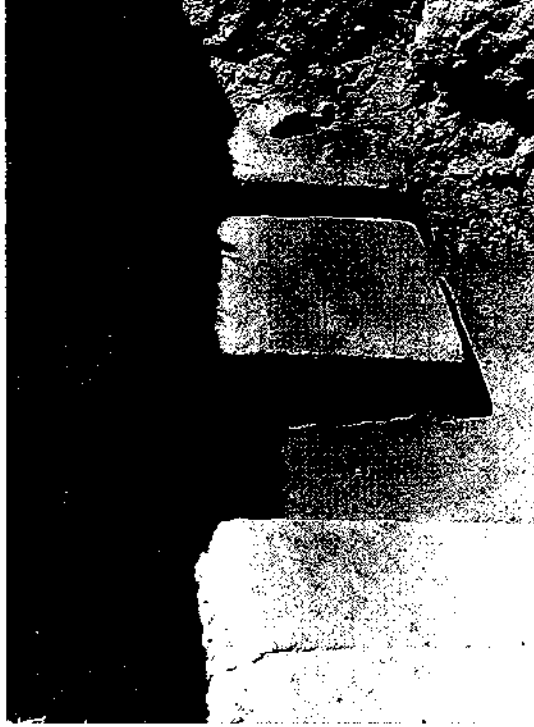
Resim 20: Terra sigillata maşrapalar

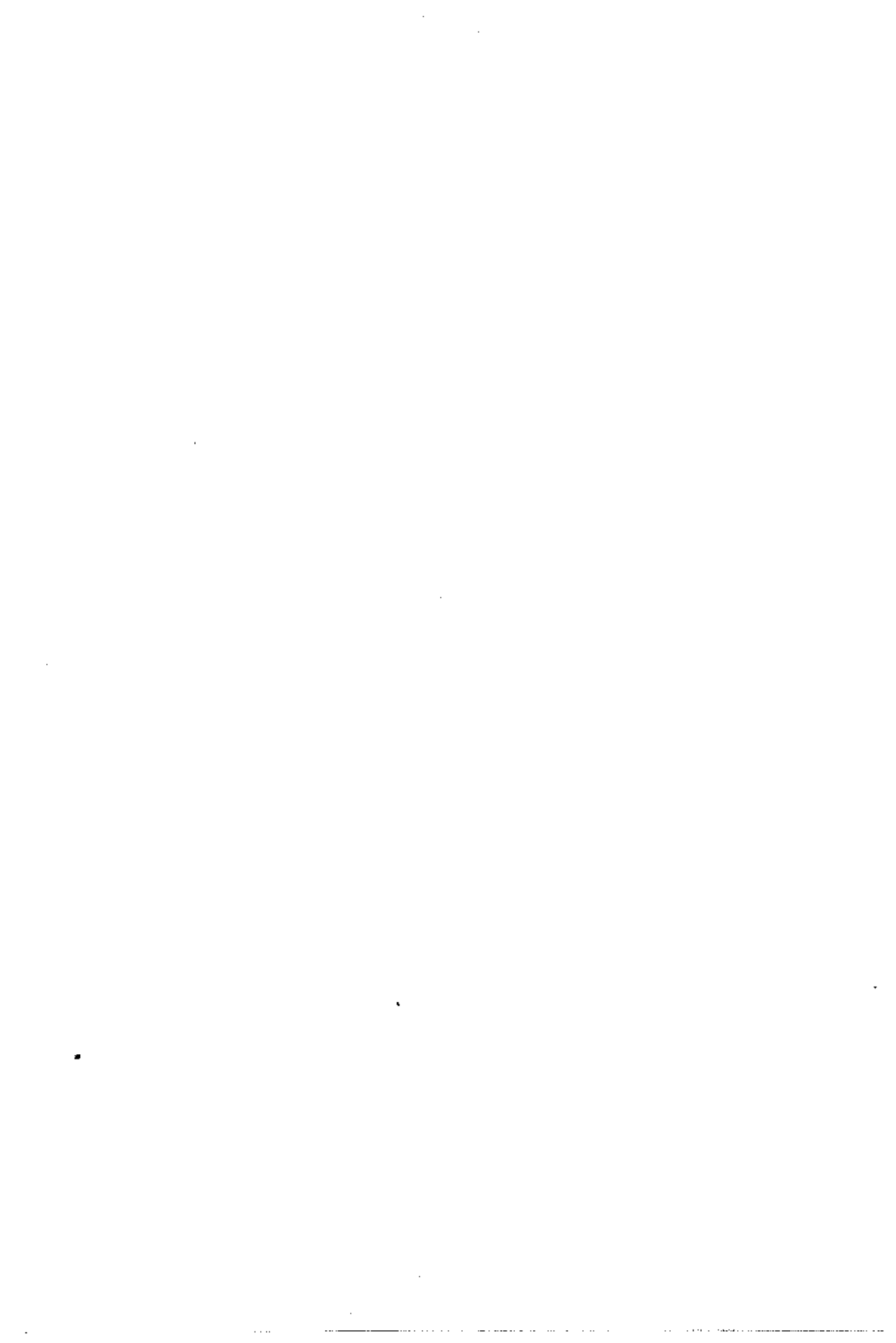
Resim 21: a,b,c Kemik kaşık çeşitleri

Resim 22: Kaburgalı terra sigillata tabak

Resim 23: Şehir içindeki caddenin kaldırım taşları

İZNİK ÇİNİ FIRINLARI KAZISI 1995 ÇALIŞMALARI

Ara ALTUN*
Oktay ASLANAPA

Bursa ili, İznik ilçe merkezindeki 1995 yılı çalışmaları 24.07.1995-08.09.1995 günleri arasında gerçekleştirilmiştir.

14 envanterli eser, 223 envanterli etüdlük buluntu, 176 torba envantersiz etüdlük parçanın tamamı tasnifli ve listeli olarak, etiketli torbaları ve sandıkları ile birlikte İznik Müzesi'ne teslim edilmiş, kazı kampı olarak kullanılan Merkez Selçuk İlköğretim Okulu'nda hiçbir kazı buluntusu kalmamıştır.

Kemalpaşa Mahallesi'nde, kamulaştırma taleplerimizin devam ettiği tescilli BAĞ-I ve ALTYAPI kodu verilmiş olan kazı alanlarımızda bu yıl sadece bakım yapılabilmiş, bu arada BAĞ-I alanının bitişiğinde izinsiz makineli fosseptik açıldığı saptandığından Koruma Amaçlı İmar Planı gereği gerekli uyarılarda bulunulmuştur.

28 Eylül 1995 gün ve İZN/95.01.08 sayılı "Ön Rapor"umuzda belirtildiği gibi, Bakanlık ödenekleri ve Türk Tarih Kurumu, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin öğrenci ödenekleri de kullanılmasına rağmen, kısıtlı bir bütçe ile yürütülen çalışmalarda ekip elemanları ve öğrencilerimizin özverili katkıları ile planlanan sonuçlara ulaşılabilmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı /İTÜ 49 "İznik Çinicilik Teknolojisini Geliştirme" projesinin veri gurubu olarak çalışıldığından projenin film, kırı-tasiye, ölçüm malzemesi gibi aynı katkılarında yararlanılabilmiş ve bil-

(*) Prof. Dr. Ara ALTUN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 34459 İSTANBUL.
Prof. Dr. Oktay ASLANAPA, Kazı Onursal Başkanı,

gisayar ortamında gerekli analizlerin değerlendirilebilmesi imkanı yaratılmıştır. Projenin önümüzdeki yılda da bu doğrultuda teknik katkısının sağlanabilmesi ile uzun yıllardan beri çeşitli kurumlarla işbirliği halinde yürütülen analiz çalışmalarının yeni teknolojisi üretimine katkıda bulunması mümkün hale gelecektir.

Izmit Kaymakamlığı, Belediye Başkanlığı ve Müze Müdürlüğü ile personeli çalışmalarımıza yardımcı olmuşlar, Bakanlık Yetkili Uzmanı Bursa Müzesi'nden Asuman Güngör, madeni buluntuların temizlik ve tasnifinde yardımcı olmuş ve ekiple uyumlu bir çalışma sergilemiştir. Envanter istasyonumuzda Ok.V.Belgin Demirsar-Arlı yönetiminde öğrencilerimiz yoğun biçimde çalışmışlar, Öğr.Gör.Restoratör Hüseyin Akıllı, ödenek yokluğundan ancak alanda bakım çalışmalarını kısa süre içinde yapabilmıştır. Seramik tımlama ve restorasyon çalışmalarını ise Uzm.Restoratör Gülbin Gültekin ve öğrencilerimiz sürdürmüşlerdir.

Ödenek yetmediğinden ve ek ödenek talebimiz de bu yıl karşılanamadığından, 31.08.1995 günü Bakanlık ödeneğiyle işçi çalıştırılan son gün olmuştur.

İlçe merkezinde BHD kodu verilmiş olan gridli ve düzenli kazı alanımız olan I numaralı şantiyemizde 1995 çalışma mevsiminde F.II, F.I2, F.I3, F.I4 plankarelerinde ortalama -4 m kotuna kadar olan bölümde kazıya devam edilebilmiştir.

Bu bölüm 1994 yılının kısıtlı çalışma imkanları ile kuzey yarılarının kesit elde etmek amacı ile açılmış olduğu bölümdür. Alanın genelinde, Osmanlı Dönemi çini-seramik atölyeleri ile 4. yüzyıldan bir alt yapı içiçe bulunduğu ve seramik fırınları döneminin o kotundan aşağıda bir fırın ateşhanesi zeminine ulaştığından bu bölgede stratigrafi tesbitleri tam sonuç vermemekte ve çok dikkatli olunması gerekmektedir.

Plankareler genelinde, yaklaşık -2 m kotunda geçen yıldan belirlenen kil tabakası ve döküntü moloz taş öbekleri bu amaçla dikkatle izlenip gerekli tespitleri yapıldıktan sonra kazıya devam edilebilmiştir.

F.II plankaresinde seramik çöplüğü olarak belirlenen yerden çok sayıda moloz tuğla ve fırın malzemesi yanında çeşitli tip ve tekniklerde seramik elde edilmiş olması nedeniyle kuzey bölümünde -4 m kotuna kadar kazıya devam edilmiştir. Diğer yarısının temizlik ve ayıklama çalışmaları, üst dolgunun kesilmesine yakın yerde, gelecek mevsim devam edilmek üzere bırakılmıştır. F.I2 plankaresinin önce batı kesimi sonra da doğusu aynı şekilde kademeli olarak kazılmaya devam edilmiş ve gü-

neyinde E.12 plankaresi de belirme eğilimi ortaya çıkan fırın olasılığına göre buradaki kil ve moloz toprakları aynen korunmuş, ortalama eksi kota buna göre yaklaşmış ve burada da diğer alanlarda olduğu gibi; tabaka kaldırma yöntemiyle çalışılmıştır. F.13 ve F.14 plankarelerindeki geçen yıldan bir bölümü belirlenmiş bulunan kil ve moloz toprakları da dikkatle açılıp tesbitleri yapıldıktan sonra doğal zeminler ve kuru duvar taş dizileri değerlendirilmiş, günlük tesbit ve ölçümlerle kazıya devam edilmiştir. Bunun sonucunda F.13 plankaresi kuzeyinde baca kalıntısı ile bağlantılı oluşumlar arasında tütek ihtimali olan kalıntılar insitu korunarak tespit edilebilmiş ve zıvana delikleri açılmış mermer blok da yatay durumda korunmuştur. F.14 plankaresinin doğu bölümünü kuzey-güney yönünde ayıran harçlı duvar kalıntısının devamı ile bunun batısında yer alan eğimi geçen yıl tespit edilmiş olan düzenli künk dizisinin devamı da bu yılki çalışmalarla açığa çıkarılarak, tespit ve çizimleri gerçekleştirildikten sonra kendi elenmiş toprağı ile tekrar örtülerek korumaya alınmıştır. Bu duvarın doğu bölümünde geniş bir yanık tabakası saptanmıştır.

Buluntuların yoğunluğu karşısında, önce kazı alanında kurulan yıkama istasyonunda ilk tasnifleri yapılan seramik malzemenin, kazı kampındaki envanter istasyonunda değerlendirilmesinin yapıldığı yönetime göre, ayrılan parçalardan tümlenebilenlerin, geri dönüşümü mümkün alçı malzeme ile restorasyonları yapılanlar ve bunun yanında değişik yıllarda elde edilen parçaların düzenli fişleri sayesinde tümlenebilmeleri sabırlı bir çalışma gerektirmektedir. Özellikle hemen tamamı etüdüklük ve çoğunluğu bakır sikkelerin buluntu derinliklerine stratigrafiyi çözebilecek ümidiyle dikkat edilmesi sonucu, belirli bir fikir edinmek ve kontrol için kullanmak mümkündür. Bu yıl da bu türden yirmibeş kadar etüdüklük sikke değerlendirmeye alınmıştır.

Buluntu arasında bol miktarda fırın malzemesi, cüruf ve özellikle F.11 plankaresinden ham seramik bulunmaktadır. Bunlardan tespit ve tasnifleri yapılan bir miktar, alandaki çağdaş altyapının bölmeleri magazin olarak kullanılmak suretiyle levhalandırılarak korumaya alınmış, bir miktarı da plankare esaslarına göre alandaki malzeme deposuna sandık ve etiketleriyle tasnif edilmiştir. Aşağıda ele alınacağı gibi, depo imkanlarımızın yetersizliği bu yola başvurmamızı gerektirdiği gibi, özellikle F.11 plankaresinin kazısı tamamlandığında, komşu plankarelerde daha önce yaptığımız uygulamaya benzer biçimde yoğunluğu sergileyebilmek amacı ile ham seramiğin kafes telli kasetlere alınarak insitu teşhiri de etken olmuştur.

Fırın malzemesi, ham seramik dışında, plankarelerin yoğunluğu bu bölgede kırmızı hamurlu ve astarlı mavi-beyaz dekorlu eskiden Miletîşi adı ile tanınan teknikte olmakla birlikte, desen ve dönem olarak çeşitlilik gösterdiği dikkati çekmektedir. Bunun dışında beyaz hamurlu ve çeşitli tekniklerde seramik fragmanları da bulunmaktadır. F.13 plankaresinde elde edilen beyaz hamurlu ve karışık teknikteki figürlü kase parçaları, düzenli kayıtlar sayesinde, geçen yılın aynı plankaresinin kazısında elde edilip envanterlenen parça ile birleşebilmiş ve oldukça önemli bir buluntu olarak kazanılmıştır (İzn/94 BHD F.13 RS I e eklenen İzn/95 BHD F.13 RS I numaralı parçalar).

12. yüzyıla tarihlendirme eğilimimiz bulunan bu ender boğa figürlü kase yanında, 1995 yılı buluntuları arasında insan figürlü bir diğer parça da önemli olmuştur. İnşaat hafriyatları denetimi ve yüzey araştırmalarımız sırasında, Yonga Sokak'taki bir fosseptik kazısının molozu arasında ekip elemanlarımızın tespit ettiği kırık seramik parçalarından hareketle küçük bir sondaj ve parçaların toplanması sonucu elde edilen bu kırmızı hamurlu sgraffito tekniğindeki Selçuklu olma ihtimali yüksek tabakta bir elinde kılıç veya kupa, diğer elinde gürz veya ayna tutan bir figür tesbit edilebilmiş, fakat eksik parçalar bulunamamıştır. Bir diğer küçük kase de bir duyumu değerlendirerek müzeye maledilmiştir. İlginç olan, bu parçanın satılmak istenmesinin duyulması üzerine, bulanın ikna edilerek müzeye maledilmesine ekibimizin önyak olmasıdır.

Teşhire konan bu küçük kase, yakın yerde şimdi cami inşaatının olduğu yerdeki eski Alp-I, Alp/III sondajlarımızdan elde edilen daha küçük ve benzer desenli bir kase ile benzerlik göstermekte ve değişik bir dekor anlayışına sahip bulunmaktadır. Tüm bunlar, İznik'de sokak aralarında düzenli kontrollerin yapılmasının önemini ortaya koymaktadır. Maalesef, ekibimizin çalışma mevsiminde bir dereceye kadar yapılabilen bu araştırmalar ve hafriyatların denetimi, personel yetersizliği yüzünden, diğer zamanlarda müze tarafından gerektiği gibi yapılamamakta, plan gereği inşaat hafriyatlarının denetimi ancak haber alındığında veya başvuru olduğunda gerçekleştirilebilmektedir. Oysa, hem Koruma Amaçlı İmar Planı'nın gereklerinin yerine getirilmesi, hem de her kazılan yerin böylesi önemli bir merkezde arkeolojik açıdan incelenebilmesi için müzenin yeterli elemanla takviyesi gerekmektedir.

Müzenin bir diğer sıkıntısı da depo sorunundan kaynaklanmaktadır.

1995 buluntularımızın düzenli sandıklarla depoda tasnifi için, bu yıl ayrı bir ekiple sandıkların elden geçirilmesi ve yer açılması zorunlu hale geldiğinden müze idaresiyle birlikte buna da çalışılmışsa da ancak 1995

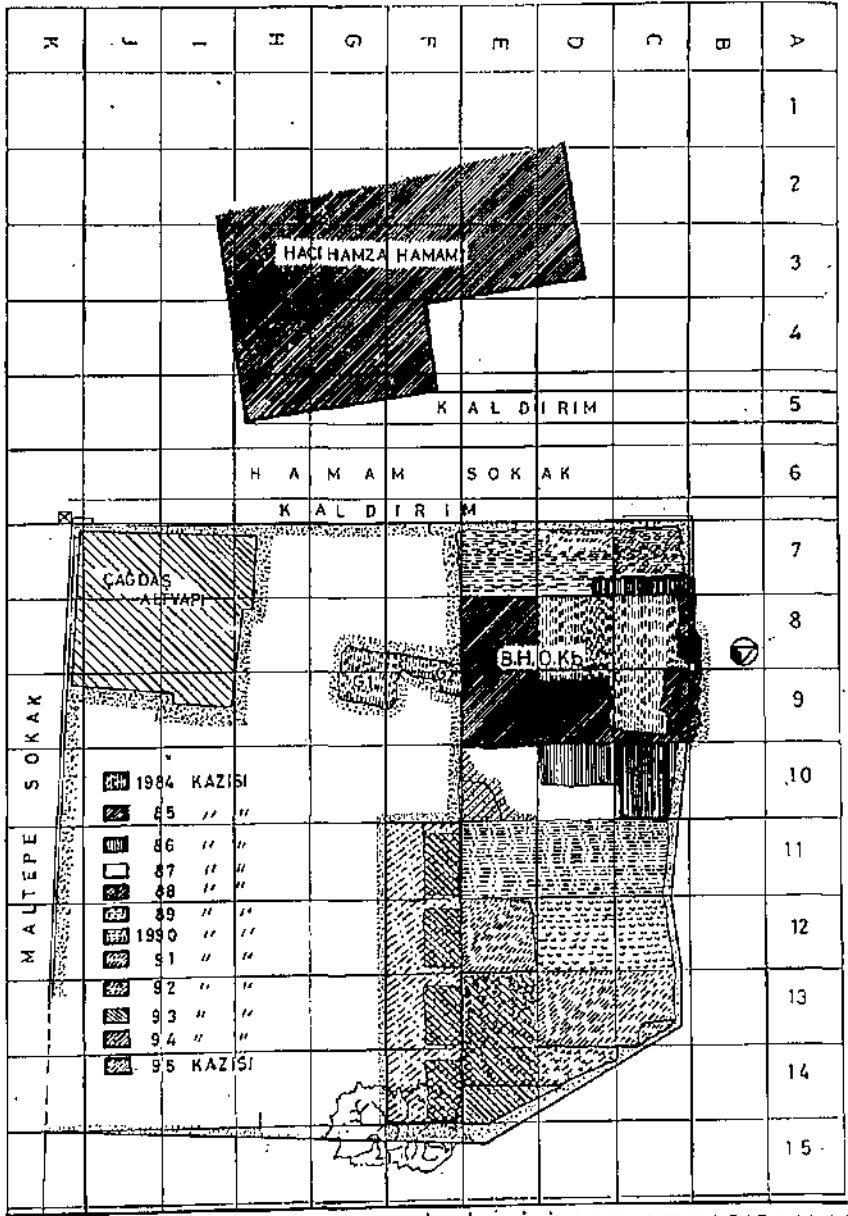
etüdüük sandıklarına yeterli yer açılabilmiştir. Geçmişte çok kötü bir uygulama ile sandıklarından çıkarılarak rastgele bir köşeye atılmış olan etiketli torbaların yeniden düzenlenip etiketlenmesi ve yeni sandıklara alınması hem zaman hem de parasal açıdan güçlük yaratmış olmakla birlikte, müze müdürlüğünün anlayışlı ve yardımcı tavrı bu güçlüğü yenmekte faydalı olmuştur.

Benzer bir sorun, İznik'deki kültür mirasının tamamını ele alma geleneğine sahip olan kazının kazı evi ve depo-arşiv konusunda da yaşanmaktadır. Kalıcı ve sürekli çalışılabilecek bir binaya şiddetle ihtiyaç vardır. Uzun bir geleneği ve birikimi bulunan kazının özverili ekip elemanlarının gerekli değerlendirme çalışmalarını sürdürebilmesi bakımından arşivin de yer alacağı kalıcı bir kazı evine kavuşabilmesi için çeşitli imkanlar değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Kazı alanına bitişik kerpiç evin kamulaştırılıp depo ve bekçi evi olması için girişimimiz de bu arada bakanlıkta değerlendirilmeyi beklemektedir.

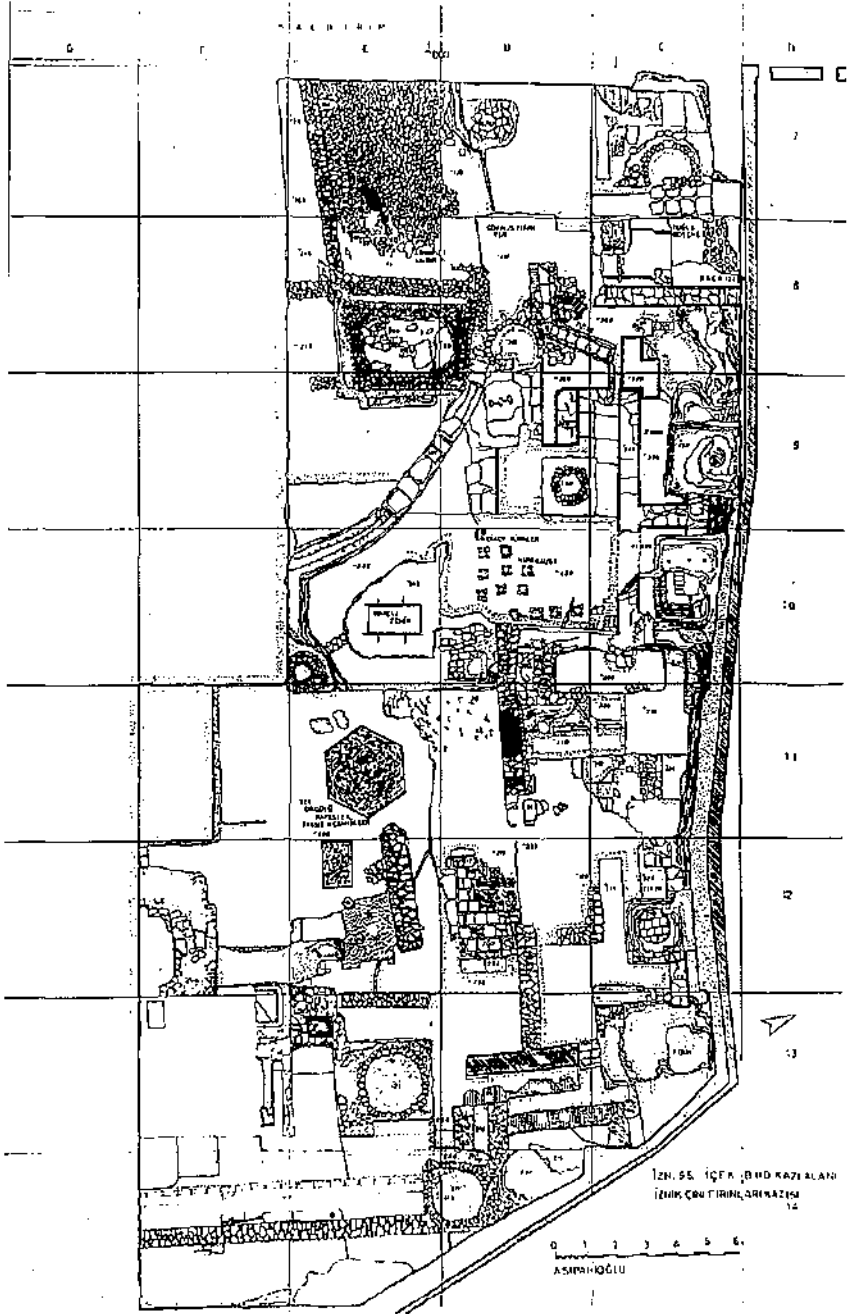
Çevre araştırmalarımız kapsamında, Müze Müdürlüğü ile birlikte Çakırca Köyü ön tesbitlerinin yapılması ve Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun harekete geçirilmesi sayılabilir. Yine bu arada Hisardere-Elbeyli yolu ayırımına yakın yerde, bir seramik fırını kalıntısı tesbit edilebilmiştir.

Köy taramalarına bu yıl ödenek yetersizliğinden ve zaman azlığından devam edilememiş olmakla birlikte, sur içi taramalarımızda Müze Müdürlüğü'ne yardımcı olunmuş ve yukarıda sözü edilen faaliyetlerle işbirliği sağlanmıştır.

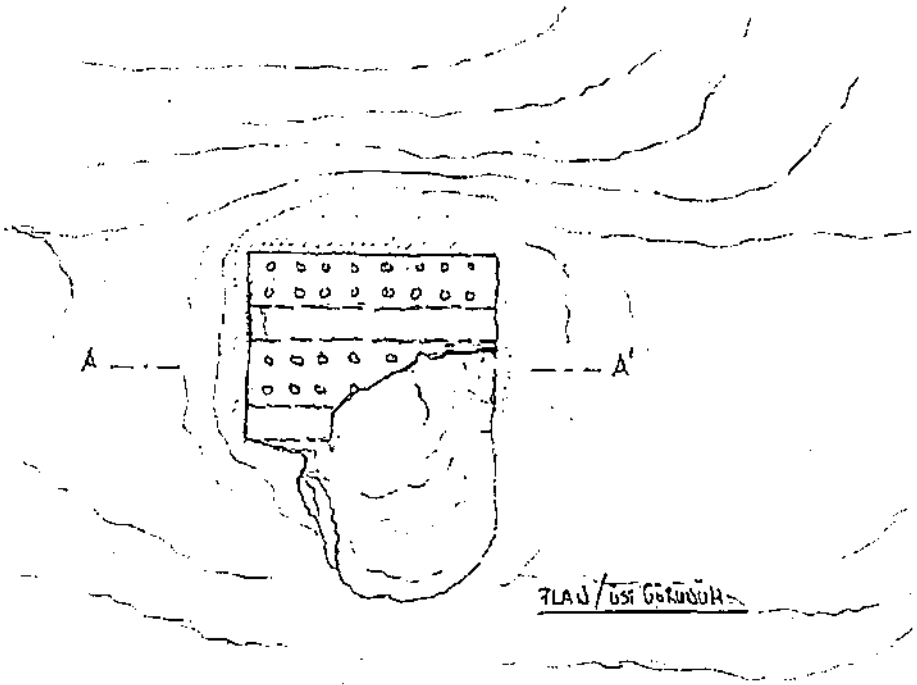
Müzedeki teşhir çalışmaları da kazı sonunda küçük bir ekiple elden geçirilmiş, eklemeler yapılmış ve 1995 buluntuları için ayrılan yerde sergilenmesi sağlanmıştır.

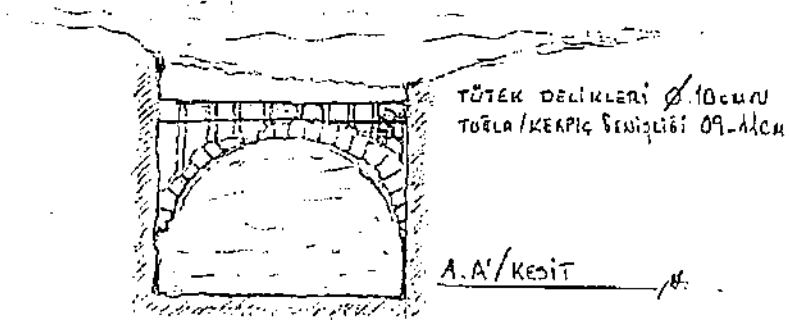
Çizim 1: İznik çini fırınları kazısı BHD alanı 1995

Çizim 2: BHD kazı alanı 1995 durumu

İZNİK / HISARDERE - ELBEYLİ AYIRIMI / FIRIN 1/50
4.9.1995

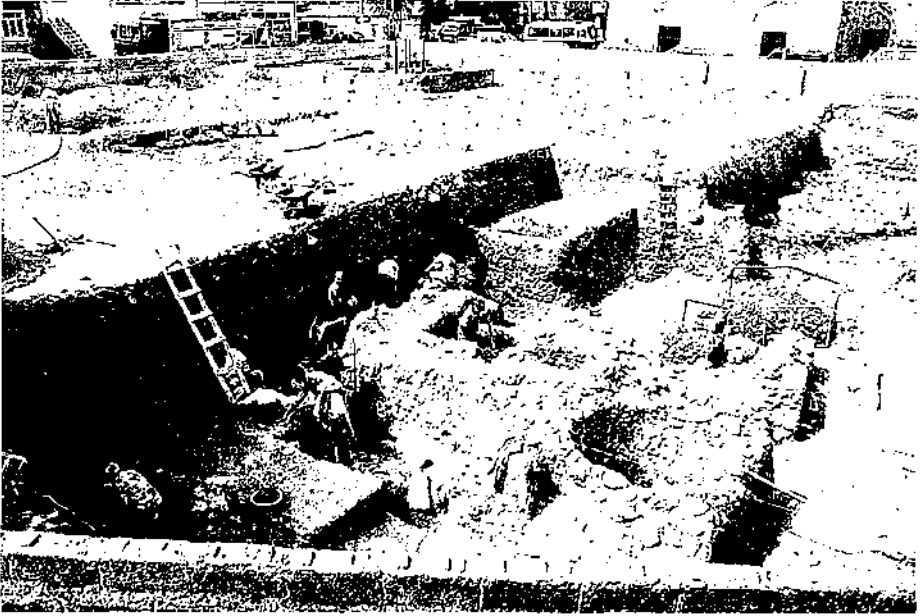
Çizim 3: İznik, Hisardere-Elbeyli ayırımında bulunan fırın

Resim 1: Doğudan batıya BHD kazı alanı, genel

Resim 2: BHD F. 11, F. 12, F13 plankareleri

Resim 3: BHD F. 11, F.12, F. 13, F.14 plankareleri

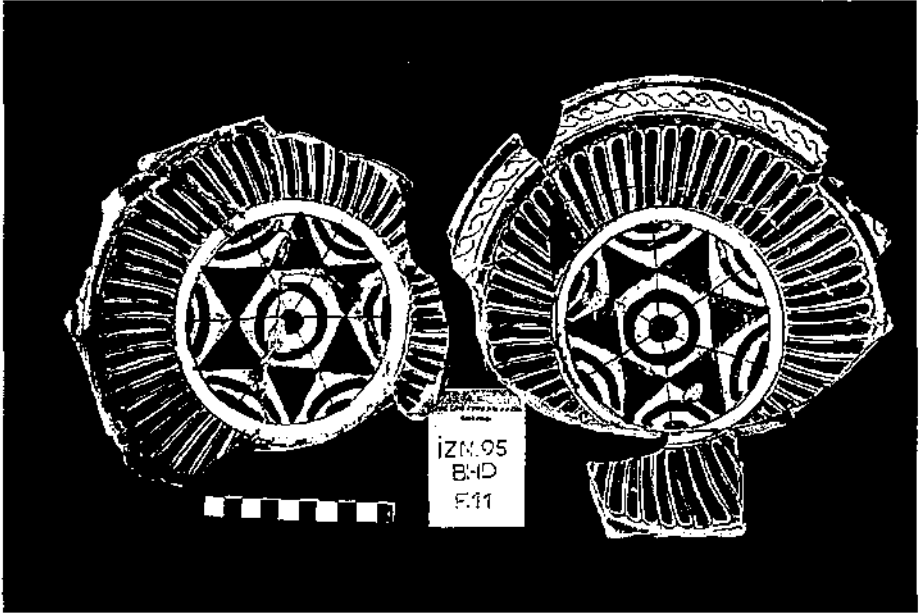
Resim 4: BHD F. 11, F. 12, F. 13, plankarelerinin güney kesiti

Resim 5: İZN/95 BHD F.11 PT 3 envanterli buluntu

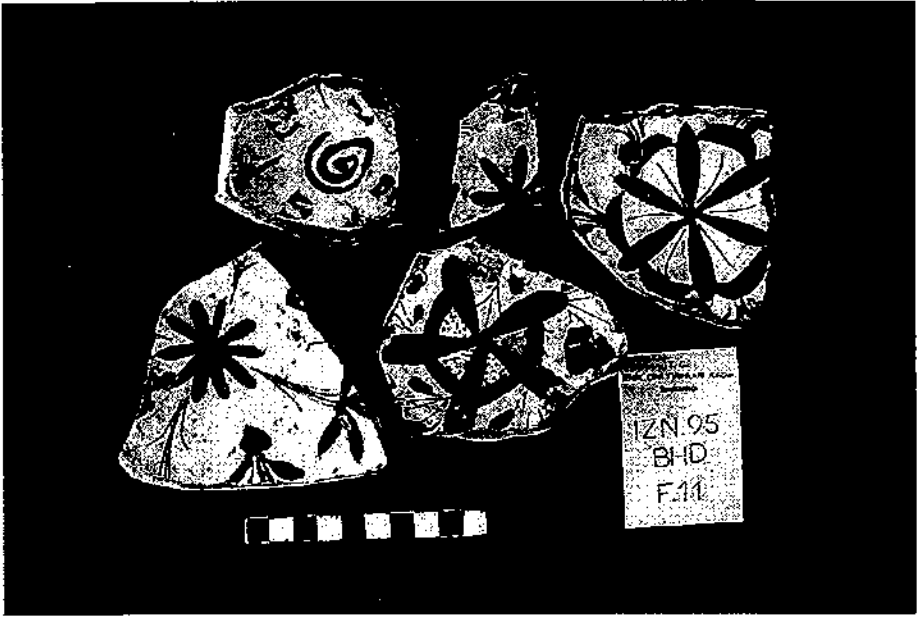
Resim 6: İZN/95 BHD F. 11 M 12 envanterli buluntu

Resim 7: İZN /95 BHD F. 11 M 43--M.44 envanterli buluntu

Resim 8: İZN/95 F. 11 M 17 envanterli buluntu

Resim 9: İZN/95 BHD F. 11 plankaresinden kırmızı hamurlu (Miletîşi denilen) fragmanlar

Resim 10: İZN/95 BHD F. 13 RS1 (İZN/94 BHD F. 13 RS 1 ile birleşmiş şekli)

Resim 11: İZN/95 BHD F. 14 M. 51 envanterli buluntu

Resim 12: İZN/95 BHD F. 14 plankaresinden beyaz hamurlu (mavi-beyaz) fragmanlar

Resim 13: İZN/95 Yong Sok. İnş. Haf. Sg 3 envanterli buluntu

Resim 14: İZN/83 ALP III 16 envanterli buluntu ile benzerlik gösteren ve müzeye aldırılan buluntu

ALANYA KALESİ 1995 YILI ÇALIŞMALARI

*M.Oluş ARIK**

Alanya Kalesi'nde sürdürülen arkeolojik kazı ve araştırmaların 1995 yılı kampanyası, 1-10 Eylül 1996 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

İçkale'deki Selçuklu Sarayı'nın mimari planını tamamlamak, strüktürel elemanlarının tam ve sağlıklı bir restitüsyonu çıkartmak ve inşaat aşamalarını tespit etmek amacıyla, sarayın tören avlusu (kabul salonu) ve taht eyvanında rölöve, fotoğraflık belgeleme ve sondaj çalışmalarına başlanmıştır. Bu bağlamda, şimdi strüktürel elemanları ve duvar konstrüksiyonu bütünüyle ortadan kalkmış olmasına karşılık, kazı sırasında in-situ vaziyette açığa çıkartılan kalıntılara dayanarak, üç yönden, tuğla kaidelere oturtulmuş sütunların teşkil ettiği revaklarla çevrili olduğu anlaşılan tören avlusunda, mevcut durumu belgeleyen rölöve çalışmalarına ağırlık verilmiş; ayrıca avlunun giriş-eyvan aksı üzerinde ve ortasında sondaj yapılarak, bu noktada, bir havuzun olup olmadığı araştırılmıştır. Burada, tabii kaya zeminin toprak ve döküntü malzeme ile doldurulup sıkıştırılarak tesviye edildiği, bilahare üzerinin şaplanarak avlu zemininin teşkil olduğu anlaşılmış ve bu noktada kesin surette bir havuzun bulunmadığı tespit ve müşahede edilmiştir.

Tören avlusunun güneydoğu kenarında yer alan ve kuzey-batı güney-doğu doğrultusunda uzanan taht eyvanının zemini temizlenerek, yer yer in-situ vaziyette kalabilmiş tuğla döşeme kalıntıları ile bunların negatif izlerine ait kalıntılar açığa çıkartılmış; fotoğrafları çekilerek rölövesi alınmıştır. Bu çalışmalar sırasında, eyvanın doğu duvarı kenarında ve mevcut döşeme seviyesinin altında su tesisatına ait bir

(*) Prof. Dr. M. Oluş ARIK, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye-ANKARA.

kalıntı da tespit edilmiştir. Bu kalıntınının, eyvan döşemesinin altında uzanan ve daha önce 1991 yılında ortaya çıkartılıp, sonradan içi temizlendiğinde Bizans Dönemi'ne ait olduğu anlaşılan sarnıç ile irtibatlanan bir su yolu fonksiyonu gördüğü her halinden belli olmaktadır. Bu suretle, taht eyvanına doğu yönünden bitişik mekanın alt kotundaki künk kalıntısı ile sarnıcın üst kotundaki tonoz eti (kütlesi) içine gizlenmiş diğer bir künk arasındaki su irtibatı da, yarı dairesel plana sahip ve batı yönünde (dolayısıyla sarnıcın içine doğru) eğim kaybeden bir kanal şeklindeki bu su yolu vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Bu su yolunun, Selçuklu inşaatı sırasında iptal olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yılki çalışmalar sırasında, tören avlusunun kuzey köşesine dıştan eklenilen VIII nolu mekanın tuğla döşemesi ve söz konusu mekanın içerisinde yer alan "havuzcuk" da, ayrıntılı bir rölöve ile tespit edilmiştir. Özenli tuğla döşemesi, büyük ölçüde in-situ olarak kalabilmiş freskleri ve taşıma suyla fonksiyon gören bir havuzcuğu ile bu mekan, hiç kuşku yok ki, sarayın kabul salonu ile taht eyvanının bulunduğu avluya geçişi sağlayan teşrifat bölümündeki en önemli odadır. Söz konusu mekanın tuğla döşemesi, biri kuzeydoğu duvarı önünde uzanan 2.17 x 4.14 m, diğeri de güneybatı köşesinde yaklaşık 1.50 x 2.00 m ölçülerinde tesviye toprağı ile kapatılmış dikdörtgen boşluklar bırakarak düzgün bir biçimde aniden kesilmektedir. Bu kesimlerde, tuğla döşemenin devam etmediği her halinden belli olmaktadır. İn-situ olarak kalabilmiş kimi izlere ve kazı buluntularına dayanılarak, söz konusu boşlukların, bir vakitler, mekanın içerisinde yer alan ve fakat şimdi artık tümüyle ortadan kalkmış bir ahşap strüktürle ilişkili olduklarına şüphe yoktur. Nitekim çalışmalar, mekanın kuzeydoğu duvarının önünde ahşap bir sedirin yer aldığını, diğer taraftan mekanın içerisinde, aynı zamanda, üst kata çıkışı sağlayan merdiven ve yarım asma kat gibi ahşap strüktürlerin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Kültür Bakanlığı tarafından kazıya tahsis edilen ödenek, ne yazık ki, sarayın diğer bölümleri için de sondaj ve ayrıntılı bir rölöve çalışması ile restitüsyon planlarının tamamlanmasına yetmemiş; bütün bu çalışmalara 1996 sezonunda devam edilmek üzere kazı çalışmalarına 10 Eylül 1995 Pazar günü son verilmiştir.

1995 YILI KUBAD-ABAD KAZI ÇALIŞMALARI

*Rüçhan ARIK**

Başkanlığım altında her yıl mevsimlik olarak yürütülen Kubad-Abad kazısının bu yılki bölümü 27.7.1995-16.8.1995 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kazıya benimle birlikte heyet üyesi olarak Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer, Öğr. Gör. Cebe Özer, Araş. Gör. Leyla Yılmaz ve Muharrem Çeken; Kültür Bakanlığı Temsilcisi Isparta Müzesi'nden Mustafa Akaslan ve bir grup öğrenci katılmıştır.

Ödenek azlığı nedeniyle kısa süren 1995 kazı çalışmalarının bu yılki bölümü Küçük Saray diye adlandırılan yapının güney batı tarafındaki sahada yoğunlaşmıştır (Resim: 1). 1993 yılında açılan XL-DD, XL-EE, XL-FF açmaları arasında bırakılan servis yolları kaldırılmış; yarım kalan XXXIX-DD, XL-DD, XL-EE açmaları tamamlanmış ve XLI-BB, XLI-CC, XLI-DD, XLI-EE ve XLI-FF açmalarında kazı çalışmalarına başlanmıştır (Şekil: 1).

Geçen yıllarda çalışılan XL-DD, XL-EE ve XL-FF açmalarının servis yollarını kaldırmakla kazıya başlanılmıştır. XL-DD ve XL-EE servis yolu kaldırıldığında, -4,24 m kodunda üzerinde döşeme izine benzer düzgün sayılabilecek yuvaları olan bir kalıntıya rastlanılmıştır. Ayrıca bu yıl XXXIX-DD, XL-DD ve XL-EE açmalarının kazıları da tamamlanmıştır. Bu açmaların bir bölümündeki göçüğü kaldırılması sonucu, zeminde -4,60 m kodunda yaklaşık 6 m çapında bir alanı kaplayan harç tabakası bulunmuştur (Resim: 2). Bu harç tabakasının konumu ve mevcut durumu Selçuklu Çağı'na ait inşaat artığı olduğunu düşündürmektedir. Bu yerlerin kazısı sırasında toprağın içinden ve göçüklerin arasından Eski Çağ'a ve Selçuklu Çağı'na ait sırsız seramik parçaları ele geçmiştir.

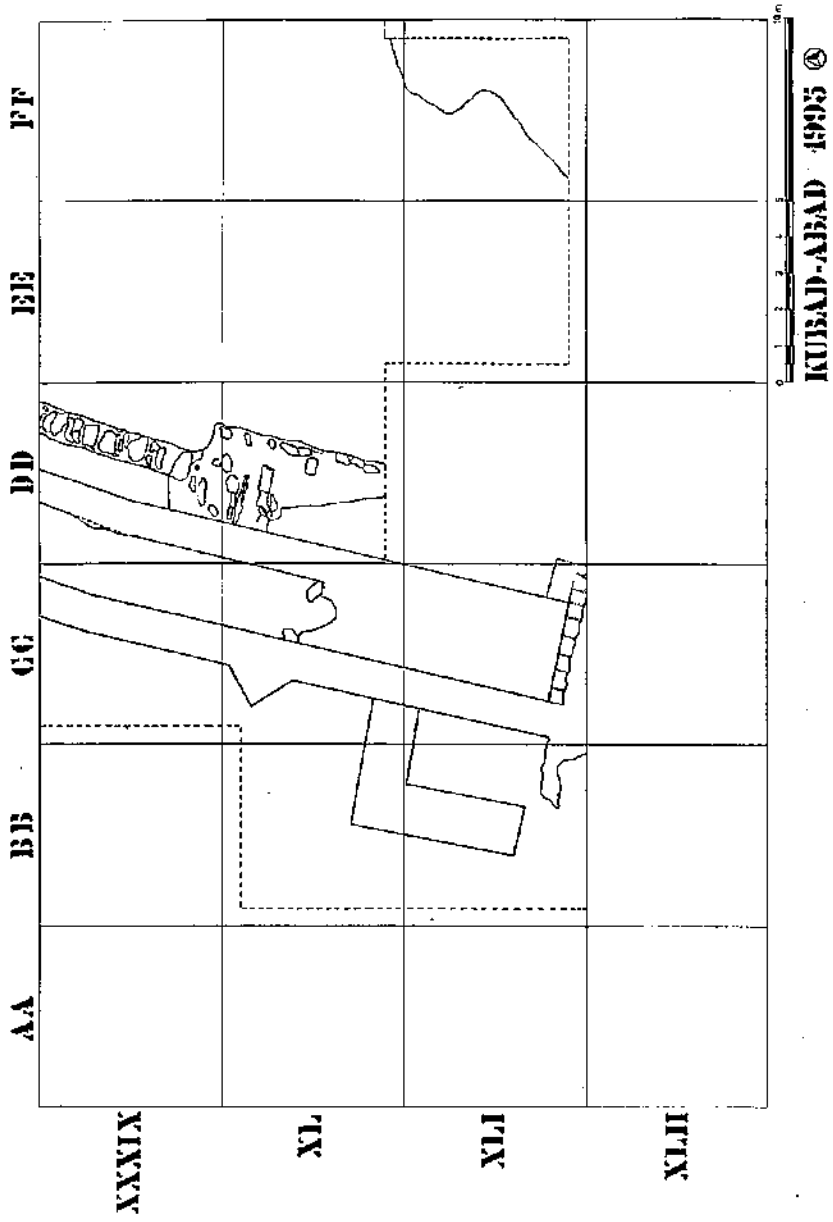
(*) Prof. Dr. Rüçhan ARIK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye/ANKARA

Bu yılki kazı çalışmalarının esasını XLI-BB, XLI-CC, XLI-DD, XLI-EE ve XLI-FF açmaları oluşturmaktadır. İlk olarak XLI-CC ve XLI-DD açmaları birleştirilerek beraber kazılmaya başlanmıştır. Bu açmalar Küçük Saray'ın batısındaki ihata duvarının güney tarafında yer almakta; doğuya doğru inen meyilli bir şekil oluşturmaktadır. Bu açmalardaki çalışmalar sonucu Küçük Saray'ın batısında kuzey-güney doğrultusunda uzayan ihata duvarı ile buna paralel uzanan -3.50 m kotundaki setin devamı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, ihata duvarını dik olarak kesen -2.30 m kotunda yeni bir duvar bulunmuştur. Bu yeni duvarın üzerindeki izlerden, düzgün kesme taşla kaplı olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 3). Bu açmaların kazısı sırasında, XLI-DD açmasının doğu tarafında yaklaşık -3.42 m kotunda farklı ölçülerde yedi tane düzgün kesme taş ortaya çıkarılmıştır. Bu kesme taşların yeni ortaya çıkan duvara ait olması gerekmektedir. Kazısı tamamlanamadığı ve bir sonraki yıla bırakıldığı için, bu duvarın nasıl şekillendiği, nereye kadar uzanıp nasıl sonuçlandığı ve nasıl bağlantılar oluşturduğu tespit edilememiştir. Yapılan küçük bir sondaj da kesin bir fikir verememiştir.

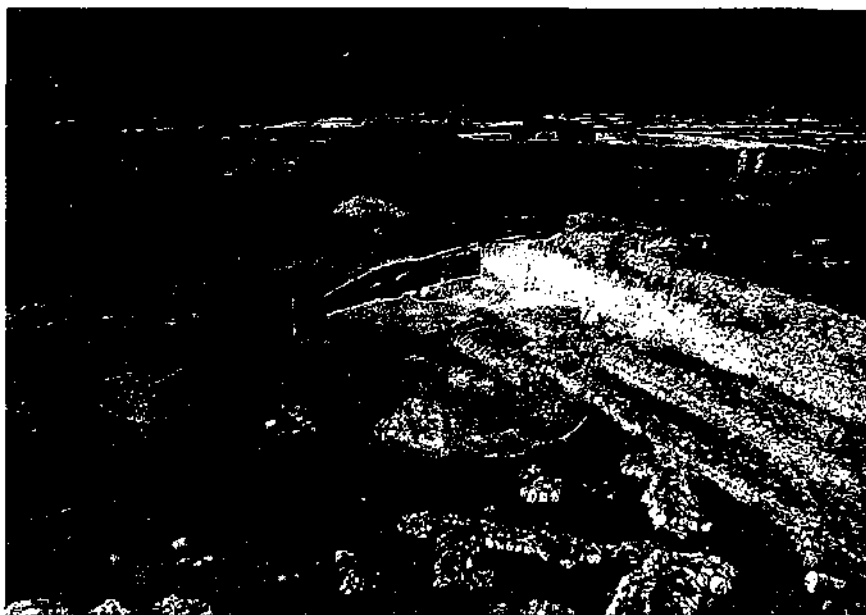
XLI-BB açması sınırları içinde daha önce bir kısmı toprak üstünde bulunan ve ihata duvarı ile birleşen 1.40 m enindeki ahşap hatıllı duvarın devamı açığa çıkarılmıştır (Resim: 4). Henüz tamamlanmamış olmakla beraber bu yılki kazı sonunda, bu duvarın ihata duvarına dik olarak batıya doğru uzadıktan sonra bir köşe yaparak güneye yöneldiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu duvarlar, ihata duvarının batı tarafında ne olduğu şimdilik belirlenemeyen bir mekan oluşturmaktadır. Bu açmaların kazısı sırasında küçük buluntu olarak döküntü halinde Selçuklu Dönemi'ne ait çini parçaları (Resim: 5-6), sırlı ve sırsız seramik parçaları ele geçirilmiştir.

XLI-EE ve XL-FF açmaları -4.63 m kotuna kadar kazılmıştır. XL-FF açmasının güneybatı tarafını kaplayan alanda taban döşeme izlerine rastlanılmıştır. İzlerin yer yer çöküntüye uğradığı anlaşılmaktadır (Resim: 7). Bu açmaların kazısı sırasında toprak içerisinde küçük buluntu olarak Eski Çağ'a ve Selçuklu Dönemi'ne ait sırsız seramik parçaları; Selçuklu Dönemi'ne ait sırlı seramik ve az miktarda çini parçaları ele geçirilmiştir.

Kazı boyunca açmalarda, mimari kalıntıların ve buluntuların fotoğrafları çekilmiş ve rölöveleri alınmıştır. Kazı sonunda ise son durum fotoğraflanıp, ölçülendirildikten sonra geçici korumaya alınmıştır.

Çizim: 1

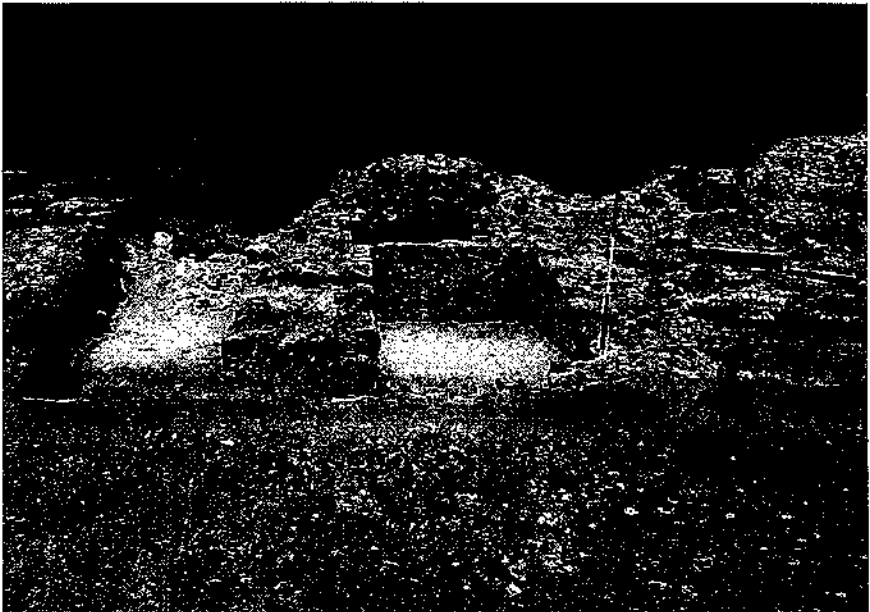
Resim: 1

Resim: 2

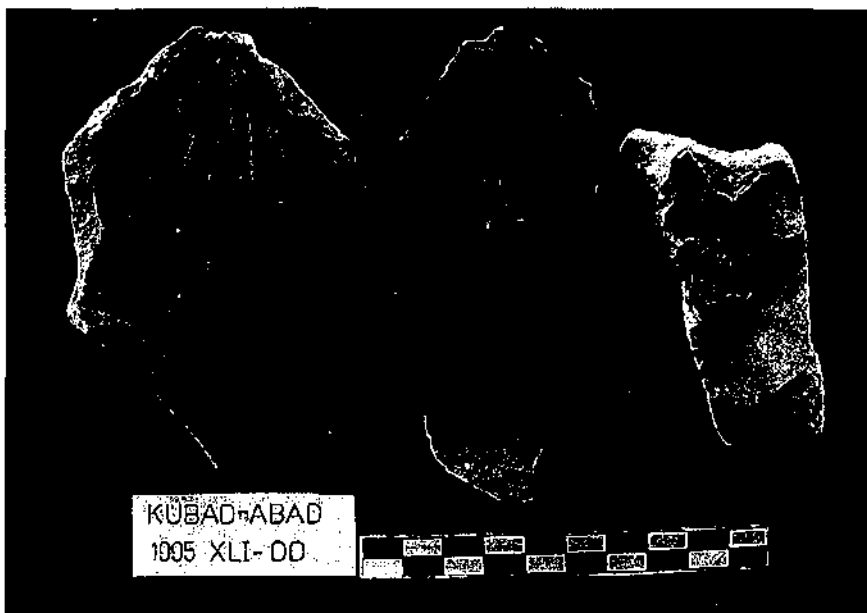
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resin: 7

1995 HARRAN KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

*Nurettin YARDIMCI**

1995 yılı kazı çalışmalarımız, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürü Arkeolog Ülkü Izmirli, aynı müdürlükten Arkeolog Ayşe Özkan, Antalya Müzesi'nden Arkeolog (Topoğraf) Sabri Aydal, Arkeolog Orhan Atvur, Efes Müzesi'nden Arkeolog Mustafa Büyükkolancı, Arkeolog Feride Özen, Konya Müzesi'nden Arkeolog (Restoratör) Sırrı Özenir ve Ankara GAP Başkanlığı uzmanlarından Sanat Tarihçi Serap Üzer ve Makbule Terzi'den oluşan bir ekiple 15/10/1996 tarihinde başlamıştır.

Heyet üyelerimize yaptıkları özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Şanlıurfa Valiliği'ne, Müze Müdürlüğü'ne, Harran Kaymakamı ve Belediye Başkanlığına ilgi ve yardımlarından dolayı kazı ekibimiz adına teşekkür ediyoruz.

HÖYÜKTEKİ ÇALIŞMALAR (Plan:1)

Höyükteki çalışmalar höyüğün Ulucami'ye bakan kuzey eteklerine doğru 40 EE plan karesinde daha önce açılan 3 metrelik kısmı da dahil olmak üzere 20x20 metre ebadında bir alanda başlamıştır (Resim: 1).

Çalışmalar ilerledikçe 40 EE plankaresine oturan 20 x 20 metrelik bu açmada İslam Devri'ne ait mimari kalıntılar açığa çıkmaya başlamıştır. Bu kalıntıların Eyyübi Dönemi'ne ait olduğu ele geçen sikkelerden, ilk etapta anlaşılmıştır (Plan:2).

40 EE açmasının kuzeydoğu sınırında yörede halk dilinde nahit taş olarak geçen kesme taşlardan oluşan bir duvar temeline rastlanmıştır.

(*) Dr.Nurettin YARDIMCI, 4. Cad. 10/8, Himek-ANKARA

Açmanın kuzeydoğu köşesinden güneye doğru 3 m kadar ilerledikten sonra Eyyübi Dönemi'ne ait bir evin tandırlı odalarından birine gelinmiştir. Döşemesi olmayan toprak bir zemine sahip olan bu odadan güneye devam edildiğinde 0.9 cm genişliğindeki kapıdan avluya geçildiği görülmüştür (Resim: 2).

Oda kapısının 1.5 m güneyinde 8 köşeli tek parça beyaz taştan yapılmış 0.43 m yüksekliğinde bilezikli bir kuyuya rastlanmıştır (Resim: 2).

20 m derinliğinde olan kuyunun taş bileziğinin ağzında, höyükte bulunmuş diğer kuyularda görülen halat izlerinin olmayışı dikkati çekmiştir. Kuyunun Eyyübilerin son dönemine doğru yapıldığı ve daha eski kuyularda olduğu gibi su kovaşına bağlı ipin elle çekilmediği, muhtemelen dolap denilen çıkırıklarla çekildiği için halat izlerinin olmadığı anlaşılmıştır.

Avludaki kuyudan yine 1.5 m güneye doğru gelindiğinde bir mekanın kapı girişine rastlanmıştır. 0.9 m genişliğindeki girişten mekana girildiğinde kapı girişinin batı duvarının taş ve tuğladan, güney ve doğu duvarlarının ise 23 x 23 x 6 cm ebadında fırınlanmış tuğladan örüldüğü görülmüştür. Bu mekanın 2.10 m yüksekliğindeki güney duvarının daha eski olduğu anlaşılmıştır. Bu mekanın hayvan beslemek için kullanılan bir ahır olduğu, doğu duvarının güney köşesine doğru, duvarın içine gömülmüş delikli bağlama taşından anlaşılmıştır (Resim: 3).

4.75 x 6.50 m ebadındaki avlunun (hayat) sıkıştırılmış topraktan bir zemine sahip olduğu, sadece avludaki kuyunun etrafında 10 adet beyaz kesme taşın düzgün bir şekilde yerleştirildiği görülmüştür. Avlunun kuzey ortasından avludan yüksek ve zemini daha önce verilen ölçülerdeki tuğladan döşeli, ortasında tandır bulunan 5 x 4.20 m boyutunda dikdörtgen planlı bir oturma odasına geçilmektedir (Resim: 4). Odanın etrafını en yüksek yerinde 0.64 m yüksekliği kalmış, tuğla duvarlar çevirmektedir.

Bu evin doğuya doğru ilerlediği anlaşılmış ve açmamızın doğusuna dayandığı ve toprak altında kaldığı görülmüştür.

Yukarıda anlattığımız evin batısında, başka bir evin olduğu açığa çıkan mimari kalıntılardan anlaşılmaktadır. Güneyden kuzeye doğru ortak bir duvarla diğer evden ayrılan bu evin güneyinde 3.5 x 4 m ebadında, zeminden 1.70 m yüksekte ortasında tandır olan, kalın bir şekilde yanık tabakası görülen ve kül kaplı, mutfak olarak kullanıldığını anladığımız bir mekan yer almaktadır (Plan: 2; Resim: 5).

Mutfağın kuzeyinde yer alan mekanla, aralarında 30 x 50 cm genişliğinde tuğladan örülmüş çift duvarın olduğu görülmüştür. Kuzeydeki 2,5 x 4 m ebadındaki bu mekanın 0,8 m genişliğindeki bir aralıkla ikinci evin avlusu olduğu sanılan alana açıldığı gözlenmiştir. Bunların zeminleri sıkıştırılmış sert topraktır. Batıya doğru ilerleyen bu evin güneyinde, birisinin tabanı tamamen, diğerinin tabanı ise kısmen 20 x 20 x 5 cm ebadında tuğla döşemesi olan iki oda yer almaktadır. Batıdaki 2 x 2 m ölçülerindeki küçük odanın güney duvarı önünde, ters olarak kapanmış pişmiş topraktan yapılmış bir çömlek açığa çıkarılmıştır (Resim: 6). 4,5 x 2,5 ebadındaki tuğla döşemesi tahrip olmuş dikdörtgen planlı bu mekanın zemininin mutfak zemiyle aynı kotta olduğu görülmüştür (Plan: 2).

Bu iki tuğla döşemeli odanın kuzeyinde 3 m uzunluğunda, ortak bir tuğla duvarla ayrılan, zemini toprak dikdörtgen planlı 5 x 3 m ve 4,5 x 3 m ebadında avluya açılan iki oda görülmüştür. Batıdaki küçük odada iki tandırın olduğu tespit edilmiştir. Tandırın odanın girişinin batısında kuzeye doğru ilerleyen, batıya doğru kapı girişi olan, bozuk taş bir duvara rastlanmıştır (Plan: 2).

Sonuç olarak bu yıl Harran Höyüğü'nün kuzey eteğinde yürüttüğümüz kazı çalışmaları İslam Devri'nin, Eyyübi Dönemi'ne ait mimari kalıntı ve buluntular vermiştir. Höyük kuzeye doğru açıldığında 100 m kadar ilerideki camiye kadar olan kısımda, halkın oturduğu bu kent mimarisinin devam edeceği anlaşılmıştır. Daha önce yaptığımız sondaj çalışmalarında caminin civarında, özellikle höyükle birleştiği alanın dışında kalan taraflarında büyük taş yapılara rastlanmıştır.

ULUCAMI'DEKİ ÇALIŞMALAR (Plan: 1)

Bu yıl caminin hemen hemen, her tarafında büyük çapta, bir kazı ve temizlik çalışması yapılmış ve kazı sonrası biriken toprağın dışarı atılması için kullanılan batı cephesindeki küçük bir kısım hariç caminin bütün duvar ve köşeleri açığa çıkarılmıştır.

Caminin güney duvarı üzerinde, orta kısmında yer alan mihraba inmeye yarayan girişten batıya doğru, 7 basamaklı taş bir merdivenle 1 m 1,05 m ebadında bir sahanlığa inilmektedir. Sahanlıktan sonra batıya doğru devam edilirse 1,94 x 1,54 m boyutlarında ikinci bir kapı önü sahanlığına bir basamakla geçilmektedir. Sahanlıktan 0,19 m yükseklikte bir basamak ve eşikle 0,72 m genişlikteki kapıdan 1,45 x 2,90 m boyutlarındaki bir mekana ulaşılmaktadır. Bu mekanın muhtemelen imamın kullandığı küçük bir oda olduğu düşünülmektedir. Sahanlıktan sonra ku-

zeye doğru mihrabın yanına 3 basamakla inilmektedir. 3 basamakla ini- len bu girişin hem güvenlik hem de kısa yoldan mihraba ulaşmak için sadece imam tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 7).

Mihrabın etrafı kazılarak temizlenmiş ve mihrabın batı tarafında yıkık durumda ve düşmek üzere olan taşlar numaralanarak, plana ge- çirilmiş ve daha sonra bunlar kaldırılarak, bu kısımda restorasyon ça- lışması yapılmıştır (Resim: 7, 8).

Caminin kapalı kısmını oluşturan (harim) doğu-batı istikametinde sütun ve payelerin 4 sıra halinde dizili olduğu kısımlarda bütün alan ka- zılıp temizlenmiştir (Resim: 9).

Avludan harime girişteki büyük kemerin kuzey ve güneye bakan bö- lümlelerinde temizlik çalışması yapıldıktan sonra, şadırvana kadar olan avlunun büyük kısmı da temizlenerek, açığa çıkarılmıştır. Burada ya- pılan temizlik sırasında, şadırvanın doğusunda kalan bölümde 0,53 m genişliğinde doğuya doğru uzanan, oluk genişliği 0,20 m, derinliği 2,20 m, şadırvanla bağlantısı olan, taştan bir su kanalının olduğu gö- rülmüştür. Bu tür su kanallarına doğru duvarının dışında da rastlanmıştır (Resim: 10).

Avlunun kuzey kapı girişi (Nabonit Steli'nin bulunduğu alan) kıs- men kazılarak temizlenmiştir (Resim: 11). Bu girişin doğuya ve batıya uzanan duvarları ve bu duvarların iç kısımlarındaki alanlar tamamen ka- zılarak açığa çıkarılmıştır (Resim: 12). Kuzeydoğu bölümünde yer alan minarenin de önü temizlenmiş, daha sonra kuzeydoğu köşesine yakın, siyah bazalt döşemesi olan kapı girişi de, temizlenerek plana ge- çirilmiştir (Resim: 13).

33.30 m yükseklikteki minarenin restorasyon sırasında yapılan ahşap merdivenleri elden geçirilerek temizlenmiş, minarenin girişine demir bir kapı yapılmıştır (Resim: 14).

Caminin batı duvarı üzerinde bulunan kapı girişinde temizlik ça- lışmaları sonucu, girişin iç kısmında 4,40 m genişliğinde 8 basamakla kapıya gelindiği görülmüştür. Basamakların genişliği 0,68 -0,84 m ara- sında değişmektedir. Mermer ve balattan yapılan basamakların düzgün bir şekilde yerleştirildiği görülmüştür. Yüksekliği 0,15-0,22 m arasında değişen basamakların sekizinci ve dokuzuncu basamağında iki adet sütun kaidesinin ters çevrilerek kullanıldığı görülmüştür (Resim: 15).

Merdivenlerden sonra ulaşılan 2,50 m genişliğindeki esas kapı gi- rişinde bulunan 0,40 m yüksekliğindeki basamağında 2,50 m'lik yekpare

mermer bir sütunun düzeltilerek yerleştirildiği görülmüştür. 0,25 m'lik ikinci basamağın ise mermer ve bazalttan iki parça halinde olduğu tespit edilmiştir.

Batı kapısının dışarıya doğru açılan kısmında yine 2,50 m genişlikte, toprak zeminin iki tarafında 0,25 m yüksekliğinde, 0,52 m genişliğinde, bloктаşlardan oluşan 8 m uzunlukta iki taş sırasının batıya doğru uzandığı görülmüştür (Resim: 16).

Batı cephesindeki bu girişin dışında güneye doğru, çapı 1,10 m olan çok düzgün olmayan, derinliği 0,22 m taştan bir tekneye rastlanmıştır. Dip köşesinde suyun alınmasına yarayan bir delik bulunmaktadır. Bunun abdest almak için veya yalak olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Resim: 17).

Doğu duvarı üstündeki, kuzey köşeye yakın kapıdan avluya girişte yapılan temizlik çalışmasında 2,50 m genişliğindeki kapı girişi tamamen açığa çıkarılmıştır. Yekpare bazalttan eşığı olan kapıdan, mermer ve bazalttan yapılmış, 0,60-0,85 m arasında değişen genişlikleri olan 0,20 m yükseklikte 3 basamakla dışarıya çıkılmaktadır.

Yine bu cephede orta bölümde bulunan, 2,85 m genişlikte, 4,80 m yüksekliğindeki büyük kapı girişinde, avluya inen son kısımda yapılan kazı ve temizlik sonrasında 4,25 x 4,50 m boyutlarında, avlu zemininden 0,15 m yükseklikte taş döşeli bir kısım, 2,5 m'ye varan yükseklikteki toprak kaldırılarak açığa çıkarılmıştır (Resim: 18).

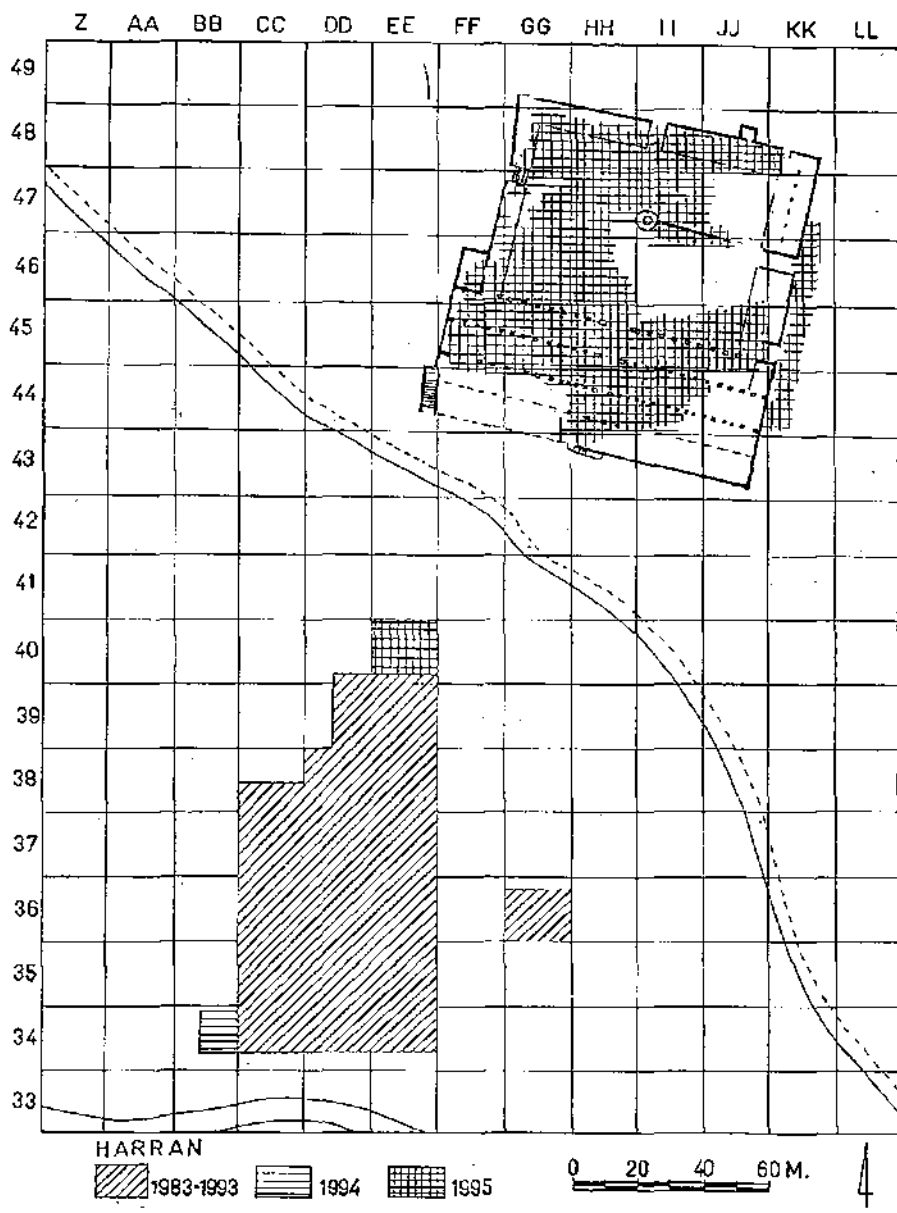
Caminin üst çatısı hakkında bilgi verebilecek, ayakta kalan tek cephesi doğu duvarıdır (Resim: 19).

Doğu cephesindeki duvarda, kısmen yıkılmış cephenin bir bölümünde 7,70 m uzunlukta yıkılmış bölümün, 1,17 m genişlikteki duvarının pencerelerinin alt seviyesine kadar oluşan dıştan 5 sıra, içten 7 sıra halinde rölöve çalışmaları yapılarak taş sıraları tamamlanmıştır (Resim: 19). Bu cephenin dışındaki sağlamlığını yitiren 14-15 kadar taş restorasyon projesi hazırlanarak değiştirilmiştir (Resim: 20). Doğu cephesinin iç ve dışında daha üst seviyelere ait olan düşmüş taşlar plana alınarak, daha sonraki senelerde yerlerine konmak üzere, numaralama çalışmaları yapılmıştır.

Caminin etrafında rastladığımız, küçükü büyüklü odalar ise, caminin külliyesi içinde yer alan eğitim birimleri olma ihtimalini düşündürmekte ise de, bunların önümüzdeki yıllarda tamamen açığa çıkarılması sonucu, fonksiyonları anlaşılacaktır.

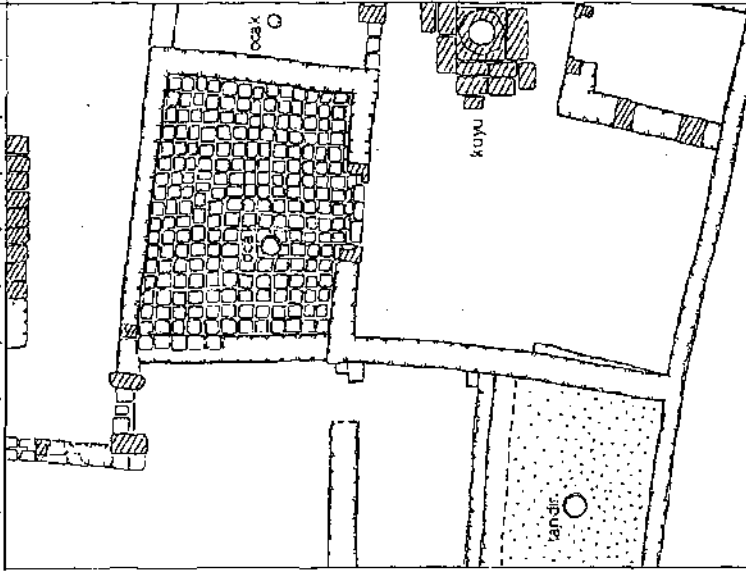
Kazı ve temizlik çalışmalarımız 15 Kasım 1995 yılında sona ermiştir.

Bu yıl ki çalışmalarımızdan elde edilen etütlük buluntu listesi ve diğer buluntular envanterlenerek, şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

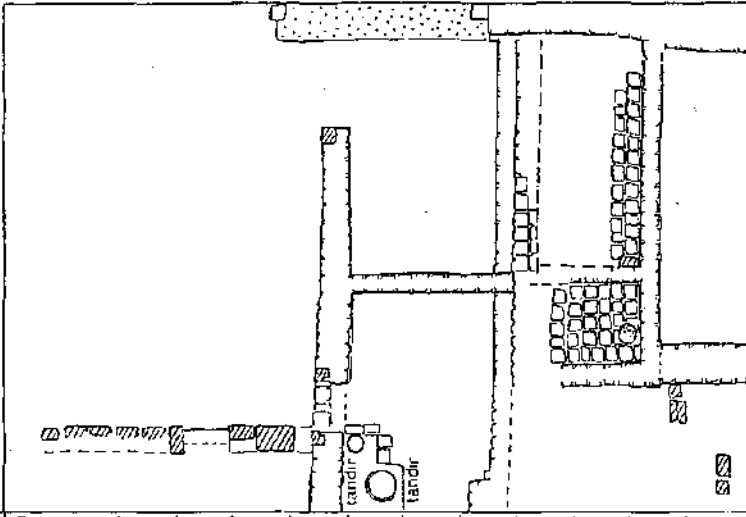

Plan:1

41EE 41FF
40 FF

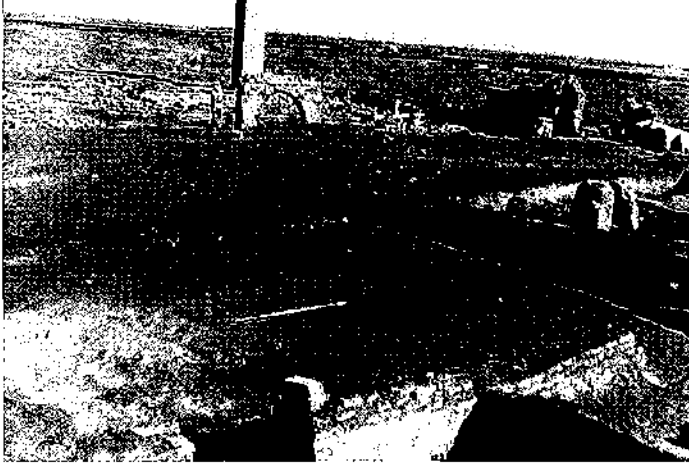
41DD 41EE
40 00

1995 HARRAN , 40 EE

- tuğla duvar
- taş
- silvestrini mis toprak

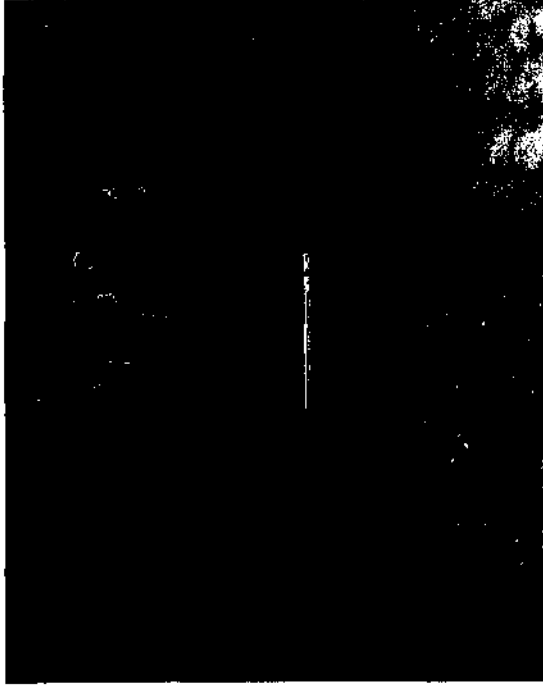
Plan:2

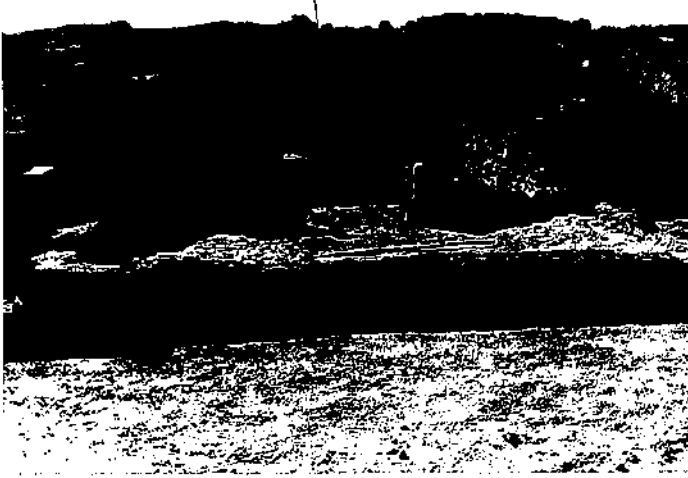
Resim 1: 40 EE aşmasından bir görünüm

Resim 2: Kapı girişi ve kuyulu avludan bir görünüm

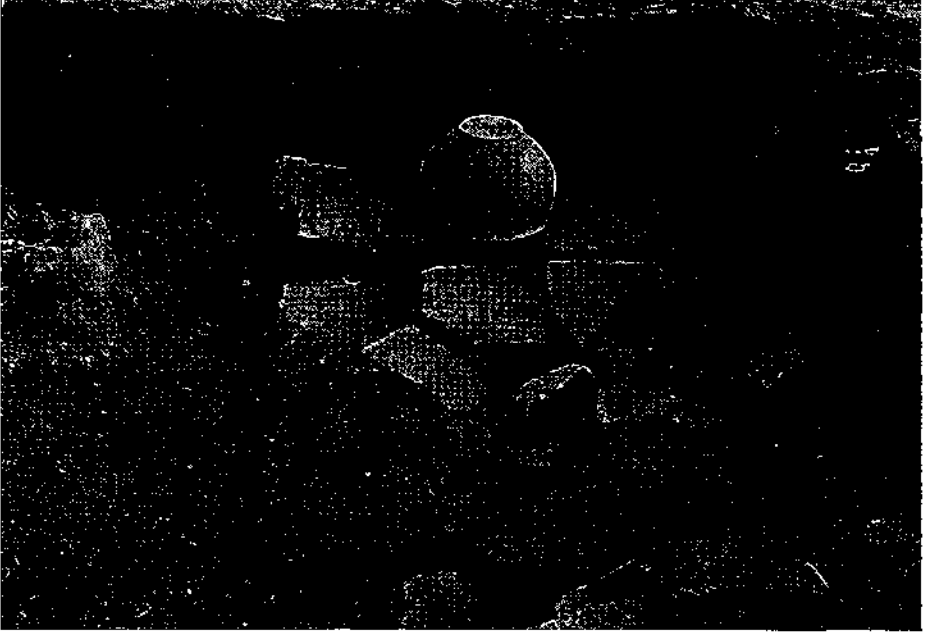
Resim 3: Ahır ve duvarındaki bağlama taşından bir görünüş

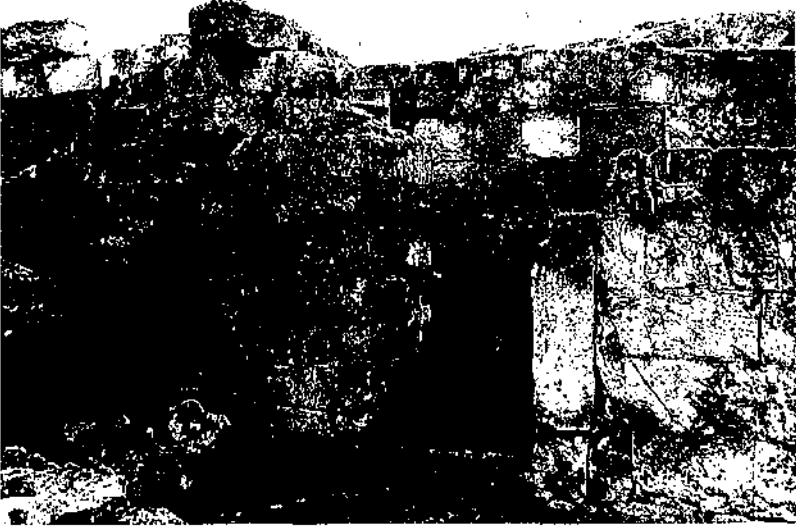
Resim 4: Tuğla döşemeli tandırlı oda

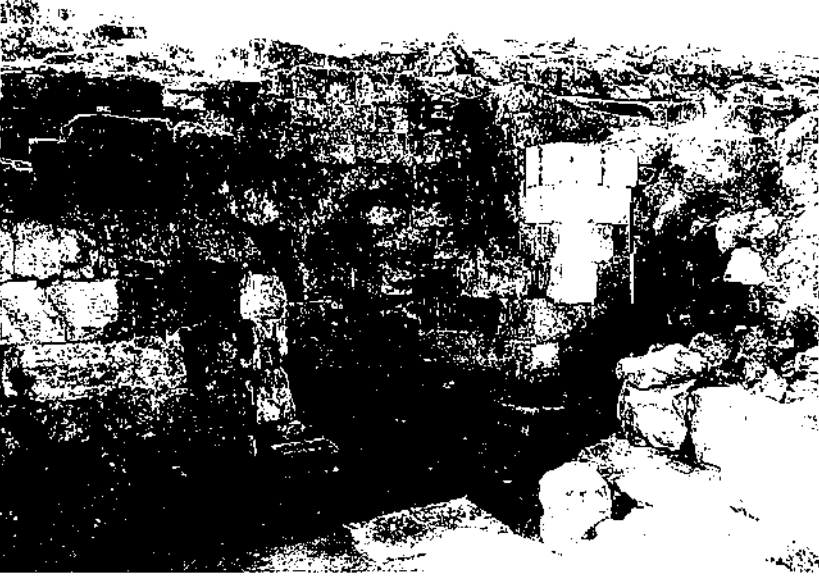
Resim 5: Tandırlı mutfaktan bir görünüm

Resim 6: Tuğla döşeme üzerine ters olarak kapanmış vaziyette bulunan pişmiş topraktan yapılmış bir çömlek

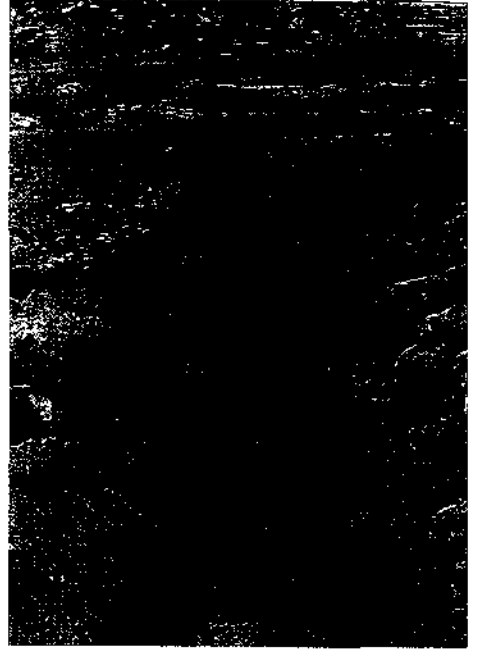
Resim 7: Mihrabın yanına inen giriş

Resim 8: Cami mihrabı ve batı tarafındaki restorasyon çalışmasından bir görünüm

Resim 9: Caminin hariminde yapılan temizlik sonrası görünüm

Resim 10: Caminin şadırvanının doğusundan başlayarak avlunun doğusuna doğru ilerleyen taş su kanalından bir görünüş

Resim 11: Kuzey duvarı üzerindeki girişin içten görünüşü

Resim 12: Caminin kuzey duvarı boyunca yapılan kazı ve temizlik çalışmaları sonrası

Resim 13: Caminin bazalt döşemeli kuzeydoğu girişinin iç kısmı

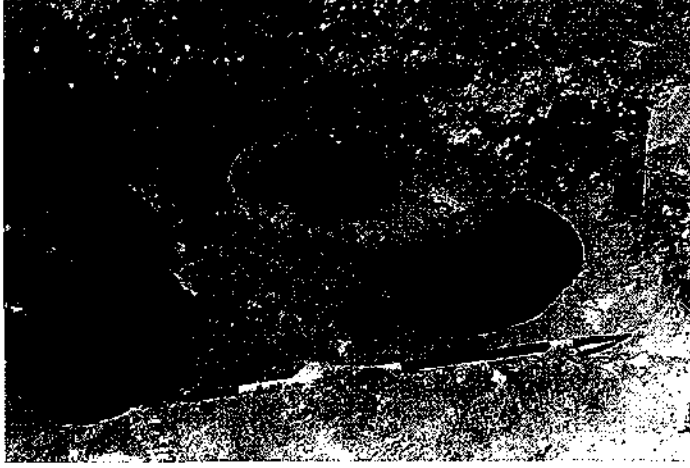
Resim 14: Minarenin kapı girişinden bir görünüm.

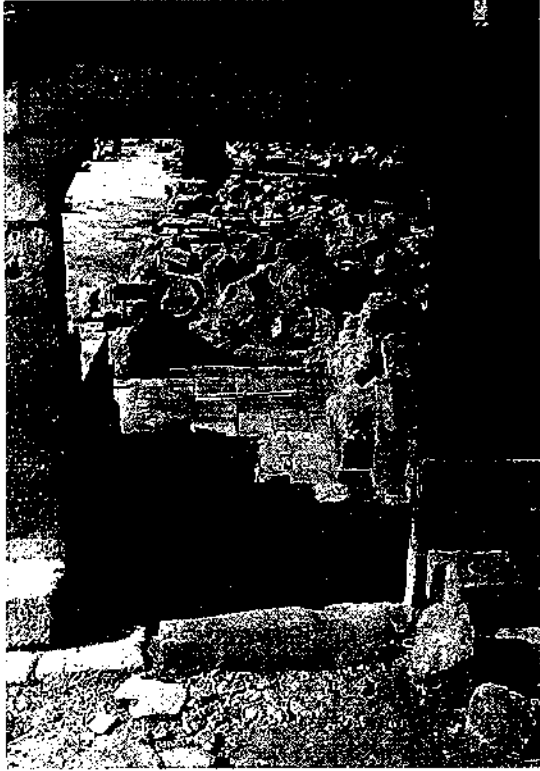
Resim 15: Batı giriş basamaklarının içten görünüşü

Resim 16: Batı girişinin dış kısmından bir görünüm

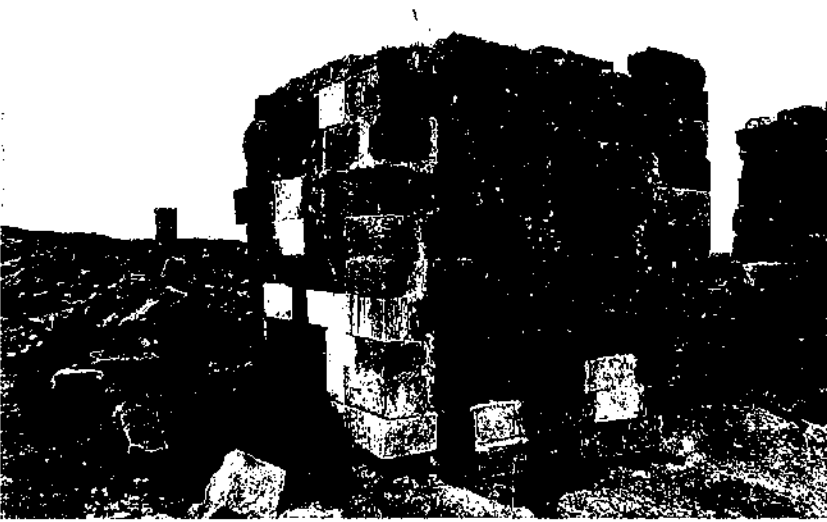
Resim 17: Yuvarlak taştan bir tekne (dip köşesi delikli)

Resim 18: Doğu cephesindeki ana girişi ve iç kısmında yapılan temizlik soursası görünüm

Resim 19: Doğu cephesindeki ayakta kalan duvarın dıştan görünüşü

Resim 20: Restorasyon yapılan doğu cephesindeki duvarın üzerindeki düşmüş veya bozulmuş taşların değiştirilmesinden sonraki görünüşü

AKSARAY - MELİK MAHMUD GAZİ HANGAH (DARPHANE) KAZISI-95

*Bekir DENİZ**

1995 yılı darphane kazısına 07.07.1995 günü başladık: Kazı ekibinde Arş. Gör. Harun Ürer (E.Ü. Edebiyat Fakültesi), Arş. Gör. Mükerrrem Kürüm (A.M.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi), Öğr. Gör. Restoratör Mimar R. Eser Gültekin (D.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi), Mimar Mustafa Güner (Serbest Mimar), Havva Ürer (Psikolog), E. Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı öğrencileri Yusuf Yılmaz, S.Tayfun Yıldız, Oğuz Kahraman, Şenay Özgür, Ozan Kılbul, Candan Omay, Ersel Çağlıtütüncügil, Ahmet Gedikli, Serap Elmalı, Nuray Yeğen, İlknur Çobanoğlu, Murat Küçükkaya, Esra Kılıç ve Ceyda Savaş görev aldılar. Büyük bir özveriyle çalışan arkadaşlarıma çok teşekkür ederim

1995 yılı kazı giderlerimiz Aksaray Valiliği'nce karşılandı: Daha önceki yıllardaki gibi Kültür Bakanlığı ve mal sahibi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden yardım alamadık: Aksaray Valiliği yiyecek parası olarak 30 milyon lira verdi. İşçi tutamadık. Öğrencilerimiz büyük bir özveriyle kendileri çalıştılar. 16 kişilik kazı ekibiyle, bu parayla bir ay kazı yaptık. Aksaray Belediyesi kazı malzemelerimizi aldı. Bizi kazı yerine götürüp -getirmek için minibüs tahsis etti. Her yıl olduğu gibi bazı ihtiyaçlarımızı Hasan Şükrü Perek Vakfı ve Aksaraylı vatandaşlar karşıladılar. Yardım ve ilgilerinden dolayı Aksaray Valisi Sayın M. Cahit Kıracı, Belediye Başkanı Sayın Ahmet Er ile, adı geçen vakıf yöneticilerine ve Aksaraylı hemşehrilerim sayın Yasin Köse, Şahin Başer ve Orhan Ağaçalı'ya şükran duygularımı ifade etmek isterim

(*) Doç.Dr. Bekir DENİZ, E. Ü. Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı , Bornova-İZMİR

Kazıya gitmeden evvel İzmir'deki bazı fabrika ve kuruluşlar, geçen yıllardaki gibi karşılıksız gıda ve temizlik malzemeleri temin ederek kazıya destek verdiler: Katkı ve yardımlarından dolayı Tarih A.Ş., Dalan Kimya Sanayi A.Ş., Kartal Makarna A.Ş. ve Orkide Yağ A.Ş.'ne sonsuz teşekkür ediyorum

Kazı alanında biriken toprağı ve çevreden atılan pislikleri kaldırdıktan sonra kazı yerindeki otları ayıkladık. Bozulan kareleri yeniden belirleyip kireçle karelerin yerlerini tespit ettik ve ip çektik. Bu çalışmalar sırasında birer tanesi yeşil ve firuze, diğerleri sırsız, amorf nitelikte, beş adet seramik bulduk. Bir yandan da 1993 yılında tespit ettiğimiz Baba Yusuf Hakiki Türbesi'nin yan tarafında bulduğumuz mezarlığın otlarını ve mezarlık içine atılmış pislikleri de temizledik.

Üç günlük hazırlık çalışmasının ardından kazıya başladık¹ : Yapının doğu yönündeki 7,8 - B,C,D,E (Plan:1; Resim:1), güneydoğu yönündeki 5-B-C, 6-B, C ve güney yönündeki karelerde çalışmaya başladık; 7-C karesi 1m derinliğinde kazıldı. 7-C karesinden 8-C karesine geçen duvar uzuntısının temelinde toprak seviyesine inildi. Kazı sırasında bol miktarda kum ve harç parçaları çıktı. Bunların muhtemelen, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1974 yılında bu yönde yaptığı duvar sağlamlaştırma çalışmaları sırasında artan ve bulunduğu yerde bırakılan harç kalıntıları olduğunu tahmin ediyoruz.

Çalışmalarda ilk gün mermer bir sütun gövdesi ve arşitrav parçası ile ne olduğunu bilmediğimiz şekilli taşlar ve 21 adet seramik parçası ele geçti: Bulduğumuz şekilli taşların ne olduğunu bilmiyoruz. Ancak, yapının darphane olarak iddia edildiği düşünülduğünde, bu taşların bir takım işlerde kullanıldığı akla gelmektedir. Yine de şimdilik bir şey söylemek istemiyoruz (Resim: 2,3,4).

Çoğunluğu amorf nitelikteki bu seramiklerin 14 tanesi tek renk yeşil sırlı, 2 tanesi firuze renkli, bir tanesi de siyah üzerine yeşil sırlıdır. İkinci gün 50 adet seramik parçası daha bulduk. Bunlarında 33 tanesi yeşil renk sırlı, 5 tanesi sarı renk sırlı, 2 tanesi firuze renkli, 8 tanesi ise kazıma tekniktir. Dördüncü gün çalışmaları sırasında ise 3 tanesi yeşil renk sırlı olmak üzere 5 adet seramik parçası ele geçti (Resim: 5,6,7).

(1) Bilimsel danışmanlığını yürüttüğümüz kazıyı Aksaray Müzesi başkanlığında (katılımlı) yaptık. Kazıya müze temsilcisi olarak da katılan Aksaray Müzesi Müdürü Sayın Muhsin Endoğru ve Aksaray Kültür Müdürü Erdoğan Pamuk'a teşekkür ediyorum.

8-C karesinde geçen yıl türbe benzeri bir duvar kalıntısı bulmuştuk. Bu sene sekizgen gibi görünen duvarı içten 50 cm'lik tabakalar halinde derinleştirerek kazmaya başladık: Geçen yıl 2 m derinliğinde kazdığımız alanı, 1 m daha derinleştirdik: Sekizgen gibi görünen duvarın karşılığını 8-D karesinde bulucağımızı ümit ettik. 8-C ve 8-D karelerinin batısındaki 7-C ve 7-D karelerinin kesiştiği yerden kesit alarak duvar aradık. Ancak 8-C karesinde 3 m derinliğine indiğimiz duvarın karşılığını bulamadık. 8-D ve 8-E karelerini 8-C karesinin derinliğinde açarak hem zemin bulmayı hem de türbe diye tahmin ettiğimiz 8-C karesindeki duvarın izlerini bulmayı ümit ettik. Ancak duvar bulamadık. Zemin seviyesine de gelemedik (Plan: 1, 2).

8-E karesinden alçıdan yapılmış, üzerinde haç bulunan, kare şeklinde bir pano ele geçti (env. no: Darphane-95/1): 11x12.5 cm ebatlarında, 4/1'i eksik olan bu panonun geri kalan kısmını bulamadık. 12.4 cm çapındaki bir daire içine alınan haç, uçlarında yuvarlak bir şekil almaktadır. Panonun tamamı birbirini tekrar eden daire içindeki haçlardan meydana gelen bir süsleme örneği sunmaktadır. Bizans Dönemi'nden kaldığını tahmin ediyoruz (Resim: 4).

8-B,C,D,E karelerinde çıkan toprağın elenmesi sırasında 8-C karesinden 10, 8-D karesinden 5, 8-E karesinden de 7 adet para benzeri madeni parça bulduk: Temizlediğimiz paralardan sadece bir tane kısmen sağlam, diğerleri hurda niteliğindedir.

8-E karesinden çıkan parçalardan iyi durumdaki örnek 1.7 x1.3 cm boyunda, 1.2 mm kalınlığındadır. Bakırdan yapılan paranın kenarları tırtıklıdır (env. no: Darphane-95/2). Çok bozulmuş vaziyettedir. Ön yüzde, iç içe iki bordürlü bir halı üzerinde oturan bir figür vardır. Kaftan giymiş figürün başında börg (şapka) bulunmaktadır. Ellerini beline dayamış haldedir (elibelinde). Belinde kılıç ve sol yanında da kalkanı görülmektedir. Paranın arka yüzünde, Selçuklu paraları stilinde "Es Sultan" kalıbıyla başlayan üç satırlık bir yazı bulunmaktadır. Fakat okumak mümkün değildir. Figür ve yazı karakterinden Selçuklu Dönemi parası olduğu anlaşılmaktadır (Şekil:1).

Yapının güneydoğu yönünde geçen yıl açmaya başladığımız 5 -B-C, 6-B ve 6-C karesini önce 50 cm daha sonra 1 m derinliğinde kazarak derinleştirdik. Aynı ölçülerle 7-B, 7-C, 8-B karelerini açtık: 5-C karesinin duvar köşesinde devşirme olduğunu tahmin ettiğimiz, mermerden yapılmış sekizgen bir sütun kaidesi ve bunun üzerine oturtulan, sonradan yapıldığı anlaşılan, yine sekizgen şekilli, bir taş sütun parçası çıktı. 5-B karesinin güney köşesinde, daha önceki yıllarda çok az kısmı

görülen mermer sütunun alt tarafında da yine sekizgen bir mermer kaide görüldü. İki sütun arasında taştan, kemer çöküntüleri ortaya çıkartıldı (Resim: 9; Plan: 2).

5 ve 6-B-C karesinin tabanını biraz derinleştirdiğimizde, yapının inşasında kullanılan tuğlalardan örülerek yapılmış yer döşemesine rastladık: 7 ve 8 B karelerinde de devam ettiğini, ancak sonradan bozulduğunu gördük. Bu döşemeden, burada sonradan bir son cemaat mahalli yapıldığı ve tabanının tuğlayla döşendiği anlaşılmaktaydı: Çevredeki yaşlıların da verdikleri bilgilerden, buraya XX. yüzyıl başlarında yapının cami olarak kullanıldığı zamanlarda, belki de kuzey yönündeki kapısını sel topraklarının doldurması sonucunda, doğu yönündeki eyvanda bulunan kemer, kapı gibi açılıp, girişin de buradan temin edildiğini, yapının güneyinden geçen ırmağın bulunduğu yöne de bir son cemaat mahalli yapıldığını, yapı 1940 yıllarında terk edilinceye kadar buranın son cemaat mahalli olarak kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Plan: 3; Resim: 9).

5-B karesinin 6-B karesiyle birleştiği yerde devşirme bir sütun kaidesi, 6-B karesi içinde, 6-A karesine yatırılmış, üzerinde demir zıvanası hâlâ duran, mermerden yapılmış devşirme bir sütun gövdesi bulduk. Yaklaşık 60 cm çapındaki bu mermer sütun gövdesine, karelerin başlangıç noktasında, akan ırmağın suyunun içiriye dolabileceği ihtimalini düşünerek, şimdilik dokunmadık (Resim: 10; Plan: 2).

6-B karesinde, söz konusu mermer sütunun hemen yanında, sonradan yapının kesme taşlarıyla örülerek yapılmış bir kaide ortaya çıktı: 70 cm yüksekliğindeki bu kaidenin karşısında, 6-C karesinde, duvara yaslanmış vaziyette, aynı ölçülerde yapılmış bir başka kaide daha bulduk: Bu iki kaidenin üzerinde döneminde yapılmış bir kemer bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak, aradaki kemer taşlarının yıkıldığı yıllarda taşındığını düşünüyoruz. Belki de 1930 yıllarında yapının beden duvarları, dönemin belediyesince yıktırılıp götürüldüğü zamanlarda, bu kemer taşları da taşınmış olmalıdır. Bu çöküntüler arasından bol miktarda harç kalıntısı çıkardık (Şekil: 3; Resim: 10,11).

6-C karesindeki duvarda da söz konusu ayağın sol yanında, son cemaat mahalli yapıldığı yıllarda taşla örülerek kapatıldığı anlaşılan küçük bir pencere kalıntısı ortaya çıktı. Söz konusu bu duvarın pencereden üst tarafı, sonradan örüldüğü için içeride izi mevcut değildir. 1974 yılında duvarı tamir eden Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kazı yapma gereği duymadan duvarı içten yükselterek belli bir seviyeye getirdikleri görülmektedir (Resim: 9; Plan: 3).

7-C karesi önünde sonradan bir duvar ve kapı izi görülmektedir: Bu alanın, son cemaat mahalli şeklinde kullanıldığı yıllarda, muhtemelen ardiye veya odun deposu amacıyla kullanıldığı, bu nedenle de bir kapı yeri bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, 7-C karesinde bulunan ayağın karşısına, kapının sağ yanına bir kaide yapıp, üzerine de mermer bir sütun yerleştirildiği, bu sütunun da 7-C karesindeki odaya yıkıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 11; Plan: 2).

7-B karesinin 8-C karesi ile kesiştiği yerde, taştan örülerek yapılmış bir kaide mevcuttur. Ayrıca, bu iki ayak arasında da bir seki bulunmaktadır: Muhtemelen 7-B karesinde biten son cemaat yerinin başlangıç yeri bu sekiydi. Buradan son cemaat mahalline giriliyordu (Plan:1; Resim:11).

5,6,7 ve 8-B karelerinde çok sert, taşlı ve harçlı bir toprak tabakası kaldırdık: Muhtemelen son cemaat yerinin üst örtüsünün çöküntüsü olan bu malzemenin elenmesi sırasında alçıdan yapılmış iki süsleme frizi parçası, kemikten yapılmış enfiye karıştırıcısı benzeri bir alet, bir mühür, bir yüzük, bir düğme ve bol miktarda amorf nitelikte çini ve seramik parçası bulduk: Alçı friz parçalarından büyüğü 21x7 cm, diğeri 10x7 cm ölçülerinde (ikisi uç uca 31x7 cm) ve her ikisi de 3 cm kalınlığındadır. Sırt kısımlarında harç kalıntıları mevcuttur. Yüzeyleri iç bükey kavislidir. Zemine, elips şeklindeki dairelerin etrafına, kalıplama tekniğiyle güneş kursu desenleri işlenmiştir. Simetrik bir şekilde birbirini takip eden bu desenlerin içi de damla motifleriyle doldurulmuştur (env.no: Darphane-95/3): Mihrap yan kanatlarına ait süsleme frizi parçası olduğunu tahmin ettiğimiz bu süslemeler kırık yerlerinden birbirlerini tamamlamaktadır. Ancak, süslemelerin birbirini tekrar etmesi gerekirken, orta yerinde bir desen büyüklüğünde bir atlama yapıp tekrar eski desenleri takip etmektedir. Bu alçı bezemeler klasik bir Selçuklu süslemesidir. XIII. yüzyıla tarihlenmek mümkündür (Resim:12).

Enfiye karıştırıcısı şeklindeki alet yaklaşık 7 cm uzunluğunda ve 1 mm kalınlığındaki iki kanatlı kemikten yapılmıştır. Bulduğumuzda orta yerinden kırık vaziyetteydi. Onardığımız zaman orta yeri bombeli, köşelerinden perçinlenerek tuturulmuş iki ağızlı yapıldığını gördük (env. no:Darphane-95/4). Sol tarafındaki ağızlıktan kemikten yapılmış, küçük bıçak ucu şeklinde, bitim yerleri sivri iki adet uçluğu bulunmaktadır. Sağ yanında ise, yine kemikten yapılmış, uç tarafı pat küçük bir uçluk yer almaktadır. Kesin teşhis edemediğimiz bu aletin başlangıçta kürdan olduğunu düşünmüştük. Daha sonra, kürdan için zayıf bir maddeyle yapıldığını gördük. Üstelik uçluklardan birisinin kürek şeklinde ağızlığının bulunması nedeniyle enfiye karıştırıcısı olduğu kanaatine

vardık. Görüşünü aldığımız konunun uzmanı kimseler de düşüncemizi doğruladılar (Resim: 13).

Mühür, pirinçten yapılmıştır. Günümüzde okuma yazması bulunmayan insanların kullandığı mühürlere benzemektedir. Üzerinde Kasım 1341 (M. 1927) yazısı bulunmaktadır. Muhtemelen bu çevrede oturan bir vatandaşa ait olmalıdır.

Yüzük bakırdan yapılmıştır. 2 cm çapındadır. Üzerinde hiç bir yazı ve süsleme yoktur. XX. yüzyıl başlarında kaldığını tahmin ediyoruz (env. no: Darphane-95/5) (Resim: 14).

Düğme, seramikten yapılmıştır. Beyaz renklidir. 1.3x1.2 cm ebatlarında ve 3.5 mm kalınlığındadır. Üzerinde iki tane dikiş deliği mevcuttur. Selçuklu Dönemi'ne aittir (env.no:Darphane-95/6) (Resim: 15).

7 B-C karesinde devam eden duvarı kazmaya devam ettiğimizde 8-B karesinin ilk 50 cm'sinden itibaren, 50 cm eninde bir duvar temeli ortaya çıktı. Bunu 50 cm daha derinleştirdiğimiz zaman altından kırma taşlarla örülmüş ikinci bir duvar daha bulundu. Bu duvarı derinleştirdiğimizde yaklaşık 1.5 m derinliğinde devam ettiğini ve 8-B karesinde uzandığını gördük. Ne olduğunu tahmin edemediğimiz bu duvarı, önümüzdeki kazı dönemlerinde ortaya çıkarmaya karar verdik (Plan: 2).

Yapının güney yönünde 3-B ve 4-B karelerini açmak istedik: 1974 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce bu yönde yapılan duvarı sağlamlaştırma çalışmalarında duvarın içten örülerek yükseltildiği düşüncesine kapıldık: Rölöve çalışmalarında, üzerinin kubbeyle örtüldüğü pandantif geçişlerinden anlaşılan güney yönündeki bu eyvanın, tam bir kare meydana getirmediğini ve diğer duvarlara göre daha ince yapıldığını gördük. Bu amaçla söz konusu kareleri açmaya karar verdik. Fakat, duvarın 3 metre önünden (3-A, 4-A kareleri) sulama argı geçmektedir. Bu nedenle de kareleri temkinli bir şekilde açmaya başladık: 3-B karesinin kuzey köşesinden daha ilk 50 cm'lik açmadan hemen sonra iki basamaklı, taştan yapılmış merdiven ayakları, harç kalıntıları ve her iki karenin duvar dibinden duvarın 40 cm bitişiğinden, yaklaşık 80 cm eninde, güney duvarı boyunca uzanan, eski yapıya ait olduğunu tahmin ettiğimiz duvar kalıntısı ortaya çıktı. Ayrıca, çok sayıda çini ve seramik parçası ile 1900 yılları başlarında yapılmış ocak kalıntılarına rastladık (Resim: 16, 17; Plan: 1).

Yapının kesme taşlarıyla örülerek yapılan merdivenleri yaklaşık 110 cm uzunluğunda, 30 cm genişliğinde ve 20 cm yüksekliğindedir. Bu

merdivenlerin 1900 yıllarında, darphanenin odasına yapılan eski mektep binasının merdivenleri olduğu, bu binanın şahsa satılmasından sonra da evin merdiveni olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çevrede oturan yaşlılar da bu fikrimizi doğrulamaktadır. Taşlar da muhtemelen darphanenin duvar taşlarından alınmadır (Plan:1).

3-B ve 4-B karelerinin duvar dibinde, duvarın 40 cm yakınında bulunan duvarı, eski güney duvarı olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu duvarı ortaya çıkarmak için sulama argı yönünde yaklaşık 50 cm derinliğinde kazdığımızda alttan su çıkmaya başladı. Bu nedenle de kareleri tekrar kapatmak zorunda kaldık. Bu da bize mihrabın bulunduğu bu duvarın 1974 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapının kazısını yapmadan ve eski duvarı bulma zahmetine katlanmadan, güney yönünde duvarı yükselttiği şeklindeki düşüncelerimizde haklı olduğumuzu ortaya çıkardı (Resim: 16, 17; Plan:1).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1995 yılı kazısında doğu yönünde, 7,8-C,D,E karelerinde toprak seviyesi 1m derinliğinde kazıldı. Ancak henüz zemin seviyesine ulaşamadı. Yapının ana duvarı dibindeki kareleri, duvarın zayıf olabileceği ihtimalini düşünerek bu sene kazmadık. Gelecek yıl bu karelerde de seviye düşürmeyi planlıyoruz.

Eserin doğu yönünde 8-E karesinden bulduğumuz figürlü para ilginç bir örnektir: Alçıdan yapılmış haç plaka ile aynı karede bulunması bu ilginçliği daha da arttırmaktadır. Selçuklu Dönemi paralarında ayakta duran insan, avcı vb. figürlü örnekler mevcuttur. Ancak, bilinen örnekler arasında halı üzerinde, elibelinde diye tabir ettiğimiz, ellerini beline dayamış halde duran figür tasvirli örnek bilmiyoruz. Bu tür figürlü bezemeler genellikle seramik ve çiniler de görülür: Abbasi Dönemi seramikleri arasında bağdaş kurarak oturan sultan figürleri, Selçuklu Dönemi çinilerinde de, özellikle Beyşehir Kubadabad Sarayı (1226) çinilerinde ayakta duran insan figürleri, avcı tasvirlerine bol rastlanır. Ayrıca, yine Selçuklular Dönemi'ne ait mezar taşlarında ve minyatürlerde de benzer tasvirler mevcuttur. Halı, kilim üzerinde de çok stilize edilmiş vaziyette elibelinde figürleri görülür. Selçuklu Dönemi paraları üzerinde halıya oturmuş elibelinde figürü işlendiğine dair örnek ise ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Buradaki figür muhtemelen parayı bastıran Selçuklu sultanına ait olmalıdır (Şekil:1).

İslam dünyasında para üzerine figür kazdırma geleneği ilk kez Abbasiler'de görülür: Abbasi halifeleri, Sasani geleneğinin de etkisinde ka-

larak, para üzerine figürlerini kazdırmışlardır. Söz gelimi, Kudüs'te bulunan Kubbet-üs Sahra'yı (691) inşa ettiren Halife Abdülmelik kendi parası üzerine, halifeliğin sembolü olarak bir tuğ kazdırmıştır. Ayrıca Anadolu'da bulunan Abbasi Dönemi paraları arasında, seramiklerdeki benzer şekilde bağdaş kurarak oturmuş, saz çalan figürlü örnekler de vardır.

El sanatına ait pek çok örnekte Abbasi geleneklerini takip eden Büyük Selçuklular'ın geleneğini Anadolu'da sürdüren Anadolu Selçuklu sultanlarının da para üzerine figür kazdırdıkları bilinmektedir. Özellikle Artuklu Dönemi paralarında figürlü örnekler çok yaygındır: Abbasi paralarına benzer şekilde, paralar üzerinde bağdaş kurarak oturan, at üzerinde avlanan, güneş-aslan birleşimi figürlü ya da tek portre işlenmiş paralar mevcuttur².

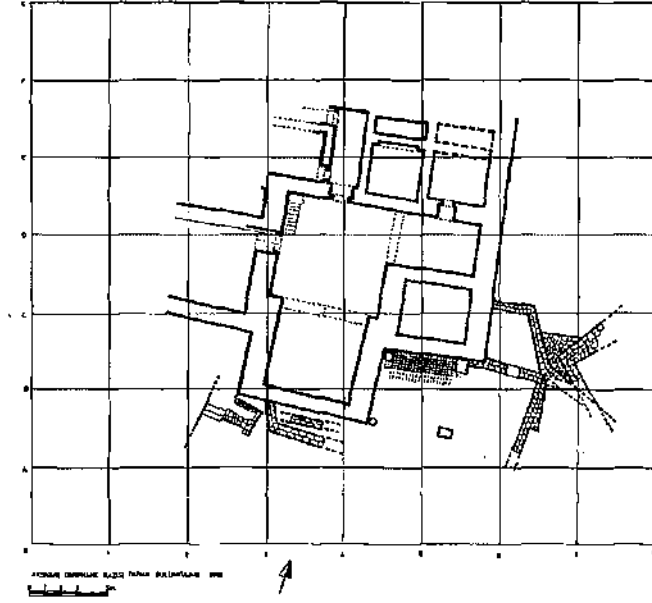
Yapının güneydoğu yönündeki 8-B karesinden bulduğumuz haç ile süslü friz Bizans Dönemi'ne ait olmalıdır: Bu süsleme parçasının bir başka yerden buraya taşındığını veya sel sularıyla bir başka yerden geldiğini tahmin etmekteyiz. İkinci bir ihtimal ise daha önce burada veya çevrede bir Bizans yapısının bulunmasıdır. Ancak, şimdilik elimizde bunu cevaplayabilecek bir kanıt mevcut değildir.

Yine aynı yönde bulunan enfiye karıştırıcısı ve düğme, şekil ve malzeme bakımından Selçuklu Dönemi'nden kalma ender birer örnektir: Kubadabad Sarayı kazılarında çok sayıda seramikten yapılmış düğmeler bulunmuştur³. Bulğumuz düğme de Kubadabad Sarayı örneklerine benzemektedir.

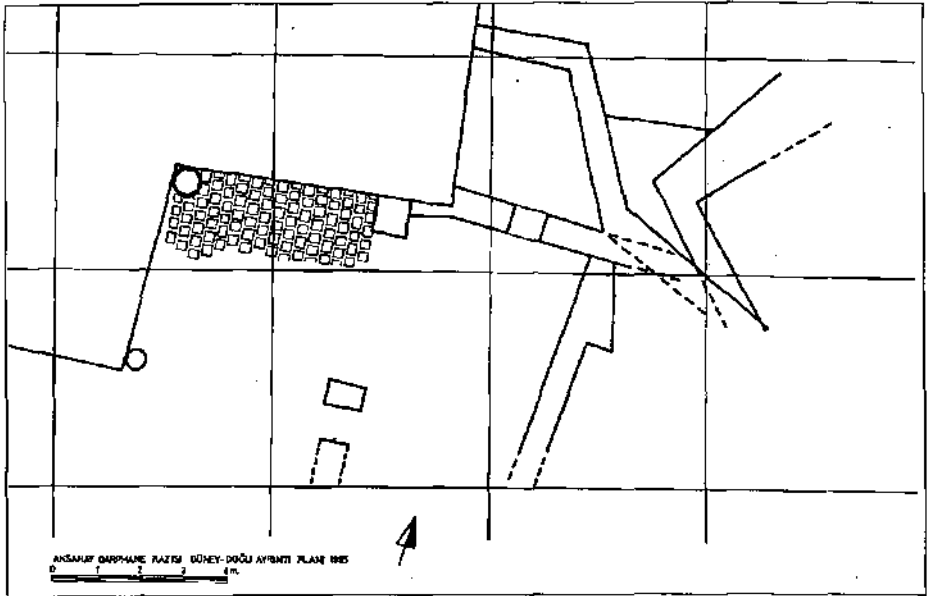
Eserin güney yönündeki eyvanın güney duvarı içten örülerek yükseltilmiştir. Bu nedenle de kubbe örtü için tam bir kare meydana getirmemektedir. Ayrıca, bu duvar yan duvarlardan daha incedir. Ana duvar bugünkü duvarın 30 cm güneyindedir. Bu yönden geçen sulama argının iptalinden sonra yapılacak kazı ile bu duvar ortaya çıkarılacaktır.

(2) Figürlü Selçuklu paraları hk. bkz. İ.Artuk-C.Artuk., *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Teşhirdaki İslami Sikkeler Kataloğu*, C.I, İst. 1971, levha XLIII-LIV arasındaki resimler.

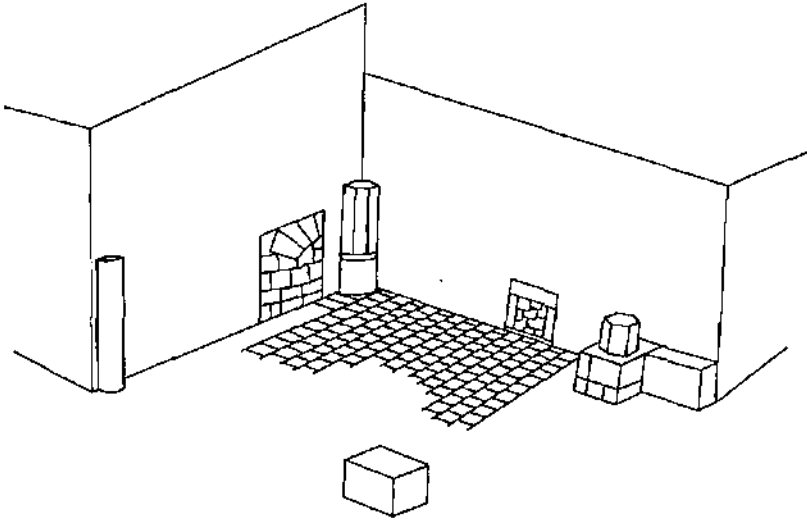
(3) Sayın Pro.Dr.Rüçhan Arık 17-24 Eylül 1995 tarihinde Cenevre'de yapılan X.Türk Sanatları Kongresi'nde yaptığı konuşmada "Kubadabad Sarayı kazılarında bulunan düğme" örneklerini tanıtmıştır. Sohbetimiz esnasında da bunların seramikten yapıldığını söylemiştir. Kıymetli bilgilerinden dolayı teşekkür ederim.

Plan 1: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, kare plan üzerinden görünüşü

Plan 2: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, güneydoğu yönü kare plan, detay

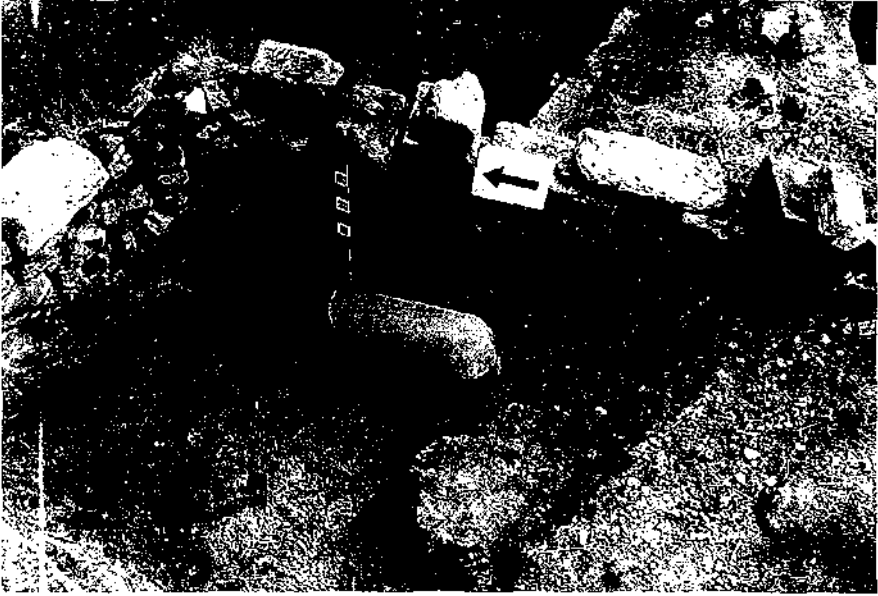
AKSARAY, DARPANE KAZISI GÜNEY-DOĞU CEPHE PERSPEKTİFİ 1906

0 1 2 3 4m

Plan 3: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangaht (Darphane) kazısı, güneydoğu yönü perspektif görünüş

Resim 1: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangaht (Darphane) kazısı, doğu yönü, 7,8 B-C-D-E kareleri

Resim 2: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, doğu ynt, 7-C karesindeki oda ve mermerden yapılmış devşirme sütün gövdesi

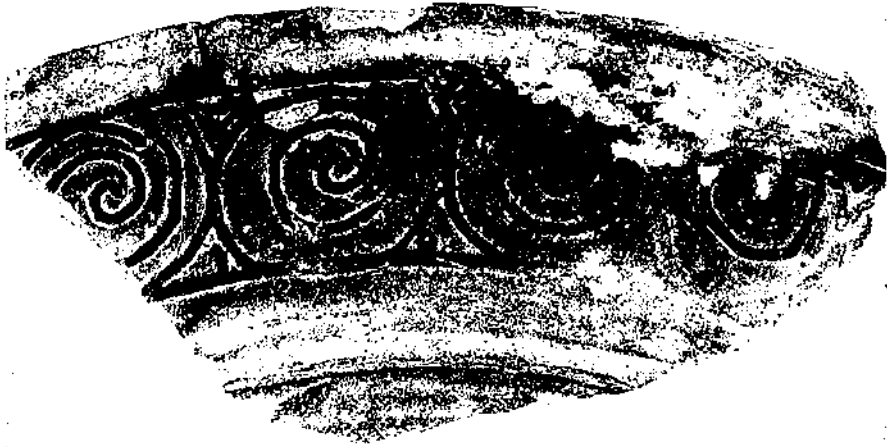
Resim 3: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, Şekilli taş buluntu rneği

Resim 4: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, Şekilli taş buluntu rneği

Resim 5: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, seramik parçalarından örnek

Resim 6: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, seramik buluntu

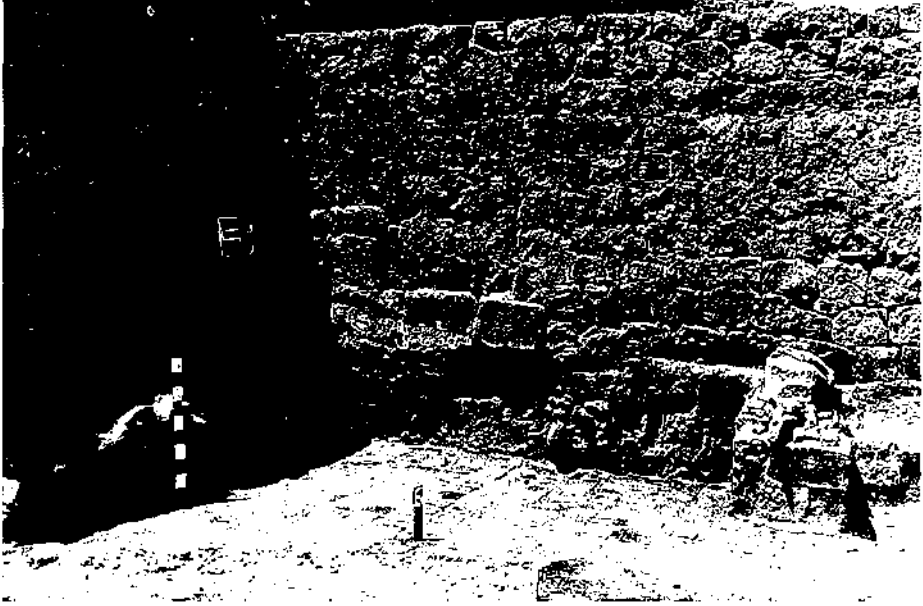
Şekil 1: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphanc) kazısı, 8-E karesinden bulunan para üzerindeki figürün görünüşü (Selçuklu Dönemi)

Resim 7: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, ne olduğu anlaşılmayan seramik buluntu

Resim 8: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, 8-E karesinden çıkan alçı buluntu

Resim 9: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangarı (Darphane) kazısı, 5-6 B-C karelerinin zemini ve sütun, ayak, kemer kalıntıları ve güney duvarındaki pencere görüntüsü

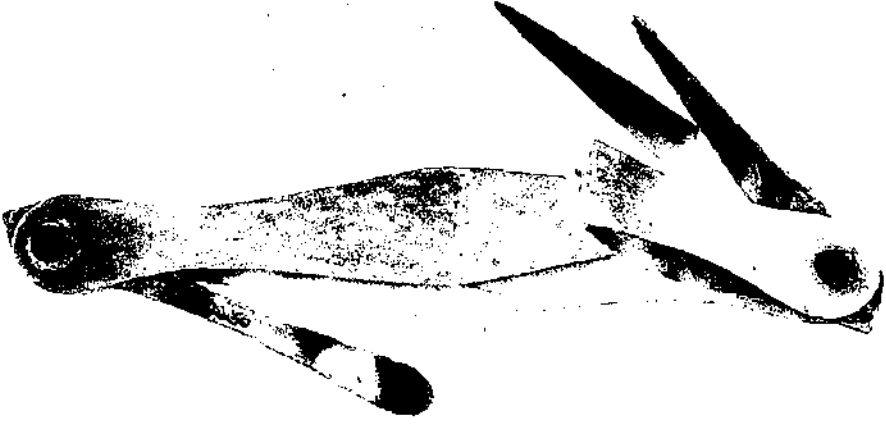
Resim 10: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangarı (Darphane) kazısı, 6-B karesindeki ayak ve devşirme sütun gövdesinin toprak altındaki görüntüsü

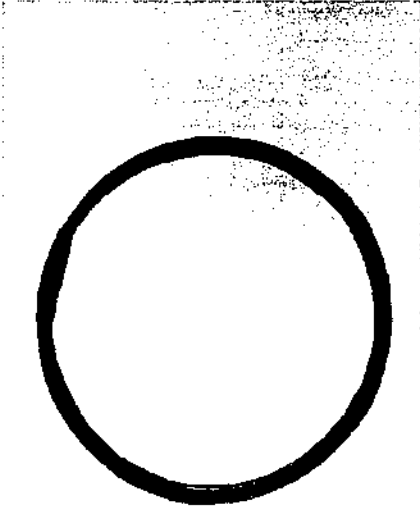
Resim 11: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, 5,6,7 B karelerinin görüntüsü

Resim 12: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, alçı süsleme parçası (Selçuklu)

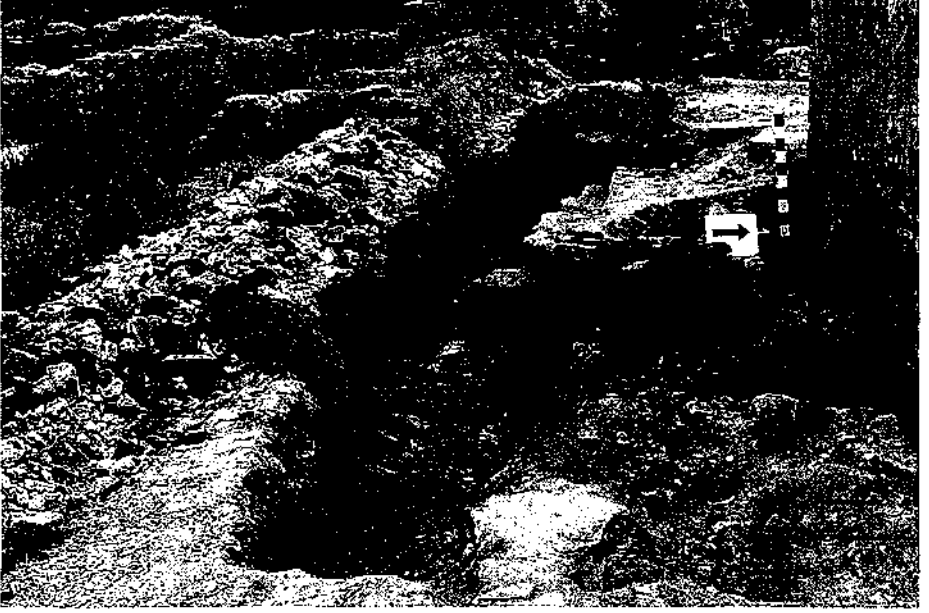
Resim 13: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, enfiye karıştırıcısı (Selçuklu)

Resim 14: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, yüzük (Osmanlı Dönemi)

Resim 15: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, düğme (Selçuklu Dönemi)

Resim 16: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, merdivenlerin görünüşü

Resim 17: Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) kazısı, güney yönündeki mevcut duvarla, ana beden duvarının görünüşü

1995 ANI KAZISI

Beyhan KARAMAĞARALI *

Ani kazılarında 1994 yılında yapılan çalışmalar Kültür Bakanlığı'na XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı kitabında yayımlanmıştı. Bu metin ise 1995 yılı çalışmalarını kapsamaktadır¹. Kazı çalışmaları bir kısmı 1994 yılı kazılarında ortaya çıkarılan I ve II Nolu Konut olarak adlandırdığımız alanlarda yürütülmüştür.

I Nolu Konut Kazısı: 1994 yılı çalışmalarında bir kısmı ortaya çıkarılan konut (Çizim: 1), doğu-batı doğrultusunda uzanan tonozlu bir dehliz kısmı ile dehlizin güneyindeki kuzey-güney doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı iki bölümden oluşmaktadır. 1995 yılı çalışmaları genel bir temizlik çalışmasından sonra güneyde sokak olduğu tespit edilen kısım üzerinde yoğunlaşmıştır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 37,50 m uzunluğunda, 2.60-3.90 m arasında değişen genişlikteki sokakta (Resim: 1, 2), doğu köşesinde ve güney tarafta olmak üzere oturmaya mahsus sekileri bulunmaktadır (Resim: 3). Sokağın zeminini ve şekilleri sal taşları ile kaplanmıştır. Sokağın açmış bulunduğumuz güney tarafında 4, kuzey tarafında da bir giriş ortaya çıkarılmıştır. Güneydeki konut girişlerinin aşağıya doğru inen üçer basamağı bulunmuştu (Resim: 4, 5). Bu merdivenler konutların zeminlerinin sokak seviyesinin altında olduğunu göstermektedir. Kuzey tarafta açmış bulunduğumuz konutun sekiz basamaklı merdiveni de bu sokağa çık-

(*) Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Beytepe ANKARA

(1) 1995 yılı ani kazıları başkanlığında Araş. Gör. Turgay YAZAR (Hacettepe Üniversitesi), Araş. Gör. Ahmet Çaycı (Selçuk Üniversitesi), Araş. Gör. Abdullah Duymaz. (Süleyman Demirel Üniversitesi), Araş. Gör. Ertan Eğler ve Huriye Eğier (Niğde Üniversitesi) ile Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü mezunlarından Semiha Gülümser, öğrencilerinden Tülin Değirmenci, Sema Turan, Mahi Leblebici, Bülent İşler ve Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Ferruh TORUK'tan oluşan bir ekiple gerçekleştirilmiştir.

maktadır (Resim: 6). Sokağın konutun güneyindeki kısmında, doğu ve batı tarafında kapı olabilecek birer açıklık mevcuttur (Resim: 1). Sokak İslam şehirlerinden bilindiği üzere bir çıkmaz sokağın başlangıcıdır. Sokak kazısı çalışmaları devam edecektir.

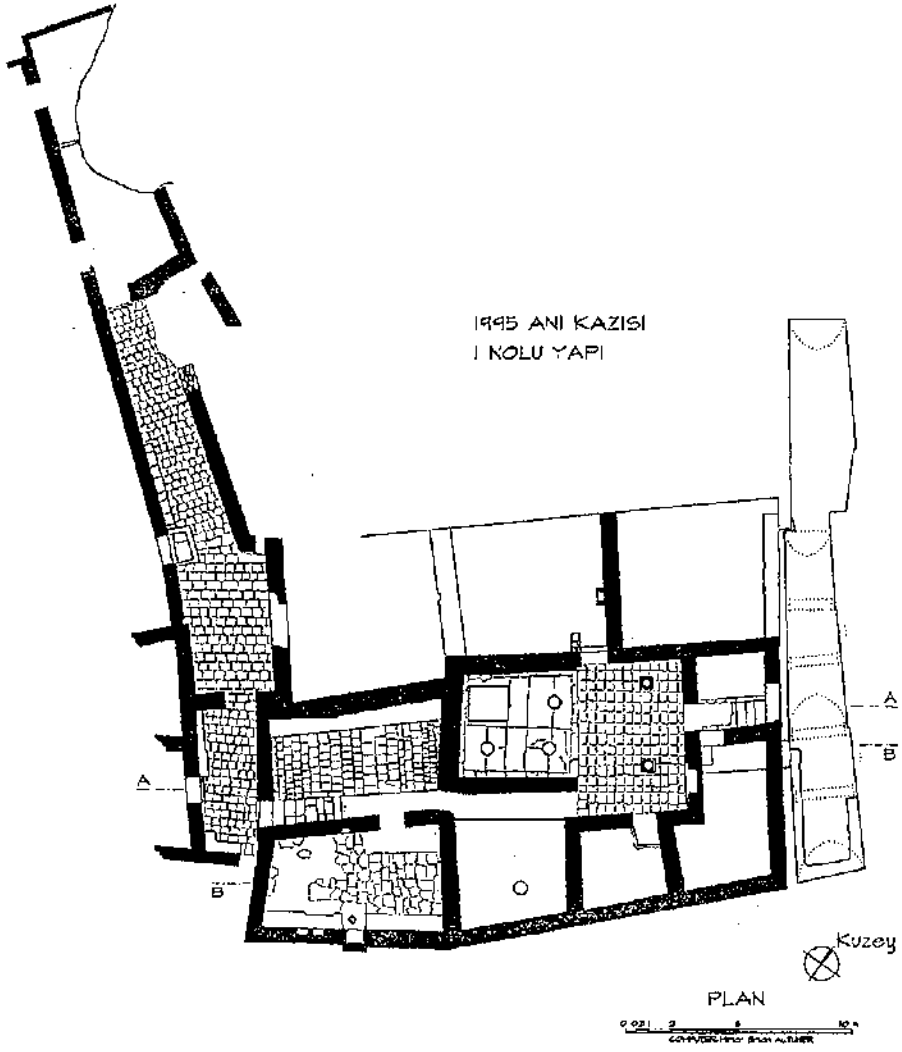
II Nolu Konut Kazısı: II Nolu konut, Manuçehr Camii'nin önünden geçerek İç Kale'ye doğru devam eden yolun batısında, caminin yaklaşık 75 m güneybatısında yer almaktadır. 1994 yılında iki odası bulunan konutun kazısına 1995 yılında da devam edilmiş, ancak kazısı henüz tamamlanamamıştır.

1993 yılında içinde insitu olarak iki küpün bulunduğu ve güney tarafında bir sekisi olduğu anlaşılan odanın kazısına 1994 yılında da devam edilmiştir (Resim: 7, 8). Odanın batı tarafında bir kapı ortaya çıkarılmış ve bu kapıdan ikinci bir odaya geçilmiştir. İçi boşaltılan bu iki odanın zemininin sal taşları ile kaplı olduğu tespit edilmiştir. İkinci odanın batı duvarında yer alan kapıdan tek eyvanlı yaklaşık kare planlı bir avluya geçilmektedir (Resim: 8). Avluda, duvar köşelerinden yaklaşık 1.75 m içe yerleştirilen dört adet sütun kaidesi insitu olarak bulunmuştur (Resim: 9). Sütun kaidelerinden güneydekiler yivli, kuzeybatıdaki çokgen, kuzeydoğudaki ise silindirik formdadır. Sütun kaidelerinin farklı formlarda olması bunların devşirme parçalar olduğunu düşündürmektedir. Kazı sırasında sütunlara ait olabilecek bir veri elde edilememesi, sütunların ahşap olduğunu göstermektedir. Avlunun batı duvarı ekseninde zeminden yaklaşık 0.80 m yükseklikte yaklaşık 1.05 m genişliğinde bir niş yer almaktadır (Resim: 10). Nişin üst kısmında enlemesine bir bezeme şeridi yer alır. Nişin zeminini teşkil eden yekpare taşa yarım küre şeklinde iki oyuk bulunmaktadır. Bu oyukların işlevi kesin olarak anlaşılamamakla birlikte, aydınlanmada kullanıldığı sanılmaktadır.

Avlunun kuzeyinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir eyvan yer almaktadır (Resim: 9, 11). Taş döşeli eyvanın zemininde dört adet daire planlı depo ağız yer almaktadır. Kare planlı depoların içine 4 m kadar inilmiş, ancak tehlikeli olabileceği endişesiyle daha derine gidilmemiş ve depoların çökmemesi için içleri toprakla doldurulmuştur. Eyvanın iki yanında birer giriş açıklığı tespit edilmiştir (Resim: 9). Bunlardan doğudaki girişten, kuzeydoğuda yer alan içiçe iki odaya geçilmektedir. Batıdaki kısım ise henüz tam olarak açılmamıştır. Odaların güney duvarları önünde seki yer almaktadır. Döşeme altında tandırlar tespit edilmiş ancak bunlar açılmamıştır. Avlunun batısında, eksenin güneyindeki kapı açıklığından içinde bir ocak nişi bulunan odaya geçilmektedir (Resim: 12). Bu odanın kazısı henüz tamamlanamamıştır.

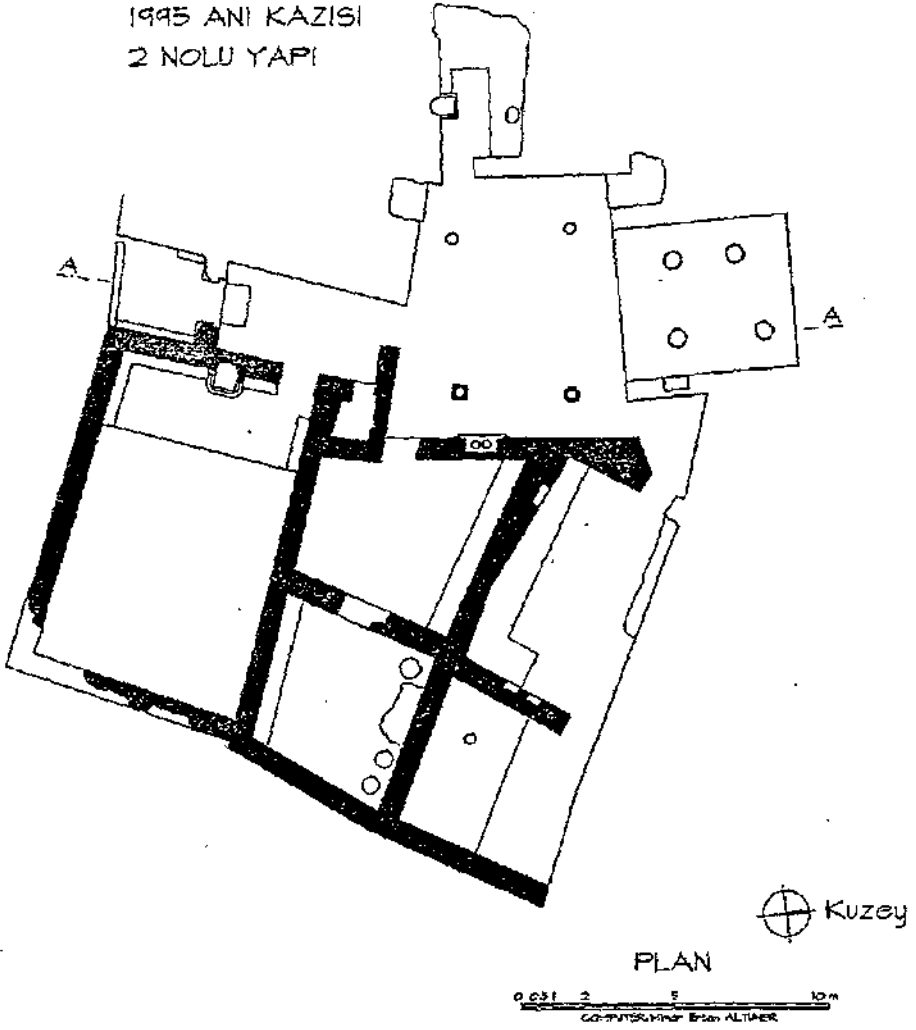
Avlunun güneyinde iki kapı açıklığı tespit edilmiştir. Yaklaşık eksen üzerindeki açıklığın giriş mekanı ile avluyu birbirine bağlandığı anlaşılmıştır (Resim: 11). Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı giriş mekanının kuzeydoğu köşesinde müstemilat olabilecek küçük bir oda yer almaktadır. Düzgün olmayan kare planlı odanın kuzey duvarında ters konmuş bir kitabe parçası ele geçmiştir (Resim: 13). Aynı duvarda yaklaşık ekseninde yer alan ikinci kapı açıklığından, zemini taş döşeli büyük bir odaya geçilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı odanın batı duvarında süslü bir ocak nişi yer almaktadır (Resim: 14, 15). Ocak nişinin önünde bir sahanlık oluşturulmuş ve odanın zemini sahanlıktan sonra yaklaşık 0.40 m kadar yükseltilmiştir. Ocak nişinin iki yanında ve sahanlığın kuzey ve güney duvarları önünde oturma sekileri yer almaktadır. Ocak nişinin iki yanındaki sekilerde süslemeli devşirme taşların da kullanıldığı dikkat çekmektedir (Resim: 14, 15). Bu büyük odanın başoda olduğu tahmin edilmektedir.

Giriş mekanının güneyinde yapının ana giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş eyvan tarzında düzenlenmiştir. Beden duvarlarının hizasında yer alan bir eşik ile giriş eyvanı sokaktan ayrılmaktadır (Resim: 16). Eyvanın doğu ve batı duvarları önünde seki mevcuttur. Giriş açıklığının iki yanı kalın yivlerle süslenmiştir. Ana girişin açılması sırasında, üzeri geçme motifleriyle bezeli ve alçı dolgulu iki süslemeli taş parça ele geçmiştir.

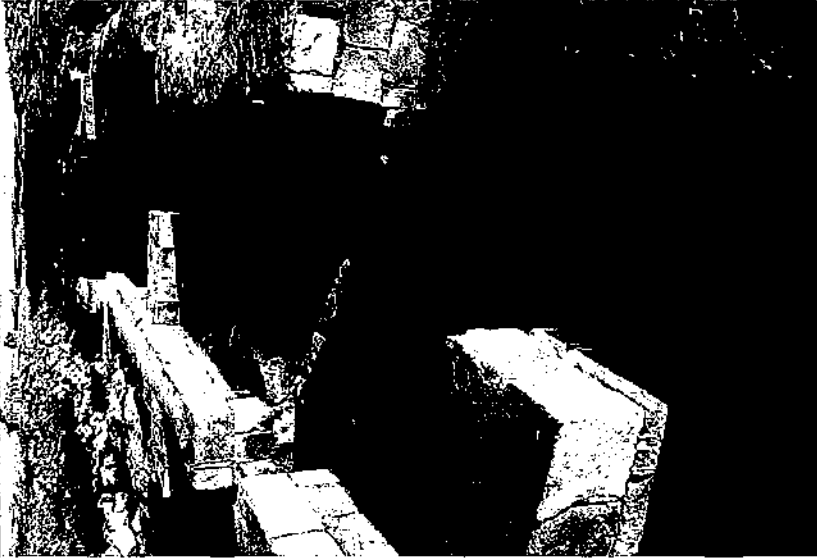

Plan: 1

1995 ANI KAZISI
2 NOLU YAPI

Plan: 2

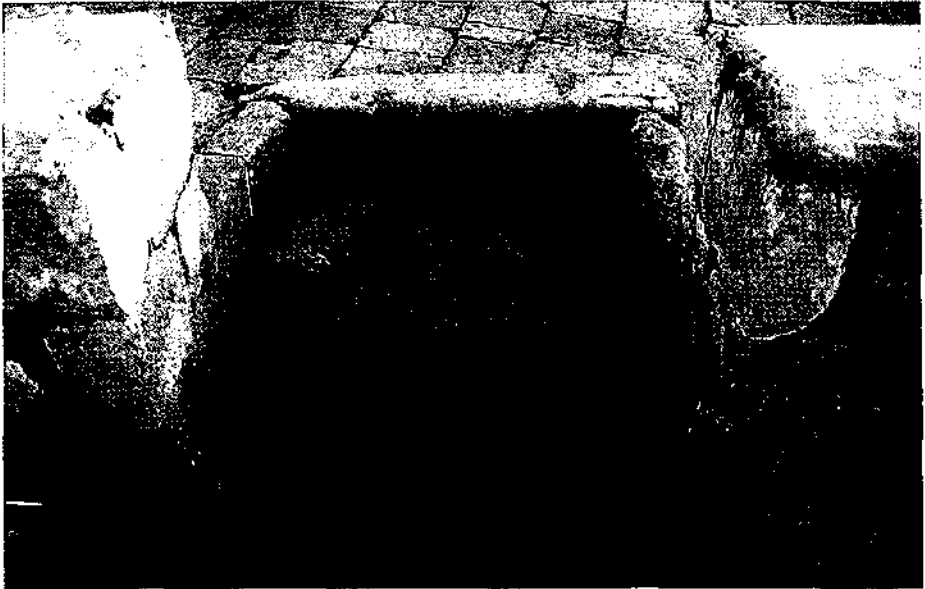
Resim 1: I. Konut, doğudan bakış

Resim 2

Resim 3: I. Konut, sokak

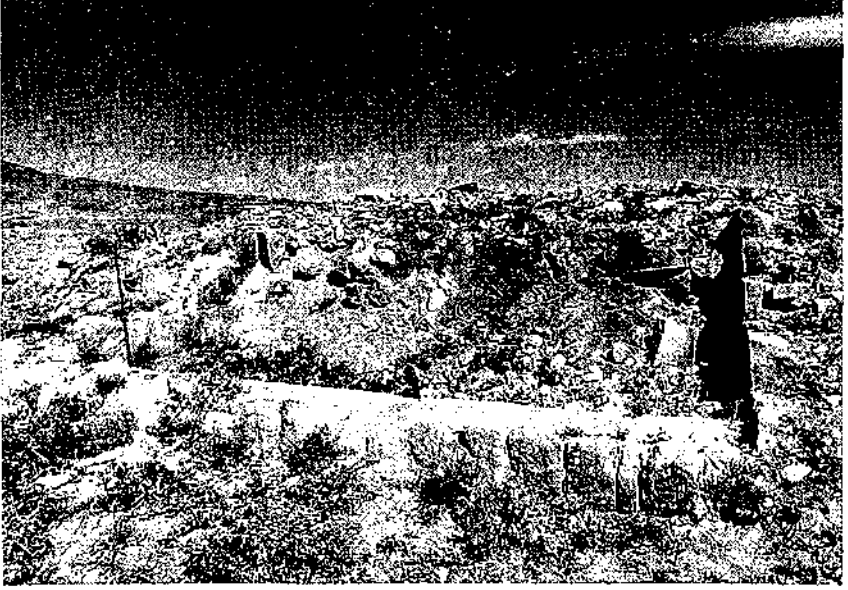
Resim 4: I. Konut, sokaktan eve inen merdiven sahanlığı

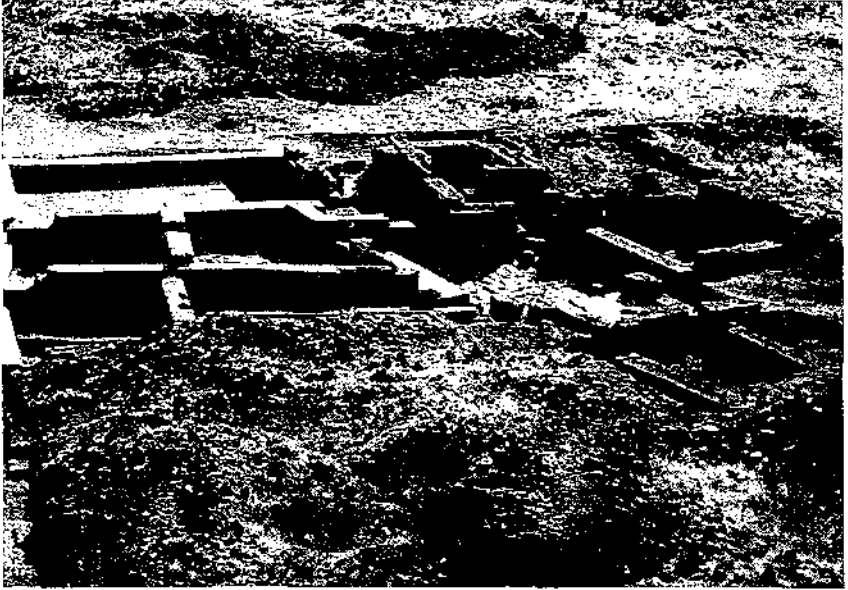
Resim :5

Resim 6: I. Konut, sokak

Resim: 7

Resim 8: II. Konut, minareden görünüş (kuzeydoğudan)

Resim 9: II. Konut, avlu ve eyvan

Resim: 10

Resim 11: II. Konut, avlu, eyvan. Kuzeyden bakış

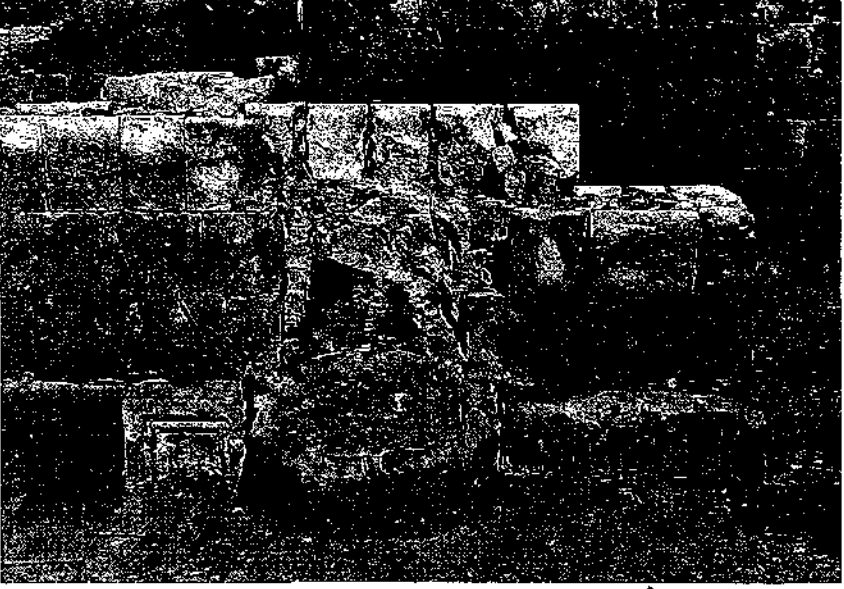
Resim : 12

Resim 13: II. Konut, girişin doğusundaki odadaki kitabe

Resim 14: II. konut, girişin doğusundaki salon

Resim 15: II. konut, girişin batısındaki oda

Resim 16: II. konut, güney cephe portalı

